

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A NEMZETGAZDASÁG, PÉNZÜGY ÉS STATISZTIKA KÖRÉBŐL.

UJ FOLYAM.

A M. TUD. AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI
ÁLLANDÓ BIZOTTSÁGÁNAK MEGHAGYÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYÖRGY ENDRE.

V. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST, 1881.

KILIÁN FRIGYES EGYETEMI KÖNYVTÁRUS.

9862

Az 1881-ik ötödik évfolyamnak tartalomjegyzéke.

Az I. (január—márczius) füzetnek tartalma.

- I. Az értékelmélet az újabb angol felfogás szerint. Első közlemény. Az érték átalában. *Láng Lajostól.*
 - II. A statisztikai eszmék történeti fejlődése. *Dr. Horinka Imrétől.*
 - III. Eszmecsere a dunai lánczhajózás tárgyában. *Szuesz Ede tanár és gróf Bánffy Bélától.*
 - IV. Nehány szó a vidéki vasutakról általában. *Kállay Bénitől.*
 - V. Terménykivitelünk és a vízi utak. *Gróf Károlyi Sándortól.*
 - VI. Az állami vasutkezelési rendszer előnyei. *Vörös Lászlótól.*
 - VII. Vegyesek. — Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban. Kiadja az országos magyar statisztikai hivatal. Összeállították *Dr. Vargha Gyula és Kanitz József.* — A magyar adórendszer külföldiekkel megvilágítva. Irta *dr. Joób Lajos. Mándy Lajostól.* — Hazai szakirodalom. — A társadalmi deficit. Irta *Láng Lajos.*
 - VIII. Új könyvek.
-

A II. (április—június) füzetnek tartalma.

- I. Az értékelmélet az újabb angol felfogás szerint. Második befejező közlemény. A nemzetközi érték. *Láng Lajostól.*
 - II. A biztosításügyi politika nálunk és a külföldön. *Kőcsary Lászlótól.*
 - III. A párisi nemzetközi valuta conferentia. *Hegedűs Sándortól.*
 - IV. Az agio ingadozásának hatása a kereskedelmi forgalomra. Első közlemény. *Dr. Kovács Gyulától.* (A m. t. akadémia által a Dora díjjal jutalmazott pályamű.)
 - V. Vegyesek. — A Nemzetgazdaság- és Pénzügytan Kézikönyve. Irta *Földes (Weisz) Béla.* — Gróf Károlyi Sándornak a tiszavölgyi társulat központi bizottsága által 1881. máj. 7-én tartott ülésén benyújtott emlékirata. — Bismark adópolitikája. *Dr. Joób Lajostól.*
 - VI. Új könyvek.
-

A III. (július—szeptember) füzetnek tartalma.

- I. Az agio ingadozásának befolyása a termelésre. Második közlemény. *Dr. Kovács Gyulától.* (A m. t. akademia által a Dora-díjjal jutalmazott pályamű.)
 - II. A felvidéki, különösen a sárosmegyei kivándorlásról. *Bujanovics Sándortól.*
 - III. A vizekről. *Türr Istvántól.*
 - IV. A vámpolitika a védegyelet korában. *Gorove Istvántól.*
 - V. A talajjavítási és vízszabályozási hitelügy jogi szervezéséről. *Csillag Gyulától.*
 - VI. Vegyesek. — Adalék a nemzetgazdaságtan történetéhez. Quesnay, Turgot, Smith. Irta dr. *Földes (Weisz) Béla.* — Földünk buzája és lisztje, a tudomány, a fogyasztó, a molnár és a termelő szempontjából. Irta *Pekár Imre.* — A közgazdaság elmélete. Irta dr. *Láng Lajos.* — Magyar üzletkönyv. Irta *Mudrony Pál.* — Oroszország bevételei a vámokból az 1870—1879. években.
 - VII. Új könyvek.
-

A IV. (október—december) füzetnek tartalma.

- I. Az agio ingadozásának befolyása a hitelre és kamatlábra. Harmadik, befejező közlemény. *Dr. Kovács Gyulától.* (A m. t. akademia által a Dora-díjjal jutalmazott pályamű.)
- II. Az adóügy és adóügyi igazgatás az 1878/81-iki országgyűlés tartama alatt. *Lepsényi Jenőtől.*
- III. Egy statisztikai emlék a gőz jubileuma alkalmából. *Pisztóry Mórtól.*
- IV. A pénzverési ragale. *Dr. Wekerle Sándortól.*
- V. Vegyesek. — A valutakérdés néhány új tünete. (Bueck. Cernuschi. Jacoby műveinek ismertetése.) *Dr. Joób Lajostól.* — A nagy francia közmunkákról a közmunka miniszternek jelentése a köztársaság elnökéhez. — A szász országos talajjavítási járadékbankra (Landesculturrentenbank) vonatkozó törvények. *Dr. Csillag Gyulától.*
- VI. Új könyvek.

 Mellékletül: Czimlap és tartalomjegyzék.

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

V. ÉVFOLYAM.

1881.

JANUÁR — MÁRCZIUS.

I. FÜZET.

AZ ÉRTÉKELMÉLET

AZ UJABB ANGOL FELFOGÁS SZERINT. *)

AZ ÉRTÉK ÁLTALÁBAN.

1. Az érték fogalma.

A forgalomban, cserében jutunk először az érték tiszta fogalmához. Megtáláljuk ugyan más körülmények közt is, de csak úgy, ha azok viszonylatot képeznek, és így legalább eszmeileg cserére vezethetők vissza. Ha például valaki tűzvészben két dolog *A*. és *B*. közül csak egyet menthet, azt fogja választani, melyet értékesebbnek tart. E választás azonban összehasonlítást és így legalább eszmeileg cserét, vagyis viszonylatot föltételez. Az érték tehát viszonylat, mert bármely jószág értékét csak más jószágban tudjuk kifejezni. Így mondhatjuk, hogy *A* ugyanannyit, többet vagy kevesebbet ér mint *B*, hogy *A*-ért megkapom *B*-t, vagy azonkívül még valamit, vagy annál valamivel kevesebbet; de a nélkül, hogy valamely más jószághoz ne viszonyítanám, nem vagyok képes *A* vagy bármely más jószág értékét meghatározni.

Mennyire viszonyos fogalom az érték, legjobban mutatja az, hogy midőn e szót elvontam s látszólag abszolút értelemben használjuk, alattomban akkor is viszonylatot fejez ki. Így pl. midőn azt mondjuk, hogy valakinek vagyona nagy értéket képvisel, noha általános kifejezéssel élünk, mégis viszonylatot, cserét jelölünk, mert alapjában azt mondjuk, hogy az illetőnek vagyonáért sok más tetszés szerinti jószágot lehetne cserébe kapni.

Hogy viszonylatot jelölő fogalmakat elvontan s absolute is szoktak alkalmazni, arra elég példát találhatunk. Így e szó hatalom mindig csereviszonylatot fejez ki, a mennyiben e szóval az

*) T. E. Cairnes *M. A.* Some leading principles of political economy, newly expounded. London, Mac Millan, 1874.

erők bizonyos viszonyát jelöljük, s mindannak daczára használjuk elvontan és önállólag, noha senki sem lehet hatalmas magában, hanem csak más gyöngébbhez viszonyítva.

Az értéknek imént kifejtett természetéből következik, hogy általános értékemelkedés teljes lehetetlenség, jobban mondva: ellenmondás. Ha pl. *A* emelkedik *B*-hez képest, akkor *B*-nek hanyatlania kell *A*-hoz képest, de *A* és *B* nem emelkedhetik vagy csökkenhetik ugyanegy alkalommal egymás irányában. S a mi áll két mennyiségről, az áll többekről is. De ha a javak nem is emelkedhetnek vagy csökkenhetnek mind egyszerre egymás irányában, emelkedhetik vagy csökkenhetik a javak bizonyos mennyisége más javak irányában. Nevezetesen emelkedhetik vagy csökkenhetik a javak értéke az arany vagy ezüst értéke irányában, más szóval emelkedhetik vagy csökkenhetik a javak ára. S a míg a javak értékének általános emelkedése vagy csökkenése egyszerűen képtelenség, az utóbbi, t. i. a javak árának egyetemes emelkedése vagy csökkenése csakugyan gyakrabban fordul elő.

Az érték természetéből folyik még egy fontos következés. Ha két jószág értéke változást szenved, úgy az vagy arra vezethető vissza, hogy az egyik emelkedett, vagy arra, hogy a másik csökkent. Pl. tegyük föl, hogy a gabona ára fölment. A legtöbb ember csak a gabona megdrágulásának fogja a magas árt tulajdonítani, pedig az értékváltozás eredhet onnan is, hogy a pénz olcsóbbá lett, tehát a pénz értéke lejjebb szállt.

Igen fontos az érték fogalmának ezen természetét szem előtt nem téveszteni. Mert ugyanis eddig igen sok író az értéket a javak benső sajátságának tekintette, minő az anyagi tárgyaknál a hosszúság vagy sűrűség, holott az érték egy külső viszonylat, minő pl. két vagy több vonal egyenközűsége, két vagy több pont egyenlő színvonala. S ámbár igaz, hogy két vagy több vonal egyenközűsége ama vonalak bizonyos sajátságait s bizonyos egyenlőségét tételezi föl, a mennyiben esupán egynemű, egyenes vagy görbe vonalak lehetnek egyenközűek, s így az egyenlő érték is a gazdasági javak bizonyos egyneműségét tételezi föl, mindazonáltal mind az egyközűség, mind az egyenlő érték nem oly tulajdonok, melyek a dolgokban, a vonalakban vagy gazdasági javakban magukban előfordulnának, s következésképp nem oly tulajdonok, melyeket más tárgyakhoz vagy javakhoz való viszonyítás nélkül képzelni lehetne.

Az érték fogalmának szabatos kifejtése fontos azért is, mert azon tévedés, mintha az érték a javak benső sajátsága volna, sok tévedésre adott okot eddig a tudományban. Így a XVIII. századbeli francia oeconomisták és utánuk *Adam Smith* használati és csere értéket különböztettek meg, s az első alatt a javak hasznosságát, vagyis emberi szükségletek kielégítésére alkalmas voltát értették, és csupán csereértékkel fejezték ki ugyanazt, mit már az érték nevezete alatt kifejtettük. Ez értelmezés két nagy hibában szenved. Először összezavar két oly dolgot, melyek egymástól teljesen eltérő fogalmat képeznek, másodszor arra a tévhitre vezet, mintha a javak csereértéke és hasznossága közt valami benső és állandó összefüggés volna, úgy hogy azok csereértéke egyedül hasznosságuktól függne. E tévedést vezette *Adam Smith*, *Ricardot*, *J. B. Sayt*, sőt ujabban *Jevonst* is arra a tévedésre, hogy a javak értékét azok benső sajátságaiban keressék. Így alapította *Adam Smith* az értéket a javak anyagiságára és tartósságára, *Ricardo* az előállításukra szükséges munkára, *Say* és *Jevons* egyenesen hasznosságukra. *Mill*-lel kezdődik azon közgazdák sora, kik az érték fogalmát már tisztábban állítják elénk, de teljes világosságot csak követői *Cherbuliez* és *Chevalier*, *Fawcett*, *Cairnes* és *Thornton* kölcsönöztek az elméletnek. A német tudomány még ma is használja a hasznosság és csereérték téves megkülönböztetését.

Ezzel természetesen nem mondtuk, hogy a javak értéke semmi összefüggésben nincs hasznosságukkal. Hogy minő viszonyban áll egymással e két fogalom, azt a következő fejezetben fogjuk kifejteni.

2. Az érték elemei.

Az érték a cserében nyilvánul, s azért itt a csere indokaiban, vagyis azon körülményekben kell keresnünk az érték magyarázatát, melyek a cserét kívánatossá teszik és megvalósítják.

Minden érték először is keresletet képez, különben nem lehetne érte valamit cserébe kapni. De miért keresletet? Mert van bizonyos emberi szükséglet, melynek födözésére alkalmas. Szóval hasznos.

Másodszor minden kereslet kínálattal jár, és pedig egy szintén hasznos jószág kínálatával, melynek átengedése az illető részről áldozatot képez, a melyre nem szánna magát, ha a keresett jószágot minden erőfeszítés nélkül megkaphatná. Hogy tehát valamely jószá-

got cserébe adni lehessen, elkerülhetlenül szükséges, hogy annak megszerzése bizonyos fáradsággal járjon.

Tehát e két körülmény, hogy t. i. az illető jószág bizonyos szükségletet kielégítsen, s megszerzése bizonyos fáradsággal járjon — e két körülmény képezi az érték elemeit vagy föltételeit. Az első körülmény subjectiv, mely csupán a cseréből, egyéni felfogástól függ; a második objectiv, mert bizonyos anyagi, a cserétől egyéni szükséglettől egészen független föltételektől függ.

Ily anyagi körülmény, melynél fogva az értékes dolog csak áldozat árán szerezhető meg — kettő van. Az egyik a jószág korlátolt mennyisége, a másik a megszerzésére szükséges munka. E két körülmény a legtöbb cserében összeesik és egyet képez, a mennyiben a második fenforgása az első föltételezi, s az első hiánya a másodikat kizárja. A munka által előállitható jószág mindig korlátolt mennyiségben létezik csak, minthogy maga a munka is korlátolt. De másrészt mégis vannak javak, melyek korlátlan mennyiségben léteznek, és mégis csak bizonyos fáradsággal szerezhetők meg, pl. a víz folyamokban.

Igen gyakran majd a javak korlátolt mennyiségét vagyis ritkaságát, majd ismét az előállításukra szükségelt munkát állítják oda az érték közvetlen föltételéül. Pedig ezek — mint láttuk — csak a közvetlen okok. Az érték közvetlen oka egyrészt az illető jószág hasznos volta, vagyis a kielégítés, melyet a jószág nyújthat, a vágy, melyet ébreszt; s másrészt azon kényszerűség, melybe jutnánk, ha azt nem csere útján kellene megszerezni. A cserélő igen keveset törődik azzal, vajjon az illető jószág korlátolt vagy korlátlan mennyiségben létezik-e, munkával állítottatott elő vagy másként keletkezett-e. A mi őt érdekli, az csupán a szükséglet, melyet kielégít, s áldozat, melybe megszerzése kerül.

Az érték e két eleme azonban nem gyakorol egyenlő befolyást annak alakulására. Rendes körülmények közt ugyanis nem a szükséglet nagysága, hanem a megszerzés nehézsége az, mi úgyszólván egyedül szabályozza az értéket. A kenyér az éhezőre, az orvos segélye a halálos betegre nézve bizonyynyal égetőbb szükségletet elégít ki, mint egy gyémánt ékszer a leghiúbb asszonynál, s mégis a kenyér, az orvos segélye kisebb értéket képeznek, mint a gyémánt ékszer, mert megszerzésük kevesebb áldozattal jár.

Vannak mindazáltal esetek, hol egyedül a szükséglet mérve

határozza meg a jószág értékét, nevezetesen akkor, midőn az illető jószágot csak kevés helyütt vagy épen egy embernél lehet megszerezni. Ellenségtől körülzárolt várban vagy vasuti vendéglőben, ha maga a hatóság nem intézkedik, minden jószág ára főleg attól fog függni, mily nagy az a szükséglet, melyet az illető jószágok kielégítenek, és pedig annál nagyobb mérvben inkább, minél kevesebb kézben központosulnak a javak. Egészen a szükséglet mérvétől fog függni a javak értéke, ha azok egy kézben fekszenek, szóval, ha azok monopoliuma teljes. Így pl. csupán a szükséglettől függ a dohány és szivarok ára ott, hol az állam e czikkeket maga gyártja és idegen dohány behozatalát egészen meggátolja.

De már ebből is látjuk, hogy a szükséglet mérve csak kivételkép, verseny híján, szabályozza az értéket. A legtöbb esetben a megszerzés nehezsége képezi a döntő elemet. S már itt találkozunk azon nagy közgazdasági tétel csirájával, melyet *Ricardo* állított föl először, és *Cherbuliez* és *Cairnes* fejtettek ki egész világosságában, hogy t. i. a javak értéke átlag a termelési költségektől függ. E tantételnél sok ugyan a megszorítás és kivétel, mint azt később látni fogjuk, de így is egy újabb bizonyosságát képezi ama sokszor félreismert s általunk már hangsúlyozott igazságnak, hogy nem a kereslet, hanem a kínálat a döntő momentum.

Ha a hasznosság szabná meg egyedül a javak értékét, akkor az értékesebb arany, ezüst hasznosabb volna, mint a kevésbbé értékes réz és vas, az értékesebb réz hasznosabb, mint a kevésbbé értékes vas. Az életben azt tapasztaljuk, hogy a leghasznosabb dolgok kevés értékkel bírnak, s viszont a legértékesebb dolgok csekély mérvben hasznosak. Így a levegő, víz stb. nagyon hasznos, de nem értékes, míg viszont a gyémánt értékes, de nem nagy mérvben hasznos. *Say* volt az első, ki *Smith* e nézetét: a hasznosság és érték viszonyát illetőleg, megtámadta, s az értéket a hasznosságba helyezte, de *Ricardo* már ismét visszatért *Smith*hez s őt követte. Kétségtelen, hogy a víz hasznosabb, mint a pálinka, a mi nélkül könnyen ellehetne a világ, s hogy a gyémánt nem oly hasznos, mint a kőszén, s az arany nem oly hasznos, mint a vas. Szóval az érték nem függ egyedül a hasznosságtól. Igaz, hogy ezzel szemben némelyek hasznosság alatt nem azt akarják kifejezni, mit a közönséges életben értünk, hanem valami új fogalmat, pl. a gazdasági jelentőséget. Így tesznek *J. B. Say*, *Roscher* és utjabban *Jevons*. Ily értelemben lehetne mondani, hogy a víz nem

hasznos, hol korlátlanul áll rendelkezésünkre, de hasznos a nagy városokban, hol vízvezetéki társulatok csak ellenszolgáltatás mellett adják. De akkor a javak hasznossága nem a kielégített szükséglet mérvétől függ, hanem attól, mit lehet érték cserébe kapni. S ez esetben egy posztó ruha ma kevésbbé hasznos, mint 100 év előtt, mikor drágább volt; a kenyér kevésbbé hasznos mezőgazdasági országban, hol sok a buza, mint iparos országban, hol messziről hozzák; sőt minden ipari javítás legjobb szállítja a javak hasznosságát, mert előállításuk kevesebb költséggel jár. Így alkalmazva, a hasznosság szó nem fejez ki mást, mint csereértéket, tehát egészen mást, mint a közönséges életben, s akkor csakugyan lehetne mondani, hogy a víz hasznosabb nagy városokban mint falun, a levegő hasznosabb a buvár harangja alatt mint a szabadban, a ruha hasznosabb volt régen mint ma, a kenyér hasznosabb iparos országban mint mezőgazdasági országban, s az iparcikkek hasznosabbak az ipar fejletlen korában mint előhaladott állapotában. S noha igaz, hogy a tudományos kifejezések sokszor eltérnek a közönséges nyelvszókástól, de erre úgy hiszszük, csak akkor van ok, midőn azzal a tudományos nyelvet gazdagítjuk s a fogalmakat tisztázzuk. Azért azonban, hogy egy fogalmat elcseréljünk s a többit összezavarjuk, e czéllal bajos volna a közönséges nyelvszólástól való eltérést igazolni.

3. Az érték mérve.

(A kínálat és kereslet.)

A javak hasznossága és fáradságos megszerzése képezvén az érték föltételeit és elemeit, természetes, hogy ugyanezen mozzanatok gyakorolnak befolyást az érték nagyságára is. Minél hasznosabb, vagyis minél több és fontosabb szükségletet elégít ki valamely jószág, más szóval: minél jobban keresik, annál nagyobb lesz értéke. És minél könnyebben lehet hozzájutni, más szóval: minél inkább kínálják, annál kisebb lesz viszont értéke.

A kínálat és kereslet e törvénye oly természetes, hogy nem csoda, ha a legutóbbi időkig bővebben nem is foglalkoztak vele. A legtöbb esetben nemcsak olybá vették, mint a mely mindent megmagyaráz, hanem olybá is, mely maga semmi magyarázatra nem szorul. Senkit nem tartottak oly tudatlannak, hogy értelmét ne ismerné, vagy oly korlátoottnak, hogy erejét föl ne fogná. Valóságos

varázsigének tekintették és nem tudományos fogalomnak, melyet behatóan meg kellene fejteni. És innen van, hogy nincs közgazdasági tantétel, melyre többször hivatkoznának, és a melyet kevésbbé értenének, mint ép a kínálat és kereslet törvényét.

Még a legkiválóbb elmék, így *J. St. Mill* sem definiálta kellőleg e fogalmakat, habár alkalmazásukat legtöbbször jól kezelte, és a nem ismerésök által származott téves következtetéseket diadalmasan megczáfolta.

Vizsgáljuk mindenek előtt, mit kell e szavak alatt érteni. *J. St. Mill* szerint kereslet: a vásárló erővel párosult vágy bizonyos jószágot megszerezni (effectual demand); kínálat ellenben: azon javak összessége, melyeket más javakért cserébe felajánlunk. Szerinte az első: vágy, tehát szellemi tényező; a második: bizonyos jószág-mennyiség, vagyis anyagi tényező, úgy hogy a kettő közt, mint két különemű mozzanat közt, nem is képzelhető igazi összefüggés. *Mill* tévedése vezette a német tudósokat a további tévedésre, hogy a keresletben két külön elemet különböztessenek meg, a javak hasznosságát és a vásárlók fizetőképességét.

Mill tévedése azonnal világos lesz előttünk, ha elképzeljük a csere folyamatát. Egyrészt keresnek bizonyos javakat. Miben nyilvánul ez? A vágyban, melyet a javak bírása támaszt? Bizonyynyal nem. Mert hiszen akkor a koldus, ki palotákért és uradalmakért sovárog, szintén támaszthatna keresletet. Tehát miben? A vágy kielégítésére felajánlott javakban, vagyis anyagi dolgokban. A vágy maga nem képez keresletet, hanem csak a vásárló erővel párosult vágy. Szóval a keresletben szellemi és anyagi mozzanatok együtt működnek. Másrészt mit látunk a kínálatnál? Vajjon itt pusztán csak a felajánlott anyagi javak szerepelnek-e, és nem egyszersmind az a vágy, hogy azokért cserébe bizonyos más javakat kapjunk? Mindent összevéve tehát a keresletben csak úgy mint a kínálatban, anyagi és szellemi tényezők egyaránt járnak közre, és azért természetes, hogy egynemű, összehasonlítható és egymáshoz viszonyítható fogalmakat képeznek.

Az eddigiekből egy igen fontos tétel folyik, melyet egész világosan csak *Cairnes* formulázott, és a melynek ismerete mellett elkerülhetünk sok súlyos tévedést, melyektől még kiváló újabb tudósok sem voltak mentek. Minthogy a kereslet mérvét azon javak képezik, melyeket cserébe felajánlunk, és a kínálat mérvét ismét

ugyanazon javak, melyeket cserébe átadni hajlandók vagyunk — természetesen, hogy a kínálat és kereslet ezen összege, melyet egyes ember úgy mint egész nemzet támaszthat, csakugyan egy dolgot képeznek két különböző oldalról tekintve. Az egyik nem csökkenhet vagy nem emelkedhetik a nélkül, hogy a másik is ne csökkenne, vagy ne emelkednék. Minden változás, mely az egyiknél mutatkozik, szükségkép átmegy a másikra is.

Hogy világosabban lássuk a tétel helyességét, nézzük meg a csere folyamatát. Mindenki kínálatot támaszt abban, a mit maga termel, és keresletet abban, a mit fogyaszt. Egyszerű cseregazdagság mellett, miben fog tehát állni a kínálat más a javakért? A cserében felajánlott javakban. S miben fog állni a kereslet? Nemde, hogy ismét csak a más javakért cserében felajánlott javakban. Szóval, egy ember vagy közület összes kereslete és kínálata a legbensőbb és oly válhatlan összefüggésben áll, hogy azok közt semmi eltérésnek nincs helye.

E viszonyból folynak azon fontos és félreismert következtetések, hogy egy nemzet nem termelhet többet mint a mennyit fogyaszthat, szóval, hogy az általános tultermelés eszméje tudományos képtelenség; s hogy viszont egy nemzet sem fogyaszthat többet, mint a mennyit termel, más szóval nem hozhat be többet mint a mennyit kivisz. Egyszerű és mégis gyökeresen félreismert igazságok, melyekről részben már megemlékeztünk, melyeket egész teljökben azonban csak akkor fogunk megítélhetni, ha előbb a pénz, hitel és főleg nemzetközi kereskedelem elemeivel is megismerkedtünk.

A tévedések kútfeje egyszerűen abban rejlik, hogy a kereslet és kínálat tüneményei lényegesen különböznek egymástól, ha összegükben és egyes tárgyakra való irányulásukban tekintjük. Egyes tárgyaknál, pl. gabonánál, húsnál stb. előfordulhat, sőt rendszerint van is mindig eltérés kínálat és kereslet közt; és ebből jutottak arra a téves következtetésre, hogy az egy nemzet által támasztott összes kereslet és összes kínálat közt szintén lehetne eltérés. S ez mind onnan van, hogy a kínálat és kereslet fogalmát mindeddig mélyebben nem kutatták, és még azt sem vették észre, hogy ezen fogalmak más és más viszonyok közt mást jelentenek, más eszmékörre vonatkoznak, mint azt mindjárt látni fogjuk.

Kínálat és kereslet egyes tárgyaknál nem áll egymással belső összefüggésben. Itt növekedhetik az egyik, a nélkül hogy a másik

hasznoló változást tanúsítana. A legtöbbször nem is egyeznek meg egymással. Hol az egyik, hol a másik van túlsúlyban, s e változások megfelelő változásokkal járnak az árban. De mit jelent az, hogy a kínálat nagyobb, kisebb, vagy ép olyan, mint a kereslet? Kínálat és kereslet az ár szerint változnak. A kínálat és kereslet nagysága tehát csak az árhoz viszonyítva határozható meg. De miféle árhoz viszonyítva?

Eddig kínálat alatt értettük a cserébe följánlott javakat, kereslet alatt a cserébe följánlott vásárlási erőt és nem a keresett javak mennyiségét. Mihelyt azonban a keresletet az árhoz viszonyítjuk, a keresett javak mennyisége is szolgálhat a kereslet mérveül, sőt egyszerűbb és használtabb mérvet is fog szolgáltatni. Egyes tárgyakra vonatkozólag tehát kereslet alatt igen is érthetjük a keresett javak mennyiségét bizonyos meghatározott ár mellett. De azért a keresett javak mennyisége nem valami független dolog a kereső vásárlási erejétől, hanem csupán annak özszerűbb kifejezése. Kereslet vásárlási erő nélkül egyszerűen nem kereslet. Így tehát egyes tárgyak szempontjából kínálat és kereslet egyensúlya alatt érthetjük azt, midőn valamely meghatározott ár mellett a kínált és keresett javak mennyisége egymást fedi.

Kérdés már most, hogyan állapítjuk meg az árt? Vagy egyes esetre vagy hosszabb tartamra való tekintettel. Mondhatjuk, hogy valamely piacon több buzát kerestek mint kínáltak, vagy hogy hosszabb időn át nagyobb volt a kereslet a húsban mint a kínálat. Az első esetben a piacon folyó árt értjük, és az esetben azt akarjuk mondani, hogy voltak emberek, kik az adott ár mellett több buzát is vásároltak volna, mint a mennyit piacra hoztak. (*Mill* szerint minden piaci ár kiegyenliti a keresletet és kínálatot, tényleg azonban nincs úgy.) De ha a kereslet és kínálat viszonyát hosszabb időre vonatkozólag akarjuk kimutatni, akkor nem vehetjük e hosszabb időn át mutakozó árt zsinórmértékül. Mert ha azt mondjuk, a vasra hosszabb időn át nagyobb volt a kereslet, mint a kínálat, nem azt állítjuk, hogy a folyó ár mellett keresnek több vasat, mint a mennyit piacra hoznak, mert hiszen akkor azonnal fölebb ment volna e folyó ár, és megtörtént volna a kiegyenlítés. Tehát valami más árt kell értenünk, a melyet ismét nem lesz nehéz felismernünk, mihelyt a fönnebbi szavak értelmét kissé behatóbban vizsgáljuk. Ha azt mondjuk: a vasra hosszabb időn át nagyobb volt a kereslet,

mint a kínálat, azon véleménynek adunk kifejezést, hogy a fogyasztók több vasat is vettek volna, ha a tényleges ár megfelelőbb, ebben az esetben, alacsonyabb lett volna. Viszont, ha azt mondjuk, a búzában hosszabb időn át nagyobb volt a kínálat mint a kereslet, azon nézetünknek adunk kifejezést, hogy a termelők több búzát is adtak volna el, ha a tényleges ár megfelelőbb, ebben az esetben magasabb lett volna.

A míg tehát korább, midőn rövidebb időről és egyes helyekről volt szó, a tényleges ár mellett hasonlítottuk össze a kínálatot és keresletet; midőn hosszabb időről és nagyobb területről van szó, nem valamely tényleges árnál hasonlítjuk össze a kínálatot és keresletet, hanem egy képzeleti árnál, melyet az ezernyi hullámzatoknak és zavaró okoknak kitett tényleges árnál megfelelőbbnek, más szóval a természetes, vagy normalis árnak tartunk. Így jutunk az érték két legfontosabb fajához: a piaczi értékhez és természetes értékhez, melyekről egyenként fogunk megemlékezni.

4. A normalis érték.

Normalis érték rendszeres és állandó termelést tételez föl. Korlátolt mennyiségű és tetszés szerint nem szaporítható tárgyak pl. egy művész képe, nem bírhatnak normalis értékkel. Mert ha van is átlagos áruk, annak hullámzásai nem vezethetők vissza határozott szabályokra. Egy rendszeresen és állandóan termelt tárgynál azonban az árak minden változásai daczára bizonyos törvényszerűséget tanúsítanak. Így nem lehetnek sem túl magasak, sem túl alacsonyak; mert mindkét esetben ellenkező erők jönnek mozgásba, melyek az egyensúlyt helyreállítják.

Ha tehát átlagos ár még nem is képez normalis árt, oly jószágoknál mindazonáltal, melyeket rendszeresen és állandóan termelnek, az átlagos ár szabály szerint normalis ár, főleg ha nagy mennyiségre terjed ki. E mennyiség rendszerint kisebb az ipari cikkekénél, nagyobb a mezői termékekénél, legnagyobb az állatiaknál, mert mindig több a zavaró körülmény.

De a normalis ár nem valami állandó. Csak addig az, míg a termelési költségek nem változnak. A központ tehát, mely körül a piaczi ár ingadozik, maga is mozog, és pedig hanyatló irányban az

ipari czikkeknél, emelkedő irányban a mezei és még inkább az állati termékeknél.

A normalis (*Smith, Ricardo*: natural, *Mill*: necessary) érték függ a termelési költségektől. De ez nem az egyedüli. Nemzetközi cserében maga *Mill* sem tartja elégnek; meglátjuk, hogy a belföldiekben sem.

Hallgassuk meg mindenekelőtt *Millt*, hogyan fejtí ő ki a normalis értéket. *Mill* szerint a termelés legfőbb, majdnem egyedüli eleme: a munka, melyet a termelő tőke szempontjából a munkabérrel lehet helyettesíteni. S habár igaz, hogy a munkán kívül egyéb is szükséges a termeléshez, nevezetesen az anyagszerek és szerszámok, de másrészt ezek ismét munkából és tőkéből keletkeztek; úgy hogy azok értéke ismét a termelési költségtől, végelemzésben tehát a munkától függ. Valamely szövet termelési költsége tehát nem függ egyedül a szövetért közvetlenül kiadott munkabértől, hanem azon munkabértől is, melyet a szövethez szükséges fonalakért, a munkaszerekért és az épületekért, melyekben mindezeket előállítottak stb. stb., kiadtak . . . Ennyit a munkát illetőleg. Ámde van a termelésnek egy másik szükséges eleme: a tőke, s minthogy e tőke a megtartóztatás eredménye, kell, hogy az előállított termék vagy annak értéke elégséges legyen nemcsak a munka megjutalmazására, hanem mindazok megjutalmazására, kik a különböző munkabért előlegezték. E jutalom képezi a profitot, a tőkenyerességet . .

És más helyütt: A termelési költség áll állandó és esetleges elemekből. Állandóak: a munkabér és tőkenyeresség. Esetlegesek: az adó s azon költségek, melyeket a termelési eszközök némely hiányai okoznak. . . Eddig *Mill*.

Ez volt eddig az uralkodó felfogás a termelési költség dolgában. Meg fogjuk azonban látni, hogy ez elmélet egész hibás alapon nyugszik, ellentmond önmagának, és hamis világításba helyezi a termelés és forgalom legfontosabb mozzanatait.

Egyet mindenek előtt ki kell emelnünk, s ez az, hogy nincs két oly közgazdasági fogalom, mely nagyobb ellentétben állana egymással, mint a költség és a költség megtérülése; más szóval az áldozat, melyet a termelésnél hozunk és a jutalom, melyet érte kapunk. Minden gazdasági haladás abban áll, hogy e két jelenség arányát megváltoztassa, csökkentve az áldozatot és gyarapítva a jutalmat. Költség és jutalom tehát annyira ellentétes fogalmak,

hogy kis költség mindig nagy jutalmat, nagy jutalom mindig kis költséget föltételez. Az eddigi elméletben azonban a költség egyenlő volna a munkabérrel és tőkenyereséggel, az áldozat egyenlő a jutalommal.

A legfontosabb téves következtetés, mely ez elméletből ered, abban áll, hogy bármily nagy lenne is a gazdasági haladás, bármennyire emelkednék is a termelés bősége a ráfordított áldozat arányában, végelemzésben még sem mutatkoznék különbség az áldozat és a jutalom arányában. Költség és jutalom egy lévén ezen elmélet szerint, mihielyt a gazdagabb és nyereséges termelés nagyobb munkabérre és tőkenyereségre vezet, maga a termelés költsége is emelkednék. Szóval a leggazdagabb természeti kincsek fölfedezése, a legbőségesebb termeléssel járó ipari találmányok meghamisítása nem csökkentené a termelés költségét, mihielyt a munkabér és tőkenyereség szintén emelkednék. Pedig hát a gazdasági haladás, a különböző foglalkozások termékenységének gyarapodása ép abban nyilvánul, hogy kevesebb fáradság és megtartóztatás, kevesebb munka és tőke után, minél nagyobb jutalmat, minél nagyobb bért és nyereséget ad.

Hogyan vehették tehát mindeddig a munkabért és tőkenyereséget, melyek a termelés jutalmát képezik, termelési költségnek, a mi a termelésért hozott áldozatot képviseli?

A magyarázat igen egyszerű. A közgazdasági nézetek kiindulási pontja a magán gazdaság és rendszerint a tőkés, termelők és kereskedők felfogása képezte. És a tőkés szempontjából, az iparos és gyáros szempontjából az általa fizetett munkabér és tőkenyereség, melyről a termelés folyama alatt lemondott, csakugyan áldozatot, költséget képvisel. De ugyanaz a munkabér jutalom a munkásra nézve, ki azt kapja. A magán gazdaság, a tőkés szempontjából tehát a munkabér igenis áldozat, költség, de a közgazdaság szempontjából a munkabér jutalom is, és így nem képezheti a költséget, mely mindig áldozat.

És nem kell hinni, hogy ezen hibás elméletnek nincs nagy gyakorlati hatása. A védvamos okoskodás utolsó védbástyáját a termelési költségek különbsége, más szóval a munkabér magassága képezi. Az amerikai ültetvényes Angliával szemben, az angol kőszén- és vashánya tulajdonos a szárazfölddel szemben mind a munkabér magasságára utalnak, és ennek kiegyenlítését tekintik az egész-

séges verseny alapkövének. Pedig a munkabér annyi, mint jutalom, más szóval, a termelés eredménye, következménye, és nem előzménye. A munkabér magassága tehát nem akadály a termelésnek, mint az eddigi elméletből következtetni lehetne; hanem ellenkezőleg bizonyítéka annak, hogy az illető foglalkozás termékenysége magas fokon áll. Ha egyszer Amerika talaja, Anglia szén- és vasbányái, Magyarország földje kimerülne, alacsony lesz a munkabér is, anélkül hogy annak a termelő örvendeni fogna. A magas munkabér ép úgy nem lehet a termelés akadály, mint a hogy nem akadályozhatja foglalkozásában a hirneves, vagy ügyes orvost, vagy ügyvédet magas tiszteletdíja, és nem károsítja meg őket az alacsonyabb tiszteletdíjjal megelégedő, de szerényebb versenytárrsal szemben. S hogy e felfogás csakugyan a termelő önzésében leli kutforrását, legjobban mutatja az, hogy a nemzeti jövedelem három ága: a munkabér, tőkenyereség és földjáradék közül egyedül a munkabér magasságát okozták a verseny egyenletlen voltáért. A tőkést és termelőt illető tőkenyereség és földjáradék magasságára soha nem gondoltak, és ezekben soha nem látták a verseny akadályát.

Adam Smith még úgy magyarázta az értéket, mint a földjáradék, tőkekamat, vagy tőkenyereség és munkabér összegét. Ő tehát mind a három nemzeti jövedelmi ágat szerepeltette az érték magyarázatánál. Idővel azonban a járadék fogalmát mellőzték, mert már *Ricardo* kimutatta, hogy nem a járadék nagysága okozza a termékek nagy értékét, hanem ellenkezőleg a termékek magas piaczi ára vezet a járadék nagyságára. A járadék így elesett, de a munkabér és tőkenyereséget ezentul is úgy tekintették, mint az érték alkotó elemeit. Ámde a munkabér és tőkenyereség jogosultsága ugyanazon alapon nyugodott mint a járadéké. Az érték fogalma e három egyenrangú oszlopon nyugodott; és ha egyiket ki lehetett dobni, a többi sem állhatott ingathatlanul helyén. Mily ellentmondásokba bonyolódott e téren az elmélet, mutatja az a körülmény is, hogy sehogy sem tudták azt a modern közgazdaság egyik sarkalatos tételével kiegyeztetni. Az újabb közgazdasági tudomány egyik nevezetes tana, hogy minden ipari haladás a termelési költségek leszállításában áll. Igen ám, de az eddigi elmélet szerint a tőkenyereség és munkabér képezik a termelési költséget. A tőkenyereségnél nincs baj, mert erre nézve bátran elmondhatjuk, hogy az ipari haladás csakugyan annak csökkenésében áll. De a munka-

bér lejjebb szállását senki sem tekinthette többé ipari haladásnak. Innen van, hogy az eddigi elmélet midőn elismeri, miszerint az ipari haladás a termelés költségek csökkenésében áll, hozzáteszi: de annak nem szabad a munkabér rovására történnie. A tanok ilyenét formulázása természetesen nélkülöz minden tudományos szigorot. Az eddigi elmélet érzi, hogy ellenmondásokba keveredik önmagával, de sehogy sem tud abból kibontakozni.

Midőn kimutattuk, hogy a termelési költség eddigi meghatározása téves, ki kell fejtenünk annak valódi lényegét. S ez nem is lesz oly nehéz, ha nem tévesztjük szem elől azt az egy döntő körülményt, hogy a költség áldozat és nem jutalom.

Mi tehát azon áldozat, melyet a termelésnél hozunk? Ez áldozat háromféle. Először azon szellemi, vagy anyagi fáradság, melyet a termelés megkövetel, és a melyet röviden munkának nevezhetünk. Másodszor azon anyagok és szerek előlegezése, melyek nélkül termelés nem képzelhető, vagyis a tőke. Harmadszor azon veszély, melynek magunkat kiteszszük, hogy munkánk és tőkénk kárba vész, a kockázat.

Mindezeket egy ember is nyújthatja. De rendszerint a munkát és tőkét két külön osztály nyújtja; a kockázat azonban mindkettőt terheli.

A munkánál tekintetbe jő a munka mennyisége, vagy tartama, a munka minősége vagy súlya és a kockázat, melylyel az a munkás anyagi vagy szellemi épségét fenyegeti. Régebben csak a munka mennyiségét vették tekintetbe, és innen az a téves meghatározás, hogy a munkabér egyenlő ugyan a különböző foglalkozásokban, de mégis változik a vele járó fáradoalmak, kockázat és tisztesség mérve szerint. A jelen magyarázat ez ellenmondásokat feleslegessé teszi.

A munkabér magasságának meghatározásánál nagy fontosságot tulajdonítanak az ügyességnek is. Mindazáltal igen téves azt mondani, hogy a jószágok értéke a munkás ügyességével egyenes arányban áll, más szóval, hogy a munkabért bizonyos ipari ügyességek arányában fizetik. A gyárakban alkalmazott üveg vagy porcellán festők például száz tányért vagy poharat is megfestenek egy nap, de azért nem kapnak százszor annyit, mint a közönséges uapszámos, ki talán egyet sem tudna megfesteni. A jószág értéke, és ezzel a munkás bére nem az ügyesség mérve szerint irányul,

hanem azon áldozatokhoz képest, a melyekbe ezen ügyesség megszerzése kerül. Ezen és hasonló, pusztán gépies ügyességek bizonyos gyakorlatot igényelnek, és ennyiben emelik a jószág értékét, de nem azon arányban, melyben az ügyesség a termelést fokozza. Szóval ezen ügyességek befolyást gyakorolnak ugyan az érték alakulására, de csak azon áldozatok irányában, a melybe azok megszerzése került.

A tőke előlegezése a termelésnél megtartóztatást föltételez. E megtartóztatás mindig áldozat e szegényebb részéről, de nem könnyű a gazdagnál sem. Azért mondta már tudományunk nagy mestere *Smith*, hogy a takarékoság és nem az iparkodás képezi a gazdagodás legközvetlenebb kutforrását.

Ez erkölcsi erőt némelyek csak negatívnak veszik, de tévednek. A megtartóztatás pozitív áldozat, mert mindig bizonyoz kockázattal is jár. A ki lemond tőkájének közvetlen élvezetéről és ezt újabb termelésre fordítja, annak is kiteszi magát, hogy tőkáját esetleg egészen elveszti. S noha a tőkét nem kell ruházni és táplálni, mint az embert, vagyis a munkát, de kell olyan jutalomról gondoskodni, mely az embereket a tőke előlegezésére, a lemondásra és kockázatra serkentse. Szóval, minél több fáradságot vesz le a munkás vállairól az ipari haladás; minél nagyobb a takarékoság, vagyis minél könnyebben gyakorolja a megtartóztatást; és minél csekélyebb a kockázat, vagyis minél rendezettebbek a gazdasági viszonyok és fejlettebb a vállalkozási szellem: annál olcsóbb lesz valamely országban a javak ára, értéke. A munkabér és tőkenyereség nagysága azonban nincs oly összefüggésben a javak értékével. Mert hiszen fejlődő népeknél e két nemzet-jövedelmi ág épen ellenkező irányt követ, s ha így a termelés olcsóbbra válásával egyidejűleg a tőkenyereség csökken, másrészt a munkabér folyton emelkedik.

Munka, megtartóztatás és kockáztatás képezik tehát a termelés költségeit, és nem a munkabér és a tőkenyereség. A munka, megtartóztatás és kockázat határoz a javak értéke fölött, és nem a munkabér és tőkeamat magassága.

Kimutattuk, mennyire helytelen a termelési költség fogalmának eddigi meghatározása. Vizsgáljuk meg most, mennyiben helyes az elmélet másik része, hogy t. i. a termelési költségek határozzák meg az értéket. Mert vannak, kik az értéket csakis erre vezetik

vissza, és vannak viszont, kik a termelési költségnek csak igen csekély vagy semmi befolyást nem tulajdonítanak az értékre. Majd meglátjuk, hogy az igazság a két véglet közt fekszik.

Általános alaptétel, hogy az ember minél kevesebb fáradsággal és áldozattal minél nagyobb jutalmat igyekszik elérni. A cél, melyet a gazdasági téren követünk: a vagyongazdagság. Az eszköz: a fáradság, önmegtagadás és kockázat. Ha továbbá nézzük, miben áll a jutalom, melyet az egyes foglalkozások nyújtanak, úgy azt természetesen az általuk termelt jószágmenntiségek értékében fogjuk találni. Midőn tehát egyrészt az ember fáradságát, áldozatát és kockázatát, szóval mindazt, mivel a termeléshez járulhat, azon jutalomhoz méri, melyet foglalkozásából remélhet; s midőn másrészt ezen jutalom ismét az illető foglalkozásban előállított javak értékétől függ: természetes, hogy az emberek részéről hozott áldozat, mit röviden a termelési költség neve alatt foglalunk össze, szintén arányban lesz az előállított jószágok értékével.

Az tehát kétségtelen, hogy a javak értéke és azok termelési költsége közt benső összefüggés uralkodik. De egy föltét alatt. Hogy t. i. az ember szabadon választhatja azt a foglalkozást, mely csakugyan a legjutalmazóbb. Más szóval: az érték végelemzésben a termelési költségektől függ ugyan, de csak úgy, ha a munka és tőke szabadon vonulhat egyik foglalkozásból a másikba.

Az a kérdés már most, mennyiben szabad és korlátlan a tőke és munka ezen átvonulása egyik foglalkozásból a másikba?

Nem akarunk soká időzni azon korlátoknál, melyeket a tudatlanság, a nyeresztkedés, vagy előítélet szab. Pedig a korlátok magukban véve is igen fontosak. A műveletlen parasztnak hiában fogjuk magyarázni, hogy heverő tőkéjét jobban gyümölcsöztethetné; a speculatio szenvedélyétől elkapatott nagy tőkésnek hiában bizonyítgatjuk, hogy az óriási nyereséggel járó üzletek mindig megfelelő, sőt talán még nagyobb kockázatot rejtenek méhükben; és egy a gazdasági feudalismusból csak imént kibontakozott, aristocraticus fogalmaktól megmételvezett népnek hiában beszélünk, hogy a munka és kereset mindig tisztesség és becsület. Azért az első ezentúl is megmarad földjei primitív művelésénél, a második ezentúl is vakon rohan a szédelgésnek, és a harmadik ezentúl is inkább fog uri czafrangban éhezni, mint ipari, kereskedői vagy csak gazdasági foglalkozás mellett is magáról és családjáról embe-

rileg gondoskodni. Ezek az akadályok meg vannak, és elég szomorú eredményre vezetnek, de egészben véve mégis elenyészők ott, hol nem a pillanatnyi értékről, hanem a normalis értékről van szó, s a hol a művelődésnek habár csak lassu haladása évről-évre mégis enyhíti hatalmukat.

Vannak ennél komolyabb és még mindig nem döntő akadályok.

A kik tagadni akarják a munka és tőke szabad átvonulását egyik foglalkozásból a másikba, rendszerint arra útalnak, hogy a gyárakban, épületekben stb. fektetett tőke, a bizonyos ipari foglalkozásba betanult munka nem változtathatja többé helyét, bármily kedvezőtlen legyen is az iparág, melyben épen van, és bármily kedvező jutalommal csábítsa más. S ez igaz. Csakhogy ezzel még nincs bebizonyítva, hogy hosszabb időn át, mert itt arról van szó, a munka és tőke ne keresné föl mindig a kedvezőbb foglalkozást. Hosszabb időn át mindig hat a verseny, mert erre nézve nem szükséges, hogy minden tőke és munka szabadon vonulhasson egyik foglalkozásból a másikba. A kiegyenlítést nem a már tényleg valamely iparágba fektetett tőke vagy munka teljesíti. Hanem teljesíti azt a keletkező és elenyésző munka és tőke. Minden időben egész serege az új munkásoknak keres magának foglalkozást, és egész özöne az újonnan megtakarított tőkének keres új gyümölcsöző elhelyezést. Ez az új tőke és munka elfordul attól a foglalkozásból, mely nem ad kellő jutalmat és tódul oda, hol kecségtetőbb kilátás biztatja. S ez a kiegyenlítésnek csak egyik neme. Ép azon foglalkozásokban, melyek kevés vagy semmi hasznót nem nyújtanak, enyészik el leghamarább a tőke, vész el nyomorultan a munkás. Ez a kiegyenlítés másik neme. A míg tehát a jövedelmező foglalkozás mindig újabb tőkét és munkát nyer, a rosszul fizető foglalkozás nemcsak új tőkét és munkát nem nyer, de a benne rejlőt is hamarabb emésztí föl. S így habár, fájdalom, vesztességek árán, a verseny hatályossága, a tőke és munka szabad átvonulása, legalább hosszabb időt véve alapul, itt is jobban érvényesül, mint első tekintette hinnők.

Egy különbség, mindazáltal van, melyet nem szabad szem elől tévesztetni, ha egészen szigorúan akarunk itélni. S ez az, hogy az újonnan jelentkező tőke és munka közt van egy lényeges különbség. Az új tőke szabadon kereshet bármely alkalmazást, de a

munka bizonyos korlátokhoz van kötve. A közönséges kézi munka, a mesterségek, a műiparágak és tudós foglalkozások egészben véve bizonyos áthághatlan határokat képeznek, melyeket csak egyes rendkívüli tehetségek tudnak legyőzni. Azok az emberek, kik semmi kiképeztetést nem nyertek, nem fognak napszám helyett mesterember munkát keresni; azok, kiket valami mesterségre, szabóságra vagy asztalosságra akarnak adni, nem fognak műiparra, óragyártásra, technikai szerek előállítására stb menni; azok végre, kik műiparban akarnak foglalkozni, nem fogják magukat orvosoknak vagy ügyvédeknek kiképezni, bár mennyivel kedvezőbb kilátást is nyújtsanak nekik az utóbbi foglalkozások. Az egyes csoportokon belől igenis azt a foglalkozást fogják választani, mely legelőnyösebb, de az egyes csoportok közt választva, nem a kedvező kilátás, mint inkább a nevelés és társadalmi állás fog határozni.

E szerint a javak értékét termelési költségeik szabályozzák, de egész erejükben csak az ugyanegy csoporthoz tartozó javaknál. Szóval a szabó és asztalos portékáit termelési költségeik arányában fogják kicserélni; de már a szabó is műiparos, ötvös vagy üvegfestő, továbbá a szabó és a tudós foglalkozású ügyvéd és orvos termékeit és szolgálatait nemcsak termelési költségeik arányában fogják egymásért kicserélni. Itt tehát már egy más elem is gyakorol befolyást, mely nem lesz más, mint az értékek legközvetlenebb szabályozója: a kínálat és kereslet kölcsönös viszonya. A kölcsönös kereslet a normalis érték szabályozására igazi fontos szerepet csak a nemzetközi forgalomban játszik, hol a munka és tőke szabad alkalmazásának gátjai sokkal nehezebbek. Itt foglalkozik vele főleg *Mill*, és itt fogunk vele foglalkozni mi is.

Mindent összevéve tehát, a normalis érték a belforgalomban nem mindig és kizárólag, de legalább a legtöbb esetben és első sorban a termelési költségektől függ. A nemzetközi forgalomban még egy más elem is gyakorol nagy befolyást a normalis érték alakulására; és ez a kölcsönös kereslet mérve.

5. Piaczi érték.

A piaczi érték nagy fontossággal bír ugyan minden vevőre és eladóra nézve, de alig alkalmas fontosabb gazdasági problémák megoldására. Ennek létet tulajdonítani, hogy a legtöbb közgazda

csak futólag bánt el vele, és majd a tényleges piaci értéket, majd a viszonyoknak megfelelő piaci értéket tartotta szem előtt.

Adam Smith a kínálat és kereslet arányából magyarázta a piaci értéket, a mi hibás már azért is, mert ez az arány különféleképp hat kényelmi és életszükségleti tárgyaknál. Az élelmi szerek kínálatának csökkenése $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ részszel a kereslettel szemben a legirtóztatóbb árváltozásokat vonná maga után, míg fényűzési vagy kényelmi javaknál távolról sem gyakorolna hasonló befolyást. A múlt században egy angol tudás *Gregory King* egy táblázatot állított össze, mely arányban hatna az árra a kínálat csökkenése az élelmi szereknél, a nélkül, hogy föltevéseinek helyességét bebizonyíthatta volna. A kínálat és kereslet aránya tehát nem tekinthető általános mérvnek.

E tévedéseket *Mill* is észrevette, ki azonban, mint már fönebb jelzők, a kínálatot és keresletet két különböző természetű fogalomnak vette, melyek közül az első anyagi, a második inkább szellemi. Már ott kimutattuk e nézet hibás voltát, és azért itt egyszerűen folytatjuk *Mill* nézeteinek bírálatát, ki mindezek daczára megmaradt a kínálat és kereslet fogalmainál, és azon értéket tekintette a piaci értéknek, a mely mellett a kínálat és kereslet egymást kiegyenliti. *Mill* nagyon jól mondta, hogy a kínálat és kereslet a legtöbb esetben nem födi egymást, de abból indult ki, hogy a kiegyenlítésen túl maradó kínálat vagy kereslet nem gyakorol befolyást. Így fogalmazva kétségtelenül igaz a definitio, de alig jelent egyebet, mint azt, hogy a piaci érték az, a melyért a piacon adnat és vesznek — a mit úgyis tudunk, és a minek alig vesszünk valami nagy hasznát.

A tévedések e szakadatlan lánczolata arra vezetett, hogy egy igen jeles közgazda *Thornton* egyenesen azt állította, hogy a piaci értéknek nincs törvénye. Ily nyilatkozatoktól mindig óvakodni kell. A piaci értéknek ép úgy kell, hogy törvénye legyen, mint a hogy van törvénye a harmatnak vagy égi háborúnak. Lehet, hogy a tűnemények bonyolultsága mellett nem tudjuk e törvényeket megállapítani, de létükön a tudománynak kételkednie nem szabad.

Mielőtt tovább mennénk, állapítsuk meg: mit kell a kínálat és kereslet alatt érteni, mely a tényleges piaci értékre befolyást gyakorol. *Mill* nyomán eddig csak a tényleg a piacon jelentkező keresletet és kínálatot vették. Ha azonban kissé behatóbban nézünk

akármilyen értékképződést, látni fogjuk, hogy nemcsak a piacon levő kínálat gyakorol befolyást, hanem a bizonyos idő múlva a piacon megjelenhető kínálat is. Így pl. minél jobban közeledünk az aratáshoz, annál nagyobb befolyást fog gyakorolni az aratás után várható mennyiség, habár maga a piacon levő kínálat nem változott. Hasonlóképp befolyást fog gyakorolni az a kereslet is, mely bizonyos idő múlva a piacon megjelenhet. Háború híre előre felszöktetheti az élelem és takarmány árát, míg a békére való biztos kilátás leszállíthatja azt a háború kellő közepén, mikor tényleg a piacon jelentkező kereslet semmi változást nem tanúsít. Szóval a tényleges piaczi ár függ azon fogalmaktól, melyeket a vevők és eladók a piacon tényleg jelentkező és bizonyos idő alatt érvényesülhető kínálatról és keresletről alkotnak. Kínálat alatt értve az áruba bocsátott javakat, és kereslet alatt a felajánlott vásárlási erőt, vagyis mindkét esetben anyagi mennyiségeket.

A tényleges piaczi értéknél sokkal fontosabb a megfelelő piaczi érték, melylyel eddig kevesebbet foglalkoztak. Értjük alatta azt a tüneményt, hogy van bizonyos ár, a mely mellett a jószágot eladni nemcsak a fogyasztóknak, de a termelőknek is érdekében áll. Mert van bizonyos magasság, melyet meghaladva, az ár szükség nélkül korlátozza a fogyasztást, úgy hogy a termékek kelleténél lassabban kelnek. Mihelyt e hibát észreveszik, verseny támad az eladók közt, és az ár lejjebb száll s a fogyasztás újra élénkül. Másrészt van bizonyos alacsonyosság, melynél lejjebb szállva, az ár igen gyorsan kimeríti a kevesletet, hacsak ellenkező áramlat nem következik be. Minden fogyasztó lehetőleg olcsón akar venni; de van egy pont, a melyen alól a fogyasztó, s a melyen felől a termelő nem mehet, hacsak érdekeiket nem akarják kockáztatni. Ha az ár ezen felül emelkedik, a fogyasztás megcsappan, a készletek felhalmozódnak, az árak leszállnak mindazon vevők kárára, kik korábban a nagyobb árak mellett vásároltak. Ha ellenben az ár ama megfelelő pontnál lejjebb száll, csakhamar emelkedés áll be mindazon eladók kárára, kik korábban alacsonyabb árak mellett adtak túlportékájukon.

A megfelelő piaczi érték az, mely a lehető legalacsonyabban egyenliti ki a meglevő keresletet a meglevő kínálattal, mindaddig, míg új kereslet nem érkezik a piacra. S azért a fogyasztó, ki olcsón akar vásárolni bőség mellett, az eladó érdekét is előmoz-

ditja, s viszont az eladó, ki szükség esetén drágán ad el, használ a fogyasztónak, mint az inséggel küzdő hajó parancsnoka, ki kicsinyre szabja a napi adagokat.

S minthogy a tényleges piaczi érték a vevők és eladók ezen fogalmától függ, melyet maguknak a keresletről és kínálatról alkottak: természetes, hogy ezen tényleges piaczi érték annál közelebb áll a megfelelő piaczi értékhez, minél jobban ismerik maguk a vevők és eladók e gazdasági tünetények természetét. Szóval minél előhaladottabb és műveltebb valamely nép, annál kevésbé van kitéve oly érték hullámozásnak, melyek csak pillanatnyilag kedvezhetnek az egyik félnek, és maradandóan károsítják meg mind a kettőt.

Megjegyzendő, hogy mindezen törvények csak a nagy forgalomban tapasztalhatók teljes valóságukban, és nem a kis forgalomban, hol rendszerint hiányzik a verseny szabadsága, a természetes értékalakulás ezen alaptörvénye. Hiányzik pedig kettős oknál fogva. Először azért, mert a fogyasztó, ki csak saját szükségletére vásárol nem keresi föl mindig a legolcsóbb forrást, hanem szokás, kényelem, vagy hiúság által vezettetve, sokszor a drágábbnak ad előnyt. Másodszor azért is, mert a fogyasztó ritkán ismeri úgy a jószágot, mint az eladó, míg a nagy forgalomban az áruit vásárló kereskedő csakúgy ismeri azokat, mint maga a gyáros, ki azokat előállítja, vagy a gazda, ki azokat termeli. A kis forgalomban tehát az értékalakulása inkább ilyen szellemi és erkölcsi tényezőktől függ, míg az áralakulás gazdasági törvényei csak a nagy forgalomba jutnak érvényre, hol kevesebb zavaró ok korlátozza hatásukat. S ezzel karöltve, a nagy forgalomban több az ingadozást, a kicsinyben ellenben nagyobb a változatosságot mutat az értékek alakulása.

7. A normalis és piaczi érték néhány levezetett törvénye.

Az érték másodrendű törvényei közt alig van fontosabb, mint az, melyet *Mill* a csökkenő termékenység diminishing productiones névvel jelölt meg. E törvény röviden abban foglalható össze, hogy van bizonyos pont, a melyen a földbe fektetett tőke és munka a legtöbb hozadéket nyújtja, s a melyen túl minden újabb tőke- és munkabefektetés aránylag mindig kevesebb hozadéket nyújt.

E törvény természetes következménye, hogy az őstermékek bizonyos művelődési fok elérkeztével drágábbak lesznek. Ennyit már úgyis tudunk az előzményekből, most tehát egy lépéssel tovább mehetünk, és azt vizsgálhatjuk, vajjon ezen értékemelkedés egyforma mérvben mutatkozik-e az őstermékek különböző neménél.

Azon őstermékek, melyeknél leghamarább mutatkozik nagy eltérés az agricol és magas műveltségű népeknél: a fa és hús. Valamennyi őstermék közt ehhez kell legtöbb terület és legkevesebb tőke, a mi megfoghatóvá teszi, miért állítják elő ezeket olcsón az agricol és miért drágán a magas műveltségű népek. Bizonyos fokon túl azonban föllép a szállítás, és ezzel egy újabb változás áll be, mely különféleképp hat e két termékre. A szállításra nagy befolyást gyakorol a jószág eltarthatósága és tömege. S habár a fa tömeg dolgában némileg kedvezőtlenebb is a szállításra, mint igen tartós jószág csakhamar szállíthatóvá lesz, és fölkeresi a legtávolabbi világpiacokat. Értéke tehát otthon is emelkedni fog, hamarább, mint bármely más ősterméké, habár csak lassu mérvben. A hús ellenben még állat formájában sem szállítható nagyon messze vidékekre. Ez tehát tovább fog az alacsony termelési költségnek megfelelő alacsony árnál megmaradni; a mint azonban szállíthatóvá lesz, ez is emelkedni fog, de gyorsabban, mert itt aránylag kisebb a szállítási költség. Minden kivitelképes jószág belföldi ára azonban rendszerint megfelel a világpiacz árának, levonva abból a szállítási költséget. S ép a tartósság ama csekély foka, melynél fogva a hús sokáig nem is szállítható és következőleg alacsony áron marad, idézi elő később, hogy a hús ára folyton emelkedik a civilisált világ hús- szükségletének folytonos gyarapodása folytán.

Egy harmadik őstermék, melyet az agricól népek szintén sokkal kedvezőbb körülmények közt termelhetnek, a gabna, de ennek normális értéke már lényegesen másképp alakul, mint a fa, hús, vagy azzal rokon jószágok normalis értéke. Ez is emelkedik a művelődés haladtával, mind a termelési költségek gyarapodása, mind a világpiacok megnyilta következtében, de a míg a fa és hús normalis értéke folyton emelkedik, a gabna értéke bizonyos ponton túl megáll. Más szóval, ha drágul is, csak annyiban drágul, a mennyiben a pénz értéke csökken. Ez lényeges eltérés a mai felfogással szemben, mely szerint minden őstermék ára folyton

emelkedik, és egyszersmind és vizsatér *Smith* nézetéhez. De lássuk az eltérés magyarázatát.

A gabnát különböző költség mellett állítják elő, úgy azonban, hogy irányadó mindig azon kedvezőtlenebb termelés lesz, melynek hozadéka a nép élelmezésére okvetlenül szükséges. A legkedvezőtlenebb termelés költségeinek emelésével természetesen emelkedik a gabna normalis értéke is. Ez megvan a fa, hús és azokhoz hasonló termékeknél is. De a különbség abban rejlik, hogy a fa, hús stb. nem elsőrendi élelmi cikk, mint a gabna, következőleg annak drágulása nem is hat vissza oly erővel a népesség számára, mint a gabna drágulása, mely ép azért bizonyos korlátokat meg nem haladhat; mert bizonyos ponton túl emelkedve árában, csökkenti a keresletet, feltartóztatja a földmivelés továbbterjedését és következőleg a gabna normalis értékének emelkedését. Az ipari haladások, gépek alkalmazása stb. kétségtelenül ellensúlyozzák e folyamatot, de csak bizonyos mérvben. Mert ha ezek következtében olcsóbb és bőségesebb is lesz a termelés, másrészt megszorodik a népesség, úgy hogy a szaporodott gabnaszükséglet kielégítésére csakhamar áttérnek oly kedvezőtlenebb földekre, melyeken a költségek, az időközben behozott javítások daczára, megfelelnek a korábbi legkedvezőtlenebb költségeknek, más szóval, ha ily haladások következtében egyideig csökken is a gabna normalis értéke, csakhamar visszanyeri korábbi magasságát.

Az imént leírt körülmények behatása alatt a gabna normalis értéke bizonyos állandóságot tüntet fel, míg a fa, hús és ahhoz hasonló jóságok normalis értéke folyton emelkedik. Már *Smith* és utjabban *Cairnes* kimutatták, hogy a gabna ára Angliában a XVII. század óta alig emelkedett többet, mint a mennyi a pénzérték csökkenésével megfelel; míg *Cherbuliez* arra utal, hogy ugyanakkor, midőn a gabna mai ára a régibb árakhoz képest oly arányt tüntet föl, mint 2 : 1, a hús mai ára régibb áraihoz úgy viszonylik, mint 10 : 1.

A gabna és hús normalis értékének ezen különböző alakulása roppant nagy fontossággal bír a gyakorlati mezőgazdaságra nézve, mert megdönthetlen bizonyosságot szolgáltat a mellett, hogy a gabna amaz állandó ára, melyet utóbb már hazánkban is tapasztalunk, és a mely gazdáinknál annyi panaszra ad okot, nem muló és esetleges, hanem maradandó és természetes tünemény. Egyszersmind igazolja

azon általános igyekezetet, melyet a marhatenyésztés előmozdítása körül tapasztalunk, és a melyet a maig érvényben álló elmélet mellett, mely szerint minden őstermék ára a végtelenségig emelkedik, alig lehetne megmagyarázni és helyeselni.

A bányatermelés két pontban lényegesen eltér a többi őstermelési ágaktól. Először kincsei nagyon egyenlőtlenül oszlanak meg a világ különböző részei közt; másodszor igen nagy tért enged a mechanikai és ipari haladásoknak. E két körülmény okozza, hogy a bányatermékek normalis értékének alakulásáról igen nehéz volna szólni a nélkül, hogy nagyon is beható részletekbe ne bocsátkoznánk.

Az ipari termékek normalis értéke folyton csökken, míg az őstermékek normalis értéke ép az ellenkező irányt követi. E csökkenés két körülményre vezethető vissza: a munkamegosztásra és a gépek alkalmazására, melyek mindketten bőségesebbé és olcsóbbá teszik e termelést, és sokkal nagyobb mérvben honosították meg az ipar, mint az őstermelés mezején.

Az ipari termékek normalis értékének e folytonos csökkenését némileg ellensúlyozza azonban az a körülmény, hogy minden ipari termék nyers anyagot dolgoz föl, melynek normalis értéke folyton emelkedik. Minél nagyobb helyet foglal tehát valamely ipari termék összes értékében a nyers anyag, annál lassúbb lesz abban a normalis érték csökkenése. S minthogy az alsóbb osztály által szükségelt ipari cikkekben rendszerint több az anyag és kevesebb a feldolgozás része, mint a magasabb osztályok által fogyasztott ipari termékeknél: első pillanatra úgy látszanék, hogy a normalis érték csökkenéséből több hasznót vonnak a jobb módú mint a szegényebb rétegek. Van azonban egy másik körülmény, mely ellenkező irányban hat. Az ipari cikkek normalis értékének csökkenését, mint mondjuk, főleg a munkamegosztás és gépek meghonosításának lehet köszönni. E két tényező azonban csak ott működhetik igazán, hol a termelést valóban nagyban üzik. Ámde ez viszont csak az általános fogyasztásnál, vagyis a szegényebb osztályok által is nagyobb mérvben szükségelt tárgyaknál történhetik. Ennek lehet tulajdonítani, hogy noha a szegényebb osztály fogyasztotta cikkekben nagyobb szerepet játszik a mindig dráguló anyag, egészben véve mégis ezen cikkeknel mutatkozik nagyobb mérvben a normalis érték csökkenése és nem a gazdagabb osztály fogyasztotta cikkeknel. Így hogy

csak egy példát hozzunk föl, a csipkében mindenesetre kisebb szerepet játszik a nyers anyag, mint a posztóban és vászonban, és mégis az utóbbiak ára jóval nagyobb csökkenést mutat az idők folyamában. Mily fontos és jótékony hatást gyakorol e jelenség, arról lejjebb még lesz alkalmunk megemlékezni.

A normalis érték másodrendű jelenségeinek vizsgálata után áttérhetünk a piaczi érték másodrendű jelenségeire. A piaczi ár hullámlásai a kínálat és kereslet viszonyától függvén, természetes, hogy a piaczi érték alakulása főleg a kínálat és kereslet természetétől fog függni. A hol a kínálat és kereslet könnyen alkalmazkodik egymáshoz, a piaczi érték hullámlása is csekélyebb lesz; a hol ellenben a kiegyenlítés nem oly gyors, ott a hullámlás is nagyobb mérveket fog ölteni. E részben két tényező jő tekintetbe: az illető jószág termelési viszonyai, s az általa teljesített szükséglet sürgősségének kisebb-nagyobb volta.

Az ipari czikkekről tudjuk, hogy azokat gyorsan és biztosan lehet a piacra hozni. Ha tehát a kereslet meghaladja a kínálatot, az utóbbi hamar alkalmazkodik az elsőhöz. Szóval a normalisnál magasabb érték nem sokáig állhat meg a piacon. Ha ellenben a kínálat haladja meg a keresletet, akkor nem lehet az egyes iparokba fektetett tőkét és munkát oly hamar kivonni. A gyáros gyakran veszteséggel is dolgozik tovább, semhogy üzletét egészen abban hagyja, ép azért ebben az esetben a kínálat nem alkalmazkodhatik oly gyorsan a kereslettel. Némileg ellensúlyozza ugyan ez akadályt a legtöbb ipari cikk eltartható volta, minek következtében az iparos nem kénytelen rögtön és mindenáron túladni portékáján. Egészben véve mindazáltal mondhatjuk, hogy a normalisnál magasabb piaczi ár mégis hamarabb egyenlítődik ki, mint a normalisnál alacsonyabb piaczi ár, habár a hullámlás egyik esetben sem lehet tartás.

Az őstermékek egészen más képet mutatnak. Termelésök hosszabb időt igényel, bizonyos időponthoz kötött, és a mellett bizonytalan, maga a termék nem tartható el és nem szállítható oly könnyen, s azonkívül az emberi szükséglet, mely ezeket követeli, sokkal sürgősebb. E részben tehát a kínálat és kereslet jóval nehezebben egyenlítődik ki. S ha van is őstermék, mely könnyen szállítható, az képezi egyszersmind az ember legszükségesebb élelmét. Az emberi gyomor sem nem szűkíthető sem nem bővíthető egy-

könnyen. Ép azért a gabnatermés legkisebb elmaradása roppant felhajtja a piaci értéket, és viszont a szükségesnél bővebb aratás rohamosan hajtja lefelé a piaci értéket. A míg tehát állandó a gabna normalis értéke, ép oly változandó piaci értéke. A hullámozásnak mind erejét, mind tartamát tekintve más képet mutat a hús. A gabna piaci értéke nagyon változhatik, de e változás nem tarthat soká, mert az újra termelés és a szállítás aránylag könnyebb. A hús ellenben nem lévén oly elsőrendű élelmi szer, nem változik oly nagyot piaci értékében, de a változás tartama nagyobb, mert sem az újra termelés, sem a szállítás nem oly könnyű, mint a gabnánál. Ismét egy magyarázat a marhatenyésztésnek napjainkban és hazánkban is tulajdonított fontosságához.

Ugyanazt az ellentétet, melyet a gabna normalis és piaci értéke közt látunk, tapasztalhatjuk a legfontosabb bányatermék, az arany normalis és piaci értéke közt. A míg a normalis értéknek nem mertünk szabályt felállítani, piaci értékéről tudjuk, hogy ez van a legkevesebb hullámozásnak kitéve, mint olyan termék, mely nem képez élelmi szert, könnyen szállítható és eltartható.

LÁNG LAJOS.

A STATISZTIKAI ESZMÉK TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSE.

A statisztika osztozik a tudományok közös sorsában, a mennyiben elveinek rendszere évtizedeken át folytatott, s tévedések és visszaesések ezer meg ezer szirtjein áthatolt elmélkedési és vizsgálódási műfolyamnak szüleménye. Az erkölcsi és ipari világrend törvényei már régóta léteztek, mielőtt az ember azok létezését felismerte, a társadalmi és gazdasági tüneményeket összefüggésükben tanulmányozni kezdte, eszméit és nézeteit a népek társadalmi és populationistikai momentumaira, s gazdasági és szellem-erkölcsi életére vonatkozólag egyaránt irodalmi termékekben összefoglalva lerakni, és az utókor számára megőrizni megkísérlette.

Ezen eszmeifejlődésnek feltüntetése s a statisztikai igazságoknak az irodalomban és önálló szellemi termékekben való érvényre jutásának rendszeres előadása: a statisztika történetének feladata.

A statisztika története legczélszerűbben két korszakra osztható, t. i. I. a töredékes mívelés korszakára, melyben a statisztika mint tudomány még nem létezett, és II. a rendszeres mívelés korszakára, melyben már tudományosan tárgyalatott; az előbbi magában foglalja az ó- és középkort és az ujkor első szakát, az utóbbi kezdődik az ujkor második korszakával, és tart mai napig.

I. A töredékes mívelés korszaka.

A mi a statisztika ó-korát illeti, némelyek azt tartják, hogy az régi tudomány, miután már a legrégibb korban a kínai, zsidó és perzsa népeknél, de kivált a görögöknél és rómaiaknál sem hiányoztak az államéletre s egyes állami institutiók állapotára vonatkozó, tehát statisztikai jellegű ismeretek; mások ellenben azt állítják, hogy a statisztika új tudomány. E két ellentétes vélemény azonban a dolog lényegében megegyeztethető; mert azok, kik a

statisztikát régi tudománynak állítják, az egyszerű statisztikai ismereteket értik alatta, melyek csakugyan oly régiek, mint magok az államok; a kik pedig új tudománynak mondják, annak rendszerét értik, mely oly új, mint nevezete a statisztikának.

A régi korban voltak ugyan már statisztikai vázlatok, de ezek rendszerből mit sem mutatnak fel; ily statisztikai részletek találhatók például: Cicero, Demosthenes beszédeiben, Xenophon, Plato, Aristoteles, Strabo, Pausanias, Thukidydes, Plutarchus, Seneca, az idősb és ifjabb Plinius s mások dolgozataiban. Rómában pedig Caesar idejében már állam-hírlapféle adatott ki e cím alatt: „Acta diurna urbana“.

Miután azonban az ó-korból oly munkánk egy sincsen, mely mai értelemben vett statisztika volna, bátran állíthatjuk, hogy az ó-kor a statisztikát mint tudományt nem ismerte.

A középkor sem igen mutathat fel, tudományos szempontból tekintve, nevezetesebb eredményt, ámbar a középkorban egynehány jeles statisztikai munkára akadunk, különösen: bölcs Leo és Constantinus Porphyrogenitus műveire keleten, és nyugoton szintén két hivatalos statisztikai dolgozatra, ugymint: az egyik nagy Károly vagyonának inventariuma: „Specimen breviarii rerum fiscalium Caroli Magni“; a másik Angliából való, és egy hódító Vilmos alatt készült telekkönyv: „Doomsdaybook“. Ezen könyvek azonban csak statisztikai adatokat tartalmaznak.

Leginkább hatott a statisztikai munkálkodás kifejtésére, s statisztikai dolgozatok létrehozatalára a velencei köztársaság, a mennyiben az egyes udvarokhoz követeket küldött, kik az ottani, kívált ismeretlen népek szokásait, bel- s külviszonyait kikutatni és beterjeszteni tartoztak. Ezen kutatások ugyanis kettős célból történtek; először kereskedelmi érdekből, hogy tudhassák, mit lehet ezen népeknél elárusítani, mit kell hozzájuk szállítani, és milyen czikkeket lehetne ott előnyösen megvásárolni; másodszor pedig hatalmi szempontból, hogy tudják, milyen erőt fejthet ki ezen vagy amaz állam, és vajjon lehet-e azt szövetségesül más nemzetek ellen használniok. Ezen követségi beterjesztéseket azután némelyek összeállították, úgy, hogy ez által több európai és Európán kívüli állam leírása létrejött. Statisztikai tudománynak azonban ily tárgyú állam-leírások még nem nevezhetők, mert nem voltak kimerítően tárgyalva, és előfordultak a követségi beterjeszté-

sekben számos oly adatok is, melyek nem a statisztikába, hanem inkább a történet körébe vágnak.

Ezen velencei követek beterjesztéseihez járult a XV. században két munka, melyeknek czélja már tudományos; ugyanis: az egyik Aeneas Sylvius Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa munkája: *De ritu, situ, moribus et conditione Teutoniae descriptio*, Lipsiae 1496; a második pedig Mocenigo Tamás műve: A velencei köztársaság elemeiről, melyben a velencei ipar, kereskedelem és műveltség van tárgyalva. Azonban e két mű sem statisztika tudományos értelemben, mert nem kimerítő, nem rendszeres és sok oda nem valót tartalmaz.

Az ujkor kezdetén nagy szerepet játszottak a „*Relazioni Universali*“, melyeket olaszok és velenceiek a tartomány-kormányzók és követek által beterjesztett adatokból készítettek. Ezek közt fölemlitendő Sansovino Ferencz, ki az ismert államokon kívül még egy eszményállamot (Utopia) ír le, melyben saját eszméjét az állam legczélyszerűbb rendezésére állítja fel; mellette fölemlitendő Botero számos kiadásban megjelent munkája: *Relazioni Universali*. De ezen munkák is a már fennebb említett hibákban szenvednek.

Sansovino után a tudomány ezen terén olaszok, francziák és hollandok kezdtek működni. Megjelent tudniillik: *Respublicae Elzeviricae* czimű munka 32 kötetben, melynek szerkesztésében Elzevier s Bonaventura híres könyárosok és Lact János, a hollandi nyugot-indiai kereskedelmi társulat igazgatója vettek részt. De ezen gyűjteményben, mely nemcsak európai, hanem ázsiai tartományokat is magában foglal, sem lőnek az előbb jelzett hibák mellőzve, minek okát a felveendő elvek határozatlanságában kell keresnünk.

A harmincz éves háboru (1618—1648.) alkalmával Németországon az első ujságok keletkeztek; ezután pedig egy német jogtárnár, Conring Hermann 1660-ban Helmstädtben statisztikai előadásokat tartott: „*de rebus publicis nostri aevi celeberrimis*“ czim alatt. Ezen felolvasások csakhamar más egyetemeken is tartattak ¹⁾ és már arról is kezdtek okoskodni, melyik a legczélyszerűbb rendszer

¹⁾ Schmeitzel tanár, erdélyi születésű tudós, 1725-ben a göttingai egyetemen egy statisztikai collegiumot hirdetett: „*in quo praemissis doctrinae principiis generalibus Europae regna et status propinabit*“; sőt tőle már 1723-ban a jeni egyetem tanrendjében egy politico-statisticum collegiummal találkozni. V. ö. Wappaeus Allg. Bev. Stat. 557 l.

as államok leírására. Itt tehát a statisztika tudományának első csirájára akadunk.

A statisztikának, mint külön tudománynak létele ugyanis ott veszi kezdetét, a hol a gyűjteményekben a szoros statisztikai adatok a geografiától, a történettől, az államjogtól, a politikától külön választottak. Első kísérlet e tekintetben Seckendorf-nak : *Der deutsche Fürstenstaat* czim alatt Frankfurtban 1656-ik évben kiadott munkája, melylyel mintát akart adni, hogyan kellene az egyes német fejedelemségeket leírni. Ő maga mondja, hogy nem akar politikát írni, hanem szándoka a német államok állapotát ismertetni, a mint azok rendesen kormányoztatni szoktak. Így tehát Seckendorf a politikától elválasztja a maga tárgyát, és a jelenre szorítja. Ő reá alkalmaztatott először a szó : „statista.“

Seckendorf-nál határozottabban lépett fel Conring Hermann, helmstädti egyetemi tanár, ki valamint az államjogot, úgy a statisztikát is első vezette be az egyetemi tanszakok közé, statisztikai felolvasásaiban és két rendbeli értekezésében : *Exercitatio historico-politica de notitia singularis alicujus reipublicae* és : *Praemium examinis rerum publicarum*; különben Conring mit sem bocsátott közre a statisztikáról, hanem különösen tanítványa Oldenburger Fülöp, később genfi tanár, szedte össze Conring statisztikai felolvasásait, és *Thesaurus rerum publicarum* czim alatt 1675-ben Genfben Conring akarata ellenére adta ki, mi ellen *Admonitio de thesauro rerum publicarum* czáfolatában ünnepélyesen tiltakozott is.

Conring az államok leírását (*plena cognitio alicujus reipublicae*) a földrajztól, a történelemtől, és a politikától élesen elválasztotta. Feladatául a jelennek megismerését tűzte ki, vezérelvül pedig az állam célját állította fel, mely szerint az egyes adatok annyiban voltak felveendőek, a mennyiben azok az állam boldogságára vagy szerencsétlenségére befolyással birtak : „quantum in iis“, mondja Conring egy helyen, „ad felicitatem reipublicae sit positum“. Ezzel tehát Conring a statisztika tudományos mívelését lehetségessé tette, és mint új tudományt megállapította, melynek célja volt, a létező államokat az államezél szempontjából leírni, a honnan azt ő maga is államismének nevezte. (*Notitia rerum publicarum*.)

Conring után egy egész századon át nem történt semmi nevezetes fordulat a statisztika tudományos mívelődésében, míg a XVIII. században a göttingai egyetemen ki nem magaslott két jeles férfiú,

t. i. Achenwall Gottfried, göttingai hirneves tanár és ennek tanítványa, meg tanárutódja Schlöczer Lajos Ágoston, kiknek köszönhető a statisztikának örökre való tudományos megalapítása.

A tudomány fejlődésére, különösen az alapeszmék tisztítására nagy befolyással volt Achenwall részint az által, hogy sokkal kimerítőbb és biztosabb adatokat közlött egyes államokról; és így a statisztika tudománya hasznavehetőségét bebizonyította, és az az iránti érdeklődést fokozta, részint pedig elméleti okoskodásai és fejtegetései által, úgy, hogy legfőbb érdeme az, hogy a statisztika tárgya és terjedelme iránti nézetárnyalatokat és különbségeket nagyrészen tisztáznia és helyesebb alapra visszavezetnie sikerült.

Achenwall Gottfried törekvései azonban még sem határozták meg a statisztika fogalmát kellő szabatossággal, és meglehetősen határozatlanság maradt még utána is. Ő t. i. így határozta meg azt: „a statisztika alapos ismerete az állam valódi nevezetességeinek”. Az államnak meglehetősen felületes fogalma által,¹⁾ az állam-nevezetességek bizonytalan és ingatag magyarázata és meghatározása által oly tággá tette a statisztika fogalmának körét, hogy úgyszólván minden beléillik. Az állam nevezetességek magyarázata szerinte az, hogy nevezetes, a mi több kevesebb befolyással van az állam jólétére; s minthogy ezen tétel még a legszabatosabb volt, követői²⁾ erre fektették a főszűlyt, különösen Achenwall tanítványa, Schlöczer Lajos Ágoston. Minthogy pedig a XVIII. századbeli statisztikusok az állam jólétét veszik a statisztika észleges céljául, világos, hogy lényegre nézve nem tértek el Conring Hermannak meghatározásától.

Achenwall definitiója ki nem elégítette a későbbi statisztikusokat, mert úgyszólván minden jelenség némi összeköttetésbe hozható az államecélokkal, és elvégre is az államnevezetességek meghatározása az egyéni nézettől függ. E hibát javítandók, más meghatározásokat állítottak fel, és pedig vagy az Achenwall-Schlöczer-féle definitióba még egy új ismertető jelt vettek föl, hogy ez által a statisztika korlátait szűkebbre szabják, vagy pedig egészen más defi-

¹⁾ Állam alatt értette: „alles das, was in einer bürgerlichen Gesellschaft und in deren Lande wirklich angetroffen wird.“

²⁾ Achenwall követői közé sorolhatók: Büsching, Gatterer, Schlöczer, Remer, Lüder (ki később a statisztika leghevesebb üldözői sorába állott), Meusel, Mader, Sprengel, Fabri, Niemann, Butte, Zizius, Klotz, Kassel, Malchus, Koch-Sternfels, Holzgethan és Wörl.

nitiókat hoztak napfényre. Az előbbieik között legismertesebb Butte definitiója: „a statisztika azon tudományos adatok összeállítása, melyekből bizonyos államban az államcélok létesítésének valósága valamely jelennek képzelt időszakban alaposan megismertetik.” Az utóbbiak pedig vagy az államszervezet (államlétszer, alkotmány) fogalma körül forognak, vagy a jelen állapot fogalma körül. Azonban az államszervezet kifejezést nem mai közjogi értelemben használták, s nem is úgy értették, mint az igazgatásnak ellentétét, hanem mint a lényeges államintézmények (nevezetességek) összességét.

Remer statisztika alatt a különböző államok szervezetének tudományát érti; Hertzberg a statisztikában az államok politikai szervezetének ismeretére helyezi a fősúlyt; Niemann szerint a statisztika az államhatalom és társadalmi élet s tevékenység hű rajza; Göss helyes felfogása szerint a statisztika megmutatja, hogy az állam physikai és törvényalkotó ereje miként fokozódik és mozditatik elő az alkotmány által. Ide tartoznak még: Otto, Nettelblatt, Meusel.

Mindezen definitiókban feltűnik különösen két közös fogalom: 1. az állam fogalma, mindnyája a definitióknak ezt veszi kiindulási pontjául; 2. a jelen idő, vagy a jelennek képzelt időszak, mely szintén közös valamennyi meghatározásban.

1-ször. A statisztika definitióiban az állam fogalma szerepelvén, ezen kiindulási pontuknál fogva a statisztikusok kivált a főhatalommal, az államszervezettel, a tulajdonképeni alkotmánynyal és igazgatással, s mindazzal foglalkoztak, mi az államot erőssé vagy gyöngévé teheti; azonban épen ezen utolsó tényezőnek természeténél fogva többrendbeli társadalmi viszonyt is bevontak a statisztika vizsgálódási körébe.

Ilyen irány látszik Angliában, hol a parlamenti bizottságok épen az egyes társadalmi viszonyok tanulmányozására irányzott vizsgálódásokat és buvárlatokat hozták szokásba. Így nyilatkozik az angol író Sinclair, ki így adja a statisztika definitióját: „a statisztika valamely ország állapotának vizsgálata oly célból, hogy felvilágosodjunk a lakosok között elterjedt jólét mennyiségéről, és a közegekről annak jövő emelésére”.

Többlé-kevésbbé eltérőleg ez irányban értelmezte a statisztikát az olasz Cagnazzi, ki szerint a statisztika alapos ismerete mind-

azon tények jelen állapotának, melyek a társadalom és egyes alkat-elemeinek jóllétére vonatkoznak. Követi őt az éles látású és kiváló szorgalmu Gioja, ki azonban már nemcsak a nép, hanem az államhatalom jólétét is szem előtt tartja. Ide sorolható még a németek közül Schlinden bécsi író s kamarás gróf.

Az államczélokra való tekintet azt vonta maga után, hogy az egyes társadalmi viszonyok és állapotok hatását kezdték vizsgálni, t. i. azon hatást, melyet az államczélok elérésére gyakorolhatnak a különböző társadalmi- s élet-viszonyok, és így fejlődött ki a statisztikában az erők eszméje, melyet különösen a francia írók (de olaszok is) karoltak fel, kik közül mindenekelőtt Peuchet felfogása szerint a statisztika valamely állam valódi erőinek és hatalma közegeinek tudománya. Követi őt Donnant, kinek értelmezése szerint a statisztika azon tudomány, mely valamely állam természeti, erkölcsi és politikai erőiről értekezik. Tamassia a statisztikában kivált a törvényhozási czélokra szolgáló ismeretekre kívánja a súlyt fektetni, nemkülönben Graberg de Hemső azt tartja, hogy a statisztika hivatva van azon ismereteket és tényeket hasznosítani, melyek az államczélokra befolyással bírnak. A két utóbbi író tehát a statisztikát a politikával összezeavarta, mert az államczélok eléréséhez szükséges eszközök kinyomozása nem a statisztikának, hanem a politikának feladata.

A németek közül Zizius, bécsi egyetemi tanár és Fischer haladtak ezen irányban. Zizius szerint a statisztika tudományos összeállításra mindazon adatoknak, melyek valamely állam hatalmi állását megvilágítják; Fischer pedig a statisztikát azon tudománynak mondja, mely az állami erők kikutatását, megbírálását és összeállítását tanítja, részint azok természetéhez, részint összefüggésük- és hasznosságukhoz képest. Ide sorolhatók még Mannert és Koch-Sternfels.

Az államerőknek, mint a statisztika tárgyának hangsúlyozásában, szembetűnő haladás mutatkozik annak tudományos fejlődésében; azonban az államerők különböző értelmezése és osztályozása fonalán ez irány követői közül is többen korán felismervén, hogy az erők pusztá elősorolásával még nincsen kimutatva az államcselekvőség, mely a fenlévő erők kifejtésére irányul, sem pedig az eredmény, mely a cselekvőség által előidéztetik, és mely leginkább az elért culturfokban nyilvánul, inkább az állam bel- és külhatalmi

állására fektetik a fősúlyt, és ily értelemben állapítják meg a statisztika fogalmát.

2-szor. A jelen eszméje már a legrégibb idők óta megvolt a statisztikában. Így már Conring Hermann előadásait „de rebus publicis aevi nostri celeberrimis“ czim alatt tartá. Achenwall pedig azt mondá, hogy „mi nem a hajdani, hanem a mostani államot akarjuk tanulmányozni.“

Malehus szerint a statisztikában minden adat új legyen, hasonló véleményben voltak Butte, Gatterer, Niemann és mások. Schlöczer is a statisztikában a jelent különösen kiemelendőnek tartja, és a történelem és a statisztika közt a különbséget így határozta meg: „a történelem folytonos-statisztika, és a statisztika megállított történelem“, tudniillik, ha ott, a hol és a meddig épen akarjuk, megszakítjuk a történelem menetét, azt úgyszólván széjjelvágjuk, ezen metszvény megvilágítása, azaz, az abban találtatott államnevezetességek előadása statisztika lesz.

Azonban a jelen eszméje ellen némi ellenirány is keletkezett, mely a létező viszonyok múlt okait kívánta kideríteni és feltüntetni. Így már Conring a statisztika földadatául az állam jelen állapotának teljes ismeretét jelezte ugyan, de különös tekintettel a múltra és lehetőleg a jövőre. Az állam állapotai feltüntetésében a jelen mellett tekintettel van a múltra is Schlieben, ki az állapotot nemcsak a jelen, hanem a múlt eredményeként tekinti. Különben ez utóbbi irányt már az előbb említett erők eszméje is magában foglalta; míg egy másik ezzel némileg rokon irány az együtt létező dolgoknak nem az életben egymás mellettségét, hanem szerves összefüggését kívánta megvilágítani, s ez utóbbi irány az állapot eszméjét honosította meg a statisztikában.

Határa a statisztikának a történelem irányában, nem volt szabatosan meghatározva. A törekvés a statisztika és a történelem közti különbséget másként formulázni, mint Schlöczer tette, egy új eszmét vezetett be a statisztikába, tudniillik: az állapot eszméjét. E kitétel már az előbbi írónál is előfordult, de nem azon sajátos értelemben, melyben később használták. Előbb ugyanis a közbeszéd fogalmát értették alatta, most műkifejezés lett belőle. E szerint az állapot a történetek összetalálkozásából származik, és az egyes dolgok együttelegességéből áll; s ezen egyszerre egymás mellett levő dolgok közbenyomása oly sajátos színben és formában tünteti

elő a történeteket, hogy e benyomás a történettől különböző tudományt alkot. A mi ezen állapot eszméjéhez üdvös volt, csakis az, hogy e sajátosságos összbenyomását a lett dolgoknak csak úgy gondolták feltüntethetni, hogyha ezen dolgok szerves összefüggése kimutattatik, hogy e szerint : az állapot nem egyéb, mint az együtt létező dolgoknak szerves összefüggése.

A szerves összefüggés arra vezette az írókat, hogy az egyszerre létező dolgoknak kölcsönös hatását vizsgálják. Ezen vizsgálódásnál természetesen feltűnt a különbség az állandó és mulékony dolgok közt, mert míg az elsők folytonos hatást gyakorolnak, az utóbbiak éphémér tünemények, alig látszanak létezni. — Azért is némely írók az állapot eszméjét csak azon dolgokra akarták szorítani, a melyek némi stabilitással bírnak ; másrészt azonban belátván, hogy a legváltozóbb jelenségek sem hagyhatók el egy állam állapotának valódi leírásánál, arra ösztönöztettek, hogy találjanak ki módot, mely szerint e szüntelen változó tüneményeket fixirozni, mintegy állandósítani, és így az állapotok közé felvenni lehessen, például több évi népesség összeszámittatik és ez összegből a közép-szám vétetik.

Az ide tartozó írók, kik a statisztikát ez irányban értelmezik, az állapot fogalmát majd a szorosan vett államra, majd a társadalomra, majd mindkettőre szorítják, és így a főismérvet, vagyis a vezérelvet majd az egyik, majd a másik módban közelebb megálapítván, az általuk felállított definitiókban is gyakran lényegesen eltérnek egymástól, és csak annyiban sorolhatók egy kategóriába, a mennyiben mindnyájuknál mégis a főkiindulási pont az állapotoknak feltüntetése.

E felfogás annyiban mindenesetre haladást tanusít a statisztika tudományos fejlődésében, hogy itt már az állami és társadalmi viszonyok nem egyoldalulag, és nem is mint valami nevezetességek tűnnek fel, hanem egy összefüggő egészben vizsgálatnak, kölcsönhatásukhoz képest. A statisztika továbbá ez által élesebben meg lett különböztetve a történelem és politikától.

Ide tartoznak : maga Conring Hermann, a statisztikának alapítója. Toze, ki így határozza meg a statisztika fogalmát: „Die Staatskunde ist die neueste Geschichte eines Staates und die Beschreibung seines gegenwärtigen Zustandes.“ Lüder meghatározása : „Statistik schildert den gewissen Zeitpunkte war.“ Mader

szabatosabban így adja a statistika fogalmát: „Statistik ist die Kenntniss von dem gegenwärtigen Zustande eines Staates.“ Ugyanazon vagy hasonló kifejezésekkel értelmezik a statisztikát Sprengel, Luca, Mone, Koch-Sternfeld, Niemann, ki a statisztikában az állami hatalom és rend, nemkülönben a polgári élet és tevékenység képét látja. Butte az államcélok mikénti megvalósítására különös tekintettel, a statisztikában az emberiség összetételét felveendőnek gondolja, mi által a statisztika köre szerfelett kitágíthatnák. Ide sorolható még Malchus, ki az állapotkifejezés mellett az állandóság (Bestand) fogalmát is hangsúlyozta. Holzgethan szóról szóra megtartotta Butte ezen definitióját. „Statistik ist die wissenschaftliche Darstellung derjenigen Daten, aus welchen das Wirkliche der Realisation des Staatszweckes gegebener Staaten in einem als Jetztzeit fixirten Moment gründlich erkannt wird.“ Továbbá Klotz, Schulez, kinek nézete szerint az államerők hatálya az állapotot szüli, az állapotoknak megismertetése pedig a statisztika anyaga; a tübingai egyetem hirneves tanára Falatti, Reden. Stein, Jonák, Mohl, a jeles nemzetgazda Roscher, a szellemdús német statisztikus dr. Engel, ki ily értelmezéssel él: „Die Statistik ist sowohl die Schilderung oder Beschreibung des Zustandes menschlicher Gemeinschaften und ihrer Einrichtungen in einem gegebenen Zeitmoment, als auch die Darlegung der ununterbrochen vor sich gehenden Veränderungen dieses Zustandes und dessen Einrichtungen innerhalb bestimmter Zeitabschnitte.“

Németországon kívül, e felfogást osztották meg, Ferussac, Engelstoft, Romagnosi, Sampejo, a magyar írók közül Jurjevich és Zima János, ki Pozsonyban 1844-ben kiadott munkájában a statisztikának, miként mondja, fogalomrögzését így adja: „a statisztika a jelen nyugvó álladalmi állapotok tudománya.“

A statisztika fogalmának sarkpontja az állapot eszméje lett, maga a statisztika pedig az állapotok leírása lett. Ezután az a kérdés merült fel, hogy miféle állapotok leírása? Kivált Német-honban nem tudtak azon nézettől megválni, hogy a statistika államtudomány, és így a német írók az állam állapotait kívánták leírni.

Megjegyzendő azonban, hogy az összes államtudományok haladásánál fogva maga az állam fogalma tágult az által, hogy a műiparnak, a kereskedésnek, főleg pedig a közlekedésnek óriási

fejlődése folytán a gazdasági élet egyáltalán mind nagyobb fontosságot nyervén, az államérdekek mellett mind nagyobb figyelem a társadalmi érdekekre lőn fordítva, és a XVIII-ik század vége óta már nem a főhatalmat, az államszervezetet vagy a tulajdonképeni alkotmányt, a kormányt, vagy igazgatást, hanem az államkötelékben foglalt egész társadalmat értették az állam alatt.

Az állapot eszméje nem szorítható csak az államra, hanem mindenféle társadalmi viszonynak, mindenféle tárgynak állapotát lehet leírni. Ez értelemben fogták fel az állapot eszméjét az olasz és angol írók; így az olasz Gioja azt mondja: „az állapot eszméje egyebet nem jelenthet, mint azon tulajdonságok összegét, melyek valamely dolgot azon perczben, midőn vizsgáljuk, jellemzenek.” Véleménye szerint, tehát egy állatnak, vagy ásványnak is lehet statisztikája. A statisztika pedig, e szerint azon tudomány, mely valamely dolog tulajdonságainak összegét előadja.

Azonban az állapot eszméjének és a statisztikának ily értelmezése mellett, a statisztika megszűnnék külön tudomány lenni, nem volna többé határozott tárgya, és merő formává, előadási móddá válnék. Azért is némely írók szűkebb értelmet adnak a statisztikának; így az angol Portlock felfogása szerint: „a statisztika vizsgálódás a polgárisodás és jóllét haladása körül az embernek érzeki, szellemi és erkölcsi rendeltetéséhez képest.” Tehát mint angol elődjei eltekint Portlock is az állam fogalmától. Még e fokán az elméletnek a statisztika feladatául tüzetett ki, tárgyának minél hivebb lefestése, a mint azt az olasz Gioja mondá: „a statisztikus festő, ki lerajzol titeket úgy, a hogyan azon pillanatban vagytok, midőn eléje álltok.”

Miután az állapot eszméje szokásba hozta az egyes tényeket, mint egy szerves egésznek részeit tekinteni, és azoknak egymásra való hatását vizsgálni, közel volt azon eszme, hogy a jelen állapotok az előbbiekből lettek, azoknak okozataiként fejlődtek ki, és hogy tehát az állapotok alapos megértéséhez szülő okaik ismerete is szükséges, és ez által szülemlett meg az okozati viszony eszméje a statisztikában.

Az okozati viszony eszméjének felvétele a statisztikában annál könnyebben történt meg, mert első miveltetése óta kíváncsúnak tartották némely írók, a jelennek értelmezésére, a múlt okokat is felderíteni. Így már Achenwall is mondja: hogy a sta-

tisztikus adatainak okait gondosan fürkészsze; továbbá, mert a statisztika felvirágzásának ideje összeesett a tudományokban uralkodó, úgynevezett pragmaticismus — féle iránynyal; azért is a statisztikusok mindig megengedték ily okadatolt statisztika lehetőségét, melyet azután pragmatikainak akartak elnevezni. Csakhogy ez okadatolást kezdetben nem vették fel lényeges kellékeül a statisztika fogalmában; később azonban a tényeknek nem egymás közti összefüggését, hanem azoknak származását is az előbbi állapotokból kimutatni, a statisztika kellékeül lett felállítva. Oda hatott a statisztikában a már fenebb említett másik eszme is, tudniillik az erők eszméje. Mindez már most szükségkép oda vezetett, hogy ezen erők eredményét megközelítőleg kiszámítsuk, hogy így ne csak a jelen viszonyok mult okait derítsük fel, hanem egyszersmind a társadalmi élet jelenleg működő erőinek jövő eredményét is vizsgáljuk, és így az okozati viszony eszméje mind a multa, mind a jövőre nézve helyet nyerjen a statisztikában.

Mint hogy a szám a leghatározottabb és legszabatosabb, azt a hol lehetett, mindig kellett használni, midőn valamely állapot hű és pontos leírását kívánták. A számok használata annál inkább elterjedhetett, minél inkább vonattak be az anyagi és társadalmi viszonyok is a statisztika körébe. Achenwall idejében csak az alkotmány állapota tárgyaltatott a statisztikában, tehát a számnak akkor még nem volt nagy szerepe; de az állam fogalma megtágultával (nemcsak a főhatalom, alkotmány, kormányzás, hanem az államkötelékben foglalt egész társadalomra kiterjesztetve), sok anyagi és társadalmi viszony a statisztika körébe vonatván, a számok használata általánossá lett. Miután pedig a számszerinti kitétel meghonosult, a politikai számtan hatalmába kerítette az anyagot, hogy abból számolás által új következtéseket vonjon. Ezen időtől fogva a statisztikusok két táborra szakadtak; némelyek ugyanis ezen számadásokra fektették a főszúlyt, és a számokban ki nem fejezhető adatokat a statisztikából kizárni akarták, mások ellenkezőleg éppen ezen számokban ki nem fejezhető adatokra fektették a főszúlyt, és a számolókat lealacsonyító elnevezésekkel illették, kivált midőn azok táblázatok készítését ajánlották. Achenwall és Schlöczner, megkövetők azt mondák: „a statisztikának nem szabad vázzá alacsonyíttatnia, magasabb, elevenebb iránya van. A nemzeti szellem, a szabadság szeretete, a kormányférfiak lángesze és jelleme, az

államnak eljárási modora, egyénisége, jellege, belső igazgatásának módja, a külpolitikának elvei stb. a statisztikus főfeladatát képezik, és azon adatok, melyek számokkal ki nem fejezhetők, képezik a magasabb statisztikát, míg az anyagi viszonyoknak számokban kifejezhető tételei az alsót teszik ki. Ezzel tehát mégis bevallották, hogy a statisztika egésze nem nélkülözheti a számkifejezést és így a számadást; csak abban nem egyeztek meg az írók, hogy mily mértékben használtassék a szám. Azok tudniillik, a kik számoltak, ezen úgynevezett felsőbb statisztikát ignorálták, mint olyant, a mely nem tudomány, hanem csak ismeret tárgya lehet, bizonytalan és mulékony.

Kétséget sem szenved, hogy a számolás alkalmazása nagy eredményeket szült, és valóságos haladásnak tekinthető a statisztikában, mert a pontosság, a határozottság azáltal sokat nyert, és mert ez által sikerült a folytonosan változó tüneteményeket némileg fixirozni, és a mulékony dolgokban is némi állandóságot kimutatni. Vannak ugyanis egyes jelenségek, melyek folytonosan változván, a statisztikába való felvételt kijátszani látszanak, mint például: az esketések, a születések, a halálozások. Azonban az egyes időközök összehasonlítása, és számolás által sikerült a közép számban különösen az irányt felismerni, melyet a természet e változásokban követni törekszik; a mi tehát az állandó azokban, az azután felvehető a statisztikába.

II. A rendszeres mívelés korszaka.

Az eddigiektől eltérő irányban haladtak, és ennél fogva egy új iskola alapítását kezdeményezték azon írók, kik a statisztika forrását a rendszeres tömegészlelésbe, tárgyát pedig az észlelt tünetemények összességébe helyezték. Ez újabb irányu statisztikusok iskolája egyideig matematikainak neveztetett, miután csak matematikai bizonyosságú számokkal kifejezhető társadalmi tények feltüntetését tekintették a statisztika feladatául, helyesebben azonban morál- vagy erkölcs-statisztika iskolájának mondható, miután a statisztikai vizsgálódásokat kiválólág az emberiség szellemerkölcsi természetére kívánja alkalmaztatni, azon elvből indulván ki, hogy az erkölcsi világrend tüneteményei, ép úgy mint a természetiek, bizonyos állandó, és szabályszerűen működő örök törvények szüleményei, melyeket csak úgy ismerhetünk fel, ha hason

ténykörülmények egész hosszú sorát vonjuk vizsgálat és bonczolás alá. Ez irány követői tehát a statisztikát azon tudománynak állítják, mely az erkölcsi világrendet kormányozó törvényeket az észlelt tünetmények számviszonyaiból, kivált a társadalmi viszonyok számsorozataiból törekszik abstrahálni.

Ezen a statisztikának inkább csak egy részét, tudnillik, a morálstatisztikát képező fogalom csirájában a statisztika első fejlődési korszakában is feltalálható ugyan egyes angol, francia, német, holland és svéd írónál például: az angol Graunt, Sir William Petty, Halley, a francia Déparcieux, Levoisier, Laplace, a német Crome, Euler, Kundman és mások, kivált a népességi viszonyokról írt műveiben; a mennyiben a népesedési lajstromokból a betegségek s halálozások okait, a különböző korbeli halandóság szabályait és törvényeit, a népesség megkettőztetési időszakát, a társadalmi tények fejlődésének törvényeit törekedtek kifürkészni; mindezen írók azonban egyoldaluan, praktikus vagy tisztán matematikai irányban haladtak.

Magasabb tudományos jelleget kölcsönzött ez új irányú felfogásnak Süssmilch János Péter berlini főconsistoriális tanár és prépost, tehát egyszerű theologus. Epochális fellépése által ép úgy mint Achenwall, alapítója lőn egy új statisztikai felfogásnak, vagyis a modern statisztikának, ¹⁾ érdemeit azonban csak az újabb kor, jelesen Gerstner, Wappaeus, Stein, Mohl, különösen Wagner és Oettingen méltányolta kellőleg; utóbbi nyilatkozata róla: „Wie ein Meteor, leuchtend und einsam erscheint als Begründer einer tieferen Anschauung, kein Staatsmann, kein Handelspolitiker, und Nationalökonom, sondern ein schlichter ehrlicher Theologe.“ Süssmilch buvárlatainak legközelebbi célja nem az volt, hogy az államot és annak állapotait kutassa és tanulmányozza, hanem rendszeres összeállítása mindazon adatoknak, melyekből az emberi élet fejlődése kiviláglik, azok okai és törvényei megismerhetők; vagyis a statisztikának ép oly magasztos, mint főfeladata gyanánt, a társadalmi tünetményekben észlelhető szabályszerűségnek feltűntetése, valamint az e szabályosságot okozó törvényeknek kikutatása lőn kitűzve.

¹⁾ Heuschling Achenwall- és Süssmilchben a statisztika személyesítését találja, az elsőben a descriptio, vagy politikai, az utóbbiban a matematikai statisztikáét, vagy a mint ő mondja, a sociál-arithmetikáét.

Fentebb idézett nagy munkájában az emberi nem fejlődési törvényeit s annak isteni rendjét kivált a népesedési mozgalmak számviszonyaiból, s főkép a nagy számok segélyével, melyekben a törvény biztosabban nyilvánul, határozottabban juthat kifejezésre, törekszik felismerhetővé tenni. Itt-ott ugyan ő maga is hibákba esik, a népességi viszonyok felől gyakran homályos nézetei vannak, és az okokat s tények hatását sokszor csak felületesen vizsgálja; mindazonáltal a rendelkezésére állott adatokat éles ítélő tehetséggel s mély látásával bámulatos módon volt képes felhasználni és értékesíteni, és ha Süßmilch jelenben élne, mennyivel nagyobb eredményt lenne képes felmutatni a mai nap annyival dúsabban rendelkezésre álló adatanyag mellett; ő, ki maga idejének sovány adataiból oly epochalis munkát tudott irni.

Süßmilch után több, mint félszázadon át nem történt semmi nevezetes haladás a statisztika ez új, modern irányban való művelődésében, mialatt az az Achenwall-féle irányban meg folyton előre haladt. Miként Conring után egy század múlva Achenwall, úgy Süßmilch után egy félszázad múlva annak ösvényén modern meteorként lépett fel Quetelet ¹⁾ belga természettudós és statisztikus legelőször, ki statisztikai buvárlatait a Süßmilch által megkezdett irányban rendszeresen folytatta, a statisztika feladatát élesen körvonalozta, kiterjesztve azt az ember szellemerkölcsi életére is, és végre annak módszerét tökéletesebben kifejtette.

Quetelet brüsseli csillagászati igazgató 1835-ben írta meg jeles epochalis munkáját „az emberről és tehetségeinek kifejlődéséről,” ²⁾ melylyel az egész tudománynak más irányt adni törekedett,

¹⁾ Quetelet életrajza és emlékezete található a m. tudom. Akadémia értesítőjében, 1874. novemb. ülésről és Engel emlékbeszédében a IX. nemzetközi statist. congressuson.

²⁾ Quetelet bölcséleti elmélkedései részint önálló munkákban, részint egyes folyóiratokban megjelent becses értekezéseiben foglaltatnak. Önálló munkái közül különösen felemlitendők: „Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou essai de physique sociale.” Páris, 1835. „Lettres sur la theorie des probabilités.” Brux, 1846. „Du système social, et des lois. qui le regissent.” Páris, 1848. „De la statistique considerée sous le rapport du physique, du moral et de l'intelligence de l'homme.” Brux, 1860. Egyes értekezései közül említésre méltók: „Sur la statistique morale et les principes qui doivent en former la base,” és „De l'influence du libre arbitre de l'homme sur les faits sociaux.”

és a statisztikában már előbb több- kevesebb következetességgel felállított elvet a szám kifejezéséről szabatosabban formulázta: statisztikai vizsgálódásaiban természettudományi alapokon indulván, matematikai formulák szerint számolt, a nélkül azonban, hogy tisztán csak számokra fektette volna a fősúlyt. Ő nem érte be azzal, hogy a matematika szabályai szerint egybegyűjtött statisztikai adatokat összehasonlitsa, hanem inkább a tények hosszú sorának szemügyrevétele és vizsgálata alapján törekedett bebizonyítani, hogy az ember legkülönbözőbb szellemi és physikai életviszonyaiban is mily csodálatos szabályszerűség és egyformaság mutatkozik, mi azondan nem az egyes társadalmi tüneményekben, hanem azok összességében nyer kifejezést; azután pedig e szabályosságot okozó törvényeket és okokat megismerni igyekezett, melyeknek kinyomozása képezi a statisztika főfeladatát.

Hires munkája (*Sur l'homme stb.*) két része oszlik; az elsőben némely statisztikai vizsgálódások állítvák össze, a másodikban adja új elméletét az átlagos emberről (*l'homme moyen, Durchschnittsmensch*). Előbeszédében ő maga így szól a munka tárgyáról és céljáról: „az ember születése, fejlődése és halála bizonyos törvények szerint megy véghez, melyek eddig soha sem vizsgáltattak együtt és kölcsönhatásukban, mert az eddigi vizsgálatok ezen törvényeknek csak egyik vagy másik oldalát érintik. Még inkább elhanyagoltatott azon vizsgálódás, mely az anyag tekintetében való kifejlődést erkölcsi és szellemi tekintetben venné tárgyaúl, és nyomozná azt, milyen befolyást gyakorol az ember érzéki természete életének különböző korszakaiban a szellemi természetre.” Azon kérdést veti fel azután Quételet, valjon ezen szellemi természet nyilvánulásai, az ember cselekedetei is bizonyos törvények szerint mennek-e véghez? és erre igennel felelt. Hogy ezen törvényeket megtalálhassuk, el kell tekintenünk az egyes embertől, nagyszámú vizsgálódások eredményeit kell szemügyre vennünk, és azonnal beáll az egyes tények szabályossága és állandósága. Ezen állítás nem egyéb, mint általánosítása azon törvénynek, mely a társadalom érzéki állapotaiban nyilvánul, hogy tudniillik, míg ugyanazon okok fennmaradnak, ugyanazon okozatokat kell várni, s mely törvény az ember szellemi természetére is alkalmazható. Ha pedig az ember cselekvőségére nézve is oly okok befolyása alatt áll, úgy folytonos tömegészlelés alapján ezen okokat és működésük mód-

ját, vagyis azon törvényeket, melyek e cselekvőség alapját képezik, kitalálhatjuk.

Ezen nyomozások eredménye annál helyesebb lesz, minél több egyént vettünk vizsgálódásunk alá, és minél több esetből vontuk le a szabályt. E törvényekben semmi egyéni nincsen, az egész társadalom ugyanis az, mely e vizsgálódás tárgyát képezi, az átlagos ember, azaz : azon tulajdonságok összege, melyek valamennyi embernek közös jelei, és nem a különösségek, melyekre nézve az emberek egymástól különböznek.

Ezen törvények különben nem változhatlanok, hanem okaik természetével együtt, a polgárisodás haladtával változhatnak is. Quételet vizsgálódásának tárgya az ember különböző társadalmi körökben, azaz : maga a társadalom, melynek személyesítője az ő átlagos embere, célja azon törvények kinyomozása, melyek az emberi tényeken uralkodnak, melyek csak nagyszámu észlelésekből következtethetők.

Az erre használt módszer számolás matematikai formulák szerint, megengedi azonban Quételet, hogy nem minden tény vagy jelenség mérhető meg pontosan ; ezeknél, tehát csak becsek által határozható meg számuk.

Quételet kétségkívül a „társadalmi physika“ ¹⁾ megalapítója gyanánt tekinthető. E kifejezést használja nagyhirü munkájában (Sur l'homme stb.), mely fentebb ecsetelt egész álláspontját híven kifejezi. Ő nem egy eleve megállapított világrendből indul ki, mint Süssmilch, hanem az embert, annak physikai és szellem-erkölcsi életét veszi vizsgálat alá, hogy azután minden irányban tett sokoldalú vizsgálódásai alapján megtudhassa azon általános törvényeket, melyeknek az emberi nem alá van vetve, és mely a túlnyomó többség viszonyaiban mutatkozik. Ő maga is beismeri, hogy ezen törvények mindenkire nem alkalmazhatók, de azért kiemeli, hogy a látszólag szabad akarattól függő cselekményekben, s esetleges tüneményekben is bizonyos szabályszerűség uralkodik.

Hogy Quételet fellépése epochális volt, úgy mint Süssmilché, s némely gyöngeségei és egyoldalúságának daczára, tudományos

¹⁾ Wagner párhuzamot vonva Süssmilch és Quételet közt, az előbbinek irányát physicotheológiának, az utóbbiét pedig social-physikának jellemzi.

működését kortársai érdem szerint elismerték és méltatták, kitűnik Mohl, Oettingen és mások dolgozataiból és szakavatott bírázataiból.

A Quételet által kitűzött iránynak találkoztak ugyan Németországban, Angliában és Olaszországban számos követői, ezek legtöbbjei azonban a nagy tudós által felállított rendszernek tudományos fejlesztéséhez semmivel vagy igen kevésel járultak. Legbuzgóbb hívei és ápolói a Quételet által alapított és oly lángelmével kifejlesztett módszernek a francia statisztikusok voltak, kiknek iskolája azonban tévesen neveztetett matematikainak, mert abban nem a számokra van fektetve a főszűly; s ha némelyek közülök azt kiemelik is, az a modern statisztika félreismerésén alapul, és a régi tabeláris statisztikát hívja vissza emlékezetünkbe.

Guertry, Süßmilch követője, már tüzetesen foglalkozott a morálstatisztikával. Szerinte a statisztikának nem feladata azt nyomozni, a minek lenni kellene, hanem a létező állapotok összefüggését vizsgálni. Ő megkülönbözteti az u. n. bonczoló vagy taglaló statisztikát, melynek alapelveit egyik nagy munkájában rakta le, s mely felfogása szerint a philosophiának mintegy tapasztalati alapjául szolgál.

Határozottabban, mint Quételet, ki nagyhirű munkáját szerényen csak kísérletnek nevezi, léptek fel a francia írók, különösen Dufau, kinek munkáin a morálstatisztikai felfogás vörös fonalként húzódik keresztül, és Moreau de Jonnés Sándor. nagyszorgalmú francia statisztikus, kiben ez új irány egyik legbuzgóbb hajnokát nyerte.

Dufau munkája: „értekezés a statisztikáról,” vagy: „azon törvények tanulmányának elmélete, melyek szerint a társadalmi tények fejlődnek.” Okoskodása következő: Az erkölcsi világrendnek tényei ép úgy, mint az érzéki világéi, állandó és rendes okok okozatai, melyek hatása bizonyos törvények szerint megy véghez. Ha e törvények az emberi ész által mindjárt meg nem ismerhetők, annak oka csak az, hogy az állandó okokon kívül sok változó és esetleges ok is hat az erkölcsi világrendre; de a folytonos észlelés mutatja, hogy ezen változó okozatok ugyanazon egy tény sokszori ismétléséből származnak, úgy hogy azon tények mindegyikében az eredeti összefüggés mint ok és okozat közt, kimutatható, ha hasonló tényeknek egy egész sorát vizsgálódás alá vetünk. Ezen mód-

szernek az erkölcsi világrend hasonnemű tényei sorára való alkalmazásából egy tudomány ered: a statisztika. A statisztika eredeti adatait a tények taglalása szolgáltatja, de ezeknek mindenekelőtt számok által kifejezhetőeknek kell lenniök, mert csak úgy lehet velök számolni, és a tudománynak határozott s tényleges jelleget kölcsönözni. A számolás által átlagszámokhoz jutunk, melyek természetük szerint képzeletiek, de mégis határozott fogalmat képviselnek; két számnak összehasonlításából, legyenek azok akár egyszerűek, akár átlagszámok, kapjuk az arányt vagy arányszámot, és ezeknek sorából ép úgy lehet átlagszámot vonni, mint az egyszerű adatokból.

A statisztikában vizsgálandó tények 3 főosztályba sorozandók, ugymint: 1-ször a népesség vizsgálata érzéki és erkölcsi tekintetben; 2-szor a föld vizsgálata, mint a melyre az emberek érzéki és szellemi erői alkalmaztatnak; s végre 3-szor az állam vizsgálata. Az első az embert, mint a polgári társadalom tagját; a második mint az ipari társadalomét; és végre a harmadik, mint a politikai társadalomét ismerteti meg.

Dufau-nál még határozottabban szól Moreau de Jonnés Sándor „a statisztika elemei” czimű munkájában. Szerinte a statisztika a számokkal kifejezett társadalmi tények tudománya. Feladata a társadalom alapos ismerete, tekintve azt elemeiben, belső elrendezésében, állapotaiban és mozgalmaiban. Nyelve a szám, mely a statisztikának nem kevésbé lényeges sajátja, mint az idomok a mértannak, a jelek az algebrának sajátjai. Azon dolgozatok, melyek a statisztika nevével ékesítik magukat, a nélkül, hogy nyelvét, vagy tárgyát bírnák, nem tartoznak bele, mert létének feltételein kívül esnek. Így tehát statisztika számok nélkül, vagy azon tanszakok, melyek számai nem a társadalmi tényeket adják elő, nem érdemlik meg a nevet, melyet bitorolnak.

Moreau kivált táblázatokra fekteti a fősúlyt, melyeket azonban a tárgy minden viszonyai szerint, és helyes rendben, tekintettel főképp az adatok egymásutánjára kívánt készíteni; gyakorlati szempontból főleg az újabbkorú adatokat ajánlja, mert a cél, úgymond, melyből kiindulunk, midőn a statisztikai okmányokat vizsgáljuk, ritkábban az, hogy a multat tanulmányozzuk belőle, hanem hogy a jelent megismerjük és kitaláljuk a jóslás bizonyos nemével, milyen

lesz a jövő, melyről fölteszszük, hogy a mostani kor képmására fog alakulni.

Moreau eltérőleg Dufautól a átlagszámoknak sűrű és főkép kizáró használata ellen tiltakozik; ő ezek helyett a számoknak időszakonkénti egész sorát kívánja, összeállítja, rendezi és osztályozza a tényeket, s azokat természetükhöz képest magyarázza, de seholy sem nevezi e magyarázatát törvénynek és nem is akar ily törvényt kitalálni.

Quételet és Dufau a statisztika feladataul azon törvények nyomozását tűzik ki, melyek szerint a társadalmi tények véghezmennek, Moreau ellenben megelégszik a társadalmi tények pusztá kimutatásával. Mind a három írónál a módszer egyforma, csupán számszerinti adatokból és képzelte egységekből indulnak ki. Ezek összehasonlításából képezik az arányszámokat, az összeget, és az átlagszámokat; mindezekből végre következtetéseket vonnak le, és pedig a két első, hogy a társadalmi tények törvényeit kimutassa, a harmadik pedig, hogy a társadalmi tényeket kellőleg magyarázza.

Hogy kizárólagosan csak számszerinti adatokkal kell működni a statisztikában, azt ugyan Quételet nyíltan még nem mondja ki, de módszerét és célját tekintve, természetes, hogy csak azokat használhatja; a másik két francia író már határozottan kimondja, hogy a statisztikában csak számokkal kifejezhető adatok foglalhatnak helyet.

Nem tagadható, hogy Quételet, Dufau és Moreau munkái egy lényegesen beható és alaposabb irányt szültek a statisztikában, mely az életnek mikroszkopiai szemléletére vezetett; hogy az általános miszerint az erkölcsi és szellemi élet nyilvánulásait is bevonták vizsgálódásaik körébe, a statisztika tudományának mind körét, mind fontosságát öregbítették, és így annak fejlődésére legnagyobb befolyással voltak; de azon felfogásuk, hogy a statisztikában csak a számokkal kifejezhető adatok foglalhatnak helyet, nem osztott és ismertetett el általánosan. Ellenük szól az, hogy azon adatok, melyek eddig a statisztikának nem számokkal kifejezett anyagát képezték, lényegesen hasonlítottak azokkal, melyek számokkal kifejezhetők. Így tehát nem foglalatjuk mivolta miatt zártnak ki a statisztikából a számokkal ki nem fejezhető adatok, hanem csak azért, mert az előadási módszer reájuk nem alkalmazható, és így nem tudományos főelve, hanem módszere határozná

meg a statisztika tárgyát. Azon ellenvetés, hogy csak a számokkal kifejezett adatok szabatosak, nem menti őket, mert igaz ugyan, hogy a számokkal ki nem fejezhető adatok nem adnak oly szabatos fogalmakat, mindazonáltal szükségesek a társadalmi élet megértéséhez. A mennyiben pedig a társadalmi tények törvényeit akarják kitalálni, az ugyan helyes törekvés; de ha nem találhatók ki valamennyi társadalmi tények törvényei, abból még nem következik, hogy e tények ismeretét mellőznünk kell.

A francziák közt ez irány még különösen: Guillard A. a frankhoni statisztikai hivatal főnöke Legoyt, Garnier, Willermé, Fayet, Parent-Duchatelet, Benoiston de Chateauneuf, Jules Simon, Léon Faucher és számos moralisták műveiben nyert többé kevésbé határozott kifejezést.

E modern statisztikai eszmékkel szemben azonban a régi irány követői is megmaradtak álláspontjuk mellett, s annak helyességét az új iránynyal szemben védelmezték. Az Achenwall-Schlözer féle iskola ép oly kitűnő neveket mutat fel még mai nap is, mint a minők Quételet nagyhirű követői.

A roppant ellentét, mely ezen két irány között létezik, mindinkább nehezítette a statisztika fogalmának és körének tudományos megállapítását, annyira, hogy az írók mindegyike új és önálló definitióval akart a fogalmak tisztázásához járulni, és így nem csoda, ha maga Engel 180-nál több definitiót ismer a statisztikáról.

A morálstatisztikai vagy matematikai, és a régi históriai iskola közt folyt vita befejezéseül a statisztika eddigi anyagának ketté választása ajánlatot, különösen Knies, német egyetemi tanár által „a statisztika mint önálló tudomány“ munkájában. Ő a statisztika lényegéről fenálló különböző, sőt ellentétes vélemények eredetét onnan magyarázza, hogy tévedés volt a statisztikát, mint egyetlen egy forrásból eredő tant tekinteni, mert annak inkább két különböző forrása van, melyek egymással semminemű rokonságban sem állanak, tudniillik, a jelennek történeti előadása, és a politikai számtan.

Tekintve e különféle eredetet, érthetőkké válnak a statisztika fejlődésében jelenkező ellenmondások; a két irány összeegyeztetése lehetetlen, mert mindazon pontokkal, melyek valamely tudomány önálló körét képezik, ellentétben, az Achenwalltól alapított irány eleitől fogva mostanáig volt, s maradt történelmi tan, a történelem

szempontjaival és kifejezési közegeivel. Történeti leírása az a jelen állam nevezetes állapotainak; e tan a történelemtől csak alakilag különbözik, az életet inkább szélességében és állapotában vizsgálva, mint fejlődésében; s azért a történelem mellett önálló helyet nem követelhet, és mindössze csak bizonyos ismeretek összegét teszi ki, melyek a gyakorlati államférfiaknak hasznosak.

A másik irány a politikai számtanból származott, anyagát a tények világából veszi, és így a jelenből és múltból meríti; azonban tüstént elhagyja ezen alapot, mert a számokban kifejezhető társadalmi tényekkel foglalkozik, a miért is inkább a matematikai tudományokhoz közeledik, azoknak szabatosságát és biztosságát is elsajátítván. Feladata az emberi társadalom jelenségeinek szabályos szervezetét s törvényeit kitalálni, és ez által a társadalom javítását lehetségessé tenni.

Miután pedig e két különböző, eddig statisztika név alatt foglalt tan elválasztása szükséges, mert együttmaradásuk mindkettő kifejlődését gátolná, a statistika név inkább a matematikai irányt illeti meg, míg a történelmi irány államisme, a jelen államok isméje, vagy egyszerűen a jelen isméje névvel illethető.

A matematikai iskola Némethonban, hol a modern statisztika, dacára Süßmilch úttörő munkásságának, aránylag sok ideig el volt hanyagolva, elsőrendű követőkre és valódi tudományos művelőkre akadt több gyakorlati statisztikusban: így különösen Engelben, a porosz statisztikai hivatal főnökében, ki az egyszerű számbeli kimutatásokkal be nem érve, tudományát a kor valódi színvonalára emelni igyekezett. Engel szerint a statisztika egyrészt az állam- és népelet összes viszonyainak és állapotainak számalapokon nyugvó leírása, másrészt azon tudomány, melynek feladata, a népek és államok életét sajátlagos fejlődése szerint minden egyes jelenségeikben megfigyelni, számadatilag felfogni és okilagos összefüggésükben taglalólag fejtegetni. Ő megkülönböztet szűkebb és tágabb értelemben vett statisztikát; az előbbit az emberi közösségekre és azok intézményeire szorítja, utóbbi értelemben pedig általános módszernek tartja a többi tudományok szolgálatára, többek közt a természettudományok szolgálatára is. E módszer alkalmazásánál kifejtendő tevékenységek egyike inkább mechanikai, mely a tények megfigyelésére, följegyzésére, osztályozására és összegyűjtésére irányul, másika pedig, mint inkább bírálati tevé-

kenység, az észlelési mód megfejtésében, a jelenségek okai- és törvényeinek kifürkészésében, és azok tér- és időbeni összehasonlításában áll.

Ide tartozik a kiváló szorgalmú német író és statisztikus Wappaeus, ki azt tartja ugyan, hogy a statisztikának még most is az Achenwall-Schlöczzer-féle irányt kell követni, ha tudományos jellegéből kivetkezni nem akar, és nem találja szükségesnek azon államtudományt megfosztani statisztika nevéből, mely Achenwalltól kezdve mai napig az egyetemi tanárok által ép úgy, mint az egész tudós világ, jelesen a rokon államtudományok részéről örökké statisztika alatt ismertetett; mindazonáltal népesedési statisztikájában a historiai felfogáson ő maga is messze túlmegy, a mennyiben mindenütt a tömegészlelődés alkalmazása által igyekszik az egyes társadalmi viszonyokban észlelhető okok- és törvényeket felismerni. Szerinte: a statisztika hivatala van a népesség, tényleges társadalmi viszonyait, valamint a társadalom anyagi és erkölcsi fejlődését feltüntetni, a mi tömegészlelődés segélyével érhető el legbiztosabban.

Hain 1852-ben írta meg az austriai birodalom statisztikáját és így határozza meg annak fogalmát: „a statisztika azon tapasztalati tudomány, mely nyomozza azon törvényeket, melyek szerint a számokkal kifejezhető állami és társadalmi jelenségek bekövetkeznek“.

Rümelin szellemes író és statisztikus a modern felfogást előbbre vitte, a mennyiben a statisztikai észlelésmódszernek más tanszakok szolgálatára való eszmeirányát tovább fejlesztette. Ő a statisztikát az embert tárgyzó tapasztalati tudományok általános methodologiai segédtanának értelmezi. Ő is, ép úgy mint Knies, megkülönbözteti a statisztikát az államismétől és néprajztól. Szorosan követi őt Vogt, ki szerint a statisztika csak az inductiv nyomozás segédeszköze. Hasonlókép nézeteiben osztozik Hildebrand, ki a statisztikát szintén az embert tárgyzó tapasztalati tudományok segédeszközének tartja.

Még tovább megy a freiburgi hirneves egyetemi tanár Wagner, ki a statisztikát egyrészt mérő módszernek, másrészt külön tudománynak állítja, s közte és az államisme közt különbséget tesz. A statisztika — mondja ő — az inductiv eljárás módszere, mely az emberiség és a természet gépezetének megismertetésére irányul, azaz: azon törvényeket nyomozza és fejtegeti, melyek szerint azon

gépezet működik; feltalálja és szemügyre veszi azon okilagos összefüggést, mely az emberi és természeti viszonyokban észlelhető, még pedig azon viszonyok- és tüneményeknek számszerűleg kifejezhető rendszeres tömegészlelése folytán. Ez a statisztikának, mint különálló tudománynak, értelmezése. Mint a rendszeres tömegészlelődés módszere pedig a reális világ mindazon viszonyai- és jelenségeinek megfigyelésére céloz, a melyekben egyenkint önmagukban véve semmi állandóság vagy szabályszerűség nem mutatkozik ugyan, hanem összeségükben tekintve, bizonyos állandó okok- és törvényektől feltételezett egyformaság és szabályosság észlelhető és felismerhető; ez nem egyéb, mint magának az észleleti functionak tudományos értelmezése.

Mohl Róbert rendszeresen csoportosítja a statisztika fogalmára és céljára vonatkozó nézeteltéréseket és időnként létrejött fejtegetéseket, s maga részéről is egy külön definitióval járul a fogalmi meghatározáshoz, melyből kivehető, hogy inkább a régi mint a modern iskola követője, bár e kettőnek összeegyeztetését s a statisztika szétválaszthatlanságát többször kiemeli. Szerinte a statisztika fogalom — határozata: „a statistika azon tudomány, mely bizonyos időben tényleg fennálló társadalmi viszonyokat, kivált azokat, melyek az állam körén belül az állami léttel szoros összefüggésben állanak, lehető pontossággal és hiven feltünteti, tekinttel a tények közelebbi okaira, s a tünemények természeti törvényeire, és pedig közvetlen a kormányzati célok, de egyszersmind az általános művelődés szemmeltartásával“. (Gesch. stb. III. K. 645. l.)

Haushofer müncheni műegyetemi tanár, a modern iskola követője, ki a statisztikát mint módszert és mint tudományt értelmezi; mint módszer nem egyéb rendszeres tömegészlelődésnél, mint tudományt pedig így értelmezi: „a statisztika kiválólág az egyéni és társadalmi tünemények, azok hullámozása és törvényeik összeségének,“ tehát: — in ultima analysi így is — „a tömegészlelődés tudománya.“

A statisztikai anyag ketté választása ellenzőkre is talált, és több nagyhirű szakember fáradozott a historiai és matematikai irány megegyeztetésén. Így Falatti, Stein, Jonák, kik helyesen felismerték, hogy a statisztika terén a vélemény különbözetek közvetítése csak a történelmi irány szem előtt tartása mellett remélhető; s. Jonák különösen a statisztika tudomány fejlődését fokról-fokra követve, a fenforgó nézetárnyalatokat a történelem fonalán

egyeztetni törekedett. Végre Oettingen, a híres dorpai egyetemi theologiai tanár, és a morálstatisztikának korunkban elsőrendű művelője, ritka szakértelemmel és élel irt munkájában kifejti és meggyőzőleg kimutatja, hogy daczára a statisztika terén újabban kifejlődött látszólag eltérő iránynak, legkevésbé sem szükséges annak kettészakítását sürgetni.

Oettingen szerint, — ki rendszeres tömegészleletek folytán a népek gazdasági, társadalmi és politikai jellegének felismerését és egy tudományos egészbe foglalását tartja a statisztika főfeladatának, — szétválasztásról szó sem lehet, mert nem két mellérendelt, hanem ugyanazon egy vidéknek csak két különböző módszer szerinti tárgyalása körül forog a kérdés, tudniillik: az egyik merően rajzjellegben, a másik egyszersmind fejlődési törvényeket fürkésző inductiv vizsgálódásban nyilvánul. Valamint nem lehet a dogmatikát két tanszakra választani a szerint, a mint az egyház hitágazatait merőben reproducálja, vagy egyuttal a hitnek keletkezését, s annak törvényeit a rendszer eredetéből és összefüggéséből tudományosan kifejleszti: épúgy az állami és társadalmi állapotokat egyszerűen feltüntető államrajz nem kevésbbé statisztika, mint az egyszersmind a népmozgalom és az életviszonyok fejlődési törvényei kitalálására irányzott statisztika, azon különbséggel, hogy az utóbbi a mai modern eszmékhez képest fejlettebb valóságos tudomány jellegével bíró statisztika lesz, az előbbi pedig a kor követelményei mögött maradt úgynevezett statisztika lesz, mely mint a mennyiségileg kifejezhető társadalmi tények és államnevezetességek pusztja jegyzetszerű összeállítása, nem tarthat igényt valóságos tudomány elnevezésre.

Miként a statisztikának két tanná választása szükségtelenségét, ép oly természetesen fejti meg Oettingen a legújabb gyakorlati irányból abstrahált követelést a statisztika név exclusiv használatára nézve. Ő ugyan beismeri, hogy a statisztika saját terén az ember-társadalmi életviszonyokon túlmenve, tényleg sajátos módszerre vált, mely szerint a legkülönbözőbb tárgyak rendszeres és számszerű vizsgálódásnak vettetnek alá a végből, hogy a hasonmü adatok elemzése és csoportosítása által a mozgalom általános és külön elemei feltüntetessenek, és lehetőleg valamely törvénybe burkoltassanak; de ő is kimondja, hogy ily értelemben véve a statisztika még azon kört jelző toldalékot igényel, melyre ezen inductiv módszer alkalmazva lön, mint például orvostani, erköles-, nyelv-

vagy egyház-statisztika. Ebben a statisztika megegyez a szintén általános methodologiai jellegű hermaneutica-, kritika-, exegesis-sel, sőt mint jól jegyzi meg Oettingen, vannak más tudományágak is, melyek saját területükön kívül, egyéb tanszakok módszereit szolgálnak, mint p. a dogmatika, mely egyfelől a hitágazatban rendszeres tanszak, másfelől oly módszer, mely a jog-, orvos és bölcsészettauban egyaránt alkalmaztatik.

A két iskola közt folytatott vitára nézve megjegyezhetjük, hogyha csakugyan az eddigi statisztika két külön tanná válnék, a régi Achenwall-féle irány tarthatna igényt a statisztika névre, és pedig azért, mert először mellette szól a folytonos szokás, másodszor az eredet, mivelhogy a matematikai iskola eredete, ha azt külön tannak vesszük, nem a statisztika, hanem a politikai számtan körében keresendő. Különben nem látszik e két irány ily tökéletes elkülönítésének szüksége eléggé bebizonyítottnak, és semmi sem áll további összeköttetésüknek útjában, hacsak az egyik módszerét nem akarjuk a másikra tukmálni.

A Süßmilch-Quételet-féle iskola Németországon teljesen meghonosult, és mind több követőkre talált, és pedig kiválólag szakembereken kívül majdnem valamennyi tudomány művelői közt akadtak olyanok, kik statisztikai problémák fejtegetésével is foglalkoztak, ugymint nemzetgazdák, bölcsészek, jogászok, orvosok, theológusok stb., nevezetesen Drobisch, Vorländer, Lotze, Oncken, Windelband, Neumann, Schmoller, Mayr, Laspeyres, Caspar, Wahlberg, Holtzendorf, Oldenberg, Frank, Knapp stb., utóbbinak jelesen értékezései Quételettről kiváló figyelemre méltók.

A modern statisztikai iskola művelése Angliában sem maradt el, hol szintén számos követőre talált ugyan, de ezeknek tevékenysége inkább gyakorlati irányú lévén, az új iskola továbbfejlesztésére nem gyakorolt oly nagy befolyást, mint a francia és német írók működése. Angliában nem a tulajdonképeni statisztikusok, hanem a bölcsészek és történetbuvárok érdekesültek a modern statisztikai irány művelésében.

Kiváló érdemei vannak az angol statisztika fejlesztése körül Porter-nak, kit leginkább gyakorlati és közgazdasági eszmék és nézetek foglalkoztattak. Említésre méltók még : Farr, MacCulloch, Grey, Crawford, Russel, Morgan, Dávid és még több mások, kik részint a gyakorlati statisztika körében, részint köz-

gazdasági kérdésekre vonatkozó gazdag és használható adatokat gyűjtöttek.

A modern statisztika ápolása körül kiváló érdemeket szerzett philosophusok és történészek közül kiemelendők : Mill Stuart, a nagy bölcész, ki a statisztikai módszert tudományosan fejtegette; Buckle, a nagy történész, ki a statisztikai alapon haladt, és törekvése volt az emberiség szellem-erkölcsi törvényeit a statisztikai módszer alapján megismerni.

Kiválóbb munkákat irtak még: Cornwall Levis, hires államférfi, ki a statisztika módszerével behatóan foglalkozott, Draper és Lecky.

Legnagyobb befolyással volt az angol statisztika fejlődésére a „Journal of the London statistical Society,” mely 1839. év óta jelenik meg.

Quételet iskolája Olaszthonban valódi ábrándos párthivekre talált, kik azonban a nagy tudós szellemét s alkotó képességét épen nem bírták, és öntudatos felfogás hiányában a modern statisztika fejlesztéséhez hozzá sem járultak. Nevezetesebb olasz írók : Maestri, Boggio, Correnti; továbbá: Scarabelli, Morpurgo, Lampertico, és mások.

A statisztika tudományos művelése hazánkban is mindinkább utat tör magának; előharczosai Konek, Hunfalvy, Keleti és Körösi, kik mind az elméleti, mind a gyakorlati téren jelentékeny mérvben járulnak annak fejlesztéséhez, és nagybecsű munkáikból kivehetőleg inkább az Achenwall-féle irányt követik, ámbár nem mulasztják el a moral-statisztikusok gazdag kutatásait figyelemmel kísérni, és azok eredményét dolgozataikba felölelni. Konek meghatározása szerint : „A statisztika azon államtudomány, mely biztos adatoknak, következtetésre vezető összeállításával által valamely államnak a jelen concret állapotokban mutatkozó cselekvőségét oknyomozólag feltüntetni, és így a társadalmi viszonyokban észlelhető szabályosságot okozó törvényeket kifejezésre juttatni törekszik.” A régiebbek közül felemlitendő : Schwartner, Bittnitz, Lassú István, Fényes Elek, Dr. Lánier Ferencz, cs. kir. egyetemi tanár; utóbbi „Statisztika elmélete vázlatban” című dolgozatában (Pest, 1851.) adja a statisztika irodalomtörténetét 1851-ig, de abban Süssmilch- vagy Quételet-nek még neve sem olvasható.

Végig tekintve a csak vázlatosan ismertetett statisztikai eszmék történeti fejlődésén, majdnem kétség merülhet fel az iránt, miként lehetne a statisztikának, a mai kor tisztultabb nézeteihez

képest, lényét, tárgyát, célját és feladatát hiven feltüntető helyes definitióját adni. Közelebbi és mélyebb vizsgálódás után azonban önként észreveszszük a régibb történelmi irány, és az újabb modern statisztika közt fenforgó különbséget, a mely két alapeszmére vezethető vissza a statisztika fogalmára vonatkozó valamannyi meghatározás. A két iskola keletkezése egykorú a statisztikai eszmék történelmi fejlődésével, a miért csakis e történelmi fejlődés szem előtt tartása mellett lehetséges a két irány törekvéseit kellőleg méltányolni, köztük közvetíteni, s eszméik és nézeteiket összeegyeztetve, a statisztika tudományos fogalma alá vonni.

A statisztika fogalmának meghatározására a régi Conring-Achenwall-féle definitióból indulva ki, veszszük mindenekelőtt az állam eszméjét; idő folytán az államköteléktől független társadalmi viszonyok is vizsgálódás alá vonatván, ezek is felveendők a statisztikába; továbbá nem szakasztjuk ki többé a leírandó egyes korszakot az állam történetéből, nem készítünk metszvényt, mint Schlöczner mondá, hanem az állam- és társadalomban lévő emberiséget, mint élő és szerves egészet fogván fel, az állam- és társadalmi életnek mibenlétét törekszünk leírni, és pedig, annak nem nevezetességeit, hanem állapotait azon értelemben, hogy állapot alatt az együttlétezők szerves összefüggését értjük; nem szoritkozunk képzelt jelen időre, hanem a jelen állapotoknak szintén szerves összefüggését a multakkal, a jelen állazatoknak a multból való fejlődését fejtjük meg. Ismérvül arra nézve, hogy mi tartozzék az összes társadalmi viszonyok közül a statisztikába, a tudomány régi főelve szerint a közcélokra, a közjólétre való befolyást kell megtartanunk, vagyis azon társadalmi viszonyok tartoznak a statisztikába, melyek közérdekűek. Az okozati viszony eszméje szintén olyképen lesz felveendő a statisztika értelmezésébe, hogy a jelen állapot okait, illetőleg az azokat létrehozó erőket, vagyis tényezőket vizsgáljuk. Az új matematikai iránynak tömegészlelődés rendszerén nyugvó műveleteit, az ember legkülönbözőbb szellemi és physikai életviszonyait, a társadalom anyagi és erkölcsi fejlődését, s az emberiség sajátyszerű alakzatainak folytonos hullámozását, az ezekben észlelhető törvényekkel együtt, szintén bevonjuk a statisztika körébe.

Mindezen mozzanatoknak megfelelőleg: „a statisztika azon államtudomány, mely az állami és társadalmi élet közérdekkel bíró viszonyainak tényezőit, állapotát, va-

lamint szakonkénti fejlődését kimutatja, és a társadalmi jelenségek összegéből azok törvényeit felderíti.“

Következik a statisztika fogalmából, hogy az államtudomány, melynek egy részében a matematikai számolást alkalmazzuk, a nélkül azonban, hogy tárgya vagy feladata az államtudományok köréből kilépne. A történettől egészben véve elvileg nem különbözik a statisztika, hanem csak alakilag, mert korszakát sokkal bővebben és tüzetesebben adja elő; mégis azonban a társadalmi tények törvényeinek kutatásában a történettől különböző tartalmú része van.

Helyes rendszernek a statisztikában felállítása igen sok nehézséggel jár, mert a statisztika fogalma és köre nincs oly szabatosan meghatározva, mint ezt a legtöbb tudománynál látjuk.

A statisztika tárgya az állami és társadalmi élet lévén, célja annak tényezőit, jelenségeit és ezek törvényeit megvilágítani; s így mindenekelőtt az állami és összes társadalmi élet legfőbb és legeredetiebb tényezőit adja: az ugynevezett alaperőket (vires fundamentales), tudniillik, a földterület- és a népesség leírását. Azután adja a társadalmi erők összpontosításának módját a köz-célok elérése szempontjából, tudniillik, az államszervezetet, a kormányformát és módot; végre adja a társadalom nemzetgazdászati s szellemi és erkölcsi állapotait.

Ily felosztásra utalt már Schlöczer emlékezetes mondatával: „vires unitae agunt.“ „Vires“ alatt az alaperőket, a földterületet és népességet értette; „unitae“ szóval az állam szerves létszerét akarta kifejezni; végre „agunt“ szóval a társadalmi, vagy közmívelődési viszonyokat akarta jelezni. Mivel ugyanis az államcselekvőségnek eredménye kiválólag azon culturfokban tükröződik vissza, melyre sikerül a nemzetet anyagi és szellemi tekintetben felemelni, azért a harmadik rész a nép anyagi, szellemi és erkölcsi culturéletét tünteti fel, a mint az egyáltalán az összes társadalmi viszonyokban a talált állapotok tanúsága szerint mutatkozik, és ez voltaképen az, mit Schlöczer mintegy némileg mérvét az állam cselekvőségi hatálynak, „agunt“ szóval vélt leghelyesebben kifejezhetni. (Konek.)

Schlöczer után szokás volt az állam bel- és külviszonyainak különbségét alapul véve, a statisztikában két főrészt megkülönböztetni, t. i. a bel- és külviszonyokkal foglalkozó főrészt. Az elsőt azután az érintett latin mondathoz képest három alrészre osztot-

ták, t. i. az államalaperőiről (terület- és népességről), az állam szervezetéről (az alkotmány- és kormányzatról), és általában véve az állam művelődéséről szóló alrészre; szintén három alrészre osztották a második főrészt, ugymint: az első alrész az állam politikai rangjáról, a második az állam érdekeiről, és a harmadik más államokkal való diplomatiái összeköttetéseiről, illetőleg az ezt biztosító szerződéseiről szól.

Ezen felosztás azonban hibás, és a külviszonyokkal foglalkozó főrész felesleges. Hibás a felosztás azért, mert az állam fogalma annak első tagjában, mint emberek összesége, vagy mint az illető emberi társaság, másik tagjában pedig mint a főhatalom (rangja, érdekei) vétetik. Ha az államban létező emberi társaság minden külviszonyai e második főrészbe volnának sorozandók, akkor nem csak az egész külkereskedés, hanem még a hegyek- és folyóknak a külföldön való folytatása is e második főrészbe tartoznék, mi által az összefüggő tárgyak szétszakíttatnának. Felesleges a külviszonyokkal foglalkozó főrész megkülönböztetése, mert a mi ebben foglaltatik, mind az illő helyet talál az első főrészben részint a főhatalom- és kormányzatról szóló rovatban, részint a nemzetgazdasági és népesedési viszonyok tárgyalásánál.

A statisztikába tartozó tárgyak rendszeres előadása és osztályozásánál tehát még mai nap is Schlöczner emlékezetes mondása: „vires unitae agunt“ irányadó, melylyel ő a statisztika feladatának hármasságát akarta kifejezni. E szerint a statisztika három főrészt ölel fel, t. i.: I. az állam alaperőit, II. az állam szervezeti- és III. a társadalmi vagy közművelődési viszonyokról szóló részt. A mi a további felosztásokat illeti, azok különösen az utolsó főrészben a nemzetgazdasági és szellemi állapotok leírásánál lesznek szükségesek. A nemzetgazdasági állapotokat azok elemeire bontása által magyarázzuk a statisztikában a nemzetgazdaság tudományának útmutatása és alapelvei szerint; ez pedig megkülönbözteti a nyerstermelést, és ennek körében ismét a mezőgazdaságot, baromtenyésztést, erdészeti és bányászati, azután a nemesítő vagy műipart, és végre a kereskedést, mint mindannyi ágait a közgazdasági népeletnek. Végre a szellemi műveltség rovatában az értelmi, erkölcsi és vallási fejlődés állapotát jellemezzük.

DR. HORINKA IMRE.

ESZMECSERE

A DUNAI LÁNCZHAJÓZÁS TÁRGYÁBAN.

I. Szuesz Ede tanár — képviselő levele gróf Bánffy Béla képviselőhöz, a közlekedési bizottság elnökéhez.

Méltóságos gróf úr!

Közeledvén az idő, melyben — ha a napilapok hirei alaposak — a parlamentnek a dunai lánczhajózás kérdése felett kellend határozni: van szerencsém röviden azon elveket újból felsorolni, melyek engem a kérdés megítélésénél vezetnek, s a melyeket szóval már volt szerencsém előadni.

Minden hasonló fejtegetésnél — nézetem szerint — annak kellene az első alapelvnek lenni, hogy a közlekedési eszközök nem öncélt, hanem a közjólétnek csupán egy eszközét képezik, melyeknek a forgalom igényeihez kell alkalmazkodni. Nem arról van tehát szó, mi áll a vasutak vagy a hajózás, hanem arról, hogy mi áll az ország, vagyis a forgalom emelésének érdekében. A második alapelv pedig az, hogy a forgalom emelkedése ez esetben, egyjelentőségű a közjólét gyarapodásával, az egésznek előnye pedig oly nagy, hogy messzelátó államférfiaknak minden kisebb, helyi igények kielégítését ellenezniök kellene, mihelyt ez által saját felfogásuk szerint a nagy czélok veszélyeztethetnének.

Specialis kérdésünk behatóbb taglalásánál azonban csakhamar kitűnik, hogy az árak paritásának neutralis vonala, melyen a magyar és amerikai gabnaneműek versenye folyik, Magyarország hátrányára évről évre változik, vagyis hogy kelendőségi területe mind szűkebbé, s e területen is a verseny folytonosan nehezebbé válik. Csakis a fuvardíjak lényeges leszállítása által lehetne az elvesztett tért legalább részben visszahódítani s az ország terményeit jobban értékesíteni.

Ha már most itt valami ujnak, nevezetesen a lánczhajózásnak életbeléptetése terveztetik, ennek nézetem szerint a már meglevő viszonyok és körülményeknek lehető tekintetbe vételével kellene történni, a mennyiben az a kitűzött czéllal összeegyeztethető. Ha lehetséges ez intézményt a cs. kir. dunagőzhajózási társaság által — a nélkül, hogy ez által ezen társulat monopoliummá tegye a Dunát, — életbeléptetni, ugy ez volna a kérdés leghelyesebb megoldása. Minden új társulat alakítása a legkülönneműbb új értékek teremtetését tenné szükségessé, s nemcsak új beruházásokat (hajók, kikötőhelyek, raktárak stb. előállítás), hanem új szervezetek, személyzet, tapasztalatok stb. alakjában másnemű értékeket is igényelne, a melyek pedig mind, közvetlen vagy közvetve, a vállalat tarifáinak képzésére nyomasztó befolyást gyakorolnának.

A monopolizálás veszélyének elhárítására szolgáló eszközök azonban megvannak. De én azt hiszem, hogy ezen czélt alig lehetne a mértföld és mázsánkénti valamely minimalis tétel megállapítása által elérni, mert a fuvararak az Elbán a lánczhajózás folytán annyira leszállottak, hogy egy kormány sem merészelte volna a tarifák felállításánál azon díjtételeket minimálisak gyanánt előírni, melyek ma tényleg önként kínálkoznak. A fődolog szerintem az, hogy a lánczon magán szabad menet legyen, vagyis hogy bizonyos műszaki szabványok megfigyelése s bizonyos megszabott mértföldpénz fizetése mellett mindenkinek szabadságában álljon, a Dunagőzhajózási társaság által lerakott lánczot használni, a társulat maga pedig kötelezve legyen egész teherhajókat átrakodás nélküli vontatásra átvenni, s szintén átrakodás nélkül oly messze vontatni felfelé, mint azt mélyjáratuk megengedi. Azon tapasztalatok, melyek a hajók stb. indítása sorrendjének tekintetében más folyókon szereztettek, itt előnyösen volnának értékesíthetők. Azon körülmény, hogy saját, tehát nem a társulat tulajdonát képező toueurökkal is szabad lesz a lánczon járni, szabad versenyt teend lehetővé s leszállítandja és szabályozandja a tarifákat, az anyahajóknak közvetlen menesztése a Bánátból pedig stb. a szállítás igen jelentékeny olcsóbbodását fogja előidézni. Az aldunai cereáliák szállítási végpontja nem Budapest és nem Bécs, hanem oda kell törekedni, hogy azok mennél messzebb jussanak nyugat felé. A lánczhajózás egész Ausztria és Bajorországon át Ulmig műszakilag kivihető, s ezért nézetem szerint a magyar állanférfiaknak oda kellene töre-

kedni, hogy az ország terményei számára Magyarország határain túl, a mennyire csak lehetséges nyugat felé, lehető olcsó díjtételek állapittassanak meg. Ez azonban a mai viszonyok között csupán a dunagőzhajózási társaság által érhető el. Jól vélek informálva lenni, ha állítom, hogy ugy az osztrák mint a bajor kormány is adnának engedélyt a láncüzemre, sőt Ausztriára nézve a dunagőzhajózási társaság tényleg már van is régibb idő óta ilyenek birtokában; de méltányossági szempontokból e két kormány egyiktől sem várható, hogy áldozatokat, például kamatbiztosítás alakjában hozzon egy oly vállalat javára, mely egyuttal versenyvállalat Ausztriában a garantirozott Erzsébet nyugati vasut, Bajorországban pedig az államvasutakra nézve. Tény, hogy az első években nem fogja magát az üzlet a fekvő vonalrészen kifizetni. De ez azon áldozat, melyet én Magyarország érdekében a dunagőzhajózási társaságtól követelnék.

Nézeteimet tehát a következő pontokban foglalom össze:

A lánczot Magyarországon, az azon való versenyt lehetővé tevő határozmányok megállapítása, s azon feltétel kikötése mellett a dunagőzhajózási társaságnak átengedni, hogy az engedély csakis akkor lép hatályba, ha a társaság az egész Ulmig érvényes engedélyeket mind megszerezte. A társaság továbbá bizonyos határidő alatt az egész vonal helyreállítására volna kötelezendő, s egyszersmind megállapítandó lenne az is, hogy a társaság a magyar javakra alkalmazandó díjtételeket a felső vonalrészen csak annyival emelhesse magasabbra a Magyarországon szedetteknel, a mennyi a nehezebb üzem stb. által indokolható.

Az egész alduna-ulmi vonal egy kézbe való egyesítését azonban oly rendkívül előnyösnek tartom, hogy erre kell a legfőbb súlyt fektetnem.

Nem vagyok azon helyzetben, hogy megmondhatnám, vajjon ily körülmények közt hajlandó volna e a dunagőzhajózási társaság az ezen javaslatok keresztülvitelével járó mindenestre jelentékeny kiadásokra vállalkozni; másrészt pedig közérdekü szempontokból a láncz lerakásának szüksége kétséget nem szenved, s nem egy körülmény fogja a társulatot oly határozat hozatalára kényszeríteni, mely egész jövőjére nézve nagy jelentőséggel lesz.

Ha lehetséges lesz e döntő pillanatban a dolgok közgazdasági helyzetére vonatkozólag mindkét oldalon széles látkörü és elfogu-

latlan nézeteket érvényre juttatni, ez nézetem szerint mindkét félnek nagy előnyére váland. Ha tömeges áruknak olcsó és direct szállíthatása a majnai csatorna torkolatáig és Ulmig sikerül, úgy ennek következményei Magyarországon már néhány kevés év alatt is érezhetők lesznek, s azon államférfiak érdemei is kellő elismerésben részesülendnek, kik az ország számára e nagy jótéteményt megszerezték. Mi osztrákok pedig, kiknek érdekeik az önök érdekeivel oly szoros összefüggésben állanak, azon közvetett előnyt élvezendjük, mely Magyarország gazdasági viszonyainak minden javulásából reánk háromlik, mert az önök mezőgazdasági terményeinek értékesítése körül beálló minden javulás a mi kézmű-iparcikkeink fokozott kelendőségével azonos.

Fogadja méltóságos gróf úr kiváló tiszteletem kifejezését.

Bécs, 1880. deczember 12-én.

SZUESZ EDE s. k.

II. Gróf Bánffy Béla válasza Szuesz Ede tanárhoz.

Nagyságos uram!

Nagyságodnak Bécsben 12. deczemberben kelt leveléért fogadja legmélyebben átérzett köszönetemet, és engedje, hogy mert levele nyílt és őszinte volt, én is ép oly nyíltan és őszintén válaszolhassak.

Teljesen elismerem azon fontos indokokat s magamévá teszem, melyeket levelében felhozni méltóztatott, s átlátom, hogy igenis, Magyarország vagyonosodásának fő kérdése az, hogy olcsó szállítási eszközökkel bírjon, hogy ezen szállítási eszközök olcsósága, ne csak határáig, hanem a legtávolabb nyugotig versenyképesse tegye ezen országot azon áramlattal szemben, mely Amerikából az oda való praktikus és olcsó szállítási eszközei miatt, Europa tekintélyes piacairól kirekesztéssel fenyegeti. Érdekközöség áll tehát itt elé, úgy Magyarországon, mint Ő Felsége lajthántuli tartományaira nézve, mert ezeknek szállítása kelet felé hasonlóul angol és amerikai áruk által háttérbe kezd szorulni. Teljesen elismerem azon bölcseséget, mely Nagyságod leveléből kiviláglik, hogy itt nem egyes, particularis érdekről, hanem internationalisról van szó: a mi tehát azon feltételt vonja maga után, hogy ezen internationalis érdek a maga érdekeinek előmozdítását lehetőleg egyöntetűbben intézze, a mi viszont feltételezi azt, hogy ha lehető, egy oly társulat létesítése, mely az összes dunai lánczot kezében tartsa, azt ne monopolisálja, és a szállításokat a közérdeknek megfelelőleg eszközölje, az csak kívánatos lehetne. És engedje meg Nagyságod, ha én itt egy tételt állítok fel, és azt mondom, képzeljük így a Dunát, mint a melyen ma még semmi verseny sincs, (lehető legszabadabb verseny van), s nem létezik oly társulat, mely azon természetörvényen alapszik, hogy az erős mindig elnyomja a gyengét, mondom nem létezik dunai gőzhajózási társulat, hanem éppen olyan szabad a Duna, mint szent István idejében egy szép májusi reggelen lehetett, és itt arról van szó, hogy e szabad Duna

benépesíttessék; — képzeljük — mondom úgy. — És aztán képzeljük úgy, hogy ezen Dunát benépesíteni, a folyamodók nagy csoportja ad be offerteket a magyar állam képviselőjének, a kormánynak, -- hiszi-e Nagyságod, hogy nem első feltételének kellene-e lennie azon kormánynak, hogy azon társulat nyerjen előnyt a magyar államtól, melynek székhelye, hatalmi körének közvetlen sphaerájában van. ? ¹⁾ És talán nem helytelen e nézet, már annyival inkább sem, mert ha a Dunát mint kereskedelmi közvetítőt tekintjük, torkolatától kezdetéig, akkor annak legfőbb pontja Budapest, mely egyszersmind kelet felé, mondhatnám az európai civilisationak utolsó kifejtett pontja. És ha a magyar állam ezen feltételéhez ragaszkodnék, az a magyarországi közvéleménnyel azonos lenne: de másfelől Bécs sokkal hatalmasabban kifejtett kereskedelemmel bír, semhogy neki Budapesttől tartania kelletnék, a míg Budapest felvirágzása Bécs fejlődésének egyáltalában nem állhat útjában, addig ezen társulatnak a magyar állam hatalmi sphaerája alatt létele, mondhatnám Budapestre lét és életkérdés. És attól tartani, hogy ezért, ezen társulat a nyugoti tartományok és országok érdekével ellentétes irányt kövessen, már a dolog természeténél fogva fel nem tehető. Mi az érdeke ugyanis Europa nyugati részeinek? Industriális és népesedési viszonyainál fogva az, hogy ipariája fejlesztésére a nyers terményeket, ősterményeket, lehető olcsón kaphassa. És mi az érdeke Magyarországnak? Az, hogy ezen nyers termények szállítását oly olcsón eszközölhesse, hogy ez által, a mindinkább terjedő áramlattal szemben az amerikai versenyt kiállhassa. Magyarország tehát, már saját érdekénél fogva is a lajthántuli tartományokkal szemben, mindazon előnyökben részesíti azokat, melyeket a dolog természetszerű állásánál fogva sajátjának vall, és ez nem egyéb, mint lehető legolcsóbb szállítása a nyersterményeknek. Ha tehát a magyar állam ragaszkodik ahhoz, hogy kezeiből ki ne bocsássa a Duna uralmát, akkor nem azon czélból teszi azt, hogy ez által nyugot felé csak saját, kizárólagos érdekei legyenek képviselve, hanem mondhatnám a szabad kereskedelem érdekében. Már pedig a lajthántuli tartományoknak kelet felé a szabad kereskedelem hasonlólag érdeke. Ebből kifolyólag legyen az a dunagőzhajózási társaság, vagy legyen az más társulat,

¹⁾ Vagy ha ilyet nem találna, akkor kötelessége volna önmagának kezébe venni?

Magyarországon annak kell előnyben részesülni, mely ezen tételeknek felel meg, melyeket itt felállítani szerencsém volt. Az egységes tariffa tehát, mondjuk Ulmtól fogva, mentül tovább kelet felé fogná a Dunát uralni, csak azon esetben felel meg Magyarország érdekeinek, ha ezen társulat igazgatósága közvetlen Magyarország hatalmi sphaerája alatt áll. Ne méltóztassanak ezt magyar chauvinismusnak tekinteni, de egy fejlődésében lévő állam, féltékenyen kell, hogy őrizze a fejlődés lehetőségének eszközeit, és hogy ezen eszközök rendelkezése alatt álljanak.

Sokkal inkább át van hatva Nagyságod a Duna fejlődési képessége felől, hogy sem ne méltóztatnék általlátni azt, hogy Magyarországra mennyire létkérdés, miszerint az ezen való kereskedést, saját maga intézhesse. De a társulatnak magának, eltekintve a netalán kifejlődött egyéni érdekektől, érdeke az, hogy lehetőleg oly helyen székeljen az igazgatóság, mely úgy lefelé mint felfelé a folyamon egyenlő távolságra volna, és ezen hely újból Budapestre utal. Mi nekünk magyaroknak, nem áll egyáltalában érdekünkben az, hogy önökkel harci álláspontot foglaljunk el; de viszont a monarchiának is jól felfogott érdeke azt hozná magával, hogy az egész monarchia izmosodjék. Azon gyengülés, mely Magyarországot talán sujtja, visszahat a monarchia tulsó felére is: az önök industriájának háttére Magyarország felé van.

Azt hiszem szükség feletti erre nézve más bizonyítványokat felhoznom, mint egyedül azt, hogy valahányszor Magyarországbán jó termés és kivitel van, mindannyiszor visszahat az a lajthántuli iparra. S ha Magyarországon oly évek állanak be, melyek a kivített nem teszik lehetővé, maga a lajthántuli ipar szenved miatta. Érdeke tehát a lajthántuli tartományoknak, hogy Magyarországon a nyers termékek értékesítését mozdítsák elő, mert ez által visszahat az saját iparukra. De fájdalom, bizonyos nem eléggé sajnálható politikai ferde nézetek a lajthántul el vannak terjedve, melyek által a képzelem paripájára felülve azt hiszik, hogy egy elszegényített Magyarországgal majd könnyebben bánnak el. Ezen felfogás — nézetem szerint — alapjában téves. Teljes lehetetlen azt képzelni, hogy egy elszegényedett Magyarországgal a lajthántuli tartományok fognak könnyen elbánni. Könnyen fognak vele elbánni, de nem a lajthántuli tartományok, hanem más factorok, és ekkor megmaradhat Németországgal az egyesülés a lajthántuli tarto-

mányokra nézve, de ennek következménye, nem azoknak vagyonsodása, hanem elszegényedése lenne, és Bécsre nézve ez lenne azon halálos döfés, mely őt kereskedelmileg tönkretenné, s palotáinak ára egy állásra süllyedne a velenceiekkel. Viszont Magyarországnak nem szabad azt tekinteni, hogy mi káros Bécsnek, hanem azt, hogy mi hasznos nékie; az összeütközési kérdés tehát csak akkor állhat elő, ha az érdekek ellentétesen állíttatnak egymással fel.

Ezekből kifolyólag én, érdekében tartván azt a lajthán-tuli tartományoknak, hogy Budapest érdeke előmozdittassék, nem látnám indokoltnak azt, ha csak egy oly társulat kaphatná meg a Duna mentén a lerakási jogot, melynek székhelye Bécs. Kapja meg azt a dunagőzhajózási társulat, — nincs kifogásom elleue; — de kapja meg úgy, hogy a főigazgatóság Budapesten székeljen. Igen is szükséges lenne, de a másik feltétel akkor, hogy tuteurjeit mindenki alkalmazhassa, és másfelől szükséges az is, hogy úgy a magyar mint azon államoknak, melyeken a lánczlerakási jog van, a társulattal szemben az esetleges felmondási jog megadassék.

Igy minden érdekelt fél garantírozva lenne a jogának tisztelben tartásáról. Méltóztassanak még egyet tekintetbe venni. Az Al-Dunával szemben, és így a torkolatával is, a domináló állást Magyarország foglalja el. Dévénytől fogva az osztrák határig a Duna csak annyiban képez fontos faktort, a mennyiben az Magyarországon szállítja a terményeket arra felé. Igen természetes, hogy a láncz lerakása következtében ez, a magyar államnak sok tekintetben dispositiója alá esik. Ha a dunagőzhajózási társasági tariffa sorrendi vagy másnemű háborút fogna kezdeni, ez a magyar államra nézve kellemetlen lenne, de ennek nem az lenne következménye, hogy a gőzhajózási társaság győzne, hanem az, hogy elvégre is talán nagyon is érezhető csapásokat szenvedne. Egyáltalában én nem tartanám ezt helyesnek, s csak abban az esetben ajánlanám ez utat, ha ennek a társulatnak továbbra is irányunkban való rossz akaratáról volnánk meggyőződve, mint azt eddig oly bőven tapasztaltuk.

Röviden összefoglalva tehát a következőkben vagyok bátor nézetemet kifejtteni:

Magyarországra nézve felette kívánatos:

- a) Hogy mentül tovább nyugotra rakassék le a láncz.
- b) Igen helyes, ha ezt egy társulat bírja, de Magyarországra nézve „sine qua non,” hogy igazgatósági székhelye Budapest legyen.

c) Ne legyen monopol s az államnak úgy administratiójára, mint taniffájára döntő befolyása legyen.

Hogy mely társulattal fogja ezt elérni, az az államra nézve közömbös. Előttünk a cél s nem a társulatról van szó. Ha egy ily társulat megakad, nem marad hátra más az államra nézve, mint az, hogy a lánczot saját maga rakatva le, azt kezébe tartsa, s azt további következményeivel együtt kezelje.

Bocsásson meg Nagyságod ezen őszinteségemért, és most azt hiszem, hogy bárha ez, a mit fenebb mondtam, egészen egyéni véleményem, talán kifejezése azon áramlatnak, melynek Magyarországon úgy a parlamentben, mint azon kívül többsége van. Alig hiszem, hogy csalódjam, ha azt merem állítani, hogy a dunagőzhajózási társulat ellenében erős ellenszenv uralkodik, mely ellenszenv ellenében annyival hajosabban lehetne dacolni, mert az sok tekintetben valójában alapos. Fejlődő hajózási industriánkat gyakran csirájában akarta megölni, sőt az apróbb társulatok hajóinak legázolása által még a nyers erőszak eszközeitől sem rettent vissza, hogy uralkodjék azon víz felett, mely habár nézetem szerint nemzetközi közlekedési ér, de Magyarországon s a magyar állam területén, ez állam polgárainak érdekeit is kell, hogy szolgálja. Mondjon az eddigi irányzatról le, és bizonyítsa be ellentmondását tények által a dunagőzhajózási társaság, s akkor itt számos barátokat találhat, míg ma azokkal nem dicsekedhet.

Legvégre köszönöm Nagyságodnak újból levelét, de én itt a nyilvánosságra nem bocsáthatnám azt, mert a tételnek oly modoni állítása, mint abban a dunagőzhajózási társaságról a szó van, a helyett, hogy az ügynek használna, nézetem szerint, csak ártalmára lehetne. Előadtam Nagyságodnak nézeteimet, ezek meggyőződésemen alapulnak, s az általam jelzett kereten belül, a cél elérése kedvéért, kész vagyok Nagyságodat segíteni, csekély erőm és tehetségemhez képest, de csak úgy, hogy azon magas érdekek, melyeket leirtam, tekintetben vevődjenek. Ha Nagyságod ezen levelemnek bármi módon hasznát veheti, annak kijelentésével, hogy az egészen privát nézetem, bátorkodom arra felhatalmazni.

Legmélyebb tisztelettel vagyok

Budapest, 1880. decz. 17-én.

alázatos szolgálja

gróf BÁNFFY BÉLA.

III. Szuesz Ede levele gróf Bánffy Bélához.

Méltóságos és igen tisztelt gróf úr!

Utolsó levelem kapcsán van szerencsém az Elbe egyesület elnökének kereskedelmi miniszterünkhöz intézett egy emlékiratát megküldeni. Látható ebből, mi hihetetlen olcsó tarifák és mily rendkívüli forgalom lett az által elérve, hogy a verseny az egész vonalon Hamburgig megnyitott, s a közbeeső államok és egyes városok egyike sem részesített előnyben.

Teljes tisztelettel maradván

Bécs, 1881. február 5-én.

SZUESZ s. k.

IV. Dr. Russ V. Az Elba egylet választmánya elnökének az elbai forgalom fejlődése tárgyában Kremer báró, cs. k. kereskedelmi miniszter úrhoz intézett emlékirata.

Nagyméltóságú úr!

A meleg fogadtatás, melyben Excellentiád részesíteni kegyeskedett, midőn magas hivatalának elfoglalása alkalmából az Elba egylet nevében személyesen volt szerencsém tisztelgetni, s az élénk részvét, melyet akkor az általunk képviselt speciális forgalmi érdekek iránt kifejezni méltóztatott, indokolják az Elba forgalom legújabb fejlődése, mai állása és jelenlegi kívánalmait kifejtő s Nagyméltóságod által kívánt következő rövid emlékirat előterjesztését.

Az utolsó évtized az elbai áruforgalom tekintetében két időszakra osztható, melyek elég jellemzők arra, hogy egymástól élesen elválasztathassanak. E két időszaknak elsejébe, mely 1870-től 1874-ig terjed, esik a hajózásra nézve többnyire kedvezőtlen vizállás, mely mint ilyen 1874-ben érte el tetőpontját; az alacsony vizállások a hajózás felvirágzását gátoló jelentékeny és számos akadályok felismerésére vezetnek és megkönnyítik a folyamszabályozási építkezéseket, mely utóbbiak ez időtől kezdve nagyobb eréllyel vétetnek fogantatba. Ez időszakba tartoznak még a lánczhajózási társulatok alakulása, a láncz lerakása Hamburgtól Aussigig, több kerékgözüös és nagyszámu járművek építése, a cseh barna kőszénnel való kereskedelem roppant fejlődése és végül a viziut különféle hiányainak hatása alatt az Elba egylet megalakulása is, melyben a Melniktől Magdeburg és Hamburgig terjedő Elbahajózás összes irányadó tényezői összpontosulnak. Ez tehát előkészítő időszaknak nevezhető.

A második időszak, 1875-től 1880-ig, az abban volt nagyrészt kedvező vizállás által, mely elég sajátságosan itt is az utolsó vagyis

folyó évben érte el tetőpontját, a folyamépítkezési munkálatoknak részleges befejezése, a mai fuvardíjaknak a hajózási társulatok és magán hajótulajdonosok versenye által előidézett csökkenése, tehát a forgalom fényes eredményei által válik feltűnővé.

Az első időszak folyama alatt a cseh-szász határforgalomban még nem volt emelkedés észlelhető; a 6 $\frac{1}{2}$ és 7 millio métermázsza közt mozgott, a Schandau mellett elhaladt járművek száma nem haladta meg a 7,500-at, s a barnaszénre vonatkozó, minden más-nemű árukra nézve irányadó teherdíjtételek — bár többször változva — mégis csak bizonyos határok között mozogtak, úgy hogy még a legalacsonyabb tételek sem szolgáltatnak nagyobb lendületre alkalmat. ehhez első sorban hosszabb időn át tartós, kedvező járviz, és másodsorban a lánczüzem és vontatási szolgálat szervezetének javítása és fejlesztése kívántatik. A második időszakban e mindkét feltétel beteljesült; a járviz évről-évre jobb, a járművek közlekedése gyorsabb lett; végül a lánczüzem további lényeges következményeként az eddigieknél nagyobb járműveknek építése bizonyult előnyösebbnek, úgy hogy ma már 8—10 és 11 ezer mázsa hordképességgel bíró hajók a felső Elbán nem tartoznak többé a ritkaságok közé, sőt ép most jelentik egy 14 ezer mázsa hordképességű (eddig legnagyobb) hajónak Tichlowitznál Csehországban történt vizrebocsátását. Az elbai járművek hordképességének átlaga 1875-ben körülbelül 3000 mázsa volt, ma már 4500 mázsa. Mind e tényezőknek szükségkép a vizifuvar-árak olcsóbbodását kellett előidézni, mi legszembeeszköbben a barnaszén szállításánál az Elbán, miről a legrészletesebb feljegyzések vezettettek, jut kifejezésre. Pollack Richardnak a cseh barnaszén termelési kelendősege és szállítási viszonyairól 1860-tól 1879-ig az aussig-tepliczi vasut igazgatósága által kiadott chronologicus-statisztikai táblázata szerint egy kettős hectoliter vagyis 2·7 mázsa barna szén szállítási díjtétele Aussig-tól Magdeburgig (360 klm.)

1871-ben	72	és	126	fillér
1872 „	68	„	90	„
1873 „	70	„	100	„
1874 „	70	„	97	„
1875 „	73	„	95	„
1876 „	73	„	90	„
1877 „	60	„	100	„

1878-ban	55	és	68	fillér
1879 „	42	„	85	„
1880 „	40	„	85	„

közt változott.

Miután mint már fentebb említettett, a barnaszén szállítási díjtételei — ha alacsonyabbak is — hullámozásaikban mégis mindig irányadók minden egyéb szállítási czikkek fuvartételeire nézve, e beállott olcsóbbulás hatása, úgy magára a barnaszén, mint a gabona, czukor stb-re sem maradhatott el, s a következő egybeállításból tűnik ki.

Cseh-szász határforgalom az Elbán.

1875.	7.732,734 mm.	7,760 járművön; ebből szén 4.978,310 mm.
1876.	7.225,598 „	8,319 „ „ 4.811,270 „
1877.	7.802,733 „	9,198 „ „ 5.337,760 „
1878.	9.258,732 „	10,023 „ „ 6.777,930 „
1879.	10.735,144 „	11,726 „ „ 8.023,400 „
1880.	12.000,000 „	12,500 „ „ 9.400,000 „

A folyó évben különösen Hamburggal fejlődött igen élénk gabona- és czukorforgalom. Deczember 10-eig vízi úton Hamburgba szállított

gabnaneműekben	251,916 mm.
czukor	399,267 „
szörp	76,147 „
liszt és korpa	44,958 „
szén	250,160 „
különféle áru	270,291 „

A gabnakivitel az Elbán átalában 536175 mm., a czukorkivitel 413230 mm. és a basaltkivitel (főkép Dresdába és Berlinbe) 214620 mm. tett; a fatutajozás a német vámok daczára is új lendületet látszik venni, bár még hiányzanak ez irányban fontos adatok.

A barnaszén-forgalom emelkedése az Elbán, mely utóbbi az 1876-ki forgalomnak csaknem kétszeresét teszi, csaknem kizárólag az olcsó vízi fuvartételeknek köszönhető, mert csakis azok által vált lehetővé, hogy a szenet az alsó-elbai állomásokig hajón, azokról pedig ismét vasúton lehet tovább szállítani, s hogy végül a szén vízi úton is eljuthat a számos éjszak-német csatornákon át az Ode-

rába, s az eddigieknél nagyobb mennyiségekben a keleti tengerhez is. Magdeburgban például igen jelentékeny átirányítás szerveztett ily módon Braunschweig és Hamburg felé, a szén már igen nevezetes mennyiségekben szállittatik a Saale és Havel folyókon is lefelé, és ha egyszer az éjszакnémetországi csatornák körül kívánatos s részben már kilátásba is vett javítások és átépítések végrehajtva lesznek; a cseh szén és cseh gabnaneműek tengeren túl való szállításának már alig állandja valami útját, mert az osztrák nyers termények keletét észak felé semmi sem képes jobban előmozdítani, mint az olesó vizi út.

Ez emelkedő forgalommal szemben az Elbaegylet működési tere is nagyobbodik. Csaknem közvetlenül alapítása után az egylet fő figyelmét a folyamszabályozásra és a nemzetközi Elba hajózási actának már akkor folyamatban volt revideálására irányítá.

Az egylet mindkét ügyben örvendetes eredményre jutott; az utóbbi szerkesztésénél Chlumeczky lovag az akkori osztrák kereskedelmi miniszter urtól az Elbahajózás körül érdekeltek különféle kívánalmainak kifejezésére kapott engedélyt, mely kívánalmak nagy részt teljesítették is. Az acta tudvalevőleg az illető magas kormányok által ratificáltatott, a német birodalmi gyűlés által azonban az ideig nem lett elfogadva.

1880. július havában az Elbaegylet, valamint a szász, magdeburgi és berlini hajósegyletek Drezdában közös értekezletet tartottak, melyen az egész Elba hajózási viszonyait érintő több fontos kérdés tárgyalatott. Ez alkalommal többek között az ujonnan szerkesztett Elba acta is élénk eszmecsere tárgyává tétetett, s különösen annak 13. §-a beható fejtegetésekre szolgáltatott alkalmat. E cikk, mely a hajóslevelek adományozásáról szól, azt harmadik kikezdésében egy a folyamodó által e czélra kirendelt szakértők előtt leteendő vizsga eredményétől teszi függővé, utolsó előtti kikezdésében azonban e feltételt ismét elejti. E vizsga szükségére nézve eltérők voltak ugyan egyrésről néhány porosz érdekelt, más oldalról az összes szász és osztrák érdekeltek közt a nézetek, melyekre nézve azonban az említett értekezleten később azon általános fel fogás jutott érvényre, hogy Poroszországban azért nem tulajdonítottak e vizsgáknak semmi értéket, mert azok eddig nem épen valódi szakértők által lettek megtartva. Hasonló körülmények voltak eddig Szászország és Ausztriában is irányadók, hol azonban

átalánosan elismertetett annak szüksége, hogy hajóslevelek kiadásánál a folyamodónak bizonyos előképzettsége követeltessék. Az Elba vizárai folyásának különbözősége, a sok hidak, az egymástól nagyon is eltérő üzleti szokások az egyes Elba piaczkon ilyen előképzettséget okvetlen megkövetelnek. Végül a tisztelettel alulírott-nak, mint az Elba egylet képviselőjének következő indítványa lett valamennyi szavazattal egy ellenében határozattá emelve:

„A képviselők kívánatosnak nyilvánítják, hogy a Bécsben 1880. marczius 7-én kötött Elbahajózási acta felett újból szükségessé vált megállapodás alkalmából, annak 13. §-a a következő-kép változtassék meg.“

„1. Az Elbaparti államok kormányainak szabadságában áll az Elbahajózásra szolgáló hajóslevelek kiadását vagy csupán bizonyos tanidő, vagy foglalkozástól (a hajózási ipar körül az Elbán), vagy e mellett még gyakorlati hajósokból is álló egy bizottság előtt leteendő vizsgától is függővé tenni.“

„2. Állami felügyelet alatt álló hajósiskolák sikerrel történt látogatása a hajóslevelek kiadásánál az illető folyamodó kedvezményezését vonja maga után.“

Az indítvány második pontjához megjegyzendő, hogy az Elba-egylet Aussig és Teschenben már két év előtt, Tischlovitzben pedig az idén állított fel saját költségén hajósiskolát, s azok, különösen Teschenben a hajós körökben irányadó személyiség (Kunert Antal ur) által támogatva, jó előmenetelt tanusítanak, Aussigban azonban részvétel hiánya miatt, az iskolát meg kellett szüntetni.

A meddig a hajóspályára lépő fiatal emberek, a hajósiskolák látogatásából nem látnak gyakorlati hasznót, s a hajóslevelek kiadásánál az iskolák frequentálása legalább részben nem irányadó, addig az iskoláknak sem lesz annyi értékük, mint van például a szomszédos Szászországban, hol azok az állam által lettek felállítva, és tartatnak is fenn. Az Elba-egylet nagy súlyt fektet ez oktatás állami segélyezésére. Nem vár és nem kér pénzsegélyt, de azon óhajának vél kifejezést adhatni, hogy az Elba szerződési jog megváltoztatott határozmányait annak idején végrehajtó rendeletekben hajóslevelet kérő oly folyamodók részére is állapíttassék meg bizonyos kedvezmény, kik a hajós iskolát jó sikerrel látogatták. Az államigazgatás, mely eddig ez iskolák minden bármintü felügyeletétől vagy ellenőrzésétől tartózkodott, sőt azokat teljesen igno-

rálta, ez iskolák helyes vezetése körül ép úgy van érdekelve, mint azok gyakorlati eredményei által.

Az 1882-ik évvel kezdődő új építési időszakra vonatkozólag az Elba egylet külön beadványt intézett a cs. k. belügyi és kereskedelmi ministeriumokhoz.

Az Elba-egylet köszönettel tartozik Excellenciának azért, hogy a cs. k. osztrák kormányval eddig fennállott jó viszonyok fenntartását és ápolását lehetővé tette, s a netáni további felvilágosítások megadására mindig késznek nyilatkozik.

1880 deczember 21-én.

Az Elba-egylet választmányának nevében:

DR. RUSS V. s. k.,
elnök.

NEHÁNY SZÓ A VIDÉKI VASÚTAKRÓL ÁLTALÁBAN.

Körülbelül egy év óta örvendetes érdeklődés mutatkozik hazánkban a vidéki vasútak ügye iránt. Az országgyűlés nem rég fogadott el egy törvényjavaslatot, mely e tárggyal foglalkozik. A lapok majdnem naponként hoznak tudósítást az ország különböző vidékein felmerülő ilyenemű vasúti tervekről.

A mozgalom, mely e téren megindult, kiváló figyelmet érdemel. Magyarország közlekedési szervezetében a már létező nagy vasúti vonalak, melyek főképen az országos s a nemzetközi forgalmat közvetítik, csak azon szerepet játszhatják, mely az emberi testben a nagy ereknek jutott. A vidéki vasútak hivatvák arra, — ha ugyan sikerül ilyenekből helyes módozatok szerint, egy lehetőleg szétágazó hálózatot alkotnunk, — hogy a forgalmi érdekek legapróbb lüktetését kiterjesszék a közlekedési szempontból eddig még elhanyagolt, vagy csak nehezen megközelíthető tájakra is, miként az epidermisig kifutó erecskék életet árasztanak a test minden pontjára.

Valószínűleg fogunk még később néhány első rendű, nagyobb költséget igénylő pályát építeni, de bizonyosan csak is olyanokat, melyeknél az építésre fordított áldozatok ellensúlyoztatnak, fontosabb és közvetlen nemzetközi vagy országos forgalmi előnyök által. Vasúti hálózatunk nagyobb mérvű kiegészítését azonban ily módon többé nem remélhetjük. A mig az anyagi fejlettség magas fokán álló nyugot-európai államok hatalmas, kiterjedt hálózatot tudtak megalkotni, s ezt folyvást újabb vonalakkal bővítik; bennünket a kedvezőtlen pénzügyi helyzet s az eddigi tulságosan drága építkezés körül tett tapasztalatok, félúton megállapodásra kényszerítették. Már évek előtt megszűnt hazánkban minden jelentékenyebb kezdeményezés a vasúti építkezés terén, s az egykor oly lázas tevékenységet majdnem általános tespedés váltotta fel. Pe-

dig ha van ország Európában, melynek e tekintetben megállapodnia nem szabad, s melyre nézve a vasúti hálózat legszelesebb kiterjesztése életkérdés, kétségkívül Magyarország az. Nekünk még sok, más országoknál aránylag jóval több vasutat kell építenünk a lehető legrövidebb idő alatt. Ez a legközelebbi jövő vasúti politikájának egyik elutasíthatatlan követelménye. Mint óhajlás, általános e szükségnek érzete. De ez nem elég; kell hogy ez érzet életerős meggyőződéssé váljék, mely minden akadályon diadalmaskodik. Egyedül ez ösztönözhet bennünket csüggedetlenül keresni s fel is találni a helyes módokat, melyeknek segítségével e szükségletnek eleget tehetünk. Nem fölösleges tehát, még jelenleg sem, midőn az országgyűlés évek multával ismét több hosszabb rövidebb vonalat szavazott meg, midőn az idegen tőke megint érdeket kezd tanusítani a magyar vasútak iránt, midőn az országban feltámadni látszik a tettvágy e téren, újból és újból azon nagy fontosságra irányozni a közfigyelmet, melyet Magyarország anyagi fejlődésének tényezői sorában, a vasúti hálózat mielőbbi és terjedelmes kibővítése bir. És azért álljon itt csak néhány érv ezen állítás igazolására.

Az 1867-ben beköszöntött újabb alkotmányos korszak tagadhatatlanul jelentékeny vívmányokat mutathat fel a vasúti építkezés terén. Mindazáltal vasúti hálózatunk, fejlettségének jelenlegi fokán, sem kiterjedését, sem a vonalok irányát s összeköttetését illetőleg, nem képes még távolról sem megfelelni azon nagyfontosságú közgazdasági érdekeknek, melyeknek minél teljesebb kielégítésétől függ jórészt Magyarország anyagi felvirágozása a jövőben. Reánk nézve terményeinknek gyors, tömeges és olcsó elszállítása, tehát az ország minden, csak némi jelentőséggel bíró pontjára kiterjeszhető helyes közlekedési (főleg vasúti) rendszer, sokkal nagyobb horderővel bir, mint a nyugot előrehaladott nemzeteire nézve. Ezeknél létezik már sűrűn szétágazó vonalokból szőtt vasúti hálózat, de e mellett a nyers- és ipartermelés kapcsolatos s önerőn alapuló belterjes fejlődése, szükség esetén bizonyos fokig a külösszeköttetésektől független közgazdasági önállóságot biztosíthatna. Nálunk másképen áll a dolog. Valóban önálló tevékenységet jelenleg egyedül a nyers-termelés mezején fejthetünk ki. Az ipar terén ellenben a magyar állam nem alkalmazhatja tetszése és belátása szerint azon eszközöket és módokat, melyek a már serdülő ipar fejlesztését, vagy

egyébként kedvező körülmények mellett új iparágak keletkezését eredményezhetnék. Más felől a magán tevékenység sem képes kellően érvényesülni, ha mindjárt nagyobb erély és szilárdabb kitartás e részben valamivel több eredményt mutathatna is fel. A túlhatalmas külföldi versenynyel azonban egymagára a legfáradhatatlanabb szorgalom, a legértelmesebb szakképzettség sem küzdhet meg sikeresen. Nem lehet feladatunk itt azon különböző eszközöket és módokat vizsgálni, melyek, daczára az önerőnkkel egyhamar el nem hárítható kedvezőtlen viszonyoknak, idővel mégis életképes, nemzeti ipar meghonosítására vezethetnek, kétség kívül léteznek ily eszközök, de mert valószínűleg inkább erkölcsi, mint anyagi természetűek s mert legfőképen a szükségesség érzetének általános elterjedésében s az akarat szívósságában gyökereznek, hatásuk ma még kiszámíthatatlan. Közgazdasági helyzetünk némi javulását valószínűleg hosszabb időn át, alig remélhetjük más módon, mintha igyekeznünk mennyiségileg és minőségileg növelni a nyerstermelést, s egyszersmind lehetőleg biztosítani a termények aránylag legelőnyösebb értékesítését; hogy idővel az ekként felhalmozódó fölöslegek, magában az országban oly tökévé szaporodjanak, mely keresvén az elhelyezést, az ipar fejlesztésének hatalmas tényezőjévé válhatnék. Igaz, hogy ez az út hosszú és fáradságos, s az óhajtott cél csak sok más tényező közreműködésével érhető el. De ha el akarjuk kerülni a biztos hanyatlást, nem szabad egyetlen eszközt sem figyelmen kívül hagyni, mely bár csak részben is, élénkítő hatással lehet a közgazdasági viszonyokra.

A jelzett mód alkalmazásában kétségkívül fontos szerep jutott a közlekedési eszközöknek s ezek között első sorban a vasútnak.

Bármennyire szaporodjanak is az ország határán a bel- és külföldi pályák között a csatlakozási pontok, számuk aránylag mindig csekély fog maradni. A nagy forgalmat, mely terményeinknek a világpiacokra való gyors és előnyös szállítását jelentékeny tömegekben lehetővé teszi, továbbra is csak néhány nagy vasútvonal fogja összpontosítani és közvetíteni. Vasúti hálózatunk, úgy a miként az eddig fejlődött, legnagyobbára ily vonalokból áll, vagyis olyanokból, melyek oldalelágazások nélkül vagy legfeljebb csekély számú s jelentéktelen szárnyvonalokkal, hosszan elnyúlva futnak át több vidéken, részint közvetve más pályához való csatla-

kozás által, az ország valamely határpontját törekedvén elérni. Ma még nem egész vidékek, hanem (s itt nem szabad megfélekezünk a köntak elégtelenségéről) csak a pálya mellett fekvő helyek közvetlen szomszédságukkal vonatnak be meglevő vasútaink által úgy az egymás közt való, mint a világforgalomba. Vasúti rendszerünk hasonlít egy nagy város csatornahálózatához, melyből csak a főutczák alatt elvonuló gyűjtő csatornák készültek el, s nem egyzersmind a város minden részére kiterjedő mellék csatornák is. Elmondhatjuk, hogy van hazánkban országos vasúti hálózat, bár ez is sok tekintetben fölötte hiányos, de nincs még az ország egyes vidékeit behálózó vasúti rendszer. Pedig egyik úgy, mint másik, vagy inkább a kettőnek kapcsolatos fejlődése nélkülözhetetlenül szükséges. A létező pályák, a közvetítő, hogy úgy szóljunk részletes vasúti hálózat hiányossága miatt, daczára annak, hogy nagy forgalomra rendezvék be, nem képesek az összes és általános forgalmi igényeknek megfelelni. Oda kellene tehát törekednünk, hogy az országnak minél több vidéke, minél több városa, községe és pusztája, lépjen vasúti összeköttetésbe részint egymással, hogy ekként élénkülvén a belföldi árúcsere, növekedjék a termelés és fogyasztás is, függetlenül a külföld közgazdasági igényeitől; részint pedig a már létező hazai nagy pályákkal s ezek segélyével azon világpiacokkal lépjen összeköttetésbe, a melyeken egyedül értékesíthetők terményeink, ha ugyan elég korán, t. i. más e tekintetben velünk versenyző országok előtt jelenünk meg ott, s olcsóbb árakat szabunk, mint azok, a mi jórészt szinte a szállítás módozataitól függ. Mert bizonyos az, hogy a nyers termelés fokozása és a termények előnyös értékesíthetősége, — föltéve, hogy minden más kedvező körülmény akadálytalanul érvényesülhet, — úgy a bel-, mint a külforgalomban a vasúti hálózat kiterjedésével aránylagosan emelkedik.

Évek óta súlyosan érzi a magyar gazda közönség a hatalmas verseny káros befolyását, melyet terményeinknek a nyugoti piacokon kell küzdeniök. Magyarország, ha nem is szünt meg teljesen a nyugoti államok éléstára lenni, de mindinkább háttérbe szoríttatik egyfelől Amerika és Ausztrália, másfelől pedig Oroszország és Románia nagy mennyiségben megjelenő terményei által. A mig, különösen az utóbb nevezett két ország kivitelének egyedül a tengeri út állott rendelkezésére, nagyobb mérvű versenytől nem tarthattunk. A rossz közlekedési eszközök, vagy azoknak teljes hiánya, az orosz

birodalomban pedig még a nagy távolságok is, a kiviteli képességet majdnem kizárólag a tengerparti vidékekre szorították. A vasútak keletkezésével és folytonos szaporodásával a helyzet teljesen megváltozott. Ma már Oroszország és Románia nem csak egyenes vasúti összeköttetésbe léptek a nyugattal, de a saját kikötőikbe futó pályák segítségével, még a távolabbi tartományok nyerstermékeinek is megszerezhetik az olcsóbb tengeri szállítás előnyeit. Mindez még sokkal fokozottabb arányban áll Amerikára nézve, melynek versenyképessége a legutóbbi időben óriási mérveket kezd ölteni, s nem csak hazánkat, de egész Európát is fenyegeti.

E körülmények már eddig is nem csekély mérvben hatottak bénítólag terményeink értékviszonyaira. A közel jövőben újabb vészteljes felhők tornyosulnak kelet felől közgazdaságunk láthatárán. A félig független bulgár fejedelemség s a nagy szabadalmakkal felruházott keleti Rumélia, az európai Törökország legtermékenyebb vidékeit foglalják magukban. A politikai szervezet e helyt nem érdekel bennünket, s azért nem is foglalkozunk annak valószínű befolyásával e tartományok jövő fejlődésére. Két körülményt azonban, melyek nem maradhatnak hatás nélkül azon tájak átalakulására gazdasági szempontból, minden esetre meg kell említenünk. Az egyik az, hogy az eddig épen nem vagy csak kevésbé használt török államjóságot s a mohamedán holt kéz (vakuf) birtokai, részben a nevezett tartományok, részben a lakosság tulajdonába fognak átmenni; a másik pedig, hogy előbb-utóbb meg fog szünni a természetben teljesítendő adózásnak századok óta dívó rendszere, mely egyfelől az adószedők részéről a legnagyobb önkénynek nyitván tért, másfelől pedig gyakran hónapokon át megakadályozván a már learatott termésnek behordását, minden észszerűbb gazdálkodást lehetetlenné tett. Már e két változás elegendő arra, hogy a tartományok mezőgazdasága újabb, sőt nagymérvű lendületet nyerjen. Igaz, hogy eleinte a termelés távolról sem fogja elérni a lehetőség határát; de a viszonyok természetéből folyik az is, hogy az előállítási költségek még növekvő termelés mellett is hosszú időn át jóval csekélyebbek lesznek, mint hazánkban. Már most kell tehát számot vetnünk azon nem sokára megvalósulandó ténnyel, hogy úgy szólván tőszomszédságunkban, aránylag nagy területeken, olynemű nyers termények fognak tetemes mennyiségben előállíttatni, a milyenek épen a mi termelésünk

legnagyobb részét képezik. És ha meggondoljuk, hogy kivált a Balkántól délre eső vidékeken az aratási időszak megelőzi a magyarországit, alig kételkedhetünk a fölött, hogy Bulgária és keleti Rumélia már néhány év múlva félelmes versenytársakká válhatnak reánk nézve. E verseny pedig annál élénkebb leend, minél inkább szaporodnak az említett tartományokban, az eddig oly igen elhanyagolt közlekedési eszközök. A jelenleg forgalomban levő rusesukvárnai vasút mellett Bulgáriában nem sokára újabb pályák fognak keletkezni, melyek hivatva lesznek a szállítást részint a dunai, részint a tengeri kikötők felé közvetíteni. Hasonlólag keleti Rumelia vasúti hálózata, mely ma még csak a drinápoly-filibe-szarombéji vonalra szorítkozik, a még ma jelentéktelen jamboli szárnyvonallal, a következő években kétségkívül tetemes kiterjedést fog nyerni. A tartományi kormányzat már is foglalkozik a fekete tenger partján Burgászig vezető vonal tervével. Nem szabad azon körülményt sem figyelmen kívül hagynunk, hogy ezen tartományok kivitele, még a nagy nemzetközi pálya létrejötte után is, mely Konstantinápolyból kiindulva, keleti Rumelián, Bulgária déli részén, Szerbián és Magyarországon vonuland át, jó részt nem ezen útat választandja, hanem a tengeri kikötőig kiépítendő vonalak segítségével a sokkal olcsóbb vízi utat. Ugyanezen irányt fogják követni a nyugot iparterményei is, melyek azon vidékek beviteli czikkeit képezik, megnehezítvén a mi iparunkra nézve a versenyt ezen a téren is. Végre különös fontossággal bír a Dobrudzsának Romániához való csatoltatása, már csak azon okból is, mert ez által Románia megnyerte a küsztendzsei kikötőt, melyet valószínűleg rövid időn vasút fog összekötni Bukaresttel, 6 órára szállítván le a távolságot a nyers terményekben oly gazdag ország fővárosa és a tenger között.

Úgy az ipar fejlődésének érdekei tehát, mint a részint már létező, részint még csak fenyegető verseny, melylyel kivitelünknek küzdenie kell, arra kényszerítenek bennünket, hogy vasúti hálózatunkat, kiterjesztve az ország egyes vidékeire és nagyobb kerületeire, minél előbb tetemesen növeljük. Az átfutó nemzetközi kereskedelem szempontjából nem kevésbé szükséges hazánk vasúti rendszerének kiegészítése.

A nyugotot a kelettel szárazföldön összekötő világkereskedelmi utaknak, ha a legrövidebb irányt követik, nagyobbára

Magyarországon kell átvonulniok, mely mintegy közvetítő kapcsolatot képez nem csak ethnografiai és művelődési, hanem közgazdasági tekintetben is, az előrehaladott nyugoti s a még kevésbé fejlett, de nagymérvű nyerstermelésre képes keleti államok és országok között. Vasúti hálózatunk, részint a vonalak helytelen iránya, részint a kellő összeköttetések hiánya miatt, ma még nem képes ezen forgalmat a legtermészetesebb útra, t. i. hazánkon át terelni. Még néhány nagyobb vonalra van szükségünk, hogy ezen átmeneti forgalmat Magyarország számára biztosíthassuk. Sokaig azonban nem szabad késnünk ezeknek kiépítésével, különben elkerül bennünket e forgalom, s a határainkon kívül már létező vagy újonnan létesítendő vonalokat fogja igénybe venni. Mi pedig nem részesülhetnénk az átmeneti szállítás előnyeiben. Igaz, hogy közlekedési szempontból ezen előnyök nem nagyok, s a pusztán átfutó forgalom nem képes egyetlen vasutat sem fentartani. De egyfelől ez nem képezi az ily vonalak egyedüli jövedelmi forrását; az átmeneti szállításból nyert bevételi százalék tehát, bármily csekély is, mindenestre növeli a pálya összes jövedelmét. Másfelől pedig nem szabad szem elől tévesztenünk azon körülményt, hogy kivált távolabb eső országok között, melyeknek termelési és fogyasztási viszonyai jelentékenyen elütnek egymástól, a kereskedelem önkéntelenül bizonyos közvetítő, hogy úgy mondjuk gyűjtő pontokat keres, hol a szélsőségek mindegyike homogénabb közegre találván, az üzlet is előnyösebben fejlődhetik, és csoportosulhat. Ily üzleti közvetítő pontok léteznek ma épen úgy, mint régebben, bármennyire megkönnyíté is a közlekedési eszközök általános fejlődése és szaporodása a közvetlen érintkezést vevő és eladó között. Legfeljebb csak gyorsabban változtatnak helyet ma, mint akkor, midőn a szállítás csak vitorláhajón vagy társzekerekken történhetett. Az üzlet ilyenmő összpontosítására legalkalmasabbak egyes városok, melyeket vagy kedvező fekvésük, vagy nagyságuk, vagy végre a bennök lábra kapott élénk kereskedelmi szellem e szerepre leginkább kijelöl. A nyugot s a kelet között (az utóbbi alatt Oroszország déli részeit is értve) Budapest lenne hivatva ily közvetítő pontul szolgálni. Budapest válhatnék azon emporiummá, melyen a keletről s déli Oroszországból nyugot felé irányzott nyers termények csak átfutnának ugyan, de a hol részben legalább köttetnének és legombolyíttatnának az üzletek, melyek az említett tájak kivite-

lére vonatkoznak. Azt pedig fölösleges lenne bizonyítgatni, hogy az átmeneti forgalom rendkívül éltető hatással bírhat az oly nagyobb városokra, melyeket útjában mint közvetítő pontokat talál vagy teremt. Nem szenved tehát kétséget, hogy fővárosunk ily körülmények között csakhamar jelentékeny lendületet nyerne, a mi ismét jótékonyan hatna az egész ország közgazdasági viszonyaira. Mindezt azonban csak akkor remélhetjük, ha a nagy nemzetközi összekötő vonalok, a legrövidebb utat követve, hazánkon és Budapesten futnak át.*)

A remélhető előnyök s a fenyegető hátrányok elősorolásánál, melyek vasúti hálózatunk mielőbbi nagymérvű kiterjesztését egyaránt szükségessé teszik, nem szabad megfedkezünk azon tényről sem, hogy a nyugoti államokban, melyek már különben is sűrűn borítvák vaspályákkal, újabb időben élénk mozgalom észlelhető a vasúti kérdések körül. Németország a vasútak államosításában keresi a közgazdasági viszonyok javulásának hatalmasabb tényező-

*) E lapokon csakis a vidéki vasútakról s azok kiterjesztéséről az ország nagy részére óhajtván szólni, a nyugot és kelet között kifejlődhető nemzetközi forgalom közvetítésére hivatott pályákkal s általában a rendszerrel, mely szerint ez utóbbiak legcélszerűbben volnának hazánkban építendőek, bővebben nem foglalkozhatunk. Legyen szabad itt mellesleg, mintegy kitérsképen csak a jobb irányokat jelezni. Természetesen a főváros tekintendő az egész ország vasúti hálózatának központjául, és azért azon nagy vonaloknak is, melyek első sorban az átfutó nemzetközi forgalom közegei, Budapestről kellene kisugározniok, vagy azt legalább átszelniök. E központból a nyugoti és észak-nyugoti határokig vezet már néhány oly pálya, melyek legfeljebb a második vágány lerakása után, úgy a mennyiség, mint a gyorsaság tekintetében nemcsak az összes országos, de az esetleg tetemesen növekvő átmeneti forgalom igényeinek is még hosszabb időn át teljesen megfelelhettek. Az átfutó forgalom szempontjából tehát leginkább három irányban látszik már meglevő vasúti hálózatunk kiegészítése eszközöndőnek, u. m. dél-kelet felé a Balkán félszigeten átvonulva Konstantinápolyig; észak-keletre Bukovinán vagy Moldván át a legrövidebb úton az orosz vasútak valamely kedvező csatlakozási pontjáig és dél-nyugot felé Bosznián keresztül az Adriának Fiuménál inkább délre eső, egy vagy két kikötőjéig. A konstantinápolyi vonal biztosítására az első lépés megtörtént, Szerbiával megkötöttet a vasúti egyezmény. A fentebb említett két másik irányban léteznek ugyan már Budapestről kiinduló és használható pályatöredékek, de a célszerű összeköttetések létesítése a jövő vasúti politikájának lesz feladata.

jét; Olaszország aránylag vagy erőmegfeszítéssel tetemes összegeket szentel hálózatának kiegészítésére vagy czélszerűbb csoportosítás eszközlésére; a Magyarországnál nem egészen kétszer nagyobb Franciaország, mely már eddig is 21000 kilométer vasúttal bir, míg mi csak 7299 kilométerrel, újabb 16000 kilométert szándékozik építeni. Ezen mozgalom közepette mi sem maradhatunk tétlen szemlélők.

És végre van még egy körülmény, mely hazánkban kiváló figyelmet igényel: t. i. a kőutak hiánya, minek következtében vasútaink a csak némileg is távolabb eső vidékekre nézve jórészt hozzáférhetetlenek. Ha azon több mint ezer négyszögmértföldnyi területen, melyet Alföldnek nevezünk, létezett volna kiterjedt kőút hálózat a vasútak keletkezésekor, úgy ez utóbbiak éltető hatása kétségkívül nagyobb mérvben nyilvánulhat vala. Ma azonban, midőn bizonyos terjedelemben vannak már vasútaink, a közlekedési eszközök hiánya kőutak által kellőleg nem pótolható. Egy felől az alföld sajátos talajviszonyainál fogva, a kőutak építése és fentartása épen olyan, vagy talán még nagyobb összegeket igényelne, mint a szerényebb üzlet számára berendezett vasútaké; másfelől pedig az utóbbi években kifejlett óriási nemzetközi verseny közepette a tömeges szállítás olcsósága és gyorsasága képezvén kivételünk növekedésének és biztosításának egyik főfeltételét, e követelménynek csakis újabb vasútak felelhetnek meg. De továbbá épen ezen okból ismét csak vaspályák, nem pedig kőutak képesek a messzebb fekvő tájak forgalmát nagyobb mennyiségben már létező, fölötte drágán épült és aránytalanul keveset jövedelmező vasútainkra terelni, s így azoknak bevételeit is szaporítani. Összefoglalva és általánosságban fejezve ki az eddig elősorolt érveket, azon eredményre jutunk, hogy a belforgalom élénkitése; a kivitel biztosítása; a nyugotról keletre és viszont átfutó forgalom megnyerése; a külföldön észlelhető élénk mozgalom a vasúti kérdések körül s végre a kőutak hiánya képezik azon főbb szempontokat, melyek a közgazdasági helyzet javulásának és különösen a mezői gazdaság s az ipar fejlődésének érdekében sürgetőleg nagy mérvű újabb vasúti építkezéseket követelnek. Mindez azonban nem új, nem ismeretlen dolog.

Az okok, melyek vasúti hálózatunk mielőbbi kibővítésére ösztönöznek, nem ma keletkeztek; régóta léteznek azok s mégis azt

kelle tapasztalnunk, hogy az 1867-ben beállott lázas építkezési korszakra éveken át tartó általános tétlenség és elfásultság következett. Csak a legujabb időben mutatkozik ismét némi lendület. De ma még semmi sem biztosít a felől, hogy a mozgalom, mely vasúti téren hazánkban megindult, tartós lesz-e, hogy ölt-e utóbb nagyobb mérveket, s nem lankad-e majd el, ha némely szűkkeretű forgalmi érdekek kielégítették. E szempontból kiváló figyelmet érdemel azon körülmény, hogy hazánkban, miként már említettük, daczára annak, hogy közgazdasági érdekeink még oly sok vasutat igényelnek, éveken át némi idegenkedés mutatkozott a vasúti ügyek iránt általában. E jelenség magyarázatát nem a kitartás hiányában találjuk meg, melylyel annyiszor vádolják a magyar jellemet; egyedül a tényleges viszonyokból fejthető meg az. A jövő fejlődés érdekében nem czélszerűtlen tehát kutatni, hogy mely okok birtak csak egy-két év előtt is tartózkodásra kormányt, törvényhozást s közvéleményt minden újabb vasúti tervvel szemben; hogy ma megszűntek-e már azok, vagy ha nem, várható-e mégis a legujabb lendület-től tartós kedvező eredmény, s ha igen, mily föltételek mellett?

Magyarország közvéleményének és politikai vezéregyéniségeinek figyelme már évtizedek előtt a közlekedés nagy fontosságú ügye felé fordult. A csatornák, kő és vasutak építésének kérdése már a forradalmat megelőző korszakban élénken foglalkoztatá az ország értelmiségét. És hogy Széchenyi István úttörő működése, mely oly mély nyomokat hagyott a nemzet lelkületében, már akkor nem mutatott fel nagyobb eredményeket e téren, azt kétség kívül a még fejletlen politikai és anyagi viszonyoknak kell tulajdonítanunk. A forradalom után az 1867-ik évig, megszűnvén a politikai tevékenység, az anyagi érdekek s ezek között különösen a vasutak felé irányult nagyobb mérvben a közérdeklődés. A mozgalom, mely e tekintetben hazánkban megindult, az akkori viszonyok természeténél fogva, inkább csak az elmélet terére szorítkozott, mert a gyakorlati kivitel nem egyesektől, de nem is magától a nemzettől függött. De még így is, a tervek, melyek felszólalásokban, röpiratokban, vagy társulatok emlékirataiban a létesítendő vasúti hálózatot illetőleg közzététettek, nemcsak azon kor figyelemre méltó jelenségei gyanánt tekintendők, hanem a legtöbb esetben maradandó becses is bírnak. Azok, kik ily tervekkel foglalkoztak, az elérendő közgazdasági és forgalmi czélok mellett nem téveszték szem elől

az ország valódi anyagi erejét sem, és tudva, hogy az állami támogatás hiányában a sikert leginkább az önerőre támaszkodó tevékenység hozhata meg, minden túlbecsléstől menten igyekeztek a tényleges állapotokhoz alkalmazni a létesítendő vasutak építési és üzleti föltételeit, hogy így aránylag csekély áldozattal, aránylag nagy szükségleteket elégíthessenek ki. Tagadhatlan, hogy az említett időszak alatt igen helyes érzék és felfogás volt észlelhető hazánkban úgy a tervezett vasútak irányát, kapcsolatait, mint építési módozatait illetőleg.

Az 1867-ik évtől kezdve, mintegy varázsütésre mindez megváltozott. A nemzet visszanyervén önrendelkezési jogát, saját törvényhozása és kormánya által intézhetvén ügyeit, természetes, hogy az általános érdekeltség a vasutak iránt nem elégedhetett meg többé a pusztá tervezgetéssel, hanem gyors és nagymérvű cselekvést követelt. Az új korszak első néhány éve valóban meglepő eredményeket mutat fel a vasúti építkezés terén. Mert a míg az első vasut keletkezésétől 1867-ig 2236 kilométernyi pálya készült el Magyarországon, az 1876-ik év végén már 6913 kilométerre emelkedett a vonalok hossza, az utóbbi tíz év alatt tehát 4677 kilométer vasút épült, kétszer annyinál több mint a megelőző 25 éves időszakban. És kétségtelen az is, hogy ezen építkezések következtében a forgalom jelentékenyen növekedett és élénkült.

Másrészről azonban úgy látszik eltűnt végképen az a józan, higgadt felfogás, az a helyes érzék, melylyel a vasúti kérdések körül az 1867-et megelőző években oly gyakran találkozunk.

Közéletünknek kevés kérdése van, mely hirlapi cikkekben, országgyűlési beszédekben, röpiratokban oly kimerítő megvitatás, oly szigorú bírálat tárgyát képezte volna, mind ez a lázas, fájdalom a legtöbb esetben tervszerűtlen és könnyelmű, sőt nem egyszer kicsinyesen önző tevékenység, melyet egyesek és társulatok, törvényhozás és kormány egymással versenyezve a vasúti építkezés terén kifejtettek. És kevés van, melyben oly egyhangulag kárhoztatóan hangzanék az ítélet. Ez ítélet egyes esetekben talán túlszigoru, talán igazságtalan is; de általánosságban, a mennyiben t. i. nem egyének ellen fordul, hanem a közönségesen követett irány czélszerűtlenségét, sőt káros voltát mutatja ki, kétségkívül helyes. Ma már senkisem tagadja, hogy az út, melyen haladtunk, tévesztett volt. Ezt bizonyítják a tényleges eredmények is számok-

ban kifejezve. Legyen szabad itt csak két, általánosan ismert, de azért mindenkor tanulságos adatot fölemlíteni.

A tiszavidéki, déli és osztrák állam vaspályák kivételével, melyek az állami biztosítékot nem veszik igénybe, Magyarország, részint a magán társulatok által épített vasútak számára biztosított tiszta jövedelem, részint az állam vasútakba fektetett tőke kamatjainak czimén, egészben véve a következő összegekért vállalt felelősséget:

1874	1875	1876
f o r i n t		
23718364	24494177	24494177

és tényleg ebből kifizetett:

21296336	21228697	20660341 *)
----------	----------	-------------

Az államra tehát ezen három év mindegyikében átlag 21 millió forintnyi teher háromlott, melyet nem a vasútak bevételeiből, hanem más adóforrásokból kellett fedezni. E megdöbbentő tény magyarázatát az állami biztosítékot élvező, s ezen biztosítékra rászoruló vasútak jövedelmezőségében találjuk. Így például, a befektetett tőke százalékaiban jövedelmezett:

	1875	1877
a pécs-barsai vasút	2.75%	4.71%

a magyar állami vasútak északi hálózata (az

eperjes-tarnowi és garam-selmeczi vonalak

kivételével)	2.61	4.23
az alföld-fiúmei vasút	0.60	1.65
az arad-temesvári „	0.89	0.35
a duna-drávai „	0.31	0.08
a kassa-oderbergi „	1.42	1.91
az első erdélyi „	0.25	0.87
a m. északkeleti „	0.93	1.00
a m. keleti „	0.35	0.01
a m. nyugoti „	0.60	0.40

Az eperjes-tarnowi, az első galicziai s a magyar államvasutak déli vonalai az 1875-ik évben nemcsak semmit sem jövedelmeztek. sőt hiányt mutattak fel.

Egyfelől az alkotmányos korszak alatt létrejött pályák elenyészőleg csekély jövedelmezősége, másfelől pedig a vasúti épít-

*) Hieronymi Károly : A magyar vasútak pénzügyi jövője. Nemzetgazdasági Szemle. 1877. I. füzet.

kezelések következtében az államra nehezedő óriási teher, méltán kételyeket támaszthatott a közönségben, ha talán nem is a vasútak általános fontossága és haszna, de az építés és kezelés körül követett módozatok czélszerűsége, sőt még annak lehetősége iránt is, hogy Magyarországon olcsóbban s így jövedelmezőbben, következőkép az állam csekélyebb megterheltetésével épülhessenek vasútak. A legszomorubb jelenség pedig mindenesetre az volt, hogy a baj okát sem a mérvadó körök, sem a nagy közönség túlnyomó része nem ott keresték, a hol az valóban rejlett, hanem oly általános közgazdasági és hitelviszonyokban s oly állítólagos technikai nehézségekben, melyek a közhiedelem szerint talán csak évek hosszú során át, szerencsés körülmények összeműködése következtében alakulhattak volna kedvezőbben. Így, bár mindenki fájlalta, mégis majdnem dogma gyanánt állíttatott fel azon elv, hogy hazánkban nagyobb pálya állami biztosíték nélkül nem jöhet létre. E hiedelem teljesen megzsibbasztá az önerőre támaszkodó tevékenységet, másrésről pedig fölöslegessé tette a takarékosagra irányzott szorgoskodást, mert az állam kielégítő kamatozást biztosítván a befektetendő tőkétől, ennek nagysága alig vétetett figyelembe az építési költségek meghatározásánál. Továbbá mintegy meggyőződéssé vált, hogy a nyilvános szédelgésen vagy csaláson alapuló visszaéléseket egészen számításon kívül hagyva, valamely vasúti vállalat csak úgy sikerülhet, ha bizonyos, nagy összegeket felemésztő, úgy nevezett „tisztességes nyerészkedésnek“ kellő tér engedtetik. (Ezen elnevezés alá sorolandók : az alapítási költségek, a közvetítő pénzügyintézetek jutalékai, az igazgatótanácsosi díjak, a fő és alvállalkozók nyereményei stb.) Ily felfogás szabad utat nyitott a legtöbb esetben talán jóhiszemű, de könnyelmű üzérkedésnek s a fényüzési hajlamoknak. Elhhez járult még, hogy vasúti építkezéseink elkerülhetetlen drágaságának igazolása végett, nem egyszer történt utalás az előrehaladt nyugoti államok példájára, melyek vasúti hálózatukat sokkal nagyobb költséggel teremtették meg, mint mi a magunkét.

Azon indokok között, melyek még csak pár év előtt is, minden újabb vasúti terv iránt kedvezőtlen hangulatot támasztottak a közvéleményben, a drágasági szempont játszott a kétségkívül a főszerepet. Tagadhatatlan, hogy úgy a mértőföldenként igénybe vett összeget, átlag 500,000 forint, mint az arányt a befektetett tőke s

a jövedelmezőség között tekintve, vasútaink túlságos drágán létesültek. Mindazáltal e túldrágaságot, hacsak a magán tőkére nehezedett volna, ha egyesek vagy egész társulatok tönkrejutását eredményezte volna is, magában véve még nem tekinthetnők szerencsétlenségnek; mert birnók most a vasútakat, talán más tulajdonosok kezén, de a közvagyon megterheltetése nélkül. Fájdalom hazánkban nem így fejlődtek a dolgok. A közvélemény a lehető leggyorsabban s minden áron vasútakat követelt; tőke és szakképzettség még hiányzottak ugyan az országban; de a bő aratások s a nagy kivitel és a külföldi pénzpiacz érdeklődése az ujonnan keletkezett állami szervezet iránt, kimerithetetlennek tünteték föl Magyarország hitelét; fölébredt egyszersmind a könnyelműséggel párosult nyereszkeskedési vágy is; természetes tehát, hogy könnyebbnek, sőt akkor talán még közgazdasági szempontból is valóban előnyösebbnek látszott, a vasúti építkezések terhét egészen az államra hárítani, részint biztosíték részint az állami pályákra fordított összegek kamatjainak alakjában.

Az építkezés drágasága minden esetre egyik főtenyező volt vasútaink csekély jövedelmezőségében. Nem foglalkozhatunk bővebben a többi tényezőkkel, milyenek: a vasútak helytelen iránya; a kellő összeköttetések elhanyagolása; a kezelés költségessége; a tarifák kérdésének bonyolultsága; a kényszerű küzdelem néhány régibb önálló nagy vasút társulattal stb. Itt csak arra óhajtottunk utalni, hogy midőn néhány év múlva kitűnt az új pályák csekély jövedelmezősége, a hiány már az országos költségvetés kiadási rovatóban jelent meg, viszonyainkhoz képest minden esetre igen nagy összeggel.

A vasúti kamat-biztosíték, melynek a forgalmi jövedelmekből kellett volna fedeztetnie, általános közvetlen teherre változott. Az ily cím alatt évenként előforduló 16—20 millió forintnyi hiány fedezete tette jórészt szükségessé az oly gyakran megújuló adóemelést. A vasúti garancziának átalakulása állami egyenes adóvá, közgazdasági állapotainknak kétségkívül egyik legszomorubb jelensége.

De vajjon más államokban nem látunk-e szinte nagy összeget szerepelni a vasútaknak adott biztosíték czimén, a nélkül, hogy ez által akár az állam pénzügyei, akár a vasúti magán vagy forgalmi általános érdekek szenvednének? Nem kell-e inkább ezen ter-

het a leggyümölcsözőbb kiadások közé sorolnunk, az élénkebb és olcsóbb szállításból származó általános közgazdasági előny jóval felülmúlván a vasútak által igényelt áldozatokat? Kétséggkívül. Még hazánkban is, ha számokban lehetne kifejezni az előnyt, épen úgy mint lehet az áldozatot, valószínűleg azon eredményre jutnánk, hogy az évek folytán a vasúti forgalomból a közvagyonra háromlő haszon összege nagyobb, mint azon állami kiadás, mely biztosíték vagy kamat czimén igényeltetik. És mégis végzettetjes hiba volna e tényből meríteni mintegy biztosítást arra nézve, hogy vasúti hálózatunk kiegészítését és fejlesztését oly módon folytassuk, a mint azt megkezdtük, t. i. kizárólag az állam terhére.

Hogy a magyar állam háztartása több mint tiz év óta folytonos deficitekkel küzd, ez magában véve még nem kétségbeejtő jelenség. Minden állam története mutat fel egyes hosszabb vagy rövidebb korszakokat, midőn a pénzügyi s általában a közgazdasági viszonyok kül és bel okok hatása folytán kedvezőtlenekké válnak, s az állam maga, mindegy teljesen erejét veszve a növekvő terhek súlya alatt, már-már elbukni látszik. Politikai öntudattal bíró nemzetet azonban, mely nem esett végkép kétségbe jövője fölött, melyet a hazaszeretet ideáljai még birnak lelkesíteni, pusztán a közgazdasági helyzet ziláltsága még soha sem fosztott meg az életképességtől, de még a nagyobb mérvű, sőt hatásos cselekvésben sem igen akadályozta. Csak ha a politikai hanyatlást követi egyszersmind a közgazdasági hanyatlás is, válik ez utóbbi valóban aggasztóvá, de nem többé mint ok, hanem mint okozat. A magyar nemzet még mindig erős politikai öntudattal bír, s ezért biztosan számíthatunk arra, hogy a magyar állam is előbb-utóbb ki fog bontakozni a bonyolult pénzügyi viszonyokból. Közgazdasági helyzetünk azonban tagadhatatlanul komoly s bizonyára több figyelmet és óvatosságot követel, mint a fejlettebb nyugoti államokban időnként megjelenő hasonló kóros állapotok.

Magyarország adózási képessége nem bír nagy ruganyossággal, s csak lassan és korlátolt mérvben fokozható, a nélkül, hogy maga az adóalap meg ne támadtatnék. A túlnyomólag mezei gazdasággal foglalkozó népeknél a termelés, következésképp a fogasztás is, mely azon alapszik, hogy előállítási tényezők és módok természeténél fogva, meglehetősen szűk határok közé szorul, melyek csak lassanként s csak nagy erőmegfeszítéssel tágíthatók, de sohasem bizonyos

nem igen távol eső ponton tul. Sokkal tágabb keretben mozog az iparos termelés, melyre még a szeszélynek a divatnak is nagy befolyása van, s mely számtalan fényüzési s élet-szükségletre terjeszkedvén ki, a viszonyokhoz képest új meg új foglalkozási ágakat teremthet. Oly országokban, a melyekben az adózási képesség a mezőgazdaság mellett, erős kifejtett iparon is alapszik, közvetlen és közvetett adók nemcsak aránylag bővebben folynak be, de gyorsabban és nagyobb mérvben is fokozhatók. Ily államokban a közterhek tetemesebb növekedése sem bír komolyabb vagy éppen aggasztó jelleggel. Nálunk fájdalom majdnem kizárólag a föld, a mezei gazdaság viseli az összes terhet, ha nem is mindig egyenes megadóztatás alakjában. És nem szabad felednünk azt sem, hogy néhány rossz termés és csekélyebb kivitel földmivelő országokban inkább és hosszabb időre elapasztják az adózási forrásokat, mint iparos államokban a legsúlyosabb kereskedelmi és pénzváltóságok. Ehhez járul még, hogy vámok, némely más közvetett adók, melyek rendszeren igen bő és könnyen fokozható jövedelmi forrást képeznek, a fennálló viszonyok természeténél fogva, nálunk nem bírnak oly fontossággal az állami háztartásra nézve, mint más országokban.

Ezen korlátolt s nem könnyen fejleszthető adóképességgel szemben találjuk a súlyos s már alig elviselhető terheket, melyek a magyar államra nehezednek. Igaz, hogy a pénzügyi és közgazdasági bajok, melyek 1867 óta felhalmozódtak, nagyjából a legnemesebb, a leghazafiasabb törekvésekből származnak. Mert államot teremteni az állami lét minden kellékével; az európai művelődés magaslatára emelni egy tespedő elmaradt nemzetet; megszerezni annak még az anyagi fejlődés föltételeit is; valóban csak nagy áldozatok árán lehetséges. A magasztos cél miatt a jövő bizonytalanságát enyhébb ítéletet fog mondani, mint a jelenkor azon nemzedék fölött, mely ily roppant áldozatokra ösztönözte s bírta rá az országot, s megbotcsátja majd az újítások rohamosságát, a könnyelmű gazdálkodást s a fényüzési hajlamokat is. De bármiként hangozzék is egykor a történelem bírálata, tény, hogy jelenleg a kényszerű s egykönnyen nem is apasztható kiadások évről évre jóval felülhaladják a bevételeket, mely utóbbiak fokozásánál már minden létező jövedelmi forrás igénybe vétetett. Nem szenved kétséget, hogy különben hiányos vasúti határozatunk, a forgalom élénkítése és gyorsítása által nagy mérvben hozzájárult ahhoz, hogy költségvetésünket oly tete-

mesen emelhettük. Csakhogy ma az az összes közgazdasági haszon, bármily nagy lett legyen is, melyet az eddigi vasúti építkezések árasztottak az országra, a mindinkább felcsigázott bevételi tételeknél már mint tényező szerepel az adóképeségben, a nélkül hogy ezért a deficit és ennek leglényegesebb része a vasútakra fordított költségek (biztosíték és kamat) eltűntek vagy csak jelentékenyen kevesbedtek volna is. Az évről évre megjelenő deficit tehát, mely jórészt már csak újabb kölcsönökben lel fedezetet, s ennek következtében az állam terheinek folytonos szaporodása, ezzel szemben pedig a nemzeti vagyonosodás és a közjövelmek aránytalanul csekély növekedése, arra int, hogy a leghasznosabb a legszükségesebb befektetéseket is oly módon igyekezzünk létesíteni, hogy az államra e czímen sem adóemelés, sem kamat alakjában újabb jelentékeny teher ne háromolják. Különösen áll ez a vasútakra nézve, melyek rendesen nagyobb összegeket vesznek igénybe. A közvélemény, öntudatosan vagy öntudatlanul, de csakhamar fölismerte az ország összes anyagi érdekeit veszélyeztető aránytalanságot, mely a főntebb jelzett okoknál fogva egyfelől a teherviselési képességnek az új vasútak által előidézhető növekedése, másfelől pedig az államnak a vasúti építkezésekből származó tényleges megterheltetése között létezik. Azon idegenkedés tehát, mely hazánkban, még csak pár év előtt is, minden újabb vasúti vállalat iránt mutatkozott, kétség kívül a létező viszonyok s a fenyegető veszélyek helyes fölfogásában leli magyarázatát.

És most megadhatjuk a feleletet azon kérdésre is: megszűntek-e az okok, melyek még aránylag rövid idő előtt a közvéleményt óvatos tartózkodásra indították a vasúti építkezések terén, és változtak-e annyira általános közgazdasági viszonyaink, hogy a nemzeti jólét veszélyeztetése nélkül újra egyenes állami megterheltetés alakjában foghatunk nagyobb terjedelmű vasúti munkálatokba? Mindazok után, a miket főntebb mondottunk, a válasz fájdalom csak tagadó lehet. Sőt állami kötelezettségeink s a jövedelmi források természeténél fogva, egyhamar kedvezőbb fordulatra sem számíthatunk.

Ily körülmények között azon, magában véve örvendetes lendülettel szemben, mely körülbelül egy év óta a vasúti építkezés terén ismét észlelhető, a legnagyobb óvatosságra van szükség. Egyfelől az újonnan feltámadt építkezési vágyat nem fékezni, sőt lehe-

tőleg élesztetni kell, Magyarország legfontosabb érdekei sürgetőleg követelvén a vasúti hálózat nagymérvű kiterjesztését. Másfelől azonban szükséges már most az újabb lendület kezdetén kimondani az elvet és szilárdul ragaszkodni ahhoz, hogy újabb vasútak az állam egyenes terheinek fokozása nélkül, tehát úgy a kamat-biztosíték, mind az állami építkezés rendszerének mellőzésével létesíttessenek. És mert alig hihető, hogy ily föltételek mellett idegen tőke vállalkozzék vasútaink kiépítésére, ezt nem remélhetjük más módon, mintha első sorban a közvetlenül érdekelteknek minden nyereszkezdéstől ment buzgó és erélyes közreműködéséhez fordulunk. Ez az egyetlen út, a melyen haladva elkerülhetjük a jövőben a multnak végzettetjes hibáit és tévedéseit, s egyszersmind jelentékeny kiterjedésű vasúti hálózatot teremthetünk, mely az állam terheinek szaporítása, tehát a már különben is túlságosan megerőltetett adóképeség igénybe vétele nélkül létesülvén, sokkal nagyobb mérvben fogja előmozdítani az általános közgazdasági érdekeket, mint az eddig lehetséges volt.

A legfontosabb kérdés tehát kétségkívül az : hogy a vasúti hálózat oly mérvű kibővítése, mely termelésünk s a forgalom általános igényeinek megfelelő lehetne, remélhető-e viszonyaink között állami építkezés vagy kamat-biztosíték egy szóval az állam közvetlen részesülése nélkül. Mielőtt megkísértenők tüzetesen válaszolni a kérdésre, legyen szabad néhány szót mondanunk az állam ezen részesüléséről általában s azon föltételekről, a melyek mellett az czélszerűen érvényesülhet.

A legújabb kor társadalmi és közgazdasági fejlődésének mintegy természetszerű folyománya azon tétel, hogy a vasútak csak akkor felelnek majd meg teljesen hivatásuknak, ha megszűnnek nyereséget vagy csak mérsékelt kamatot is hozó vállalatok lenni, egyszóval, ha elvesztik, üzleti jellegüket, mellyel eddig bírtak s miként a kőutak, minden költség nélkül közvetítik a forgalmat, az egyedüli korlátozást a szállításra nézve csak is a forgalmi eszközök mennyisége képezvén. E nézet ma meg igen szűk körre terjeszkedik, de hangoztatják azt már gyakorlati szakférfiak is. Jogosultsága tagadhatatlan. Azok ellenében, kik az ingyenes vasúti szállítást elérhetetlen ábrándnak tartják, legyen szabad csak annyit megjegyezni, hogy az a hatalmas mozgalom, mely a vasútak államosításának érdekében Európa-szerte megindult, kétségkívül nevezetes

lépés azon az úton, mely az említett cél felé vezet. Csak az szükséges, hogy egy rendezett pénzügyekkel bíró állam, mely költségvetésében évenként jelentékeny fölösleget mutat ki, megkezdjé az államosítást, és azonnal meg van adva a szállítási díjak csökkentésének, sőt végleges eltüntetésének is lehetősége. Ily állam létezik Európában, létezik Amerikában. Nagy tévedés lenne pedig azt hinni, hogy ily óriási reform a forgalmi politika körében, nem lépi majd át szükségkép azon állam határait, mely azt először létesíté. Valamint a hadi szervezetben, úgy a közgazdasági téren is, minden nagyobb, a társadalmi és állami lét szélesebb köreire kiterjedő újítást, bár súlyos áldozatok árán, minden művelt államnak el kell fogadnia, ha csak nem mond le önként a politikai és közgazdasági függetlenségről. Az egész világot szétrombolhatatlan hálóval körülövedző nemzetközi verseny közepette, nem fogjuk tehát kivonhatni magunkat mi sem az ingyenes vasúti szállítás terhes kötelezettsége alól, ha az valamely európai államban meghonosodik. Igaz, hogy jelenleg még egyetlen állam sem gondol arra, hogy a vasúti szállítási díjakat eltörölje. Magyarországon, noha nincs talán állam, melynek közgazdasági érdekei oly sürgetőleg követelnék a szállítás olcsóságát, sőt ingyenességét, a létező viszonyok között ilyesmiről természetesen még álmodni nem lehet. De a szállítás olcsóbbítása (s mint ennek egyik eszköze, a vasútak államosítása) már nálunk is napi kérdéssé vált, s a közvélemény kezd megbarátkozni azon eszmével, hogy ezen cél elérhetése végett az állam újabb terheket is vállalhat magára. És valóban, nem szenved kétséget, hogy vasúti rendszerünkben, úgy miként az eddig fejlődött, egyedül az állam képes olcsóbb díjtételeket mintegy kierőszakolni, akár újabb versenypályák építése, akár a meglevők némelyikének megvásárlása s azután a tarifák leszállítása, a legtöbb esetben tehát egyszersmind a jövedelmezőség csökkentése által.

Nem terjeszkedhetünk ki itt bővebben e fontos kérdésekre. Különben is csak azt óhajtottuk jelezni, hogy daczára azon nagymérvű megterheletésnek, mely nálunk az eddigi vasúti építkezés következtében az államra háromlott, az általános közgazdasági és forgalmi viszonyok hatalma, mintegy önkéntelenül ismét oly irányba terel bennünket, mely ha meggondolatlanul követnők azt, a jövő vasúti politikájának terén az államnak nemcsak folyvást növekvő ténykedést és befolyást biztosítana, hanem attól a része-

sülés mértékéhez képest mind nagyobb és nagyobb álozatokat is követelne.

Ezen az úton, az új vasútakat illetőleg ismét oda jutnánk, a hol kezdettük, t. i. az állam rovására való építéshez. Bővebben szólottunk azon veszélyekről, melyek e rendszer követése mellett jelenleg s kétségkívül még hosszabb időtartam alatt hazánk pénzügyi és közgazdasági jólétét fenyegetnék. E veszélyek hazánkban, ma legalább, nagyobbak, s a mi fő közvetlenebbek mint az előnyök, melyek az egyént s egyes társadalmi osztályokat elnyomó általános óriási versenynyel szemben, az állami beavatkozásnak és tevékenységnek növekedéséből úgy politikai, mind közgazdasági téren, az egész országra háromolhatnak. Ha majd a pénzügyi rendezés következtében elhárítottak vagy tetemesen csökkentek ama veszélyek, akkor ismét újult erővel léphetünk azon ösvényre, mely a jövő nemzet-fejlődés valódi céljához, t. i. az állam fokozott részvételéhez a közgazdasági viszonyokban vezet. De éppen e cél érdekében kell kerülnünk mindent, a mi az állam erejét gyöngíthetné s megbénítaná. Tartózkodnunk kell tehát attól, hogy az újonnan építendő vasutak az állam terheit szaporítsák. Másfelől azonban tagadhatatlan, hogy a magán vállalkozás, különösen a tőkehiány miatt nem képes sem mindenütt, sem a szükséges terjedelemben a hiányzó pályákat megteremteni. Külsegélyre szorul, s e segélyt, legalább részben csak az állam adhatja meg. És ez nem ellenmondás. Mert mindenesetre nagy különbség van két építési rendszer között, melyek egyikében az összes költségek egy vagy más alakban az államra nehezednek, a másikában pedig az állam csak annyiban szerepel, a mennyiben saját megterhelése nélkül a vállalkozókat céljuk elérésében támogatja s elősegíti. Csak az állami segély minősége és föltételei határozandók meg tehát lehetőleg szabatosan.

E végre két föltételt kell, azt hisszük, különösen szem előtt tartanunk. Az egyik az, hogy az állam a keletkező vasútnak megadja mindazon könnyítéseket úgy a tőkebeszerzés, mind az üzlet szempontjából, melyek az államra nézve nem vonnak magok után megterhelést; vagy csak a jövőben remélt előnyről való lemondást jelentenek; vagy végre oly kiadásokat okoznak, melyeket az állam saját érdekében előbb-utóbb különben is megtenne, és melyek a közterheket elenyészőleg csekély összeggel növelik, míg a vasutak létrejöttét jelentékenyen előmozdítják. — A másik

föltétel az állam tényleges hozzájárulására vonatkozik. E hozzájárulásnak azonban csak annyira lehet terjednie, mint minden más közvetlenül érdekelt magán félnél; milyen például a vasútmenti birtokos, ki pénzzel vagy szolgálmányokkal természetben; a szakközeg, ki szellemi munkájával; az industrialis vállalkozó, ki a szükséges anyagok és készülékek átengedésével járul a pálya létesítéséhez. Az állam is ily minőségben mindezt teljesítheti; nem áldozat gyanánt ugyan, de nyereszkedni sem óhajtván, kétségkívül előnyösebben magára a vasúti vállalatra nézve, mint az más módon elérhető volna. Ez az egyedüli, de azért nem csekély haszon, melyet az ilyenemű állami segély a vasútnak juttathat.

A második föltétel alkalmazható lenne, legalább részben, országos érdekű vagy a nemzetközi forgalmat közvetítő vasutaknál is. Az első azonban az állam hozzájárulását csak rövidebb, egyes szűkebb határok közé szorított vidékeken átfutó vonaloknál teszi lehetővé. Figyelembe véve már e két föltétel kapcsolatos érvényesülésének fontosságát s mindazt, a mit föntebb úgy a közterhek növekedésének elkerüléséről, mint a vasútnak szaporításának szükségéről mondtunk, önként következik, hogy ma még hiányos vasúti hálózatunk kibővítésének egyedüli megfelelő és egészséges módja az, ha e hálózat kisebb területekre szorítkozó, önálló részletekben, az egyes vidékek érdekeltjeinek hozzájárulása és tevékenysége által egészítették ki, a mely keretben aztán kellő helyet foglalhat el az állami segély is, az említett két föltétel mellett. *)

A magyar vasúti politikának tehát, a legközelebbi időszakban mindenek előtt ily vidéki vasútnak létesítésére kell törekednie. Kétségtelen, hogy csak ily módon érhetjük el a vasúti hálózat nagymérvű kiterjesztésének fontos célját, az állam egyenes megterhelése

*) Az állami segélyezés két föltétele, némi részben kifejezést talált már a helyi érdekű vasútnak szóló törvényben. Remélhető is, hogy e törvény intézkedései megkönnyítendik az ilyenemű vasútnak keletkezését. Az állam részesülésének hatályossága azonban nem a törvényben rejlik, hanem leginkább a kellő gyakorlati alkalmazástól függ. E részben a kormány bíró döntő szóval és befolyással. A kormány tehát, a megállapított elvek keretében folytonos tevékenység s a változó viszonyokhoz való alkalmazkodás által nagy mérvben előmozdithatja egy egészséges alapokon nyugvó, kiterjedt vidéki vasúti hálózat létesülését.

nélkül. Hosszabb, az ország több vidékén átfutó úgyszólván országos forgalomra berendezett vonalok építéséről, melyek állami biztosíték vagy tetemesebb, ismét csak az államra nehezedő hitelműveletek nélkül nem létesülhetnének, — azt hisszük egyelőre le kell mondanunk. Meg kell elégednünk a már létező ilyenmü pályákkal s csak azon lennünk, hogy hazánk minél több tájékát hozzák azokkal összeköttetésbe a vidéki vasútak. Egyedül néhány a nemzetközi forgalmat közvetítő pálya kiépítése látszik talán még szükségesnek, mint ezt már fentebb is említettük. De viszonyaink megkövetelik, hogy ezen vasútak közül, melyeknek költségeit az állam kénytelen viselni, csakis a legszükségesebbekre szorítkozzunk. És még ily pályáknál is csak abban az esetben szabad az állam hitelét vagy pénzerejét igénybe venni, ha semmi más módon nem remélhető azok létesítése. Vasúti hálózatunk hiányait tehát egyedül a vidéki vasútak segélyével pótolhatjuk.

Azok után, a miket eddig mondtunk, mintegy önként következik, hogy a vidéki vasútak, úgy a miként itten értelmezzük azokat, nem pusztán egyes pontok és a nagyobb pályák között lennének hivatva kapcsolatot eszközölni, hanem egy egész rendszernek kiegészítő alkatrészeit képeznék, mely kiterjedve az ország nagy részére, módot nyújtana arra, hogy vasúti hálózatunk az állam terheinek szaporítása nélkül, s lehető legrövidebb idő alatt a lehető legnagyobb mérvben kiegészítették és kibővítették.

Az ekként keletkezendő magyarországi vasútaknál, a dolog természete szerint, különösen három kellék tartandó szem előtt: hogy a közvetlenül érdekelt felek hozzájárulása, tehát autonomus tevékenység által létesüljenek; hogy minden nyereszkedés és fényűzés kizárása mellett, a lehető legtakarékosabban és legolcsóbban épüljenek; és hogy daczára ennek, a nagy országos vasútaktól követelt forgalmi képesség átlagának megfeleljenek. És csak a mennyiben ily módon, hosszabb pályák nem építhetők, nevezzük az ekként létesülő vasútakat vidéki vasútaknak. E kifejezés tehát, az itten használt értelemben, nem a vasútak osztályozására vonatkozik technikai és forgalmi szempontból, hanem azon módzatok összeségét jelöli meg, melyek még kedvezőtlen közgazdasági és pénzügyi viszonyaink között is gyors és tetemes vasúti építkezést tesznek lehetővé.

Méltán kérdezhetjük azonban, hogy gyakorlatilag fogantatható-e mindaz, a mit az elmélet helyesnek ismer el? Lehetséges-e hazánkban oly olesón építeni a nagyobb forgalomnak is megfelelő vasútakat, hogy a magán vállalkozás is megmérkőzhetik azok létesítésével? Kétség kívül minden attól függ, hogy képesek vagyunk-e e kérdésre igennel válaszolni. Elméleti bizonyítgatásoknak e részben nem sok becsök van; egyedül a gyakorlati példa birhat meggyőző erővel.

Ily példa gyanánt szolgálhat az arad-kőrösvölgyi vasút. *)

KÁLLAY BÉNI.

*) Ezen értekezés bevezető része egy a hazai vicinalis vasútakat, első sorban az arad-kőrösvölgyi vasutat tárgyaló nagyobb munkának, melynek túlnyomó nagy része már készen van. Ismerve a kéziratot a szerző lekötelező szívesességéből: bátran állíthatjuk, hogy az határozottan nagy nyereség a hazai közgazdasági, különösebben pedig a közlekedésügyi irodalomra.

Szerk.

TERMÉNY KIVITELÜNK ÉS A VIZI UTAK.

— — —

Földmivelésünk van, industriánk lesz.

Az elsőt a hanyatlástól megóvni és mindinkább fejleszteni, a másodikat előbb pólyázni, utóbb edzeni kell, hogy kifejlődve s megizmosodva egykor segítségére legyen a földmivelőnek a terhek viselésében, melyek őt most nemzeti létünk követelményeként, majdnem kizárólag terhelik.

Ezuttal tekintettel a földművelésre, a tárgyat csak egy oldalról világítva meg, kutassuk forgalmi politikánk e részbeni teendőit. — Közlekedési rendszerünk feladata, hogy a földműves terményeit nyers és gyártott alakban a külföldi piacokon versenyképesekké tegye. E végből a magyar áru számára kedvező szállítási viszonyokat kell létrehozni; — nehezítve, ha ugyan lehetséges, az idegen származású áruk concurrentiáját.

E kívánalmakat nehezítik, sőt azt mondják, sokszor lehetetlenné teszik a szerződéses viszonyok, melyek folytán sok szárazföldi és minden vízi közlekedési eszközünk a részvényesek kezében van. Így az állam tulajdonát képező vasútak működése a közérdek javára csak féligmeddig közelítheti meg e kívánalmat, mert azok hálózata az országnak csakis egyes részére terjed ki.

Érvényre emelkedik ennél fogva oly felfogás, mely szerint az országra nézve üdvös forgalmi politikát az államvaspályák segítségével csakis bizonyos irányokban lehet folytatni, és így általános javulás az államvasútak jelenlegi hálózata mellett egyáltalában el nem érhető.

Épen azért, mert ezen nyűg alól fel akarunk szabadulni, hiszszük a vasútnak most divatos eszmévé vált államosítását mentő expediensként alkalmazhatónak. Ha ez keresztülvitetik. —

nem nézve a fináncziális terhekre, melyek különben is súlyos körülmények közt levő államháztartásunkra hárulnának, — kétségtelen, hogy terményeink, olcsóbb tarifák mellett könnyebben jutnának a külföldi piacokra; és az is bizonyos, hogy ekkor a külföldi termények nem jutnának, mint most különbözeti árszabályok segélyével oly könnyen hazai vasutainkon végig azon külföldi piacokra, melyekre a magunk terményeit irányítjuk, de a hová mi ekkoráig csak aránylag magasabb egységi tételek mellett jutunk el. Felemlitik erre vonatkozva továbbá a tarifakedvezmények egész sorozatát, melyeket az államosítás eszméjének megtestesülése esetén hazai kezdetleges iparunk némely czikkeinek megadhatnánk.

A kormány a közvéleménynek ily irányzata által befolyásolva, vette meg a múlt évben a tiszavidéki vasutat. a mi eddig folytatott közlekedési politikánknak kétségtelenül leghelyesebb és legkiválóbb ténye. Ezen idő óta a közvélemény áramlata, úgy hisszük, csak még inkább közeledett az államosítás eszméje felé.

Midőn azonban ezt feltételezzük, vizsgáljuk közelebbről, mily eredményeket érnének el, ha akár vétel útján szereznők meg az államnak a még eddig birtokában nem lévő pályákat, akár osztrák mintára sequestratio útján eszközölnők az államosítást?

Hogy e kérdésre kellőképen megfelelhessünk, mindenekelőtt szükséges, hogy úgy nyers, mint gyártott terményeink kiviteli viszonyairól alkossunk magunknak hű képet.

Az 50-es évek végével a déli vaspálya nagy kiterjedésű hálózata oly önálló tarifa politika követésére jogosította föl tulajdonosait, mely azon pálya vonalain a forgalmat élénkitve, különösen Ausztria, de Magyarország kereskedelmi viszonyainak is megfelelően, terménykivitelünket Trieszt felé terelte, honnan ez hajókon az olasz, francia, angol, belga és holland piacokra került. A verseny, melyet az orosz és oláh nyers terményekkel kellett megállani, könnyen eltűrhető volt midőn is terményeink minősége által azon piacokon vívták ki legelőször jó hírnevöket.

Malmaink első kiviteli kísérletei ezen irányban történtek; dongakereskedésünket a déli vaspálya élénkíté, s Trieszt felé terelte. Mindazáltal az osztrák-állam vaspálya terményeink egy részét a szász és porosz piacokra közvetíté még akkor is, midőn

azok egy része Trieszten át a legélénkebb forgalomnak örvendhetett.

De más oldalról terményeinket felkarolta Svájc és Délnémetország. Mig Bécs és Ausztria, mint évszázados vevőink vasuton és vizen tőlünk szerezték be normal szükségleteiket. Ugyancsak ennek folytán az osztrák állam vaspálya a szab. dunagőzhajózási társaság és az Erzsébet császárné pálya csakhamar növekedni látták a terményszállítások mennyiségét a déli pályának s a trieszti forgalomnak kárára.

Ennek okát leginkább a tengeri szállítás hosszas voltában keressük, valamint pedig a vasutak által adott szállítási kedvezményekben. A déli pálya és a tengeri hajózás pedig nem volt képes megadni oly kedvezményeket, melyek kielégítőek lettek volna főleg, hogy a nyugoti kikötőkben szaporodni kezdetek az orosz küldemények, melyekkel ott meg kellett volna küzdeni.

Ezen helyzetből folyólag az osztrák állam vaspálya volt a 60-as években Magyarországnak legfontosabb kiviteli utja. Azonban, hogy Németországot még közelebb érjük, kiépítettük a magyar állam vaspálya északi vonalát és a kassa-oderbergi vasutat. Ezzel részünkre üdvös concurrentiát teremtettünk az osztrák államvaspályával szemben, midőn attól az említett pályák segélyével áruink egy részét elragadva, azt az új vonalakon Boroszló és Berlin felé irányítottuk.

Fájdalom azonban, csakhamar éreznünk kellett az orosz kormány kereskedelmi és forgalmi politikájának tendenciáját, midőn nyers terményeinek és állatainak kivitele kedvéért Muszkaország vasuti hálózatát évente nagyobbítva, azókkal mindinkább emelkedő mérvben lepte el Északnémetország piaczeit. Azóta mindjobban támogatva az osztrák és német vasutak által, majd Szászországban, majd Bécsben találjuk, honnan terményei Délnémetország felé a magyar terményekkel együtt tovább irányíttatnak. E fenyegető concurrentiával szemben a déli pályától vártunk volna kedvezményeket, hogy azok segélyével a nyugoteurópai kikötőket visszanyerhessük; de sem e pálya, sem a tengeri hajózás nem felelt meg várakozásunknak. Nyers áruink nem mehettek a nyugoti kikötők felé, mert a vitelbér magasabb, semhogy hazai árjegyzéseink mellett a román, orosz és amerikai árukkal ott fölvehessük a versenyt.

Midőn tehát egyrésről az Adriai tenger felé ezentúl csak kivételesen fogjuk terményeinket irányithatni, ugyanakkor másrészt a magyar állam vaspálya, a kassa-oderbergi és az osztrák állam vaspálya bármily kedvezményei daczára is a román és muszka pályák szállításai következtében, Északnémetországba sem kecsegtetőbb kilátással szállithatjuk terményeinket. Szállítási irányunk ma csakis Ausztria, Délnémetország és Svájc felé vezet.

Az elmondottak igazolása czéljából egy táblás kimutatást melléklünk, mely az 1879.—80. évek buzaárait tünteti elő Magyar-, Németország és Svájc némely piaczaiban.

Buza-árak	Buda-pest		Arad		Temesvár		Posen		Bo-roszló		Berlin		Lipese		Mannheim		Rotterdam		Lindau		Zürich		Genf	
	fr	kr.	fr	kr.	fr	kr.	fr	kr.	fr	kr.	fr	kr.	fr	kr.	fr	kr.	fr	kr.	fr	kr.	fr	kr.	fr	kr.
1879 év																								
Jan.—April . . .	8	84. ⁵⁰	8	60	7	28. ²	9	17. ⁵	9	70	10	19. ⁷	10	55. ⁴	12	22. ⁶	11	72	12	04. ⁹	12	32. ³	12	84. ⁷
Maj.—Aug. . . .	10	04	12	35	8	37. ⁸	10	72. ⁴	10	77. ³	11	17. ⁰	11	57. ¹	12	71. ⁶	15	18	13	22. ⁴	12	87. ⁶	12	90. ⁵
Sep.—December . .	13	58. ⁷⁵	82	35	11	60. ⁵	11	86. ⁷	12	33. ⁹	12	99. ²	12	93. ⁵	14	47. ¹	12	20	15	97. ⁹	15	59. ⁵	15	09. ⁸
Évi átlag . . .	10	82. ⁴	10	05. ⁸	9	08. ⁸	10	58. ⁸	10	93. ⁷	11	45. ⁶	11	68. ⁷	13	13. ⁷	13	—	13	75	13	59. ⁸	13	61. ⁶
1880.																								
Január—April	13	64. ²	12	45	10	65	11	97	12	23	13	13. ²	13	28. ⁸	14	80	13	71	15	58. ⁷	16	04. ⁵	15	35. ⁵
Maj.—Aug. . . .	11	36. ⁵	10	57. ⁵	10	10	12	37. ⁷	12	11. ⁰	12	66. ⁵	14	56. ⁵	14	41	12	07	14	93. ⁵	14	96. ⁸	14	23. ⁹
Sept.—December .	12	28. ⁷	11	10	11	34	11	73. ³	11	41	12	19. ³	14	21. ⁷	13	86. ⁹	12	07	14	92	14	88. ⁵	13	39. ⁸
Évi átlag . . .	12	43. ¹	11	37. ⁵	10	70	12	02. ⁶	11	92	12	66. ³	13	68. ⁸	14	35. ⁹	12	62	15	14. ⁷	15	29. ²	14	33. ⁰⁹
Egybefoglalva																								
1879 évi átlag . .	10	82. ⁴	10	05. ⁰	9	08. ⁸	10	58. ⁸	10	93. ⁷	11	45. ⁶	11	68. ⁷	13	13. ⁷	13	—	13	75	13	59. ⁸	13	61. ⁶⁰
1880 " . . .	12	43. ¹	11	37. ⁵	10	70	12	02. ⁶	11	92	12	66. ³	13	68. ⁸	14	35. ⁹	12	62	15	14. ⁷	15	29. ²	14	33. ⁶
Átlag a két évről .	11	62. ⁷	10	71. ⁹	9	89. ⁴	11	30. ⁷	11	42. ⁸	12	05. ⁹	12	68. ⁷	13	74. ⁸	12	81	14	44. ⁸	14	44. ⁸	13	97. ³

Megjegyezzük, hogy egyéb termények árait, részint mert reánk nem oly mérvadók, részint mert azokat a concurrentiától elannyira nem találjuk sujtva, tehát kivitelüket nem látjuk veszélyeztetve, ezuttal nem mutatjuk be.

Továbbá megjegyezzük, hogy a terményárakat részint a magyar királyi, részint a fővárosi statistikai hivatal, részint megbízható kereskedők és consuli jelentésekből, részint a zürichi kereskedelmi kamara, részint pedig a német birodalom statisztikai kimutasaiból meritettük. Felhozzuk még, hogy a külföldi árakat osztrák forintokra reducálva minden tételnél 16% agiot számítottunk hozzá.

Ezen kimutatások szerint valóban helyes azon állításunk, mely szerint északi kivitelünk jövője iránt kételyünket fejeztük ki.

A mult két évi átlag szerint a buza Posenben 32 krral, Boroszlóban pedig 20 krral volt olcsóbb, mint Budapesten; Berlinben 43 krral, Lipcsében 1 frt 06 krral volt drágább. Vajjon ily viszonyok közt képzelhető-e búzakivitel? Képzelhető-e szállítás akkor, midőn Temesvár és Boroszló közt 1 frt 32 kr. állandó árkülönbség mutatkozik?

Ugyanily viszony áll Berlin, ugyanilyen a viszony Lipcse és Drezda irányában, míg ott az elbai hajózás lett mérvadó a búza áralakulásokra.

Hasonló az aradi piacz viszonya. Noha innen kedvezőbb a kivitel az északi piaczokra, mint Temesvárról, mindazáltal, főleg az elmult két év átlagai szerint, innen is csakis kivételesen számíthatunk forgalomra.

De Délnémetországba sem juthatunk el a mai gabonaárak mellett, midőn Manheim és Budapest közt 2 frt 12 kr. különbség mutatkozik, a szállítási díjtétel meg ez idő szerint 3 frt 62 kr. — ide értve a német vámot is. — Oda a Rehnuson érkezik a muszka és amerikai árutömeg, mely lenyomja állandóan az árakat. De lehetetlen a szállítás Genf felé is, hol — 2 frt 34 krral drágább búza, mint Pesten, mert oda, via Marseille küld Amerika és Muszkaország, — míg a vasuti díjtétel odaszállítást nem enged számunkra. — Ellenben már Zürichig nem igen hat a marseillei termény import. — Lindau pedig a német vám következtében, bár hozzánk közelebb, épp oly drága mint Zürich. — Képtelenség búzakivitelre számítanunk a holland, franczia, angol vagy olasz kikötők felé, hol az amerikai és orosz nyersterményekkel találkozunk.

Buzaáraink aránylag magasak, minek oka a közelség, melyben Ausztria, Bajorország és Svájc czal vagyunk. De drága a buza Magyarországon azért is, mert a malomipar rendkívüli fejlettségénél fogva oly árakat tud haszonnal a kitünő minőségekért adni a termelőnek, milyeket egy ország malom-industriája sem bír meg. Piaczi áraink eme drága voltában rejlik igen gyakran az ok, a miért nyers-terményeinket oly messzire nem juttathatjuk, mint különben lehetséges volna. Midőn tehát nyersterményeink kivitelének egyik nehézségét a malmaink által gyakran megadott magas árakban találjuk, egyáltalában ne kételkedjünk felette, csak idő kérdése, midőn velünk szemben meg fog élénkülni a külföldi verseny, a mit minden külföldi műmolnár czélul már is tüzött maga elé. Nincs már messze az az idő, midőn tömegesen fog jelenlegi eladási piacainkon versenyre kelni azon liszt, melyet amerikaiak magyar gépgyárosok gépjein és ezek mintájára berendezett malmokban már is kezdenek készíteni. Az is csak idő kérdése már, hogy az amerikai malmok oly minőségű búzával fognak dolgozni, melyek helyes keverés által a mi lisztjeinkhez hasonlót fognak szolgáltatni. Ne kérkedjünk tehát búzánk jó árával, mert ha ezen feltételek Amerikában csakhamar bekövetkeznek, malmaink hatalmas versenynyel fogják szemközt találni magokat, minek első hatása buzaáraink aránylagos csökkenése leend. És e verseny miatt nem kereskedőink, és nem is malmaink fognak szenvedni, hanem kizárólag a termelő földbirtokos. A földbirtokos annyival szegényebb leend, s e részben közgazdászatusunk feladata: a megmenthetőnek megmentése,

Igen helyesen figyelmeztetnek bennünket illetékes helyekről, hogy óvakodjunk a cereale egyoldalú termelésétől, osszuk be mezőgazdaságunkat helyes arányok szerint, nyissunk tért az állattenyésztésnek, mert ezzel egybefűződik a föld termőképességének fentartása, míg helyettesítenie kell a cerealekat.

Nyissunk tért az állattenyésztésnek! Ámde, hogy állatokat beszerezhessünk, tőkére van szükség, mind a vételhez, mind pedig a talaj javításához, öntözéséhez, mely nélkül az állattenyésztés nagy mérveket nem ölthet. Minthogy azonban tőkénk nincs, ha az átalakítást keresztül is fogják vinni gazdáink, sok nem lesz elérhető oly gyorsan, mint a hogyan kívánatos lenne szemben azon veszélyekkel, melyektől a buzaárak jövőbeni állandó csökkenése miatt tartunk.

E részben midőn mind Muszkaországban, mind Amerikában úgy a vizi, mint a szárazföldi forgalmi eszközök progressive kiterjeszkedését látva határozottan következtethetjük, hogy a terjeszkedés jövőben mindkét irányban még nagyobb mérvű leud. Ezen terjeszkedésnek a következménye magától értetőleg az lesz, hogy számtalan földbirtokos, ki eddig földjét cereale termelésre nem tudta használni, ezentúl arra fogja fektetni gazdálkodását. A termények tömege évenként nagyobbodni fog, mert azon földek termőképessége, melyeken a cereale termelés még új, és nem szállott alá, birtokosaiknak nagy hasznót adnak mindaddig, míg a beállandó talajkimerülés következtében a művelési rendszert változtatni nem kellend. Erős hitünk tehát, hogy ezen országokban az ottani közlekedési hálózat kiterjesztése folytán néhány év múlva beálland oly túlproductio, mely az európai piacokon az árak állandó csökkenését, melyekkel a magyar termelés talán képtelen lesz a versenyt kiállani, vonandja maga után. Ezen jövővel szemben nagyon érthető azok felfogása, kik nálunk földművelési reformot óhajtanak. Mi is óhajtjuk e reformot, de midőn ezt egyszerre elérhetőnek nem tartjuk, szükséges, hogy addig is a földművelők segélyére jöjjünk azok versenyképességének fentartása által, mely versenyképességet közlekedési rendszerünknek a viszonyokhoz való alkalmazásában kell találunk.

A magyar közvélemény ezen felfogása teljesen helyes, mert csakugyan szükséges a termelőnek szemben a versenynyel, melyet kiállania kell, segítségére jönnünk. Mint mindig, ezuttal is több eszme merült föl a segély módjára nézve, mely eszmék mindekében található több-kevesebb jó, hasznavehető. A közlekedési ügyek azonban többé-kevésbbé abstract fogalmakkal vannak összekötve, minek folytán a bírálónak, ki e tárgyak fölött itélni hivatva van, éles látásra van szüksége, hogy feladatának megfelelhessen.

Mindenekelőtt a díjtételek leszállításában keresték az emberek a mentő expedienst, s hogy ez elérhető legyen, a magyar állam területén lévő összes vasutak államosítását hangoztatták, a mi valóban az egyedüli mód is arra, hogy az állam a viszonyokhoz mérve korlátlanul állapíthassa meg szállítási díjait. És valóban csakis akkor lesz képes a kormány a vasuti részvényesek önző

tarifa-politikájától megmenteni az országot, ha az államosítás keresztülvitetik.

Ezen felfogáson kívül azonban merültek fel nézetek egy némely parallel-vonal kiepítése mellett, mi által némely, amúgy nem fékezhető, vasut-politikája ketté lenne vágható.

Hallottunk vasuti hálózatunk kiegészítéséről is, s e részben mint plausibilis dolog említetett a buda-, győr-, sopron-, ebenfurti vonal kiepítésének eszméje.

Halottunk továbbá vízi hálózatról is. Az e tárgyban kiemelt érvek némelyikét magunk is valljuk.

Hogy az eszmék eme tömkelegéből a hasznosat s az alkalmazhatót kiválaszthassuk : szükséges azokat részletezni s reducálni oda, a hova valók.

Mindenekelőtt az államosítást tekintve, már az eddig mondottakból is csakhamar be fogjuk látni, hogy észak felé, tehát Boroszló, Berlin, Drezda irányába csak kivételesen lesz kivitelünk, akkor t. i., midőn termés hiányában Oroszország terménye nem fog a német piacokon megjelenni. Ezen irányban azonban Temesvártól, Braszótól, Budapesttől kiindulva Rutkáig megtörtént már az, a mit sokan óhajtottak, t. i. az államosítás, — míg a kassa-oderbergi pályára van még elég befolyása a magyar kormánynak. Ezen közös pálya államosítása mellőzhető, midőn így is megfelel céljainknak, másrészt pénzáldozásokra nem is tekintve, kérdés, hogy lenne-e e pálya osztrák területére annyi hatásunk, ha államosítjuk, mint most?

Azonban az Alföld budapest-bécsi irányt tekintve, fontos az államosítás eszméje, mert az által el lehetne érni legalább a határig olesó díjtételeket, midőn az Alföldről, Ausztria, Bajorország és Svájc felé szállítunk.

Az osztrák államvaspálya azonban nem államosítható ez idő szerint, mert közös pálya lévén, ennek megvételére mindenekelőtt az osztrák és magyar kormány közt megállapodások szükségesek egyrésről, míg másrésről erős szerződések által védve, de a pálya jövedelmező voltánál fogva is, minthogy kamatgarantiára nem szorul, valószínű, hogy tulajdonosai csak oly árért adnák el, melyet mi nem lennénk képesek megadni. Az államosítás barátai tehát ez irányban legalább egyelőre elháríthatlan akadálylyal állván szemben, a budapest-bécsi vonalnak a Duna jobb partján leendő kiepi-

tésére irányzák figyelmüket, mint a mely vonal azonkívül, hogy valamivel olcsóbb, mert rövidebb a balpartinál, saját határainkig legalább a magyar államnak biztosítja a tarifák megállapítását. Másrészről meg az osztrák-, bajor- és svájci pályákkal kedvező kötelék-tarifák alkotását tenné e vonal lehetővé. Azonban semmi kétség benne, ezen vonal ép oly kevésbé fogja meghozni a beléje fektetett tőkének kamatait, mint bármely más vonalunk — az osztrák állam vaspályát kivéve; mert, habár ez a vonal rövid voltánál fogva kedvező forgalmi viszonyokra nyújt kilátást, mégis kénytelenek leszünk versenyképességünk fentartathatása végett a pálya jövedelmezőségét kétséssé tévő alacsony tarifákat szabni. Ha a vele összeköttetésben lévő osztrák vasutak fogják is, bizonyos kedvező föltételek mellett, az ezen vonalról jövő árukat szállítani, kétségtelen, hogy ezen kedvezményekre csak bizonyos határig lesznek hajlandók; ezek nem a magyar földbirtok versenyképessége fentartása szempontjából, szabandják díjtételeiket, hanem csakis azért hogy saját vonalaikra tereljék a magyar árut. De a viszonyok úgy is fejlődhetnek, hogy az osztrák pályák, — az osztrák kormány, vagy a közvélemény által befolyásolva, — talán, ideiglenesen a saját maguk kárára is, oly intézkedéseket fognak tenni, melyek a mi forgalmunk hátrányára s a contemplált új vonalak jövedelmezőképeségére, főleg pedig versenyképességünkre a leghátrányosabb befolyással fognak lenni. Ekkor aztán a befektetett milliók kamatainak fedezéséről a pálya jövedelméből szó amugysem lehet, hanem fognak azok fedeztetni vagy adóból vagy, a mi rosszabb, adósságból.

Ezen eshetőséget szem előtt tartva, függetlenítendőink magunkat az osztrák állam befolyása alól, Fiume felé fordultunk, ott keresve mentséget. Fiuméből magyar kikötőt akartunk alkotni, s a kikötőbe s a zágráb-károlyváros-fiumei vasutba idáig beleköltöttünk mintegy 35—40 millió frtot; egy kartell szerződés is kötöttetett a magyar kormány s a déli vaspályatársaság között, mely a forgalmat Fiume és Trieszt közt, megosztva a díjtételeket, szabályozza; de subventionálunk egy angol szállítási vállalatot is, minthogy az általunk is segélyezett osztrák-magyar Lloyd hajózási társaságot forgalmunk tekintetében éppen semmire sem tudjuk használni, kivévén a levantei postaszállításra, hova azonban nem irunk.

Mindezen áldozatok daczára Fiume felé csakis lisztünket tudjuk irányítani, míg gabonakereskedésünk e piacot nem hasz-

nálja vagy legfelebb csak elvétve; dongakereskedésünk is Triesten, nem pedig Fiumén megy keresztül. Mig e gyönyörű helyre a merészen épült pályán érkezve szép kikötőt s csinos várost találunk, hol jólét mutatkozik, de a kikötőben ritkán látható hajó, a rakparton gyér az áru, a városban pedig nem lakik kereskedő.

Mind e felett azonban ne tűnődjünk; de annyi tény, hogy bármennyit fogunk tenni Fiumeért ezentúl is, azért terménykereskedésünket arra felé irányítani alig fogjuk. Arra ugyanis drágább a szállítás, a tengeri út pedig sokáig tart, s a nyugoti kikötők piaczi árai nem engednek arra oly haszonnal eladni, mint Délnémetország vagy Svájc felé. Így lesz ez mindaddig, mig termény áraink oly kedvezően maradnak, mint két év óta, vagy mig olcsóbb szállítás nem tudunk létesíteni Magyarország, via Fiume s a nyugoti kikötők között. És mert állandó terménykereskedést Fiume felé képzelnünk nem lehet: azt kell hinni, hogy ott a kereskedelem sem fog annak rendjén meghonosulni. Ha bizonyos conjuncturák beálltával bizonyos szállítmányokat arra felé irányítani akarnánk is, azok még sem fognak Fiumen átmehetni; mert közvetítő kereskedő, ki azokat továbbitaná, Fiumében nem létezik, s tartok tőle, hogy talán jövőben sem fog létezni. Így azon nyerstermények is, nevezetesen zab, árpa, kukoricza, melyeket időnkint Franczia-, Olaszországba irányíthatnánk, ugyancsak azért, mert ezek is csak sporadice türik meg ezen útirányt, inkább Trieszt közvetítésre fognak szorulni.

Azonban másként áll a dolog a lisztre nézve. A liszt ez irányban valószínűleg még fog szállíttatni, főkép mert malmaink és Anglia között direct kötések létesülnek, melyek közvetítő kereskedőkre nem szorulnak.

Részünkről erősen hisszük, hogy Fiumének adhatnának némi lendületet némely pesti bank ott leteleptetendő fiókjai, midőn némi ügyességgel magukhoz vonhatnák a magyar beviteli kereskedést és az időnkénti kivitelt is. Végül előnyére lenne Fiume felvirágzásának, ha a Kulpa szabályozás egykoron végbemenvén, a donga kereskedés ezen a vizen haladna Károlyvárosig, s onnan pályán Fiuméba, annál is inkább, mert ezen üzlet hajdan is Fiume által közvetítettett, a midőn mig a fiumeiak tengeri hajói a tovaszállításra alkalmasak voltak.

A most leírt szomorú kép fel kellett, hogy táruljon az államosítás barátai előtt, a kik netalán a déli pálya megvételére

gondoltak. E pálya megvétele által ugyanis alig lennénk képesek a fuvardíjakat nagyobb mérvben leszállítani, hacsak az országra roppant terheket róni nem akarnánk, mit pénzügyeink meg nem tűrnek. Egyáltalában Fiuméra akár Budapestről, akár az Alföldről sokkal olcsóbban tudnánk eljutni, mint ha a déli pályát megvesszük. Expediens lenne e részben a buda-pécsi vonal kiépítése, mely Dombováron csatlakozva a duna-drávai vasúthoz, Zákány-Zágráb-Károlyvároson át Fiuméig az állampályán vezetve. Ez esetben Budapesttől számítva a szállítást Fiume felé, a buda-dombovári vonal mintegy 140 km. tért futna be, Dombovár-Fiume 433 km., összesen 573 km., a mi körülbelül ugyanoly távolság, milyet megfut a buda-fehérvár-zákány-fiumei vonal. A díjtételben tehát alig nyerünk különbözetet, — hacsak nem az állam kárára, — míg ellenben a vonal kiépítése több millió forintot venne igénybe, mely összeg kamatait az ezen vonalon Pécsről Budapestre szállítandó szén alig lenne képes fedezni.

Jutányosabb és kedvezőbb ennél a báttaszéki vonal kiépítése a Dunáig tiz kilom. hosszúságban. E vonal kiépítése mintegy 600 ezer forintba kerülne, míg a dunai rakpart talán ugyanannyiba.

Mindazáltal ezen, sok tekintetben, olcsó összeköttetés, mely kevés tőke és csekély díjtétellel járna, a budapest-fiumei forgalmat nem igen fogja élénkíteni; hasznos lesz azonban az Alföldnek, a Bánság, Bácska s az Alduna vidékének, mely a vízi-utakat Szolnok és Temesvárról felhasználva, gyakrabban fog, mint eddig történt, némely terményt Fiuméba irányíthatni.

Ezeknél fogva a déli irányban sem az államosítást, sem egy concurrens pálya drága kiépítését, az általuk elérendő eredmények csekélyszerű voltánál fogva részünkről nem tudnánk javasolni.

Ellenkezőleg meggyőződve arról, hogy buzánk csak Ausztriában, Bajorországban és Svájcban talál állandóan vevőve: vessünk egy szempillantást némely német-svájczi piacra, a hova buzánk szállítását részint Budapestről, részint Temesvár és Aradról különböző, már meglévő, vagy építés alatt álló akár csak tervezett útirányokban próbálandjuk számitani. Állítsuk egymás mellé a lehető és a lehetetlent, hogy tájékozva legyünk azok iránt, a mikre magunkat a cél: a versenyképesség fenntartása végett el kellend határoznunk,

Vegyük mindenekelőtt szemügyre a budapest-mannheimi és a temesvár-mannheimi lehető forgalmi irányokat, továbbá a budapest-zürichi és a temesvár-zürichi lehető utakat.

Megjegyezzük, hogy az alább következő útirányok tételeinek kiszámításánál alapul vettük a létező összeköttetésekben a jelenleg érvényben lévő díjtételeket s a netaláni vámokat; ott pedig, a hol új vonalakat tüntetünk föl, azokat, annyiban, a mennyiben a magyar állam területén haladnak, a legolcsóbb díjtételekkel vesszük számításba, t. i. minden tonna kmétert 1·5 krajczárba számítva, Magyarország határain túl pedig az illető országban használt díjtételeket.

A folyóvizeni szállítás mindenütt a kerékgőzös szokásos díjtételei szerint számítottuk, tekintet nélkül a lánczhajózás által netalán elérhető olcsóbb díjakra, számítottunk tonnakilométerenkint 0 frt 00·60 krajczárt, míg a Duna Dévényen felüli részein tonnakilométerenkint 0 frt 01·00 krajczárt vettük fel, tekintettel a nehezebb hajózási viszonyokra. Ezekből látható, hogy midőn a vízi s a vasutakat egymás mellé állítjuk, s az egyik és másikon elérhető hasznót összehasonlítjuk, különösen a vízi utakat oly árakkal számítottuk, melyek mellett minden hajózási vállalat könnyen fenntarthatja magát; míg ellenben a belföldi vasutainkra számított 1·5 krajczár tonna-kilométernyi díjtétel oly alacsony ár, mely mellett, habár a vasut önköltségei, bőven meg is térülnek, mégis az abba fektetett tőkének kamatozására csak a legcsekélyebb mérvben lehetne számítani.

Ezen számításokat azért állítottuk egymással oly éles ellentétbe, hogy bebizonyítsuk a vízi szállítások előnyeit, szemben a vasutakkal.

Felhozzuk még, hogy Amerikában a Chicago és New-York közt elterülő 1470 kilométer hosszú csatornán Türr tábornok úr adatai szerint 1876-ban tonna-kilométerenként 0·59 krajczárért történt a szállítás. A Rajnán Rotterdam és Mannheim közt, e sebes folyású víz ellenében, 2 ezer kilogrammonként 12, 14, 15 márka fizettetett 1878-ban, míg 1880-ban 12 márkát fizettek. Az utóbbi számokat a kimutatásaimban foglalt rajnai hajózásnál alkalmazva s a márkát 58 krajczárral számítva, leend az ár 1000 kgr. és kilométerenként 0·63 krajczár vagyis 1 mm. 0 frt 00·63 krajczár.

Az Elba-hajózás előmozdítására alakult egyletnek a múlt évben kiadott egyik jelentése szerint a szállítási díjak mm. és km.-ként 0 frt 00·25 és 0 frt 00·50 krajczárral számítottak. A magyar Dunán létezik egy oly magyar hajózási vállalat, mely Bezdántól Budapestig, tehát 225 kilométernyi vonalon 13 krajczárért ajánlkozik szállításra, ha számára nagyobb szállításokat biztosítanak, vagyis tonna-kilométerenként 0·57 krajczár, azaz mm.-ként 0 frt 00·57 krajczárért.

Más hajósok ugyanazon utért 25 krajczárt számítanak, vagyis tonna-kilométerenként 0 frt 01·11 krajczárt; vagyis mm. és kilométerenként 0 frt 00·11 krajczárt.

A szabadalm. dunagőzhajózási társaság ugyanazon távolságra szállít 39 krajczárért, vagyis tonna-kilométerenként 0 frt 01·74 krajczárért. Az említett ajánlatait tevő magyar hajózási vállalat Titeltől Budapestig 250 km. hosszúságban ajánlkozik szállítani 21 krajczárért, vagyis tonna-kilométerenként 0 frt 08·4, mm.-ként 0 frt 00·84 krajczárért. Más vállalatok ugyanezen úton szállítanak 42 krajczárért, vagyis tonna-kilométerenként 0 frt 01·68 krajczárért vagy mm.-ként 0 frt 0·016 krajczárért. A szab. dunagőzhajózási társaság szállít ugyanezen úton 57·60 krajczárért, vagyis tonna-kilométerenként 0 frt 02·30 krajczárért, egy mm. 0 frt 00·23 krajczárért.

Ugyancsak a szab. dunagőzhajózási társaság az alsó-dunai vonalakról Bécsig tonna-kilométerenként 1·5 krajczárt számít átlagban, ellenben Budapest és Bécs közt számít 2·09 krajczárt, Budapest és Lincz közt pedig 2·30 krajczárt tonna-kilométerenként.

A szab. dunagőzhajózási társaság 1876-ki kimutatása szerint szállított mázsa-mértföldekben 1.685.000.000. Ha ezen összegből levonjuk azon mázsa-mértföldeket, melyeket saját regie-re szállított, marad kerekszámban 1.501.000.000 mázsa-mértföld, melyekért ugyanazon évben bevett bruttó 9.476,698 frt 92 krt. Ha ezen összeget a fenti tételbe beosztjuk, esik egy mázsa-mértföldre 0·63 krajczár, vagyis mm. és km.-ekre átszámítva a tételt, tesz 1 mm. és km. egyaránt fölfelé mint lefelé számítva 0 frt 01·68 krajczárt. Ezen tétel a vasuti tételeket nagyon megközelíti, ennél fogva a versenyt a dunaparti vasuttal ily díjtételek mellett ezen társulat föl nem veheti.

Türr tábornok ur vukovár-samáczi csatorna eszméjének megvizsgálására több ministerium kebeléből kiküldött vegyes bizottság 1880. márczius 25-én kelt előterjesztésében az áll, hogy egy 250 tonna terhet szállító hajót hat közönséges jó erőben levő magyar ló naponta nyolcz órán át könnyen vontathat úgy, hogy a hajó óránként 3·10 kmetert haladjon. Ha tehát feltesszük, hogy hat ló és két kocsisnak napidija s maga a vontatási költség kilometerenkint 0·25 krajczárba kerül, továbbá, hogy a hajók és hajósok bére tonna-kilometerenkint rendesen 0·36 krajczárt tesz, ezen adatok nyomán 1 tonna tehernek költségét 0·61 krajczárral állapítja meg a bizottság, még pedig minden utirányban föl-, mint lefelé, t. i. az általa akkoriban contemplált temesvár-károlyvárosi vízi-uton, hol a szállítás nagyobb fele víz ellenében történik.

Ezen vízi szállítási díjakat tájékozás véget felemlítve; ismételten mutatjuk még be a következőkben a buzaár különbözeteket az alább jelzett piaczkon.

A budapesti piaczi ár átlaga 1879—80-ban	11	frt	62	kr.
a temesvári búzaárak két évi átlaga	9	„	89	„
a mannheimi piaczi ár két évi átlaga	13	„	72	„
a zürichi piaczi ár két évi átlaga	14	„	44	„
tehát a búza Budapest és Mannheim közt	2	„	12	„
Temesvár és Mannheim közt	3	„	85	„
Budapest és Zürich közt	2	„	82	„
és Temesvár Zürich közt	4	„	55	„

különbözetet mutat.

Ezek előrebocsátása után tekintsük át az adatokat.

I. Budapest-Mannheim via Vác-Bécs-Passau.

A jelenlegi díjtétel	3	frt	04	—	kr.
Német vám egy márka 58 kr.			58	—	kr.
Összesen	3	frt	62	—	kr.

II. Budapest-Mannheim via Fiume-Rotterdam. Buda-Fiume

a jelenlegi díjtételek szerint, ideértve a szállítási

adót és a biztosítási költséget	1	frt	24	—	kr.
Fiumei helyi költségek	—	frt	03·60		kr.

Tengeri út: Fiume-Rotterdam — számítva annyiba, mint a mennyibe Fiume-Glasgow számittatik az „Adriatic steam shep company“ által,

vagyis tonnánként 16 schilling, ezt is mm.-ra átszámítva, krajczárokbán	0 frt 89·06 kr.
Tengeri biztosítás	0 frt 12 — kr.
Rotterdami helyi költség mintegy	0 frt 06 — kr.
Rotterdam-Mannheim 20 mm., 12 német márkával számítva à 58 kr. esik egy mm.-ra . .	0 frt 38·80 kr.
Német vám	0 frt 58 — kr.
Összesen . .	3 frt 31·46 kr.

III. Ugyanezen utirány, ha Budapest-Fiuméig 1 tonna-kilometert 1·5 krajczárral számítanánk, a többi tételek megmaradván, lenne a kiadás 3 frt 07 — kr.

IV. Budapest-Mannheim via Dombóvár-Zákány-Fiume-Rotterdam.

Feltéve, hogy a buda-pécsi vonal kiépül, leend a távolság: Buda-Dombóvár hihetőleg 140, Dombóvár-Fiume 433 km., együtt 573 km.; 1 tonna-km. 1·5 krral számítva, 1 mm.

fuvardija	0 frt 85·95 kr.
Szállítási adó	0 frt 02·67 kr.
Kezelési költség	0 frt 02 — kr.
A többi tételek, úgy mint az előző fiume-mann- heimi tétel	2 frt 04 — kr.
Összesen . .	2 frt 94·62 kr.

V. Budapest-Mannheim via Báttaszék-Zákány-Fiume-Rotterdam. Budapest-Báttaszék-Dunapart mintegy 170 km. hajón egy tonna-km. 0 frt 00·60 krajczár

azaz	0 frt 10·20 kr.
Szállítási adó	0 frt 00·30 kr.
A báttaszéki dunapartnál átrakatási költség . .	0 frt 02 — kr.
Vizeni biztosítás	0 frt 00·85 kr.

Báttaszéket a Dunaparttal mintegy 10 km. összekötve, leend Báttaszéktől Fiuméig 498 km.; a Dunaparttól pedig 508 km., 1 tonna-km-ért

1·5 krral számítva, 1 mm. ára	0 frt 76·20 kr.
Szállítási adó	0 frt 02·28 kr.
Vasuti kezelési díj	0 frt 02 — kr.
A többi tételek úgy, mint fent Fiume-Rotterdam	2 frt 04 — kr.
Összesen . .	2 frt 97·83 kr.

VI. Budapest-Mannheim via Vukovár-Samac-Károlyváros-Fiume-Rotterdam, feltéve, hogy ezen uton lánczhajózás alkalmaztatnék. Budapest-Vukovár 228 km.; a javaslatba hozott vukovár-samaczi csatorna hossza 66 km.; Samac-Károlyváros 444 km.; összesen vízi út : 738 km.

Budapest-Károlyváros 1 tonna-km. 0 frt	
00·60 krral számítva 1 mm. ára	0 frt 44·28 kr.
Ezután szállítási adó	0 frt 01·77 kr.
A vukovár-samaczi csatornán és a Kulpán 219 km. után vízi-vám, feltéve hogy ilyen alkalmaztatnék, és 1 tonna-km. 0·1 krral számítatnék	
Biztosítás a vizen tonna-kilometerenkint 0 frt	0 frt 21·90 kr.
00·50 kr.	0 frt 03·86 kr.
Átrakási költség Károlyvároson	0 frt 02·00 kr.
A károlyváros-fiumei vasut 176 km., 1 tonna-km.	
1·5 krajczárjával leend 1 mm.	0 frt 26·40 kr.
Szállítási adó	0 frt 00·79 kr.
Kezelési költség	0 frt 02 — kr.
Fiume-Rotterdam	2 frt 04 — kr.
Összesen	3 frt 07·10 kr.

VII. Budapest-Mannheim via Eberfurt-Passau.

Azon feltevésben, hogy Budától Leobensdorfig menne a vonal, akkor Budapest-Kelenföld, mely vonalnak hossza 10 km., de tarifákban két annyiba számítatik, tehát 20 km., Buda-Győr-Ujfalu 236 km.; együtt 256 km. Feltéve, hogy ezen vonalokon mindenütt 1 tonna-km. 1·5 krban lenne megállapítva, a tétel leend. 1 mm. költsége

a tétel leend. 1 mm. költsége	0 frt 38·40 kr.
Budapesti hidpénz	0 frt 01 — kr.
Magyar szállítási adó	0 frt 01·15 kr.
Kezelési költség	0 frt 02·00 kr.
Ujfalu-Eberfurt 4 km.	
Eberfurt-Leobersdorf 12 km.	
Leobersdorf-St.-Pölten 84 km.	
St.-Pölten-Passau 233 km.	
Összesen	333 km.

1 tonna km. 2 krral számítva, leend 1 mm.	0 frt 66 — kr.
Kezelési költség	0 frt 02:50 kr.
Passau-Mannheim	1 frt 34 — kr.
Német vám	0 frt 58 — kr.
Összesen	3 frt 03:05 kr.

VIII. Budapest-Mannheim via Passau kerékgőzösökön számítva.

Vizi-ut Budapest Dévényig 245 km; de a mosonyi Duna felhasználása által reményelhető megrövidítés folytán 230 km. 1 tonna-kilometer 0 frt 00:60 krral számítva, leend, a megrövidített Dunaágat használva 0 frt 13:80 kr.
Gönyői vizi-vám kmeterenkint 0 frt 01 kr., vagyis 0 frt 08:60 kr.

Dévény-Passau 348 km., 1 tonna-kilometert 1 krral számítva, leend	0 frt 34:80 kr.
Szállítási adó 230 km. a magyar Dunán	0 frt 00:91 kr.
Vizeni biztosítás	0 frt 02:90 kr.
Átrakási költség Passauban	0 frt 02 — kr.
A passau-mannheimi vasut	1 frt 34 — kr.
Német vám	0 frt 58 — kr.
Összesen	2 frt 55:41 kr.

Ezen alternatívákból kitűnik, hogy a vizi-ut Passauig a jelenlegi utnál mintegy 1 frt és néhány krral olcsóbb. Kitűnik továbbá legalább az utóbbi két évi terményárunk mellett, hogy Budapestről Mannheimba szállítani egyáltalában nem lehetett volna, még a legolcsóbb vizi-ut felhasználásával sem.

Ennek daczára nagy figyelmet kell fordítanunk ezen vizi-utra, mert ha nem is buzát, de más terményárakat Mannheimba szállítva, bizonyára haszonnal fogjuk értékesíteni. Különben a viziút a legolcsóbb összeköttetést biztosítja Bécs, Ausztria és Bajorország de Svájc felé is, minthogy Budapestről a bajor határig mintegy 60 kron szállítható egy mtrm. a mondottak szerint.

De figyelemben veendő e helyen, hogy a budapest-mannheimi utban via Passau — a bajor vasutak helyi tétele vétetett csak figyelemben, nem pedig azon kedvezmények, melyek kötelék-díjtétel alkalmazása által lennének elérhetőek.

Liszt kivitelünkre tekintve, mely Fiume felé veszi ez időszertinti irányítását, négy combinatio mutatkozik, melyek mindannyian körülbelül egy eredményre vezetnek.

A buda-pécsi pálya mint szénszállító pálya kétségtelen előnyökkel bír a fővárosra. De a főváros érdekeit a pécs-mohácsi vonal visszavétele által, mely 7 év múlva következik be, a hajózással kombinálva bizonyára kevesebb tőkével és olcsóbb díjtételekkel lehetend elérni a Duna felhasználásával.

Figyelembe veendő továbbá ezenfelül, hogy a déli pálya ellen felállítani óhajtott ezen concurrens vonal egészen pótolható a sokszorta csekélyebb befektetésű báttaszéki rövid vonal kiépítése által, melyen lisztünk Báttaszékig vizen lenne szállítandó, azon láncz vagy sodronykötél huzalon, melyet Temesvár, Bezdán, Dévény között óhajtunk.

Terményeink az utolsó évi átlagok szerint a nyugati kikötőkbe egyáltalán nem szállíthatók, s ennél fogva a Fiumén át irányított kivitel is kétes marad előttünk. A báttaszéki összeköttetés ennél fogva leginkább az angol piacra irányított lisztnek fog nagy szolgáltatokat tehetni az évnek 9—10 hónapján keresztül, míg egykoron ha elkészül a voralbergi pálya, az alföldi és bánági terménykivitel nagy előnyére fog szolgálni.

Igy a fiumei utirány kedvéért nagyobb szerű befektetéseket mellőzendőnek látva, a vukovár-samáci csatorna felhasználását, liszt-szállítmányainknál bármennyire is lenne alkalmas, nem óhajtjuk ugyanazon okokból, melyek miatt a buda-pécsi, illetve dombovári összeköttetést nem, tudniillik a befektetendő nagy tőke miatt. Üdvözljük azonban mind a buda-pécsi vasut — mind másrészt a vukovár-samatzi víziút eszméjét és óhajtjuk ennek létesítését — de csakis azon esetben, ha ezáltal csakugyan nem fogna megterhelteni az állam új kiadásokkal. Jogosultnak tartjuk továbbá a sziszek-károlyvárosi Kulpa szabályozást, mely az igényelt csekély tőke befektetésével biztosítani fogja Fiume és a magy. államvaspályák számára a most Triestnek irányuló donga kereskedést. Másrészt midőn a báttaszéki rövid pályavonalnak kiépítését sürgetnők, egyuttal követelménykép óhajtjuk, hogy Báttaszék és Fiume között, idővel pedig a voralbergi pálya megnyitásával Zákányig a magyar államvaspályákon liszt és gabonanemüekért akár Pestről, akár alföldről szállíttatnának oda hajókon, a tonnakilométerenkénti díjtétel 0 frt 01.50 kr. alkalmaztatnák ezekre.

Temesvár-Mannheim szállítási viszonyait véve figyelembe, a U. i. itt következő díjtételeket találjuk:

I. Temesvár-Mannheim, via Budapest-Vác-Passau. Ez idősze-	
rinti díjtétel	3 frt 67 — kr.
Német vám	0 frt 58 — kr.
Összesen	4 frt 25 — kr.

II. Temesvár-Manheim ugyancsak via Budapest-Vác-Bécs-	
Passau. Feltéve, hogy sikerülne az osztr. államvasutat arra birni,	
hogy a dél németországi forgalomra nézve, a svájcezi kötelék részle-	
teket alkalmazza, t. i. Budapestig 4·5 centimeter, Budapesten tul	
300 kilometer, 5 ctm., azután 4·5 ctm. kezelési költség 1 franc,	
vagyis mm.	3 frt 35 — kr.
Német vám	0 frt 58 — kr.
Összesen	3 frt 93 — kr.

III. Temesvár-Mannheim via Arad-Ujszász-Budapest-Ebenfurt-	
Passau. A magyar vonalakat tonna-kilometerenkint 1·5 krral szá-	
mitva, a magyar határon tul pedig 4·5 ctm. tételt alkalmazva, hid-	
pénz, adó, kezelési költség stb.	3 frt 00·90 kr.
Német vám	0 frt 58 — kr.
Összesen	3 frt 58·98 kr.

IV. Temesvár-Mannheim via Béga- és Ferencz-csatorna, Báttas-	
szék-Fiume-Rotterdam feltéve, hogy a Béga-csatorna ki lenne ja-	
vitva. A Béga-csatorna hossza 94 klm., a Ferencz-csatornaé 117 klm.	
a Tiszán 44 klm., a Dunán 40 klm., összesen 295 klm. tonna-kilo-	
metert 0 frt 00·60 kr.	0 frt 17·70 kr.
Báttaszéki átrakodás, szállítási adó együtt	0 frt 2·70 kr.
Báttaszék-Fiume mint fentebb	0 frt 76·20 kr.
Szállítási adó, kezelési költség	0 frt 4·28 kr.
Vízi vám a Ferencz-csatornán 0 frt 00·75 krral	
számítva	0 frt 08·77 kr.
Vízi vám a Bégán 01 kr. per tonna-kilometer	
összesen	0 frt 09·40 kr.
Biztosítás a vizen	0 frt 01·47 kr.
Fiume-Manheim mint fentebb	2 frt 4 — kr.
Összesen	3 frt 24·52 kr.

V. Temesvár-Mannheim via Károlyváros-Fiume. Azon vegyes bizottság, mely Türr tábornok úr terveit mult évben megvizsgálta, a

Temesvár-károlyvárosi vízi úton vontatás és hajóbér czimén tonna-kilometerenkint 0 frt 06·10 kr. számítván, leend a 844·9 kilome-ter hosszú vízi út Temesvár és Károlyváros

között	0 frt 51·54 kr.
Szállítási adó 4 ^o /o-al számítva	0 frt 02·06 kr.
Vízi vám a Ferencz-csatornán az eddigi díj 0 frt 00·75 kr.	0 frt 08·76 kr.
Vízi vám Bégán, vukovár-samáczi-csatornán és a Kulpán 0 frt 00·50 kr.	0 frt 14·08 kr.
Károlyvárosi átrakodás	0 frt 02·00 kr.
Károlyváros-Fiume tonna-klm. 0 frt 01·5 kr. .	0 frt 26·40 kr.
Biztosítás a vizen	0 frt 04·25 kr.
Az előbbiekből folyólag a fiume-mannheimi össztételt hozzáadva	2 frt 04·00 kr.
Összesen	3 frt 13·09 kr.

Azóta azonban a törvényhozás a szállítási adó felemelését elrendelte ugyan, de mégis ennek jövedelmeit nem engedte felhasználni a vízi utak építésére, mint ezt a nevezett bizottság óhajtá. Így az alantabbi kiszámításokban a vízi vámok jövedelmére fektetve a vízi utak építésére fordítandó tőkék gyümölesöztetését, ezeket hogy egy krajczárral kelletvén tonnakilometerenkint számítani, kitűnik, a vízi utak ezáltal szerfelett megdrágulnak. A most jelzett utirányt drágábbra számítva a következőkben mutatjuk be.

VI. Temesvár-Mannheim a Béga-Ferencz-csatornákon át, via Vukovár-Samacz-Károlyváros-Fiume-Rotterdam, a Bégán 94 klm., a Ferencz-csatornán 117 klm., a Tisza és Ferencz-csatorna közt 44 klm., a Duna-Bezdán és Vukovár közt 100 klm., Vukovár-Samacz 66 klm. A Száva-Samacz-Sziszek között 288 klm., Kulpa-Sziszek-Károlyvárosig 136 klm., összesen 845 klm.

A 845 kilométernyi víziút tonna-kilometerenkint 0 frt 00·60 kr. számítva lesz	0 frt 50·70 kr.
Azután szállítási adó	0 frt 02·02 kr.
Vízi vám a Bégán, a Vukovár-samáczi-csatornán s a Kulpán tonna-kilometerenkint 1 kr. . .	0 frt 29·62 kr.
A Ferencz - csatornán	0 frt 08·77 kr.
Biztosítás	0 frt 04·25 kr.
Átrakási költség Károlyvároson	0 frt 02 — kr.

Szállítási adó, kezelési költség	0 frt 2·78 kr.
Fiume-Mannheim	2 frt 4 — kr.
Összesen	3 frt 30·04 kr.

VII. Temesvár-Mannheim via Bezdán-Passau. A Bégán, Tiszán, Ferenczesatornán, a Dunán, a mosonyi ágon át Dévényig 695 kilometer, tonna-kilometerenkint 0 frt 00·60 kr. összesen.	0 frt 41·70 kr.
Magyar szállítási adó	0 frt 01·66 kr.
Vízi vám Dévéynél 1 kr., a Ferencz-csatornán 0 frt 00·75 kr.	0 frt 17·81 kr.
Dévény-Passau 348 klm., 1 krral kilometerenkint	0 frt 34·80 kr.
Passauban átrakodás	0 frt 2 — kr.
Passau-Mannheim	1 frt 34·00 kr.
Német vám	0 frt 58 — kr.
Összesen	2 frt 89·97 kr.

Mindezekből kitűnik, hogy a passauai utirány minden bemutatott utirány közt legolcsóbb s ha Budapest-Manheimra nézve nem is kielégítő, annál értékesebb a Bánságra, a Tiszavidékére, Bácsmegyére és az Al-Dunára nézve.

Továbbá kitűnik mindezekből az is, hogy midőn a jelenlegi díjtétel Temesvár és Mannheim közt 4 frt 25 kr. és midőn ezen két város közt két év óta a különbség átlagban 4 frt 55 kr., ha a szállítás Temesvárról Mannheimba víziút használatával mellett mintegy 1¼ frttal csakugyan lejobb szállítható ekkor Temesvár és vidékén a terményárak aránylag annyival emelkednének.

Azonban ebből az is következik, hogy túlzott a jelenlegi vasuti fuvardíj Temesvár és Budapest közt, s ha ezen városok közt a fuvardíj nem volna oly magas, igen természetesen a temesvári termények ára lenne magasabb. Így a temesvár-budapesti víziút helyreállítása már egymagában is a jelzett vidék igen nagy hasznára fogna lenni.

Ha már most tovább akarjuk folytatni ezen kutatást a magyar forgalom svájci irányát követve : ugyancsak hasonló eredményekre jutunk.

I. Budapest-Zürich via Vác-Bécs-Simbach-

Lindau ez időszerinti díjtétele	2 frt 47 — kr.
Svájci vám mintegy	0 frt 14 — kr.
Összesen	2 frt 61 — kr.

II. Budapest-Zürich via Báttaszék-Voralberg a mikor ez ki lesz építve. Budapest-Báttaszék, mint előbb

vizen	0 frt 10·20 kr.
Báttaszék-Zákány 178 klm. 1·5 krral számítva,	
és a magyar szállítási adót	0 frt 27·50 kr.

Továbbá a többi vonalrészekben a svájci határig 746 kilométert számítva 4 centimos tétellel, Buchtól Zürichig 109 klm., a svájci kötelekszályzat szerint számítva 1 franc, kezelési költség

zelési költség	1 frt 97·00 kr.
Ehez hozzávéve a svájcezi vámot 14 krral, leend	0 frt 14 — kr.
S az összes költség	2 frt 48·70 kr.

III. Budapest-Zürich ugyanezen útvonalon a vizi utat használva Báttaszékig, s onnan Zürichig, mint fent a jelenlegi szokásos díjtételeket számítva, lesz

IV. Budapest-Zürich vizi uton Passauig	0 frt 64·21 kr.
Passau-Zürich	1 frt 54 — kr.
Svájci vám	0 frt 14 — kr.
Összesen	<hr/> 2 frt 32·29 kr.

Megjegyezzük végül e helyütt, hogy a budapest-fiume-mar-seilli útirányt, minthogy a szállítási árak magassága miatt ez úgy sem használható, nem is mutatjuk be.

Ellenben feltéve, hogy a szt.-gotthardi vonal elkészül, ekkor

V. Budapest-Zürich, via Fiume-, Genua-Chiasso-Goldau-Zug-vonalat tekintve, következőleg áll a számítás :

Budapest-Fiume via Báttaszék, mint előbb . . .	0 frt 92·39 kr.
Fiumei helyiköltség	0 frt 3·60 kr.
Fiume-Genua tengeri biztosítás és út mintegy	
10 schilling, vagyis m.-mázsánként	0 frt 58 — kr.
Genua-Zürich	1 frt 11 — kr.
Svájci vám	0 frt 14 — kr.
Összesen	2 frt 78·99 kr.

Ezek után tekintsük a temesvár-zürichi útirányokat.

I. Temesvár-Zürich ez idő szerint fizetni kell via Czegléd-

Bécs-Simbach	3 frt 70 — kr.
Svájci vám	0 frt 14 — kr.
Összesen	3 frt 84 — kr.

II. Temesvár-Zürich azon feltevésben, hogy a vorarlbergi pálya ki lesz építve, Temesvár-Báttaszék vizen . . . 0 frt 36·13 kr.
Báttaszék - Zákány tonna-kilométerenkint 15

krajczárral számítva, onnan tovább, mint már
előbb számítottuk, svájcezi vámmal . . . 2 frt 38·50 kr.
Összesen . . . 2 frt 74·63 kr.

Ugyanezen út, számítva Temesvár-Báttaszék között vizen, mint előbb . . . 0 frt 36·13 kr.
Báttaszék-Zürich oly díjtétel mellett, mint a mi-

lyenek jelenleg szokásosak . . . 3 frt 41 — kr.
Összesen . . . 3 frt 77·13 kr.

III. Temesvár-Zürich via Bezdán-Passau. Temesvár Passauiig a fenti tételek szerint, szállítás, vizi vám és

átrakódás . . . 0 frt 97·97 kr.
Passau-Zürich . . . 1 frt 54·97 kr.
Svájcezi vám . . . 0 frt 14 — kr.
Az összetétel . . . 2 frt 66·94 kr.

Ezek szerint indulva, következtetni lehet, hogy csekélyre apadt búzaeladási területünk tetemesen bővülnék, ha a most elősorolt utak egyike-másika rendelkezésünkre állana.

Igy nevezetesen feltéve, hogy a most számításaink alapjául vett búza-piacz-árak jövőben Mannheimban nem változnának, oda irányíthatnók terményeinket, ha nem is Pesttől, de mindenesetre Temesvárról és a Tisza vidékéről Fiumén át. Azon esetben, ha a Béga is használható állapotban, s a báttaszék-dunaparti vonal elkészülve lenne . . . 3 frt 30 — kr.
körül lehetne oda szállítani Fiumén át, ha a magyar állami vasut a tonna-kilométerenkint felvett 1·5 kr. egységi tételt elfogadja.

A két piaczi ár közti különbszet táblázatunk szerint csak 3 frt 84 krt mutat, tehát mintegy 60—70 krajczár különbséget Temesvár javára.

De ha ezen útirány helyébe Temesvártól Bezdánig Passaun át szállítanánk, a mely vonal 2 frt 90·00 kr. szállítási díjjal van kitüntetve, akkor a fenti összegben felül mintegy 20 krajczárnyi haszon mutatkozik ugyancsak Temesvár javára vagyis 80—90 krajczár.

Jelenleg az osztrák államvaspálya lévén Temesvár egyedüli közvetítője, a most érvényben levő 4 frt 25 krajczáros ár mellett Temesvárról lehetetlen búzát szállítani Mannheimba,

Ha azonban akár Fiuménak, de különösen ha Passaunak létesítenénk vízi szállítást, akkor ezen útirány az egész alföldnek igen nagy hasznára lenne.

Ugyanis, ha a zürichi útirányt vesszük figyelembe, kitűnik, hogy Temesvárról via Czepléd-Bécs-Simbach már jelenleg is igen olcsó, 3 frt 84 krajczáros szállítási tétel ugyanezen két végpont között via Bezdán-Passau 2 frt 66 krajczára szállítható le. Másrészt meg a vízi út Budapestről Zürichbe via Passau az eddig 2 frt 61 kr. szállítási tételt 2 frt 32 krra szállítaná le.

Mind Németország, mind a Svájc felé a bajor vasutakkal kötelékben lépve még lejjebb lehetend szállítani a díjakat, midőn Passau-Zürichnél ép úgy mint előbb Passau-Mannheimnél a bajor-svájci pályák helyi tételei szerint tettük számításunkat.

Nyers terményeink közül máig csakis a búza az, melynek el kellend tőnie a roppant nagy concurrentiát, míg többi terményeink még kevésbé vannak befolyásolva a verseny által. S így, ha a manheimi piac az utóbbi két évi árusítások szerint számunkra tényleg el is vezett, egyéb terményeink számára használhattuk volna s részben használtuk is, a mennyiben t. i. az 1879. évi rosz termés a kivített egyáltalában megengedte.

A svájci útirány biztosabbnak mutatkozott a piaci árak szerint az utóbbi két év alatt, s ennél fogva a svájci piacra való szállítást minden módon kell könnyíteniünk, de ezt téve egyidejűleg előnyöket érünk el az osztrák és bajor piacokra jutás tekintetében, melyeken hasonlóan fenyeget a concurrentia. Az e tekintetbeni teendőkre később visszatérünk.

Mielőtt a számításaink szerint legolcsóbbnak mutakozó dunai útirány mikénti kiaknázásáról tüzetesebben szólnánk, vessünk egy futólagos pillantást azon útirányra, mely az alföldet és Budapestet Svájcczal, a szt.-gotthardi vagy vorarlbergi pálya kiépítése által összekötendi. Másrészt ugyanazon helyeket összeköti Fiumével is, hova irányítani fognak sokszor lisztjeinken kívül nyersterményeket is, ha Olaszországban vagy a nyugot-európai kikötőkben időnként ezekre ott szükség lenne.

A fentjelzett útirányok közül, tekintettel Fiuméra, összeállításaink szerint a buda-dombovár-zákányi vonal épen oly jó, mint a már meglevő buda-fehérvár-zákányi vonal. A néhány kilométernyi különbség nem határoz közöttük, csak hogy tekintettel a nagymér-

vü beruházásra, inkább a báttaszéki útirányt javasoltuk életbe léptetni. Ezen vonalon Vorarlbergen át a legegyenesebb irányban érjük el Svájcot. Ámde ezen a vonalon a romániai gabona saját terményünkkel együtt, fogja — a Dunán érkezve Báttaszékig — felkeresni Svájcot. Tehát ezen vonal nem óv meg bennünket a concurrentiától. Mindazonáltal az arány a mi javunkra fog kiütni, mert a romániai termény már Báttaszékig is jelentékeny szállítási díjat fizet, míg az alföldi termény olcsóbban fog érkezni vizen Báttaszékig. De továbbá a budapesti és alföldi hajó rakományoknak díjkezdményeket adhatunk Zákányig, melyeket az aldunai hajórakományoknak megtagadhatunk.

Azonban lényegesen változik a számítás, ha az arad-makói és a baja-báttaszéki vonal kiépítését hozzuk combinatióba; mert ezen vonal nagyon egyenes irányban haladna Galacztól Plojesztin vagy Bukaresten át Temesvárra s Szegedre, honnan a külföldi búza a báttaszéki összeköttetés folytán legegyenesebb irányban jutna Vorarlbergen át Svájcba.

Ezen, mintegy 1000 kilométernyi vasútvonal könnyen kényszeríthetné a mintegy 1600 kilométernyi dunai hajóutat versenytételekre, melyek a vaskapui vizállásokhoz mérten a galaczi terményküldemények nagyobbodását vonnák magok után.

Azt azonban a mi érdekünk nem hozza magával, hogy aránytalanul könnyítsük az aldunai termények, de különösen az aldunai tartományokon keresztül érkező orosz provenientiaju termények szállítását. Minél olcsóbbra tétetik a szállítás, annál nagyobb lesz a termelési zona, mely évente a termények roppant tömegeit fogja szállítani a mi kárunkra ugyanazon piacokra, melyeken leginkább egyedül szeretnénk áruinkkal megjelenni.

Ennélfogva a vorarlbergi pálya s az általunk óhajtott báttaszéki és báttaszék-dunaparti vonaldarabka is ki lesz építve, oda kell törekednünk, hogy az Al-Dunán a szállításoknak minden oly könnyítése kerüлтessék, mi által a külföldi import, avagy a transito szállítás olcsóbbá lenne. Ezen eszmére még alkalmunk lesz visszatérni.

Azonban nem mulaszthatjuk el, hogy már ezúttal is meg ne jegyezzük azt, hogy midőn a vorarlbergi pálya ki lesz építve, ennek tarifa képzésére és reánk való hasznos voltára csakis akkor nyerünk üdvös befolyást, ha arra akár a fiumei, Szent Gothárd, akár pedig,

különösen, a passau-i vízi utak által oly nyomást leszünk képesek gyakorolni, melynél fogva kényszerülve legyen díjainak állandó mérséklésére.

E cél elérésére kilátást nyújt nekünk a szt. gotthardi pálya megnyitásával a fiume-genua-chiasso-goldau-zugi útiránynak felhasználása; mert ha ezen vonalon a kimutatásunkban jelzett díjtételen alul is mehetnénk, ezen esetben, tömegesebb szállításra számithatván, oly állandó hajózási összeköttetés létesülne Fiume és Genua között, mely tartós forgalmának következtében díjtételeit a kimutatásokban jelzetteknel alacsonyabbra szabhatja.

De, mindenek felett és főleg, befolyásolandjuk a vorarlbergi pálya s egyáltalában minden magyar-svájcz-i forgalom díjtételeit a via passau-i vízi úttal, a mely, mivel legolcsóbb, leghathatósabban fogja kényszeríteni a többi vonalakat díjaik mérséklésére. Ez így lesz, főképen ha a kimutatásunkban számított ez időszerinti passau-zürichi helyi tétel helyett ennél kedvezőbb kötelék díjtétel lenne létesíthető a magyar állampályák, a magyar hajózás és a bajor-svájcz-i pályák között. — Erre pedig a bajor pályák saját érdekük-ből is reá fognak mindenkor állani.

Ezek után térjünk át magának a passau-i útiránynak s egyáltalában vízi útainknak tüzetesebb szemlélésére. Ha Magyarország térképére vetünk egy tekintetet, meggyőződhetünk arról, hogy a rajta keresztülfutó folyók jelenlegi mercantil viszonyainknak bámulatosán jól felelnek meg. Ugyanis Dunánk felhasználásával Európának épen azon vidékeire jutunk el, melyeken a nyers termények a legjobb áraknak örvendenek. Azután mellékfolyóink nagy része kevés fáradsággal összeköthető a Dunával, akár egy pár csatorna segítségével, akár ha a vizek által egykor járt, de később elhagyott folyó-ágyakat felhasználjuk.

A magyar hydrografia e tekintetben kielégítő választ adhatna a kutató elmének. Azonban, fájdalom, mi kik ez idő szerint igen nehéz pénzügyi helyzet súlya alatt élünk egyrésztől, de másrésztől egyéb földmivelő államok versenye által üzelve, a lehető leggyorsabb megoldást kényszerülvén keresni, nem ereszkedhetünk be mindazon vízi utak elkészítésébe, melyek hazánkban létesíthetők lennének, hanem csupán azokra szorítkozhatunk józanul, melyeknek kihasználása, úgy szólván, kézzel fogható, s némely, valóban

csekély, művelet segélyével elérhető, s a miknek teljesítésére a beruházandó tőke csekély volta által indittatva érezhetjük magunkat.

Ezen felfogásból kiindulva, egyrészt az olcsó tarifák, mik a vízi utak kiépítése által elérhetőek, másrészt tekintettel az igényelt csekély tőkeberuházásra, mindenekelőtt javaslatba hozzuk a temesvár-passaui vízi útnak kihasználását, s ezzel egybefűzzük a báttaszék-dunaparti kevés beruházási költséget igénylő vonal kiépítését.

Az utóbbira nézve, hogy többé ne kelljen rá visszatérnünk, jelezzük, hogy a báttaszéki 10 kilometer hosszúságú vonal a Dunáig mindegy 600,000 frtnyi beruházást igényel, s talán ugyanannyiba fog kerülni egy, a szükséges raktári épületekkel felszerelt rakpart kiépítése, a mi összesen 1200,000 frtot tenne.

Temesvártól Passauiig két objectumnak kijavítása lenne okvetlenül szükséges. Ezek egyike az elhanyagolt s beiszapolt Bégának kitisztítása és helyreigazítása, különösen pedig a Tisza felőli végének felhagyása s észak felé irányítása, hogy ily módon közelebb hozassék a Ferencz-csatornához.

Ezen, régente jó szolgálatokat tett csatornának helyrehozása lényegileg kotrási munkálatokból, de különösen oly műveletekből állana, melyek folytán a száraz, nyári idényben tartányok által benne megtartható lenne a víz. E tartányokon kívül azonban a csatornának vízzel való táplálására okvetlenül egyéb hydraulikus műveletek is szükségesek lesznek. A közlekedési ministerium ezen műveleteket négy millió forinttal irányozza elő.

A Ferenczcsatornán, a tiszai torkolatánál, bizonyos javítások lesznek szükségesek, a mennyiben a Tisza-szabályozási munkálatok folytán ott egy oly átmetszés készült, mely a Ferenczcsatornávali közlekedésnek akadályul szolgálhat.

Ezen munkálatok nem annyira új beruházásnak, mint inkább a Tisza szabályozás kiegészítésének tekinthetőek, mert ha a szabályozás folytán ott létesített átmetszés ki nem javíttatik, e különben üdvös átmetszés meg fogja zavarni a Ferenczcsatorna rendszerét.

A Ferenczcsatorna tiszai torkolatából felfelé haladva egészen Gönyőig nem találunk akadályokra. Ellenben a Gönyő és Dévén közötti részre vonatkozólag már régóta jelzik mérnökeink a Dunának mindinkább nagyobbó elfajulását. Azóta, hogy Bajorország-

ban és Ausztriában a Dunaszabályozást keresztülvitték, s a folyót a rendes ármederbe, többnyire kőpartok közé szorítván, hajdani ártereitől megfosztották, a víz rohamosan érkezik lefelé Dévényig. Itt a régi zátonyok által meglassítva, az odáig hordott iszapot és kavicsot lerakja s a régi hordalékra új hordalékot tetézve, egyik árviztől a másikig az akadályokat évente nagyobbítja, melyeket a hajósok már régen emlitenek, s melyek miatt talán néhány évtized múlva a hajózás ezen helyeken a csekély vizállás miatt merőben lehetetlenné lesz. E helyzet annál fenyegetőbb a hajózásra, hogy az ártereitől megfosztott folyó, apadáskor nagyobb mérvben apad, mint előbb, mivel nincsenek meg Ausztriában az árterek, melyekből a víz hajdan mint megannyi vizeztartányokból futott le a folyóba — táplálva ezt a hajózás legnagyobb előnyére. Jelenleg ez már nincs így, s a nagyobbodó árviztömegekből látjuk is itt, hogy a folyónak nincsenek többé árterei a felső részen.

De nemcsak a hajózás veszélyeztetik az évente szaporodó lerakodmányok által, hanem a parti birtokosok földjeit is mindinkább fenyegeti az eliszaposodás.

Magyarországban sokkal rövidebb idő óta foglalkozunk még vízszabályozásokkal, semhogy alapos ítéletet tudnánk mondani, miként talán már másutt tudnak, ily természetű kérdések felett. Mindazáltal az alig 50 évvel ezelőtt megkezdett vízszabályozásokból meritett tapasztalatok után indulva máris igen jól megtanultuk, hogy midőn folyókat szabályozni kezdünk, mit akarunk elérni; de hogy aztán a megkezdett munka befejeztetvén, mennyiben fogjuk elérni a kitűzött célt, azt, fájdalom előre meghatározni nem tudjuk. Erre nézve nekünk keserű tanúságot nyújtottak az utóbbi évek szomorú tapasztalatai.

A mérnök, a ki irrigatiokat, csatornákat, lápszabályozásokat hoz javaslatba, könnyen kimondhatja prognostikonját; azonban, a ki a folyónak irányát és mikénti alakítását tervezi, számbavéve is mindazt, mi emberileg számbavehető, nem állithatja biztosággal: mit fog elérni millióival? Mert a folyók szabályozásánál az iszapolási viszony és a folyam sebességének és irányának számítása nem annyira számításnak dolga, mint inkább az érzéké, mely a gyakorlati vízi mérnököt biztosabban vezeti, mint a legscrupulósusabb számítás.

Magam tapasztaltam, Bécs alatt a Duna új medrén gőzhajón utazván, hogy a hajó háromszor érinté az új mederben a már zátonyokká alakult lerakodmányokat, melyek maholnap kis szigetekké nőnek, hacsak ezt, talán egy időre, a kotrások meg nem akadályozzák. — Pedig ott a mérnökök legkitűnőbbjei működtek közre a mű sikeres keresztülvitetésében.

Igy megtörténhetik Gönyő és Dévény közt is, hogy minden emberi számítás daczára meghiusul az ezen munkálatokhoz kötött remény. Abban biztosak lehetünk, hogy ezen munkálatok milliókat fognak felemészteni, de hogy vajjon az e részbeni előirányzatot nem fogjuk-e még kétszerte- háromszorta túllépni is, azt biztos-sággal senki sem állithatja.

Épen ezen okból, nem számithatván egész biztossággal a Duna ezen rossz szakaszának kijavítására, de másrésről nem látva módot arra, hogy az évek hosszú során át eszközözlendő szabályozás ideje alatt, — ha ez egyáltalában sikerülne — nyers terményeink versenyképességét a külfölddel szemben fentarthassuk, midőn a Duna ezen részének szabályozását jelenleg javaslatba nem hozzuk, ennek helyébe egy egyszerűbb és olcsóbb tervezettel lépünk a közönség elé, midőn Lanfranchi alternatív tervezete mellett foglalnunk állást, a ki, a Duna dévény-gönyői szakaszának kijavításáról irt munkájában, alternatívkép a hajózás kedvéért a nagy mérvű folyamszabályozásokat legalább egy időre kikerülendő, e hajózás céljából a Duna ugynevezett mosonyi ágyának kijavítását is javaslatba hozza.

Lanfranchi helyes felfogása szerint a mosonyi Dunaág felhasználásával, midőn egyrésről valamivel rövidebbé tennők a gönyő-dévényi víziutat, egyuttal másrésről nyugodt vizeret találunk a hajózás számára, melyen Győrt érintve, Mosony mellett elhaladva Csunynál Dévény alatt az anyafolyóba visszatérve, Bécsnek s innen tovább folytathatnánk utunkat, — ily módon kikerülvén a nagy Duna veszélyes helyeit.

Lanfranchi szerint 2.520,000 köbméter földmunkálat igényeltetnék ezen út helyreállítására, mely munkálatokat részint töltések emelésében, részint pedig átmetszésekben alkalmazva, ezek mintegy 1.250,000 frtnyi költséget vennének igénybe. Ezen kívül a mosonyi ág felső torkolatánál az anyafolyóban mintegy 200 ezer

frtnyi javításokat kellene eszközölni, melyek a víznek állandó beömlését a most jelzett Dunaágba mindenkorra biztosítanák.

Ezen kívül felhossa Lanfranconi, hogy állami mérnökök feladata lenne annak idején megvizsgálni azt : vajjon ezen csatornában szükséges-e vagy nem zsilipeket alkalmazni és mennyit? De további magyarázat nélkül, egyidejűleg felveti kérdés, vagy talán alternatívaképen, hogy esetleg láncz alkalmaztatván a mosonyi Dunaágban Dévénytől Gönyőig, mellőzhetők lennének a zsilipek, mert lánczok segélyével bármily vizállás mellett lehetséges lenne a hajózás.

Ebből azon következtetésre kellene jutnunk, hogy figyelembe véve a lánczhajózás azon egyik előnyét, miszerint csekélyebb mélységű vízben is sikerrel alkalmazható, Lanfranconi ezen hajózási módot a csekély vizállásra való tekintettel hozza javaslatba.

Azonban kérdéses marad előttünk, hogy vajjon, midőn a lánczgőzösök csekély mélységű vízben biztosan haladhatnak, épen oly biztossággal fognak-e haladhatni a Dunán most közlekedő és szokásos járművek, melyek többnyire nagy mélységű vízre vannak számítva? Ilyenek a szab. dunagőzhajózási társaság vas uszályai, de méginkább a régibb szerkezetű nagy fahajók, melyek egy részét most is lovakkal vontatják.

Minthogy érdekünkben áll, hogy ezen hajózási csatornán minden körülmény közt biztosítva legyen hajózásunknak az átkeelés, de tekintve másrésről, hogy a Duna dévény-gönyői szakaszának legkisebb vizállása csak két meternyi vizmagasságot mutat, s hogy ennél fogva a csatornának átlagos mélysége valószínűleg ugyanennyi leend : kívánatosnak tartjuk kellő megfontolását s megítélését azon körülménynek, vajjon csupán lánczok segélyével remélhetünk-e állandó hajózást, vagy hogy ennek elérésére szükséges lesz-e zsilipek alkalmazása? Ezen utóbbi legroszabb esetet óhajtván ezuttal számításba venni, kellő mérnöki felvételek nemlétében felteszszük, hogy a mosonyi ág helyrehozása, beleértve a fent elősorolt tételeket, mintegy 4 millió forintba fog kerülni. Magától értetik, hogy e viszony sokkal kedvezőbbé váland, ha a lánczhajózással a zsilipek építését ki lehet kerülni.

Ezek után ugyancsak mint nyílt kérdést hozzuk fel, — mit megoldás végett hasonlólag a szakértőkhöz utalunk, — hogy vajjon, némely hajósok szerint Gönyő és Dévény között mellőzhető-e

egyáltalában a hajózási csatorna azon esetben, ha az anyamederben lánczhajózás alkalmaztatnék.

E kérdésre szerintünk kétséges az igenlő válasz, bárha igen kívánatos lenne az ily eredmény, a mely legalább egy darab időn át több millió költséget tenne megkimélhetővé, míg másrészt 9 hó helyett, mintegy 10 hónapi hajózást engedne remélleni a jégnek az anyafolyóról való gyorsabb eltávozása következtében.

A hajózási akadályok elkerülése a Dunán, a Béga csatorná-
nak helyrehozása a bánszágban, s a bátaszéki-dunaparti vasút ki-
építése lennének tehát összesen s mindazon teendők, a miket köz-
lekedési hálózatunk kiterjesztése szempontjából mint legkívánato-
sabb, s közgazdaságilag legnagyobb horderővel bíró beruházások-
nak tekintünk. Felfogásunk szerint ezen munkálatok mintegy
10 milliót igényelnének.

Alább elmondandjuk, hogy ezen beruházási összeg kamatait
s törlesztési részleteit miként véljük ugyanezen beruházások jöve-
delmei által évente államkincstárunkba egészben, vagy csak rész-
ben, visszaszámraztathatni.

Miután így az összköltséget jeleztük, térjünk már most át a
Dunának a nemzetközi szerzödések által adott különleges helyze-
tére. Az 1856. évi párisi békeszerződés egyik pontja kiköti, hogy
a Dunának nemzetközi jelleg adassék, melynél fogva ezen, ép úgy
mint a tengeren, minden nemzet hajói saját lobogóik alatt szaba-
don és akadálytalanul jár hassanak, s hogy ezen hajókra soha sem-
minemű adó, vagy vízi vám ne rovas sék, kivévn azon esetet, ha
netalán a parti államok valamelyike a hajózási útnak kijavítása
czéljából oly vízműtani műveleteket eszközölt a folyó medrében,
melyek a parti államok közös megegyezése szerint a hajózás javára
szolgálnak. Ezen esetben az érdekelt parti állam a befektetett
tőkének kamatait, törlesztési részleteit s a fogatosított vízmű évi
fentartási költségeit az azon helyeken átkelő hajóktól hajóvám
alakjában beszedheti. Különben pedig egyes hajózási vállalatoknak
más vállalatokkal szemben semmiféle előny vagy egyedáruság nem
adható.

A párisi békeszerződésnek ily értelmű rendelkezését meg-
erősíti a berlini szerződés akkor, midőn azt érintetlenül hagyva,
a vaskapura vonatkozólag külön oly megállapodásokat szándékozik

életbeléptetni, melyek a Duna ezen pontjának helyrehozását Osztrák-Magyarországra bizzák.

Az elmondottakból kitűnik az, hogy a Duna gönyő-dévényi mesterséges csatorna csakugyan oly hajózási út, mely az ott áthaladó hajók megvámolása által lesz fentartandó, s úgy a tőketörlesztési részletek, mint a befektetett tőke kamatai ezen módon találандják fedezetüket. De egyuttal kitűnik az is, hogy midőn a mosonyi ágot fel akarjuk használni hajózási czélokra, ez nem sorolható többé a közönséges csatornák közé, hanem olyannak lenne tekintendő, mint a mely az internationalis jellegét is magára ölti, mivel a Dunából a vizet a Duna egyik elhagyott medrén végig vezetjük ismét a Dunába, tehát ennek használata idegen hajóknál sem tiltható el. Azonban a nemzetközi szerződések szemben az újabb kor egyik vívmányával, a lánczhajózással, bizonyos ovatosságra intenek bennünket. U. i. a lánczhajózás az egyedáruság jellegével bír azon technikai követelmények folytán, melyek szerint a láncz a folyó legsebesebb és legmélyebb részébe fektetendő le. Kevés folyó van, melyben több láncz lerakása is eszközölhető a folyó egész hosszában. Ennél fogva az, a ki a folyó egész hosszában fekteti le a lánczot, biztos lehet arról, hogy kezében van az illető folyón azon legolcsóbb szállítási mód, melyhez más valaki más láncz lerakása által — legalább a folyónak egész hosszában — többé hozzá nem férhet.

Ez tehát egyedáruság lenne, s minthogy az egyáruságot a Dunának nemzetközi természete nem türi, önkényt következik, hogy midőn a lánczot a parti állam rakja le, vagy annak lerakását engedélyezi, egyuttal kell, hogy a láncz használatát minden nemzetbeli hajók számára megengedje.

Így tehát a láncz általános használat tárgya lenne. Azonban jegyezzük meg, hogy a lánczhajózás technikai okokból csak úgy képzelhető, ha a lánczgőzös bizonyos határozott szabványok szerint van alkotva, ha szabatos módon kezeltek és kormányoztatik, s ha végül a hajó vezetői a lánczczal kellőleg tudnak bánni. Így ismét technikai okokból szükséges lesz az is, hogy a láncz-gőzősök csak a láncznak tulajdonosai, vagy olyanok által használtassanak, kik állandóan érdekelvők abban, hogy az jól kezeltessék, s mentől tovább használható állapotban tartassék.

Ámde a technika ezen követelménye egy újabb egyedárságot képez s midőn a láncz-gőzösöket s a lánczot az állam maga, vagy concessionariusza kezeli azokat minden hajó számára használhatóvá kell tennie; tehát a láncz s a lánczhajózás csak úgy képzelhető, ha azt bizonyos egyenlő díjtételek mellett mindenki egyformán használhatja bármily lobogó alatt közlekedő hajók vontatására.

Ha egykoron majd nemcsak a magyar, de az osztrák Dunán is létesülne lánczhajózás, akkor a temesvár-passaui víziúton a díjtételek az általunk kiszámítottaknál is lejobb tehetők lesznek, s ezen olcsóság elérése parancsolólag kell, hogy ösztönözzön mindnyájunkat a lánczhajózásnak mielőbbi bebozatalára. Azonban Temesvártól Passauig még ma több oknál fogva nem lehetne a lánczhajózást életbeléptetni; a Béga, a Dunának Dévény-Gönyő közti része nem lévén szabályozva, de Austriával sincs még meg az entente, melynek alapján terményeinket az osztrák lánczon szállíthatnánk. S ennél fogva mindaz, a mi a lánczhajózás tekintetéből ez idő szerint történhetik, csak egy szakasza lesz az egész vonalnak. De épen ezért, mert csak egy része lesz az egésznek, úgy kell azt elkészíteni, hogy a majdan elkészülendő egész szakaszba belevágjon. Ennek következtében, a mennyire kívánatosnak tartjuk azt, hogy a Ferencz csatorna egész hosszában s ezentúl Bezdántól Győrig már most létesítse a kormány a lánczhajózást; ép oly szükségesnek tartjuk azt is, hogy ezen szakasz engedélyezésekor oly feltétel ne vétessék fel az engedélyokmányba, mely netalán neheztőleg hatna az általunk contemplált összvonal annak idején leendő létesítésére.

Így a lánczhajózási engedély okmányban lényegesnek tartjuk azon kikötését melynélfogva a lánczot, valamint a láncz-gőzösöket a kormány, midőn ezt szükségesnek látandja, ezen tárgy akkori értéke szerint visszavásárolhatja.

Tekintettel a Duna egyes parti államainak érdekeire, mindek előtt felmerült előttünk a bécsi Donau-Verein eddigi működése, mely tanulmányozás s az ügynek folytonosan felszinen tartása által oda óhajtja irányítani a közvéleményt, hogy ez a Duna nemzetközi voltának eszméjét mielőbb megtestesítse. Ezen egylet pendité meg először a duna-elbai csatorna eszméjét is, ezen egy-

let törekszik a Lajos csatorna kijavitása által a Majna felhasználásával a Rajnával összekötni a Dunát, ezen egylet akarja a Bodeni tavat összeköttetésbe hozni a Dunával; továbbá ezen egylettől származott az eszme közvetítő csatorna által a Dunát kapcsolatba hozni az Oderával; végül ezen egylet feladatául tűzte a Dunának a gönyő-dévényi s a vaskapui akadályoktól való megmentését, hogy a Fekete tengerből Németország minden részeibe eljuthasson a keleti áru, felhasználva a mellék folyókat és csatornákat, mint megannyi üteret, melyeken viszont a német gyártmány a Dunára gyűjtve, az Orient felé a vaskapunak venné útját, piacot keresve oly országokban is, hova eddigelé eljutni nem tudott.

Nagyon jól tudjuk mi azt, hogy ezen eszmében a gyakorlatosság, a hazafiui érzettel vegyül. Tiszteljük is a felfogást, melyből a Donau-Verein kiindulva, e missiót magává tette. Azonban, midőn az egyletet üdvözljük a haladás ezen terén is, kötelességünk latba vetni saját érdekeinket s meggyőződünk arról: vajjon mennyire egyeztethetők össze ezen tervek saját fentartásunk érdekeivel. Mi is kétségtelenül óhajtjuk saját érdekünkben export képességünk fokozását, óhajtjuk, hogy mi is épen úgy, mint az amerikaiak, a magukban véve csekély értékű, de többnyire nagy súlyu nyers anyagokat, tehát ezek közt a nyers terményeket is, minden irányban az olcsó vizi szállítás útján hozzuk forgalomba. Hozzájárulunk a viziútak létesítéséhez a mennyiben a gönyő-dévényi viziút elkészítése reánk nagy előnyöket fog hozni. Kevésbé tudnánk azonban örülni az Oderának s az Elbának a Dunával leendő összeköttetésén, mely által a muszka import Németországban csak fokozódnék, az elért olcsóság által. Nincs kétség benne, hogy éppen oly károsan fogná csökkenteni állandóan a bajor piacok árait a Duna majnai csatorna használhatóvá tétele nagyobb hajók számára. Üdvösnek tartjuk érdekeinkre nézve a Bodeni tó dunai csatorna felhozott eszméjét. Hozzájárulunk továbbá, mint már mondók, a Duna dévény-gönyői részének kijavításához.

Midőn ezen viziút olcsó helyrehozását a fentebb elsorolt számokban kitüntettük, iparkodtunk egyszersmind kimutatni, hogy ezen viziút számunkra a legolcsóbb szállítást biztosítván, egyuttal épen azon piacokhoz vezet legegyszerűsebb vonalban, melyeken ma a gabnaneműek drágábbak, mint Európa bármely más piacán.

Mindezekhez hozzájárulva és ezeket óhajtva kérjük: vajjon érdekeink csorbitása nélkül hozzájárulhatunk-e a Vaskapu helyreigazításához, melynek megnyitása esetén Oláhországnak csekély productionalis zónája csak annál állandóbban termelne cereálékat? Különben a Vaskapu megnyitása esetén nem is annyira innen fenyeget bennünket a veszély, mert hiszen az oláh termelési zóna nagyságát ismerjük, hanem a muszka és amerikai áruk megjelenésében rejlik ránk nézve a veszély. Ez utóbbi körülmény miatt nem nyugodhatnánk mi belé a Vaskapu megnyitásába, melyen át a magunk terményeit úgy sem szállíthatnók haszonnal Nyugot-Európa felé a folyó és a tengeri út hosszú volta s a Feketetenger hajózási viszonyai miatt. A Duna Budapesttől a Fekete tengerig 1678 kilometer egy mm. 0 f. 0005 kr. 0 frt 83.90 kr.

Vaskapui vízi vám	— frt 15.— kr.
Onnan Rotterdamig 2 franc 50 c. vagyis	1 frt 16.00 kr.
Mellék kiadások	0 frt 12.00 kr.
	<hr/>
	2 frt 26.90 kr.

Rotterdam-Mannheim	0 frt 38.80 kr.
Német vám	0 frt 58.00 kr.
	<hr/>
	3 frt 23.70 kr.

A magunk részéről soha sem tudtuk pártolni törvényhozásunkat, midőn a berlini szerződést elfogadva, magáévá tette egyuttal az ebben foglalt kötelezettséget is, mely Austria-Magyarországra vonja a Vaskapu helyrehozásának feladatát is anélkül, hogy egyidejűleg gondoskodott volna megfelelő compensatiókról, melyekkel a létesítendő megnyitásból ránk háramló veszélyeket paralizálhatnók.

Ha a Vaskapun át a közlekedés megnyílnék, az amerikai, de különösen az orosz gabona mindazon előnyöket megsemmisítené, melyeket Magyarország jelenleg élvez, és a melyeket gönyő-dévényi víziút megnyitása és a lánczhajózás létesítése által még nagyobb mérvben kifejleszteni akarunk. Ekkor azon piaczkon, melyeken még ma a gabnaneműek drágábbak, nagy árcsökkenés fogna beállani. Mi e részben a következőképen ítélünk: Austria, Bajorország és Svájcz legtávolabb lévén azon tengeri kikötőktől, hova az amerikai és a muszka terményt partra teszik, — a nagyobb fuvarbér

folytán, melyet az amerikai és orosz terménynek türnie kellene, midőn a tengerpartról azon országokban szállittatik, nem érzik oly nagy mérvben az ár depreciatiót, melyet az import maga után von. — Terményaikkal ezen országok körülbelül ott maradtak, a hol ennekelőtte voltak. Austriába az Oderbergen át irányított muszka terménytömegek már kezdenek azonban befolylni a terményárakra. De méginkább csökkentőleg fog hatni a jelzett piacok áráira, ha a folytonos haszon által felbátorítva az orosz kormány most Németország számára a határ közelében a termelőket az által fogja szaporítani, ha a jelenleg létező közlekedési eszközöket kiterjesztve — nagyobbítja a productionalis zonát, mely Oderbergen át szállít Austriába, Éjszакnémetországba, Délnémetországba és Svájcba. A productionalis zona nagybodásával beáll a nagyobb kínálat s ezzel az árcsökkenés. De beáll ezután a tultermelés, mely azután az eladási piacon az árlejtés után a potomárat is maga után vonja. Ott, hol a szállitás hosszú vonalokon vasútak által közvetítettik, a productionalis zona csak mérsékelten fog fejlődni, ellenben ott, a hol a szállítást vizen lehet elérni, a zona nagybodása tetemes.

Tehát megnyilván a vaskapu, muszka hajósok, talán a muszka állam által subvencionálva, hihetőleg a legkedvezőbb díjtételekért fogják terményeiket felszállítani a Dunán Budapestig és még tovább ha lehet — fel fogják használni a lánczoni vontatást, mely ellen volna ugyan módunkban magunkat megvédeni — kedvező kötelék-díjtételeket adva oly hazai terménynek, melyek a magyar lánczra más vizekről vagy pályákról jönnek. A muszka productionalis zona tetemesen fog terjedni, elárasztva a Dunán felérkező terményeivel azon piacokat is, a melyekre eddig az odessai és fekete-tenger melléki áru nem jöhetett. Ezen vidéken netalán szaporodván a közlekedési eszközök, még inkább beáll a tulproductio. A termény tömeg megjelenésével jár az áresés s a potomár, mely ha beáll, a muszka termelőre káros, de a magyarra ruinosus.

A muszka termelő előállítási költsége most még csekélyebb, mint a magyar termelőé. A muszka termelési zonában, mely idegravitálna a terjedő cereale termelés ott, hol ez most kezd terjedni, még új és meg nem szokott állapotot idéz elő, mely kellemes a termelőre, de mely ezt nem szoktatta eléggé meg életmódjá-

nak ez új jövedelemhez mértén való berendezésére. Birtokának ára sem emelkedett még oda, a hová ez felszállhatna, ha a terület állandó export helylyé válna időfolytán. Ezen muszka birtokos ennél fogva nem szenved annyira a tulproductióból származott potomár, által mint azon másik muszka, vagy magyar, vagy román, vagy osztrák, vagy bajor termelő, ki már évek óta megszokta a terményárak bizonyos magasságát élvezni. Az előbbi szenvedni fog, tehát a potomár beálltával, az utóbbi azonban a tönkrejutásnak néz elejébe.

Ez az az állapot, melytől magunkat meg kellett volna óvnunk e berlini szerződés elfogadásakor osztrák-magyar terményvámokat alkotva akkorra legalább, mire elkészül a Vaskapu. Ily vám neheztette volna az importot. Ha pedig Romania velünk együtt akart volna ily terményvámszövetkezetbe lépni, szívesen hozzájárulhatunk volna szövetségünkbeni belépéséhez.

Mi azon hitben élünk, hogy Európaszerte el fog fogadtatni azon nézet, miszerint földmivelőink védelmére az orosz és amerikai tulproductióval szemben terményvámokat kell életbe léptetni. A német birodalom által e részben kezdeményezett közgazdasági irány már visszhangra talált Franciaországban, hol a legutóbbi időben már is, habár még nem annyira véd, mint inkább finantz vámtételeket alkalmaztak a gabona importra. Európa földművelői érdeke ez, és bizonyára egykor érvényre is fog az emelkedni, Európaszerte egységes terményvám-tételünk lesz Amerika és Oroszország ellen. Addig is vámtételek lennének alkalmazandók az Vaskapu megnyitásával, Austria-Magyarország minden határain végig, mert csakis így képzelhető némi fékezése a jelzett két óriási állam, még mindig emelkedő roppant tulproductiójának.

Az import veszélyeitől menekülve, ha nem is még az európai de legalább az osztrák-magyar terményvám által, — mely számunkra ép oly előnyös lesz mint az osztrák termelőkre, kiknek ezuttal mi lettünk az érdekképviselői hozzájárulhatunk a Vaskapu megnyitásához.

Mindazonáltal ezen szabályozáshoz mentől később fogjunk hozzá, mert midőn reánk káros lehet — Ausztriára minden rajongást félretéve, nem nagy hasznu — sőt esetleg védvámjai daczára veszedelmes lehetne ipariájára is. Minden bizonynyal azonban

oly pénzösszegekbe kerülne, melyeket a vizivám nem fedezhetne, tehát a két állam reáfizetését vonná maga után.

Addig is terményvámok nem létezték, törekednünk kell a Vaskapun mégis átértkező terményszállítmányoknak tarifák által nehezíteni a beérkezést.

A tarifa-tételek módosításával fényesen bebizonyítja Németország, az alább felhozandó esetben ugyan saját kárára — midőn például éppen a magyar lisztet az arra rótt magas tarifa-tétel által kiszorította via Hamburg, a londoni piacokról, míg most lisztünk via Fiume, Németország elkerülésével érkezik Angolországba.

Tehát a védvámok kívül, mely magában véve merevségénél fogva nem kellő biztosíték, tarifaalkotások által is el fogjuk érni az import megnehezítését.

Addig is, míg a vaskapu megnyitvatnék, ugyan csak a fentiekhez hasonló, bár nem oly nagymérvű és oly éles concorrenza viszonyokkal állunk szemben a Dunán, melyen ma is a kültermény bizonyos kisebb mérvű importja létezik.

Ha érdekeinkhez képest ezen folyón lánczhajózást akarunk létesíteni, ügyelnünk kellend arra, hogy a Vaskapu akadályai elhárítása előtt is, ezen lánczhajózás által az importációt ne provocáljuk még nagyobb mérvben, mint idáig, de ellenkezőleg, ha lehet csökkentsük ezt.

Erre nézve szükséges, hogy a lánczhajózás létesítésekor, még ne adjuk beleegyezésünket abba, hogy ez a Ferenczcsatorna torkolatán alul létesíttessék, mert akkor az út egy nagy részét kerékgözösökkel kellend megtennie az idegen árunak, tehát drágábban.

A csekélyebb szállítási bért pedig, leginkább azzal biztosíthatjuk magunknak, ha mellék folyóinkon, melyeken ugyis csak rövid utakat futand be az áru, behozzuk a lánczhajózást.

Előnyünk tehát utunk rövidebb voltában s abban rejlik, hogy mi Bezdánig lánczhajózással juthatunk, s hogy az idegen áruk a Duna sebes folyása ellen kerékgözösökkel hosszú utat teendenek. És valóban ezen előnyt máris elég nagyinak tartjuk arra, hogy versenyképességünk hosszú időre biztosított maradjon.

Ausztriának alimentationalis érdeke, de talán még inkább Bécs kereskedelmi érdeke azt hozza magával, hogy olcsó áron jus-

son a magyar, oláh, muszka s netalán amerikai áru is a bécsi piacra. Ezen követelményben, mint az eddigiekből is láttuk, bizonyos fokig a saját érdekeink is képviselve vannak, és pedig azon fokig, t. i. a hol arról van szó, hogy a magyar termény olcsón juthasson a bécsi piacra, Ausztriába, Bajorországba és Svájcba; de elválik érdekünk ott, midőn a muszka terménynek, de még az oláh árunak is olcsó odaszállításáról van szó.

Ebből következik, hogy Magyarországnak saját helyesen fel-fogott érdekénél fogva, oda kell törekednie, hogy minél hosszabb ideig fentartassék a jejenlegi állapot a Vaskapunál; míg ellenben Bezdántól kezdve felfelé ajánlatos a szövöttezés az osztrák érdekekkel, mely a dunai szállításnak olcsó voltát a lánczhajózásnak alkalmazásában és a gönyő-dévényi szakasz kijavításában találja. Összevág a magyar-osztrák érdek abban is, hogy a dévény-passau lánczhajózás létesíttessék. De kérdés, vajjon Ausztria termelőinek érdekei ugyanazonosak lesznek-e mindenkor a mi termelőink érdekeivel? Vajjon, midőn az osztrák kormány olcsó díjtételeket biztosítand például a fának és szénnek, biztosítand-e hasonló díjtételeket a gabonaneműeknek? És ha ezt nem teszi, mert hisz ez ritkán leend érdekében, vajjon mi hasznunkra válik az osztrák lánczhajózás, midőn Ausztrián keresztül Bajorország felé akarjuk gabonaneműinket szállítani? Nem kellend-e attól tartanunk, midőn az osztrák láncz le fog rakatni, hogy az Erzsébetpálya vagy más vasutak kedvéért Bécsen felül aránylag magasabb díjtételek fognak a gabonaneműekre rovatni a lánczhajózási vállalat által, hogy így minél inkább megoszolják a forgalom a vasútak és hajózás közt, s minél nagyobb finansialis eredményeket érjenek el az osztrák vasútak és a hajózási vállalatok?

Ezen eshetőségektől tartva, számítottuk kimutatásainkban is a vizi utak szállítási árait Temesvár és Passau, valamint Budapest és Passau közt — Dévényig olcsó díjtételek mellett, s ezen felül oly árak mellett, melyekért kerékgözsök ott is szállithatnak. Feltételezve ugyan annak lehetőségét, hogy Ausztria közt és köztünk a dévény-passau lánczhajózásra vonatkozólag kedvező díjtételeket fogunk elérhetni, mit is forgalmi politikánk vezetőinek egyik lényeges feladatának tekintünk; mégis számításainkban Dévénytől Passauig ily kedvező viszonyt nem vettünk fel, s ezen útrészben

drága tarifa szerint számítottuk a kerékgőzösöket, melyek azon vonalon a lánczhajózásnál 14 kr. drágább tételt adtak. Dévénytől kezdve a Dunán felfelé a magyar kormány határozott befolyása alatt álló, oly gőzhajózási vállalatot óhajtanánk esetleg létrehozni, mely a magyar lánczon érkezett árút a kormány által megállapítandó díjtételek mellett fogja tovább vontatni. Ezen kerékgőzhajózási vállalat és a magyar lánczhajózás összehatóan működve biztosítandják aztán számukra a legolcsóbb kiviteli irányt.

Az Ausztriával létrehozandó egyezménynek feladata lenne nyers terményeink és lisztünk számára oly kedvezményes díjtételeket elérni, melyek a kerékgőzösök számára alkotható olcsó díjaknál is tetemesen olcsóbbak legyenek. Ha a kerékgőzhajózás a tonna kilometerenkénti 0 frt 01 kr. díj mellett elég haszonnal szállíthat Dévény és Passau között, akkor a lánczhajózás ezen vonalon többet nem számíthat a tonna kilometerenkénti 0 frt 00.60 kr. tételnél, melyet Dévényig a magyar vizeken kerékgőzhajózási vállalatokra is, még igen kedvező díjnak jelzünk. Ha Ausztria ily díjakat biztosítana az osztrák lánczon számunkra; akkor Magyarországon is a bezdán-dévényi vonalon hasonló díjakat kellene alkalmaznunk a lánczhajózásunk számára.

Ezzel a Duna nemzetközi jellegéből folyó azon követelménynek, hogy kedvezmény semmi hajónak se adassék, s hogy minden hajó egyforma bánásmódban részesüljön, — teljes mérvben elég lenne téve. — Ily esetben t. i. ha a merev kilometer egységtétel jutna érvényre, a lánczon — refactia — zona tarifa differenciális árak egyáltalában nem lennének alkalmazhatók, s érdekeinkkel meg egyezőnek látnám, hogy a lánczdíj tétele tonna-kilometerenként a 0 frt 00.60 krral alkalmaztatnék egyaránt nálunk is Ausztriában is. — Így a máris súlyosabb viszonyok között Bezdánra érkező külföldi termény, a lánczon nem éppen a legkedvezőbb díjtételek mellett haladna felfelé, s ez által a külföldi áru szemben a magyar terménnyel újabb hátrányt szenvedne, mert saját terményeink javára kívánatosnak látszik oly különbözeti és kötelék-díjtétel megalkotása, mely a láncznak magyar és osztrák dunai díjtételét mindenkor érintetlenül hagyná.

A lánczhajózási díjtétel egész mérvben belevonandó lenne azon kötelék-díjtételbe, a mely a magyar államvaspályáknak a budapesti közraktárakban, valamint Báttaszéken végződő vonalai és a bajor pá-

lyák között, továbbá a temesvár-bezdáni, a szolnok-bezdáni s nemkülönben minden más hajózási vállalataink és ugyancsak a bajor pályák között lenne életbeléptetendő.

A magyar államnak feladata a jelzett belföldi szállítási vállalatok által adandó nagymérvű kedvezményeket kieszközölni annál is inkább, mivel a bajor pályák ily irányu, habár mérsékeltebb kedvezményeket bizonyára meg fognak adni akkor ha előtérbe lépénd egyrészt a vorarlbergi pályának befejezése, vagy ha szorítva a bajor közvélemény által, valahára megadandja a Passauon felüli bajor Dunán a lánczhajózási engedélyt Ulmig. — Ezen állandó és merev lánczhajózási tarifa megadása Bezdántól Dévényig, vala mint a Duna Gönyő-dévényi szakasz kijavitása lennének szerintünk azon kedvezmények, melyeket annak fejében kellene az osztrák industrialis érdekeknek biztosítanunk, hogy ott a lánczhajózás kedvező tarifák mellett legyen felhasználható termelőink javára Dévény és Passau között.

Ha azonban a jelzett eredményre jutnunk nem lehetne és ennél fogva a láncztarifák érdekeinknek megfelelően nem biztosíthatnának; akkor ezen lánczhajózásra bizonyára határozott befolyást nyerhetnénk, ha ugyancsak magyar részről Dévényen mintegy 20 erős kerekcsont vontató gőzhajó lenne, mely a magyar terményt vagy magyar kereskedők birtokában lévő terményeket, a magyar lánczon Dévényig érkezésükkor, tovaszállítanánk Bécsig, Passauig, vagy esetleg tovább, — oly tarifák mellett, melyeket a magyar kormány határozna meg.

Ily esetben, ha az osztrák kormányval a lánczhajózási díjakra egyezni nem lehetne, ezen kerékgőzösök tartós versenyképességéről az osztrák pályák és hajózási vállalatok ellenében a magyar kormánynak kellene gondoskodnia.

De továbbá azon esetben, ha egyeség a két állam között létre nem jöhetne — s így a Dunán a láncztarifák merevsége nem stipuláltatnék — compensatiót nyerne a magyar érdek abban, ha az összes magyar vizeken, tehát a Dunán és a mellékfolyókon oly tarifákat fogna szabni a magyar kormány, melyek érdekeinek leginkább megfelelnek. Így a bezdáni lánczra akasztott s külföldről érkezett hajó ne részesüljön oly kedvezményekben, mint a belföldi, mely oda érve ezt használni akarja.

Ez elérhető, ha differencialis tételeket állapít meg a magyar lánczhajózás a belföldi szállítás javára, midőn is ezen kedvezményeknek a Bezdán előtti lánczvonalat belevonja a kedvezményezésekbe, és a Dévényen túli hajózási tételt a belföldi áru számára a kerékgőzösökkel vontatásnál olcsóra szabja.

Továbbá, ha az osztrákokkal lánczhajózás tekintetében egyezkedés nem létesülne, mindig elérhető leend az is, hogy a rozabb kiviteli viszonyok között a kormány a lánczhajózási díjakat majdnem az önköltségekig le fogja fluctuáltathatni, míg ellenben a hajózásnak regressusa megleend a jobb évben, midőn is a díjak felemelése által pótolja a fent jelzett bevételi fogyatkozást.

A fluctuans tarifa, mely a viszonyokhoz mérten változik, nagy előnyére leend az összes termelő közönségnek főleg akkor, ha az állam vaspályáin is alkalmazást fogna nyerni különösen a kiviteli forgalomban.

Ezen fluctuáltatása a vizi és államvaspályatételeknek csakhamar kényszeritené a többi concurrens magyar és osztrák vaspályákat hasonló fluctuatiókra, melyek a termelés legnagyobb előnyére válnának, s méltó kárpótlást nyujtanának azon el nem érhető haszonért, mely az osztrák kedvező láncztarifák elérhetésében található volna.

Ezek után fordítsuk figyelmünket a Dunán létező más oly viszonyokra, melyek ösmerete nélkül a helyzetet jól megítélni nem lehet.

Ezen viszonyokat megalkotta a szabad. dunagőzhajózási társaság, eme elfajult műve nagy hazánkfiának gróf Széchenyi Istvánnak, ki is ezen társaságot Magyarország javára teremte meg, míg azonban az ötvenes években uralkodott szellem hatása alatt éppen a magyar érdek ellensége lett, s ez maiglan is.

A szab. dunagőzhajózási társaság, mint folyóvízen működő hajózási vállalat, ez idő szerint Európában egyedülinek mondható, hajóinak mennyisége és kitűnő voltánál fogva. Azonban legfőbb igazgatásában oly sarkolatos elvi hibák követtetnek el, melyek ezen vállalat jövedelmező képességét kétségtelenül csorbitják. Ily hibát követ el, midőn a magyar terményeket, különösen a Budapesten felüli állomásokról Bécsbe és az ezentuli állomásokra majdnem oly magas díjtételek mellett szállítja, mint a vasutak s ennél fogva ezen irányban a forgalma csekélyebb annál, a mit e részben elérnie lehetne.

Már előbb említők volt egy helyen, hogy Oláhországból mintegy 0 f. 01.20 krajczárnyi tonna-kilométerenkénti díjtétellel szállít, míg a Budapestől felfelé feladott árukat 2 kron, sőt 2.03—krajczáros tételek mellett szállítja. Ezen tarifa politika önkénytelenül is azon hiedelemre vezet, hogy ezen társulat részvényesei közül némelyek talán egyuttal részvényesei az osztrák államvaspályának is, és így befolyásukkal megosztják a két vállalat közt a hasznokat, melyeket a magyar terményekből beszednek. Helyesebb saját érdekében ezen társaság tarifa politikája az aldunán, hol aránylag jutányosabb díjak mellett eszközli Budapest Bécs és Passau felé a szállítást. Azon díjtételek mindazonáltal korántsem mondhatók olcsóknak, de elégségesek arra, hogy a kereskedő mindig szívesebben adja át a szállítást a hajóknak, mint a vasutnak. De létezik ott egy természetes akadály a Vaskapu, melynek bizonytalan vizállásai, bizonytalanná téve a hajózást, elirányítja a vasut javára a kereskedő küldeményét, midőn is ez nagyobb díjat fizet szívesebben, semhogy az áru bizonytalan ideig várja Turnuseverinen a tovaszállítás lehetőségét. Ezen társaság hatalmas volta daczára jól tudja, hogy a lánczhajózás reája a legnagyobb kárral lehetne. De tudja ezt azon részvényes is, ki ezen társulat részvényein kívül, az osztrák államvaspálya részvényeiből is bir. A lánczhajózás Magyarországon az egyik épugy, mint a másik társaságnak létérdekeit támadandja meg, ha ugy lesz kezelve, mint a hogy ohajtjuk. Hogy ez csakugyan így van, mutatja leginkább a szab. Duna gőzhajózás azon forgalmi politikája, melynek hatása alatt tarifaversenyben bocsájtkozott mindenkor oly vállalatokkal, melyek a Dunán megalakultak. Megölt minden fiatal kezdő vállalatot, hogy a dunai egyedáruság kezeiben maradjon. De képes leend-e folytatni ezen irányu eljárását szemben a magyar állam oltalma alatt álló lánczhajózással? Úgy véljük, hogy nem. Mert minden bizonnyal ezen magyar állam, bármily szegény is most, ezen társulattal még mindig képes leend versenyezni.

De a szab. Dunagőzhajózási társaságnak van még egy másik tendenciája is, és ez az, hogy a társaság székhelyének, Bécsnek, állandóan oly preferentiákat nyújt, melyeket Budapesttől megtagad. E kedvezményeket ismét a tarifák tüzetes áttekintésével találjuk meg.

Mielőtt tehát egy hajózási vállalat alkotásába beleereszkednénk, kérdezzük meg: vajjon a dunagőzhajózási társaság hajlan-

dó-e annak fejében, hogy a lánczhajózást neki adjuk át, elállani traditionis tarifapolitikájától; hajlandó-e differentiális tarifarendszerével felhagyni, pótolva ezt tonna-kilométerenkint minden távolságra vonatkozó egységes díjtételekkel; vagyis hogy az árut, mely akár Magyarország, akár Románia állomásainak bármelyikén adatik fel, nem fogja-e azért, mert az egyik áru hosszabb utat tesz meg, mint a másik, jutányosabb egységi tétel mellett szállítani? Továbbá lemond-e a refactia rendszerről, valamint egyéb hajózási s a refactiákat pótló minden más, de hason irányu kedvezmények megadásáról Bécsrel szemben? Megadja-e Budapestnek mindazon előnyöket, miket Bécsnek megad, a tört forgalomban? Végre bele nyugszik-e abba, hogy minden hajózási campagne végén a tarifatételek a magyar kormány által revideáltassanak, illetőleg, a jelzett évenkénti eredmények figyelembe vételével a jövő évi maximal tarifák megállapíttassanak? Továbbá megadhatjuk a lánczhajózási engedélyt, ha a lánczhajózást Passauig az osztrák törvényhozás, Ulmig a délnémet törvényhozások által biztosítva magának, a magyar árunak Dévényen felül is, oly tarifákat adand, mint a milyeneket a magyar kormány a magyar Dunán jóvá fogna hagyni. A mellékfolyókon a lánczon való hajózási tarifák hasonlóan az állam által állapíttatnának meg.

A lánczhajózási vállalat önállóan lenne könyvelendő s a társaságra hárulandó károk az alább látható alapból lennének esetleg kiegyenlítendőek. Végül a lánczhajózási engedély csak rövid időre adassék meg, nevezetesen pedig legfeljebb nyolcz, vagy tiz évre.

Ezen követelésünket pedig azzal indokoljuk, hogy a láncz s a sodronykötél rövid ideig használható, még pedig a láncz 10—12 évig, az olcsóbb sodronykötél pedig mintegy fél annyi ideig szokott tartani. Ha tehát a vállalat lánczot rak le, évente a befektetett tőkének legalább is $\frac{1}{10}$ részét kell, hogy leírja a mérlegben, míg a sodronykötélnél 15% leírás szükséges.

Ha a nevezett társaság ezen feltételeknek aláveti magát, csak örülni fogunk annak, hogy ezen vállalatot továbbra is fenttarthatjuk életképességében, és alkotójának gr. Széchényi István intencióinak megfelelően visszaterelhetjük régi traditiói felé; de ha e föltételekbe bele nem egyezik, akkor magunk fogjuk a lánczhajózást Temesvár és Dévény közt, ezen felül pedig Bécs-Passauig a kerékgözös-vontatást létesíteni, s versenyre kelünk a nevezett vállalattal.

Lássuk azonban, hogy ha magunk vesszük kezünkbe a vállalatot, ebből közgazdászati lag véve mily viszonyok fejlődhetnek kereskedelmünkre nézve? A dunagőzhajózási társaság az al-dunai terményeket továbbra is szállítani fogja felfelé szokásos díjtételei mellett, bárha bizonyára nem lánczhajózási díjtételek mellett Bezdánig, s itt uszályait a magyar lánczgőzöshöz fogja kötni s továbbítani Dévényig. Ez igen nagy hasznára lesz a magyar lánczhajózási vállalatnak, mely ily módon annál kevésbbé szorul állami garantiára vagy subventióra.

Dévénytől felfelé vagy fog létesülni osztrák lánczhajózás, vagy nem. Az utóbbi esetben a dunagőzhajózási társaság gőzhajói tovább viszik a magyar lánczon felérkezett oláh árut; ha pedig létesülni fog az osztrák lánczhajózás, ezen szállítja tovább uszályait, főleg akkor, ha, a minthogy valószínű ugyancsak a dunagőzhajózási társaság kapja meg az osztrák lánczhajózásra a concessiót. Ellenben a magyar lánczhajózás Dévényben megszakadván, ha a magyar állam a magyar gőzhajókat nem akarja odaállítani, vagy valamely hajózási vállalattal fog egyezségre lépni a magyar provenienciájú áruk továbbítása czéljából, vagy az osztrák lánczot használandja még akkor is, ha ez a szabadalmazott dunagőzhajózási társaságé lenne, még pedig akkor, ha ez kedvező feltételeket ad.

Ha kedvező lánczdíjtételek nem lennének elérhetők Dévénytől felfelé, a magyar gőzhajókkal kellene továbbítani a magyar árut.

Igy minden körülmény közt biztosítjuk magunknak a legjutányosabb szállítást Passauig, s dominálandjuk a dunagőzhajózási társaságot vagy azáltal, hogy vele versenyre kelve olcsó tarifákra kényszeríthetjük, melyeket ha meg nem ad, elveszt minden magyar szállítást, vagy dominálandjuk az által, hogy vele kiegyezve, oly tarifák mellett szállíttatunk általa, melyeneket tőle a magyar kormány fog követelni. De dominálandjuk ezeken kívül az osztrák államvaspálya-társaságot is, mely ellen élénk harczot folytathatunk Temesvártól Bécsig több bányási állomáson, Szegeden, Budapesten, míg másrésről a magyar államvaspálya az alföldön összegyűjtött terményeket Budapestre szállítván, azokat a hajózási vállalatnak adja át menten az osztrák államvaspálya-tarifa politikájának nyomásától.

Megjegyezzük itt, hogy a magyar államvaspályának a tiszai pálya megvétele által történt kibővítése csak akkor nyerend teljes

képet, ha végpontjául nem Budapestet tűzzük ki, hanem oly szállítási vállalattal hozzuk szoros kapcsolatba, mely a fővárosba hozott árut saját érdekeinknek megfelelő tarifák mellett szállítja el.

Hiába való lesz addig a magyar államvaspálya által az Alföldnek a magyar kincstár kárával tarifákban adandó kedvezmények egész sora, ha ezen pályán áruinkat csak Budapestig szállíthatjuk, s ha innen továbbítására érdekeinkkel merőben ellentétes vállalatok alkotandják a tarifákat!

Ugyanezen eszmemenet merült fel akkor, midőn a buda-győrebenfurti összeköttetés szóba hozatott, mely mint a magyar államvaspályának kiegészítő része, határainkig biztosítja az olcsó díjtételt terményeink számára. Itt is, mint fentebb, azt kell kérdeznünk: vajjon biztosíthat-e számunkra ezen utirány olcsó díjtételeket határainkon túl is, s vajjon a magyar határt átlépve, nem leszünk-e alávetve Ausztria netáni magán érdekeinek, a magyar és bajor határ közt céljainknak meg nem felelő tarifákat alkotván talán, hogy valamely cselekvényünket vagy eljárásunkat visszatorolja, vagy valami kedvezményt csikarjon ki tőlünk.

De mellözve az ily irányu felfogásokat, kérdem, várhatunk-e a Gizella és Erzsébet pályáktól érdeinknek megfelelő tarifa-alkotásokat? Képzeltetjük-e azt, hogy e két pálya más, mint saját jövedelmezősége szempontjából alkosson magyar terményeink számára díjtételeket? S minthogy ezen kérdésekre a válasz merőben csak tagadó lehet, kérjük már most, vajjon e vízi utak olcsóságától eltekintve, nem érendjük-e el Passauig érdeinknek megfelelően szervezve a hajózási díjtételeket, azt, a mit semmi féle más mód nem biztosít számunkra, hogy t. i. függetlenekké legyünk az osztrák pályák tarifa képzésétől, de sőt hogy azokra a jelzett hajózási összeköttetés által a legegyszerűsebb befolyást biztosítsuk magunknak? Csak így képzelhető, hogy hasznunkra leend a vorarlbergi pálya is, midőn a magyar hajózási vállalat és a bajor vasutak kölcsönös érdeküknek tekintendik, hogy az osztrák vaspályával versenyezzenek, vagy kiegyezzenek a Magyarország és Zürich közti szállítások lehető legnagyobb hasznára.

Az említettek után térjünk át annak jelzésére is, hogy bármiként történjék a dolog, t. i. akár a magyar állam saját régiében, vagy vállalkozókkal fogja elkészíttetni a Béga-csatornát, s a Dunának dévény-gönyői szakaszát, akár ha magyar gőzhajózási

vállalat alakul, akár pedig ha a dunagőzhajózási társasággal egyezkedünk, az minden körülmény közt csak úgy fog történhetni, ha a magyar állam a költségek egy részének fedezését magára vállalja. Mert semmi kétség benne, hogy a jelzett vízi utak és hajózási üzletek, főképen ha általuk a többi szállítási vállalatokkal versenyre lépve, gőzhajózási és vasúti tarifák leszállítását akarjuk elérni, magas jövedelmeket nem fognak hozni; de azért a befektetett pénz az államkincstárra nézve nem fog mindig jövedelmezőség nélkül heverni.

Ugyanis azon véleményes jelentés szerint, melyet a múlt év elején Türr tábornok úr, terveinek megvizsgálása végett több miniszterium kebeléből kiküldött bizottság készített, a Béga-csatornán mintegy 300,000 tonna áru szállíttatnék évenként ennek elkészültekor. Feltéve, hogy ezen számok helyesek, s hogy a több évi átlagos tapasztalás sem többet, sem kevesebbet nem fog mutatni, akkor a vízi vámot 0 frt 01 krajczárral számítva tonna-kilometerenkint, mintegy 282,000 frt brutto bevétel mutatkozik, melyből az igen egyszerű kezelés folytán legfeljebb 2% a regie-re levonatván, tehát 5600 frt, a vízi vámból kereken 275,000 frt állandó bevételre számíthatunk.

Figyelembe veendő, hogy éppen Temesvár és vidékének piaci árai ez idő szerint oly alacsonyak, arányítva a pesti árakhoz, a két hely közt túl magasra számított vasúti fuvardíjak következtében, hogy bátran számíthatjuk a vízi vámot metermázsként 9·4 krajczárba.

De fedezetet találанд ezen beruházás csekély mérvben akkor is, midőn a bányászati termények Báttaszékről Fiuméig szállíttatván, élénkíteni fogják a magyar államvaspálya bevételeit, ha mindjárt a magyar állampálya az egységi tételeket a legalacsonyabbra szabja, és csak kevéssel emeli is az önköltségek fölé, a miként azt versenyképességünk fentartására igenis óhajtandónak tartjuk.

De ugyancsak ezen forgalmi emelkedés, valamint a Budapestről Báttaszéken át Fiuméba irányított lisztforgalmának növekedése fogja jövedelmezővé tenni a báttaszéki darabka vasutnak és rakpartnak kiépítését is, mely nélkül a magyar államvaspályákat a déli vaspálya nyüge alól teljesen mentesnek képzelnünk úgy sem lehet.

Csekély beruházás ez azon forgalomhoz képest, melyet ez uton a magyar államvaspálya teljes mérvben kezébe ragadhat, s

mely ellen a déli pálya, ha a magyar állampályával jövőre cartelle viszonyba nem lép, csak az által bir védekezni, ha a báttaszéki összeköttetés által a szállító közönségnek biztosított olcsó díjtételhez hasonló olcsó díjtételű összeköttetést enged Budapest-Fiume, esetleg Triest közt.

Ezek után tekintettel a dunai forgalomra s különösen a gönyő-dévényi vízi-vám esetleges jövedelmét latra vetve, felemlítjük, hogy 1879-ben mintegy 500.000 tonna transitált Gönyő-Dévény között, a mikor pedig igen gyenge termésünk volt s alig exportáltunk, — míg a vasutakon Bécsnek továbbított áru ezen összeg felével bizony felér.

Feltehetjük, hogy akkor, midőn a gönyő-dévényi szakasz helyre lesz igazítva, ezen árumennyiségnek sokkal tekintélyesebb része leend vizen szállítva, s ennél fogva a dévényi vízi út jövedelme annál inkább fog emelkedni.

Javunkra szolgál az is, hogy ezen árunak egyik tetemes része nem magyar, hanem román provenientiájú, mely velünk együtt fogja a vízi vámot Gönyőnél fizetni. Itt is hasonlólag, miként a Bégánál tonna-kilométerenként 1 krajczáros díjtételt velünk számításunk alapjául vehetni, minél fogva egy tonna 86 kr., vagyis egy m.-mázsa 86 krajczár vízi vámot fog fizetni. Ennek következtében ezen csatornának a fentebbiekből látható összbevétele évente 430,000 frt leend, mely összeg azonban tetemesen leend leszállítható, midőn 5.000,000 frt befektetési tőke 7%-os kamatja csak 350,000 frt lenne. De pazaroltunk ezen számokkal bebizonyítására annak, hogy még ily kevés takarékoság mellett is nagy hasznu marad a vízi út már a vasutak leszállított díjtételei ellen is.

A vízi utakba fektetendő tőkéket, alig van tehát okunk félteni, és ennél fogva bátran szólalhatunk fel azok mellett.

Ezek után szemléljük a láncz- és kerékgőzhajózás létesítése által igénybe veendő befektetési tőkéket. Felemlítjük, hogy az újabb időben legtöbbnyire nem lánczokat, hanem sodronyköteleket fektetnek le a folyó medrébe. Ezek tartóssága ugyan csekélyebb, mert a homok és kavics, valamint a lánczhajókon alkalmazott hengerek nagyobb mértékben koptatják, mindazáltal, mert olcsóbbak, inkább kezdik alkalmazni, mint a lánczot. Ily sodronykötél lerakása a Dunán kilométerenkint mintegy 1700 frtba kerül, míg álló vizekben, vagy csekély sebességű folyókban 1000 frttal is kiállíthatók tőké-

letesen jó minőségben. Ezen árakat felvéve, a sodronykötél Temesvártól Bezdánig 250,000 frt, Bezdántól Dévényig 850,000 frt, s együtt 1.100,000 frtba fog kerülni.

Nem említjük ezuttal a Ferencz-csatorna torkolatától majdan Szolnokig vezetendő láncz vagy sodronykötél költségeit, mert ez idő szerint és mindaddig, míg a voralbergi vaspálya ki nem épül, nem is képzeljük ezen az uton a magyar terményeknek Svájcba szállítását. Szorítkozunk ennél fogva csupán a temesvár-bezdáni vízi utra, melyen mintegy tíz darab 40—50 lóerejű lánczhajózásra alkalmas gőzös, melyek ára összesen mintegy 300,000 frtra tehető, a Dunán Bezdántól Dévényig mintegy 20 lánczgőzös szükségeltetnék egyenkint 150 lóerővel, melyek beszerzési ára 1.900,000 frtot tenne. Kellene még mintegy 20 darab 300 lóerejű gőzhajó a Dévénytől Passauig netalán szükségesnek mutatkozó hajózási szolgálatra. Ezek beszerzési ára körülbelül 3.500,000 frtot tenne. Ezeken kívül még néhány csekélyebb lóerejű gőzhajót kellene beszereznünk, melyek egyik és másik lánczszakasz közt teljesítenék az összeköttetési szolgálatot. Ezek körülbelül 500,000 frtot igényelnének. Végül gondoskodni kellene mintegy 150 darab uszályhajónak beszerzéséről is, hogy a magánosok kezén levő uszályhajókkal ne üzethessék a forgalomra nézve oly káros üzérkedés. Feltehető azonban, hogy magánosok által minél több és több uszályhajó fog készíttetni, mihelyt azok tovavontatásáról a lánczhajózás által biztosítva lesznek. Ezen feltevésben a 150 uszályhajóból csakis 100-at kellene tartós és szilárd vaslemezről építeni, míg 50 darab fából készülhetne, melyek teljesen megfelelnek a szükségletnek addig, míg a magánosok által építendő uszályhajók a kellő számra szaporodnának. A 100 vas uszályhajót 1.800,000 frtba, s az 50 fa uszályt mintegy 300,000 frtba számítva, tenne a szállítási vállalat összes befektetési költsége sodronykötelekben és hajókban 9.400,000 frt.

A már fentebb is említett ministeri bizottság, mely Türr tábornok terveinek tanulmányozására kiküldve volt, Magyarország vízi uti hálózatának előmozdítása céljából javaslatba hozta a szállítási adónak a vízi utak elkészítésére leendő fordítását, s ennek fejében, látván a nagy előnyöket, miket a vízi utak biztosítanak a közönségnek, a vízi szállítási adót 3%-kal felemeltetni ajánlotta.

Az ily módon képezett alaphól az állam képes lett volna nagyobb tőkeösszegeket befektetni a vízi utakba, s már elkészülhetett

volna a mintegy 10 millió frtot igénylő vukovár-károlyvárosi vízi út, elkészülhetett volna a Béga s még más érdekeinknek megfelelő vízi út. Midőn azonban a törvényhozás a folyó évben a szállítási adónak felemelését elrendelte, meghiusult egy időre azon reményünk, hogy a vizeken beveendő szállítási adó a víziút alapra fordíttassék.

Mindazonáltal az általunk életben léptetni kívánt lánczhajózás a javasolt víziút alap tetemes segélyére fog szorulni, miután a hajózási vállalat viszonyai koránt sem oly kedvezők, mint az előbb körülírt víziútaké. Egyrésről alapfeltételül véve ily vállalatoknál az olcsó díjtételeket, s egy oly forgalmat, mely a szállítás igényeinek minden irányban és minden körülmény közt képes eleget tenni, nagyobb mennyiségű hajót kellett számba vennünk, melynek tőkéje, mert a hajóraj sokszor kénytelen lesz munka nélkül vesztegelni, nem fog állandóan jövedelmet adni; sőt azon kívül, hogy a befektetett tőke nem fog jövedelmezni, még a nagy regiet is fel kell tartani, mert a szükséges legénységet ép úgy naponta fizetni kell, ha közlekednek, vagy ha vesztegelnek a hajók. Figyelembe veendő továbbá az is, hogy a lánczhajózás négyannyi eredménnyel tud főkép a sebes folyású vizekben felhasználni egy gőz löerőt, mint más kerék vagy csavargőzösök. Ennek ellenében azonban jelentékeny a lánczban, de még inkább a sodronykötélben befektetett tőkének évente a gyors kopás következtében leírandó törlesztési részlete, mely ily vállalatok mérlegét annyira sújtja.

A nagy előnyökkel nagy hátrányok is vannak összekötve, melyek nem annyira technikai vagy mercantil természetűek, de leginkább azon feladatában rejlenek a tervezett vállalatnak, mely szerint követelünk tőle tekintélyes hajórajt és versenyt minden létező víz és vasúti közlekedési vállalatok ellen.

Szemléljük ezek után a pénzkérdést tüzetesebben. Kivánalmunk szerint a hajókba és a temesvár-dévényi sodronykötélbe befektetendő tőke 9.400,000 frtra emelkednék, mert csakis ily nagy mérvű befektetés mellett képzelhető hajózási vállalat, melynek segélyével a déli és az osztrák államvaspálya társaságok, valamint más hajózási vállalatok tarifáira teljes befolyást nyerhetnénk.

Ezen tőkének kamatjai, ha azokat hét perczentre számítanók, az évi tőketörlesztések és leírásokon felül 656.000 frt jövedelmet vesznek igénybe.

Mi azonban a versenyt, a melyet ezen vállalatnak a vasútak és hajózási vállalatok ellen kellend kiállania, az első években legalább is oly nagymérvűnek képzeljük, hogy a vállalat csak úgy fogja ezt eltűrhetni, ha jövedelmei legnagyobb részéről lemond egy időre, s ha lényegileg megelégszik versenyképességének fentartásával, és tőkéjét helyesen fentartva, valamennyi csekély jövedelme is lesz.

Ily feltételekkel szemben magától érthetőleg gondoskodni kell a tőke kamatjainak más úton leendő fedezéséről.

Ennélfogva megemlékezve ugyan is a több miniszteriumok kebeléből kiküldött vegyes bizottság azon véleményes jelentésére, melyet ez Türr tábornok ur a temesvár-károlyvárosi víziúti tervezete felett készített, úgy látjuk, hogy az általunk várt jövedelemhiány fedezése a szállítási adónak ily célra leendő felhasználása által, leginkább elérhető lenne.

A jelzett vegyes bizottság ugyanis alapot keresve, melyből a csatornába befektetendő tőke kamatja fedezhető legyen, a vízi-vámokon kívül, melyeket mi is a víziútak elkészítésére vélünk fordítani, a víziútakon megforduló hajók szállítási adóját is, mely akkor 2 % volt, háromra esetleg négyre felemelve, a víziúti alap javára ajánlja fordítani. A bizottság reményli különben, hogy az elérendő nagyobb haszon által, mely a jutányos víziúti szállítás által, a közönségnek nyújtatik, a víziúti szállítás nagyobb mérveket nyer, és ez a szállítási adó emelkedésében kifejezést találand.

Ezen emelkedést a vizeken legalább is 10 %-ra számítja a bizottság, s nemkülönben megjegyzi azt is, hogy jelenleg a hajók egy része nem fizet szállítási adót, mivel csak is azon hajók rovat-tak meg azzal ez idő szerint, a melyek valamely hajózási társaság tulajdonát képezik, míg a magánhajók ezen adótól idáig teljesen mentek voltak, bárha ezek az összes magyar szállító hajók létszámának mintegy 40 %-át képezik.

Ily adatok nyomán a bizottság úgy találva, hogy a hajózásból ennekelőtte befolyt 2 %-os szállítási adó 500,000 forintot jövedelmezvén a kincstárnak, ha ezen adó 4 %-ra emeltetnék, a bevétel 1.000,000 frt lenne. De ha a megnagyobbodni reménylett forgalom csakugyan legalább 10 %-al növekedvén, befolyyna 1.100,000 frt, ha pedig ezen adó a magányosok hajóira is kiterjesztve lenne, akkor a főösszegnek még 40 %-ja azaz 440,000 frt lenne, több

bevételekép várható, a melyekből levonva 10 % -ot a kezelési költségre, a várható főösszeg 1.500,000 frt lenne.

Tekintve azonban, hogy a magán hajók leginkább hivatvák a tarifák mérséklésére a verseny által, melyet létesítenek, részünkről a magánhajók megadóztatását nem tudnók sürgetni, de sőt ezt károsnak jelezzük.

Így tehát csakis a mostanáig megadóztatott hajókat óhajtva továbbra is megadóztatni s ezek szállítási adóját 4%-ra téve, évi 1.100,000 frtra számítunk ezen ezimen, a jelenlegi 3% szállítási adóból várható 750,000 forint bevétellel szemben. (Itt megjegyezzük, hogy a fentebbi viteldij összeállításokban már ez alapon 4%-kal vettük számításba a szállítási adó.) A több bevétel lenne tehát 350,000 frt. ide értve a szállítás növekvéséből származott 10%-ot is. Ehez hozzá kérjük adatni a szállítási adónak folyó év elején 2%-ról 3%-ra történt felemelésétől várható 250,000 frt adóemelkedést, mely az előbbihez hozzáadva képezné a 9.400.000 frt tőkének majdnem hat és fél percentjét. Midőn azonban a keresett összevetet ily módon megtaláltuk volna, azon megjegyzésünket hozzuk fel, melynél fogva tekintve a jelenlegi pénzviszonyokra a tőkének hét %-nál csekélyebb kamat melletti jelentkezését várjuk. Magától érthető, hogy az általunk kívánt célokra tőkét csakis állami kamatbiztosítás mellett kaphatnánk, mely a vizi szállítási adó egy részének felhasználásában találná fedezetét.

Ezek után összegezzük az elmondottakat. Feladatunkká tettük eme előadásunkban behizonyítását annak:

1. Hogy a viziútak helyes kihasználásában rejlik az olcsóbb fuvarbér elérése, melyet midőn eladási piacunkra szállítunk mostan még annyira nélkülözünk. A viziútak helyes kihasználása által emancipáljuk magunkat a déli, de leginkább az osztrák államvaspálya tarif uralma alul; — míg épen eme reánk oly nagy fontosságú két pálya államosítása ugyis nem gondolható. Továbbá a viziútakat helyesen felhasználva a Dunán határunkon túl is mind odáig, a meddig ezen viz hajózható, urai maradunk szállítási viszonyainknak, továbbá domináljuk üdvös concurrentia által az Erzsébet pályát, egykor pedig a vorarlbergi pályát, mely utóbbi elleni lépéseinkben a bajor pályák segélyére számithatni hiszünk.

Végül dominálva az osztrák államvaspálya egész vonalát, egyuttal végszakaszt szerzünk meg a magyar államvaspályák

Budapesten végződő hálózatának, mely nélkül ez még akkor is képtelen lenne befolyásolni az osztrák pályák nyugoti csoportját, ha kiépülne a buda-győri vonal is, ha onnan Leobersdorfig kész lenne az összeköttetés, és a magyar kormány csakugyan határainkig rendelkezhetne korlátlanul a tarifák felett.

2. Felhozzuk azt is, hogy a várható forgalom folytán a vízi-vámokkal fedezni fogjuk a víziútakba valószínűleg befektetendő tőkét.

3. Bebizonyítottuk, hogy a létesítendő hajózási vállalatból jövedelmet nem kívánhatunk, mert nem a jövedelmezőséget tűztük ki feladatául, de a folytonos versenyt egyéb szállítási eszközök ellen. Iparkodtunk ezen vállalat tőkéjének kamatait leginkább oly forrásból fedezni, mely az államra csak kis mérvben terhes, s nagyobb áron oly új adóra fektettük a jövedelem egyik tetemes részét, mely az állampénztáraiiban idáig be nem folyt, tehát kincstárunkat csakis egy kisebb hányaddal sújtjuk általa. Végül még csak egy megjegyzést vagyunk teendők.

A kérdéses hajózási vállalatot leghelyesebben az állam lenne hivatta kezelni, u. m. kezeli a m. államvaspályák hálózatát, kimondjuk azt daczára annak, hogy az állami kezelés drágább valamivel, mint más vállalatok kezelése, kimondjuk azt továbbá, bárha teljes mérvben tudatában vagyunk a nehéz pénzügyi helyzetnek, mely az államra az utóbbi évtizedekben nehezedett.

E részbeni okaink leginkább abban pontosulnak össze, hogy ezen hajózási ügyek kezelését ugyanazon igazgatás alá óhajtanók helyezni, mely a magyar államvaspályák ügyeit vezeti, csakis így remélve azon egyöntetű és öszhangzó eljárás maximumát elérni, mely egyrészt a magyar termelés concurrentia képességét. másrészt a m. állam vaspályák céljaiknak megfelelő teljes működését biztosítja.

Ha daczára ezen előnyöknek, e részben a törvényhozás más-kép intézkednék, akkor leginkább egy ujonnan alakítandó társulatot óhajtanánk létesíttetni, a mely csakis, ha Budapesten székelne és ha a kormány közlegeivel folytonosan érintkezne, értené meg a kormány közigazdászati céljait. Ellenben ha a meglévő társulatok közül ily hajózás létesítésére egyedül képesített szab. duna-gőzhajózási társasággal történne megállapodás, tartani kellene attól, hogy ezen társaság a budapesti székhely ideáját elutasítva, e

részben sohasem engedne oly érintkezési módott közte s a kormány között, mely az ügyek surlódás nélküli, és az általunk tekintetbe vett feladatoknak megfelelő kellemes elérését, remélni engedné.

De másrészt súlyt fektetve a concurentia által elérendő jutányos díjtételekre, képzelhetjük-e, hogy a szabadalm. dunagőzhajózási társulattal egyezkedve a Dunán hosszú idő előtt kifejlődhetne az általunk óhajtott concurrentia. Nem lenne-e inkább várható a kis vállalatok megszűnése? mig ellenkezőleg jutányos díjakra csak akkor fogunk számithatni, ha jelenlegi helyzetében hagyva ezen társulatot, őt kényszeríteni fogjuk ez ujonnan létesítendő vállalat elleni concurrentiára.

Mi fel vagyunk fegyverkezve ellene, lemehetünk díjtételeinkkel, mert fedez a javasolt szállítási adóalap, s így a verseny csakis üdvös lehet, mert ez verseny a hajózási vállalatok között, és verseny egyidejűleg a vasútak ellen, melyeket most nem tudunk uralni.

Csak is az új társulat megalkotása biztosít arról is, hogy a szabadalm. dunagőzhajózás és az osztr. államvaspálya társaságok összeszövődött érdekei némileg szétvállandnak a létérdek miatt, melyet mindegyikük szem előtt fog tartani, ha a szabad verseny által oda leend kényszerítve.

Másrészt azonban le fognánk mondani azon nagy előnyökről, melyeket a székhely s különösen a szabad verseny eszméiben találunk, ha a szabadalm. dunagőzhajózási társasággal egyezve a lánczhajózási concessió felett, ez a következő két feltételt fogadná el. t. i. 1-ször: ha lemondana a differencialis tarifákról, melyeket romániai provenientiáknak jelenleg ad: 2-ször: ha az illetékes törvényhozásoktól Dévényen felül lehetőleg Ulmig kieszközölve magának a láncz vagy sodronykötél hajózási engedélyeket, ezen nem magyar vonalokon is oly díjakat biztosítana terményeinknek, melyeket a magyar kormány időnkint a magyar lánczhajózás részére meg fog állapítani.

Ezek után megjegyezzük összevonva a mondottakat még.

Hogy akár az állam, akár új társaság, akár a szab. dunagőzhajózási társaság létesíti a lánczhajózást, a vasúttal és hajózási vállalatokkal cartilirozni nem szabad, mert szabad versenyt akarunk vizen is, mindenesetre pedig hajózási vállalatok és vasútak között.

Ha egy új társaság vagy a szabad. dunagőzhajózási társaság nyerik el a concessiót, ki kellene kötni a tarifák alkotását az állam kizárólagos jogai közé, ki kellene kötni a láncz visszavásárlását úgy a lánczgőzösök és egyéb gőzösök az uszályok visszavásárlását az állam részéről akkor, midőn azt jónak látja — az előre közül irt módok szerint, ezzel egyuttal megszűnván a társaság minden joga és kötelezettségei.

Ezekben foglalva forgalmi eszközeink kiegészítéséhez mellőzhetlenül szükséges követelményeinket boldognak fognók tekinteni magunkat, ha eszméink és nézeteink egynémelyike felkarolva és a közvélemény által érvényre emelkedvén, földművelésünk javára fogna szolgálhatni.

GR. KÁROLYI SÁNDOR.

Az állami vasutkezelési rendszer előnyei.

A Lierre-től Turnhout-ig vezetendő vasút tárgyalása alkalmával Sainctelette a közmunkák ministere Belgiumban nemrég egy bár rövid, de annál hatásosabb beszédben kifejtette az állami vasútkezelési rendszernek a magán vasútkezelési rendszerrel szemben észlelhető főelőnyeit. Az állami vasútkezelés előnyeit a minister különösen abban véli feltalálhatni, hogy az államvasúti rendszer mellett: 1. egyszerűbb az igazgatási szervezet; 2. olcsóbbak a szállítási díjak (különösen a francia vasútak díjtételeihez hasonlítva); és 3. nagyobb a felelősség a közönség irányában. Az alábbiakban a „Revue commerciale et juridique”-ben közzétett szöveg nyomán adjuk a minister beszédét szó szerinti fordításban:

„Nincs szándékom, úgy mond a minister, elméleti fejtegetésekbe bocsátkozni, a mint ezt az állami és magán vasútkezelési rendszer harcosai más országokban tenni szokták; de minthogy a hazánkban létező állapotok felől minduntalan valótlanságok terjesztetnek a közönség körében, felhasználnom az alkalmat arra, hogy a tényeket a magok valódiságában vázoljam.

Mindenekelőtt hangsúlyozhatom tehát, hogy a lakosság, a mennyiben közlekedési útjaik magán társulatok kezelése alatt állanak, e vonalaknak államosításában kétségtelen előhaladást ismer fel, s azt mint valódi jótéteményt üdvözi.

Nem elégednek meg azzal, hogy a kormány államosítási javaslatait a kamaráknál pártolják, hanem még szorítják is a kormányt az e részbeni javaslatok tárgyalásának gyorsítására s a legcsekélyebb halogatásért, a legkisebb idővesztéséért élénk szemrehányásokat tesznek.

A lakosság ebbeli álláspontja különböző indokokban találja magyarázatát, és pedig legközelebről azon tagadhatatlan előnyökben, melyek az egységes üzletkezelésnél, szemben a kezelés szétforgácsolásával, jelentkeznek. Ipari életünkben oly élénk a mozga-

lom, hogy a legyőzött nehézségekre való visszaemlékezés csakhamar eltűnik, és ép oly gyorsan elvész az eredményezett előrehaladás iránti hálaérzet is. Igen kevesen tudják ma már azt elképzelni, hogy mily költséggel, mily idővesztéssel járt mintegy 20 év előtt még Belgiumban a személyek és terhek szállítása.

Azon időben még nem voltak sem közvetlen jegyeink, sem köteléki dijszabásaink. A személyszállító járművek nyomoruságosak voltak, a teherszállítás eszközei pedig egyáltalán nem feleltek meg az igényeknek és a szükséglet mérvének. Az üzletkezelés szétforgácsolását, annak központosítása követte nyomban. Az üzleti társulatok alapítása, azok egyesítése s végre az állami kezelésbe való átvétel mindmegannyi fejlődési fokozatait képezik azon mozgalomnak, mely a kamarák és kormányok által a közjólét legnagyobb javára mindenkor gyámolított.

Az egységes igazgatás és a szállitmányok egyöntetű dijszabásának rendszeresítése útján, a kormány az ország legnagyobb részének javára lehetővé tette a díjtételek jelentékeny leszállítását.

Általában alig alkothatunk magunknak valódi képet arról, mily rendkívüli költséget, időt és munkát igényelnek azon vég nélküli tárgyalások, — legyenek azok akár szóbeliek, akár írásbeliek, — melyek a különböző üzletigazgatóságok között elkerülhetetlenek. Maybach ur, a közmunkák ministere Poroszországban újabban ismét kimutatta egy figyelemre méltó emlékiratban az említett visszasságokat. Kimutatta nevezetesen, hogy mily jelentékeny, teljesen fölösleges s végeredményként a szállító közönségre hárított költségek merülnek fel azon tárgyalásokból, melyek a kereskedelem által elviselhető díjtételek magasságának megállapítása, a szállitmányok megosztása, a kölcsönös leszámolások felállítása és megvizsgálása, az egyes szállitmány-részesek szavatosságának meghatározása, egy köteléki vonat menettervének megállapítása, a vonatesatlakozások, tartózkodási időtartamok szabályozása, az átmeneti államásokon a vonatok mikénti összeállításának meghatározása, a forgalmi eszközök kölcsönös használatára vonatkozó egyezmények, a forgalmi eszközök használatáért fizetendő bérek szabályozása, az erre vonatkozó számlák felállítása és kiegyenlítése s végre az áruk és forgalmi eszközöknél előforduló veszteségek és

rongálásokért fizetendő kárpótlások folyósítása végett ismét és ismét és szükségképen folytatandók.

A forgalom eme korlátozásai legnagyobb részének legalább az ország határain belől való elhárítása által a közönségnek nagy szolgálat tétetett. A még fennmaradó akadályoknak lassankénti eltávolítása további előhaladást fog képezni.

Kétségkívül mindezeket talán ép úgy teljesíthetné egy nagy társulat, mint az állam.

A mit azonban egy társulat nem teljesíthet, a mit eddig csakugyan egyetlen társulat sem teljesített s jövőben sem fog teljesíteni, ez a személy- és áruszállítási díjak oly mérvbeni leszállítása, mint ez az állam által keresztülvitetett.

Annak beigazolására, mily észszerű és jogosult, ha a közönség az állami vasútkezelési rendszert elébe teszi a magán kezelési rendszernek, csak egy csekély összehasonlításra szorítkozom.

A francia statistika hivatalos adatai alapján kiszámíttattam a kilometerenként szállított személyek és tehertonnák után átlag elért bevételt, s ugyanezen adatokat ugyanazon évről a belga államvasuti hálózatra nézve is felállíttattam.

Ezen összeállítások egybehasonlítása a következő eredményekre vezetett :

1878. évben a hat nagy francia pályáknál az átlagos bevétel minden szállított személy után kilometerenként 5.21 cts. volt, míg a belga államvasúti hálózaton elért megfelelő bevétel csak 3.76 cts.-ra rugván, személy — kilometerenként 1.45 cts.-al csekélyebb az eredmény.

Ha a belga árszabásokat a francia forgalomra alkalmazzuk, 1878. évben a francia utazó közönség 78.869,000 francs-nyi kiadást takaríthatott volna meg. Viszont ha a franciaországi díjtételek a belga forgalomnál alkalmaztattak volna, a belga közönséget terhelő többkiadás, és pedig kizárólag csak a személyszállításnál, 10.400,000 franc-ra emelkedett volna fel. *)

Ugyanazon évben a francia pályákon minden szállított tonna után kilometerenként az átlagos bevétel 5.91 cts, — a belga államvaspályákon 4.88 cts volt, vagyis ez utóbbiakon tonna — kilometerenként 1.03 cents-al kevesebb bevétel eredményezett.

*) Lásd alább az A. táblázatot.

A belga teheráru-díjszabási tételeket alkalmazva a francia forgalomra, a francia nép a teherforgalomban 83.000,000 francot takaríthatott volna meg, ellenben a belga nép a francia díjszabási tételek alkalmazása esetén többet adott volna ki 11.200,000 franc-al. *)

E szerint a különböző szállítási ágaknál már csak egyetlen egy évben 21.700,000 franc megtakarítás biztosított a belga nép javára, melyet az állam az adófizetők zsebében hagyott, és a melyet ezek tetszésök szerint más célokra használhattak fel.

És ugyanezen évben a francia közönség 162.000,000 francnyi többkiadással fizette meg azt, hogy az ottani pályák üzlete nem a Belgiumban érvényesült elvek szerint kezeltek. **)

Nem figyelemre méltó adatok-e ezek a fennforgó kérdés megítélésénél? Ha már közgazdasági elv az, miszerint az állam minél több pénzt hagyjon az adófizetők kezei közt a végből, hogy azok azt saját személyes érdekeikhez képest gyümölcsözőleg felhasználhassák, akkor nem-e az a legjobb üzletkezelési szervezet, mely lehetőleg sok pénzt hagy az adófizetők zsebében.

Az épen most felsorolt számok bizonyítják, hogy az állami üzem a teljesített szolgálatokért sokkal csekélyebb kárpótlást kíván, mint a magán üzem.

Azt mondtam: „csekélyebb kárpótlást a teljesített szolgálatokért.” Tévedtem, — a két kezelési rendszer teljesítményei egyáltalán össze sem hasonlíthatók.

Az idegen államok vasúti üzletét nagyon is a fővonalak be rendezései, gyorsvonatai és I. osztályu kocsijai stb. után szokás megítélni, ha azonban az átlagosan befutott vonalakat, a mellékvonalak elágazásait s ezek menetrendeit a mieinkkel összehasonlítjuk, el kell ismerni, hogy nálunk nem csak a pénzbeli kiadás, de az idővesztés is csekélyebb, mint bárhol.

Bizonyíték erre nézve az, hogy egy lakos után Nagy-Britanniában 17.2, Belgiumban 9.6, Poroszországban 4.4, Franciaországban 3.7 helyváltozást számítanak évenként.

További bizonyítékul szolgál még azon körülmény is, hogy a tömegáruk évi szállítási mennyisége megközelítőleg hasonló arány-

*) Lásd alább a B. táblázatot.

**) Lásd a B. táblázatot.

ban oszlik fel, vagyis évenként egy személyre átlag esik Nagy-Britanniában 6.3, Belgiumban 5., Franciaországban 1.7 tonna szállitmány.

Michel Chevalier, ki valamennyi közgazdasági tanár közt talán legbehatóbban tanulmányozta a gazdasági mozgalom törvényeit, a személy- és áruforgalom hullámzásait, — utolsó betegsége alatt némi feljegyzéseket tett a franciaországi vasúti üzletnél behozandó reformokról, mely följegyzések a „Journal des Economistes“ 1880. évi november havi füzetében nyilvánosságra is hozattak. Ezen tanulmányba való betekintés meggyőzhet bennünket arról, hogy azon reformok legnagyobb része, melyeket Chevalier Franciaországban érvényesíteni óhajtana, Belgiumban már évek előtt megvalósult.

A harmadik kocsiosztály rendszeresítése a futárvonatoknál *) valamennyi kocsiosztály fűtése, a folytatólagos dörzsfékek alkalmazása, átmenő tehervonatok berendezése, a teheráruknak a pályaudvarra s onnan való elszállítása, mindezen intézmények nálunk már régóta életbeléptetvék, vagy rövid idő alatt rendszeresíteni fognak.

Hangsúlyoznom lehet még, hogy mindaz, mi nálunk a vasúti ügyekben történik, folytonos és szigorú ellenőrzésnek van alávetve. Nincs a világon oly vasúttársulat, mely forgalmáról, dijszabásairól, bevételei és kiadásairól, a balesetekről és pénzügyi helyzetéről oly kimerítő és pontos értesítést adjon, mint a minő az ügkörömet érintő üzleti jelentésekben foglaltatik, melyet mindenki használhat, és a kormánytól a legcsekélyebb panasz orvoslását is követelheti.

Az alább következők eléggé megvilágítják és indokolják, hogy miért ad a belga közönség a magán vasútkezelési rendszer ellenében elsőbbséget az állami vasútkezelési rendszernek.

A) A hat francia fővonal és a belga államvasúti hálózat személyszállítási forgalma, összes és átlagos bevételei.

*) A közlekedő 1232 személyvonat közül 1207 vonat van harmadosztályu kocsikkal felszerelve.

1878. évben	Szállított személyek száma	Személy-kilometer	Személyszállítási bevétel (franc)		
			összesen	egy-egy személy után	személy-kilometerenként
Francia vasútak					
Est	23,196.086	727,825.845	35,377.453.79	1.53	0.0486
Midi	11,300.469	457,689.224	22,811.848.24	2.02	0.0498
Nord	20,719.478	764,120.457	43,767.689.73	2.11	0.0572
Ouest	40,537.862	1,088,685.213	52,346.820.21	2.53	0.0481
Paris-Lyon-Méditerranée	27,658.610	1,466,361.630	81,482.473.62	2.95	0.0556
Paris-Orleans . .	17,258.197	934,588.660	47,834.681.03	2.77	0.0512
Összesen . .	140,670.702	5,439,271.029	283,620.966.62	2.02	0.0521
Belga államvasútak	39,163.822	794,571.680	29,881.415.61	0.76	0.0376

A belga állam-vasútak bevételi kevesblete személy-kilometerenként 0.0145.

Ezen táblázatból kitűnik:

1. hogy ha a belga államvasútakon 1878. évben személy-kilometerenként eredményezett 0.0376 franc átlagos bevétel a hat francia főpályán teljesített 5.439,271.029 személy-kilometerre átszámítatik, az esetre Franciaországban az utazó közönség $5.439,271.029 \times 0.0145 = 78.869.429.82$ francot takarított volna meg;

2. ellenben, hogy ha a francia pályák átlagos bevétele 0.0521 franc, a belga államvasútakon teljesített 794.571,680 személy-kilometerre alkalmaztatik, akkor az utazó közönség több kiadása $794.571,680 \times 0.0145 = 11.521,289.36$ francra rugott volna.

B) A hat francia főpálya és a belga államvasúti hálózat áruszállítási (közönséges teherárak) forgalma, összes és átlagos bevételei.

1878. évben	Szállított tonna-mennyiség	Tonna-kilometer	Áruszállítási bevétel (franc)		
			összesen	egy-egy tonna után	tonna-kilometerenként
Francia vasútak					
Est	8,106.824	951,340.757	55,454.912	6.84	0.0583
Midi	6,659.391	590,341.736	44,165.841	6.63	0.0748
Nord	12,783.924	1,344,489.299	74,806.069	5.85	0.0556
Ouest	6,027.952	841,308.861	48,898.215	8.11	0.0581
Paris-Lyon-Méditerranée	19,981.720	3,034,264.315	171,620.035	8.59	0.0556
Paris-Orleans . .	7,255.054	1,415,093.711	88,407.053	12.19	0.0625
Összesen . .	60,814.865	8,176,838.679	483,352.125	7.948	0.05913
Belga államvasútak	15,581.516	1,098,773.102	53,713.840.78	3.447	0.048885

A belga állam-vasutak bevételi kevesblete tonna-kilometerenként 0.010228.

Az itt közölt számadatokról kiviláglik :

1. hogy a belga államvasúton tonna-kilométerenként elért átlagos bevételt $= 0.048885$ franc. a francia vasútak által teljesített 8.176,838,679 tonnakilométerre alkalmazzuk, Franciaország megtakarítása az áruszállításnál $8.176,838.679 \times 0.010228 = 83.632,706$ francot tenne : ellenben :

2. hogy ha a francia pályákon tonna-kilométerenként átlag elért 0.059113 franc bevétel, a belga államvasúton teljesített 1.098,773.102 tonna kilométerre átszámíttatik, Belgium szállító közönségének többkiadása $1.098,773.102 \times 0.0108228 = 11.238,251.29$ franc-ra emelkednék fel.

A belga közmunka minister közölt beszéde, még inkább pedig az annak alapját képező fennebbi összehasonlító szám adatok legalább a Belgium és Franciaország közti viszonylatban minden esetre találón jelzik az állami vasútkezelési rendszer előnyét a magán vasútkezelési rendszer ellenében. Kérdés, hogy más országokban, p. o. hazánkban, hol a díjszabások korántsem sem oly mérsékeltek, mint Belgiumban, hasonló alapon való összehasonlítás, vagy a magán és állami vasútak tarifáinak egybevetése adna-e oly fényes igazolványt az állami vasútkezelési rendszernek? Szemben a hazánkban mindinkább érvényesülő államosítási törekvésekkel, minden esetre igen tanulságos volna a vasútkezelési rendszereknek ezen szempontokból való összehasonlítása. Meg lehet ennél fogva, hogy alkalmilag még visszatérünk e kérdésnek megvizsgálására.

VÖRÖS LÁSZLÓ.

VEGYESEK.

Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban. Szerkesztette Dr. *Vargha* Gyula ministeri segédfogalmazó, a táblázatokat összeállította *Kanitz* József gyakornok. Kiadja az orsz. magyar kir. statistikai hivatal 1880. XLII és 575 l.

Az orsz. statistikai hivatal hasznos s mindenesetre érdekes munkát teljesített, midőn e fennczimzett dolgozatban a hazai egyletekről a megszerezhető statistikai adatokat összeállította. Nehéz ugyan tisztán számokból következtetést vonni az egyletek működésére s még nehezebb különösen nálunk, hol egyes egyletek s társulatok csaknem kizárólag állami s hatósági segélyből élnek, a számokból a társadalmi élénkségre közetkeztetni: de bizonyos megközelítőleg helyes fogalmat mindenesetre alkothatunk magunknak, különösen ha a feltett kérdések s a beérkezett adatoknak összeállítása czélszerűen történik.

Mielőtt azonban e birálati fejtegetésekre térnénk, czélszerű lesz az összeállító után a kimutatás főbb adatait közölni.

1878 végeig a kimutatásban 3995 egylet van felsorolva (1879-ben egy toldalék szerint 267 új egylet keletkezett). E szám nem oly nagy, mint első tekintetre látszik. Ausztriában 11,017 egylet volt ugyanez időben, s így aránylag és közel kétszer annyi. Az egyletek sorában a specialis pénzüzetek (résztvénytársulatok, takarékpénztárak, előlegegyletek stb.) nincsenek felsorolva, legfelebb csak annyiban, a mint az önsegélyezést s kölcsönös társadalmi működést előmozdítják. A 3995 egylet közül 25 szabad kir. városban 1036 volt s a 65 megyében csak 2959. A gyér népesség s iparüzés természetesen hatással van a törvényhatóságok egyleteinek számára s jellegére. Összesen 13,012 község közül csak 889-ben, jó formán csak a városokban van egylet (Budapesten 276). Az egyleti tagok összes száma 672,834. Évi bevételök 6.645,355

frt 96 kr., kiadásuk 6.240,036 frt 82 kr. volt s a vagyont 29.035,475 frt 25 kr. képezte. Egyes rovatok szerint megoszolva : 1. Önszegélyző egyesület volt 535, ezek közt 38 munkás betegségelyző. 11 kölcsönös biztosító, 15 takarékmagtár s 15 nyugdíjegylet (hatósági nyugdíj s segélyegyletek nincsenek felsorolva). Legjelentékenyebb az írói segélyegylet, melynek tőkéje 1878-ban 178,000 frt volt. 2. Jótékonyegyletek száma 225, melyek nagyobb része (148) nőegylet, legjelentékenyebb köztök a pesti izr. nőegylet, melynek évi költségvetése 30,000 frtot meghalad. Ide tartoznak a szabadkőművesek páholyai is. 3. A nevelő s oktatóegyletek száma 131, s évi bevételök 225 ezer forint. Legtöbb (46) a kisdedovó egyesület s legjelentékenyebb az orsz. kisdedovó-egylet, melynek vagyona 114 ezert tesz ki, s a pesti első bölcsőde-egylet, melynek szintén 100,000-nél többet érő vagyona van. 4. A társas-egyletek száma 966, melyek kaszinó, olvasó-egylet, önképzőkör s más nevek alatt léteznek. A legtekintélyesebb a nemzeti-casino, melynek több mint 300 ezer forint értékű vagyona van. 5. A gyakorló (vadász, korcsolyázó, lövész, gyorsíró dalegyletek stb.) száma összesen 312. Jelentékenyek a pesti lovar-egylet, nemzeti torna-egylet, athletikai-klub stb. 6. Az ipar-társulatok s ipar-egyletek száma 1247, s ezenkívül 3 termelő s 12 fogyasztó szövetkezet; a külön társulatok közt a csizmadiák (148) s szabók (59) után a fazekasok (48) következnek. 7. A gazdasági-egyletek csoportjában csak 82 szám szerepel (Ausztriában 370), legtekintélyesebb az orsz. gazd. egyesület, melynek vagyona mintegy 300 ezer forint, továbbá az orsz. erdészeti egyesület, az erdélyi pincze-egylet s a lóterjesztés emelésére alakult részvénytársulat. 8. Kereskedelmi társulat van 42, legtekintélyesebb a Pesti Lloyd társulat mintegy 268 ezer forint értékű vagyonnal. 9. Vízszabályozó társulatok közül 19 összesen mintegy 12 millio forint vagyonnal van felvéve, de maga a jelentés mondja, hogy számok legalább háromszor ekkora. 10. Tűzoltó-egylet volt 1878 végén 246 (a debreczeni deákokén kívül mind újabb keletű) s egyesületi vagyonuk 672 ezer forintot képvisel. 11. A tudományos s irodalmi társulatok száma csak 16 (Ausztriában 269). Az akademia, természettudományi társulat, magyar színészegyesület s orsz. képzőművészeti-társulat a legjelentékenyebbek. 12. A vallásos-egyletek száma 43, s vagyona 163 ezer forint. Legjelentékenyebb a Szt.-István-társulat.

E tizenkét csoportba 43 egyesület nincs befoglalva, minők a honvédségélyző, műpártoló, sorsjegyvásárló, székely-egyesület, fővárosi-egyesület, rabsegélyző-egyesület stb.

Magából a kimutatásból láthatjuk, hogy a közlött adatok nem megbízhatók. A vizszabályozó társulatoknál, melyek nem a tagok számát, hanem az egyesületi vagyont s rendelkezésre álló pénzerőt tekintve oly fontosak (hiszen e kimutatásban is az összeg 29 millióra menő egyesületi vagyomból 12, tehát majdnem fele esik reájuk) a hiányt ők magok elismerik. Egyes szaklapok, a mennyiben a statisztikai hivatal e nagy fontosságú kiadásáról tudomást szereztek, szintén jelentékeny hibákat soroltak fel, így p. a tanító- és tanár-egyesületek száma e kimutatás szerint csak 24, holott a tényleg s nagyrészen a kormány általmegerősített alapszabályok mellett működő egyesületek száma a szakférfiak számítása szerint legalább 120, s hogy e számítás mindenesetre közelebb áll a valósághoz, mint a statisztikai hivatal kimutatása, eléggé tanúsítja azon adat, hogy a már létező társadalmi s felekezeti tanító-egyesületek mellett a kormány szigorúan végrehajtott utasításában már 1872-ben kötelezte az egyes tanfelügyelőket, hogy minden megyében alkossanak külön tantestületeket, s ezek nagy része tényleg most is működik. A tanító-egyesületek orsz. szövetségének létesítése alkalmából és a múlt év elején (tehát csakhamar e statisztikai kimutatás után) 43 egyesület jelentette be csatlakozását, s a tanítók maguk állították, hogy a szám a kisebbséget képviseli. Keleti Károly, a statisztikai hivatal főnöke, elmondja ugyan a mű bevezetésében mindazokat az intézkedéseket, melyek a lehető pontos eredmény elérése végett megtétettek, azonban már e pár adat is valószínűvé teszi, hogy az eredmény ingadozó, s magára az egyesületek számára vonatkozólag is mintegy 25% pótlékot lehetne pontos kiigazítással eszközölni.

Azonban vegyük a munkát, mint az első kísérletnél a méltányosság is megköveteli, úgy mint adva van, vizsgáljuk közelebb-ről magának a statisztikai hivatalnak eljárási módját, mely bizonyos tekintetben lényegesebb is, mint az adatok matematikus pontossága.

Egyesületek s társulatok közt a magyar nyelv különbséget egyáltalán nem tesz, s a gyakorlati életben is jóformán csak az ipar-társulatok majdnem napjainkban történt alakulása hozott létre a két elnevezés között némi különbséget. De a különbség még nincs megállapítva, s különösen nagyon ingatag lehet a meghatározás

arra a kérdésre vonatkozólag, vajon a társulatokat a törvényes s hatósági intézkedésekkel avagy par excellence pénzügyekkel közelebbi kapcsolatban álló egyletek megkülönböztetésére alkalmazzák? A jelen kimutatásban sincs éles határvonal. Általában ugyan az összeállító minden szorosabb értelemben vett pénzintézetet kizárt a sorozásból, de nem elég gondosan megválogatva. A Budapest fővárosban levő egyletek közé p. felvette az „általános munkás betegsegélyző s rokkant pénztárt“, a „Dunántuli keresk. társulatot“ a „lótenyésztés emelésére alakult részvénytársulatot,“ melyek mint a betegsegélyző s temetkezési egylet határozottan pénzintézetek; csak céljuk által különböznek más pénzintézetektől; mellőzte ellenben a tanítók jelentékeny „Eötvös alap“ című segélyegyletét a Franklin társulatot, Atheneumot, holdutczai részvénytársulatot, az izr. kézműveseket s iparosokat segítő egyletet s más társadalmi czállal bíró pénzintézetek felsorolását, hogy a tisztán tévedésből kimaradt egyleteket (orvosok s természetvizsgálók vándor gyűlésének bizottsága, paedagogiai társulat, oltáregylet, régészeti társaság) fel se említsük.

A kérdések, melyeket a statistikai hivatal a felvételnél kitűzött, az egylet neve, alakulási éve, célja, tagok száma, tagdíjak, évi bevétel; kiadások s az egyleti vagyon rovatok alá oszthatók. Az egyleti működés eredménye e számokban természetesen nincs kitüntetve, s a czélok különféleségéhez képest ez eredményt bajos is lett volna kimutatni. Azonban azt hisszük, hogy e rovatok száma mégis kevés s nem eléggé tájékoztató. Két, három új rovat felvétele lényegesen megvilágította volna az egyletek működését. Ilyen lett volna a) a községi vagy állami segélyösszeg kimutatása, b) a segélyző egyleteknél az évi kiadásban a segélyösszegek direct kitűzése, c) az egyleti ügyiratok számának feltüntetése, d) az egyes egyletek birtokában levő könyvek száma. Mind e kérdésekre ugyan csak részben lehet felelet, de a feleletekből szakértő érdekes következtetéseket vont le.

Az adatok feldolgozásában első helyet foglalt volna le az egyleti élet fejlődése. Hason irányu dolgozatok hiányában azonban a statisztikai hivatal egyedül az egyletek keletkezési idejének összehasonlításából vonhatott le következtetéseket, ezeket meg is teszi. Nem érdektelen a főbb adatokat kiemelnünk. A legrégibb egylet hazánkban a késmárki lövészegylet, mely 1510-ben keletke-

zett, a múlt századokból azonban csak 55 egylet maradt fenn; ezek közt 26 önszegélyző. A század elejétől fogva 1830-ig e tekintetben meglehetősen pangás volt, innen kezdve 1845-ig az emelkedés folytonos, azután 1855-ig ismét pangás állott be. 1860—1865-ig már 278 új egylet alakult, s a gyarapodás folytonos, különösen rohamossá lett 1872 óta, midőn az ipar társulatok szervezkedtek. A múlt évtizedben minden évben 2—400 új egylet alakult, legtöbb (516) 1874-ben

Az egyletek beléletére vonatkozólag az adatokból nincsenek feldolgozva azok fontossága, akár a tagok számát, akár a rendelkezésükre álló összeget tekintve, s még azt sem látjuk elkülönítve, hogy e felsorolt egyletek közül hány országos jellegű s hány van ismét olyan, mely (p. Afrikatársaság) külföldi egyletek fiókjának tekinthető. Igaz, hogy maga a név e tekintetben nem irányadó, s az „országos“ jelzőt oly egyletek is felveszik, melyeknek alig van egy pár tagjuk (az „országos köznevelési egylet“ létezéséről e kimutató sem tud semmit), vagy a melyek egészen helyi érdekeket tűznek ki maguk elé (a gazdasszonyok oly egylete tudvalevőleg egy árva házat tart fenn): tájékoztatásul azonban e jelleg megkülönböztetése üdvös, s már e kimutatásban igen könnyen megtörténhetett volna. Hasonlókép mellőzte az összeállító, legalább a belügyministeriumnál levő adatok közlése által felemlíteni egyes egyletek megszűnését.

Panaszainkat, melyek a jelen első kimutató hiányaira vonatkoznak, még tovább is folytathatnók. Azonban sokat követelnünk még sem volna méltányos. A statisztika eredményét csak több évről beszerzett adatok gondos összehasonlítása után lehetnek tanúságosak s ez az első kísérletnél még sem történhetett meg, ohajtjuk azonban, hogy most, midőn a kimutatót követő pár év alatt az egyesületi élet terén ismét oly nagy tevékenység indult meg (vörös keresztgyelet, vasút- és csatornaépítő, névmagyarosító társaságok stb.) az adatok mielőbb gyűjtessenek ismét össze, s ez alkalommal a jelen utasításokban tapasztalt hiányokat is lehet orvosolni. A megyei statisztikai hivatalok újjászervezése vagy épen megalkotása megkönnyíti a munkát, s egy kis gonddal a benyújtott adatokból igen érdekes képet lehet készíteni társadalmi mozgalmainkról.

A magyar adórendszer külföldiekkel megvilágítva. Irta dr. *Joób Lajos*. Budapest 1880. 8°. Ára 2 frt 80 kr.

Alig van érdekesebb fejezet a politikai tudományokban, mint az, mely az állam bevételeiről szól. És a bevételek közt is kétségkívül a legérdekesebbek, a legfontosabbak az adókból folyó bevételek. A modern államok egyenkint lemondanak azon furcsa jövedelmi forrásokról, melyekből a középkorban merítették jövedelmeiket, és egyre nagyobb mértékben fordulnak az adókhoz, azaz a polgárok jövedelméhez. A mai demokratikus és népképviselői állam természetes következése ez. Ezért oly fontos sociál-politikai jelentőségű kérdés: az adó és az adóztatás kérdése. Minden időben érdekes volt tudni: honnan veszi az állam bevételeit? mennyit tud összegyűjteni kincstárába évenként, szóval hogyan gazdálkodik; mert ettől nemcsak kiadásai függöttek, de tükre volt az a társadalom gazdagságának vagy szegénységének, haladásának vagy tespedésének. Napjainkban még fontosabbá vált az adó kérdése. Midőn az állam jövedelme szempontjából figyelemmel kíséri a polgár termelését, és üzleti számításaiiban változtatásokat tehet, megdrágítván az előállítási költséget a vállalkozói nyereség rovására, midőn gátolhatja az adóval a termelés szabad mozgását, tarifa politikájával irányt adhat neki: akkor befolyása tovább terjed a bevétel pusztá előállításánál, és épen azért nagyobb figyelemmel, öntudatosabb czállal kell eljárnia, felül kell emelkednie a fiskalizmus álláspontján, az adókérdését, mint a nemzetgazdaság egyik legfontosabb kérdését kell megoldania.

Midőn ily nagy fontosságot tulajdonítunk az adó kérdésének, várakozással veszünk kezünkbe minden könyvet, mely vele foglalkozik. Beteges gazdasági állapotunkban nagyon jó, ha e tárgy minél tisztább világításba helyeztetik. Mert a közgazdasági betegség olyan, mint a physikai ember betegsége; a beteg ember majd ezt, majd azt okolja szenvedéseieért. Mi is úgy teszünk Magyarországon. Egyszer a rossz termést okozzuk (meg kell vallani, hogy ezt nagyon kevesen teszik); sokkal többen vannak, kik minden baj forrását az árvizekben, a Tisza helytelen szabályozásában vélik felfedezni; volt idő, midőn minden jót a védvám felállításától vártak; sokan vasútépítésekbe vetik reménységöket; míg némelyek azt erősítik, hogy Magyarország egyenesen az önálló magyar bank

hiánya miatt bukik el. Szóval felsorolhatlan sokféleség uralkodik a nézetekben. De a tarka változatu vélemények egy közös pontban, abban találkoznak, hogy a kárhóztatás legsúlyosabb szavát a magyar adórendszer ellen emelik fel.

No hát van is ott hiba. S épen azért kíváncsisággal ütöttük fel Joób úr könyvét, remélvén, hogy ily nagyobb szabásu tanulmányban, világos ismertetését, elfogulatlan kritikáját találjuk fel adórendszerünknek; vártuk, hogy midőn a hibák, a gyengék így leleplezve fognak állani előttünk, szerző rá fog mutatni a módokra, melyekkel adórendszerünket nemcsak jövedelmezővé, de észszerűbbé, arányosabbá tehetjük. Azt hisszük, túl a rendén sokat nem vártunk. Egy könyvtől, mely adóinkat a külföldi adórendszerek tekintetbe vételével tárgyalja, megkívánhatunk ennyit; hiszen a figyelmes összehasonlítás hivatlanul is rávezeti az embert a helyes szempontok felfedezésére.

Nem tartóztathatjuk vissza magunkat kijelenteni, hogy Joób úr könyvében mindazt nem találtuk, a mit kerestünk, bár erre jogunk lett volna, minthogy ő maga is ígért olyasmit.

Azt igéri — ez könyvének czíme — hogy a magyar adórendszert tárgyalja külföldiekkel megvilágosítva. És mit tesz? Előadja a nevezetesebb egyenes és közvetett adókat úgy, mint a nagyobb nyugati államokban fennállanak, fogyatékos ismertetéssel, hézagos kivonatban. A magyar adórendszernek pedig alárendelt szerep jut, vagy ha ennyit nem is állithatunk, azt elmondhatjuk, hogy nem kitüntetett testvér a többi között. Nagyon kedvező számítás mellett a könyvnek nem foglalja el több, mint 28%-át az, mi a hazai adóknak van szentelve, a többi 72%-ot, mint már megjegyeztük, a francia, angol és német adók fogyatékos leírása tölti be.

Természetes, hogy ily gazdálkodás mellett azon jelentősebb feladatok meg nem oldhatók, melyeket, mi e könyv hálás tárgyának tekintettünk.

Pedig az eszközök kezeügyében voltak. Tanulmánya tárgyává szerző elméleti elmefuttatások helyett az előhaladott államok adóügyeit tette. Szerény véleményünk szerint ezért dicséretet érdemel. Nálunk divatba van az, úgy az életben, mint az iskolában, hogy az emberek folytonosan elméletekkel foglalkoznak. Elméleteket tanítanak az egyetemen, a mi nem rossz dolog, de nem sokat ér.

ha az ifjuságnak be nem mutatják a tételes adórendszereket, az emberi észnek e leleményes szülötteit, melyekkel az államok mindenféle lehetséges módon bevételeket akartak szerezni polgáraik jövedelméből. Kiapadhatatlan forrása ez a tanulságoknak. Azért e forráshoz kellene vezetni az ifjuságot. — Joób úr e forrásból meritett, — de nagyon zavaros vizet. Mindegy; azért elismeréssel vagyunk ez inventiója iránt. Nagyon kedvünkre való egy inventió.

Érdekes felkutatni, kogy mi gátolta szerzőt ama szerencsés inventió felhasználásában; de szükséges is, ha meg akarunk felelni feltett czélunknak, mely e kérdéses könyv elvi fogatkozásainak kimutatásában áll. Mindenek előtt egy materialis körülmény akadályozta: Joób ur — úgy látszik — sehol se merit eredeti forrásokból; mindent másod kézből vesz. Baj ez, melyet ki lehetett volna kerülni, ha bele tanulmányozza magát tárgyába s ha a „nonum prematur“ elvét megtartja. Egy igen fontos segítő szerről meg általában lemond: értem a statisztikát. Pedig a nélkül, hogy az eredményt látnók, igazságosan nem szólhatunk egy adóról sem. Nem sokat nyom a latban, szemére háyni az income taxnek, hogy nem rendszeres adó, ha látjuk, hogy felmentve a kis jövedelmet, 0.82%-os adóláb mellett is 4.109,000 font sterlinget hoz a kincstárba, és hozadéka minden valószínűség szerint többre is fog rugni, ha az adólábat nem is emelik fel.

Egy másik akadályát látjuk mi a tanulságos vizsgálódásnak a könyv oeconomiájában. Joób ur izekre szedte a rendszereket. Pedig sem sulyát, sem hatását nem lehet megítélni egy adónak, ha csak amugy kiveszszük a többi közül. Nézetem az, hogy egy állam egész adóügyéről lehet csak nyilatkozni tévedés nélkül. Áll ez különösen a francia és angol adórendszerekről, mely államokban lassan-lassan képződtek az adók és folyton módosultak, hogy igazságosabbak legyenek. A nagy, általános természetű hozadéki és jövedelmi adók hiányait, aránytalanságait egész csoport, különféle adóval foltoztatták; a mentességet, melyet egyik-másik jövedelem, pl. a tőkekamat jövedelem élvezett, az örökségi adókkal és a kiterjedt illetékekkel ellensúlyozták. Szóval intézkedtek a felmerült szükséghez képest. Így lévén a dolog, nem tanácsos egy adót a kritika törvényszéke elé állítani, a nélkül, hogy figyelembe vennők az enyhítő körülményeket. — Végzetesebb ez a hiba, az egyes államok egyes adóinak összehasonlításánál. Hogyan lehet összemérni a land tax-et,

és az income tax A és B. schéduláját a magyar földadóval, a magyar házadót az impôt personel et mobilier-vel? Mi alapja van az összehasonlításnak a patens-adó és licentiák, az income tax analog schédulái, a porosz Gewerbe-Steuer és a magyar kereset-adónál? Ki sem akarja kétségbe vonni, hogy mindezek az iparos keresetet, a vállalkozást stb. akarják érinteni, de más elvek alapján. Világos tehát, hogy a kérdés nagyon bonyolodott. Annak, a ki összehasonlító tanulmányt akar tenni az adóügy terén, — ugyancsak éles szemmel kell vizsgálni az intézményeket, s óvatos számítások és szakszerű kombinációk alapján redukálni őket, míg végre összehasonlíthatók lesznek. Az az általunk felemlített reductió kétféleképen történhetik. Realis és idealis módon. A reális módszer abban áll, hogy az ember a törvényben kijelölt adóalapokat hasonlítja össze, elhagyván a nem egyneműeket, s helyöket más adókban feltalálható egyneműekkel pótolván. Ez a módszer különösen az adóhozadék is az adóterheltség kiszámítása tekintetében fontos. De nem kevésbé érdekes azon gyakorlati kérdés vizsgálatánál, hogy egyes államok mily adóalapot láttak jónak egy adóban összefoglalni, s ugyanazon adólábbal, mintegy uno actu megadóztatni. E módszer előnye abban áll, hogy megóv u. n. elvi tévedésekből. Eddig még nem igen alkalmazták az adóelmélet terén. — A másik módszert idealisnak neveztük. Abban áll, hogy a theoretikus az uralkodó elveket vonja el az adórendszerekből, és azokat hasonlítja össze. Csak nagyon fegyelmezett és tanult szellemeket óv meg a tévedésektől. A köznapi embereket mindenféle badar adórendszerek és adóelméletek kovácsolására csábítja. Szerző szintén az idealis elmélet híve. Tévedésektől csak az óvja meg, hogy megelőgszik pénzügyi törvények kivonásával, s ott, hol kritikát gyakorol, nem mer a járt utról letérni. Ezt azonban nem vádkép hoztuk fel.

Ismételjük: az, hogy nem hasonló elveken épült adókat állított egymással szembe, hogy nem egységesen tanulmányozta az egyes államok adóügyét, megfosztotta szerzőt attól, hogy termékeny eszmékre jöjjön rá, és kényszerítette, hogy ítéletében a mások megjegyzéseinek reproducense legyen.

De van egy más kifogásunk is kritikája ellen. Egyoldalunak találjuk. Nem is lehet másképp, ha valaki nem tanulmányozza az adótörvényhozásokat. Semmi sem lehet igazságtalanabb egy munkában, mely nem tart igényt arra, hogy egységes adórendszernek

tekintessék, mint az olyan bírálat, mely csak egy bizonyos adórendszer feltevése mellett indokolt és érthető. Joób ur nagyon sokszor elítél egy adót, mert nincs helye a Lorenz Stein — kétségkívül — genialis rendszerében, ha arról az adóról be is bizonyítható, hogy jól jövedelmez, nem faggató, és csak bizonyos szabad jövedelmet érint. Így pl. a francia lakbéradót, mely számtalan fogyatkozással bír, melyet Franciaországban roppant egyenlőtlenül vetnek ki, de mely ott mégis a legjobb adók egyike, nem ezen épen említettük hibái miatt ítéli el Joób ur, hanem „mivel egyenes adó tárgyát természetével ellenkezőleg mint közvetett adót, adóztatja meg.“ Általában el lehet mondani, hogy kritikája sohasem gyakorlati, s erre annál inkább figyelmeztetünk, mert a gyakorlatiasan tudományos felfogás nálunk, valószínűleg a német iskola befolyása miatt, nagyon el van hanyagolva. Pedig sehol sincs arra annyi szükség, mint az adóügyben. A legtökéletesebb elmélet se mindig sikerül. A magyar adórendszer ellen sok a panasz, bár Joób ur egy elejtett szava szerint, „a rendszer, mint ilyen a jobbak közé tartozik.“

Az volna most a feladatunk, miután a módszer hiányait, és az eljárásnak, melyet szerző megírásánál követett, némely fogyatkozásait feltüntettük, hogy nyomról nyomra kövessük fejtegetéseit. Részünkről ugyan nagyon könnyen rávétetnők magunkat erre, ha a rendelkezésünkre levő tér és idő megengedné. Ezuttal kénytelen-kelletlen ellenállunk a csábításnak. Meggondoljuk, hogy óriási terhet vennénk magunkra. De arra épen semmi okunk nincs, hogy még néhány megjegyzést ne koczkáztassunk.

Mindenekelőtt nagyon sajnáljuk, hogy szerző oly nagy előnyt adott a tárgyalásban pénzügy-igazgatási detail dolgoknak. Válogatva kellett volna elbánni azokkal az ily diametralis tendenciájú munkában. Több analysis és kevesebb descriptio nem ártott volna. A részletes leírásoknak csak a gyakorlati ember veheti hasznát, egy idegen állam polgárára nézve feleslegesek. Az ilyenből vagy mindent vagy semmit se kell adni. Szerző feladata a lényegesnek a kiemelése lett volna, állítása támogatásául. S épen erre nem törekszik. Elmondhatni, hogy könyvének nincsen perspectivája. Perspectiva nélkül pedig vagy hibás perspectivával csak kezdő vagy gyakorlatlan művészek rajzolnak.

Azt is nagyon szerettük volna, ha könyvében jelezte volna azon mozgalmakat, melyek minden államban megindultak a pénz-

ügyek újra-szervezése körül. Nincs fináncz minister, kinek ne készülne a fejébe valami. S ez a valami nemcsak adóemelés. Franciaországban például a nagy háboru óta sokat gondolkoztak és egyet-mást tettek is az adóügy újraalakítása ügyében. 1876-ban utasították a ministert, hogy „tegyen előterjesztést a földadó fötételének méltányosabb elosztására, az egyes departementek közt.“ — Törvények keletkeztek a patens adóra vonatkozólag. És vannak mások is. Igaz, hogy a legtöbb az adóemelését eszközli csak, de van elég, mely enyhít a legégetőbb szükségén. Fájdalom, szerző az újabb törvényhozást, de még az újabb theóriát sem ismeri. Adolph Wagner kitűnő munkáját, úgy látszik nem is használta, pedig előszeretete van a német írók iránt. Könyvében még a restauratio, meg a Napoleoni államesiny szele érzik.

Pedig ha takarékos lett volna ereje és idejével, mindezt elvégezhette volna. Csak le kellett volna mondania sok apróságról, a mit könnyen lehet nélkülözni. Így például csak a curiozumok számát szaporítja az income tax történetét III. Eduárd király korára (1840) felvinni. Akármint erőltetjük a dolgot, a ma is fennálló income tax megteremtője Robert Peel. Egészen más adó az, a mi fennállott a napoleoni háborúk alatt és előtt, pedig az nem is esik egészen a III. Eduárd király idejében. Magok az angolok sem oly szemmel nézik ezt az újabb income tax-et, mint közvetlen elődjét. Sok agitáció és meeting volt ugyan ellene, de mégis megszavazzák, s a mi többet ér, meg is fizetik. Ellenben a réGINEK még az iratait is elégették, megsemmisítették. Ismételjük, gazdálkodni kell az idővel.

Többször kitűnik, hogy Joób úr az angol adóintézményeket nem szereti. Mi nem hoznók ugyan be azokat Magyarországon, de azért érdeklődünk irántok. Csak ennek lehet tulajdonítani, hogy az assessed taxes jutnak eszünkbe. Nagyon hiányosan tárgyalja ezeket szerző. S bár úgy látszik, mintha mindet fel akarná sorolni, az 1808-ban behozott game certificates-t elfelejti. Szerettük volna, ha kicseréli vala a hajporra vetett adóval, melyet tárgyal, bár eltörölték 1870-ben; s ez nagyon hizelgő az angol jellemre, mert többé nem lehet szemökre vetni az angoloknak a hiuságot, mint szerző teszi, midőn megjegyzi, hogy az angolok eltörölték volna a hajporadót, „ha egy hajporos szolga élő nyugtát nem képezne, melylyel ura pompázhatik.“ — Közönségesen azt tartjuk, hogy a

francia a legfényűzőbb nemzet a világon. Joób úr könyve nem is emlékezik a francia fényűzési adókról. Pedig ott van a kocsiadó. 1874-ben 9.573,992 frankot hozott a francia kincstárba, s alighanem mintája volt a hasonló magyar törvénynek. Hát a billiard, vadászati és a kutyaadó stb. Vagy a kártyaadó, melyet még 1871-ben egy játékkártya után 50 centimere emeltek. Ezt is utánóztuk mi magyarok.

A legsérthetőbb pontja a könyvnek az indirect adókról való fejezete. Valódi achillesi sark; bár szerző könyvét sokkal hiányosabban fürdette meg a sérthetetlenség vizében, mint az aggodalmas thesis halandó gyermekét. Lemondunk arról, hogy azt az achillesi sarkot célba vegyük.

A legnagyobb figyelemmel olvastuk az általános jövedelmi adóról szóló fejezetet. Egészen a Lorenz Stein ideái. Végeredménye e fejtegetéseknek az: hogy a magyar államnak be kellene hozni az általános, repartitíós jövedelmi adót, s a közvetett adókat belterjesebben kifejteni. Ez utóbbiról nem szólunk. Ami a jövedelmi adó behozatalát illeti, erre egy tanulmánnyal kellene felelnünk. Most csak azon nézetünknek adunk kifejezést, hogy mi oly országban, hol a hozadéki és jövedelmi adók roppant magas kulcs szerint vetvék ki; hol a munka nem tulnyomó factor a nemzeti termelésben; hol a vállalkozási szellem olyan csekély, s hol végre a hozadéki, kereseti és tőkekamatozóknak egész légiója van felállítva, a két szárnyon a fogyasztási adókkal és az illetékekkel: ott az általános jövedelmi adótól nem sokat várunk.

A benyomást, melyet Joób ur könyve legutolsó sorának elolvasásakor éreztünk, a költő szavaival fejezzük ki: „In magnis voluisse, sat est.”

MÁNDY LAJOS.

Hazai szakirodalom. A társadalmi deficit. Irta: *Láng Lajos*. Budapest, 1881. Ára: 80 kr.

Majdnem minden héten megjelenik egy füzet, mely Magyarország gazdasági krízisével, a krízis elemzésével, s a jövő titkainak találgatásával foglalkozik. Nem valami intenzív, de mindenesetre észrevehető érdeklődés támadt fel a mondott irányban. Nem ujság ez az irodalmi érdeklődés Magyarországon. Ilyennek tanúi voltunk

az 1848 előtti nagy reform-mozgalmak idején és alkotmányosságunk restaurációja korában a hatvanas évek folyamán. E három mozgalom mindenkének megvan a maga sajátos jelleme. Széchenynek és kortársainak iratait valami lázas sovárgás és bizonyos pessimisticus íz jellemzi; de meg kell vallanunk — legalább a „nagy magyarról“ bebizonyítható — hogy sok dologban, különösen a gazdasági kérdésekben tisztán láttak; talán azért, mert egyformán közelebb állottak a történeti multhoz és koruk jelenéhez; talán azért, mert az ország bajai és fogyatkozásai sokkal élesebben tűntek fel akkor, mint ma. — Hatvanhét után az egész társadalom jó reménységgel volt tele. Bármily hiányosnak, sőt kárhozatosnak is tartotta a nemzet tekintélyes töredéke a kiegyezést, de a kort jellemző, általános sanguinismus, elárulta mindenkinél, hogy nyertek valamit. — Ma más kép tárul elénkbe. Aggodalom és kiábrándulás, önvád és töprenkedés: ez a helyzet képe. Nem lehet tagadni. Olvasni mindenki arcán. A külföld bizalmi szavazatát naponként megkapjuk; a civilizált jólét külső jeleivel sokszor találkozunk; egy két politikai és gazdasági sikert is felmutathatunk; átalakítjuk törvénykezésünket, igazgatásunkat; javul az oktatásügyünk; javítgatjuk közlekedésünket: s mégis post equitem sedet atra cura ... mégis komolyan beszélünk gazdasági krízisről, s aggodalmunk nem szűnik meg felhozott sikereink láttára, bár vannak, kik nagyon sokszor eszünkbe juttatják hitelünk javulását, hogy megnyugtassanak bennünket. Épen az a komoly aggodás látszólag ellentétes viszonyok közt, ez az, mi mutatja a kérdés alaposabb felfogását.

Az éremnek más lapja is van. Igaz, hogy szervezeteink nem oly talpraesettek, nagyszabásuak, nemzetiek, mint a Széchenyiéi voltak: de aggodalmas korunktól nem lehet elvitatni, hogy iskolázottan, éretten és leplezetlenül tekinti a viszonyokat. A gazdasági és nemzetiségi imbecillitás jóidőre megmentette a társadalmat a közjog nagy kérdéseinek feszegetéseitől, míg állami és társadalmi szükségleteink növekvése, a bőkezűleg folytatott költségek okozta adósságok nyomása egyenesen a nemzetgazdasági kérdések vizsgálatára utasítják a szellemeket. Irnak tehát és beszélnek arról eleget. A sok közül, nem csak ismeret és képesség, de irány tekintetében is kiválik az a munka, melynek czimét e sorok elére felirtuk. Irányát e munkának találóan választott jelíge szabatosan

megjelöli: „Gazdagabbak vagyunk, mint hiszszük, és szegényebbek, mint lennünk kellene.“ Valóban ez az, mit szerző be akar bizonyítani: hogy nemzeti gazdagságunk növekedett, s hogy kevesebbet termelünk, mint lehetne és kellene.

Már itt kezdetben figyelmeztetünk azonban egy körülményre. Az újabb nemzetgazdászati vizsgálódásoknak és kísérleteknek politikai és sociologiai jelleme szembetűnik. S épen ez az, mi Magyarországon bonyolultabbá teszi a kérdést, s óvatosságra int a következtetésekben. Mi örömet elhiszszük Láng képviselő urnak, hogy Magyarország egyáltalában nem szegényedett, sőt hogy adósságainak beruházásaiban bírja aequivalensét; reméljük vele együtt, mi is hogy a lefolyó gazdasági krízis nem teszi pusztává az országot, hanem csak a nem életképes elemeket seprí el, hogy helyökbe másokat telepítsen: de látni való, hogy az már több mint gazdasági eredmény. Midőn az ingatlan birtok — mint szerző is kimutatja — egy nagy, az egész társadalom zömére kiható átalakuláson megy keresztül; akkor más szempontok is irányadók és nem lehet oly könnyen megelégedni, annak a kimutatásával, hogy ultima analysisi a gazdasági mérleg rosszabbá nem változott. Egy kereskedő meg lehet elégedve, ha egyik üzletében tökéletesen megbukott is, de a másikon többet keresett, mint kétszer annyit; de egy államnak sincs oka örülni, ha polgárainak jó nagy és igen tisztességes része tönkre megy, de a másik rész ugyanannyival gyarapszik. Mert az már nem csak gazdasági, de politikai kérdés is: mások a célok, mások az elvek. Azt lehet mondani, be is lehet bizonyítani, hogy ez az átmenet kikerülhetetlen, s hogy feltartóztatni esztelenség; de ugyanakkor könnyelműség arról nem gondoskodni, hogy a régiék helyét elfoglaló új társadalmi faktorok birjanak annyi politikai súlylyal magyar nemzeti szempontból, mint a mennyivel a régiék birtak. S épen azért, mi a decadentia mérséklését, lassítását nem tartjuk egészen haszontalannak. Nincsenek oly megdönthetetlen elvek rendelkezésünkre, melyek ellen harcolni esztelenség. Ha mi az ingatlan birtok átalakulását gátoljuk, két igen fontos dolgot érhetünk el vele: időt nyerünk az új, u. n. életre való elemek assimilatiójára, és időt engedünk a régiék közül a kevésbbé kórosoknak, hogy a lejtőről — egy kis segítséggel — visszatérjenek. Egy kis segítséggel mondtuk; s ezt a segítséget részben a szövetekezéstől, részben az államtól várjuk, mert azt vesszük észre, hogy

azon sokat dicsőített életrevaló elemekben legkevesebb hajlandóság sincs az elbukottakon segíteni.

Ideje visszatérni könyvünkhöz. Szívesen tesszük, mert minden lapja nagyon érdekes. Lássuk csak, mi van ebben a könyvben. Az első fejezetben azt a kérdést veti fel szerző, hogy „szegényedik-e az ország?” A felelet meglepő, mert ellentétes a köztudattal. Sok okunk van rá hinni, hogy szerzőnek abban igaza van, hogy a magyar társadalom gazdasági szempontból sem u. n. hanyatló társadalom, csak az a kár, hogy e meggyőződésünket nem a „társadalmi deficitről” írott füzetből meritettük, s azt hisszük, hogy bizonyítékai a velünk ellenkező nézetűeket nem fogják meggyőzni, megnyugtatóni. Mik is azok a bizonyítékok? A takarékpénztári betéti összegek növekvése. Az 1875-ben kimutatott 199 millióról 278 millióra 1879-ben. 39.67 %-ra emelkedés. Kétségkívül van ebben némi igazság. Csakhogy, fájdalom, az árverési statisztika nyújtotta szomorú adatok súlyát nem csökkenti. Az a 278 millió eclatans bizonyítéka ugyan az ingó tőke szaporodásának, de semmi esetre se szabad szembeállítani az ingatlanok árveréséről kimutatott adatokkal. Nem egyenlő dolgok azok. Ez az ellenvetés még sokkal több joggal megtehető azon érvelés ellen, hogy kibocsátott állampapírjaink vásárlóinak tömegében a hazaiak száma is szaporodik. Többet ér az a bizonyíték, melyet szerző a vasútak által okozott értéknövekvés tényéből merit.

Tehát Magyarország egészben véve nem szegényedik; de valaki mégis csak szegényedik Magyarországon. Így merül fel könyvünk második kérdése: „ki szegényedik Magyarországon?” A kis-birtokos, és a kis-iparos osztály. Könyvünk ezen második fejezete kitűnő egy fejezet. Egymást érik a sikerült czáfolatok a hazánkban nagyon elterjedt sophismákra. A kereskedelmi bilanx még mindig csalogató elmélete épügy hamisnak bizonyul, mint illuzoriussnak gazdaközönségünknek az önálló vámterületbe vetett hite. De a legérdekesebbek azok a fejtegetések, melyekben szerző azt a hibát mutatja ki, melyet elkövetnek, kik „nem is tartják kötelességüknek kimutatni, miféle összefüggésben áll a nemzetek kivitele és behozatala az egyesek kiadásaihoz és bevételeihez.” Bizonyítás közben érdekesen mutatja ki Láng ur, hogy Magyarország kiviteli mérlegében mutatkozó deficitet körülbelől fedezi a külföldön felvett állami kölcsöneink. Tehát nem a magunk pénzén

vettük meg a külföld áruit, hanem kölcsönrel fedeztük szükségleteinket.

A harmadik fejezet azt vizsgálja: „hol van a baj fészke?” miért szegényedik a kis-birtokos osztály? Szerző igyekszik bebizonyítani, hogy a feltűnedező bajt a földadó magassága nem képes egymagában indokolni, annal kevésbé a közösügyi kiadások. Komo-lyabb indoknak lehet tekinteni a növekvő versenyt, de remélni lehet, hogy megfeszített erővel annak rohamát el bírja mezőgazda-ságunk. Ha tehát mindezek egyikében sem lehet a baj okát felfe-dezni, talán leghelyesebb latolgatni a hibákat, melyeket a társada-lom maga követett el.

Szerző e ponton a „társadalom dynamikájáról” szóló negyedik fejezetben tisztázza társadalmunkat az oktan költsékezés vádjától, s törekszik kimutatni az okokat, melyek elementaris erő-vel hajtották azon szánandó állapotba, melyben most jajveszék. Mindjárt kezdetben kétfelé válik a kérdés, s ahhoz képest a társa-dalmi szegénység okainak vizsgálata azon két kérdés vizsgálatára különül: „vajjon a magyar birtokos középosztály kétségtelenül elég szomoruan nagy mérvű szegényedésének oka abban rejlik-e, hogy sokat költ, vagy abban-e, hogy keveset szerez.”?

A magasabb kultúra — mondja szerző — magasabb igényekkel, de nagyobb munkával jár. Amaz nem adatik e nélkül. A kultúrából ez utóbbi részt nem választja egy fejletlen társada-lom sem. De annál örömelebb izleli a fejlett kultúra sokféle élvezeteit. Rájok szokik, nem tud megválni tőlök: s így kénytelen a kultúra másik kívánalmának is megfelelni a fokozottabb munkás-ságnak. Ez az átmenet sok bajjal jár: e bajok fájdalmaiban szen-ved most az új Magyarország. E bajokat helyzeténél fogva legjob-ban érzi a középosztály.

Annak tehát, hogy jövedelmünknel többet kölcsünk, — mint látjuk — nem mindig magunk vagyunk az okai. A takarékos-ság pegig negativ erény, melylyel nagyon gyorsan, nagyon messze menni nem lehet. Sokra nem igen mentünk volna, ha kevesebbet adtunk volna is ki, — talán még annyira se — mi tehát az oka elmaradásunknak, s mi a gyógyító szere bajainknak? Keveset ter-melünk: ez a baj; hatványozni kell productionkat: ez az orvo-ság. Lássuk csak a detailokat, mik e két kérdéssel összefüggnek, a szerző által követett sorban. Egyik bajunk, hogy mindent a kor-

mánytól várunk. A másik az, hogy a földmivelést nem üzzük szakszerűleg, a mi onnan van, hogy a birtokos osztály gyermekei hivatlanul is a földmivelésre adják magokat: s aztán tönkre mennek. Mindaz összefügg azzal a másik bűnünkkel, hogy nagyon egyoldalulag keressük a kereseti forrásokat, a helyett, hogy minden irányban kifejlesztünk. Ebben gátol bennünket a szokás és az előítélet. Megszokta a magyar ember fiát földesurnak, meg tisztviselőnek, vagy ügyvédnek neveltetni. Ezekből aztán produkálunk ropant sokat és nevelünk szellemi proletárokat. Pedig ott van — jegyzi meg könyvünk — a papi és a katonai pálya: sok derék magyar embernek adna kenyeret, s megnyerné a magyarságnak a papságot és a katonaságot. A másik akadály az előítélet. A munkát még ma is szégyeljük; az ipart és kereskedelmet az idegeneknek engedjük át.

Ez az utolsó fejezet eszme menete. Felhívással végződik a magyar ifjúsághoz, hogy a munka és a szorgalom biztosítja számunkra a jövőt!

Részünkről nagyon óhajtánánk, hogy minél többen olvassák e füzetet. Sok tévedés van benne élesen megczáfolva. Sok kemény igazság van kíméletlenül szemünkbe mondva. Aggodalmas korunkban, a sokféle közgazdasági jeremiádok közt, jól esik egy bizó, reménykedő szót hallani. S ha a reményt minden olvasójában fel tudná kelteni e könyv: nagy jót tenne; mert a remény aczélozza izmainkat, a csüggedés ellenben erőnket szegi. Könnyű, világos, vonzó előadása igen olvashatóvá teszi e füzetet; s mi tudományos szempontból, azt tartjuk legnagyobb érdekének, hogy gazdasági bajainkat egy társadalmi és gazdasági átalakulás folyamányaként fogja fel, s alaposan megczáfolja azon rövidlátó véleményeket, melyek bajaink kutforrását egyes napirenden levő dolgokban keresik. E könyv a sociologiai törvények működését constátálta a magyar viszonyokban is.

UJ KÖNYVEK.

- d'Abzac, P.** La Question sociale. Un projet de réforme. Paris, 1880. 8°. 90 pp. 3 M.
- Brunialti, A.** Le moderne evoluzioni del governo costituzionale. Saggi e letture. Milano, 1880. 8°. 364 pp. 7 M. 20 dr.
- Ferraris, C. F.** Saggi di economia statistica e scienza dell' amministrazione. Torino, 1881. 8°. 476 pp. 6 M.
- Gneist, R.** Die preussische Finanzreform durch Regulirung der Gemeindesteuern. Berlin, 1881. Springer. 8°. VIII. 288 pp. 6 M.
- Gobbi, U.** Il lavoro e la sua retribuzione. Studio sulla questione sociale. Milano, 1880. 8°. 89 pp. 2 M. 40 dr.
- Habert, F.** Leçons familières d'économie politique. Paris, 1880. 18°. 384. pp. 1 M. 50 dr.
- Hairdet, F.** Le Parti de la liquidation sociale, son but, son organisation ses progrès depuis la Commune de Paris. Paris. 1880. 8°. 108 pp. 2 M.
- Blanc, C.** Etude sur l'administration des finances municipales. Le municipale romaine. Les finances de la Commune et la question des octrois. Paris, 1880. 8°. 211 pp. 5 M.
- Bueck, H. A.** Beiträge zur Währungsfrage. Düsseldorf, 1881, Schwann. 8°. 95 pp. 1 M. 50 dr.
- Leroy-Beaulieu, P.** Essai sur la répartition des richesses et sur la tendance à une moindre inégalité des conditions. Paris. 1881. 8° VII, 587 pp. 9 M.
- Moglin, L.** Catechismo di economia politica. Bologna, 1880. 16°. 300 pp. 4 M 80 dr.
- Nicolas, G.** Le Problème sociale. Projet de création d'escompte sur la consommation. Paris, 1881. 8°. VI, 94 pp. 4 M.
- Cernuschi, N.** Bi-Metallism at 15½. A Necessity for the Continent, for the United States, for England. London. 1881. 8°. 42 pp. 1 M. 20 dr.
- Engel.** Die deutsche Industrie 1875 und 1881. Statistische Darstellung der Verbreitung ihrer Zweige über die einzelnen Staaten des Deutschen Reichs. mit Hervorhebung Preussens. Berlin. 1880. Statist.-Bureau. 8°, XI 227Ipđ. 2 M.

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

V. ÉVFOLYAM.

1881.

APRIL — JUNIUS.

II. FÜZET.

AZ ÉRTÉKELMÉLET

AZ UJABB ANGOL FELFOGÁS SZERINT. *)

(MÁSODIK, BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.)

A NEMZETKÖZI ÉRTÉK.

1. A termelési költség viszonyos különbsége.

A nemzetközi forgalmat régtől fogva külön fejezetben tárgyalják, a nélkül, hogy szükségesnek tartanák alaposan megmagyarázni azon okokat, melyeknél fogva más törvények uralkodnak a nemzetközi cserében alakuló értékeknél mint a belföldi forgalomban keletkezőknél.

A belföldi csere értékalakulását tárgyaltuk már és kifejtettük, hogy az, ha nem is kizárólag, de első sorban a termelési költségektől függ. Ez alakulás természetes előfeltétele gyanánt pedig azt hoztuk föl, hogy a tőke és munka szabadon vonulhasson egyik foglalkozásból a másikba.

Már a belföldi cserénél is láttuk, hogy a tőke és munka ezen átvonulási szabadsága nem korlátlan, és ép azért a termelési költségek mellé, habár másod sorban, egy másik tényezőjét is említettük a normalis érték alakulásának, t. i. a kölcsönös kereslet mérvét.

Kérdés már most, vajjon a tőke és munka hasonló, kisebb, vagy nagyobb szabadsággal vonulhat-e egyik országból a másikba, mint ugyanegy országban egyik foglalkozásból a másikba. A felelet nem lehet kétséges. A nemzetközi forgalomban még nagyobb azon akadályok száma, melyek a tőke és munka szabad átvonulását korlátozzák, s következőleg ezen termelési költségek még kevésbé tekinthetők az értékalakulás alapjainak, mint akár a belföldi forgalomban. A tőke egészben véve talán ugyanazon szabadságot élvez,

*) T. E. Cairnes M. A. Some leading principles of political economy. newly expounded. London. Mac Millan, 1871.

mint a belföldi forgalomban. A munkát szintén nem lehet egészen röghöz kötöttnek tekinteni, mikor nemcsak egyes országok, de egyes világrészek közt is szakadatlanul folyik a munkások vándorlása. De azért kétségtelen, hogy a munka szabad költözködésének akadályai mégis oly nagyok, hogy szinte teljesen lerombolhatják a termelési költségek értékképző hatalmát. A földrajzi távolság már magában véve áthidalhatlan ürt támaszt, de a társadalmi, művelődési és vallási eltérések sokszor még élesebben hatnak.

A belföldi és nemzetközi csere közt azonban van még egy más, jóval kevesebb figyelemre méltatott különbség.

A csere vagy kereskedelem a társadalmi munkamegosztás, a foglalkozások megosztásának alapja. Ezen társadalmi munkamegosztás haszna azonban kétféle a szerint, a mint maga e megosztás egyszerű vagy minősített. A társadalmi munkamegosztás egyszerűbb formája abban áll, hogy minden ember más és más foglalkozásnak szenteli magát, de egészen, Egyikből gazda, másiból kereskedő, harmadikból szabó, negyedikből varga stb. lesz. Már a társadalmi munkamegosztásnak ezen egyszerű alakja is nagy haszonnal jár, mert minden ember csak egy dologgal foglalkozván, sokkal többet termelhet, mintha a patriarchalis őskor módjára tiz-husz mesterségbe is belekontárkodik. De a munkamegosztás ezen formájánál teljesen közönyös, Péter vagy Pál lesz gazda, vagy mesterember; itt vagy amott üti-e föl sátorát, csak gondoskodva legyen minden foglalkozásról és minden vidékről.

A társadalmi munkamegosztásnak ezen egyszerű formája mellett van egy minősített alak is, midőn bizonyos képességgel felruházott emberek, bizonyos meghatározott foglalkozást választanak, és bizonyos vidékek bizonyos meghatározott termékek előállítására adják magukat. Midőn a képzetebb és tekintélyesebb ember egyszerű gépies foglalkozások helyett szellemi pályát választ, midőn a forró égővi országok tropikus termékeket állítanak elő, a sűrű népességű országok iparcikkeket gyártanak, a ritka népességűek mezőgazdaságra adják magukat — ebben az esetben a társadalmi munkamegosztásnak minősített formájával állunk szemben, melynél nem a megosztás puszta ténye, de annak mikéntje játszsza a főszerepet, s a mely kétségtelenül nagyobb mérvben fokozza az általános termelő erőt. S ez utóbbiban megint az a fontosabb, mely nem egyénekhez, hanem bizonyos helyhez kötött.

A társadalmi munkamegosztásnak mindkét formáját megtaláljuk úgy a belföldi, mint a nemzetközi forgalomban. De azért mégis kétségtelen, hogy a minősített alak főleg a fontosabb, mert helyhez kötött alak csakis a nemzetközi forgalomban érvényesíti magát egész erejével.

E különbségekből nevezetes körülmény folyik, és pedig az, hogy a forgalom előnyös lehet egyes országok között akkor is, midőn ugyanegy országon belől nem járna semmi haszonnal.

Hogy ezt jobban megérthessük, vegyünk egy-két példát. Felvidékünk és alföldünk egymással bizonyos forgalomban áll; amaz például fát, emez gabonát szolgáltatván cserébe. Már e pusztá tényből azt következtetjük, hogy a felföldön a fát, az alföldön a gabnát állítják elő kevesebb termelési költséggel. Ha ellenben az alföld ép azon kedvező feltételek mellett állíthatná elő a gabnát, mindkettőt kedvezőbben mint a felföld, csakhamar az alföldre vonulna mindkét termelés ama szabadság következtében, melylyel a tőke és munka ugyanegy ország határán belől a kedvezőbb foglalkozásokba vándorol. Szóval a forgalom a két vidék között megszűnnék.

Tegyük föl már most, hogy a két vidék, melyek közül az egyik minden tekintetben kedvezőbb körülmények, kevesebb költség mellett termel, nem fekszenek ugyanegy országon belül, hanem két különböző országban. Tegyük föl, hogy az egyik csakugyan kedvezőbb körülmények közt termeli, úgy a gabnát mint a fát, vajjon azért szükségkép meg fog-e szűnni a forgalom a két ország között? Nem! S miért nem? Azért, mert két ország közt a tőke és munka nem vonul oly szabadon egyik foglalkozásból a másikba, és kénytelen egy helyen megmaradni, habár másutt többet termelhetne.

Tehát két ország közt még akkor is fejlődhetik ki csere, ha az egyik minden tekintetben olcsóbban termel mint a másik. De csak egy feltétel alatt. S ez a feltétel abban áll, hogy azon előny, melyet egyik ország a másikkal szemben élvez, ne legyen egyenlő a termelés minden ágában. Ha például Ausztria vagy Németország előnyben állna felettünk úgy ipari mint mezőgazdasági tekintetben, még mindig lehetséges, hogy tőlünk megveszi mezőgazdasági termékeinket ipari czikkeivel, — föltéve, hogy az előny, melyet felettünk bir, nagyobb az ipari, mint a mezőgazdasági termelésnél. Mert sokkal előnyösebb lesz rá nézve valamivel drágábban megfizetni gabnáját például $\frac{1}{10}$ részszel, mikor az erre különben fordított tőkével

és munkával oly foglalkozásokhoz fordulhat, melyekben jóval nagyobb előnyben áll fölöttünk s például $\frac{1}{5}$ részszer termelhet többet.

A nemzetközi csere lényeges és teljesen elegendő föltétele tehát az, hogy viszonyos különbség mutakozzék az illető országok termelési költségében. A különböző nemzetek rendszerint oly jószágot szoktak külföldre kivinni, melyet általában olcsóbban termelhetnek. De ez nem szükséges és elengedhetlen föltétel, minthogy keletkezhetik forgalom két oly nép között is, hol egyik részen áll minden előny, a másikon minden hátrány. Más részt valamely ország minden tekintetben kedvezőbb viszonyok közt termelhet, mint egy másik, és még sem léphet azzal forgalomba, ha az előny egyforma minden termelési ágban, mert akkor nem lesz ösztön a cserére.

Ez a termelési költség viszonyos különbségének elmélete, melyet *Ricardo* vezetett be tudományunkba, *Mill* szinte változatlanul fogadott el, de *Cherbuliez* és *Cairnes* újabb részletekkel bővített. Megjegyzendő, hogy a termelési költség fogalmát úgy kell érteni, mint azt fönnebb előadtuk.

2. Munkabér és nemzetközi forgalom.

Az eddigi felfogás szerint a munkabért és nemzetközi forgalmat oki összefüggésbe hozták egymással, és az előbbinek magasságát a nemzetközi forgalom, helyesebben a kivitel akadályának, alacsonyosságát ellenben a kivitel előmozdítójának tekintik.

Már *Mill* kimutatta, hogy az alacsony munkabér; ha egyetemes, nem mozditja elő a kivitelt. A részleges, egyes iparágban mutakozó alacsony munkabér szerepét a nemzetközi forgalomban azonban csak *Cairnes* deritette ki.

Hogy az egyetemesen alacsonyabb munkabér nem biztosít tartós kiviteli többletet, azt kétfélekép is lehet bebizonyítani. Az egyik bizonyítási mód újabb és szokatlan, a másik ismertebb. Kezdjük az elsővel.

Ha valamely országban a munkabér általában alacsonyabb lesz egyik foglalkozási ágban úgy mint a másikon, azzal semmi változás nem történhetik az egyes foglalkozási ágak jövedelmezési viszonyában. A mely foglalkozás azelőtt több hasznot hajtott mint a másik, az ma, midőn a munkabér csökkenés egyforma módon nyilvánul valamennyi foglalkozási ágban, ugyancsak olyan arányban lesz kedvezőbb mint a másik. Hasonlót mondhatunk ter-

mészetesen fordítva. Röviden tehát az egyes foglalkozások viszonyos jövedelmezősége változatlan, és ezzel elenyészik minden ok arra, hogy a tőke megoszlási aránya a különböző foglalkozások közt változáson menjen keresztül. Ha az egyes foglalkozások csak oly arányban jövedelmeznek, mint azelőtt, a tőkék hasonló arányban fognak feléjük fordulni, mint azelőtt: a kedvezőbe nagyobb és a kedvezőtlenbe kisebb mérvben. S ha a tőkék megoszlása változatlan marad, akkor egyik foglalkozásban sem termelnek aránylag többet mint azelőtt, s következőleg egyik jószágból sem lesz nagyobb a kivitel mint azelőtt. A mi változáson megy keresztül, az egyedül a tőkének nyeresége, mely az alacsonyabb munkabérnél minden esetre nagyobb lesz. De a tőkének nagyobb nyeresége ép úgy idézheti elő a kivitel, mint a behozatal emelkedését. Tegyük föl azonban, hogy a munkabér egyforma csökkenése a különböző foglalkozásokban nem okoz egyenlő nyereségeket a tőkéseknek vagy vállalkozóknak, mert egyik foglalkozás aránylag több munkát igényel, mint a másik. Az a foglalkozás, melyben az álló tőkék nagyobb szerepet játszanak, aránylag kevesebb hasznót fog huzni az ilyen munkabér-csökkenésből. Erre az esetre *Ricardo* figyelmeztet. S megtörténhetik, hogy ilyen foglalkozás termékei képezték a kivitel cikkeit, a mint legtöbbször ép a finomabb és nagyobb tőkét igénylő iparcikkek alkotják a kivitel legfőbb tárgyát. Ha már most a munkabér csökkenése következtében más, aránylag több munkabért fogyasztó foglalkozások nyereségesebbek lesznek, nem természetes-e, hogy a tőke főleg ezek felé fordul, a kiviteli iparágak mellőzésével. Szóval, megtörténhetik, hogy a munkabér csökkenése a kivitel csökkenésére is vezethet.

Ez volt az egyik bizonyítás. A másik jóval ismertebb. A kivitel minden gyarapodása a pénz beözönlésére és ezzel az árak emelkedésére vezetne, a mi csakhamar a munkabérnek újabb emelkedését vonná maga után. Föltéve tehát, hogy a munkabér egyetemes csökkenése átmenetileg emelhetné is a kivitelt, ugyanazon okok, melyek a kivitel gyarapodását vonnák maguk után, csakhamar a behozatal felülkerekedését idéznék elő.

Mily változatos és előre meg nem mondható hatása lehet a munkabér csökkenésének, azt legjobban láthatjuk akkor, ha azon föltevésből indulunk ki, hogy ezen változás nem terjed ki minden foglalkozásra, hanem csak egyikben vagy másokban mutatkozik leginkább. Tegyük föl például, hogy valamely ország legfőbb kivi-

teli iparában, pl. Anglia aczél-, Franciaország selyem-, Németország vászoniparában stb. a munkabér tetemesen lejjebb száll, s következőleg az árak is olcsóbbak lesznek. E csökkenés a kivitel gyarapodására fog vezetni, és e gyarapodás vagy teljesen meg fog felelni a munkabér és árak csökkenésének, vagy kisebb vagy nagyobb lesz annál. Mind a három esetben más lesz az eredmény pillanatnyilag. Az első esetben a kivivő ország ugyanannyi jószágot kap cserébe, mint azelőtt, noha több jószágot vitt ki. Ebben az első esetben tehát a munkabér és ár csökkenésének egész haszna a fogyasztóknak, a nemzetközi cserében a külföldnek jut, a nélkül, hogy a termelő ország veszítene. A második esetben, ha a kivitel gyarapodott, de nem oly mértékben, mint a munkabér és árak csökkentek, a kivivő ország aránylag kevesebb jószágot kap cserébe. Itt tehát ismét a fogyasztók s következőleg a nemzetközi cserében a külföld nyer, s a termelő inkább veszít. A harmadik esetben, ha a kivitel nagyobb mérvben gyarapodik, mint a mily mérvben a munkabér és azzal az árak csökkentek, a kivivő ország aránylag több jószágot kap ugyan cserébe, mint azelőtt, de a fogyasztók, vagyis a nemzetközi cserében a külföld még mindig nyer, mert kevesebb áldozattal szerez meg magának több élvezetet. A munkabér és az árak csökkenése tehát gyarapítja ugyan az illető ország kivitelét, de a fogyasztó az, a ki abból minden esetben huz, míg a termelő nem mindig.

De ez csak az átmeneti eredmény, melyet csakhamar követ az egyensúly helyreállítása. Az első esetben nincs változás a kivivő és behozó ország ércpénzében, minthogy a kivivő ország csak annyival visz ki többet, a mennyi a munkabér és az árak csökkenésének megfelel. A kivivő ország több árut visz ki, de ugyanannyi pénzt kap ezért mint azelőtt a kevesebért. A második és harmadik esetben azonban változás áll be a kivivő és behozó ország ércpénzmennyiségében. A második esetben ugyanis a kivivő ország kevesebb jószágot kap a kivitt nagyobb mennyiségért. Ha most is meg akarja kapni mindazon jószágokat, melyeket azelőtt a kevesebb kivitel árán megkapott, úgy pénzzel kell pótolnia a különbséget. Ebben az esetben tehát pénzkiözlés lesz a munkabér csökkenésének pillanatnyi eredménye, mely tart mindaddig, míg az árak és ezzel a kölcsönös kínálat és kereslet aránya meg nem változik, és az egyensúly e változás folytán helyre nem áll. A harmadik esetben végre aránylag több jószágot kap cserébe a kivivő

ország mint azelőtt. Ez esetben tehát abba az országba fog nagyobb pénzmennyiség tódulni, melyben a munkabér és ezzel a jószágok ára csökkent. De ez szintén csak átmeneti eredmény, melyet az árak és ezzel a kölcsönös kereslet változásával az egyensúly vált fel.

A nemzetközi csere egyensúlyát egyelőre mint bebizonyított tantételt előlegezzük, de ettől eltekintve is azt láthatjuk, hogy a munkabér alacsonyabb volta nem vezet oly föltétlenül a kivitel emelkedésére, mint azt rendszeren fölteszik.

Ez előzmények után átmehetünk tulajdonképeni feladatunkra, és megvilágíthatjuk azt a viszonyt, melyben egy ország kivitele és az abban fizetett munkabér alacsony vagy magas volta egymással áll. *Cairnes* Ausztrália gazdag tapasztalataihoz fordult e viszony feltüntetésére, de hazánkból ép úgy lehet példát felhozni annak kimutatására. *Cairnes* azon változásokra utalt, melyeket Ausztráliában eleinte az aranybányák fölfedezése és később azok kimerülése idézett elő. Az aranybányák fölfedezése minden tőkét és munkát e foglalkozás felé vont, minden más termelés parlagon maradt; a munkabér ezen foglalkozás termékében, az aranyban számítva, magasra emelkedett; és ugyancsak ezen termék kivitele roppant mérveket öltött, mert hiszen ezzel kellett minden más szükségletet egyenesen a külföldről beszerezni. A mint azonban az aranybányák kezdtek kimerülni, a kép egyszerre megváltozott. A nemzeti munka más iparágakat is kezdett felkeresni; a munkabér aranyban számítva kisebb lett s a nemes fém kivitele csökkent, mert az ország sok szükségletét a belföldön fedezte. Előbb a kivitel nagy és a munkabér magas volt, később a kivitel kisebb és a munkabér alacsonyabb lett. A két tünemény között van tehát bizonyos összefüggés, de egyik sem tekinthető a másik következményének vagy okának, hanem mindkettő egy közös okra vezethető vissza: a nemzeti ipar termékenységének irányára és fokára. Egészen ellenkezőleg az eddigi felfogástól, mely Amerikában Angliával, nálunk Ausztriával, és egyáltalában minden kevésbé fejlett országban a fejlettebb országgal szemben, a munkabér magasságában a hazai termelés legyőzhetlen akadályát látja — azt tapasztaljuk, hogy a magas munkabér és a kivitel gyarapodása karöltve járnak nem mint ok és okozat, hanem mint egy közös kutforrásnak termékeit, mint bizonyos termelési ágak roppant jövedelmező voltának következményei. A mi Ausztráliának az aranybányák fölfedezése volt, az volt hazánknak az urbé-

riség megszüntetése, a nagy legelők szűz földjének cke alá vonása, a vasuti hálózat létrejötte és ezzel a nyugati piacok megnyíltak. A mezőgazdaság által fizetett munkabér mindig magasabbra emelkedett, gabnakivitelünk mindazonáltal folyton gyarapodott, nem mint ha egyik a másikat vonta volna maga után, hanem azért, mert gabnatermelésünk jó ideig rendkívül jól jövedelmezett, következőleg jól fizethetett és egyszersmind azt a terméket szolgáltatatta, melyen legkevesebb áldozattal tudtuk igen sok más szükségletünket a külföldről fedezni. Midőn azonban földjeink kezdtek kevesebb hozadékot nyújtani, vasuti hálózatunk továbbfejlesztése megakadt, s e mellett más keleti népek újabb szűzfölddel és rohamosan kiterjesztett közlekedési eszközökkel kényszerítették gabnatermelésünk jövedelmezőségét: gazdáink kevesebb munkabért fizettek, de azért kivitelünk is csekélyebb lett; mert gabnatermelésünk nem volt többé oly jövedelmező, mint ezelőtt, és mert most már nem volt többé oly előnyös gabnával vásárolni meg a külföldtől minden szükségletünket.

A közgazdasági fogalmak uralkodó zavara mellett az iparra való áttérést rendesen föltétlen haladásnak szokták feltüntetni, holott ez áttérés egyszerűen csak a szükség kényszerítő következménye lesz. Hazánk eddig főleg mezőgazdasági ország volt, mert e téren kedvezőbb körülmények közt termelt, mint haladottabb szomszédai; és kevesebb áldozatába került nyers termékeivel a külföldről megszerezni ipari szükségleteit, mint azokat itthon termelni. Mezőgazdaságunk évek óta veszít azon fölényből, melyet eddig birt. Ha a fölényt nem tudjuk újra visszaszerezni, ha e mostani irányzat mind mélyebb gyökeret ver, mindig több és több tért fog foglalni az ipar, a nélkül hogy annak föltétlenül örvendeni lehetne.

Mindent összefoglalva, mondhatjuk tehát, hogy a munkabér alacsony vagy magas volta közvetlenül semmi befolyást nem gyakorol a nemzetközi forgalomra, hanem egyszerűen jele annak, hogy azon foglalkozási ág, melyben a munkabért az illető foglalkozás termékeiben számítva, magas vagy alacsony, nagy vagy csekély jövedelmet hajt.

3. A nemzetközi értékek.

Láttuk, hogy a nemzetközi forgalom előnyei általában a munkamegosztásban rejlik. Ha a tőke és munka szabadon vonulhatna egyik foglalkozásból a másikba, minden iparág stb. helyezkednék el, hol legtöbb előnyt nyújtana az emberiségnek. Minthogy azonban a

tőke és munka szabad átvonulásának megvannak a maga korlátjai, a nemzetközi forgalom ezen előnyei is bizonyos korlátokhoz kötve. Ez előnyök természetéről bővebben lejjebb fogunk megemlékezni, most az a kérdés áll elénk: mily mérvben oszlanak meg ezen előnyök a nemzetközi cserében szereplő különböző nemzetek között.

Midőn a nemzetközi értékekről beszélünk, világos, hogy nem a pillanatnyi értékalakulásokat, hanem azon mélyebben fekvő törvényeket kutatjuk, melyek hosszabb időn át szabályozzák a cserét, szóval a normalis érték tényezőit. A normalis érték, mint tudjuk, függ a termelési költségektől és a kölcsönös kereslettől. Ettől függ a belső cserében, ettől a nemzetköziben is. Amott láttuk, hogy a termelési költség a döntő, a kölcsönös kereslet mérve a megigazító elem. Lássuk már most, mily szerepet játszik a két tényező a nemzetközi cserében.

Ha két nemzet két ugyanazon pénzértéket, pl. 1000 frtot képező jószágot ad egy másért cserébe, természetes, hogy a két egyenértékű jószág egészben véve ugyanegy összeg munkabért és tőkenyereséget képvisel. Sőt az általánosítás kedvéért egyenesen elhagyhatjuk az utóbbi elemet, mint aránylag csekélyebbet és egyszerűen abból a föltevésből indulhatunk ki, hogy a két egymásért elcserélt egyenértékű jószág hasonló, mert egyenértékű munkabérösszeget képvisel. S ezért a régi elmélet igen könnyen mondhatta, hogy a nemzetközi cserében is a termelési költségek szerint alakul az érték, mert az a munkabérben és a tőkenyereségben látta a termelési költséget. Mi azonban azt mondjuk, hogy termelési költség alatt munka, megtartóztatás és kockázat értendő, s minthogy ezek a különböző országokban nagyon is különbözők, természetes, hogy nemzetközi forgalomban egymásért elcserélt és egyenlő munkabérösszeget képviselő, szóval egyenértékű jószágokat igen különböző termelési költségekkel állíthatták elő. Vegyünk összerő példát. Száz mérő magyar liszt és száz méter osztrák posztó, melyek egyenértéket, pl. 1000 frtot képviselnek, egymásért cserében kelnek a világpiaczon. Egy áruk vagy értékük lévén, természetes, hogy az ugyanazon pénzösszeg munkabérnek felelne meg. Minthogy azonban a munkabér nálunk magasabb, vagyis más szóval ugyanegy pénzösszeg nálunk kevesebb munkanapnak felel meg, az osztrák jószág, noha egyenértékű a magyarral, aránylag több termelési költséget képvisel mint a magyar jószág.

Midőn így a termelési költséget nem tekinthetjük a nemzetközi csere szabályozójának, a normalis érték másik tényezőjéhez, a kölcsönös kereslethez kell folyamodnunk, habár azért a termelési költségnek, mint mindjárt látni fogjuk, itt is meg van a maga szerepe, mint megigazító és mérséklő elemnek abban az értékalakulásban, melyet különben csak a különböző előnyökből folyó monopolumok szabnák meg.

A termelési költségek viszonyos különbsége, más szóval bizonyos kisebb-nagyobb termelési előnyök képezik a nemzetközi csere indokát. Ezen előnyök vagy föltétlenek, midőn csakis valamely ország képes bizonyos jószágot előállítani; vagy föltételesek, midőn más ország is tudja azt a jószágot előállítani, de nem oly kevés áldozattal. Az előny lehet továbbá egyoldalu, midőn csak az egyik ország élvezi, vagy kétoldalu, midőn mindkét cserélő ország bír egy vagy más termelési előnnyel.

Ezeket alapul véve, a kölcsönös kínálat és kereslet főleg három alakban foly be a nemzetközi értékek alakulására. Először mint kölcsönös és korlátlan monopolum, a midőn mindkét cserélő ország oly dolgot állít elő, melyet a másik nem volna képes termelni. Például szolgálhat e részben a sarkövi és a forró égövi országok cseréje. Itt egyedül a kölcsönös kereslet mérve lesz irányadó az értékek alakulására, egyik fél sem tudná semmi áldozattal sem előállítani, mit a másiktól cserébe kap. Itt tehát a termelési költségek még másodsorban sem érvényesülhetnek. Ez a formája a nemzetközi cserének azonban a legritkább.

Egy második és gyakoribb formája a nemzetközi forgalomnak, midőn a monopolum föltétlen vagy föltételes, de csak egyoldalu. Például szolgálhat erre az aranytermelő vagy tropikus országok forgalma más mérsékelt égélju országokkal. Az utóbbiakra nézve a nemes fémek vagy tropikus termékek értékalakulásánál csak a kereslet mérve fog határozni, minthogy ők maguk ezen árukat semmikép nem állithatják elő. De már a nemes fémekeket vagy tropikus termékeket előállító országoknál, a mérsékelt égövi országokból hozott jószágokra nézve, nemcsak a kereslet mérve lesz irányadó, hanem azon áldozat is, a melylyel azt önmaguk előállithatják. Itt tehát a termelési költségek, habár csak egyik oldalon, már mégis mérséklők a monopolumnak különben korlátlan hatalmát.

A nemzetközi csere harmadik és leggyakoribb formája végre

az, midőn a monopolium csak föltételes, de kétoldalú; midőn tehát a két ország cseréje oly jószágokra irányul, melyeket mindegyik termelhetne, de az egyik ország inkább az egyiket, a másik egy másikat képes viszonylag kevesebb termelési költséggel előállítani. Ilyen nemzetközi forgalmat látunk a legtöbb művelt állam közt. A mi itt első sorban szerepel, az szintén a kölcsönös kereslés mérve, de a viszonyos termelési költségek határvető szerepe sokkal erősebb, mert mindkét részről érvényesül. Így például midőn hazánk gabnát és Németország posztót cserél egymással, a gabnát első sorban Németország élelmi szükséglete, a posztóé a mi kényelmi és fényüzési hajlamunk fogja megszabni; de a határt, a melyen túl az elemek az értékek alakulására befolyást nem gyakorolhatnak, mindkét részről a termelési költségek viszonyos különbsége fogja megállapítani. Minél rosszabb lesz az aratás Németországban, annál drágább lesz gabnánk. Minél kedvezőbbek anyagi viszonyaink, minél előhaladottabb izlésünk, annál többet adunk mi viszont a német posztóért. De van egy pont, a melyen túl sem a magyar gabna ára Németországban, sem a német posztó ára hazánkban nem mehet; és ez a pont a termelési költségek viszonyos különbsége. Bármily nagy legyen is Németország szükséglete gabnánk tekintetében, még sem adná meg az általunk kért árat, ha kevesebb áldozattal járna rá nézve, közvetlenül termelni a gabnát, mint posztójáért cserébe kapott magyar gabnával földözni e szükségletét. Sugyan az áll természetesen az általunk megfizetett posztó áráról is.

Mindeddig azon föltevésből indultunk ki, hogy csak két nemzet áll a cserében egymással szemben. Tényleg azonban valamennyi nemzet kölcsönös összeköttetésben áll. Ez által a termelési költségek határvető szerepe bonyolultabb lesz, mert, hogy a főnebbi példánál maradjunk, nemcsak az fog befolyást gyakorolni a gabna árára Németországnál, mennyivel kevesebb áldozatába kerül, ha posztójáért vásárolja meg a mi magyar gabnánkat, hanem az is, hogy mennyivel kevesebb áldozatába kerül, ha posztójáért orosz vagy amerikai gabnát vásárol. És viszont nálunk a posztó ára tekintetében az is befolyást fog gyakorolni mennyivel kevesebb áldozatunkba kerül, ha gabnánkért cserébe francia vagy angol szövetet veszünk. Így lesz a termelési költségeknek is mind nagyobb szerepük a nemzetköziforgalomban, de azért még mindig csak másodszorban, mint határvetőknek, a melyen túl az érték nem emelkedhetik; első

sorban most is a kölcsönös szükséglet mérve áll. S ebben egy nagy vigasztalás rejlik az őstermelő népekre. Az ő jószágukra irányuló szükséglet sokkal erősebb és mélyebb, s azért az ő áruik értéke, ebből a szempontból legalább kedvezőbben alakulhat, mint az ipari cikkek értéke, melyeknél a szükséglet soha nem működik oly elemi hatalommal. De az előhaladott ipari népeknek is van egy nagy előnyük. Az, hogy jobban ismerik a világpiacz állását és jobban tudják fölkeresni ama forrásokat, honnan szükségleteiket kedvezőbben fedezhetik. A míg a műveletlen afrikai szerecsennél csak a szükséglet szabja meg az európai csecsebecsék árát, úgy hogy szívesen adja érte hona legbecsesebb termékeit, nem is gondolva, mennyivel több munka és megtartóztatás összegét adja cserébe a hasonlíthatatlanul kisebb értékű holmiért; addig a nagy iparos nemzeteknél a szükséglet mérve mellett mindig ott szerepel mérséklőül a viszonyos termelési különbségek világos ismerete. Az őstermelő népek előnye nagyobb, de folyton csökkenő; a haladott iparos nemzeteké csekélyebb, de folyton gyarapodó.

4. A nemzetközi csere egyensulya.

Alig van tantétel az összes közgazdaság körében, melyet deductive világosabban lehetne bebizonyítani, mint épen azt, hogy a nemzetközi forgalomban a kivitelnek és behozatalnak hosszabb időn át mindig teljes egyensulyban kell egymással lennie. S mégis nincs tantétel, mely több és kevesebb ellenmondásra talált volna. A magyarázat igen egyszerű. A közgazdasági tünetmények rendkívül bonyolultak, főleg a nemzetközi cserében. A jelenséget e nagy változatosságában, hol ezer és ezer különböző tényező működik közre, a felületes szemlélő csak a felszínén marad, s a lejjebb nem hatoló empirista csak azt látta, hogy a nemzetközi forgalomban egyes nemzeteknél az árúk kivitele, másoknál azok behozatala jut állandóan és nevezetes túlsulyra, és e kétségtelen tényre támaszkodva, egyszerűen elvette azt a tantételt, melyet deductive megdönteni nem tudott. Hogy a sokszor gunyolt elméletnek ez esetben is igaza volt a rövidlátó praxissal szemben, azt szinte fölösleges mondani.

Már *Adam Smith* kimutatta, hogy azon befolyás melyet a kivitel és behozatal alakulására valamely ország pénzmennyisége gyakorol, szükségkép visszahat magára a kivitelre és behozatalra, és pedig akkép, hogy azt szabályozza és mindig egyensulyba helyezi

A mely ország több árút visz ki mint a mennyit behoz, annál fel- szaporodik a pénz és ezzel fölemelkednek az árak. Az árak magas- sága azután megakadályozza azt, hogy továbbra is oly mérvben exportáljon, sőt ellenkezőleg előnyössé teszi az idegen népek árúinak odahozatalát. Ezzel megindul a pénz kiözönlése mindaddig, míg az egyensúly az árakban és ezzel a kivitelben és behozatalban be nem áll. Hasonlókép, ha valamely állam jóval több árat hoz be, mint a mennyit kivisz, pénze becsesebb lesz, következőleg a jószágárak csökkennek. Ezzel aztán megakad a behozatal, mert a külföldiek magasabb áraikkal nem tudnak a hazai piaczkon versenyezni, sőt könnyebbé válik a kivitel, mert a hazai ország olcsóbb árúi előnyö- sen versenyezhetnek az idegen országok drágább jószágaival. Szóval megindul a pénznek az országba beözönlése, és tart mindaddig, míg az árak és azzal a kivitel és behozatal egyensúlyba nem jöttek.

Ez a nemzetközi csere egyensúlyának legegyszerűbb, de azért nem kevésbé igaz és megdönthetlen elmélete. *Smith* előtt rop- pant nagy gonddal kísérték a kiviteli és behozatali táblázatokat, vagy mint röviden nevezték a kereskedelmi mérleget vagy bilanxot, és a behozatal túlságát mérő veszélyességnek, a kivitel túlságát csupa nyereségnek vették. De már *Smith* kimutatta e gondosko- dás fölösleges voltát, és a termelés és fogyasztás mérlegét állította oda mint olyat, melytől a nemzetek virágzása, vagy hanyatlása függ.

Ugyanezen módon történhetik a bizonyítás, ha pénz helyett a váltót vesszük a fizetés közegéül, a mint hogy a nemzetközi for- galomban csakugyan leginkább a váltó viszi e tisztet. Azon ország, mely többet hoz be mint kivisz, természetesen több váltóadósságot vállal magára, mint a mennyi váltókövetelése keletkezik. Lesz tehát olyan váltóadóssága, melyet nem tud váltóköveteléssel fedezni. Más szóval, lesznek olyan fizetési kötelezettségei a másik ország iránt, melyeket nem tud olyan váltóval földözni, melyet ezen másik ország az első ország javára állított volna ki. Tegyük föl, hogy ezen több behozatalu ország hazánk, míg a másik, mely többet visz ki, Német- ország. Ha most hazánkban bármely kereskedő Németországra szóló váltóval akarja német hitelezőjét kielégíteni, nem fogja a váltót olyan árfolyamon kapni, mely valóságos értékének megfelel, hanem valamivel magasabb áron kell azt megfizetnie. E különbség szintűgy fölemeli az árakat, mint a pénz megritkulása s következőleg megne- hezíti a behozatalt és előmozdítja a kivitelt. Ugyanezt mondhatjuk

fordítva is. Meg kell még jegyeznünk, hogy ezen különbözet soha nem lehet nagyobb, mint a mennyit az érczpenz szállítási költsége tesz, mert hiszen az okozza, hogy a nemzetközi forgalomban ércz helyett váltókat használunk fizetési eszközül. A hol a váltófolyam különbsége nagyobb, az más okokra vezethető vissza, nevezetesen arra, hogy a rossz valuta értékcsökkenésével összekeverik. Így van ez nálunk, hol például a német száz markos váltó 56, 57 forint körül ingadozik, holott 50 frt körül kellene állania. A főkülönbség itt az országos fizetési eszköz, a papírpénz értékcsökkenése, s azért hibásan említjük a gyakorlatban az egészet váltóárfolyam neve alatt

Ujabb alakot és sok tekintetben átfogóbb képet nyert az igazság *J. B. Say* hírneves, *Théorie des Debouchés* név alatt ismeretes, piaczi elméletében. „Minden jószágot jószágért adnak-vesznek; valamely jószágot csak egy másik jószág értékével lehet megvásárolni“. Ez volt a kiindulási pont, melynek igazsága alig szorul bizonyítgatásra, mert igaz ugyan, hogy minden terméket rendszerint pénzen, aranyon, vagy ezüstön vásárlunk, de e nemes fémeket ismét a legtöbb európai ország, sőt mondhatják valamennyi európai ország közönséges termékeivel szokta megszerezni. Mert habár hazánk a leggazdagabb nemes fémbányászattal bír Európában, a mi arany és ezüst nyereségünk sem megy többre mint egy-két millió forintra évenként, a mi természetesen alig tesz különbséget a nemzetközi forgalomnak száz milliókra menő cseréjében. Midőn tehát minden ország termékeivel szerzi meg pénzét, világos, hogy végelemzésben minden külföldi terméket belföldi termékkel kellett megvásárolnia, más szóval *J. B. Say* kiindulási pontja, hogy „minden jószágot jószágért adnak-vesznek“ minden kétségen felül áll.

J. B. Say négy nagy fontosságu következtetést vont le az alapigazságból, melyek utóbb a harczoló szabadkereskedelmi iskola jelszavaivá lőnek. Az első következtetés: „Minél több és változatosabb a termelés, annál könnyebb a forgalom, annál változatosabb és nagyobb a piacz“. Más szóval, hogy minden kínálat megfelelő keresletet támaszt, és a kínálat gyarapítása szaporítja a keresletet. Általános túltermelés egyszerűen képtelenség. Lehet túltermelés egyes ágakban, de hogy az emberek általában többet termeljenek mint fogyaszthatnak, az teljes lehetetlen. A második következtetés: „Mindenkinek érdeke azt kívánja, hogy mások is gyarapodjanak és előre menjenek“. Csak gazdag

vevőnél remélhet jó vásárt az eladó. Csak gazdag földbirtok mellett fejlődhetik nagy kereskedelem és ipar, s minél gazdagabb a nép melylyel forgalomban állunk, annál előnyösebb reánk nézve a csere. A harmadik következtetés: „A külföldi jószágok behozatala előmozdítja a hazai jószágok eladását“. Minden külföldi terméket végelemzésben haza termékért kapunk. Csak földjeink és tőkéink termékével vehetünk akármely külföldi jószágot s következőleg minden külföldi jószág megvásárlásával valamely hazai jószág eladása jár. A negyedik végre: „A pusztá fogyasztás, mely nem jár semmi termeléssel, semmivel sem gyarapítja az ország gazdaságát“. E következtetések jobbra inkább gyakorlati mint elméleti természetűek, s azért behatóbban munkánknek második, a közgazdasági politikával foglalkozó részében fogunk rájuk visszatérni. A kiindulási pont s az első következtetés mindazonáltal tisztán elvont elméleti jellegű s tudományunk legkiválóbb újabb képviselője *J. St. Mill*, mint mindjárt látni fogjuk, ugyanezt fejtette ki bővebben és alaposabban.

Mill a kínálat és kereslet fogalmából indult ki, és annak bebizonyítására szorítkozott, mily képtelenség az a tan, hogy valamely ország összes kínálata meghaladná annak összes keresletét. Szóval ő negatív uton védelmezte azt az igazságot, melyet később *Cairnes* pozitív alakban formulázott, hogy t. i. a kínálat és kereslet átalánosságban véve azonos fogalmak. *Cairnes* tételét már ismerjük a kínálatról és keresletről szóló fejezetből. Lássuk most, hogyan cáfolta meg *Mill* azokat, kik lehetőknek állították azt, hogy valamely ország egyetemes kínálata meghaladja annak egyetemes keresletét.

A kik e nézetten vannak, úgymond *Mill*, azok fölteszik, hogy az egyetemes kínálat meghaladhatja, sőt gyakran meg is haladja az egyetemes keresletet. S minthogy *Mill* még két elemét különbözteti meg a keresletnek, t. i. a vágyat valamely jószágot birni és a vásárlási erőt, melylyel azt megszerezhetni — következőleg folytatja okoskodását. Ez írók szavaiból nem lehet tisztán megérteni, melyiket veszik tekintetbe a kereslet két eleme közül, midőn a kínálat túltengéséről szólnak; nem lehet tudni, vajjon azt hiszik-e, hogy ily esetben a közönség fogyasztó vágya, vagy csak fogyasztó képessége marad-e el a kínálat mögött. Vegyük tehát a két elemet egyenként és lássuk előbb, vajjon elmaradhat-e kereslet a kínálat mögött azért, mert a javak megvásárlására szükséges

erő hiányoznék. Mi azt mondjuk, hogy nem és pedig azért nem, mert mindenkinek vásárló ereje, melylyel a mások által termelt javakat megszerezheti, ezen javakban áll, melyeket önmaga termelt. Minden eladó, a dolog természete szerint, egyszersmind vevő is. Ha egy ország termelő képességét egyszerre megduplázhatók, úgy megduplázhatók a piacon megjelenő kínálatot, de egyszersmind az ugyanott jelentkező keresletet is. Mindenki kétszeres kínálatot támasztana és kétszeres keresletet, a mennyiben mindenki még egyszer annyit vásárolhatna, mert még egyszer annyit tudna áruba bocsátani. Az megtörténhetik, hogy egyes cikkekben többet termelnek, mint a mennyi szükséges, de csak azért, mert másokban még kevesebbet termeltek. De az általános túltermelés nem lehet, mert minden áruba bocsátott jószág egyszersmind keresletet támasztó vásárló erő.

De vannak, kik belátják, hogy minden országban az egyik termelés hozadéka minden más termelés hozadékára nézve piacot képez, s hogy tehát minden országnak elég vagyona van arra, hogy azzal az ország egész vagyonát megvásárolhassa. Ezek azonban más oldalról támadják meg az egyetemes kínálat és kereslet egyensúlyát, a mennyiben az állítják, hogy ha meg is van erre a képesség, hiányozhatik hozzá a vágy, mert megtörténhetik, hogy a kik rendelkeznek a szükséges vásárló erővel, nem éreznek semmi hajlamot a fogyasztásra, és a kik fogyasztani akarnának, nem rendelkeznek vásárló erővel. És ez képezi ennek a tannak legelfogadhatóbb alakját, mely azonban még mindig egy nagy hibában szenved. Mert habár azok, kik vásárló erővel rendelkeznek, teljesen el lehetnek látva minden fogyasztási erővel, tényleg még sincs úgy, és ez kilátszik abból, hogy azok az emberek azon túl is termelnek. De gondoljunk olyan esetet, mely e föltevésnek lehető legjobban kedvez. Tegyük föl, hogy van egy kis terület, melyben minden egyes ember annyi élelmi, kényelmi és fényüzési erők fölött rendelkezik, a mennyit csak szeme-szája megkíván. Ily területben, hol mindenki ki van elégítve, természetesen senki sem fogna dolgozni vagy takarékoskodni csak azért, hogy bizonyos javakat megszerezzen. Kénytelenek vagyunk tehát föltenni, hogy egy idegen jön a vidékre, és olyan jószágot termel, a melyre senkinek semmi szüksége nincs. Ily esetben azt hinnők, túltermelés áll be. Igen, de csak bizonyos cikkekben. Mert olyat állított elő, a mire nem volt szükség, de általános túltermelésről

még most sem lehet szólni, csak a termelés rosz berendezéséről. Nem lehet túltermelésről szólni, mert ha láttuk fönnebb, hogy a ki új jószágot bocsát a piacra áruba, az vásárló erőt is hoz magával — láthatjuk most, hogy a ki új jószágot bocsát a piacon áruba, új vágyat is hoz magával a piacra. Mert ha nem volna vágya valami után, alig fáradt volna a termeléssel. Mihelyt tehát új kínálat mutatkozik, azonnal megvan egy új kereslet mindkét eleme is, habár lehetséges, hogy a kínálat az egyik s a kereslet a másik tárgyra irányul. De — tehetjük hozzá *Cairnes* határozottabb formulázásában — egészben véve a keresletnek mindig fednie kell a kínálatot.

Igen sok új világot vetett a tanra *Bastiat* éles kritikai elméje. Utalt a statistikai adatok hiányos voltára, és kimutatta, hogy két szomszéd ország határ forgalma mindig más számokkal szerepel a két országban. Így Franciaország kivitele Belgiumba más számokkal szerepel a francia hivatalos adatok közt, mint Belgium behozatala Franciaországból a belga hivatalos adatok közt. Más gyakorlati példát is hozott föl a kereskedelmi mérleg tanának megczáfolására. T. megrak Havreban egy amerikai hajót francia árukkal, nevezetesen párisi luxus-czikkekkel összesen 200,000 frank értékben. Ez a szám szerepel a vám kiviteli kimutatásban. Mire a szállitmány New-Orleansba ér 10% fuvar és 30% vámot fizet, ami által ára 280,000 frankra emelkedik. Itt eladják 20% vagyis 44,000 frk nyereséggel, összesen 320,000 frankon. Ez összegben T. pamutot vásárol és azzal rakja meg hajóját. E pamutért szállítás, biztosítás stb. fejében ismét 10% fizetendő, úgy hogy mire a rakomány újra visszatér Havrebe, 352,000 frankot képvisel, és ezzel az összeggel szerepel a behozatali kimutatásban. Végre T. ezen az árun ismét 20%, vagyis 70,400 frank nyereségre tesz szert, szóval a pamutot 422,000 frankon adja el. T. tehát két ízben nyert; egyszer 40,000, máskor 70,000 frankot, és ez a nemzetközi csere eredménye. A kereskedelmi mérleg hívei ellenben azt mondják: kivitel 200,000 frank, behozatal 352,000 frank = a nemzet megkárosodott 152,000 frankkal.

Ugyancsak *Bastiat* más módon is ad absurdum vezette a kereskedelmi mérleg tanát. Ha csak az kell, úgymond, hogy a kivitel minél nagyobb mérvben meghaladja a behozatalt, azt igen könnyű elérni. Dobjuk bele a tengerbe mindazt, a mit határainkon kiviszünk, bizonyosak lehetünk benne, hogy nem lesz, mivel behozatalt csinál-

hatnánk. Kivitelünk óriási összegekre mehet, és mellette egy fillér behozatalunk sem lesz. Ezzel elértük az Eldoradot, mely után a kereskedelmi mérleg barátai áhitoznak.

Bastiat nyomdokain az egész újabb francia iskola csak a sarcasmus és szárialom hangján beszél a kereskedelmi mérleg tanáról; míg végre *Baudrillard* kereken babonának bélyegezte az egész okoskodást.

Bármily világos volt azonban a theoretikus deductió, bármily megsemmisítő egyesek maró gunyja, az empirista még mindig az árukivitel és beozatal hadataira hivatkozhatott, melyek látszólag egyenesen lerombolják a tudomány minden okoskodását. A tudományos gondolkozás hiveinek nem lehetett kétségök a felől, hogy itt is a theoriának van igaza, de az eszközök, melyekkel azt, a tapasztalati tények ellenmondásával szemben, részleteiben is igazolják, még mindig hiányoztak. Egyes töredékes czáfolatok és bizonyítások föl-fölmerültek, majd egyik majd másik tudás művében, de a kinek először sikerült a tantétel igazolására az eddigi tapasztalati ellenérvek tarthatlanságát kimutatni, az ismét egy angol, *Goschen* volt. E kiváló tudós deritette ki, hogy az áruk kivitele és behozatala az összes nemzetközi forgalomnak egyik legjelentékenyebb, de mégis csak részleges nyilvánulása. Ez árukon kívül az értékeknek még egy egész csomója folyt be a nemzetközi cserébe. Ilyenek azon összegek, melyeket egyik ország a másiknak fuvar, bizomány, biztosítás és több efféle czimen fizet. Anglia úgyszólván az egész világ fuvarossa, és e czimen nevezetes összegek folynak a szigetországba Európa minden államaiból a nélkül, hogy az áruforgalom kimutatásaiban legkisebb nyomot is hagynának. Ilyenek azon összegek, melyeket előhaladottabb országok más, fejletlenebb országban iparvállalatokba fektetnek, és azon országok, melyeket ezek jövedelme gyanánt visszalopnak. Itt ismét Angliát emlithetjük legelő, melyet milliókra menő tőkéek és ipari lángelméjének nem egy kitünőségét elhalmozza a külföldön, és ez által ismét a nemzetközi értékesere egy oly alakját teremtetie meg, mely nem jelentkezik a kiviteli és behozatali táblázatokban. Ilyenek azon összegek, melyeket utazók idegen országokban elköltének. Svecz, Olaszország és Páris, hogy csak a legfontosabbaknál maradunk, ismét milliókat nyernek évenként a külföldről, melyek szintén nem szerepelnek az áru forgalmi statisztikában. Végre nem

szabad felejteni az önkéntes adakozásokat távoli hadi vállalatokra költött összegeket s idegen országoknak adott subsidiumokat, hadisarczokat, és a mit, mint legfontosabbat, legelől kellett volna emliteni: a nagy államkölsönöket, melyek, mint az idegen iparvállalatokba fektetett tőkék eleinte kivitelt, utóbb visszatérő kamatjaikban behozatalt képeznek, a kölsönadó országban ellenben eleinte behozatalt, és később kivitelt a kölsönvevő országban a nélkül, hogy egy csipetnyi tért foglalnának el az annyi praetensióval tanulmányozott árúforgalmi adatok közt.

Goschen kutatásai megadták a bilanx theoriájának a kegyelemdőfést. Ezentúl csak új név alatt találkozunk vele a fizetési mérleg neve alatt. Hívei nem hunyhattak szemet a tudomány e nevezetes haladása előtt, és állítólag szintén tekintetbe akartak venni minden értékgörgalmat a nemzetközi cserében, s az így módosított kivitel és behozatal egyenlegét keresztelték el aztán fizetési mérlegnek. Ez eljárás azonban csak a régi előitéletek folytatása volt új álarcz alatt a tudomány elveinek olykor tudatos ferdítésével. S azért ez új bilanx-theoriával is főleg Németországban és a közgazdasági tudomány és tevékenység terén hátramaradottabb népeknél találkozunk,

A mit *Goschen* úttörő módon kimutatott, hogy t. i. a nemzetközi értékek cseréje az árúforgalmon kívül igen sok más elemet foglal magában, s a mit ő főleg a váltófolyam szempontjából kutatót, azt *Cairnes* hozta a nemzetközi forgalom egész tanával szerves összefüggésbe. A bilanx theoriája a gyakorlati írók és speciálisták közt nemcsak a szárazföldön, hanem Angliában is számított híveket. És a brit királyság állandó behozatali többlete, mely évenként átlag 50 millio font sterling körül ingadozott, ott is sok port kavart föl, míg ma mindenki tudja, hogy ezen árubehozatali többlet azon értékbehozatalra vezethető vissza, melyet Anglia a külföldön ellenben iparvállalataiból és az idegen áruk fuvarjaiból kap. Sőt tudják azt is, hogy ezen behozatali többlet még nagyobb volna, ha Anglia viszont nem vinne ki külföldre sok értéket az által, hogy polgárai folyton újabb és újabb tőkéket helyeznek el külföldi iparvállalatokba és államadóságokba, milliókra menő összegeket költenek el utazásokra, és maga az állam tetemes összegeket költ el távoli hadi vállalatokra. Amerikában viszont a korábbi évtized nagy behozatali többletét azon értékek behozatala magyarázta meg, melyeket

külföldi piacok amerikai vállalatokba, nevezetesen vasutakba fektetnek. Mert a tőkeelhelyezés eredetleg kivitel a kölcsönadó és behozatal a kölcsönvevő országra nézve, de csak addig, míg magának a tőkének átadása meg nem történt. Ebben a pillanatban megváltozik a viszony. A kölcsönvevő ország kamatokat tartozik fizetni, a kölcsönadó ország pedig kamatokat kap. Most tehát a kölcsönvevő ország fog cikkeket kivinni, és a kölcsönadó ország értékeket behozni. És mindezen értékek végül szükségkép árúk alakjában mennek az egyik nemzettől a másikhoz. Minden nagyobb változása a pénzmennyiségnek befolyást gyakorol az árakra, és ezzel a kivitelre és behozatalra. A mely országba állam kölcsönök, vagy bármely más értékek alakjában nagyobb pénzmennyiség foly be, abban az árak emelkedése következtében előnyös lesz árukat behozni, míg a kivitel csak azon cikkekre szorítkozhatik, melyekben az illető országnak nagy termelési előnyei vannak. Viszont a mely országban a pénz ily értékátalakulás következtében megfogy, ott az árak lejjebb szállanak, az árúk behozatala elveszti nyereséges ingerét, míg az árúk kivitele nagy lendületet nyer.

Legjobban meglátjuk ez elmélet helyességét, ha hazánkra alkalmazzuk, melynek rendhagyó és ugrásokkal teljes nemzetközi áruforgalmát mindeddig nem igen tudták megmagyarázni. Megbízható hivatalos adatok csak az 1868—1874-iki korszakra fekszenek előttünk, és ezek a következők:

Magyarország nemzetközi áruforgalma 1868—1874.

Behozatal		Kivitel		Kiviteli	
		millió forintokban		+ —	
1868	. . .	319	. . .	329	. . . + 10
1869	. . .	408	. . .	329	. . . — 79
1870	. . .	344	. . .	342	. . . — 2
1871	. . .	472	. . .	357	. . . — 118
1872	. . .	488	. . .	313	. . . — 175
1873	. . .	456	. . .	300	. . . — 156
1874	. . .	452	. . .	288	. . . — 164

Látjuk, hogy az első év csekély kiviteli többlete után egyszerre óriási lépéssel 73 millió frtra megy a behozatali többlet, hogy a következő évben 113 millióra szökjék föl, azontúl is folyton gyarapodva 164 millió frtig. E rendkívüli ingadozásokat hiába igyekeztek eddig magyarázni nagy vasúti munkálatokkal, vagy épen a

speculatio túltengésével és az arra következő hitelválsággal, mely utóbbinak e számokban legalább, alig akadunk nyomára. E rendkívüli hullámzásokat nagy vonásaikban is egyedül *Goschen* és *Cairnes* elméleteinek segélyével fejthetjük meg.

Vegyük tehát sorra azon értékek forgalmát, melyek az árukon kívül a nemzetközi cserében nagy szerepet játszanak. A külföldi utazások hazánkban akár mint behozatal, akár mint kivitel, valami nagy szerepet nem játszhatnak. Az kétségtelen, hogy élvezet okáért több hazai jár külföldön, de viszont üzleti célokból jóval több idegen jár nálunk, mint megfordítva. Ezen a néven tehát sem árúkivitelünk, sem árúbehozatalunk nem mutathat valami lényeges eltérést. Hadi vállalatok, hadi sarczok vagy subsidiumok alapján szintén csak a legutóbbi időben mulatkozhatnak némi befolyás az árúk forgalmára. Fontosabb lesz már azon értékcsere, mely idegen fuvarok alakjában történt, és pedig akár azt vesszük, a mit mi külföldi vállalatoknak fizettünk, akár azt, a mit idegenek magyar közlekedési vállalatoknak fizettek. De lényeges eltérés alig lesz ezen két összeg közt s azért valami nagy befolyást az árúink kivitele és behozatala közt mutatkozó eltérések kiegyenlítésére, ez sem gyakorolhat. Egészen másképp állnak a nemzetközi értékforgalom ezen eddig számba nem vett csoportjának legfontosabb részénél. Értjük azon értékeket, melyeket egyik ország polgárai a másik ország iparvállalataiba vagy államadóságaiba fektetnek vagy azokból húznak. Hogy magyar pénz kevés vándorol ki külföldi iparvállalatokra vagy államadóságokba, azt szinte fölösleges mondani; de hogy a külföldről száz és száz millió érkezett hozzánk e czimen, azt senki nem fogja kétségbe vonni. Ez értékek csak pillanatnyilag tartják meg a pénz alakját, és aztán csakhamar áruk formájában jelentkeznek. És erre vezethetők vissza első sorban nemzetközi árúforgalmunk nagy ingadozásai.

Még alaposabban győződhetünk meg e fontos tüneményről, ha az egyes évek szerint hasonlítjuk össze az árúforgalmat államadóságaink mozgalmával, mely mindenesetre a fontosabb a két utóbb említett tényező közt. 1868-at közvetlenül megelőzőleg nem kötöttünk államadóságot, vagyis nem kaptunk semmi nagyobb értékösszeget a külföldről, mely az áruforgalom természetes egyensúlyát megzavarhatta volna. És nemzetközi áruforgalmunk csakugyan majdnem teljes egyensúlyban van. 1868-ban megkötöttük az

első ugynevezett vasuti kölcsönt 82 millió erejéig, s a következő év áruforgalma már majdnem akkora értékű 79 millió forintnyi behozatalt tüntet föl. 1869-ben nem kötöttünk semmi újabb kölcsönt, és a rákövetkező évben áruforgalmunk ismét majdnem egyensúlyban van. 1870-ben ellenben megindult államadóságaink rohamos gyarapodása. Egymást követték az 1870-iki nyereménykölcsön, 28 millió, a gömöri vasuti kölcsön, 65 millió, az 1871-iki 30 millió, az 1872-iki 54 millió és az 1873-iki 153 millió kölcsön, összesen közel 280 millió frt; a mihez, ha hozzáadjuk azon értékeket, melyeket a külföld 1873 körül iparvállalatainkba fektetett és azon összegeket, melyeket ugyanezen időben a hozzánk tömegesen behozott és besereglett idegenek költöttek, bőven kiegyenlítődik az a nagy eltérés, mely 1871—1874-ig nemzetközi áruforgalmunk kivitele és behozatala közt mutatkozik.

A következő évekről hiányoznak a pontos statisztikai adatok. Mindazonáltal bizton állithatjuk, hogy árubehozatalunk és kivitelünk közt távolról sem mutatkozik igen nagy eltérés, Államkölcsöneink nem szaporodtak oly óriási mérvben, mert ha szám szerint nagyban növekedtek is, közel fele részben régibb adósságok megváltására szolgáltak, és így adóságaink összegét ennyiben nem gyarapították. Másrészt azonban most már nemcsak kapunk a külföldről, de fizetnünk is kell a kamatokat, melyek időközben nagy összegekre gyarapodtak. A míg tehát egyrészt értékbehozatalunk izmosodik, másrészt értékkivitelünk is öregbedik, s az eltérés áruforgalmunk kivitele és behozatala közt valami nagy nem lehet a nélkül, hogy a behozatali többletek elmaradását valami különös nemzeti szerencsének tarthatnók.

Igy uralkodik a tudomány a tünemények bonyolult világa felett. Miként a csillagász, tudományára támaszkodva, magános kamrájában előre megleli az égi testek útját, melyeket szemével még nem is látott, úgy a közgazdasági törvények ismeretével hasonló biztos következtetéseket vonhatunk a további fejleményekre.

A behozatali többlet ép oly kevésbé veszedelem, mint a hogy nem haszon a kiviteli többlet, mert egyik úgy, mint a másik, egyszerű lehetetlenség. Egy nemzet sem vehet többet, mint a mennyit elad, és egy nemzet sem adhat el többet, mint a mennyit vesz, bármit mondjon, ezzel ellenkezőleg, a gyakorlati élet felületes megfigyelése.

LÁNG LAJOS.

A BIZTOSÍTÁSÜGYI POLITIKA NÁLUNK ÉS A KÜLFÖLDÖN.

A biztosítás és az állam.

Biztosításügyi politikáról kívánván szólni, egy tárgyról szólnunk, melynek ilyképeni elnevezése sokak előtt merészségnek látszik. Mig a vasuti-politika nemcsak névről ismeretes, a biztosításügyi politikának még létezését is kell indokolnunk. Holott, a mint látni fogjuk, a biztosításnak nemcsak belügyi, pénzügyi, de egyzersmind külügyi politikája is van.

Minden állam megegyezik abban, hogy a biztosítást adó tárgynak tekinti, s azt illetőleg a biztosító társaságokat adóztatja. De az adóztatás mértékére nézve már eltérnek egymástól.

A második érintkezési pont az állami felügyelet kérdése, melynek kiegészítő része az intézetek engedélyezése vagy autorizálása. Az engedélyezést kezdetben minden állam magának tartotta fel; most az engedélyezést egyrésze akkép intézi, hogy megszabván az alakulhatás feltételeit, a szükség felettség indokából egy társaság megalakulhatása elébe sem gördít akadályt. A felügyeletre nézve a semmi felügyelet teréről a mind szorosabb szorosabb felügyelet felé igyekeznek az államok.

A harmadik érintkezési pont a törvényhozás tere. Az államokat e ponton látjuk a legnagyobb habozásban. Egyelőre minden állam elégségesnek hitte a köztörvény védelmét és korlátozását: ma már azon irány jutott tulsulyra, hogy a biztosítás mint intézmény külön speciális törvényt kíván.

A negyedik érintkezési pont az állami biztosítás tere. Itt az államokat oly különböző irányban találjuk, hogy egyik az állami biztosítástól merőben távol tartja magát; a másik állami biztosító intézeteket nyit és tart fen, a népre bizván, ha igénybe veszi vagy sem; a harmadik nem bizza a népre, hanem kényszeríti a belépésre.

Ez idő szerint e négy ponton érintkezik az állam a biztosítással. Mi arra mutat, hogy nincs közintézmény, melyet az állam több figyelembe kellene hogy részesítsen, szóval és tettel inkább kellene támogatni: mégis Belgiumon kívül nincs állam, mely a biztosítást oktatás tárgyává tette volna.

Ha az államok ebbeli eljárását tekintjük, úgy kell találnunk, hogy a biztosítás az államok részéről a régibb időkben bizonyos megvetésben, sőt bizonyos üldözésben részesült; s ha az államok ezen hangulata kedvezőbbre fordult is, ha mint adótárgy bizonyos méltánylatot vivott is ki magának, maig sem vihatta ki azt, hogy benne az intézményt lássák, mely az adó alapnak, a népességnek és vagyonnak, oly kiváló támasza, a milyen nincs; mely pénzintézet, de a nélkül hogy valakit tönkre tett vagy csak megszegényített volna; pénzintézet, mely az értékbiztosítás terén visszaállítja az elvesztett vagyont, az életbiztosítás terén már az által, hogy az illetőt takarékosagra utalja, éppen produktív hivatást gyakorol.

Ezen felfogás kezd ugyan érvényre emelkedni, még is folyvást nyomja a biztosítás barátait, hogy a biztosítás mint intézmény sem a tudomány, sem a kormánykörökben nem talál azon elismertetésre, melyet az emberbarátias eszmén nyugvó közgazdasági intézmény méltán megérdemelne.

A biztosítás mint oly intézmény kínálkozott az emberiségnek, melyet, ha az államok mindjárt kezdetben megkivánnak ismerni, fel kívánnak karolni, s a hová tartozik az állami intézmények sorába fel kívánták volna venni: ma a biztosítás az államra és az állami polgáraitra nézve nem volna kisebb jelentőségű, mint a távirat, posta, vasut, jegybank, vagy bármelyike azon közintézményeknek, melyeket az államok mint olyat fogtak fel, hogy ha látszólag veszteséggel támogatnak is, más uton többszörösen kárpótlást kapnak általuk.

Tán mert a biztosítás matematikai és technikai ismereteken nyugszik, s így szakismeretet kíván, az államok elhanyagolták; a tőke, mely haszonhajtó voltát felismerte, reá vetette magát, s ma már felügyelete, törvényhozása hatalmas érdekekbe ütközik; s hogy úgy szóljunk, mivel az arany és ezüst ezek a magán üzérkedés kezébe estek, az állam, ha szintén mivelésébe kívánna is bocsátkozni, csak a nemtelen érczek, csak is a terméketlen terek maradtak fen számára.

Az állam mondhatni a tizenkettedik órában ébredt fel. Az üldözött, a megvetett intézmény a homályban, melybe taszítva volt, nemcsak kifejlett, hanem mint egy oly óriási intézmény ütötte fel fejét, mely száz milliókat vesz be, mely részvény s dijtartalék tőkéiben oly mesés összegek felett rendelkezik, hogy jöhet idő, a midőn egyes országokban a tőkét tetszése szerint fogja irányozni a földre, iparra, kereskedésre, az államhitelre, vagy azok ellen.

Épen azért, ha a biztosítás az állam és az állam polgárai támogatására lépett elő, s az államok támogatása nélkül kivivta magát, az államoknak nem lehet más feladatuk, mint jog szokásait elismerni, azokat jóakarólag rendezni, s az intézménynek, az intézeteknek s kik az intézeteket képviselik, a biztosítás gyakorlati férfainak, mit még mind nélkülöznek, a társadalmi állást, az állam méltánylatának kifejezését megadni, s az intézmény előnyeit az állam és állam polgárai javára értékesíteni.

Az állami beavatkozás kérdése.

A ki a biztosításügyi politika irány elveit indul keresni, első sorban egy táborral fog találkozni, mely még csak a felett vitatkozik, van e joga az államnak a beavatkozásra, mely a szabad ipar és szabad kereskedést hangoztatva, az államtól részére üres lapot kíván. S ha el is ismeri az állami beavatkozás némi jogosultságát, csak is azon térre kívánja visszaszorítani, honnan a szerzett jogokból, még ha azok a közre károsak is, mit sem vehet el, legfeljebb még hozzájok adhat. Pedig ha rendezett államban még a vallási intézmények szabadsága is csak odáig terjedhet, míg a polgárok s az állam érdekeit nem veszélyeztetik: akkor különösen a jogi személyiséget nyert s bizonyos egyedáruságra, nemzetközi jellegre vergődött vállalatoknak, épen saját jól felfogott érdekek kívánja meg, hogy az állam jogaik, kötelezettségeik határait kiszabja, s érdekeit formulázott szabályok, törvények védelme alá helyezze.

A belpolitikára nézve elismerést kell hogy találjon az irány, hogy a biztosítást nem nyügözheti tovább is az elavult concessionális rendszer és praeventiv gyámkodás; utat és módot kell nyujtanunk, hogy mikép a felszabidott sajtó hasson és alkosson: de vissza kell állítanunk a lerázott felelősséget, mit csak az állam felügyelete útján láthatunk biztosítva.

A külpolitika irányára nézve elismerést kell hogy találjon, hogy a biztosító társaságok működése geographiai határt többé nem ismer; hogy egy nagy társaság viszonzbiztosítás útján a geographiai szélesség és hosszúság minden foka alatt, s a szállitmányi ág útján mind az öt világrészen koczkazat alatt áll. S ezen nemzetközi jellegénél fogva a kormányoknak feladata lett arra munkálni, hogy miként a tengeri biztosítás, úgy a biztosítás több ága is, nemzetközi szokásos törvényekhez jusson, nemzetközi szerződések védelme alá vétessék.

A midőn azonban a beavatkozás mellett nyilatkozunk, kiindulási pontnak nem tarthatunk egyebet, minthogy a beavatkozás ne legyen a jogok confiscatioja, hanem jogok elismerése, formulázása, executivavali ellátása.

Hol a létjog nem a hatalom kegyelmétől tétetik függővé, a polgárok által teremtetett intézmények már létjoguknál, történelmi multjuknál fogva, a gyakorlat által kifejtett szokásokvédelmére számíthatnak, melyeket az államnak joga van vizsgálni, az adott vagy fejlődő viszonyokkal kiegyeztetni, de megsemmisíteni nem.

Az állam beavatkozása már magában az intézmény sanctioja levén, a beavatkozás feladata nem lehet más, mint megkönnyíteni a módot, hogy a biztosítás a közönségnek minél hozzáférhetőbbé, minél olcsóbbá tétessék, mi ugyan annyit tesz, megkönnyíteni a biztosító társaságok szaporodhatóságát, védeni a meglevőknek fenállhatóságát. Minek kifejezést a törvényhozás ad.

S ha a jogvédelmet elfogadjuk, ha ohajtjuk, a mint ohajtunk kell, hogy a biztosítás köz és magán jogi oldala az intézmény érdekei figyelembe vétele szempontjából oldassanak meg, önként következik elfogadni, hogy az államnak executiváról kell gondoskodni azon irányban, hogy az intézmény joga és kötelezettsége végrehajtást nyerjen. S ha ennek szükségességét elismerjük, a beavatkozás jogosultságához érkeztünk, mi az állami felügyeletben nyer kifejezést. Mi annyit tesz, hogy az államnak joga van a biztosító társaságok keletkezhetése, felügyeltetése s nyilvános elszámolása módja felett törvény által intézkedni.

A midőn a beavatkozás jogosultságára s annak lehető hatáiraira reámutattunk, fel kell említenünk, hogy a midőn az egyik véglet a beavatkozást teljesen visszautasítja, vele szembe egy más véglet áll, azok nézete, kik az állam beavatkozását egész odáig ki-

vánják terjesztetni, hogy az állam az egész biztosítás ügyet kezelése alá vegye. E nézet legelső kifejezést a németeknél nyert akkor, a midőn a mult század elején a tűzbiztosítás intézését Poroszország kezébe vette, mit maig is kezében tart. Azóta különösen az életbiztosítás terén több állam lépett e térre, s kifejlődött az állami biztosítás. Azonban különösen a socziálisták, azok közt a német, de ezeknél még nyomatékossabban a franczia socialisták, s ezek közt még olyanok is, kik nem vallják a tant, hogy a tulajdon a rablás, nem törődve azzal, hogy a már fenálló társaságok jogokat szereztek, nem szűnnek meg azon kívánalmaknak kifejezést adni, hogy az állam kielégítvén a létező biztosító társaságok igényeit, maga legyen biztosító. E nézetre csak annyi a megjegyzésünk, hogy korunk leghatalmasabb államférfia éppen ezen napokba csak is a német munkás biztosítást vette célba államivá tenni, e biztosítási ágazatot, mely a német biztosító társaságoktól meglehetősen parlagon hever, mégis, mint a lapok jelzik, aligha azon meggyőződésre nem jut, hogy az állam ezen beavatkozása későn jön, elébe az akadályok egész halmaza gördítettik.

A biztosítás, mint a politika tárgya.

Ha a vasutakkal s bankokkal szemben minden államnak megvan saját politikája, azt hisszük, hogy egy államra se lehet közömbös, hogy a biztosítás és az állam polgárai között a magán jogi viszonyok hogyan alakulnak. S mégis azt látjuk, hogy a míg a közvélemény a vasuti politikát naponta hangoztatja, s az állam polgárai érdeke megvédését a vasutakkal szemben egyre követeli: a biztosítással szemben egészen figyelmen kívül marad, hogy miként a vasutakkal, egyes vállalkozók a biztosító társaságokkal sem versenyezhetnek; hogy a biztosításnak a concordatumok és coalitiókban ép úgy meg vannak kártell szerződésai, az ügynökökkel szemben refaktiái, a felekkel szemben rabatjai.

De ha szintén a biztosító társaságok díja nincs is megszabva, mint a vasutaké, felhijja az intéző körök figyelmét maga a biztosítás specialis jellege, az:

hogy miként a jegybankok, fundatiojuknál jóval több utalványt bocsátanak forgalomba; mint ilyenek rendkívüli hitelt élveznek; s különösen az életbiztosító társaságok hitelének megrendülése, elveszése köz csapást idéz elő;

hogyan valamin egész mivelete, a valószínűség számításain alapul, úgy zárszámlája több tétele csak is valószínű s nem pénztári tétel; s így egy társaság pénzerejének, fizetési képességének megbirálása egyenesen biztosítási szakismeretet kíván.

A berlini V. nemzetközi statistikai congressus a biztosítás követelményeit a statistikával szemben formulázván, feladatai egyik csoportja elébe a következő kérdések tanulmányozását tűzte:

Minő rendszabályok léteznek különböző országokban a biztosítási intézetek felügyelete és nyilvános számadása tekintetében, s e rendszabályok minő befolyást gyakorolnak:

- a) azok engedélyezését,
- b) a külföldi társaságok bebocsátását,
- c) ügynökségek állítását,
- d) az ügylet felügyelését,
- e) az intézetek számadását,
- f) az intézetek adóztatását illetőleg.

Ugy látszik, hogy e kérdésekben az administratív politika nyomozásának keretét kívánták felállítani. De ha egyéb nem hiányzik belőle, hiányzik a társaságok mikénti fundatiojának, a pénzalapok s különösen az élethbiztosítási díjtartalék mikénti kezelésének kérdése.

A statistikai kongressus kérdése így feltéve is igen terjedelmes tanulmánytárgy. Felvesszük e kérdéseket még pedig egyenesen a biztosítási gyakorlat szempontjából, mely egy keletkező társaságnak megadja a feleletet arra, miket fog kívánni tőle saját állama, s ha működésével ki kíván lépni saját hazája határiból, mit fog követelni tőle az illető állam. Az ügynökségeket és számoltatást illető rész részletesebben másutt fog megoldást nyerni.

Az itt előadandókra gondolva, egyet előre konstatálhatunk, azt hogy az államoknak egységes politikájuk egy kérdésre nézve sincs. Valamint azt, hogy azon nagyszabásu politikát, mit az észak-amerikai egyesült államok a biztosítással szemben követnek, Európában nem találjuk.

Északamerikában a biztosítás mint önálló és nagyszerű intézmény van felfogva. Önálló, a mennyiben egymagára áll mint olyan, mely matematikai alapon dolgozik és számol, s nagyszerű, a mennyiben az állam polgáraival nagy értékű s az élethbiztosítás által évtizedekre szóló ügyleti összeköttetéseket fogad és vállal el; s

mint ilyen minden más vállalatnál nagyobb, ha nem is anyagi, de legalább erkölcsi garanciát kell hogy nyújtson.

Éppen azért lehetetlen, hogy fel ne tűnjék azon közöny, melylyel az administratív politika legtöbb országban a biztosítás iránt viseltetik. Hacsak azt az egyet vesszük, hogy láttunk már politikai párti, látunk klerikális, látunk nemzeti irányu intézeteket, látjuk az angol Friendly societyket, melyekből egy párnak pénzereje a legnagyobb biztosító társaságokéval vetekedik, melyek tagjai mint valamely titkos rend tagjai csakis kiadott jelszó mellett léphetnek be az intézetbe: hacsak ezen specialításokat figyeljük is meg, lehetetlen volna, hogy az administratív politika fel ne ismerje a biztosításban azt a nagy befolyást, melyet a társadalomra már is gyakorol, s a mint pénzerejében növekszik, mind inkább fog gyakorolni.

Nem azt akarjuk ezekkel mondani, mintha a biztosítási intézményben legkisebb volna is, mi államellenes, a miért az általok kivivott tért s nekik adott szabadságot vagy annak bármi kevés részét konfiskálni kellene: csakis jelezni kívánjuk, hogy az államoktól több figyelmet követel; s hogy ezen eredetileg jótékony célú intézet körül vannak irányok, melyeket a politikának az állam és a biztosítás érdekében tanulmányoznia kell.

Mint politikai tanulmánynak négy kiválóbb tárgya van:

mit kell hogy megkívánjon az állam saját s az állam polgárai érdekében egy keletkező intézettől;

minő feltételek mellett bocsáthatók be a külföldi intézetek, hogy a hazai társaságok s az állam polgárai érdekét ne veszélyeztessék;

meddig mehet, s meddig kell elmenni az állami felügyeletnek;

s mi lehet a biztosítás megadóztatásának tárgya és határa.

Hogyan állanak e kérdések nálunk és külföldön, itt következik.

I. Az engedélyezés.

Az állam beavatkozása kettőben nyer kifejezést, egyik a biztosító társaságok engedélyezése, a másik azok felügyelete.

Az engedélyezés eredetét ott veszi, hogy az elemi csapások az adóalapot meg szokván támadni, az égetteket segíyezni, a jégverteknek az adót elengedni, régi szokása a kormányoknak: hogy

ezen segítve legyen, a kormányok oda hatottak, hogy biztosító társaságok álljanak fen, hogy a nép vagyonát biztosítva, védve, az állam célját elősegítsék. Innen van, hogy az első életbiztosítót a tontinat, a francia, a continens első tűzbiztosítóját a porosz kormány állította. Később kifejlődvén a magán vállalkozási szellem, a kormányok átengedték a tért. De hogy oly társaságok álljanak fel, melyek az állam és egyesek érdekeinek megfeleljenek, a kormány a miként az alapítás megbirálását fentartotta, s keletkezett az engedélyezés.

A biztosító társaságok e század elejéig mindenütt kormányi engedélyezés alatt álltak. Az újabb időben a törvény általi autorizálás módszere is fellépett, mi abban határozódik, hogy megszabván a törvény az alakulás feltételeit, ha annak elég van téve, a társaság életbeléptethetése kérdésessé nem válhatik. Melyik módzat biztosít az intézmény fejlődésének s a nagy közönség érdekeinek több garantiát: e volna a biztosítás ügyi politika egyik tanulmánya.

Mielőtt azonban a két módzat felett valamelyiknek előnyt adnánk, kérdésessé kell tennünk:

vajjon az újabb idők azon áramlata, mely a társaságoknak általában, s a részvénytársaságoknak kiválóképen mind nagyobb szabadságot kíván biztosítani, előnyös-e a biztosításra nézve, —

vajjon érdekében áll-e az államnak és az állam polgárainak, hogy minél több biztosító társaság keletkezzék: a lévén a tapasztalat, hogy a legvirágzóbb társaságok ott vannak, hol kevés a társaság; s hogy a korszakok, melyek tömegesen állítják elő az új társaságokat, életrevaló társaságot ritkán állítanak elő, —

s vajjon, ezekből kifolyólag, a biztosító társaságok engedélyezése, legyen az kormányi, vagy törvény útján, nem esik-e, mint pl. a vasutak s jegybankok engedélyezése, egészen más szempont alá, mint az iparkereskedelmi vállalatoké?

A gyakorlat részéről fel kell említenünk, hogy az államok engedélyezési s felügyelési szempontból, a biztosítási-rendszer és ágai között különbséget találnak. A kölcsönös és részvényes rendszerre nézve azon eltéréssel találkozunk, hogy a kölcsönös biztosítók, önszegélyző, polgári egyleteknek nézetvén, rendszeren a belügy-ministeriumtól, a vidéki kölcsönösök a kerületi kormányhatóságoktól, a részvényesek a kereskedelmi miniszteriumtól nyerik az en-

gedélyt. A biztosítási ágakra nézve pedig azzal találkozunk, hogy míg a más ágak az engedélyezés alól több országban fel vannak az engedélyezés alól mentve, az életbiztosítás, még a hol fel volt szabadítva, mint Franciaországon, ott is visszavezettetett.

1) A kormányi engedélyezést véve, az államok e tekintetben három osztályba sorozhatók:

a) Az elsőbe tartoznak, hol a kormányi engedélyezés megvolt, de már meg lett szüntetve, milyenek: Anglia, Olaszország, Magyarország.

b) A másodikba, hol az engedélyezés a más ágakra megszüntetett, de az életágra fenn lett tartva, milyen Franciaország, a kölcsönösökre 1808-tól, a részvényesekre 1876-tól.

c) A harmadikba, hol az engedélyezés minden rendszer és biztosítási ággal szemben fennáll, milyenek: Ausztria, Németország, Svájc, Oroszország, Svéczia és Norvégia.

Az engedélyezés Ausztriában, míg meg nem szűnt, abban állott, hogy biztosító intézetet kormány, illetőleg a miniszterium engedélye nélkül, nem hogy felállítani, de kezdeményezni sem szabad. Minélfogva engedélyért kell folyamodni az alapíthatásra. Az alapítók, előbb előengedélyért folyamodnak, s miután azt megnyerték, ha a társaság részvényes, részvényesek, ha kölcsönös, belépni akaró egyleti tagok vagy részletjegy-aláírók gyűjtésére kapnak felhatalmazást, azon utasítással, hogy ezekkel egy alakító közgyűlésen állapítsanak meg alapszabályt, s azt a biztosítási feltételekkel, az életbiztosításnál a matematikai díjtáblázattal együtt terjesszék be; melyeket, ha a kormány el nem fogad, megjegyzéseit megtévén, azokat beillesztés végett megküldi; ha pedig elfogadja, az alapszabályt úgynevezett bemutatási záradékkal ellátja; s akkor tartatik az alakuló közgyűlés, mely a közegeket megválasztja; s erre következik a cégbejegyzés.

Az engedélyezés, úgy a mint Ausztriában alkalmazták, hogy a könnyelmű alapításnak nem veszi elejét, megmutatta az, hogy a börze el lett öntve biztosítási papirokkal, s az 1873-iki pénzválság a biztosítás mezején egész pusztítást idézett elő. Legközelebb 1880-ban egy szabályzat kelt, mely fentartotta ugyan ez engedélyezést, de legalább módoszatait megszabta.

Németországon, kivéve a szabad városokat, az engedélyezés mindenütt fenáll. Nem lévén még e részben egységes a tör-

vényhozás, az engedélyezés módozata annyira különböző, hogy a míg Szászországban az alapítás igen könnyű, Poroszországban igen meg van nehezítve.

A németországi engedélyezésre nézve Poroszországot említjük fel. Az 1853. máj. 15-éről s 1859. jul. 2-áról kelt biztosítási törvényszabványok az irányadók. Az első egy biztosító társaság engedélyezését attól tette függővé, ha szükséges-e, s alapítói megbízhatók-e? tehát a megadás merőben a kormány belátásától tétetett függővé. Az utóbbi törvény a szükségesség kérdésessé tételét hatályon kívül tette. E törvények megkivánták: *a)* hogy az intézet üzleti terve, számítási alapja fenntartassék; az 1867. nov. 16-án kelt rendelet óta még az életbiztosítókkal szemben is elálltak; *b)* megkivánták, hogy előengedélyért folyamodjanak; 1875-től ez is elesett, s csak mikor az alapszabály hitelesítve, az alaptőke aláírva az illető rész be van fizetve, az aláírók névlajstroma össze van állítva, történik a folyamodás; *c)* még a kölcsönösöktől is megkivánták, hogy az életbiztosítók 200,000, a tűzbiztosítók 100,000, a más ágak 50,000 tallér garans tőkét tegyenek le, legalább 25% befizetéssel. Az elv fen lett tartva, de a kívánt összegekre nézve megfordított arány állt elő: a kölcsönös életbiztosítóknál leszálltak 150, — 200,000 markig; ellenben egy jégbiztosítótól (1878) 1 millio markat kivántak. Mihez említendő még, hogy a tűz- és életbiztosítókat a kereskedelmi-, a jégbiztosítókat a gazdasági miniszterum engedélyezi, a nélkül, hogy egyöntetűleg járnának el.

Mint láthatni, ezen módozat igen alkalmas arra, hogy a biztosító intézetek szaporodása a szükséglettel lépést tartson; de van az eljárásban valami az önkényesből, a mennyiben az előengedély megadása még nem feltételezi, hogy a végengedély is biztosítva van. Alkalmas arra, hogy a halva született társaságok létrejöttének elejét vegye: mindazáltal olyannak bizonyult, hogy mellette a professionalis gründerek bárhány társaságot hozhatnak létre, hogy a syndicatusi nyereményt bevegyék, s aztán e társaságot szélnek eresszék.

Miután az engedély megadásáról az államkormány mintegy bizonyítványt látszatik kiállítani a keletkező társaság mellett, mód-ról kellett gondoskodni, mely által, ha a közönség nem is, de legalább a kormány tekintélye egy bukás esetére megóvassék. Így lé-

pett át az engedélyezés azon stadiumba, melyben a kormány helyett, törvény szabja meg a keletkeztetés feltételeit.

2. A törvény általi engedélyezést a kormányi engedélyezés jobbitott kiadásának tekintik. Abban áll, hogy a helyett, hogy miként a francia kereskedelmi törvény kormányi engedélyezése kifejezte: „avec autorisation du Roi”: e helyett, a törvény adja meg kezdetét Északamerikában, illetőleg New-York és Luisiana államokban veszi, s Anglia fogadta el legelőbb Európában. E módoszatnál a törvény megszabja az alapítás és alakulás feltételeit, s ha a törvény szabványainak elég van téve, a társaság megalakul, s alakulását, illetőleg alakuló közgyűlése megtartását, pénzalapja meglétét bejelenti a kijelölt hatóságnak, s következik czégének bejegyeztetése, s a társaság megalakultának közzététele. Ide tartoznak: Magyarország, Olaszország, Anglia, Északamerika s az értékbiztosításra Franciaország. Kifejlését azért sem felesleges adnunk, mivel egyuttal az engedélyezés behozatala s az engedélyezésről átmenetelt is jelezhetjük.

Angliával kell kezdenünk, azért is, mivel a biztosítás terén az engedélyezés első nyomait itt találjuk. Az engedélyt vagy a kormány vagy a törvényhozás adta. 1720. aug. 18-áról törvény kelt, mely minden a korona vagy parlament engedélye nélkül keletkezett részvénytársaságot betiltott. Így keletkezett az első tűzbiztosító, a Hand in Hand (1696), az első kölcsönös életbiztosító, az Amicable (1706) s a részvényes tűz- és tengeri biztosító, az Exchange és London Corporation (1720): még pedig az utolsók kizárólagos kiváltsággal, miért egyen egyen 300,000 font sterlinget fizettek. Innen volt, hogy kezdettől, míg az engedélyezés tartott (1696—1824), csakis 39 társaság lett engedélyezve. Mignem 1824-ben nem csak a szabadalommal ellátás, de az engedélyrendszer is el lett törölve. Azonban, ha el is töröltetett, Angliának a könnyü alapítás ellen még maradt sajátos garantiája, az, hogy a részvényesek az üzletért minden vagyonukkal felelősek voltak, mi a többi társaságokra nézve 1855-ben, a biztosító társaságokkal szemben csakis 1862-ben lett odamódosítva, hogy ha úgy tetszik, csak is részvényők erejéig lehetnek kötelezettségben.

Franciaországban az első részvényes társaságok szintén engedélyezés mellett keletkeztek 1786-ban. A keletkezett két tűzbiztosító egyike 1787-ben az életágot is meg akarván kezdeni, kü-

lön tőke, s külön engedély mellett 15 évi szabadalommal láttatott el; az érte járó javadalom Párisnak lett adományozva. A forradalom e társaságoknak véget vetett, keletkezett a napoleoni codificatio: nem lévén más biztosítási ág ismeretes, mint a kölcsönös tűz-, a tengeri, s az életbiztosítás terén a tontinák, az utolsó engedélyezés alá vettetett. Midőn 1820-ban a francia részvényes biztosítók keletkezése megindult, mint új vállalat iránt a kormány az államtanácsot kérdezte meg, s mert a francia fenálló törvényeket arra, hogy részvényes biztosítók keletkezessenek, az államtanács elégségesnek nyilvánította, megkezdődött az engedélyezés, de oly megszorítólag, hogy 1829-ig a harmadik társaság létrejönni nem tudott. Keletkeztén az 1867-iki társasági törvény, az engedélyezést eltörölte; de az azt kiegészítő 1868-iki biztosítótársasági nevelte, a részvényes életbiztosítókat is engedélyezés alá vetette. •

Olaszország 1863-iki társasági törvénye még az engedélyezés alapján áll, de revideálván 187⁴/₅-ben, az engedélyezést megszüntette. A kölcsönösök alakulási actusát a közjegyzőkre, a részvényesekét a törvényszékekre utalta.

Magyarországon keletkeztén 1875-ben a kereskedelmi törvény, mely egyszersmind a részvénytársasági és szövetkezeti, valamint a biztosítási törvényt is magába foglalja, egyuttal a biztosító társaságok eddigi engedélyeztetése is megszűnt, s a törvényben az alapítás és alakulás feltételei meg lévén szabva, elismerése, bejegyeztetése s kihirdetése a törvényszékeknek lett átadva.

Északamerika szintén ide sorakozik, de azon határozottabb, mondhatni magasabb felfogással, hogy a mig Anglia az alapítókat nem a bíróságokhoz, hanem politikai hatósághoz, illetőleg a ministeriumhoz utalja: az Egyesült államok, élőkön New-York, az alapítókat arra utasítja, hogy vállalatukról nyilatkozatot, emlékiratot szerkesztszenek, azt hirlapilag közzétegyék, tehát a nagy közönség bírálata alá bocsátja; az emlékiratot az alapszabály-tervezettel az államkormány mellett felállított biztosítási felügyelő hivatalnak nyújtatja be; hogy az alapszabály a törvény szabványai-val egyezik-e, az államügyész vizsgálja meg; hogy az alapítás s az alaptőke befizetése szabályszerűen vitetett keresztül, az igazgató és elnöktől esküt vesz be, s azután következik a törvényszék szerepe.

Ha a rendszert vizsgáljuk, fel kell hogy tűnjék, hogy a magyar, olasz és francia az alapítás actusát a törvénytörvényekre, Anglia a ministeriumra, Északamerika egy e végre állított hivatalra bizza. S ha már e század elején a Code de commerce indokolása elismerte, hogy a biztosítást támogatni állami érdek: alig felfogható, hogy a további törvényhozás hogyan juttatta az engedélyezést bíróság, oly közeg kezébe, mely az érdekek megsértését megtorolni igen, de a törvénytudatlant támogatni, hivatva nem érezheti magát. S hogy a biztosítás ebbeli igényének igaza van, Franciaországra hivatkozunk, hol megszűnő (1867.) az értékbiztosításra nézve az engedélyezés, s mivel a tőke ott az alapítást kíváloán támogatja, több alapítónak a börtönben lett a törvény megmagyarázva.

Mert az engedélyezés az alapítókat a közigazgatással teszi érintkezésbe, s közigazgatási felügyeletet feltételez: kérdéses, hogy a kormányi engedélyezés a bírósági engedélyezés felett, nem bir-e előnnyel.

II. Az állami felügyelet.

A felügyelet kérdése.

Az állami beavatkozás másik s még fontosabb feladata a felügyelet.

Jeleztük, hogy a felügyelet jogosultsága mellett és ellen egész tollharez foly. Ha ezen vitatkozást saját értékére akarjuk szállítani, tisztába kell jönnünk, hogy az engedélyezés és felügyelet jogosultsága nem egy jogforrásból erednek, s a biztosításügy más-más mezején kívánnak eredményekhez jutni.

Az engedélyezés a biztosítási intézmény, a felügyelet a biztosító intézetek ellen irányul. Az engedélyezés indoka az intézmény azon természetéből indul ki, hogy miként a vasut, bizonyos kiváltság, mondhatni monopoliummal van felruházva, s miként a jegybank több utalványt bocsát ki, mint fundatiojának összege: tehát nem lehet az államra nézve közömbös, ha vajjon jó és rossz vasutakkal, jegybankokkal s biztosító társaságokkal elárasztatik-e az ország vagy sem.

A felügyelet indokoltságát pedig abból meríti, hogy a kellő számú vasut, jegybank, biztosító társaság úgy rendeztetik-e be, s úgy kezeltetik-e, hogy az egyesek érdekével összefüggő állami ér-

dek előbb utóbb nem lesz-e veszélyeztetve? Nem arasztatik-e el az ország koronként beválthatatlan utalványokkal? S a személyzet teszi-e kötelességét a közönséggel szemben? S mintán a biztosítási papírok kibocsátott mennyiségét, árát és értékét, s a vonal egész hosszában a felügyelet minőségét az egyes biztosítónak belátni nem állván tehetségében, önkényt következik, hogy hol az egyes óvatossága megszűnik, az állam védelmének kell előlépni.

Az állam nem azért áll ott, hogy az intézmények fejlődését akadályozza, hogy felnőtt emberek felett gyámi szerepet folytasson. A felügyelet ellen fordított ezen, s különösen a szabadipar elméletéből leszármaztatott érvelések ellenében az áll, hogy még az ipar sem lehet teljesen szabad; a gőzkazánok felügyelet alatt vannak; ha nincs Veritas féle intézet, hogy mint az a hajókról, úgy ez a társaságokról osztálybizonyítványt állítson ki, az állam, melynek szava bizonyos hitellel szokott birni, gyámkodást kell hogy gyakoroljon odáig, hogy a közönség a jó és rossz társaságot megtudja különböztetni. Sőt ha a biztosítás saját természetét vesszük, mi lesz, ha az életbiztosítás, melynél egyesek egész éltök megtakarítását, gyakran nélkülözés filléreit, teszik le, hogy magukat öreg napjaikra, vagy családjaikat holtuk után biztosítva lássák, rosszul sáfárkodik; ha a tűzbiztosítás szabadon vehetné fel s fizetné kockázatait, ki állna jól, hogy a feljül-biztosítók nyereszkezdése a községet örök égetések alatt nem tartaná. S miután a biztosítási alapszabályok és törvények az egyes részvényeseknek a jogot, hogy az intézet könyveibe betekintsenek, meg nem adja, lenni kell valahol hatalomnak, melyre ezen jog reá kell hogy ruházva legyen, kérdés tehát, ki és hogyan gyakorolja? Az állami felügyelet ellenzői a nagy közönséget kívánják vele megbizni, a felügyelet barátai nem tartják elégségesnek, az államot kívánják a teendővel felruházni. Melyik felfogás felel meg az állam és a biztosító közönség érdekeinek, még jobban a politikának, ez a másik tanulmány tárgya. Kik a nagy közönségre bizzák, a súlypontot a nyilvánosságra s legkivált a számadások mikénti felállítására, mikénti közzétételére s nyilvántartására fektetik; kik az államot híjják fel a felügyelet gyakorlására, ezen kíváncsi mellett, közeg szükségességét látják, mely magának közvetlenebb meggyőződést szerezni jogosulva legyen. Az elsők elégségesnek tartják a bíróság repressiv felügyeletét, az utolsók politikai praeventiv felügyeletet ohajtanak. Kik a

praeventiv felügyelet mellett vannak, szintén megoszlanak, egyik az esetről esetre, az úgynevezett kormánybiztosi felügyeletet csalódásra vezetőnek tartja, mert a kiküldetésben a felelősség határolva nincs: a másik e végre beállított, képzett s felelősség alá vetett közegekre kívánja bízni. Mindenik módozat alkalmazva levén, hogy a politika vizsgálat alá vethesse, itt következnek.

A felügyelet különböző módjai.

Az állami felügyelet legkisebb mértékéről a teljesebbre menve :
vagy nyilvántartás utjáni,
vagy kormánybiztosok,
vagy felügyelő hivatalok általi felügyelet.

a) A nyilvántartás utjáni felügyelet.

Abban határozódik, hogy a társaságok alakulása, igazgatása, s számolásának módozatát törvény szabja meg. Az így kiállított zárszámlákat és mérlegeket a törvény közzététeti, s a kijelelt hatóságnál megtekintés és nyilvántartás végett letéteti. Kiindulási pontja: minél nagyobb nyilvánosság biztosítása, hogy a felügyeletet az érdekeltek, mint a kiket utalva van, gyakorolhassák.

Ide tartoznak: Anglia, 1824-, Franciaország az elemi ágakra nézve, 1868-, minden rendszer és ágra nézve Belgium 1875-, Olaszország és Magyarország 1875-től. Eljárásokra nézve annyiban különböznek, hogy Franciaország, Belgium és Magyarország a köz-törvényszékekhez, Olaszország, miként a magyar is a fővárosban, a kereskedelmi törvényszékekhez, Anglia a kereskedelmi miniszteriumhoz adhatja be, ezek útján végezteti a nyilvántartást.

A törvényszékek utjáni nyilvántartás, a magyar ker. törvény szerint, abban áll:

hogy az alakítás feltételei a kiszabott alaptőke befizetésének kimutatása, a társasági alapszabály, az alakuló közgyűlés jegyzőkönyve ide nyújtatik be;

ha az alaptőke a kiszabott mennyiségen alól esik, vagy a vagyon a tartozást nem fedezi, ide jelentendő;

a külföldi társaságok bebocsátása szintén ide van utasítva;

a közgyűlések jegyzőkönyve, az azoktól elfogadott zárszámla és mérleg ide nyújtatik be. S ha az ebbeli szabványok ellen vétés merül fel, a törvényszék van hivatva a törvényben megállapított

büntetéseket az igazgatóság és felügyelő bizottság tagjaira kiszabni. E szerint a társaságok a nélkül, hogy szakértők közbejötté előírva, a nélkül, hogy politikai közeg elővizsgálata behozva lenne, mint Angliában, a nélkül, hogy valakinek kötelességévé lenne téve, hogy a társaságok menetét figyelemmel kísérje, mint Észak-Amerikában: a társaságok közvetlen vannak átszolgáltatva a repressiv hatóságnak és pedig az első bíróságnak, míg Anglia és Észak-Amerika főtörvényszék elébe idézi.

E módozattal szemben a következő kérdések állanak:

Vajjon alkalmas-e az ország minden törvényszéke, hogy ezen megbízatást teljesítse? Megtörtént, hogy a magdeburgi törvényszék 1871. jan. 7-én bejegyzett egy céget, mi politikai uton meg lett semmisítve. Megtörtént, s Europa szaklapjait bejárta, hogy a munkácsi aljárásbíró 1875. jun. 1-én azon végzést hozta, hogy a kárt (16,000 frt) a vezérigazgató fizesse meg.

Vajjon ha egy törvényszék, feltéve, hogy a részvényesek felhiják, az igazgatóságot és felügyelőséget a vádlottak padjára juttatja: mi lesz a társaság hitelével, míg a felsőbb forumoknál a tévedés tán felderítettik? Megtörtént ugyanis, hogy a, s tán éppen azért, maig is ingadozó stuttgarti Europäische Lebensversicherungs bankot 1875-ben a törvényszék működésében felfüggesztette; s fél év múlva olvastuk, hogy ok nem forogván fenn, megszüntettetett.

Vajjon egy társaság, mely a haza határán túl is vízbiztosítás s tengeri biztosítás útján a világ öt részére dolgozik: egy félreértés, félreértetés által előidézett pillanatnyi zavara által, nem compromitálhatja-e az ország hitelét kívül is?

A törvényszékek alkalmazását Franciaország hozta be. De nem lehet figyelmen kívül hagynunk, hogy ott még a tengeri biztosítás is Párisba van összpontosítva; valamint azt, hogy az életbiztosítást 1877-től szorosabb felügyelet alá vetette.

A nyilvántartás kezdeményezője Anglia az engedélyezés eltörlése után csakhamar szomorú tapasztalatokat szerzett. 1844. szept. 5-iki törvényével az azután keletkező társaságokat ellenőrzés alá vetette, a mennyiben azok bejegyzését elrendelte, a kereskedelmi ministerium alatt hivatalt állított, s a társaságokat arra kötelezte, hogy zárszámlájukat ehhez beadják. De hogy helyes alakban adják be, gondoskodva nem volt. Az 1862-iki törvény már felállítja a zárszámla-mintákat, de oly általánosságban, hogy ha talált is

a többi társaságokra, a biztosító társaságok zárszámláit homályban hagyta. Fentartatott ugyan a kereskedelmi miniszteriumnak, hogy a társaságok állását, könyveit megvizsgáltassa; de erre nemcsak hogy kötelezve nem volt, sőt, ha a részvényesek fele arra fel is hívja, a vizsgálat azok költségére hajtatik végre.

Az angol ellenőrzés e szerint a zárszámlák felállítása és letévése által eszközözt, s a lajstromozó hivatalban közeget állított arra, hogy a közönség ellenőrizhesse, s ha kívántatik felülvizsgáltathassák. Figyelmet érdemel, hogy vizsgáló hatóságnak a politikai hatóságot állította, s csak azután következik a bíróság. De hiányos annyiban, hogy a concessionált, illetőleg a régiebb társaságok zárszámlák letételére, sőt közzétételére nincsenek kötelezve.

Azonban mint mindenütt, ugy Angliában is ezen nagy szabadság visszaélésekre vezetett. Főleg az életbiztosítás terén, megbukván (1869.) az Albert és European, 1870-ben életbiztosítási törvény kelt, az életbiztosítók elébe tüzetes minta lett adva, az a szerinti elszámolás, s annak benyújtása el lett rendelve; s a kereskedelmi ministerium keblében, amerikai mód szerint, a közönség részére kimutatások készülnek.

Annyit mindenesetre észre kell vennünk, hogy az életbiztosításra nézve a vezér államok ezen laza felügyelettel szakítani indultak.

b) A kormánybiztosok utjáni felügyelet a másik módzat, mi azonban ma már csak Németországon van alkalmazva.

Németország e részben nem követ egységes eljárást, de leszámítva a szabad városokat, hol felügyelet szervezve nincs, mindenik állam megegyezik abban, hogy a tűzbiztosítás rendőri felügyelet alatt áll, s az életbiztosítás majd mindenütt kormánybiztosi felügyelet alá van vetve.

A tűzbiztosítás felügyelete egy sajátság, mely kisebb mértékben még Oroszországban van alkalmazva, azon különbséggel, hogy az utolsónál a hazai társaságok javára gyakoroltatik a külföldiekkel szemben; mig Németországon a magán, illetőleg a részvényes társaságok üzlete korlátozására czéloz az állami kölcsönösök előnyére. Ez azon felügyelet, mely ellen a német szaklapok oly elkeseredetten küzdenek, hogy a felügyelet elvét is kérdésessé teszik. Poroszországban az 1837. máj. 8-iki törvény, s a jun. 10-iki kormányrendeletnél fogva a tűzbiztosítási bevallás másolatát a ren-

dörség elé kívánják terjeszteni, s csak miután az átvizsgálja s jóváhagyja, állitható ki a kötvény. Hogy a lapok felszóllalása világításba legyen helyezve, felhozzuk Hessen-Darmstadtot, hol 1863. jun. 4-én rendelet kelt, mely azon egyszerű tényt, hogy valaki egy kötvényhez juthasson, következő formalitásokhoz kötötte. Ha valaki biztosítani akar, természetesen felkelhetőt, mert a fekvő monopolizált társasághoz van utasítva, bejelenti a biztosítási bizottságnak, az feljebb jelenti a kerületi közigazgatásnak, az, feltéve, hogy a polgármester a tulajdonosi jogot bizonyítja, a polgármester jelenlétében két állami becsüs által megbecsülteti, mi a tulajdonossal közöltetik; ha ez megnyugszik rajta, a polgármester a két szomszéddal közli; ha ezek benne tulbiztosítást nem látnak, a becsü a közigazgatási hatósághoz, onnan a biztosítási bizottsághoz jut, mely jóváhagyásával visszaküldi, mit a hatóság a polgármesteri hivatalnak, ez a biztosítani akarónak, ez az ügynöknek tudtára ad; mire a kötvény elkészül, azt az ügynök a polgármesterséggel láttamoztatván, a rendőrségnek bemutatja, s ha az megengedi, végre valahára — a félnek kiszolgáltatja. Ha e verejtékkel szerzett kötvényre tűz üt ki, következik a második bucsujárás; mert a hatóság mindenütt jelen van, s a pénzt az ügynök le nem számlálhatja, míg a rendőrség meg nem engedi.

A társaságoktól csak annyit kívánnak, hogy mérlegeiket a hivatalos lapban közzétegyék, de mit tesznek közzé, nincs felügyelve. Poroszországban a tűz-, az élet-, a baleset-, a hitel- és tükör-üvegbiztosítás a belügy, a jég- és állatbiztosítás a földmivelésügyi, a szállítmánybiztosítás a kereskedelmi miniszter tárczájához tartozik, s még ezek sem követnek egyöntetű eljárást. A társaságokkal szemben a fellépés csak akkor történik, ha panasz merül fel.

Az életbiztosító társaságok, kivéve a legrégiebbeket, felvették alapszabályaikba, hogy magokat kormánybiztosi felügyelet alá vetik; s nagy részénél a kormány biztos nemcsak a könyvek és irományok betekintésére, pénztárvizsgálatra, s a gyűlésekbeni megjelenhetésre, de az igazgatósági közegek s közgyűlések egybehívására is felvannak jogosítva. Hogy a praeventiv felügyelet, csak is papiron áll, mutatja, hogy 1870-ben három vezérigazgató került börtönbe: a dresdai Transport, a berlini Patria, s a Norddeutsche Lebensversicherungssicherungs banké.

c) Az elmondottakat az arra felállított közegek utjání felügyelet ismertetésével egészítjük ki. Ez abban áll, hogy a kormány a felügyelet gyakorlására szakképzett férfiakból hivatalos osztályt állít fel; mely a társaságok alakulását, működését ellenőrzi, azok zárszámláit az alapszabályokkal és törvényekkel egybeveti s az ország biztosító társaságai működéséről évenként jelentést tesz.

Mint írják, a felügyelet ezen módja az angol parlamentben már 200 év előtt szönyegre került, de nem lett foganatosítva. A kivitel Észak-Amerikának lett fentartva, hol Massachusetts állam 1851-ben felállította, mit több ottani állam követett. A berlini statisztikai kongresszus egyik ohajtása volt, hogy a kormányok vagy biztosító intézetek a biztosítási technika, a politikai számtan és a statisztika képviselőiből szakhivatalt állítanának, mely a biztosítás adatait feldolgozni lenne hivatva. A newyorki superintendens épen a kongresszus évében (1863.) megkezdte kiadni terjedelmes Reportjait, mi azóta minden év februárjában megjelenik. S ez által a felügyelet ezen módja a tudomány ebbeli kívánalmának is eleget tesz.

Franciaország 1877-ben az életbiztosításra nézve, kormányi intézkedés alapján, hasonló hivatalt kívánt felállítani. Azonban az államtanács 1880-ban ez intézkedés egy részét megsemmisítette. S így Ausztriát illeti az a dicsőség, hogy ezen intézményt Európában, és pedig egész biztosítási ügyletére kiterjedőleg meghonosította, a mennyiben 1880. aug. 18-áról egy hivatali osztály felállítása rendeletileg kimondatott.

Ausztria, mig Észak-Amerika nyomdokaiba nem lépett, a kormánybiztosi intézménnyel tett kísérletet, mi az 1853. nov. 26-áról kelt egyleti törvénnyel lépett életbe. Bár ezen intézkedés 1861. decz. 20-áról a más irányu társaságokkal szemben el lett törölve, a biztosító társaságokra nézve fentartatott. Csupán a biztosító társaságokra szólólag 1850. nov. 5. és 1860. nov. 20-áról rendeletek keltek, melyek elseje a biztosító társaságok feletti felügyeletet szigorubbá tette, az utolsó, különösön pénzügyi tekintetből a kormánybiztosokat utasítással látta el.

Hogy ezen felügyelet mellett mi minden történhetett meg, felemlitjük, hogy a trieszti Nuova igazgatója Müller Liborius († 1873.) 1865. végén még úgy gruppirozta a társaság állásának

számaikat, hogy $5\frac{1}{4}$ millio vagyont mutatott fél, a mint fél év múlva a társaság fizetéseképtelen lett, már csak $1\frac{1}{4}$ millio aktívát volt képes felmutatni; és a mint e számok a tömeggondnok kezébe kerültek, az ezeket csak 50% értékűeknek találta; s 1873-ban, midőn a vagyonállás tisztázva lett, kiderült, hogy az érték-biztosítók semmit, az életbiztosítók pedig befizetett összegeiknek csak is 60%-át kapják meg. Nem csoda tehát, hogy a midőn a Nuova bukásának híre elterjedt, a birodalom nagyobb városaiban, főleg az életbiztosítók, magokat tönkretétetve látva, összefutottak, gyűléseztek s gyászba öltözve, a kormányt, melynek ellenőrzésébe bízta, panaszkodtak, kérelmekkel, könyvekkel ostromolták, s követelték, hogy az igazgatók magán vagyona is zár alá vétessék.

Hozzájárult az 1873-iki pénzválság. S a kormány, mely egy biztosítási törvény szükségességét rég belátta, addig is, míg ez lehetne, rendeleti uton 1880. aug. 18-áról szabályzatot (Regulativ) bocsátott közre, melyben az állami felügyelet, illetőleg az engedélyezés és felügyelet módját körülírta.

Utolsó cikkelyében kimondja, hogy biztosító társaságok feletti állami felügyelet szempontjából a belügyminiszterium bebelében egy biztosítás-technikai bureau fog felállíttatni, mely szakférfiak által lesz támogatva. Mint a szabályzat indokolása mondja, az ipar kölcsönös segélypénztárai felügyelete is ide lesz utalva. Mi 1881. elején életbe is lépett.

Az északamerikai egyesült államok e részben egészen sajátos alapon állanak. Idővel ott is arra ébredtek, hogy biztosító társaságoktól el vannak árasztva, s hogy ezek az alapítási szédelés, s lekiismeretlen beszámolások által a közhitelt, a biztosító közönség vagyonát megtámadták. Következése lett, hogy törvényre törvényt hoztak, s a midőn belátták, hogy a legüdvösebb törvény is papíron marad: Massachusetts állam 1851-ben, New-York állam 1859-ben felügyelő hivatalt állított fel. Az úgynevezett biztosítási departement ma már több államban fennáll: élén New-York és Missouri államban superintendens, Californiában s több helyt biztosítási commissarius, Maine államban bank és biztosításügyi examinátor áll.

Californiában a biztosító társaságok választják, s az állam kormányzója erősíti meg egy évre, a többi államokban a kormány-

zó nevezi ki, három évre, s a kormányzóktól elmozdithatók. Esküt, s biztosítékul 10—100 ezer dollárt tesznek le.

A hivatal költségeit (New-York) fedezi: az okmányokért járó illeték, ha nem volna elég, magok a társaságok részvénytőkéik, a kölcsönösök alaptőkéjük arányában, s a külföldi társaságok bevételeinek 2%-ka. A superintendensek 2—3 ezer dollárt, a személyzet, kiket ők neveznek ki, szintén szabott fizetést huznak; míg néhol a hivatalnokok, másutt maga a hivatal, egyes eljárási aktusokért a társaságoktól külön megszabott díjazásban részesülnek.

A mely államokban önálló hivatalok nincsenek, ott rendszeren az államtitkár vagy állami főügyész, Wisconsinban a kormányzó van a főfelügyelettel megbízva; kiknek szintén saját ilyenmü személyzetök van berendezve.

E felügyelő hivatalok a következőket végzik: ők gyakorolják az állami felügyeletet, náluk van a végrehajtó hatalom, a társaságok alapítása, vagy bebocsátása hozzájuk terjesztetik be; s ez vizsgálja meg, ha vajjon a törvény kívánalmainak elég lett-e téve; valamint felügyel, hogy a társaság megszűnésénél, visszahuzódásánál kötelezettségeinek eleget tegyen, hivatva van örködni, hogy a társaságok rossz igazgatás, vagyontalanság által a biztosítókat meg ne károsítsák; mire nézve kimutatási ürlapokat küldenek ki, s azokból a törvényhozásnak, másutt a kormányzónak évenként, néhol fél vagy évnegyedenként terjedelmes s nyomtatásban megjelenő jelentést tesznek, s benne a biztosítás fejlődését statistikailag kísérik, — fel vannak hatalmazva a társaságok könyveit, irományait, mikor tetszik, átvizsgálni; s kötelesek a vizsgálatot mindannyiszor végrehajtani, ha egy társaság zárszámlája kétesnek, vagyoni állása zilálnak tünik fel, vagy ha azt 3—5 részvényes, hitelező vagy biztosító kívánja, a költségeket mindig a társaság hordozván; az ügynökök könyveit az államügyész évenként megvizsgálja, s arról a főügyésznek jelentést tesz, — kötelesek továbbá időnként három, négy, öt évben, az életbiztosító társaságok kötvényértékét becslés alá venni, — végre, némely államokban, a társaságok biztonsági tőkéit, cautióit, betéteit is ezen hivatal kezeli, míg másutt a kincstár veszi át.

Ha a hivatal úgy találja, hogy valamely társaság, vagy annak közegei törvényellenesen járnak el, azt az államügyészségnek jelent be, — ha pedig úgy találja, hogy egy társaság tőkéje az üzlet tovább folytatására nem elegendő, ha felszólítására a részvényesek

után nem fizetnek, a társaság üzletét felfüggesztheti ugyan, de azt a politikai hatóság útján a legfőbb törvényszéknél jelenti be, s az dönti el, hogy a társaság folytathatja-e üzletét vagy sem. Tehát a társaság felett nem a hatóság, hanem a legfőbb törvényszék a forum; s ugyanezen megtiszteltetés áll az igazgatóságra: ezek ügyei is a legfőbb törvényszék elébe kerülnek, mely üzletet vizsgál, igazgatókat függeszt fel és tesz le s új választásokat rendel.

Mihez még annyit, hogy seholsem avatkozik be annyira, sehol sem gyakorol akkora felügyeletet az állam, mint az Egyesült Államokban; de sehol sem terjed és gyarapodik a biztosítás rohamosabban, mint épen itt. Dániában legkevesebb a felügyelet, a társaságok nyilvánosan nem is számolnak: az eredmény az, hogy keletkezett elég társaság, de nagygyá fejleni egy se bír; s az életbiztosítást (1871.) az államnak kellett kezébe venni, hogy meghonosítsa. Az amerikai felügyelet a legszigorubb felügyelet. S bár mennyire kívánják is népszerűtlennek s feleslegesnek feltüntetni: bizonyos ötletből (1879.) megkérdezettvén a társaságok, egyetlenegy kivételével, mindenik annak fentartása mellett nyilatkozott, és pedig saját érdekében.

A berlini statistikai congressus egyik ohajtása volt, hogy a kormányok vagy biztosító intézetek, a biztosítási technika, a politikai számtan és a statistika képviselőiből szakhivatalt állítanának, mely a biztosítás adatait feldolgozná. Északamerika a fennebbi hivatalai által e feladatot is megoldotta; a new-yorki superintendens épen a congressus évében (1863.) kezdte kiadni rapportjait, mi azóta minden év febr. 15-én megjelenik, s az északamerikai biztosítás ügyet teljes világításba tünteti fel.

III. A külföldi társaságok bebocsátása.

A bebocsátás kérdése.

A mennyiben az államok egymással szemben a reciprocitás elvét követik, a bebocsátás kérdése, a biztosításügy külpolitikája levén, mint ilyen két szempontot jelez ki: egyik, mily feltétel mellett bocsássuk be a külföldi társaságokat, mily feltételek mellett bocsátja be a külföld a miéinket.

Mindenek előtt jelentőségét kell világosságba helyoznunk. A biztosítási gyakorlat azon tapasztalatot nyújtja, hogy minél na-

gyobb egy társaság ügylete: a véletlen törvénye annál tisztább kifejezést nyer s az egyes kötvényekre annál kevesebb esik az igazgatási költségekből: következése lett, hogy a társaságok mind nagyobb területeket fogtak fel, s majd átlépve hazájok határát, a külföldre is kimentek dolgozni.

Az angolok kezdtek, s mivel a viszont-biztosítás feltalálva nem volt, közvetlen dolgozáshoz kezdtek. Rendesen oly országokban jelentek meg, hol vagy fel se volt fogva a biztosítás, vagy ha fel volt és van, a hazai társaságok gyengék; mihelyt azonban a hazai társaságok versenyre keltek és kelnek, visszahuzódtak és huzódnak.

Ezen kezdemény oly mérveket öltött, hogy az angolok a világ mind az öt részében tért foglaltak; német és svájci társaságokat látunk Amerikában és Ázsiában, Amerikát Európában képviselve, ügynökökkel ellátva. Az angolok mindenütt ott vannak, a nélkül, hogy igen kevés kivétellel, idegen társaságok hatolnának Angliába. A külföldre bemenetel, különösen az újabb években, egész jelszóvá lett. Bár legkésőbb, de a francia társaságok se birtak a divatnak ellentállami. Leginkább Ausztria és Németország van előzönölve, hol már alig hiányzik nemzet, mely szerencsáját nem próbálja. Biztosítási szempontból tehát jelentékeny kérdéssé vált.

Nemzetgazdászati tekintetben sem bir kisebb jelentőséggel. A külföldi társaság, ha valahová bemegy, vagy nyer vagy vesz. Ha nyer, pénzt visz ki, illetőleg pénzt visz haza; ha vesz, rendesen csak is biztosításügyi következményeket hagy maga után, a meny nyiben ha elbukik, kárait fedezetlen hagyja; ha nem bukik, biztosítottait azon kényszer helyzetbe hozza, hogy ha perre kerül, némelyik csak otthon lesz perrel megtámadható. Egy ily per óriás költségei s hosszas huzódása feletti méltatlankodás idézte elő, az angolok ellen, a német életbiztosítást.

Szintén közgazdászati szempont alá esik, hogy a biztosító társaságok nem visznek magokkal be tőkét, nem ők nyujtanak hitelt, hanem folyvást dijt, pénzt vesznek be, hogy úgy szóljunk folyvást adósságot csinálnak. A feltétel tehát, mely mellett egy külföldi társaság valahová bebocsáttatik, már azért is közérdekű, mivel a kérdés nem azon fordul meg, olcsó díjakkal dolgozik-e hanem fizetőképese-e egy társaság? A honnan azt látjuk, hogy Anglia és

Franciaország mellett, Oroszország oly feltételeket szab, hogy csaknem egy a kirekesztéssel.

Miután tehát a viszonbiztosítás fel van találva, hogy a direct dolgozásra bemenetel elmélete kiállja-e a bírálatot: a biztosítás-ügyre, az, hogy a csak is viszonbiztosításra bemenetel a bebocsátási törvények tekintete alá esik-e vagy nem, a jogászokra tartozván: csak is a kérdés közjogi oldalát vesszük, s e tekintetben is egész elméletet látunk kifejlődni.

Ezen elmélet alapelve a jogi reciprocitás, melynél fogva azon tétel jutott érvényre, hogy az államok csakis azon államok biztosítóit bocsátják be, melyek a kérdéses állam biztosítóit szintén bebocsátják.

Mindamellett, míg egyik állam elégségesnek tartja az engedély-kérés fentartását; a másik csakis cautio mellett bocsátja be. Hová beeresztik, általánosan bevett feltétel, hogy kötvénykiállító képviselőt kell állítaniok; kikre nézve egyik állam beéri, ha a képviselő ott lakik, a másik azt kívánja, hogy odavaló polgár legyen, az egyik állam elégnek tartja, ha a társaság magát a bebocsátó állam-törvénye és törvényszéke alá veti, a másik azt kívánja, hogy a törvényszékek ítéletét otthon végrehajtani engedjék.

A társaságok kölcsönös bebocsátása elvileg el levén fogadva; mindig hazai szempont az irányadó arra: ha vajjon eljött-e a bebocsátás ideje, erősek-e a hazai társaságok a versenyre? vajjon drága-e a biztosítás, kívánja-e a nagy közönség érdeke? kívánja-e egy kormány a hazai vállalatokat védelmezni? visznek-e pénzt el a külföldi társaságok, vagy épen reá fognak fizetni? oly kérdések, melyeket minden államnak magának, önmagának kell feltenni és megállapítani.

A bebocsátási feltételek.

A bebocsátás feltételei vagy

- a) törvény által alapítatnak meg, mint Magyarországon, Ausztriában, Olaszországban, Poroszországban, Franciaországban,
- b) vagy rendeletek által, mint Oroszországban,
- c) vagy a kormánynak van fentartva az esetről esetre határozás, mint Angliában,
- d) vagy a kormányok közt kötött abbeli conventiók alapítják meg, reciprocitás alapján.

A mennyiben egyik cautiót kíván, a másik nem, s a cautiók is nagyban különböznek; a mennyiben egyik engedélykérés alá vetette, a másik az engedélyt visszavonhatólag adja: megállapodott irány hiányában, adjuk a feltételeket úgy, mint az államok felállították.

1. A bebocsátás Ausztriában. Az osztrák bebocsátási törvény, 1873. márczius 29-én hozatott meg. Az egész három rövid pont: az első eltörli az 1865. november 29-iki törvény azon pontját, mely a külföldi biztosító társaságokat kirekeszti; a második megszabja, hogy mind a részvényes, mind a kölcsönös bejövő társaságoknak a fennebb jelzett (1865-iki) törvényhez kell magokat alkalmazniok; a harmadik pedig kimondja, hogy csakis oly államok társaságai tarthatnak a bejöhetésre igényt, melyekben a magán biztosító-társaságok egyes biztosítási ágak üzéséből teljesen vagy részben kirekesztve nincsenek.

Nem érintve a második pontot, mely azáltal, hogy a kölcsönösöket is készülődésre hívja fel, még sok gondot fog okozni: az első pontra nézve meg kell jegyeznünk, hogy az, az 1865. nov. 29-iki törvényezikket érvényében meghagyja; s csak annyiban ment változtatáson át, hogy most a biztosító társaságokra is ki lett terjesztve; valamint fel kell említenünk, hogy a harmadik pont leginkább Németország államai ellen irányul, hol a fekvők biztosítása az állami vagy államok által kiváltságolt társaságoknak van fentartva.

A mint ki lett hirdetve, egész lajstromát lehetett olvasni a bekészülődő társaságoknak, bár az alapul szolgáló 1865-iki nov. 29-iki törvény a bejöhetést a következő feltételekhez köti: megkívánja, hogy a bejönni akaró társaság engedélyért folyamodjék; a folyamodványban bizonyítsa, hogy otthon törvényszerint alakult jogi személynek tekintetik, s hogy üzletét tényleg folytatja, — megkívánja, hogy kimutassa, miszerint alapszabályába bevette azt, hogy magát az osztrák törvények alá veti, s ezt kormányra helybe hagyta, — végre be kell mutatnia, hogy az osztrák társaságok szintén bemehetését törvény nem ellenzi, s ha bebocsátási törvény nem hozatott, kormányi elismervényt kell hoznia arról, hogy társaságainkat szintén be fogják bocsátani, s megjegyzendő még, hogy mindezek mellett a ministeriumnak teljes jog lett fentartva, esetről esetre határozni, hogy az illető társaságot bebocsássa-e vagy sem?

További feltétel, hogy a folyamodványban nyilatkoznia kell, hogy oly képviselőt állít, ki ausztriai lakos, vagy állandóan Ausztriában fog lakni, s tartozik azt megnevezni, továbbá köteleznie kell magát, hogy a társaság évi zárszámláját, főmérlegét, közgyűlésének jegyzőkönyvét beterjeszti; itteni üzletforgalmáról külön mérleget állít, s fedezésére tartalékot mutat ki.

E szerint, mit több állam megkíván, a cautiót Ausztria mellőzte, de a reciprocitás alapján állván, azon államok társaságaival szemben, melyek a külföldi, illetőleg az osztrák társaságoknak a hazaiakkal egyenlő állást nem biztosítanak, akkép jár el, mint a bukuresti Dairával, melynek 1874. nov. 18-áról adott engedélyét, mert cautiót nem tett le, holott Románia cautiót kíván. 1878. okt. 16-áról visszavonta.

- Magyarországon a bebocsátást a kereskedelmi törvény szabályozza, mint következők:

A külföldi részvénytársaságok, ha üzleteiket a magyar korona országaiban, saját cégük alatt fiók-intézet vagy ügynökség által folytatni kívánják, kötelesek az üzlet megkezdése előtt cégüket azon törvényszéknél bejegyeztetni, melynek kerületében fiók-intézetet vagy ügynökséget felállítani szándékoznak.

Minden külföldi részvénytársaság köteles a bejegyzés kérelmezésekor alapszabályait a kereskedelemi cégjegyzékbe bevezetés végett az illetékes törvényszéknek hiteles alakban bemutatni, és egyuttal igazolni:

- 1) hogy hazája törvényei szerint megalakult s tényleg működik;
- 2) hogy az itteni üzlete folytatására szánt tőke a belföldön van elhelyezve;
- 3) hogy az itteni üzlete folytatására a magyar korona területén székelő képviselőiséget rendel;
- 4) hogy a társaság arra kötelezte magát, miszerint belföldi ügyleteiben a jelen törvény rendeleteihez alkalmazkodik, s itteni képviselőiségének jogi cselekvényeit magára nézve kötelezőknek elismeri;
- 5) hogy a képviselőiség a társasági fiók-cég érvényes jegyzésére feljogosított;
- 6) hogy a képviselőiség által kötött ügyletekből eredő minden peres kérdésre nézve magát az itteni törvényeknek és a belföldi bíróságoknak aláveti;

7) hogy a külföldi állam, melyben a társaság keletkezett, az itteni részvénytársaságok irányában a viszonyosság elvének megfelelőleg jár el.

A 2., 3., 4. és 5. pont alatt érintett körülmények a társaságnak jogérvényesen keletkezett, s esetleg az államhatalom részéről jóváhagyott határozata által igazolandók.

Azon esetekben, melyekben az engedély megadása fennálló államszerződések szerint a minisztériumot illeti, ez szintén a fennebbi határozatok értelmében intézkedik.

A külföldi részvénytársaság belföldi üzletéről külön szabályszerű könyvek vezetendők.

A belföldi képviselőség köteles az illetékes törvényszéknek a közgyűlési jegyzőkönyveket, a részvénytársaságnak általános és az itteni üzletnek külön mérlegét, a közgyűlést követő hó alatt, egy-egy eredeti példányban bemutatni.

Az általános és különös mérleg ezenfelül a társasági hirdetmények felvételére rendelt, esetleg a hivatalos hirlap útján közzéteendő.

A bejegyzés törlése bárkinek kívánatára elrendelhető, ha igazoltatik :

1) hogy a külföldi állam, melyben a társaság székhelye létezik, az itteni részvénytársaságok tekintetében a viszonyosság elvétől eltért ;

2) hogy a társaság vagy annak itteni fiók-intézete ellen elrendelt végrehajtás siker nélkül maradt.

Ausztriával szemben az 1867-ki s az ezt módosító 77-ki kiegyezés alapján a következő kölcsönös egyezmény jött létre :

Ha az egyik állam területén törvényesen megalakult részvénytársaságok, biztosító társaságok, közkereseti és iparszövetkezetek üzletüket fiók-telepek által, saját cégük alatt a másik állam területén is kívánják folytatni, kötelesek az üzlet megkezdése előtt cégüket azon kereskedelmi bíróságnál bejegyeztetni, melynek kerületében fiók-telepet szándékoznak felállítani.

A társaság a másik állam területén felállított minden fióktelep részére képviselőt köteles rendelni, ki ugyanott tartozik rendszeresen lakni és feljogosítandó arra, hogy a társaságot a fióktelep ügyleteiből eredő ügy bíróság előtti, mint bíróságon kívüli minden ügyekben képviselhesse.

A társaság tartozik képviselőjének ezen jogi cselekvényeit magára nézve kötelezőknek elismerni és azok tekintetében az említett államterület bíróságainak van alávetve.

Több fióktelep részére egy és ugyanazon képviselő is rendelkezhető.

A kereskedelmi cégjegyzékbe való bejegyzés eszközzése céljából köteles a társaság alapszabályait a törvényszéknek hiteles alakban bemutatni és egyuttal igazolni, hogy hazája törvényei szerint jogszerűen áll fenn. Tartozik továbbá a kirendelt képviselőt ugyanott bejelentni.

A közgyűlési jegyzőkönyvek és az évi mérleg legkésőbb két hónappal a közgyűlés megtartása után hiteles alakban bemutatandó azon törvényszéknek, melynél a másik területén fenálló társaság fióktelepe be van jegyezve.

Az egyik állam területén levő biztosító társaságok, melyek jövőben működésüket a másik állam területére fióktelepek felállítása által kiterjesztik, azoknak bejegyzése előtt különösen mindazon határozmányoknak is tartoznak megfelelni, melyekre az ottani törvények a belföldi biztosító társaságokat a biztosítási ügylet folytatása tekintetében kötelezik.

Amennyiben valamely alap tényleges befizetésének igazolásáról van szó: a társaság főszékhelyén történt befizetés elégséges.

Németország a külföldi társaságokkal szemben is déli és északi gondolkodás módra oszlik: bár dél és észak megegyezik abban, hogy az ingatlanok tűzbiztosítását a belföldi, mintegy monopoliummal ellátott tüztársaságok részére tartogatják: mindazáltal északon több francia és angol társaság szabad utat kapott, míg a déli államok a sorompókat folyvást védelmezik.

Az északi államoknak Poroszország levén leghűbb typusa, ezt ismertetjük. Bár a külföldi társaságok csak ingóság s azon ingatlanok biztosítására vannak felhatalmazva, melyeket a belföldi kölcsönösök nem fogadnak el: mindazáltal rendre többen tért foglaltak. Látva ezt a kormány, 1857. május 8-áról az ingóság biztosításáról törvényt hozott, a külföldi társaságok bemehetését, illetőleg azok ügynök állítását concessio alá vetette, s oly szabályokat állított fel, hogy az ügynöknél még politikai hitvallása is tekintetbe vétetett. E törvény következtése lett, hogy a már ben lévő 27 társaság közül a további dolgozhatásra csak hat német és három angol társaság

kapott concessiót, a többinek vissza kellett huzódni. A fennebbi törvény 1853. máj. 17-éről mintegy revide áltatván, a külföldi társaságokkal szemben nemcsak, hogy a concessio fen lett tartva, sőt kimondatott, hogy azt a kormány bármikor visszavonhatja.

E levén az alap, a kormány a bekéredző társaságokkal szemben akép jár el, hogy azok pénzalapja, vezető személyzete iránt követségei útján informáltatja magát, s ha üti a mértéket, bebocsátja; de a recziprocitást annyira követeli, hogy a Moguntíának, mert a hesseni nagyfejedelemségben a porosz társaságok egyenjogositva nincsenek, a bebocsátást megtagadta; s oly szigorú eljárást követ, hogy a Sun angol társaságot, mert mint régi társaságnak alapszabálya nincs, — a Kueen és az Alliance szintén angol társaságokat, mivel egy tőkével több ágat üznek, visszautasította.

E szerint a kautio el van ugyan törölve; de a felügyelet szempontjából a legfőbb rendőrség 1862. aug. 17-éről, s 1866. okt. 12-éről elrendelte, hogy a külföldi társaságok porosz üzletükről a hivatalos lapban zárszámlát és mérleget tegyenek közzé.

A tüzbiztosításra nézve a rendőri felügyelet reájok is kiterjed.

Azonban, a bebocsátási törvény tervezet itt is készen van, s a bemenő társaságoktól nem kevesebbet követel, minthogy magokat a porosz törvény alá vessék, s a porosz bíróságok ítéletét otthon végrehajtani engedjék, s ha eziránt az illető társaság hazájának törvénye, vagy kormányának engedélye által biztosítva nem lesz, akkor azt kívánja, hogy a képviselő porosz alattvaló legyen, s az a társaság működéseért, fizetéseért solidaris felelősséget vállaljon.

Azonban, az északi államok közt is vannak, melyek kantiót kívánnak. Ilyenek:

Szászország, hol a bebocsátást az 1862. aug. 23-iki törvény, s azon évi okt. 20-iki rendelet szabályozta. Tényleg concessiókérést és kantiót kíván, de egy 1863. márcz. 28-iki rendeletnél fogva a belügyminiszterium fel van hatalmazva, hogy vagy kantiót kívánjon, vagy mint a porosz törvénytervezet felszabadítsa az alól, ha a szászországi rendes vagy választott bíróságok ítéletét a társaság hazájában végre lehet hajtani.

A braunschweigi hercegség a kautio mellett még azt is meg kívánja, hogy a társaság képviselője a fővárosában székeljen, — végre:

A luxenburgi nagyhercezséget kell emlitenünk, mely szintén kautiót kíván. E mellett az állami ellenörködést mindenik állam szigoruan gyakorolja.

A déli államok nem levén a bebocsátás barátai, kivétel nélkül nemcsak engedélyt, de egyszersmind kautiót kívánnak; s eljárásuk következő:

Württembergben a bebocsátást az 1853. aug. 31-iki rendelet érinti. Viszonosságot s kivéve a német társaságokat, kautiót kíván, de ezekből legalább két évi zárszámlát követel; a mellett teljes felhatalmazást arra nézve, hogy képviselője a károkat teljhatalommal szabályozhassa. A tüzbiztosítóknak az ingatlanokból azt juttatja, mit a hazai intézet fel nem vesz.

Bajorország 1872. szept. 27-éről rendezvén a biztosítás-ügyet, azt engedély és felügyelet alatt hagyta; a külföldiekre nézve kimondta, hogy mehetnek engedély mellett, ha odavaló képviselőt állitnak, s azt kötvénykiállitással megbízták, — kikötötte, hogyha választott bíróság ítélt, csak bajorokból álljon, s a képviselőt székhelyén üljön össze. Ha e törvény alkalmazását tekintjük, úgy találjuk, hogy a németországi társaságoktól kautiót nem kíván; de egy angol tüzbiztosítótól (1878.) 350,000 markát követelt. Sőt még a német társaságokkal szemben is akkép jár el, hogy a német szövetség mindazon államai társaságainak megtagadja a bemehetést, melyek erre engedélyt kívánnak.

Baden a kautio mellett, a kiállitott kötvényeket a kerületi hivatal elébe viteti. Azonban a tüzre nézve az ingatlanok $\frac{1}{5}$ -dére szabadságot enged.

Svájcznak szintén nem levén egységes intézkedése, a cantonok, főleg az életbiztosítással szemben, három részre oszlanak: olyanokra, melyek egyszersmind kautiót, s olyanokra, melyek csak engedélyt, s olyanokra, melyek e feltételek egyikét sem kívánják.

Olaszországban az 1853 jun. 30-ki társasági törvény szabályozta, a mennyiben az egyes államokkal a kölcsönös bebocsátásra conventiora nem lép.

E törvény megkívánja, hogy a bemenő társaság Olaszországban felelős igazgatóságot állitson, az igazgatóság magát felügyelet alá vesse, minek fedezésére 300 frecot kíván; kíván 10,000 fre kautiót, mi minden 1 millió dijtól 2500 frcal mivelletik; s az olaszországi üzletről évi számadást; kiköti, hogy a felek pereit olasz tör-

vényszéken intéztessenek: s kimondja, hogy a felhatalmazás, a feltételek nem teljesítése esetére, visszavonható.

A kölcsönös bebocsátásra nézve, Németországgal 1873. okt. 1-éről, Ausztria Magyarországgal szemben 1877 febr. 3-áról irt alá declaratiót, s hogy a bemenő társaságok magokat olasz törvény alá vessék, mindenkitől kikötötte.

Oroszországban 1872. elejétől a külföldi társaságokra nézve a következők állanak:

kötelesek alapszabályukat, s három utolsó zárszámlájukat beterjeszteni, még pedig orosz nyelven,

kötelesek egy a belügyministeriumtól meghatározandó, s az orosz banknál leteendő kautiót nyújtani: a mellett a képviselőt a kártérítésekre elegendő pénzzel ellátni,

meg kell nevezniök egy orosz biztosító társaságot, mint olyat, mely reájuk a biztosítás felvétele és károk befizetésénél irányadó lesz,

megkívánja, hogy a képviselő neve és lakhelye bejelentessék,

hogy magokat az orosz törvény és törvényszékek alá vessék,

kötelezi őket, hogy az év végén a társaság fő és a fiók orosz üzletjelentését és mérlegét az ottani bármely lapban közzétegyék,

végre kifejezte, hogy a concessiot minden okadatolás nélkül bármikor visszavonhatja.

Egyébiránt, hogy hogyan szokott eljárni, legyen elég felemlíteni, hogy az Azienda 1843-ban magát visszavonta, de azért kautiója, mi 150,000 rubel, 10 évre visszatartatott.

Angliának nem lévén törvénye, mely a külföldi társaságokat kirekeszti, bebocsátási törvényt sem alkotott. A kormány rendelkezik esetről esetre.

Anglia és Németország közt 1874. márcz. 27-éről declaratio keletkezett, melynélfogva egymás részvényes társaságait, ha otthon el vannak ismerve, bebocsátják. De törvényszék előtt sem mint panaszlottak fel nem léphetnek; tehát csak otthon perelhetők. Azonban ha ez angol alattvaló magát külföldi törvényszék előtt képviselteti, s elítélik, Angliában az ítéletet végrehajtják.

Franciaországban a bebocsátást az 1857. máj. 30-iki törvény kezdeményezte, mely által a belga társaságok jogi személyisége, azon feltétel alatt, hogy magokat francia törvény alá vessék, elismertetett; s kimondatott, hogy a kormány mindazon

államok társaságaira kiterjesztheti e törvényt, melyek a francia társaságokat elismerik. A külföldi törvényszékek végzéseit csak akkor hajtja végre, ha revideálván, a francia törvények szerint is, azon ítélet alá esnék. A Newyork életbiztosító 1872-ben behocsátatván, megkivánta, hogy igazgatóságot állítson s amerikai mód szerint 200,000 frc. kautiont tegyen le.

Az északamerikai egyesült államokban a külföldi társaságok behocsátása, azok ügynök állítása engedélyéhez van kötve, mit minden évben meg kell újítani, s a díjt mindkettőért mindannyiszor lefizetni: mi a társasági engedélyért 500—1000, az ügynöki engedélyért 1—190 dollár közt áll, az államok szerint. Hogy ezen engedélyek évenként megújíttatnak-e vagy sem, attól függ, ha a társaság és ügynök megfelelt-e kötelezettségének. Másik feltétel, hogy képviselőket kell állítaniok, kik perállásra fel kell, hogy hatalmazva legyenek. Az engedélykérésnél nem csak az alapszabály, hanem a társaság vagyoni állása is bekéretik. Newyork 1876-tól a bel-, úgy a külföldi társaságoktól megkivánja, hogy legalább 200,000 dollár alaptőkével birjon, s 100,000 dollárt egyesült állami papirban letegyen. Maryland állam megkivánja, hogy képviselősége a károkat önállóan lebonyolíthassa.

A társaságoktól minden egyes állam kautiont kíván, mely az északamerikai társaságoktól rendszeren ugyananyi, mennyit otthon tettek le; a külföldi társaságoktól különböző összegeket kívánnak, pl. Alabama 10, nyugoti Virginia 25, Newyork 200 ezer dollárt, Nabraska a bevétel 5%-t kívánja, míg az 40 ezer dollárra szabott kaution ki nincs egészítve, — e mellett mint a büntetések és adók biztosítéka, a vezérügynököktől 2—5000, az alügynököktől 1000 dollár vétetik be északamerikai papirban.

Köteles a társaság évenként, megszabott minta szerinti zárszámlát nyújtani be, mely nem csak a vagyonállást, de magát az üzletet is feltüntesse: így pl. Tennessee állam megkivánja, hogy az egyes tárgyakra esett s az egyes helységekre megállított legmagasb kockázat, — Vermont, hogy azon quota, melylyel az egész üzletet viszbiztosítani lehetne, mindannyiszor kimutatassék, mely kimutatást eskünek kell kísérni.

Ügynökeik, miként a belföldi társaságok ügynökei, koronként hivatalos vizsgálat alá vétetnek.

Az életbiztosító társaságok még szigorubb szabályok alatt bocsáttatnak be. Ily szabályok: hogy az életen kívül más biztosítási ágot nem folytathatnak, — kötvényt csakis az állami felügyelő hivataltól alá jegyzett úrlapra állíthatnak ki, — s mihelyt egy társaság vagyoni állása gyanussá lesz, a felügyelő hivatal bekéri kimutatását; s ha az ki nem elégítő, ha vagyona a biztosítások akkori becsértékét nem fedezi, azonnal felfüggeszti.

A mondottakat egybefoglalva, úgy kell találnunk, hogy a reciprocitas az alapelv, — hogy nincs állam, kivéve a magyart, mely a bebocsátás engedélyezését magának fenn nem tartotta volna; legtöbb állam kautiót kíván, vagy azt, hogy az illető társaság otthon a végrehajtást magával szemben foganasíttatni engedje; kívánják az alapszabály s a mérleg bemutatását; még pedig Oroszország 3 évit, vagyis kezdő társaságot nem kíván bebocsátani;

kívánják, hogy képviselőseget állítson, mely perállásra, a károk liquidálhatására, s azok kifizetésére nemcsak felhatalmazva, de egyszersmind képesítve is legyen, mit a kautió biztosít:

kívánják, hogy a társaság magát a bebocsátó állam törvényei s bírósága alá vesse,

hogy az illető állam területén eszközölt üzletről külön zárszámlát tegyen közzé,

s végre, hol engedélyezés áll fenn, kikötik az engedély viszszavonhatóságát.

Ezek az alapelvek. Már az óvakodási rendszabályok sokasága eléggé jelzi, hogy mindössze sem nyujtanak kellő garantiát. Az, hogy külföldi társaságok az illető államban eszközölt biztosításról zárszámlát tegyenek közzé, ha a viszbiztosításba vett hányadot külön nem kötelesek kimutatni, még statistikai anyagnak sem valnék be. Épen ezért kérdésessé válik, hogy, miután a viszbiztosítás gyakorlatba jött, szükséges-e, hasznos-e, fentartandó-e a társaságok direct dolgozásra bemenetele, illetőleg bebocsátása? vajjon nem azon államoknak van igazuk, melyek szívesen látják a külföldi társaságokat, mint viszbiztosító kamarákat; de a direct üzlettől terhes feltételek által mintegy elzárják. Mert minél könnyebbek a feltételek, a hazai társaságoknál annál nagyobb előnybe vannak juttatva.

IV. A biztosítási adóügy.

A biztosítási pénzügyi politika és az adóügy.

A biztosítás pénzügyi politikájának kellene következni, de ezim az adóügyen kívül a biztosító társaságok alap és üzlet tőkői mikénti összehozásának s mikénti kezelhetésének kérdését is felölelné.

Csak is jelezni kívánjuk, hogy a törvényhozások a biztosító társaságok fundacziója, illetőleg azok alap és tartaléktőkéje mekkoraságáról és minőségéről, valamint azok s különösen az életbiztosítási díjtartalék mikénti elhelyeztetéséről és gyümölcsöztetéséről intézkednek ugyan, de az azok feletti intézkedés elbirálása nemcsak a biztosításügyi politikának, hanem a közpénzügyi politikának is tárgya : mert nemcsak az a kérdés, mennyire felel meg a társaságok fundacziója s azok pénzkezelése a biztosítás igényeinek : de miután a biztosítás már is milliárdok felett rendelkezik, s pénzereje folyvást növekszik, kérdés az is, hogy az állam érdekében helyesen kezeltek-e vagy sem, a közgazdászat azon csatornájába vezettetik-e vissza, melyet a tőkének koronként első sorban kellene támogatni.

A társaságok fundacziója s pénzkezelésétől itt eltekintve, felvesszük az adóügyet.

A biztosítás mint adótárgy.

Nincs vállalat, mely annyiféle adó által lenne megtámadva, mint a biztosítás. Honnan méltán felvethetjük a kérdést : mennyire adótárgy a biztosítás, nincs-e adó által túlterhelve, s ha szinte nincs is, helyes-e az államnak ebbeli adórendszere?

A biztosítás barátai nem szünnék meg hangoztatni, hogy a biztosításra vetett minden adó „l'impôt sur la prevoyance”, — „auf die Klugheit des Publikum gelegte Steuer ist.” Mindazáltal ha igazságosak akarunk lenni, el kell ismernünk, hogy a biztosító társaságok, maga a biztosítási gyakorlat az állam védelmét nemcsak mint jogi személy, hanem mint ügylettekkel foglalkozó vállalat is igénybe vévén, hogy az állam polgárai módjára az állam terheiben nekik is osztaniok, s így adózniok kell, vita tárgyát nem képezheti. De kérdés, hogy a biztosítás mint oly intézmény, melynek hivatása az állam polgárai anyagi statusquoját fentartani, s ez által

az adóalapot védeni, — maga a biztosítási ügylet, melyet az állam azon polgárai vesznek igénybe, kik az állam gondoskodását, az egyesek jótekonyságát ki akarják kerülni: oly adótárgy-e, melyet egyedül a fiskális érdekek rideg szempontjából kell és hasznos tekinteni?

Sajátlag az államnak a vállalatoktól csak is akkora mérvű adót lehetne venni, a mily mértékben ezek az állam által fentartott intézményeket igénybe veszik. S a midőn a biztosításra többféle adót látunk téve, mint más vállalatokra, nem lehet figyelmen kívül hagynunk a biztosítás abbéli felszólalását, hogy a midőn a társaságok üzletet látszanak csinálni, nem művelnek egyebet, mint azt, hogy miként az állam, mely az állam polgárainak nyújtott védelemért adót vesz: ezek a biztosítási díjban a vátság adóját szedik, s ezért a társadalmat a véletlen csapásai ellen védelem alá veszik. S kérdéses, hogy egy ily vállalat, mely míg az egyeseket azon helyzetbe állítja vissza, hogy adójukat tovább fizethetik, mely küzd a pauperizmus ellen, s az államot és az állam polgárait a tűz és jégkárosultak kéregetéseitől meg kívánja menteni, nem érdemelne-e az államtól adó tekintetében több elnézést, mint bármely más vállalat.

Fájdalom a gyakorlatban egészen ellenkező feleletet kapunk. Alig van év, hogy valamely állam a biztosításra nehezedő bélyeg vagy egyenes adókat revisio, illetőleg felemelés alá ne venné. Régebben a biztosító társaságok a kereseti vagy jövedelmi és a bélyegadón kívül más adót alig ismertek; a legujabb időben egy irány kezd lábrakapni, mely egész leleményességet fejt ki a körül, hogy a biztosítással szemben újabb meg újabb adócimeket találjon fel.

Ez iránynyal szemben méltó megfontolás tárgya, hogy vajjon érdekében áll-e az államnak tulterhelni adóval a biztosítást. Mert minden a biztosításra vetett adó magára a biztosítóra esik, a társaságok reá vetik a díjra, ezáltal magasodik, illetőleg drágul a díj. S ha a díj megbirja is bizonyos mértékig az adót, a mint a tulságos adó miatt mindinkább drágává válik, a biztosító közönség visszahúzódik, s ennek kettős következménye van: egyik az, hogy minél kisebb a biztosító közönség, annál nagyobbnek kell lenni a díjnak; s minél nagyobb a díj s kisebb a biztosító közönség, annál kevesebb adóra számíthat az állam. S ha szintén a közgazdaszáti czéloktól el is tekintünk, magára az államra nézve is kérdéses marad, ha vajjon

saját és az állam polgárai érdekében áll-e, hogy drágíttassék a díj oly intézményen, mely az adó alapját a személyt és vagyont van hivatva védelmezni.

Feltéve, hogy a biztosításra vetett adó összesen és általánosan véve valamely államban nem tulcsigázott, még ott is kérdéses, ha vajjon onnan vétetik-e az adó, honnan sajátlag vétetni kellene. Nem kívánunk az adórendszernek azon kérdésére kitérni, hogy a tőkétől vagy jövedelemtől vétethetik helyesebben az adó, hogy az egyenes vagy indirekt adók könnyebbek-e az állam polgárait: de arra mindenesetre reá kell térnünk, hogy a biztosítás oly speciális adótárgy, melyet saját természete szerint lehet és kell adó alá vetni. Legelső, mit fel kell körülr ismernünk, az, hogy az eltitkolás teljesen ki van zárva; s hogy teljes megadóztathatása mellett a behajtás az államnak mondhatni költségébe nem kerül.

A legnyiltabb adótárgyak egyiké. De a midőn mégis azt látják körülr, hogy egyik állam elégségesnek tartja a tőkét, illetőleg annak jövedelmét megadóztatni, a más pedig az adóztatás súlypontját a bruttó bevétel, illetőleg a díjra helyezi, nem lehet a figyelmet fel nem hívni arra, hogy az adót fizető társaságok közt lényeges különbség van: egyik hazai, a másik külföldi, egyik részvényes, a másik kölcsönös, egyik az értékbiztosítás, a másik az életbiztosítás valamelyik válfajára dolgozik: s a társaságok ezen különböző jellege az adóztatásnál különböző szempontokat kíván.

A biztosítási rendszerek a kereseti és bélyegadóknál figyelembe vannak véve. A biztosítási ágakról ezt már nem mondhatjuk. Több állam a kötvény, illetőleg a díjra vetett adónál, a biztosítási ágak között látja ugyan különbséget, s azt figyelem tárgyává is teszi: de még se látjuk kellően megfontolva azt, hogy a biztosítási ágak között vannak, milyen a tengeri biztosítás, melyek mondhatni nyeresémből fizetik a díjt, melyek miként a tűzbiztosítás, már megszerzett vagyont biztosítanak, míg ellenben az életbiztosítás oly valamit biztosít, oly vagyon után fizeti a díjt, mit még csak ezután akar megszerezni. Már e szempontoknál fogva a biztosítási ágakat egy mérték alá vonni nem lehet, s nem is igen vonják. De még ha csak magát az életbiztosítást vesszük is, úgy kell találunk, hogy ha minden kombinációjára ugyanazon mérték szabatik, igazságtalanság van elkövetve. Mert vegyük csak az egy haláleseti tőkebiztosítást, ha mindenkinek díja egy adó alá esik, az a biztosító, ki

ifjabb korába lép be, kevesebb díjt, kevesebb adót is fizet, mint a korosabb; s ki vett biztosítása után csakhamar elhal, az adóhoz igen csekély mértékben járul. Csakis jelzeni kívántuk, hogy a biztosítás egyike a legszövevényesebb adótárgyaknak, s nem hagyhatjuk érintetlenül, hogyha már a biztosítást a bélyeg, kereseti és jövedelmi adón kívül más adóval is megkivánják róni az államok, a díjra, illetőleg a brutto bevételre vetett adó igaz, hogy tiszta adóalapon nyugszik, de a mennyiben tiszta fiskális szempontból, biztosítási szempontból ép oly aránytalan. A nélkül, hogy adó tervekbe kívánnánk bocsátkozni, nem tehetjük, hogy reá ne mutassunk, hogy a brutto bevételre vetett adónál sokkal igazságosabb alap volna a kárpótlási összeg, mert a míg az első mindenkit egyaránt nyom, az utolsó csak azokat érné, kik az intézmény valódi javadalmába részesülnek. Különösen az életbiztosításnál még azt is ki lehetne számítani, hogy a javadalomba részesülők milyen foku nyereségben részesültek.

A biztosítási adónemek.

Azon különböző adónemek között, melyeket a különböző államok a biztosítással szemben alkalmaznak, kettő mutatkozik olyannak, mely kezdettől fogva megvolt s mely minden államban megvan: a részvényes társaságok kereseti adója s a bélyegadó. A mely adók később keletkeztek, milyen a díjra, az ügynökökre vetett adó, a felügyeleti, községi adó, a mellett, hogy későbbi keletűek, nincsenek mindenütt alkalmazva.

Ezen adónemek mikénti alkalmazása itt következik:

a) A kereseti és jövedelmi adó a társaságok egyenes adója. A társaságok évi nyereségét adóztatja meg, s a mennyiben a kölcsönös társaságoknak ily nyeresége nincs, a kölcsönösök több államban egészen fel vannak mentve. Több államban a kereseti és jövedelmi adó között a levén a különbség, hogy azon jövedelem adója, melynél költségek szoktak leszámíttatni, kereseti adónak neveztetik, ha a kölcsönösök nincsenek is kereseti adó alá vetve, tőkejövedelmeik fizetik a jövedelmi adót. Ez adó a társaságra mint jogi személyre esik, s miután minden társaság tőkét von össze, s a tőkének adózni kell, csak annyiban nyomja a társaságot, a mennyiben a tőketulajdonosért s a kamat és nyereség élvezőjéért a tár-

saság fizet. Az arány az, mit minden pénzvállalat fizet, mi nálunk 10%.

b) A bélyegadó két alakban mutatkozik. Eredeti alakjában nem egyéb, mint a biztosítási ügyleteknél kiállított okmányok bélyegadója, mi azokra mint a birói ténykedés tárgyára esik. A bélyegadó a biztosításnál a kötvényekre esik. A díj arányában azon különbséggel, hogy vannak államok, melyek némely biztosítási ágaktól tételről tételre, a más ágaktól havi vagy évnegyedi összegektől számítják. A biztosítási gyakorlatnak e részben kifogása van, az, hogy vannak államok, hol a viszbiztosítási szerződéseket is bélyegadó alá vetik, hol ott a viszbiztosítás kötvényt kiállítani nem szokott, mert társaság dolgozik társasággal szemben, s e mellett azon eset áll elő, hogy a díj, mely bélyegadóját már egyszer megfizette, itt másodszor terheltetik meg.

Ha a fenálló szokásokat tekintjük, azon eljárásokat látjuk, hogy a míg legtöbb állam a legkisebb kötvényt is bélyegadó alá veti, vannak államok, pl. mint Saxeu-Koburg-Gotha, mely 30, Poroszország, mely 50 talléron alúl bélyegadót nem alkalmaz. Vannak ismét államok, melyek a külföldre kiállított kötvényekre bélyeget nem kívánnak, pl. Franciaország és Bréma 1876-tól.

A bélyegadó másik faja, mely nagyobb, mint az okmányokra vetni szokott bélyegadó, a díjra vetett adót is magában foglalván, csak is névleg tekinthető bélyegadónak.

c) A kötvényadót vesszük harmadik sorban, mint a mi az alább következők közül leginkább el van terjedve. Ez a díjra vetett adó. Az államok nem annyiban a társaságra mint egyenesen a biztosítást igénybe vevő közönségre kívánják vetni. S a mennyiben a befizetett díjt veszik alapul, azon arányban kívánják kivetni, a mily arányban valaki a biztosítási intézménynek hasznát kívánja venni.

Anglia hozta be, de 1871-től a tűzbiztosításra nézt eltörölte. s a gazdasági biztosítást már az előtt se terhelte volt meg. Németország nagyrésze, Magyarország maig sem fogadta el. Már ez által jelezve látszik, hogy bármennyire legyen is igénye az államnak az adóztatásra, nem mindenütt, s a biztosítás nem minden ágára tanácsos alkalmazni. A tűzbiztosítás É. Amerika minden államában alája van vetve ez adónak, mi rendesen 2% a díjtól. Franciaország 1871-ben, hogy sarczát kifizethesse, a tűzbiztosítást 8%

adó alá vetette. Példóját Olaszország követte 1874-ben, Gotha és Meiningen 1878-ban 5%-ot alkalmaztak. Oroszország 1879-ben a midőn behozta, már nem a díjt, hanem a biztosított összeget vette kulcsúl, s azt $3\frac{1}{4}\%$ kötvényadó alá vetette. Ausztria 1879-ben, a midőn bélyegilletékét az élettől 2%, a többi ágtól $1\frac{1}{2}$, illetőleg $\frac{1}{2}\%$ -ra emelte, szintén e térre lépett.

Már pedig ki van számítva, hogy a német tűzbiztosító társaságok 1876-ban díjaiknak csak is $5\frac{3}{4}\%$, 1877 $4\frac{3}{4}\%$ -kát nyerték meg. A mely társaság pedig épen veszteséssel zár, tőkéjéből kell, hogy fizesse. Honnan olyan adónemnek kell tekintenünk, melyet az államok igaz, hogy a biztosító közönségre kívánnak vetni, de miután azt a társaságnak kell befizetni, a társaság arra van utalva, hogy díját tetemesen felemelje, hogy azt képesítve legyen befizetni.

Az életbiztosítás nincs ugyan úgy megtámadva, mint a tűz, de azért Anglia, Franciaország, sőt legujabban Ausztria is alája vetette. S igazságtalanabb is, mint fennebb már jeleztük.

d) E három mellett, az ügynöki adó van leginkább elterjedve. Németország nagy részében és Északamerikában, az ügynök egyszer fizet a patensért és fizet mint házaló meghatározott kereseti adót. Ausztriában, ha egy társaságot képvisel, fizet mint alkalmazott, jövedelmi, ha többet, mint üzleti közvetítő, kereseti adót. Magyarországon az 1875. XXIX t. cz. 16 §-a az ügynököt kereseti adó alá veti, mit a vállalatnak kell egyszer befizetni. S megtörtént (1877) egy biztosító társasággal, hogy az adó-kivetés, alapul véve a zárszámra ügynöki jutalék czimű tételét, 10%-kal róttta meg a társaságot; s hiába felebbezett és fejtette ki felebbezésében, hogy a díjban benne van a főügynökségek irodai költsége, delcrederéje, benne vannak a felek rabatjai, nincs leütve a stornó, szóval, hogy az egy bruttó tétel: a társaságon az óriás összeg behajtatott, akkor, a midőn több ügynök e tételért maga is fizetett; s több pénzügyi kerület, maga a központ, nem alkalmazta, belátván, hogy oly ügynökökről szól a törvény, kiknek jutaléka a vállalat pénztárából foly ki, míg a biztosításnál a vállalat pénze épen kün az ügynöknél van.

e) Nem oly rég, a felügyeleti adóban egy új adónem tűnt fel, mi Északamerikában az ötvenes években hozatott be, a felügyeleti közegek költsége fedezésére; s mit 1875-től Franciaország is alkalmazott az életbiztosítással szemben, azon ígérettel, hogy egy társaság ily adója 2000 francot meg nem haladhat.

f) Behozatott a községi adó, mint adópótlék; s Németországon jogosultsága mindenütt elismertetett, hol egy társaság kötvény kiállító képviselettel bír.

g) Tervbe van véve, s több helyt behozatott a tűzbiztosítókkal szemben a tűzoltási adó, a helyi tűzoltó intézmény költségei pótlására.

Ezek a szokottabb adónemek. A midőn azonban e czélra az anyagot gyűjteni segítünk, a biztosításügy azon kérdésének szintén eleget kívánunk tenni: mily adónemek fognak terhelni egy biztosító társaságot, ha kilép hazája határain? Mert országunként különbözők levén az adónemek, nemcsak a reciprocitás elvével, de azzal is tisztában kell lennünk, hogy azon társaságok, melyek ott-hon súlyos adóval vannak terhelve, oly országban, hol a biztosítás adóval megterhelve nincs, a hazaiak felett előnybe jutnak.

Az adóztatás nálunk és külföldön.

Magyarországon kétféle adónemet találunk: egyenesadók és bélyegadók. Mind a kettőre két korszakot kell megkülönböztetnünk: a kiegyezés, illetőleg az 1867 előtti és utáni módozatot.

A kiegyezés előtt Lajtán innen és túl mindkettő egységes intézkedés szerint fizettetett: a kiegyezés után az 1868. aug. 4-ki törvény szabályozta, s maradt az eddig fizetni kellett 10%. Kezdetben minden társaság saját székhelyén fizette; azonban, egy 1871. aug. 11-én kelt osztrák kormányi rendelet kezdeményezése következtében, oda módosult, hogy a főtelep csak saját területe üzletéért fizeti saját birodalomrészének; a határon túl fekvő fiok telepek pedig oda fizetik, a hol székelnek, még pedig ottani bevételök arányában.

Az adótörvény 1875. máj. 14-éről revideáltatván, a nyilvános elszámolással tartozó társaságok jövedelmi adója kivetése akép szabályoztatott, hogy alapul 3 évi jövedelmi átlag vétessék, s abból többek közt az első szervezési költség, s a be nem hajtható követelések is levonassanak e mellett a biztosító társaságoknál: a díj-tartalék, kártartalék, a hivatalnokok és igazgatósági közegek járandósága s az ügynökök jutaléka, szintén levonásba hozassék.

Az ügynökök jutalékát az 1875. máj. 14-i XXIX törvény 16. §-a kereseti adó alá vetette, mi hasonlókép 10%; még pedig azon módozattal, hogy azt az igazgatóságok szedik, s szolgáltatják be.

A bélyegadó, az 1850. febr. 9 és aug. 2-iki, s a módosító 1862. decz. 13-iki bélyegtörvény által rendeztetett. Minthogy a biztosítás a kötések közé soroztatik, a díj vétetett alapul, s ezt mind a részvényes, mind a kölcsönös társaságok fizetik. Kezdetben a kötvényre történt a bélyegfelrakás, később egy 1855. aug. 21-iki rendelet a kölcsönöknél az évenkénti utólagos beszámolást engedte meg.

Az 1862. decz. 13-iki törvény meglehetősen változást idézett elő. Azon kedvezmény, mely szerint több ág az I. skála szerint fizette, eltöröltetvén, mindenik a II. alá vettetett. Az elemi csapások kárnyugtái bélyegmentesek maradtak. A kötvények bélyegzése, legyenek azok bár ujtások, havonkénti utólagos elszámolás és befizetésre változtatott, még pedig oly számítással, hogy a részvényesek nem a főösszeget, hanem minden egyes tételt külön, míg a kölcsönösök és szállitmány biztosok a havi főösszeget veszik. Csak a betegápolási és temetkezési kölcsönös egyletek maradtak bélyegmentesek. S ezen bélyegadót az igazgatósági központ tartozott beszolgáltatni.

A kiegyezés után ez is rendeztetvén, a biztosító társaságok bélyegadója megoszlott, még pedig azon az elven, hogy a biztosítási bélyegadó azon birodalomrészeknek fizetessék, melyben a bélyegadót fizetni tartozó lakik; s a mennyiben ezen fizető fél a biztosító társaság, úgy intézték, hogy az Ausztriában székelő társaságok oda, a Magyarországon székelők ide fizessék; de kiköttetett, hogy ha e társaságoknak kötvénykiállító telepök van a birodalom másik felében, az bélyegadót a fióktelep székhelyén tartozzék fizetni, mi 1868. október 1-én lépett életbe.

Ausztriában a biztosítás egyenes, — és bélyegadó alatt áll.

A társaság, ha kölcsönös, az egyenes adóktól fel van mentve, ha részvényes, fizet egyszer kereseti adó, mi 1875-ben 44,495 frt, másodszor jövedelmi adót. mi 121,394 frt, összesen 165,889 frt volt. 1874-ben fizetett a securitás 30,150 frt, Gresham 26,342 frt, Pencrali 16,696 frt, Wiener Rückvers. 12,154 frt, Donau 8,324 frt, Phönix 8,212 frt, Anker 6,298 frt, Riuniune 4,200 frt, Azienda 3,840 frt, Leipziger 3,344 frtot stb.

A részvény s nyilvános számadásra kötelezett társaságok megadóztatása 1878-ban is revisió alá kerülvén, a társaságok az iránt, hogy a jövedelmi adó kiszámításánál a már megadóztatott szelvény-

jövedelem levonassék, hasztalan folyamodtak. Az önsegély alapján álló, s csak saját tagjaikkal dolgozó szövetkezetek, s külön önálló pontban a kölcsönös biztosítók, adómenteseknek nyilvánítottak.

Az ügynökök 1873-ban összeiratván, szintén adó alá vonattak. A társaságok felszólalására a pénzügyministerium 1874. jan. 9-éről az ügynököket két osztályba sorozta. Ha csak egy társaságnak dolgozik, jutaléka mint szolgálati fizetés, a II. osztály alá esik, s 600 frtig adómentes; ha pedig az ügynök több társaságot képvisel, akkor vállalatnak vétetvén, az 1859. decz. 20-ki iparrendtartás alapján, mint üzletközvetítő az I. osztály szerint, 10%-al adóztatik, mit nem a társaság, hanem az ügynök fizet. E szabály 1878-ban a segélypénztárak ügynökeire is ki lett terjesztve.

A bélyegadó az 1850. febr. 20-ki és aug. 2-ki, s azt módosító 1862. decz. 13-i bélyegtörvény alapján áll. A bélyegeknél a kötvényre fölrakása 1862. decz. 13-ról oda módosított, hogy havonkénti beszámolás és befizetés hozatott be, még pedig minden társaságra nézve a II. skála szerint. A beszámolás módozata úgy állapított meg, hogy a részvényes elemi társaságoknál tételről tételre megy, kivéve a kölcsönös és a szállitmány biztosítokat, melyeknél a főösszeg adóztatik meg. 1879-ben a II. skála helyett, az életbiztosítás 2%; a szállitmány és visszbiztosítás $\frac{1}{2}$ %, a többi $\frac{1}{2}$ % bélyegadó alá vettetik, azon különbséggel, hogy kölcsönös társaságok csak felét fizetik.

Németországon, hol az államilag védett tüztársaságok adómentesek, a magán társaságokkal szemben a fiscalis célok nagyon is előtérbe vannak állítva, megadóztatja az illető ország, a terület, a város, a falu. A biztosítási törvényhozást és adóztatást most van tervben birodalmi keretben szabályozni. Mennyiben az államok külön adóztatási kulcsot alkalmaznak, csak is az egyes adónemeket jelezzük.

A jövedelemadó: Bajorországban a felügyelhetési költségek fedezése, másutt a biztosítási érdekek előmozdítása czíme alatt a külföldi társaságoktól 1868-tól a nyers bevétel 1%-a, Hessenben 2%-ka Schwarzburg-Rudolfstadtban, Meiningen, Gothában (1878. jan. 1-től.) 5%-ka, Darmstadtban eddig a bevétel, most a nyereség 5%-a. Az apróbb államok némelyike a társaságokkal minden elszámolás nélkül 10—20,000 frtban egyeznek ki.

Az ügynökök megadóztatása szintén szokásos. Poroszország-

ban, s a nagyobb államokban ügynököket állítani most fizetésmentes lévén, az ügynök házolási adót fizet, mi 16 tallér, s bár a képviselőház sokalja, 1873-ban is meghagyatott, Lippe-Detmoldban az engedély 6 tallér, Anhaltban $2\frac{1}{2}$ tallér, a hesseni nagy fejedelemségben az ügynök engedélyezése I. oszt. 24. II. 16, III. 12 frt, mi három évenként ujitandó, az ügynök évi adója 1 frt, a schwarzburg-rudolfstadti herczegségben az ügynöki engedély 6—12 frt. évi adója 3 frt 20 kr. Badenben az ügynök engedélyezése 5—20 frt a főügynöké 50 frt.

A községi adó, mi Poroszországban 1874-től csak ott fizetetik, hol kötvény-kiállítás van, meglehetősen terhes, mennyiben, ha nyer, ha vesz, a társaság vagy képviselőség a nyersbevételtől számíttatik.

A bélyegadóra nézve megemlítjük, hogy több állam kötvény-adót vesz, Poroszország e részben igen elnéző, az 1852. márcz 7-iki bélyegtörvény alapján mindenféle kötvény 50 tallér díja bélyegmentes, 50—100 tallérig 15, azontul minden $33\frac{1}{3}$ tallér díj 5 ezüst garas alá van vetve. A biztosítás és kártérítésre vonatkozó bizonyítvány 15 ezüst garas.

Bremába 1876. jan. 1-én új bélyegtörvény lépven életbe, e szerint a baleset biztosítás, az életbiztosításnál 1000 markon alól minden biztosított összeg, valamint minden az államon kívül lakók részére kötött biztosítás, bélyegmentes; 1000 markon felül minden megkezdett 1000-tól a tartam szerint, mi a halandósági táblázat szerint számíttatik, a díjnak $\frac{1}{18}$ — $\frac{4}{10}\%$, az évjáradéktól a díj $\frac{1}{2}\%$ számíttatik.

E mellett fennáll több helyt egy a rendőrségnek fizetendő díj, a bevallás jóváhagyása czimén, mi Würtembergben 12 kr., 1 frt Badenben 33 kr.

Oroszország a társasági és bélyegadón kívül 1879. jan. 1-től a tüzbiztosítási összegtől $\frac{3}{4}\%$ adót vesz, vagyis minden 1000 rubeltől évenként 75, havonként $6\frac{1}{4}$, 100 rubeltől s azon alól $7\frac{1}{2}$ illetőleg $\frac{3}{4}$ kopeket. Csakis a hazai kényszer és viszbiztosítás lett kivéve. Belőle $2\frac{1}{2}$ milliót remélnek. A társaságoktól hajtatik be. Azonban, a mint alkalmazták, a biztosítás csökkenésnek indult.

Olaszországban az 1874-beli intézkedéssel az adók is megszabattak. Az életbiztosítás minden 100 líra díjtól 25 centimet fizet; a jégbiztosítás 10 centimet minden 1000 líra biztosítási ösz-

szegetől; a szállítmány ág minden 1000 lira biztosítás összegetől 5—60 centimet a díj szerint; a tűzág 4 centimet ha a díj 2.50 centiménél pro mille kevesebb, s 5-t, ha ennél a díj magasabb. Ezenkívül járnak a társaság másnemű adói.

Franciaországban a társasági adók mellé a nemzeti kormány a sarcz kifizethetése ötletéből 1871 aug. 18-áról a tűz és szállítmány díjbevételeket is adó alá vetette, még pedig a részvényesektől a bevét 8⁰/₁₀-t, a kölcsönösöktől minden 1000 fr. biztosított összegetől 15 centimét vesz; mit a felek fizetnek ugyan, de a társaságok hajtanak és fizetnek be. 1880-ban a tűzkötvényre 1000 fr. biztosítási összegetől 4 centime, az életbiztosításra 1000 fr. díjtól 2 fr. 48 centime kötvényadó vettetett.

E mellett az állami felügyelet a részvényes életbiztosító társaságokra is kiterjesztetvén 1875-ben, a társaságok a felügyeleti költségek fedezése szempontjából egy adóátalány alá vonattak, azon biztosítással, hogy egytől 2000 f. enél több vétetni nem fog,

Angliában kezdetben a biztosítás csak bélyegadót fizetett. mi 1694-ben veszi kezdetét. Ez adó tekintet nélkül a biztosított összegre, kötvényenkint egyelőre 6 d. majd több, majd kevesebb, mig 1804-től minden kötvénytől egy schilling vétetett.

Később, 1782-ben a biztosított összeg is adó alá esett, mi kezdetben 100 fonttól 1 sh. 6 d.; 1797-től 2 sh., 1805-től 2 sh. 6 d. 1816-tól 3 sh. Ezen felemelésre a biztosított összeg leesett, s 8 év kellett, mig az előbbi magasságot elérte. Hogy segítve legyen, 1834-ben a mezőgazdasági biztosításokat adómentesekké tették; 1865-ben a 3 schillingről 1½-re szállították: a tűzbiztosításra 1871-től teljesen eltöröltetett.

Mennyire ment ez adó, felemlítjük, hogy a Sun 1868-ban 116,122, a Liverpool 92,698 fontot, az összes 70 tűzbiztosító 1.022,060 font adót fizetett, az 1533 millio f. biztosítási összeg után. 1870-ben még 100,438 st. fontot hajtott be.

A tengeri biztosítás terén 1875-ben egy per került szőnyegre, melynél mivel egy tengeri biztosítást vevő a 6,000 frt után járó 7 font 15 sh. bélyegét teljesen nem rakta fel, a társaság, hivatkozva a múlt század egy törvényére, mely a hiányos bélyegű okmányt érvénytelennek nyilatkoztatja, a fizetést megtagadta. A bíróság a kifogást embertelennek találta ugyan, de a társaságnak igazat adott. Bár a közvélemény nyomásának engedve, a társaság fizetett, de a

tengeri biztosítás bélyegadója, 1876-ban, revisio alá került, s 100 font után 3 pence szabattott meg. De a biztosított összegtől még mind fizet.

Az életbiztosítás fokozatos bélyegadó alá van vetve: 50 fonttól 6 d. 1000 fnttől 10 schilling.

A városok tűzoltói adót szednek. London, hol minden tűzbiztosító alája van vetve, minden 1 millio st. font biztosított összegtől 35 fontot szed. 1873-ban az ott működő 65 társaság 540.146,582 font biztosított összeg után 18,905 fontot fizetett. Legtöbbet fizettek: a Sun 2559, Phönix 1936, North British 1212, Liverpool 1135, Law 1132, Imperial 1056, R. Exchange 1027, Azienda 28, Magdeburgi 12 st. fontot sat.

Észak-Amerikában, különösen 1864-től az adózás terheessé vált. Egyszer megadóztatja maga az egyesült állam, másodszor a székhelyül szolgáló, vagy a bebocsátó egyes állam, saját részére. S miután az egyes államok különböző adókulcsot használnak, az adófajok egész lajstromát találjuk.

Az egyesült állam a következő adókat veszi:

a) a nyers bevétel $1\frac{1}{2}$ százalékát, mi 1871-ben 1.288,745 dollárt tett,

b) veszi a bélyegadót, mi 10, 25, 50 c.

c) e mellett minden ügynöktől iparadót, még pedig a belföldi társaságok ügynökétől 10—15, a külföldi társaságok ügynökeitől 50 dollárt.

Az egyes államok, állítólag a biztosító társaságokat felügyelő hivatal költségei fedezésére, különbözőleg adóztatván, a szokottabb adófajok, minimum és maximumok szerint jelezve, következők:

a) Birtokadó, a részvénytőkétől, mi $\frac{1}{4}$ —1%.

b) Kötvényadó, a bevett dijtól 1—5%.

c) Nyereményadó, az osztaléktól $\frac{1}{2}$ —5%.

d) Ügynöki adó, mely kétféle, egyszer az engedélyadó, évenkénti megújítással, mi mintegy 5 dollár; a másik az iparadó, mi 50—100 dollárig felmegy.

e) Több állam tűzoltási adót is vesz, a helybeli bevételtől 1—2 százalékot.

A külföldi társaságok adója (Newyorkban) a bevétel 2%. E mellett fizetik az ügynöki adót.

KÖVÁRY LÁSZLÓ.

A PÁRISI NEMZETKÖZI VALUTA CONFERENTIA.

Már a második nemzetközi conferentia ült össze, a bimetallisták kezdeményezésére, az arany és ezüst közötti értékarány megállapítása céljából. És úgy, mint az 1878. augusztus 5-ére összehívott első conferentia, a második is, mely a f. évi április 19-ére hivatott össze Párisba, és most — megakadva tárgyalásaiban — elnapoltatott, közvetlen céljától elesni látszik. De mindenesetre érdekel bir összehasonlítani a két conferentia állását, tényezőit és szellemét, mert bár egyenlő célból és egyenlő eredménytelenséggel látszanak birni, mégis sok eltérő, jellemző vonást mutatnak fel.

Az 1878-iki párisi kiállítás alkalmával összeült conferentiát Amerika congressusának egy határozata folytán kezdeményezték. A meghívó tulajdonképen Amerika volt, abból a célból, hogy — mint a congressusi határozat szól — „az arany és ezüst közt közös értékarány állapittassék meg abból a célból, hogy a bimetall pénznek használata nemzetközivé váljék, és a két fém közt az értékarány változatlaná tétessék.“ Ezt a programot olvasta a conferentia előtt fel Fearton, az amerikai államok nevében, miután Franciaország küldötte, Leon Say az elnöki széket elfoglalta, és egész közönyösen a szót neki átadta.

A conferentiában Goschen az angol, és Feer Herczog (kit a tudomány már elvesztett) tüntek ki a monometallista szempontok védelmében, míg az amerikai Fearton, Dana Horton, a hollandi Meek, az olasz Rusconi és Boralis a bimetallista szempontokat iparkodtak érvényesíteni. A vitatkozásnak gyakorlati jelentősége nem volt; az álláspontok nem változtak; sok érdekes adat halmoztatott ugyan fel a beszédekben és a mellékelt aktákban. De Anglia, Németország (melyhez a conferentiából ment a meghívás, és lett a válasz udvarias visszautasítás) és India, Canada a conferentiában részt sem vettek, a magállapodás pedig egy általános frázisokba burkolt nyilatkozat volt, melyben az európai államok képviselői azon óhajt fejezik ki, hogy „szükséges a világban az ezüst pénz szerepét ép

úgy fentartani, mint az aranyét," de „az egyik vagy másik fém használatának megválasztása, vagy mindkettőnek együttes használata mindenik állam specialis helyzete szerint határozandó el;" azután concedáltatik a nyilatkozatban, hogy „az ezüst piacon az utóbbi években mutatkozó zavarok különbözőleg hatottak a különböző államokra," és ezért kimondatott, hogy „az ezüst pénzzé verésének korlátozása szintén az egyes állam vagy államesoportok szabad elhatározásának tartandó fel," végül a harmadik pontban konstatáltatott, hogy „azon véleménykülönbség mellett, mely nyilvánult az ezüst korlátlan verésére nézve, azon lehetetlenség mellett, hogy erre nézve még a kettős valutájú országok is kötelezettséget vállaljanak, nincs helyén a két fém közti értékarány feletti vitatkozás."

Ez az amerikai meghívóra, illetőleg indítványra udvarias, de határozott tagadás volt. Úgyannyira, hogy e határozatnak az európai államok által (a bimetallisták és papirvalutájú államok, nevezetesen monarchiánk képviselője által) történt elfogadása alkalmával a conferentia utolsó ülésén, az amerikai küldöttek egy nyilatkozatot olvastak fel, mely az előbbi határozat udvarias kritikáját tartalmazza, mert konstatálják ugyan az amerikai küldöttek, hogy az európaiak is elismerik az ezüst és arany pénz szerepe tartásának egyenlő szükségét. De ebből azután nem azt következtetik, hogy ennek elhatározását az egyes államokra kell bízni, hanem ellenkezőleg azt, hogy ha „szükséges a két fém szerepének fentartása," „akkor az egyes államok speciális helyzete másodrangú fontosságú dolog," tehát nemzetközi uton kell erre nézve megállapodásra jutni, azt is megjegyzik „tisztelleltjesen," hogy ha az ezüstpiacon zavarok állottak elő, ők hiszik, miszerint a „cselekvési politika" megszüntetné annak különböző hatásait; a nyilatkozat azon kijelentésével szemben pedig, hogy lehetetlen „az ezüst korlátlan verésére nézve kölcsönös kötelezettséget vállalni," az amerikaiak kijelentik, hogy ők „határozottan ily szerződéskötésre jöttek." (They at Representatives of the United States, have come expressly to enter into such engagement.) Hanem azt keserűen concedálják, hogy haszontalan dolog a két fém közti értékarány felett egyetértésre jutni, ha „az államok egyszersmind nem készek a megfelelő rendszabályokat elfogadni ez értékarány fenntartására."

Így végződött az 1878-iki conferentia. Időközben az ezüst

depreciatio nem lett ugyan nagyobb, de nagyobb mértékben éreztette magát, az irodalom mind többet és többet foglalkozott a kérdéssel; főleg Amerikában és Németországban; másfelől az államok az ezüst pénzverést mindenütt beszüntették; Németország az ezüst eladással is felhagyott; Amerikában a Blandbill eredménytelen volt; az ezüst depreciatio tartós maradt; a bimetalista mozgalom valóságos propagandává változott. Cernuschi (a fő-apostól) beutazta Angliát, Amerikát; hívei tagadhatatlanul szaporodtak, a tudományos irodalomban ép úgy, mint a kormánykörökben. A bankár körök, sőt a közvélemény is kezdett a dolog iránt érlelődni. A francia kormányváltozást a bimetalisták javukra használták fel és így történt az, hogy a francia és amerikai kormányok egyetértésre jutva, közösen vették fel újra az alkudozás elejtett fonalát és létre hozták a második nemzetközi conferentiát.

A meghívó, mely e célból Franciaország és Amerika részéről szétküldetett, állott egy hivatalos részből, melyben röviden konstatálva lőn, hogy „a francia kormány és az egyesült államok kormánya kicserélvén nézeteiket egy conferentia felett, mely tartatnék azon hatalmak közt, melyek leginkább vannak érdekelve abban, hogy az aranynak és ezüstnek, mint bimetal nemzetközi pénznek használata megállapíttassék, és a két fém közti értékarány megszabassék” — megegyeztek, hogy e célból Párisban ápril 19-ére conferentiát hívnak össze; erre az illető államot meghívták. De e hivatalos meghívón kívül szétküldettek „javaslatok” és „kérdések” melyek állítólag a conferentia elé fognának terjesztetni; de melyek soha az elibe nem kerültek. E javaslatok „bimetalista Uniora” vonatkoztak; melyben az illető államok az arany és ezüstnek az 1—15¹/₂ arányában elfogadására, és az ezüst korlátlan verésére köteleznék magokat a fentebbi értékben, korlátlan mennyiségben arannyal való kicserélésére vállalnának kötelezettséget.

Azonban, mint jelzők, ezek a javaslatok tárgyalásra nem kerültek. A conferentia összeült és pedig, az 1878-ikinál sokkal teljesebb számmal, a mennyiben már az első ülésen megjelent Németország két képviselője, később pedig Anglia, India és Canada küldöttei is megjelentek.

A tárgyalás, conferentia szervezése után, azzal indult ki, hogy a 15 állam 1—1 képviselőjéből egy 15 tagu bizottság kül-

detett ki, azzal az utasítással, hogy a conferentia számára programot készítsen. Ez hosszas tanácskozás után elveté Cernuschi részletes, de inkább csak elméleti kérdőpontjait elveté Dana Horton kérdéseit; melyek inkább a dolog historicumóra és az angol, az amerikai valutafejlődés egyes mozzanataira: mint a kérdés velejére vonatkoztak és elfogadta a hollandi küldött, Vrolik kérdőpontjait. Ezek így hangzanak:

I. Az ezüst értékének csökkenése és nagy ingadozása, mely az utóbbi években tapasztalható volt, káros hatással volt-e vagy sem a kereskedelemre s következésképen az általános jólétre?

Kíváncs-e, hogy a két fém közötti értékviszony állandósítva legyen?

II. Az előbbeni kérdés első részében említett jelenségek az ezüsttermelés növekedésének tulajdonítandók e, avagy a törvényes intézkedéseknek?

III. Valószínű-e vagy sem, hogy ha az államok egy nagy csoportja közösen megegyezik a két nemes fém törvényes pénzdarabjainak szabad és korlátlan veretése iránt, melynek folytán egyenlő arány szerint fogna az arany és ezüst a pénzegységben két fémre nézve érvényre jutni, hogy ez esetben oly, a két nemes fém értékének, ha nem is abszolút, de legalább igen szilárd stabilitását lehessen nyerni?

IV. Ha az előbbeni kérdésre igenlő válasz adatnék, minő intézkedéseket kellene fogamatba venni, hogy a két nemes fém egymáshoz való értékének ingadozását, minimumra lehessen szorítani? Például:

1. Kíváncs-e, hogy a szabadalmazott jegykibocsátó bankok arra köteleztessenek, hogy az ezüst és arany rudakat, melyeket a közönség hozzájuk visz, mindenkor fix áron megvegyék? 2. Hogyan lehessen a közönséget ugyanez előnyhöz juttatni azokban az országokban, ahol nincsen szabadalmazott jegykibocsátó bank? 3. A pénzveretési díj tetszés szerinti, vagy legalább is egyforma legyen-e minden országban a két fémre nézve? 4. Megegyezést kell-e létesíteni arra nézve, hogy a nemes fémek nemzetközi kereskedelme minden akadályoztatástól szabad legyen?

V. Ha elfogadtatik a bimetallismus, minő legyen az arány a tiszta arany és ezüst sulya közt a pénzügyi egyezményben?

Azonban alig, hogy e kérdőpontok a conferentia elé ter-

jesztettek; az egyes államok képviselői felállottak és igen határozott nyilatkozatokat tettek.

Legelőször Németország nyilatkozatát olvasta föl b. Tielmann, ebben előre van bocsátva, hogy Németország a konferenciában való részvétele által nem kíván praejudicálni „későbbi határozatainak“, tehát küldötteinek nyilatkozatai „nem tekintendők olyanoknak, melyek a császári kormányt kötik, hanem inkább csak további alkudozások alapjául szolgálóknak.“

Ezután elő van adva a német ezüstdemonetisatio eredménye: tagadva, hogy ez lenne főoka az ezüst deprecziációjának, de ezt constatálva, kijelenti „az ezüst rehabilitációja kívánatos és hogy el lehetne azt érni, a conferentián képviselt legnépesebb államok bizonyos számában, az ezüst szabad pénzzé verésének visszaállításával, melyek e célból alapul az arany és ezüst között egy fix arányt fogadnának el“. És hogy ezt a célt előmozdítsa, Németország kész három concessióra is: 1. Bizonyos számú évig teljesen megszüntetni az ezüst eladást. 2. Egy későbbi időszakban csak korlátozott mértékben és oly csekély mennyiségben eszközölni azt, hogy a piac ne legyen az által elhalmozva. Mindkét terminus megállapítása későbbi alkudozás tárgya lenne; minek megvitatására a nyilatkozat végén. a küldöttek késznek nyilatkoznak. A 3-ik concessió az, hogy „a német kormány esetleg kötelezné magát, hogy az 5 márkás arany ($27\frac{3}{4}$ millió) és 5 márkás birodalmi jegy (40 millió) bevonná, Ezenkívül az 5 és 2 márkás ezüst (71 és 101 millió márk) pénzt bevonná és újra olvasztaná a két fém közötti arány alapjául az $1.15\frac{1}{2}$ vévén, holott most 1.14 van véve.

Ez érdekes és nagy horderejű nyilatkozat, mely nevezetes következményekkel lehet összekötve.

Monarchiánk nyilatkozata constatálja, hogy kényszerforgalomban vagyunk; tehát magatartásunk, jóakaratu tartózkodás kell, hogy legyen; és habár ad referendum vesszük a tanácskozások eredményét, nem vállalhatunk semmi irányban kötelezettséget. De a nyilatkozat hangsúlyozza, hogy kívánatos a fehér fém helyzetének javítása, lehető helyreállítása és monarchiánk minden ily rendszabályt rokonszenvvel fogad.

Anglia képviselője kijelenté, hogy Anglia bimetallista conferentiára el sem akart jönni, de az amerikai londoni követ kijelenté, hogy „a conferentián képviselt hatalmak a vita után meg-

tartják teljes cselekvési szabadságukat „és ezért eljött; de csak azért, hogy Anglia valuta viszonyairól minden felvilágosítást megadjon; de „utasításaim nem engedik meg, hogy javaslatokra szavazzak“; csak élénk érdekekkel kíséri a vitát.

Dánia képviselője kijelenté, hogy „kormányától utasításul kapta, hogy tartózkodjék annak vitatásától, mi módon lenne a bimetallista-rendszer szabályozandó.“

India képviselője megjelenése által „kormányá nem fogadta el a britt India számára a bimetallista elvet“ és, hogy elvonja felelősségét azon határozatoktól, melyeket esetleg a conferentia hoz, küldöttei nem lesznek felhatalmazva a szavazásban részt venni. És habár a britt India államtitkára és tanácsa nem véli táplálhatni a reményt India valutájának radikális reformja iránt; készek tekintetbe venni azon rendszabályokat, melyeket ajánlanak Indiának a végre, hogy az ezüst értéke helyreálljon.“

Canada képviselője kijelenté, hogy a britt kormány arra utasítá, hogy „mig a legtisztéletteljesebb figyelemmel lesznek a conferentia határozatai iránt, Canada kormányá a határozatokkal szemben teljes cselekvési szabadságát fentartja. „Fel van hatalmazva szavazni; de az nem praejudicál Canada jövő cselekvésének.“

Görögország képviselője kijelenté, „hogy a többi államok nyilatkozatai után constatalni kell, miszerint oly államot képviselén, mely a monometalismust fogadta el, nem járulhat semmi oly rendszabályhoz, mely e rendszert változtatná. Résztvesz a tanácskozásokban és mindenről értesíti kormányát.“

Portugal képviselője is azt hangsúlyozta, „hogy csak udvariasságból jött; de kormányá teljes cselekvési szabadságot tart fenn; ő maga egész tartózkodással lesz; nem szavazhat, mert kormányát kötné és nem adhat véleményt, mi arra a gondolatra vezethetne, hogy Portugal kormányá eltérhet magatartásától.“

Oroszország képviselője kijelenté, „hogy kormányá tekintetbe fogja venni a conferentia határozatait és másfelől Oroszország valuta viszonyairól kész felvilágosításokat adni. De egyszersmint az orosz kormány egészen fentartja véleményét e tárgyban és semmire sem kötelezi magát cselekvése szabadságára nézve, a conferentia határozata által.“

Sveczia és Norvégia képviselői egyformán azt jelenték ki,

hogy csak azért vesznek részt a konferenciában, hogy arról jelentést tegyenek kormányuknak.

Svájcz képviselője kijelenté hogy ad audiendum és ad referendum vesz mindent meghallgatja az egybehívó kormányok indokait; folytonosan utasításokat kér kormányától; különben is ez csak azért küldte őt, mert a konferenciát előkészítő természetűnek tartja, melynek czélja alapot keresni, melyre egy elfogadható szerződés építhető. Egyébiránt ragaszkodik a latin Unióhoz.

Ezen nyilatkozatok után gyakorlati megoldásról alig lehet szó. És csak ugyan, a vita egészen tudományos theoretikus jelleget öltött. Így a norvég Broch, a belga Pirmez, a svéd Fortell sok ügyességgel és számos adattal a monometalista álláspont helyességét iparkodtak bizonyítani, felállítva az ismeretes tételeket, hogy t. i. a pénz is árú, annak értékét és értékarányát törvényhozási intézkedésekkel megszabni nem lehet; Pirmez rámutatott az aranyvalutával bíró államokra, constatálván, hogy azok egészen jól érzik magokat; tehát nem áll, mintha szenvednének a jelenlegi állapottal; Broch bizonyitgatta, hogy az arany a forgalomnak elég, még ha általánosan valutávitétetnek is, mert a bank és chequeüzlet nagyon megkönnyíti annak használatát. Bizonyitgatta érdekesen kidolgozott tabellával, hogy (1845-ig visszamenve) sem a havi, sem az évi átlag a $15\frac{1}{2}$ -es értékarányt az arany és ezüst közt nem adja, és Pirmezvel együtt következtetést, hogy ezt az arányt, mit Cernuschi akar, megállapítani sem lehet. Ezzel szemben Cernuschi ismételt felszóllalásában vitatta azt, mit számos röpiratában olyan sok variatióban vitatott, hogy t. i. a pénzt csakis a törvény teremti, tehát ha önkényesen meg lehet külön szabni az arany és ezüst értékét, meg lehet azt combinative is. És az eddigi fejlődés (ő azt mondja, hogy kezdettől fogva) az arany- és ezüstérték arányát $1:15\frac{1}{2}$ -ben adja; ezt kell nemzetközi megállapodás útján általánosan elfogadni. Utalt ennek támogatására azon körülményre, hogy a bimetalista Franciaország egymaga hosszú évek során az arany és ezüst értékarányát így volt képes fenntartani mindaddig, míg Németország az ezüst demonetisatiohoz nem fogott, és az államok az ezüstverést még a latin unióban is be nem szüntették. Ujra fel kell venni az ezüstnek szabad pénzzé verését, általánossá kell tenni az $1:15\frac{1}{2}$ értékarányt, és a válság megszűnik. Azt a merész és merev álláspontot csak az olaszok foglalták fel, és ezek közül is feltétlenül

csak Rusconi csatlakozott Cernuschi nézeteihez, míg pl. Luzatti és a hollandi Pierton és Vrolik a dolognak inkább csak negativ oldalát fejtegették, t. i. hogy a mostani helyzet tarthatatlan, és e tekintetben leginkább Pirmez állításainak czáfolatával foglalkoztak; fejtegetve az ezüst depreciatio veszélyeit, és nemzetgazdasági kárait. Így Pierton utóbb különösen a sánta valutájú (*l'etalon boiteux*) országok, milyen különösen a latin unio, Németország és Hollandia helyzetére. Ezekben az ezüst még mindig belértékénél nagyobb értékben bir fizetési erővel, és a következménye nagy veszteség; így pl. a francia 5-frankos Angliában csak 4 fr. 25 centimeot ér; hogy a nagy aranytermelés az ötvenes években depreciációval nem járt (ezt Brochvall feleli), ennek az az oka, mert a bimetallista latin unio elhelyezé azt. Utalt magának Angliának kényes helyzetére Indiával szemben, hol nagy veszteségei vannak az államháztartásban az ezüst-depreciatio miatt; ezt Cernuschi (a kereskedelmi veszteséggel együtt) évenként 75 millió frankra teszi. Ezt a panaszt különben legilletékesebben Mallet, India képviselője festé ki, de csak általános vágyakat fejezett ki a conferentia működése iránt, mihez az angol képviselő is csatlakozott, ha az angol arany valuta fenntartása mellett lehetséges. Luzatti különösen az amerikai nagy fejlődésre, az ipari és forgalmi haladásra utalva állitá azt, hogy az arany nem lesz elégséges a forgalomnak, de concedálta, hogy változtatlaná az értékarányt az arany és ezüst között semmiféle bimetallista unio nem fogja tenni, mert „a pénz-egyenérték éppúgy mint csere-eszköz.” De nemcsak általános, hanem még partialis unió is „mérsékelné az érték hullámzásokat, és csökkentené rosz következményeit.” Utalt e tekintetben az ötvenes évek tapasztalataira az aranynyal szemben.

A vita jellemzéséhez azonban még fel kell említenünk, hogy Cernuschi, Dana Horton számos kérdést intéztek az egyes államokhoz: pénzverésük és valuta viszonyaik iránt; hogy az amerikaiak közül Evart és Dana Horton feltétlenül bimetallista nézpontot képviseltek, sőt Cernuschi értékarányát is elfogadták, és erre kötelezni Amerikát késznek nyilatkoztatták, de tiltakoztak azon felfogás ellen, mintha Amerikát önző czélok vezetnék; constatóálták, hogy Amerikának aranya van és lesz elég, de minthogy az egész világgal kiterjedt kereskedése van, mert Európa élelmezője, ezzel közös érdeke,

hogy a két fém a forgalomban fenntartassék, mert Evarts hasonlata szerint a két fém az Atlas, melyen a hitelforgalom nyugszik; ennek nagy kiterjedése mellett szüksége van annak mind a két karára, hogy fenntarthassa. Különösen kívánatosnak tartá Evarts azt, hogy Anglia bimetallista legyen.

Ilyen keretben mozgott a theoretikus vita. Gyakorlati eszme csak két oldalról merült fel. Egyik volt Németország nyilatkozata, melyben késznek jelenti ki magát — ha nemzetközi egyezés jöne létre — mint fentebb közölt nyilatkozatából kitűnik; az ezüst eladástól tartózkodni, sőt az ezüstnek teljes értékben, nagyobb (5—2 markás) pénzverésére. Ez sok oldalról örömmel fogadtatott, de a bimetallistáknak inkább visszatetszett, mint tetszett. A másik eszme volt Thoerneré, Oroszország képviselőjéé, ki 10 márkáig kívánta az ezüst pénz kizárólagos és általános veretését kiterjeszteni; így 3 milliard ezüstöt csak a most papirvalutájú 3 nagybirodalomban (Oroszország, Ausztria-Magyarország és Olaszország) el lehetne helyezni, és ez sokat könnyítne a pénzpiaczon. Ez a két gyakorlati eszme is inkább csak odavetve, mint tüzetesen kifejtve volt, kritika tárgyává pedig épen nem tétetett. Mikor aztán 7 ülésen át a conferentia kimerült az általános vitában, felmerült a spanyol képviselő elnapolási indítványa, és az elfogadtatott azon hátsó gondolattal, hogy időközben vagy történik valami a kormányok részéről, és akkor a conferentia gyakorlati irányt vesz, vagy nem, és akkor szépen kimulik. *)

HEGEDŰS SÁNDOR.

*) Szerző ezen kérdéstről egy tudományos és részletes jelentést készített. A jelen vázlatot felkérésünk folytán volt szives rendelkezésünkre bocsátani.

Szerk.

AZ AGIO INGADOZÁSÁNAK HATÁSA

A KERESKEDELMI FORGALOMRA.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA ÁLTAL A DÓRA-DÍJJAL JUTALMAZOTT PÁLYAMŰ.

Motto : „The substitution of paper for metallic currency is a national gain : any further increase of paper beyond this is a form of robbery !“

J. Stuart Mill.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Az embert kiszakítva a vonatkozások szakadatlan láncolatából, melyekben, mint a társadalom tagja embertársaihoz áll, képzelnünk nem lehet. Az indok, a mely őt embertársai között és által élni készíti, több a társas ösztönnél, s nem kevesebb a kényszerűségnél. Érezve véges erejét szemben szükségletei különféleségével egy irányba központosítja minden erejét, határozott pályát, melyhez hivatást érez, választ olyant és azt, a melyben a legproductívabban reméli érvényesíthetni erejét. Gazdasági tevékenysége emez egyoldalúsága folytán embertársai segélyét kénytelen igénybe venni, A függés kölcsönös. A szolgáltatás, a melyet kér, s az a jószág, melyre szorul; nem ingyen jó. Ha nem szolgáltat, nem is nyer ellenszolgálatot, a ki nem ad el, nem is vehet ! s viszont a szolgáltatás, a melyet ad, nem vesz el. Ha szolgáltat, az ellenszolgáltatás nem marad el ; ha elad, vesz is valamit. A viszony, a mely ekként kifejlődik ember és ember között, több a felebaráti több a joginál. A szolgáltatások kölcsönös kicserélésével, illetőleg a kölcsönös egymásra utaltsággal, az egész emberiség egy közös organismusnak lesz tagjává, melynek fenntartását egyik ember úgy, mint a másik érdekének tekinti. Fenntartja a jó viszonyt, nem többé kényszerűségből, de azért mert átlátja, hogy erőit sokkal jobban érvényesítheti, ha egy irányba központosítja, mint ha szétforgácsolva az élet

első rendű szükségletei élelem, hajlék, öltözék beszerzése mellett nem jut ideje kényelmi és hasznos javakról gondoskodni. Becsüli ez érdekeket, nem mert az erkölcsi törvények tiltják csorbitani, nem mert az anyagi jogszabályok védelmezik, de becsüli tudatában annak, hogy a mi az organismus egyik tagját, mint ilyent érdekében csorbitja, az csorbitja magát az organismust is.

Tapasztalati tény, hogy az emberiség keresi, és nem kerüli az érintkezést, sokasítja, s nem csökkenti az alkalmas pontok számát, hol egymást kölcsönösen kisegitheti, mert társadalmi léte ezt úgy kívánja, s ő maga is existenciáját kellemesebbnek, erői érvényesítését teljesebbnek találja.

A jelenségek összege, a melyekben az egymásra utalt társadalmi tagoknak kölcsönös vonatkozása nyilvánulásra jut, tehát az az érintkezés, melyben egymással szakadatlanul állanak, az a mit forgalomnak tágabb értelemben nevezünk.

A forgalom tehát ez értelemben nem tisztán közgazdasági fogalom. Az eszmecsere, melyben embertársainkkal élünk, a szolgálatok kölcsönös felajánlása és díjazása, az árucseré, a melynek a piacon tanúi vagyunk, ez érintkezésnek mindmégannyi módozatai.

A forgalom ezen értelemben cél, és pedig azon szükség és kényszerűség szempontjából, mely az embert társadalmi életre kényszeríti. És ha a forgalom cél, akkor az említett módozatok, eszközök, melyek által jelenségek, melyekben az nyilvánuláshoz jut. A kereskedelem az áruforgalom mai módozata az, a mi a közvetlen árucseré a társadalom fejlődése első és második stadiumában volt. A ki e szerint áruforgalom helyett kereskedelmet mond, a formát használja az anyag, illetőleg az eszközt a cél helyett.

Meg kellene tagadnunk jelenünk összes műveltségét, tartalom nélkülinek állítani a gazdasági jólét fogalmát, tudomást nem venni az organismusról, mely előttünk, bennünk és általunk működik, s melynek jótékony hatását kivétel nélkül érezzük, ha csak egy percze is kétségbe akarnók vonni a forgalom jótékony hatását. A forgalom teremtette a munka-megosztást, a pénzt, a hitelt, s közvetve mind azt, a mit a munka-megosztásnak, hitelnek és a pénz meghonosulásának köszönhetünk. A forgalommal szervezkedett igazán a társadalom társadalommá s közgazdasággá a nép. Az egyed elvesz, s organismus áll előttünk. Egyaránt dolgozik ma és akkor, csak hogy munkáját, illetőleg annak eredményét ma jobban élvezi.

Gazdagságot nem ismert, s nem is ismerhetett, mert a forgalom előtti időben az értéket tisztán az egyéni szükséglet szabta meg, s ha a szükségelték birtokában volt, a fölös ép mert szüksége nem volt reá, értékkel nem is birhatott; a jószágok, a melyekben fölösége volt, nagyobb részben eltarthatlanok voltak; tehát a felgyűtésre alkalmatlanok; s végre kiki csak a maga részére termelt, s csak annyit, a mennyire szüksége volt, mert ki részére és mi czélból termelt volna többet? Ma a fölösleget mások szükségletei fedezésére fordíthatja, hasznos és eltartható dolgokká teheti, melyeket bármely szükséglet fedezésére folyékonyvá tehet.

Miben áll végre mai civilisationk? Hogy ma többet tudunk, nemesebben gondolkozunk, jobban élünk, s könnyebben fedezzük szükségleteinket, mint fedezte az emberiség egy-két század előtt.

Az ember csak akkor ismerte fel társadalmi hivatását egész magasztosságában, midőn azok körében találta magát, a kikben és kik által czéljai valóítását nyerheté.

A társadalom, a közgazdaság, és az egyes ember ép a folytonos, élénk érintkezésben nyilvánítja hogy él és mozog!

A társadalomba a mozgást a forgalom adta. Forgalom nélkül mint egy izeire vált organismus holtnak volna tekinthető.

Áruforgalom alatt azon szemeink előtt minden nap ismétlődő jelenségek összegét értjük, mely szerint a gazdasági javak a termelő tulajdonából akár közvetlenül, akár közvetve, annak vagy azoknak tulajdonába jutnak, kikre nézve azok használhatósággal birnak.

Miután a termelés ma már az egyén tevékenységét magában véve is teljesen igénybe veszi oly annyira, hogy a javak elárusítására ideje alig jut; miután a termelő azon tapasztalatra jutott, hogy a termelés folyamatának megszakításából eredő kár sokkal nagyobb azon csekély anyagi haszonnál, melyet a termelvénny ön személye útján történt forgalomba hozása által elér, s miután a gazdasági javak ma már jó részt kereskedelem útján jönnek forgalomba, úgy hogy tulajdonkép a fogyasztó nem a termelővel, de a kereskedővel érintkezik: az áruforgalmat méltán nevezik el kereskedelmi forgalomnak.

A forgalombahozás a gazdasági folyamban, mint a termelés és fogyasztás közé ékelt, önálló gazdasági tevékenység jelentkezik.

Önálló tevékenységként, de szerves összefüggésben fel- és lefelé, egyfelől a termeléstől, másfelől a fogyasztástól.

A közgazdaság ezer és ezer vonatkozásai közepette, hol az a ki termel, egyuttal fogyaszt, s a ki fogyaszt, erőit restaurálva vagy reproducálva a gazdaság műfolyamát nem fejezi be, de újra megindítja, s a hol az, a ki fogyaszt és értékesít, míg egyfelől az adót és vevőt közvetíti, másfelől ép ezen tevékenysége által, ép a maga gazdasági jóléte előmozdítására eszközöket teremt, egy szóval a magán gazdaságok szerves egészét képező összefüggésében, a gazdasághoz három nemű tevékenysége bizonyos közös törvények határozása alatt álló, egymástól kölcsönösen függő, egymást kölcsönösen határozó jelenségek viszonyában jelentkezik. Mindazon feltételek, melyek egyik vagy másik tevékenység tágítására vagy élénkítésére kihatnak, közvetve kihatnak a másakra is. A termelés tágultával és élénkültével tágul és élénkül ceteris paribus a forgalom, s a forgalom élénkültével s tágultával a fogyasztás. A termelési krízis visszahat a forgalomra és fogyasztásra, mint visszahat a fogyasztásban beállott minden zavaró körülmény a termelésre, avagy a forgalmi krízis a termelés és fogyasztásra.

A termelőre nézve a forgalmi viszonyok kedvező volta két oknál fogva fontos. Először, mert a ki termel, jó részben reproducál, azaz, mert a reproductio anyagát, legyen az szellemi vagy anyagi tőke, a melyből és a melylyel termel, beszerezni kell; másodsor, mert a termelés magában véve csak annyiban lesz productiv, a mennyiben a termelvény — leszámításával az önszükségletnek — keletre számíthat.

Hason függés észlelhető termelés és fogyasztás között. A fogyasztó közönség szaporodásával, fizetés-képességének fokozódásával a termelés is kedvezőbb viszonyok közé kerül. A termelés mérvét a kombinálható fogyasztás mérve szabályozza.

A forgalom minden nehézsége, nehézség a termelőre, nehézség a fogyasztóra nézve is. Jó közlekedési eszközök hiányát, adó és vevő egyaránt érzi; érzi a termelő is, kinek a kereskedelmi emporiumtól való távolsága, a gyors és jó közlekedés hiánya áru értékét tetemesen lenyomja, érzi a fogyasztó, mert a közlekedés fejletlenségénél fogva kénytelen a szükségletei fedezésére szolgáló árukat jóval magasabban fizetni, mint fizetné, ha a közlekedés fejlettsége

mellett a verseny kifejlődhetnék, s az árakat szabályozó másik momentum, a kínálat is, kellőleg kifejlődhetnék.

Végül ha a termelés relative olcsó, az árak alacsonyak, a forgalom kifejlett, a forgalmi közeg értéke állandó, a fogyasztó *ceteris paribus* inkább lesz azon helyzetben, hogy szükségéi körét tágítsa és a fogyasztást oly szükségletekre is kiterjessze, melyek nem tartoznak az első rendűek közé és viszont.

A forgalom mérve és élénksége függ a szükséglettől, illetőleg ennek nagyságától;

azon árukészlet nagyságától, mely a szükséglet fedezésére szolgálhat;

azon könnyüségől, melylyel a termelvény a termelő tulajdonából közvetve vagy közvetlenül a fogyasztóba juthat, más szóval a termelés mérvétől, a fogyasztás terjedelmétől, a közlekedés és forgalmi eszközök kifejlettségétől.

A termelés mérve ismét függ : a) a termelési viszonyok kedvező vagy kedvezőtlen voltától; b) azok fizetési képességétől, kik fogyasztanak. Kedvezők a termelési viszonyok, ha a) olcsó a munkabér, van elég nyers anyag, olcsó a tőke; b) ha az áru könnyen és csekély költség mellett értékesíthető.

A fogyasztó közönség fizetési képessége függ azon érték nagyságától, mely szükségletei fedezésére rendelkezésére áll. A kereskedő és iparos többet költhet, ha nyereséges üzletet folytat, ha áruai jó keletre találtak, s többet költhet, ha az első rendű szükségleteket oly olcsón szerezte be, hogy a másod- és harmadrendűekre is maradt fedezete.

A fix fizetésű és évi járadékot élvező fogyasztása mindkét tekintetben az árak állandóságától függ, e szerint kisebb vagy nagyobb, a mint az árak emelkednek vagy esnek. Az a bizonyos szilárdság az árban pedig — a többi viszonyok hasonlók maradván — kifejlett közlekedési eszközök és értékében állandó forgalmi közeg mellett várható.

A fogyasztás a népesség sűrűsödésével, a haladással és a fizetési képesség növekedésével egyenes arányban emelkedik.

A közlekedési eszközök végül annál inkább fejlődnek, minél nagyobb azon árumennyiség, melynek továbbítására hivatvák, minél rendezettebbek a valuta viszonyok, mert ezek befolyásolják a

kötendő üzetek számát, minél jobbak a hitelviszonyok, melyek között azok létesítésére az alaptőke megszerezhető.

A mondottak értelmében a tényezők, melyek a forgalmat határozzák, azokkal, melyek a termelés és fogyasztás mérvére kihatnak, azonosak, azzal a különbséggel, hogy míg emitt közvetlenül, amott közvetve hatnak. A közgazdaság rendes folyamához szükséges a tényezők mindegyike olyannyira, hogy csak egynek is hiánya vagy bénasága elég, hogy az összhangot megbontsa. Valóságos organismus ez, test, mely tagjaiban és tagjai által él és mozog.

A termelés, forgalom és fogyasztás között fennlevő organicus viszony kimutatása volt végül az, mely leghelyesebb bevezetésül szolgál a tanulmánynak, mely azzal a kérdéssel foglalkozik, mily befolyást gyakorol a rendezetlen valuta, tehát egyike azon tényezőknek, mely közvetlen a forgalom élénkségét, közvetve a termelés és fogyasztás mérvét szabályozza, a kereskedelmi forgalomra gyakorol.

A termelés, forgalom és fogyasztás között kimutatott összefüggés szolgálhat előzetes igazolásául annak, miért kellett tanulmányunk keretén belül külön fejezetben foglalkoznunk azon hatások fejtegetésével is, melyeket az agio ingadozása a termelésre és fogyasztásra gyakorol.

A papirpénzről, agioról és az agio ingadozásának okairól.

A társadalmi organismus fejlődése, az emberiség művelődésével lépést tart, s viszont; ama kölcsönös vonatkozásnál fogva egyrészt, melyben a kettőnek fejlődése egymással van, s mert másrészt mindkettő fejlődése sokasodó érintkezést feltételez.

A társadalmi érdekek legjobban hangsúlyoztatnak ép a legműveltebb népeknél, mert azok jogosultságának elismerését és buzgó ápolását csak művelt népektől várhatni. Midőn a cseregazdaság helyét a pénzgazdaság váltotta fel, a társadalmi organismus tágult, mert az általános csereközeg megállapítása által az áruforgalom könnyebbült, az érintkezés sokasodott, az emberiség művelődése is haladt egy lépést, mert az áruforgalom élénkülésével a szükségletek köre tágult, az ismeretek szaporodtak, s az izlés finomodott. S midőn a pénzgazdaság hitelgazdasággá fejlődik, az emberiség művelődésében ismét egy lépés történik. Nyilatkozása e művelődésnek azon bizalom, melylyel a puszta fizetési ígéretet is

ellenszolgáltatásként tekinti az emberiség, s a társadalom organismusa fejlettebb, mert az áruforgalom könnyebb és nagyobb lesz. A pénznek csak pusztá jegyekkel való helyettesítése csak ott lehetséges, hol kölcsönös bizalom fejlődik ki az adók és vevők között, tehát van garancia arra nézve, hogy a pénz pusztá igérvényeit elfogadják. Hogy azonban ez kifejlődhessék, bizonyos culturalis előrehaladottságra van szükség, úgy hogy a hitelgazdaság a culturalis haladás biztos jeleként üdvözlendő.

A hitel pótolja a pénzt, a hitelen alapuló forgalmi közegeket ép azért igen helyesen nevezik pénzpótlóknak, surrogatumoknak.

A pénz értékmérő és csereközeg egyuttal; kérdés, lehet-e a pénzt hitellel pótolni mind a két szerepében, miután ahhoz, hogy valamely jószágcsere eszközül szolgálhasson, csak az kívántatik, hogy azok között, a kik azt használandók lesznek, kölcsönös megegyezés jöjjön létre aziránt, hogy az a jószág és ugyanebben az alakban, és ugyanilyen mennyiségben, egy bizonyos érték forgását eszközölhesse; az, hogy maga az anyag, a melyből az a jószág van vagy készül, értékes legyen, egyáltalán nem szükséges. Az emberiség csak kényelmi és célszerűségi szempontból választotta ugyanazon jószágot értékmérő- és csereeszközül, s nem szükségből. Mértani annyit tesz, mint valamely nagyságot egy más, vele egynemű és egységül vett nagysággal osztani; értéket mérni annyit, mint azt egy más értékegységgel osztani. Az egységnek, mely hosszúságot mér hosszúnak, az egységnek, mely értéket mér magában is értéknek kell lenni. A forgalmi közeg oly tulajdonsága e szerint a pénznek, a melyet egy értéktelen papirdarabnak is tulajdoníthatunk, utóbbi értékmérő tulajdonsága ellenben bennerejlő, melyet kényszer nélkül atribuílni nem lehet.

Ebből az következik, hogy a pénzt csak mint forgalmi és csereközeget lehet pótolni, s így a pénzt pótolni annyit tesz, mint a fémvaluta mellérendelt viszonyban olcsó közeget teremteni a forgalom közvetítésére.

A pénzsurrogatum értékét azon pénzsomma szabja meg, melyet repräsentál, melyért beváltható. Lényege tehát nem az anyagban, melyből készült, nem is az időben van, melyben érdekessé lett, hanem azon bizalomban, hogy egyáltalában valamely értéket fémvalutában repräsentál s azért beváltható, illetőleg azon vagyon-

alapban van, a melyből a beváltás bizonyosan remélhető. Értékét nem magában, hanem magán kívül bírja.

Természete nem egy a pénzével, mert azt csak egyoldalulag helyettesíti. A pénzsurrogátum csak utalvány bizonyos mennyiségű pénzre, a pénz pedig maga az áru, a melyet adunk és veszünk. Nem az a papirdarab, nem az az anyag, a miből a pénzsurrogátum készül, az a mi a piacon vásárol, a mi fizetést teljesít, a mi szükségleteink fedezésénél egyáltalán hasznosítható, hanem az a pénz, a mely érte beváltható. A pénz csereképessége közvetlen, mert valósággal és magában vesz, teljesít fizetést, a pénzsurrogátumé közvetett, mert azon pénzsomma által teljesít fizetést, melyet repräsentál. A jogász azt mondaná, a pénz általi fizetés solutio, a pénzsurrogátum által való pedig csak datio in solutum. Míg a pénzsurrogátum forog, addig a pénz, a melyet repräsentál, nincs forgalomban, s ha a surrogátum beváltatott, mint ilyen elvesztette létét. A pénzsurrogátum ép oly mennyiségű pénzt tesz nélkülözhetővé a forgalomban, a mennyit repräsentál, e szerint nem szaporítja meg — legalább hosszabb időre nem — a forgalomban lévő pénzmennyiséget.

A pénzsurrogátum minden faja principialiter egy és ugyanaz, de fokozatosan történt fejlődése folytán egymástól gradualiter és formaliter különbözik. Így például a checknél nagyobb a biztositék, mint a váltónál, utóbbi ismét csak fejlettebb hitelviszonyok között foroghat mint emez. A check és bons, rövid látra, a váltó, kötvény hosszú látra szálló pénzsurrogátumok, mert amazok bármely pillanatban, emezek csak bizonyos idő múlva válthatók be.

A papírpénz nem pénzsurrogátum.

A papírpénz közgazdaságilag úgy mint jogilag, teljesen önálló, s a kényszerforgalomnál fogva, melylyel az államhatalom felruházta a fémvaluta mellé rendelt valóságos pénz, tehát nemcsak forgalmi- és csereközeg, de értékmérő is egyszersmind.

Formájára nézve a pénz egyezik a pénzsurrogátumokkal, de különbözik ezektől lényegére nézve. Formailag a papírpénz előmutatóra szóló, nem kamatozó adóslevél, melyben az állam, vagy az állam bankja igéri, hogy azt bármikor csengő pénzben beváltandja, vagy az állam iránti szolgálatok lerovásánál pénztárainál készpénzül elfogadja.

Ha az állampénztár jegyeket bocsát ki, de azok beváltására

fedezetet tart, emeli és előmozdítja a forgalom élénkségét, de a jegyek forgalma csak úgy lesz lehetséges, ha az adó és vevő közönség a kincstár fizetési képességében bizik, s meggyőződik, hogy az csakugyan haladék nélkül és veszteség nélkül beváltható. Ez a jegy, melyet az állam kibocsátott, csak pénzsurrogatum lesz.

Ha az állam igénybe veszi valamely bank ércfedezetének egy részét, s ennek fejében megígéri, hogy a bank jegyeit az állam iránti tartozások lerovásánál névértékben elfogadja, visszaállítja a bank hitelét, jegyeit közvetlenül a pénz mellé csereközegül sorozza, kényszerfolyammal ruházza fel, de azért még mindig nem teremt papírpénzt, csak pénzsurrogatumot.

De ha az állam valamely bank fedezetét oly mérvben veszi igénybe, hogy az kénytelen készfizetéseit megszüntetni, vagy oly mérvben engedélyez ennek bankjegy kibocsátására jogot, hogy a fedezet a beváltásra nem elégséges, vagy végül maga az állam bocsát ki jegyeket, melyeken a beváltást igéri ugyan, de erre fedezetet nem állít, s az első két esetben a bank, utóbbiban a maga jegyeit úgy bocsátja ki, hogy azok, mindenki által fizetésül — kényszerforgalommal, névértékbe — kényszerfolyammal — fogadtasanak el; az állam papírpénzt bocsátott ki.

A papírpénznél forma és lényeg különös ellentétben állanak egymással. A forma fizetési ígéretet tesz, pedig a papírpénz lényegileg nem pénzsurrogatum, hanem valuta. A forma és lényeg ezen összeegyeztetlenségéből folyik aztán az, hogy a papírpénz természetére nézve oly pénzsurrogatum, a mely be nem váltható, s oly pénz, a mely iránt nincs meg sem a szükségelt elismerés, melynek önmagában értéke nincs. Sem pénz, sem pénzsurrogatum tulajdonkép, hanem a kettő között álló abnormis alakzat.

A surrogatumok lényegét a bizalomban, azaz a haladék és veszteség nélküli beválthatóságában találjuk. Minél biztosabb a beválthatóság, s minél rövidebb idő alatt eszközölhető, annál nagyobb a bizalom. A papírpénz lényegénél fogva beválthatatlan, e szerint a fizetési ígéret, melyet alakilag tesz, tisztán formalitás marad.

De ha a fizetési ígéret, melynek formájában a papírpénz jelentkezik, a papírpénznél egy időre és pedig határozatlan időre, jelentőség nélküli marad is, befolyásolja annak természetét.

A pénzsurrogatumnak, mint forgalmi közegnek, a bizalom adja a használhatóságot, s e bizalom adja a papírpénznek is.

Szóljunk még röviden a papírpénz lényegéről is.

A mi valamely dolgot dologgá tesz, a mi a papírpénzt papírpénzzé teszi, az a dolog, illetőleg a papírpénz lényege.

A papírpénz értékét sem anyaga, mert hisz az értéktelen, sem a bizalom, hogy beváltatik, nem teszi, hanem a kényszerforgalom; azzal születik meg mint pénz, s azzal szűnik meg. A mely pillanatban az állam kijelenti, hogy pénzül nem tekinti, illetőleg oly körülmények állanak be, hogy szerepét betölteni többé nem képes, elveszti értékét. A papírpénz dologi értéke egyenlő semmi, névértéke az, a mit a kényszerforgalom dictál, s forgalmi értéke azon jószágok összege, a melyeket bizonyos körülmények között venni képes. Ha az állam a kényszerforgalmat megszünteti, vagy bármely körülmény folytán forgalmi értéke elvész, a papírpénz dologi értékére süllyed, az pedig egyenlő semmi.

A papírpénz értékéről szintén telhető rövidséggel fogunk megemlékezni.

A gazdasági javak értékét azok természete határozza meg. A gazdasági jószágok természete a következő fővonásokban megegyezik, t. i. hogy kivétel nélkül valamely gazdasági szükséglet fedezésére alkalmasak, hogy ép azért a kereslet és kínálat törvénye alatt állanak, s végül, hogy különbség nélkül csak tőke és munka költséggel állíthatók elő. Minél nagyobb szükségletet fedez valamely jószág, minél nagyobbak az előállítási költségek, s minél nagyobb a kereslete a kínálatához képest, annál értékesebb.

Míg minden egyes gazdaság magában egy zárt egészet képezett, és a termelés irányát és határát az egyéni szükséglet szabta meg, az emberiség az értéket, és így az árt nem ismerte. Az érték kifejezésre a cserével jutott. A cseregazdaság meghonosodásával az érték megállapítása szükséggé lett. Mert noha mindenki tudta, hogy a maga szükségletei szempontjából mennyiben hasznos, mennyi munkába került a jószág, de ennek kifejezést kellett adnia, ha azt másra akarta ruházni, s kifejezést adott az által, hogy megmondta értékét.

Ha az emberek ismét magokba zárt gazdaságokká különülnek, az érték ismét megszűnnék, és megállapítása fölöslegessé

válnék, mert a sajátságok, melyek a forgalomban levő gazdasági jóságok természetét teszik, számítás alá többé nem kerülnének. Nem a használhatóság, mert ily primitív állapotban az emberi tevékenység korlátoltságánál fogva csak az első rendű szükségletek fedezhetők, már pedig élelem, ruházat, lakás, egyrangu használhatóságok, nem az előállításra fordított munka- és tőkeösszeg, nem a kereslet viszonya a kínálathoz, mert a termelésnek az egyéni szükségletek által fel nem emésztett fölöslege mások szükségletei fedezésénél egyáltalán nem volna hasznosítható. Hogy ma a jóságok között használhatóság szerint különbséget tehetünk, hogy megfizetjük a fáradságot és időmulasztást, a tőke használatát, a melybe a termelés kerül stb., hogy egyáltalán tudjuk, mit nyom gazdasági tevékenységünk, az közvetve a forgalomnak, közvetlenül pedig annak köszönhető, hogy mindennek gazdasági értékét megismertük, s becsülni tanultuk. A mi óta forgalom van és lesz, minden gazdasági jószágnak volt és lesz értéke, s lesz természeténél fogva, hogy szükségletet fedez, hogy a kereslet és kínálat törvénye alatt áll, hogy termelése költséggel jár, mint mindenkor a természet határozott és fog határozni afölött, milyen, értem mily nagy a jóságok értéke.

Valamely jóság értékét önkényesen meghatározni annyit tesz, mint kivonni a szabályzó törvények hatása alól, megszakitani a vonatkozást, melyben a jóság értéke természetével áll. Csak azon jóságok és a jóságok azon értéke képezheti a tudományos kutatás tárgyát, mely egyszer és mindenkorra meghatározva nincs.

A papírpénzvaluta tehát valóságos pénz. Természete az, a mi a pénzé. S mi a pénz természete? a mi minden gazdasági jószágé.

A papírpénz tehát mint pénz, gazdasági jóság, s mint ilyen, értékét természete állapítja meg. Csereérték valamely jóság azon elismert tulajdonsága, melynél fogva valamit venni képes. A papírpénzcseré értéke e szerint ugyanegy vételképességével.

A papírpénzcseré értéke függ:

- a) használhatóságától;
- b) anyaga minőségétől;
- c) az előállítási költségtől; végül
- d) a kereslet és kínálat egymáshoz való viszonyától.

Az előállítási költségek és az anyagminőség (a dologi érték)

szemben a névértékkel, melyet repräsentál, a papírpénznél elenyészőleg csekély, innét van, hogy a papírpénzcseré értékének megállapításánál tulajdonkép csak a másik 2 tényező jöhet fontolás alá.

Használhatóság valamely jószág alkalmas volta, bizonyos gazdasági szükséglet fedezésére. A papírpénz két gazdasági szükségletet fedez, közvetíti a forgalmat, és értékmérőül szolgál, mihez képest a papírpénz használhatósága annál nagyobb, minél gyorsabban, minél kényelmesebben és olcsóbban közvetíti a forgalmat, illetve minél nagyobb csereértéke, s értékében minél állandóbb.

Ahhoz, hogy az emberiség valamely jószágnak értéket tulajdonítson, szükséges, hogy természetét ismerje, felismerje. A papírpénznek használhatóságát felismerni nem lehetett, mert egy darab papír magában véve még nem bír értékkel, s mint ilyen értékmérő nem is lehet, a fizetésigéret pedig csak úgy tekinthető komolynak, ha a körülmények olyanok, hogy a beváltás egyáltalán várható. A papírpénznek nem volt meg a természete, a melynél fogva az valutául szolgálhatott, természete tulajdonított, s mint ilyen abnormis alakzat. A papírpénz egy pénzsurrugatumból lett valuta. A transformatio alatt a pénzsurrugatum tulajdonságaiból egyetmást megtartott olyformán, hogy a papírpénz természetére nézve sem a pénzével, sem a pénzsurrugatumával teljesen nem egyezik.

A mit az emberiség használhatónak ismer, azt készséggel fogadja az árucserénél, mert abban a határozott tudatban van, hogy az csakugyan szükségletet fedez, azaz csereértéke van, tehát árucseré tárgyat képezheti.

Értéket tulajdonítani annak a minek nincs, értékmérő valutául elismerni azt, a minek értéke nincs, csak kényszer útján lehetséges.

Két pénznemet használhatóság szerint összehasonlítani annyi, mint a valutát a valutával szemben bírálni. A fémvaluta jobb mint a papír, a bőr, buza stb., mert alkalmazhatása terjedtebb. Két pénznemet csereérték szerint összehasonlítani annyi, mint nemcsak használhatóságát keresni, hanem a forgalomban levő mennyiségét, a termelésére befolyó körülmények is.

A pénz használhatóságát egy más pénznemben, csereértékét ama jószág sommában szokás kifejezni, melyet venni képes.

Használhatóság és csereérték csak relatio folytán jut kifejezésre. A papírpénz használhatósága tekintetéből, a fémvalutával csereértéke tekintetéből a forgatandó jószágokkal áll relatióban. Ha a fém pénz használhatósága — szemben a papírpénzzel — nagyobb, a papírpénzről azt mondjuk, hogy elértéktelenedett, ha ellenben a papírpénz csereértékéből tehát — szemben a forgatott jószágokkal — veszít, azt mondjuk, hogy értéke csökkent. A papírpénz, mint valuta elértéktelenedik el, mivel mint csereközeg veszít értékéből. Elértéktelenedés (depreciation) és értékcsökkenés (diminution in value) egyaránt értékvesztést jeleznek, illetőleg azt, hogy a papírpénz értékrelatioja megváltozott, csak hogy az elértéktelenedésnek az az oka, hogy az a pénznem, melynek értékviszonyáról szó van, rosszabbult meg az az veszített azon tulajdonságokból, melyek egy más pénznemmel hasontermészetűvé, egyenértékűvé tették; értékcsökkenésnek ellenben, hogy azon egyéb jószágok viszonya változott vele szemben, melyeket forgatott. Ha a cs. k. aranyok a forgalomban annyira elkopnának, hogy a kopás értékök $\frac{1}{10}$ -ét tenné, ez értékvesztés, egy más pénznemmel szemben az aranyra nézve a szokottnál kedvezőtlenebb a más pénznemre ugyanannyival kedvezőbb folyamban nyilatkoznék, a cs. kir. arany $\frac{1}{10}$ -el kevesebb értékben fogadtatnék el most fizetésül, mint melyben bizonyos idő előtt. Az arany elértéktelenedett és ez az oka, hogy az, a ki az aranyat elfogadja, levonja az értékvesztését, s levonja azért, mert az, a kinek ő vele fizetni fog, szintén le fogja vonni. Az arany elértéktelenedett. Ha azonban a piacot előzönlí a sok papír bankó, s nagy keresletet támaszt áruk után, nagyobb lévén a kereslet, mint a kínálat, azaz a keresett áruk nem állanak többé viszonyban a kínált pénzzel, s a papírpénz nem fog többé oly vételképességgel birni, mint eddig, csereértéke csökkent, és nem használhatósága.

Az elértéktelenedés mérve, mérve a használhatóság csökkenésének, s az értékcsökkenés mérve, mérve a csereképeség csökkenésének. Az elértéktelenedés mérvének kifejezője a disagio, illetőleg az agio, az értékcsökkenése az árkülönbözet.

Fentebb már kifejtettük, hogy a papírpénz használhatósága annál nagyobb, minél nagyobb az alkalmassága valutául szolgálni, és közvetve minél nagyobb a csere értéke. Ezt csak relative kell kimondanunk, és az agio nagyságának törvényét birjuk. Az agio

annál magasabb, minél jobb valuta a fém a papírnál, illetőleg minél nagyobb a fémpénz csereértéke szemben a papírpénzével.

Másképp formulázva e tételt azt lehet mondani, a papírpénz elértéktelenedése kisebb vagy nagyobb, aszerint, amint a) a bizalmatlanság nő vagy csökken; b) a mint a forgalomban levő összege a papírpénznek szükség felett szaporittatik vagy sem.

Lássuk az agio nagyságát határozó tényezőket, előbb egyenként, aztán egymás mellett.

Mondottuk azt, hogy ahhoz, miszerint valamely jószág értékét ismerjük, természetét kell megismernünk. A papírvalutás ország, a papírpénzt úgy mint a fémpénzt valutának ismeri, csak-hogy amaszt kényszerrel, emezt önként, amaz nem bírja a tulajdonságokat, melyeket - valutának birni kell, épp azért azokat csak hozzá kell gondolni, emennél a tulajdonságok meg vannak, s meg van főleg minden jószágnál inkább az alkalmasság valutául szolgálhatni.

A szakemberek a fémpénzt is bizonyos tekintetben hitelpénznek veszik és helyesen, mert ezzel csak azt mondják ki, hogy az értékmérőül szolgáló jószágra nézve nem elég, ha értékkel bír, de szükséges, hogy azok, kik az értékmérőt egyszersmind forgalmi eszközül elfogadják, kölcsönösen biztosítsák magokat az iránt, hogy azért az egyenértéket hajlandók kicserélni.

A kölcsönös bizalom, mely az általános értékmérő iránt kifejlődik, tulajdonkép resultatum, taúsága annak, hogy a forgalom használhatóságát elismerte. A mely jószág iránt bizalom meg nem honosodnék, nem volna pénzül használható. A bizalom próbája a használhatóságnak. A bizalmat ép azért a fémpénz használhatósága tényezőjéül is el kell ismernünk.

De a fémpénznél a használhatóságot a dologi érték emeli, s így a bizalomnak bizonyos alapja van. A papírpénznél dologi érték nincs, a bizalom tehát csak kényszerített. A mit a forgalom kényszerítve ismer el, valutának, azt nem ismeri el szívesen. Oly jószágért senki sem cserél szívesen, melynek értékét nem ismeri, már pedig a papírpénznek értékét nem lehet ismerni, mert használhatósága bizalomtól függ, mely esetleges időre és személyre nézve egyaránt. Az érték nem ismeréséből folyó eme bizalmatlan-

ságnak úgy ad kifejezést a forgalom, hogy szívesebben veszi el a fizetés teljesítésénél a fémpénzt, nem csak, de kész még bizonyos felpénzt is fizetni, ha a szolgáltatást fémben nyerheti. A fémpénz utáni kereslet, jele e szerint annak, hogy a papírpénz iránt nincs meg a bizalom. Minél nagyobb, illetve csekélyebb a kereslet a fémpénz után, annál nagyobb, illetve kisebb az agió %-a.

A kereslet fémpénz után egyáltalán két féle lehet, belföldi és külföldi, direct vagy indirect. Ha oly viszonyok következnek be, a melyek között egyesek attól felhetnek, hogy a kezökben lévő papírpénz értékét veszteni fogja, azaz használhatósága csökkenni, közvetve csereértéke is süllyedni fog s ügyekszik a papírpénzt fémpénzért elcserélni, a fémpénz kerestetik directe belföldiek által. Indirect ellenben, ha a fémpénz a külföldi tartozások effectiv kiegyenlítése végett kerestetik. Az indirect kereslet annál nagyobb, minél nagyobbak a lerovandó tartozások.

Valamely ország tartozásait szemben követeléseivel a külföld iránt a fizetési egyenleg mutatja. Az indirect kereslet tehát annál nagyobb lehet, minél passivabb a fizetési egyenleg saldoja s fordítva. A fizetési egyenleg állását normalis viszonyok között a váltófolyam mutatja. Kedvezőtlen váltófolyam nagy indirect kereslet jelzője lehet. Valamely ország fizetési egyenlegének passiv saldóját 3 úton egyenlitheti ki, vagy árút exportál, vagy más országra szálló követeléseit a hitelező országra trassálja, vagy végső esetben készpénzküldéssel egyenliti ki. Azon ország árúmérlege, azaz export és importja közti különbözete, mely fizetést teljesít, illetőleg bármely alakban értékeket ruház át a másakra, ceteris paribus activ-, és fordítva, azon országé, melyet az értékátruházások illetnek, passiv. A külföldi tartozásokból csak annyit lesz kénytelen a papírvalutás ország készpénzküldéssel kiegyenliteni, a mennyi az árúmérleg activ saldója levonása után marad. Az indirect kereslet fémpénz után annál nagyobb lehet, minél csekélyebb az árú mérleg activ saldója és fordítva.

Direct a kereslet fémpénz után, ha az a belföld bizalmatlansága folytán indittatik. Szemben az indirecttel sokkal gyorsabb hatása van. Rendesen politikailag, míg amaz gazdaságilag anormaloknak nevezhető aerákban jut szerephez. Békés időkben politikai szélcsend mellett a direct kereslet megszűnik, s az agio elenyésző, háborús időben ingadozik a hadiszerencsével.

Váltófolyam és agio, illetőleg indirect és direct kereslet, egymást határozzák. Politikai zavaroknál az agio emelkedik előbb, s ez indít indirect keresletet; gazdasági krízisek alkalmával az indirect kereslet indul előbb, s ez támasztja a directet. A politikai krízisek idején az agio ingadozása mindig intensivebb, mint a gazdaságiaknál, mert amott a fémpénzkereslet direct, rögtöni, emitt indirect.

Deductiv fejtegetésünket összegezve arra az eredményre jutunk, hogy az agio emelkedése vagy esése a papírpénz használhatóságának nagyobbodásától, illetőleg csökkenésétől is függ, hogy e használhatóság emelkedését vagy esését a bizalom fejezi ki, — melylyel a papír valuta iránt, szemben a fém valutával a forgalom viseltetik, — hogy a bizalmatlanság fokozódásában a fémpénz után való kereslet jó nyilatkozásra, mely ha direct: intensivebb, ha indirect, csak bizonyos processus után kelt a papír valuta iránt bizalmatlanságot.

Az ép most fejtegetett tényezőnek befolyását a papírvaluta értékére igazolandó, felsoroljuk a következőkben az osztrákmagyar monarchia főbb politikai eseményeit év, hó és napok szerint, szélen jegyezve mindegyiknél az agio azon napi állását.

Év	Hó	Nap	E s e m é n y	Agio
1848	September	27	Magyar forradalom	108 ^{1/4}
"	Október	6	Bécsi lázadás	109 ^{1/2}
1849	Márczius	7	Octroyalt alkotmány	113
"	"	23	Novarrai csata	114
"	Április	14	Köztársaság Magyarhonban	114 ^{1/2}
"	Augusztus	6	Békekötés Szardiniával	120
"	September	22	Vége a magyar forradalomnak . . .	106 ^{1/2}
1850	"	27	Állami kincstárjegyek kibocsátása .	118 ^{1/2}
"	November	26	Poroszországgal bonyodalom	152
1854	Márczius	28	Krimi hadjárat	143 ^{1/2}
"	Junius	26	Nemzeti kölcsönök	130 ^{3/8}
"	September	18	Dunafejedelemség megszállása osztrák részről	118 ^{3/4}
"	November	2	Az osztrák hadsereg hadi lábra állítatik	127 ^{3/4}

Év	Hó	Nap	E s e m é n y	Agio
1855	Márczius	13	Bruck kinev. pénzügyminiszterre .	127 ³ / ₄
"	Október	2	Az államjav. átadása a nemz. banknak	114
1856	Márczius	20	Párizsi békekötés	101 ¹ / ₂
1858	November	9	A készfizetéseknek osztr. ért. bank- jegyekbeni felvétele	102.50
1859	Január	5	Napoleon császár válasza Hübner bárhoz	102.75
"	Aprilis	23	Hadüzenet Piemontnak	119.75
"	"	29	A fizetések beállítása, bevonulás Pie- montba, az államnak 133 millió bankkölesön	131.25
"	Május	20	Montabelloi csata	140
"	"	26	20 millio ezüst kölesön az államnak	145
"	Junius	4	Magentai csata	142.25
"	"	16	A nemzeti kölesön szelvényei bevált. bankokban	141.25
"	"	24	Solferinói csata	140
"	Julius	8	Fegyverszünet	136
"	"	13	Willafrancai találkozás	116.6
"	"	15	Békekötési manifestum	114.6
"	November	11	Zürichi béke megkötetik	123.50
1860	Október	20	Októberi diploma	132.25
"	Deczemb.	13	Schmerling lovag államminiszter .	140.90
1861	Január	31	Mozgalmak Magyar- és Olaszthonban	152.75
"	Február	26	Alkotmányi patens	144
"	Aprilis	15	Magyarországi zavarok	150.50
"	Julius	23	A magyar országgyűlés felosztatása	137.75
"	Deczemb.	5	Trent affaire	139.75
1862	Október	24	Tanácskozás a birodalmi gyűlésen a bankkérdés felett	121.25
1863	Junius	18	Jegyzékváltás Oroszországgal Len- gyelország ügyében	110.50
"	Deczemb.	4	Schleswig-Holsteini kérdés	121.50
1864	Február	3	Német dán háboru	121.25
"	Augusztus	1	Békefeltételek előterjesztése	113.35
1865	Junius	8	Budget előterjesztése a birodalmi tanácsban. — 117 milliós deficit	107
"	"	27	Ministerválság	107
"	Julius	27	Belcredi gróf külügyminiszterre lesz	107.50
"	Augusztus	14	Poroszországgal bonyodalom, Gasteini conventio	107.50

Év	Hó	Nap	E s e m é n y	Agio
1865	September	20	Az alkotmány felfüggesztése	107.75
"	November	10	Ausztriai kölcsön Franciaországban	107.50
1866	Január	26	Ausztria és Poroszország között differenciák merülnek fel Holstein végett	104.60
"	Aprilis	7	Fegyverkezés	104.50
"	Május	5	Az 1 és 5 forintos jegyek államjegyeknek moudatnak ki	124
"	"	24	Custozzai csata	128
"	"	26	Nachod és Skaliczi csaták	128.50
"	Julius	3	Königgrätzi csata	133
"	"	5	A bank fémfedezete elrejtése Komáromban	130
"	"	11	11 milliós kölcsön a banktól . . .	125.50
"	"	21	Tengeri csata Lissánál	127.50
"	"	26	Békealkudozások Poroszországgal .	126
"	Október	30	Br. Beust külügyministerré lesz . .	128
1867	Január	2	Rendkívüli birod. tanács összehívása	129.50
"	Február	7	Belcredi államminister felmentése .	127.25
"	"	18	Alkotmányszerű birodalmi tanács egybehívása	125.75
"	Aprilis	17	Luxemburgi kérdés	129.25
"	Május	7	Luxemburg feletti conferentia Londonban	129.75
"	Junius	8	Koronázás Budapesten	123.50
"	September	15	Pénzügyeink rendezése Ausztriával .	121.25
1868	Január	1	Ausztriában alkotmányos ministerium neveztetik ki	119.65

Az agio, fizetési egyenleg (váltófolyam) és árumérleg között elméletileg constatatált összefüggést a következő táblázat tünteti fel.

Év	Oroszország árú kivitele szemben a bevittel	Fém kivitele szemben a bevittel	Az árumérleg egészben — passiv + activ	Váltó folyam Londonra 3 óra	Agio
M i l l i o r u b e l					
1851	— 6.40	+ 9.99	+ 3.59	37.84	1011
1852	+ 13.91	— 5.89	+ 8.02	38.23	1001
1853	+ 45.37	— 19.04	+ 26.33	38.67	989
1854	— 5.02	+ 5.70	+ 0.68	36.45	1049
1855	— 33.18	+ 4.23	— 28.91	36.09	1060
1856	+ 37.69	— 10.43	+ 27.26	38.05	1005
1857	+ 18	+ 14.89	+ 32.89	37.21	1028
1858	+ 1.00	+ 24.24	+ 25.24	35.91	1065
1859	+ 6.33	+ 25.81	+ 32.14	34.94	1095
1860	+ 22.08	+ 2.73	+ 24.81	35.73	1061
1861	+ 10.07	+ 8.65	+ 18.72	34.16	1120
1862	+ 27.56	+ 34.28	+ 61.74	34.61	1105
1863	— 0.23	+ 65.94	+ 65.71	36.61	1045
1864	+ 11.43	+ 24.28	+ 36.41	32.50	1177
1865	+ 45.05	+ 20.70	+ 65.75	31.55	1211
1866	— —	— —	— —	29.54	1295

A fenti táblából azt látjuk, hogy a mint az árumérleg javúl, kevesedik a fém pénz kivitel, javúl a váltófolyam és az agio esik. Így például 1853-ban az árú kivitel 45.37. millió rubellel haladja meg a bevittet, a fém pénz kivitel pedig 19.04. millió rubellel kevesebb a bevittelnél, az agio ehez képest esik. 1855-ben az árú kivitel 33.18. millió rubellel kevesebb az árú bevittelnél, a fém pénz kivitel pedig nagyobb 4.23. millió rubellel, a valuta értéke ehez képest rosszabbodik s. a. t.

Áttérünk a papírpénz értékét, illetve az agio nagyságát határozó másik tényezőre.

A papírpénz használhatósága közvetve csere értékétől függ, valamely jószág csereértéke ismét a használhatóságon kívül az előállítási költségektől és a kereslet és kínálat viszonyától függ. A papírpénznek előállítási költsége szemben azon értékkel, melyet representál, mint már fentebb említettük, latba nem jöhet.

Ép azért lehetett fentebb azt mondani, hogy az elértéktelenedés phasisai annál gyorsabban követik egymást, minél rövidebb időközökben nő vagy csökken a fémpénz utáni kereslet, s minél gyorsabban szaporittatik a papírpénzforgalomban lévő sommája szükségén felül.

Azon pénzösszeg nagyságát, melyre valamely ország forgalmának szüksége van, egyrésről a forgalom élénksége és nagysága, illetőleg azon esetek száma, a melyekben pénzre, mint csereeszközre szükség van, azaz azon értékek nagysága, melyek forgatását eme szerepénél fogva eszközli, más részről pedig a hitelviszonyok fejlettsége határozza meg. Minél élénkebb, minél nagyobb a forgalom egy tetszés szerinti országban, annál több, s minél fejlettebbek a hitelviszonyok, annál kevesebb pénzre van szükség a forgalomban. A tőkegazdag országok rendesen pénzszegények, s fordítva pénzgazdagok a tőkeszegények, mert amazokban megvannak a rugók, melyek tőkegyűjtésre ösztönöznek, megvan a kereslet a tőke után és megvan főleg a biztonság, szóval oly jelek vannak jelen, melyek többé kevésbé organisált hitelviszonyokra mutatnak, oly viszonyokra, a melyek mellett a pénz mind fölöslegebbé lesz a forgalomban, emezekben ellenben ép, mert nincs meg a biztosság, mert nincs kereslet tőke után, ritka a hitelezés, gyakori a készfizetés, nagyobb szükség van pénzre a forgalomban. Holland tőkegazdag, de pénzszegény ország, mert forgalma csekély és hitelviszonyai fejlettek. Angliában kevés a pénz, habár a forgalom nagy, de hitelviszonyai igen fejlettek. Francia- és Németországban nagy a forgalom, a pénz is sok, mert a forgalom meglehetősen élénk és a hitelviszonyok nem eléggé fejlődtek. Az Egyesült-Államokban sok a pénz, mert forgalma nagy, hitelviszonyai meg éppen nem fejlettek. S ha e három tényező által megszabott mérven túl jut pénz forgalomba, azaz a kereslet és kínálat között az egyensúly megzavartatik, mi természetesebb, mint hogy a pénz csökken értékében.

A pénz kereslete alatt, általában az eladás végett a piacra hozott jószágok értékmennyisége értendő, míg kínálata alatt az összes, tényleg forgalomban lévő pénz értékmennyisége.

Ha a kínálat nincs arányban a kereslettel, pénzszükség vagy pénzbőség állhat be; első esetben a kisebb pénzmennyiség fogja a nagyobb forgalmat közvetíteni, a jószágok ára alacsony, a pénz ára magas lesz; a második esetben, a forgalom egyenlő maradván, a

nagyobb mennyiségű pénz fog kisebb forgalmat közvetíteni, a jószágok ára magas, a pénz ára alacsony lesz.

A papírpénz kibocsátásával a pénzkinálat megszorodik. A jószágok ára emelkedik, a papírpénz értéke csökkenik. Az arany és ezüsből készült cikkek nem képezhetnek kivételt, az arany piaci ára a belföldön relative magasabb lesz, az arany és ezüst pénznek dologi értéke növekvőbe lesz. Ha a dologi érték nő, közvetve a csereérték és használhatóság is emelkedik. Az arany pénz anyagánál, árú jellegénél fogva, értékesebb, használhatóbb lesz, mint a papír. A használhatóság mérvét relativ az agio, illetőleg disagio fejezi ki. Ha a papírpénz forgalomban levő summája szükségén felül szaporittatik, a papírpénz szemben a fém pénzzel értékéből veszíteni fog, azaz a fémnek agioja lesz.

Az agio nagyságát az a mérv határozza meg, a melyben a kibocsátott papírpénzsumma a szükségét meghaladja, habár csak rövid időre. A kereslet, mint mondtuk, kiegyenliteni igyekszik a kínálatot. A kibocsátott papírpénz a forgalomban lévő pénzt szükségén felül szaporítja, csökkenti tehát nemcsak a kibocsátott papírpénznek, de a forgalomban volt fém pénznek is csereértékét. Az arany és ezüstpénz szemben az árúkkal, tehát mint csereközeg olcsóbb lesz a belföldön, mint a külföldön. De nem lesz olcsóbb, mint a papírpénz, de nem is drágább. A kiegyenlítés mégis csak a fém pénz kivándorlása által történik meg, de nem azért, mintha az olcsóbb lenne a belföldön, mint a papírpénz, de azért, mert a papírpénz természeténél fogva országos pénz, értéktelenebb a fémnél. A papírpénz-kibocsátással az arany és ezüstpénz — mint valuta — szemben a papírpénzzel mint valutával értékesebb lett, és pedig közvetve a fém dologi értékének, azaz anyagának értékelkedése folytán; mint csereközeg azonban a papírpénzzel szemben mint csereközeggel egy niveau áll, mert egyik értékcsökkenése ugyanazon szükség feletti somma által befolyásoltatik, mint a másiké. Az agio emelkedése a belföldre, a fém pénznek, mint csereközegnek értékcsökkenése a külföldre bír érdekel. Ha a pénz csereértéke csökken, a jószágárak emelkednek, a külföld előnyösen importálhat, mert árai nem változtak egyfelől az árúbevitel, másfelől a fém pénz kivitele növekvőben lesz.

A mérvet ismét mindkét tekintetben a somma állapítja meg, melyben a kibocsátott papírpénz a szükségét meghaladja. Minden

forint papírpénzben egy forintot ezüstben tesz feleslegessé. Ha a somma 50%-al haladja meg a szükségét, a külföldre özönlő fém-pénz a forgalomban volt összegnek felét 50%-at teendi.

Közvetve természetesen befolyásolhatják még a kivitel, illetőleg a bevitel mérvét azon akadályok melyek a külforgalmat általán lankasztják, pld. a magas vámok, kiviteli tilalmak stb., de általános-ságban a mérv a döntő.

A papírpénz kibocsátásával e szerint a fémpénz mint csere eszköz, csökkenik értékében, külföldre vándorol, és pedig ép oly mérvben, a mint a kibocsátás mérve a szükségét meghaladja.

E processus mindannyiszor ismétlődik, a hányszor az állam a papírpénzt újból szaporítja, mert a külföldi kereslet, mindannyiszor kiegyenlíti a pénzkinálatot.

A reactio processusa fordított rendben az, a mi az actioé. Ha ugyanis a papírpénz sommája annyira csökkentetett, hogy a forga-lom szükségletének épen megfelel, illetőleg a forgalom annyira élénkül, hogy a papírpénz forgalomban lévő összegére szüksége van, e tényező elveszti befolyását.

A mondottakat a következőkben összegezhetjük: ha a for-galom kisebbedik s egyidejűleg a papírpénz szaporodik, az agio emelkedni fog; ha fordítva, a forgalom emelkedik és a papírpénz kevesbbedik, az agio esni fog; ha továbbá forgalom és papírpénz egyaránt növekszik, illetve fogy, az lesz a döntő, melyik fogy, illetve nő erősebben; ha végül a kettő egyensúlyban van, az agio állandóan ugyan-az marad.

Bankjegyforgalom, az osztrák-magyar (nemzeti) bank váltó-tárca forgalma, külforgalom és agio 1853-tól 1867-ig.

Év	A bankjegy-forgalom		A váltó-forgalom		A kül- forga- lom tett	Az agio	
	o s z t r á k é r t é k ü f o r i n t					o. ért. forint	
	az év elején	az év végén	az év elején	az év végén	millio frtot	az év elején	az év végén
1853	194943256	188307217	35537635	52674836	433 ₁	110 ³ / ₄	116 ⁵ / ₈
1854	188307217	383491000	52674836	72442603	433 ₃	116 ⁵ / ₈	127 ⁵ / ₈
1855	383491000	377880275	72442603	85995915	474 ₁	127 ⁵ / ₈	109 ¹ / ₈
1856	377880275	380181085	85995915	84004747	518 ₃	109 ¹ / ₈	107 ¹ / ₈
1857	380181085	383480789	84004747	78884733	496 ₂	107 ¹ / ₈	106 ⁵ / ₈

Év	A bankjegy-forgalom		A váltó-forgalom		A kül- forga- lom tett	Az agio	
	o s z t r á k é r t é k ü f o r i n t					o.ért. forint	
	az év elején	az év végén	az év elején	az év végén	millio frtot	az év elején	az év végén
1858	383480789	370022355	78884733	80635692	486 ₃	106 ⁵ / ₈	102 ³ / ₄
1859	370022355	466692470	80635692	35130286	418	102 ³ / ₄	123 ³ / ₄
1860	466692470	474861562	35130286	58165743	473 ₅	123 ³ / ₄	144 ¹ / ₄
1861	474861562	408874423	58165743	61217263	520 ₆	144 ¹ / ₄	140 ¹ / ₄
1862	408874423	426877276	61217263	66919225	532 ₀	140 ¹ / ₄	114
1863	426877276	396655626	66919225	89131533	545 ₄	114	117 ¹ / ₂
1864	396655626	375828020	89131533	95533775	578 ₂	117 ¹ / ₂	114 ¹ / ₄
1865	375828020	351100755	95533775	106837074	601 ₃	114 ¹ / ₄	104
1866	351100755	— —	106837074	— —	547 ₄	104	129 ¹ / ₁₀

1853-ban az agio 10%-val emelkedik. A krimi háború veszélye és az ennek hatása alatt beállott viszonyok következtetése. 1854-ben a forgalomban lévő bankjegyek összege növekedett, a forgalom élénkül. Az élénkülő forgalom magába szívja a kibocsátott papírpénz egy részét. A forgalom által nem szükségelt része pedig a papírpénznek, leszállítja annak értékét, az agio emelkedik, 1855-ben a bankjegyforgalom kissébbítettén, a forgalom nagyobb lesz. 1856-ban az agio nem emelkedik, mert a mennyiben a forgalomban lévő bankjegyek összege nagyobb, annyival nagyobb a forgalom is. 1857-ben gazdasági krízis áll be, készpénzre nagyobb szükség van. Innét van, hogy a bankjegyforgalom szaporodása daczára, daczára a váltóforgalom kevesbedésének, az agio változatlan. 1858-ban a bankjegyforgalom kissébb, kisebb a forgalom is, az agio változatlan. 1860-ban a forgalomban lévő papírpénz összege felszaporodik, a forgalom ellenben jelentékenyen kisebb, az agio emelkedik. 1861-ben kissébedik ugyan a forgalomban lévő papírpénz összege, de a forgalom még azt sem képes felszívni, az agio csak 4%-al száll alá. 1862-ben, a forgalomban lévő bankjegyek összege kissébb, a forgalom nagyobb, az agio esik. 1864-ben a papírpénz összegének esésével értéke is javul, mert a forgalom is nő. 1865-ben, kiváló élénk forgalom mellett, a bankjegyek összege is apasztatván, az agio 4%-ra száll alá. 1867-ben a papírpénz folyton szaporodik, és az agio még sem emelkedik újból, mert az emelkedő forgalom felhasználhatja azt.

A forgalomban lévő papírpénz, árukivitel szemben a bevitellel, fémpénzkivitel, szemben a bevittel Oroszországban 1856-tól 1862-ig.

Év	Papírpénz-forgalomban		Árukivitel szemben a bevitellel millio rubel	Fémpénzkivi- tel szemben a bevitellel	Agio 1851—52-ig = 1000
	Január 1-én millio rubel	évi átlag millio rubel			
1856	509.2	599.2	+ 37.69	— 10.43	1005
1857	689.3	712.6	+ 18.00	+ 14.89	1028
1858	735.3	690.0	+ 1.00	+ 24.27	1065
1859	644.6	662.2	+ 6.33	+ 25.81	1095
1860	679.9	696.4	+ 22.08	+ 2.73	1061
1861	713.0	713.2	+ 10.07	+ 8.65	1120
1862	713.5	702.3	+ 27.56	+ 34.28	1105

Jelen táblázatban összefüggést akarunk kimutatni a papírpénz mennyisége és a fémpénzkivitel, illetőleg az import növekvése között. 1857-ben 180 millió rubellel több papírpénz van forgalomban, mint az előző évben, az árukivitel csak 1800 millióval haladja felül az importot, szemben az előző évvel (3769 m. rub.), s a fémpénzkivitel 2446 millióval több, mint 1856-ban, 1858-ban még eclatanabb az összefüggés. A papírpénz-somma 7354 és 6446 között ingadozik, az árukivitel alig 100 millióval haladja meg a bevittet s a fémpénzkivitel újabb 10 millióval nő. 1860-ban a forgalom élénkül, s a papírpénz-somma a forgalom szükségleteinek megfelelő. 1861-ben törvényünket ismét igazolva látjuk.

Láttuk a két tényezőt, melyek az agio ingadozását határozzák, egyenként; lássuk most egymást mellett.

Fejtegetésünk folyamán is kellett már arra hivatkoznunk, hogy a fémpénz utáni kereslet, szemben a forgalomban lévő szükségfeletti summával, direct hatásu. Ugyanott közelebbről körül is irtuk azt. A bizalmatlanság a papírpénz használhatóságát közvetlenül támadja meg. A szükség feletti kibocsátás ellenben a papírpénz csereértékét csökkenti, s így csak közvetve hat be az értéktelenedésre. Ehez képest az első hatása gyorsabb, határozottabb, míg utóbbi lassabb, s csak akkor lesz érezhető, midőn a papírpénz egész összege forgalomba jutott. De közvetlensége és gyorsasága mellett a bizalmi factor hatása mégis esetlegesnek nevezhető szemben azzal, a melyet a papírpénz kínálatának szükségfeletti szaporítása okoz.

A papírpénz szaporításánál a hatás szükségkép beáll. Itt közgazdasági törvény működik, mely hason körülmények között egy és ugyanaz marad hatásában. Ehhez képest amaz nagyobb, emez kisebb, amaz váratlan, emez előre számítható ingadozást támaszt.

A bizalmi factor szerepe tehet nagyobb az agio ingadozásának határozásában, de hatása rövidebb időre szól.

Az agio ingadozásának befolyása a kereskedelmi forgalomra általában.

Minden üzletember kivétel nélkül ügyekszik a forgalomba hozandó árukat egyenlő minőség mellett a legolcsóbb forrásnál beszerezni. Az üzlet nagyobb vagy kisebb haszonnal jár, a mint ceteris paribus a beszerzés olcsó volt vagy sem. Az olcsóság relativ fogalom, mindig egy bizonyos alaphoz viszonyul. Ez az alap, melyhez a kereskedő a beszerzési árat viszonyítja, illetve, melyhez képest annak kedvező voltát, vagy kedvezőtlenységét eldönti, mindig azon ár lesz, melyen alul avagy melyen felül árúin tovább adhatni vél. Miután az utóbbi mindenkor a jövőben következik be, természetesen csak combinatió alapolhat. Azon viszonyok combinatióján, a melyek jövőben való bekövetkezésére avagy be nem következésére a jelen viszonyokat figyelembe véve több indokból számíthat. A tényleges viszonyoknak a combinálható jövő viszonyokkal való egybevetése után szabja meg a kereskedő az árat, melyért vehet. Azt, hogy vajjon mily olcsón vásárolt, az a különbszet fogja tulajdonkép csak meghatározni, mely a beszerzési és eladási ár között mutatkozni fog. Előre ez a különbszet meg nem állapítható. Minden kereskedés tehát, eltekintve a helyi szükséglet fedezését célzó, tehát az árúraktárnak az eshetőleges szükséglethez vagy fogyatékhöz mért kiegészítését kívánó üzletektől, tulajdonkép számítással jár. Bizonyos routine, ügyesség, a forgalom minden csiny és binjának helyes ismerete, de főleg jó ítélő képesség szükségeltetik ahhoz, hogy valaki a jelenlegi viszonyok után többé kevésbé biztos következtetést tudjon a jövőre vonni.

Az időpont, az ár, a módozatok ugyanis, melyben, mely szerint az árucikk beszerezhető vagy eladható, szóval a kereskedelmi conjunctura kedvező és kedvezőtlen lehet, a conjuncturának helyes megválasztása pedig egyes egyedül a kereskedő ügyességétől, gya-

korlottságától függ. A terménykereskedő által például nemcsak a nevezetesebb piacok árai, de a vetések állása, az aratás eredménye, itthon úgy mint külföldön, a fogyasztás mérve, a remélhető kivitel, a mult évről elfogyasztatlanul maradt gabnakészlet, a közlekedési viszonyok sat. tekintetbe lesznek veendőek akkor, midőn üzletet köt. Magán a kereskedőn múlik, ha ép a kedvezőtlen conjuncturát választja üzlete megkötésére. A solid alapra fektetett speculationnak a közjólét szempontjából a legjobb gyümölcse van. A kereskedő ugyanis a közgazdaság organismusánál fogva neki osztályrészül jutott hivatását betöltvén, közvetlenül ugyan önjóléte előmozdításán fáradozik, de közvetve jóllétét mozditja elő az összesnek is. Hisz a közjólét tulajdonkép jóléte mindazon egyeseknek, a kik a maguk jólétének előmozdításán fáradoznak. Anglia a közjólét szempontjából sokat köszönhet kereskedelmi osztálya kiváló ügyességének, a viszonyok beható tanulmányozásán alapuló számításának.

Ahhoz, hogy az üzlet a kellő nyereséget meghozza, a mondottak után, — egyebek hasonlók maradván — az kíváncsi, hogy a viszonyok — melyek bekövetkezésére a kereskedő számított, úgy a hogy, avagy még a kereskedőre nézve kedvezőbbben, tényleg be is következzenek. A kellő szakértelem mellett folytatott kereskedelem e szerint csekély risicót kíván. Az üzlet csak avatottságot, szorgos körültekintést, szorgalmat, mozgékonyt, s természetes ésszt kíván. A helyzet úgy, mint a várható jövő, legalább rendes körülmények között mindenkor megítélhető, illetve több kevesebb valószínűséggel megállapitható. Igaz, hogy e megszorítással, hogy legalább rendes körülmények között, élnünk kell, mert vannak nem rendes körülmények is, melyek az emberi ész számításán túlesnek, melyek között sem emberi ész, sem természetes ügyesség, tapintat és szakértelem nem képesek csak odavető biztossággal is megállapítani a történendőket. Ily nem rendes körülmények folynak be az üzletforgalomra a papirvalutás országban.

A papirvalutás országokban a pénz értéke ingadozásnak van alávetve. A papirpénz kereslete és kínálata, a forgalom szükséglete, államhitelek sat. tényezők, mint azt láttuk, oly számtalanszor változnak, illetve változhatnak, hogy a papirpénz értékének fluctuatiója mint amazok változásának okszerű következménye, a papirvalutás országokban az üzlet kötésénél tekintetbe veendő fontos momentum

lesz. A papirvalutás országban a kereskedelmi conjunctura felismerése e szerint nehezebb. Számot kell vetni azzal, vajjon az agio azon a ponton marad-e, a melyen van, midőn az üzlet köttetik, avagy nagyobb vagy kisebb leszen akkor, midőn a kereskedő czikkeit ismét realizálandó lesz. Ha azon a ponton marad, s ha a számítás egyébként helyes volt, a nyereség nem marad el. Ha emelkedik, s ennek következtében az árak emelkednek, s ha a számítás is helyes volt, a nyereség nagyobb lesz. Ha az agio emelkedik, a számítás helytelen volt, a veszteség semmi esetre sem lesz oly nagy, minő különben, ha a pénzürték nem rosszabbodott. Ha végül az agio esik, e szerint a pénzürtéke javul, bármily helyes combinatió alapult legyen is különben a kereskedő üzlete, a veszteség beállhat már magában véve a pénzürték javulásánál fogva is. A lehető esetek száma adva lévén, csak terhesebbnek fog látszani első tekintetre a combinatio a papirvalutás országban, mint másutt. A pénzürték változására nézve a kereskedő végre is ép úgy feltevésekből indulhat ki, mint indul tényleg különben. Igen, de a feltevések természete különböző. Tegyük fel, hogy a kereskedő combinatójánál azon feltevésből indul ki, hogy miután Amerika gabnatermése a közep-szerűen is alul maradt, Németországban a termés szinte kedvezőtlennek mondható, Amerika e szerint nem fog oly erőteljes concurrentiát nyújtani, mint egyébként; Németország pedig nagyobb szükségletet lesz kénytelen fedezni tőlünk, mint máskor; nagyobb lesz a kivitel, jobbak lesznek az árak. Avagy Ausztria-Magyarország államhitele, kiindulva azon árfolyamból, melyen legutóbbi kölcsöneit kötötte, kedvező, a politikai constellatio oly megnyugtató, hogy nem lehet háborútól tartani; a forgalomban lévő papirpénz összege annyira elég a forgalom szükségletének, hogy újabb kibocsátásra nincs szükség, — inkább várható, hogy az agio esni, a pénzürték javulni fog. Mind a kettő: feltevés, azzal a különbséggel, hogy amaz szilárd alapon indul, hogy az a feltevés, ha csak rendkívüli események nem jönnek közbe, alig lesz tévesztett; emez meg olyanokon épül, melyek óránként változhatnak, feltevés, mely csak addig feltevés, míg kimondatott. Mikor, hogyan, és mily irányban történik változás az agioban, ezt megmondani lehetetlen. Ki tudna számot vetni első sorban azon tényezőkkel, melyek az agio ingadozását befolyásolják, másodsorban azokkal, melyek ismét e tényezőkre gyakorolnak befolyást. Tegyük fel például, hogy a budapesti

nagy kereskedő vesz Londonból 100 hordó ceylon-kávét. A kávé Budapesten vámolva került métermázsánként 160 forintba. A mi a budapesti kereskedőt e nagyobb partie kávé vételére készte, azon megbízható hír volt, mely szerint a kávétermés e fajra nézve nem a legkedvezőbben ütött ki, és így várható, hogy ára relative emelkedni fog. Ha esetleg a hordó beltartalmát 3 és fél métermázsára tesszük, tehát értékét 560 frtra, az egész üzlet 56,000 frtot tesz. S ha egyidejűleg az ezüst agiója 110-en áll, 5,600 frttal kevesebbet ezüstben. Ha az agio állandó marad, de a nagy kereskedő számításához képest a ceylon-kávé ára egy hó lefolyása után 166 frtra emelkedik, a kereskedő ügyességének m. mázsánként 6 frtnyi, összesen 2100 frt hasznot fog köszönhetni. Tegyük fel azonban, hogy az agio emelkedik, úgy, hogy midőn a nagy kereskedő kávéját tovább adja, az agio már 120-on áll, 166 frt ár mellett a kereskedő szinte 58,100 frtot kap a 100 hordó kávéért, csak hogy ez az 58,100 frt 20% agio mellett csak 46,100 forintnak felel meg ezüstben, holott az előbbi esetben ugyanazon kávéért ugyanazon ár mellett 52,390 frtot kapott ezüstben. A kereskedő számítása helyes volt. Az áremelkedés bekövetkezett, s mégis az utóbbi esetben nemcsak hogy nyereséget nem hozott az üzlet, de épen 4,300 frt veszteséget, miután azon értékért, melyet ő 10%-os agio mellett 50,400 frtért vett, az agio emelkedésénél fogva 46,100 frtért volt kénytelen eladni. Ha a kereskedő számításában csalatkozott, és a mellett az agio is emelkedett, a kereskedő vesztesége előreláthatólag még nagyobb lesz.

S ha az agio fluctuatióját csak megközelítőleg is előre meghatározni nem lehet, ha e szerint a pénzürték javulására nézve vagy rosszabbodására nézve feltevést felállítani legalább komolyan nem lehet, akkor az a fontos momentum a kereskedő számításából szükségkép kiesik. Ennek már most az lesz a következménye, hogy még az értelmes kereskedő is még a szigorú megfontolással kötött üzletet is szerencseüzetnek fogja tekinteni. Számot fog vetni a viszonyokkal egyszer, kétszer és harmadszor, s ha az agio fluctuációja folytán mindenkor veszített, negyedszer be fogja látni, hogy bármint számít is, az a momentum, mely a legfontosabb szerephez jut, ép mert nem kombinálható, ellentétes eredményt hozhat létre; nem fog többé kereskedő módjára kombinálni, de az agio kedvező alakulásától fogja várni nyereségét. „Der Kaufmann kann nie eine gewisse Rechnung machen. Fast alle seine Geschäfte nehmen die Ge-

stalt eines Hazardspieles an, weil er in steter Ungewissheit bleibt, ob und wann der Kurs steigen oder fallen wird“ — mond Jakob L. H. 1816-ban az orosz viszonyokról szólva. Ugyan-e szerző másutt így szól: „So muss also diese Ungewissheit wegen des Curses und des Werthes des Geldes überhaupt jeden vorsichtigen Geschäftsmann und jeden sorgsamten Hausvater in steter Unruhe, Spannung und Sorge erhalten und eine grosse Lähmung in alle Geld- und Handelsgeschäfte bringen.“ Goldman pedig az 1808—1811-ig terjedő időszakot így jellemzi: „Der Gewinn eines unternommenen Geschäftes hing vorzugsweise vom Curse der Noten zur Zeit der Zahlung ab, und es war daher natürlich, dass alsbald das eigentliche Geschäft bei Seite gesetzt und direct auf das Fallen oder Steigen der Noten speculirt wurde, ein reines Hazardspiel, bei dem jede reelle Berechnung und jede Arbeit fehlte und bei dem der eine Theil stets ebenso viel verlieren musste, als der andere gewann.“ Hogy a papirvalutás országban, mint egy szakember mondja, a legörtelmesebb kereskedő is a legérzékenyebb veszteségeket szenvedheti, míg a tudatlan nagy nyereségre tehet szert, természetesnek látszik. A kereskedelemről börze-speculatio lesz, és ez is a legveszedelmesebb. A ki venni akar, a pénzértékének javulását, a ki eladni akar, a rosszabbodását fogja lesni, mert amaz esetben kevesebb pénzzel többet vehet, emebben kevesebért több pénzt kaphat. A pénz értéke az agio esésével javul s emelkedésével rosszabbul. Az árucikkek ára ellenben az agio emelkedésével emelkedik, esésével esik. Így történik aztán, hogy a pénz értékének emelkedésével az árucikkek árának esése, és az árucikkek árának emelkedésével a pénz értéke rosszabbulása esik össze. A pénzérték javulásával veszít az, kinek tőkéje árucikkek formájában van, mert az árucikkek ára esik; de nyer az, kinek tőkéje pénz formájában van, nyernek a fix fizetések és járadékosok, mert ugyanazon pénzüsszeggel most többet vehetnek. Ha ismét a pénzértéke rosszabbul, az árucikkek ára felmegy, az veszít, kinek tőkéje pénz formájában van, veszítenek a fix fizetések és járadékosok.

A forgalomra nézve tehát ennek a bizonytalanságnak az a határa, hogy tetemesen alább száll. A veszteségek, melyek a valuta értékének ingadozása folytán a kereskedőt érik, tartózkodává fogják tenni, bizalmatlanná a különben kedvező conjunctura iránt is. Ez a tartózkodás oly időközökben lesz legnagyobb, midőn az agio

hirtelen emelkedik, vagy esik, szóval az agio ingadozása nagyobb. Kisebb lesz, ha az agio ingadozása kisebb, s általában ha az agio lassu emelkedést, vagy lassu esést, vagy épen állandóságot mutat.

Egy szóval a papirvalutás országban a valuta-viszonyok fontos szerepet visznek a forgalom nagyságának és élénkségének meghatározásánál, a forgalom függésbe jő az agio ingadozásától, és ugyan: minél nagyobb az agio ingadozása bizonyos rövidebb időközön belől, a forgalom annál kisebb; minél kisebb amaz, a forgalom annál nagyobb lesz.

A közgazdaságtan azonban nem ismer absolut törvényeket s innét van, hogy azon szabály, melyet ép most formuláztunk, a concret esetekben nem egyszer módosulást szenved. Ha azon tényezők befolyása, melyek a forgalom nagyságát határozzák, bizonyos időre megszűnnék — mi a termelés, forgalom és fogyasztás között létező *organicus* viszony folytán nem képzelhető, a szabály, melyet felállítottunk, kétségkívül beigazoltatását nyerné az eredményben. De e tényezők folyton összehatnak, minek folytán megtörténik, hogy az agio ingadozásának befolyását a forgalomra egyéb tényezők ellensúlyozzák, és a várt eredménnyel épen ellenkezőt kapunk.

Tegyük fel, hogy X. ország háborúba keveredik Y. papirvalutás országgal, és ez utóbbi a mobilisációval, a hadsereg felszerelésével és harctérre szállításával járó kiadásokat kényszerforgalmu papirpénzzel fedezi. A hadsereg tetemes szükséglete fegyverekben, munitióban, lovakban, ruhaneműekben és bőrneműekben keresletet támaszt. A hadsereg szállítói a termelőkhez fordulnak. Ezek lázas sietséggel igyekszenek a rendelésnek eleget tenni. Az, hogy a nyers anyag drágult, a munkabér számos munkás kéznek mozgósítása folytán felszökött, a termelést egyáltalán nem gátolja. Bő és gazdag ellenszolgálatot nyer a gyáros és szállító azon árakban, melyeket a felszerelési cikkekért az állam fizet. Az agio emelkedése, és az erre alapított magas árak nemcsak az esetleges nagyobb termelési költségeket térítik meg, de bizonyos nyereséget is biztosítanak a termelőknek. A kereskedők, és egyáltalán mindazok, kik eme szükségletek fedezésénél akár közvetlenül, akár közvetve közreműködnek, kedvezőnek találják a conjuncturát. A forgalom emez élénksége, melyet az állam tetemes szükséglete keltett, tart addig, és csak azon vidékekre, azon gyárokra vonatkozhatik, a meddig az állam szükséglete teljesen nem fedeztetett, illetve a melyek a hadsereg ré-

szére a nevezett cikkeket szállítják. A forgalomra általán az indokolt bizalmatlanság folytán emelkedett agionak egészen más hatása van. A bizalmi tényező ily időben teljhatalommal dictálja a papirvaluta értékét. Egy szerencsésen kiütött ütközet, békére kilátást nyújtó értekezlet bizonyos időre javulást, ellenben szerencsétlenül vívott csaták, újabb bonyodalmak rosszabbodást idézhetnek elő a papirvaluta értékében. Az agio rövid időközön belől is változó lesz. Az agio nagyságában egymást gyorsan érő változások azt a bizonytalanságot keltik az üzleti életben, melyet már fentebb jeleztünk. A forgalom az agio ingadozásának hatása alatt elakadni, az üzlet pangani fog. Az üzleteredmény mindenütt rosszabb, az osztalék csekélyebb lesz. A forgalmi és közlekedési vállalatok részvényei esnek, az újonnan nyitott üzletek száma csökken, a csődeseleké ellenben szaporodik. A személyi hitel kisebb, a kölcsönzés árukra és értéktárgyakra nagyobb lesz. A váltóforgalom csökken. A vállalkozási kedv elhal, a tőke a pénztárakba folyik. A betétek száma nő, a kamatláb esik, s a nép a nagy pénzbőség dacára pénztelenségről panaszkodik. A szállító és termelők azon főerek, melyek útján a temérdek papirpénz forgalomba kerül. A meddig a megrendelés folyik, ezen a papirpénzen ők is tovább adnak. Újból vesznek nyers anyagot, fizetik a tőkekamatot, adót, munkásaiknak a bért. A papirpénz szóval forgalomba jut. A mint a megrendelés kissé szűnik, természetesen a termelés is kisebbedik. A termelő elküldi munkásai egy részét, nyers anyagot se vesz annyit, sat. A papirpénz egy része már nem jut forgalomba. Ha az állam szükséglete már most teljesen beszünik, a papirpénz teljesen a szállító és termelő kezében reked. A forgalom nem veszi fel, nem szivja fel, mert nincs a pénznek alkalmazása, annál is inkább, mert a rendes forgalom is a bizalmatlanság folytán kisebbedett; e szerint még azon pénzcsomó is, mely a háború előtt forgalomban volt, sok a szükséglethez képest. Mit tesz tehát a termelő a papirpénzzel? A bankba vagy takarékpénztárba viszi. Itt meggyülik a pénz. A bank nem tud mit csinálni a pénzzel, leszállítja a kamatlábat. Hogy a vállalkozási kedv teljesen elhal, azt természetes következményeként vehetni az üzletpangásnak, illetve a vállalati részvények árfolyamában beállott esésnek. Talán azt sem kell magyaráznunk, miért rosszabbodnak az agio ingadozásának befolyása alatt a hitelviszonyok, miért csökken a személyi hitel, miért vonul vissza a vállalati

toktól a tőke, és siet biztosabb befektetést keresni. A kereskedő egyfelől nem is veszi igénybe a hitelt oly mérvben, mint eddigelé, mert forgalma csekélyebb, a hitelező másfelől nem lát garantiát a helyzetben az iránt, hogy pénzét megkapja, illetve hogy a hitelt igénybevevő egyén a jelen viszonyok között a tőkét oly jól hasznosíthassa, miszerint saját nyeresége mellett a tőkekamatnak is jusson rész.

Midőn a kereskedelmi forgalom egyszerre alább hagy, a kereskedő árukészlete, melyet a rendes forgalomra számítva egészített ki, raktáron marad. De folyó kötelezettségeinek eleget kell tennie. Úgy de, ha árúinak nincs kelete, hogy teljesítse kötelezettségét? Megakad, fizetéseit beállítja, csődöt mond. A csödesetek szaporodása ismét figyelmeztetés a hitelezőre nézve, hogy körültekintőbb legyen a kölcsönzésben. Felmondják a hitelt nem egész biztos egyéneknek. Ez ismét fizetésbeállításra, a kereskedő osztály tömeges tönk-rejutására vezet. A közjólét a fogyasztási viszonyok rosszabbodása folytán elvész. A krízis pusztító hatása minden körben érezhető lesz.

A viszonyok eme szomorú fejlődésében csak akkor áll be fordulat, midőn a háború véget ér, és békés időkre kilátás nyílik, azaz midőn a tartózkodás, mely a vevőt és eladót az érintkezéstől távol tartotta, a félelem, melylyel a valuta ingadozása miatt az ügyletek köttettek, szünik, illetve oszlik. A javulásnak első symptomája, hogy a vállalkozási kedv éledni kezd, az alacsony kamatláb és a pénzintézetek tökebüsége mellett új vállalatok keletkeznek, a régiek új erővel kezdik meg tevékenységüket. A betétek száma aránylag csökken, mert a tőke vállalatokban keres elhelyezést. A vállalati részvények árfolyama rohamos emelkedést mutat. A közlekedési vállalatok fuvarozása, mennyiségileg nő, üzletredménye javul. Új irányok, pályák nyitvatnak. Bankok, részvényvállalatok (vaspálya, gőzhajózási, közlekedési, bányavállalatok, gőzmalmok, szeszfőzdek sat.) száma szaporodik, a váltóforgalom nagyobb, az üzletek száma növekvőben lesz. A papírpénz egész sommája tulajdonképen csak ekkor kerül forgalomba. A forgalom mohón szivja ugyan fel a papírpénzt; de miután a forgalomba hozott papírpénz egész összegének csak fokozatosan tud alkalmazást adni; s miután a tapasztalás szerint az ily körülmények között kibocsátatni szokott papírpénz összegének nagyobb része csak a háború befejezésével, akkor,

midőn az állam a háború költségeit, avagy az elmaradt kamatfizetést folyósítja, illetve eszközli, kerül forgalomba; az agio tartósan magas marad, sőt már most a papírpénz nagy kínálatának befolyása alatt rendszerint emelkedik is. A magas, illetve fokozatosan emelkedő agio kedvező a kivitelre, a mennyiben a termelőnek kiviteli jutalmat biztosít; kedvezőtlen ellenben a bevitelre, a mennyiben valóságos védvámval istápolván a belföldi termelést, a külföld versenyét lehetetlenné teszi. Az agio eme védelme alatt csak természetes, hogy a termelés felvirágzik, a forgalom általán növekvőben van, s az üzlet nyereséges. A tapasztalat különben is azt bizonyítja, hogy rendezett valuta-viszonyokkal bíró államokban is oly időközöket, melyekben a forgalom a viszonyok nyomasztó hatása alatt tetemesen csökken, a rohamos emelkedés korszakai váltják fel. A bizalmatlanság és félelem által lekötött kezek ugyanis újból munkához fognak, és pedig annál nagyobb igyekezettel, minél hosszabb ideig heverték tétlenül. Az emberi természet sajátja az az ösztön, hogy akkor, midőn elmaradt haszon, vagy beállott veszteségek pótlásáról van szó, és azok pótolhatására biztos kilátás nyílik, kettős szorgalommal és erélylyel indul munkára.

Miután arra, hogy a viszonyok a fent jelzett kedvező alakulatot vegyék, legfőképp az agio volt befolyással; nincs talán mit csodálkoznunk azon, hogy ugyanakkor, midőn az agio mozgásában változás állt be, a jelzett viszonyok is kedvezőtlen fordulatot vesznek. Az agio mozgásában, feltéve, hogy újabb bizalmatlanságra nem forog fenn ok, kétféle változás állhat be, vagy az, hogy esik, vagy az, hogy bizonyos magaslaton alig számbavehető ingadozással állandóan megmarad. Az előbbi beáll akkor, ha a kibocsátott papírpénz-somma a forgalomban alkalmazást nyert, azaz, ha a forgalom annyira növekedett, hogy a kibocsátott papírpénzre mint forgalmi közegre szükség van; az utóbbi akkor, ha a forgalom szükséglete és a kibocsátott papírpénz összege még egyensúlyba ugyan nem helyezkedett, de újabb kibocsátás, vagy szaporítás nem történt. Mindkét esetben a kedvezőtlen fordulat elmaradhatlan. A vállalatok nagy nyeresége, — mint azt alább a termelésnél látni fogjuk, — csak addig tart, míg az agio magas, illetve emelkedőben van, míg a munkabér, nyers anyag, tőke ára az agióhoz a belföldi forgalomban nem alkalmazkodott. Abban a fokban, a mint az agio esik, vesztí a belföldi gyártmány a külföldi piacot, és nyílik meg

a külföldi előtt termelvényei számára a belföldi. A belföldi vállalatok termelvényeinek egyrésze, vagy egyáltalán, vagy csak csekély nyereség mellett talál alkalmazást, a szerint, a mint az illető termelvények előállítására a belföldön az előfeltételek meg nem voltak vagy meg voltak. A termelvények egy része raktáron marad. A vállalat kölcsönökkel siet időleges zavarán segíteni. Úgy de a tőke egyrésze állóvá lett, nagyobb építkezésekben, gazdasági beruházásokban sat. nyert elhelyezést. A bankok és takarékpénztárak nagy tőkekészlete fogyatékán van, a betétek pedig aránylag csekélyek; minek folytán a bankok kénytelenek a kamatlábat felemelni. A viszonyok kedvezőtlenységének fokozódásával a forgó tőke mind keresettebbé lesz. A fokozódó kereslettel a kamatláb emelkedik. A vállalatok e szerint mind drágábban nyerik a forgó tőkét, elhelyezést nem nyert árúkészletük pedig nő. Megkezdődnek az üzembeszüntetések, s napi renden lesznek a fizetésbeállítások. A bizalom elhagyja a vállalatokat, a vállalati részvények esnek, a betétek szaporodni fognak sat., szóval ugyanakkor, midőn az agio fokozatos esésével a valuta értékében javulás áll be, megtörténik az átmenet a kedvezőtlen aerára. A hitelezés mérve, a vállalkozás terjedelme, az időtartalom, mely alatt az agio kedvezett a termelésnek és forgalomnak, dönt a felett, vajjon ez átmenet egész simán avagy egy nagyobb krízis kíséretében folyik-e le. Nálunk 1857-ben, midőn a papirvaluta oly egyszerre megjavult, az átmenet meglehetősen simán, 1873-ban krízissel egybekötve folyt le. A mondottakból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az agio fokozatos emelkedésével rohamos gazdasági fejlődés, fokozatos esésével üzletpangás áll be.

Fejtegetéseink folyamán két tételt állítottunk fel, az egyik azt a befolyást jelzi, melyet az agiónak hirtelen történt emelkedése vagy esése, a másik azt a befolyást, melyet az agio fokozatos hosszabb időtartamot igénybe vevő emelkedése vagy esése a forgalomra gyakorol. Az agio hirtelen beálló emelkedése más, és fokozatos emelkedése is más okra vezetendő vissza. A hatás, a mely végeredménykép beállott, már ez oknál fogva sem lehet ugyanegy. Amabban az esetben az üzletpangás megelőzte a rohamos fejlődést, emebben követte azt. Tagadhatlan az, hogy a háború, avagy nem megnyugtató politikai constellatio más rendezett valuta-viszonyokkal bíró államban is bizonyos zavart hív elő a gazdasági organis-

musban. Így tapasztalati tény, de megmagyarázható is, hogy ily államokban az árak emelkednek, a fogyasztási viszonyok roszabodnak, és a harczterhez legközelebb eső vidékeken a vállalkozás elhal sat. Kétségtelen az is, hogy a háború folyama alatt a szerint, a mint a hadi szerencse kedvez vagy nem kedvez az állam fegyvereinek, a mint tehát bizonyos erkölcsi vagy anyagi előnyök várhatók az országra nézve, a vállalkozási kedv is nagyobb vagy kisebb, de mindezek nem gyakorolnak oly nyomasztó befolyást a rendes forgalomra, mint a papirvalutás országokban. Az is tapasztaltatott, hogy más államokban a háború után a forgalom feléled, s fejlődésnek indul minden, de az a jólét, mely így kifejlődik, s az a sürgés forgás, mely a károk pótlása céljából észlelhető, tartós marad, nem úgy ismét, mint a papirvalutás országban. Az ugrás nem oly nagy, mert a rendes forgalom nem száll le a minimumra amott, mint emitt a pénzérték ingadozásának hatása alatt, nem is érezhető e szerint a rohamos fejlődés oly mérvben, mint emitt. Igaz továbbá az is, hogy krízisek más rendezett valuta-viszonyokkal bíró államokban is előfordulnak; de a papirvalutás országokban gyakrabban, mintegy szükségszerű következetességgel. Egyenletes gazdasági tevékenységről a papirvalutás országban szólni nem lehet. Az ily országban tehát nem is képzelhető állandó, tartós közjólét. Amit a fejlődés korszaka épít, azt lerombolja a krízis, vagy ha ez elmarad, a különben szerencsés viszonyok összefolyása következtében a reá következhető üzletpangás.

Súlyosbitja, növeli a papirvalutás ország gazdasági nyavalyáját az, hogy az üzletpangás a rohamos fejlődés folyamán, illetve korszakán gyorsan követhetik egymást. Csak saját viszonyainkat tekintve 1848-tól napjainkig, 5-ször ismétlődött e váltakozás. Ötször rombolta le az építetteket, s ötször kellett újból hozzákezdeni a közjólét munkálásához. Mint lehessen gondolni is, hogy az egyes s vele a közjólét ily viszonyok mellett megerősödhessek. Alig kezdett munkálni pár évig saját jólétén, már is beáll a végzettszerű változás, mely felemészti az üzletnélküli idő alatt azt a kis vagyonkészletet, melyet gyűjtött.

Ha végig tekintünk már most az egész fejlemény menetén, úgy látjuk, hogy a nagymérvű üzletpangást rohamos fejlődés váltja fel, és hogy egy ép oly rohamos hanyatlás követi. S a fejlemény végső mozzanatát a felocsudás időszaka fejezi be, a felocsudásé a

krízis utóhatásaiból. Tehát a négy mozzanat között volt a közgazdaságra kedvezőtlen három, kedvező egy.

Az Egyesült államokban a csődesetek száma s a szenvedő állapot nagysága 1865—79-ig terjedő időszakban e következő volt:

É v	A csődesetek száma	A szenvedőleges állapot nagysága dollárokbán
1865	530	17.625,000
1866	1,505	53.783,000
1867	2,780	96.666,000
1868	2,608	63.694,000
1869	2,799	74.054,054
1870	3,546	88.242,000
1871	2,915	85.252,000
1872	4,069	121.056,000
1873	5,183	228.499,000
1874	5,830	155.239,000
1875	7,740	201.000,000
1876	9,092	191.117,000
1877	8,872	190.669,936
1878	10,478	234.383,132
1879	6,658	98.149,053

Ez a néhány adat azt bizonyítja, hogy azon években, melyekben a papirvaluta értékingadozása a legkisebb volt, a csődesetek száma is kisebb, de kisebb a passivák nagysága is; s viszont az 1872—78-ig terjedő időszakban a csődesetek száma fokozatosan szaporodik, mert ugyanez időszakra esik az egyesült államokban is a nagymérvű üzletpangás, mely az 1871 és 72-ik évek túlfeszített speculációját követte. 1879-ben javulás áll be, a számok kisebbednek, mert a normalis viszonyok visszatérnek, s a krízisből felocsúdik a gazdasági élet.

A magyar és az Ausztriával közös vasutak forgalma a következő képet tárja elénk:

Év	Összes bevétel	Esik egy pálya my- riaméterre	Összes kiadás	Esik egy pálya my- riaméterre	A bevétel többlete.	Ugyanez a beruházott tőke százalé- kaiban
1865	45,766,000	112,000	17,022,836	41,672	28,743,201	8.36 ⁰ / ₀
1866	56,909,000	136,000	18,448,293	44,396	38,461,451	10.03 ⁰ / ₀
1867	55,258,000	139,000	19,094,667	48,136	36,163,525	10.26 ⁰ / ₀
1868	67,361,000	155,000	22,938,968	52,978	44,423,028	11.65 ⁰ / ₀
1869	73,686,000	166,000	27,138,308	61,162	46,548,252	10.75 ⁰ / ₀
1870	73,396,000	149,000	28,975,160	58,861	44,421,070	8.58 ⁰ / ₀
1871	90,296,000	137,000	37,903,639	57,877	52,393,023	8.34 ⁰ / ₀
1872	88,125,000	116,000	42,033,639	55,496	46,091,949	5.52 ⁰ / ₀
1873	97,467,000	113,000	48,033,639	56,417	49,208,211	5.11 ⁰ / ₀
1874	86,520,000	99,000	46,153,106	52,905	40,367,328	3.71 ⁰ / ₀

1866-ban, tehát azon évben, midőn az agio ingadozása 39⁰/₀-ot tett ki, az öszbevétel 11 millióval több az előző évinél, s a bevételi többlet is, mintegy 10 millióval többre rúg, mint az 1865-iki. Ez a körülmény azon nagy mérvű szállításokban nyeri magyarázatát, melyet főleg a déli vasut s ennek főleg bécs-trieszti vonalán eszközöltettek az állam részére. A háború két oldalon folyt, egyfelől Olaszországban, másfelől Csehországban. Egész hadtestek tétettek át egyik harcztérrel a másikra. Ha e szerint az agio rendkívüli ingadozása mellett ily szép emelkedést látunk a vasutak üzleteredményében, az ép most jelzett körülménynek kell tulajdonítanunk. Ezen állításunk bizonyítására legyen szabad csak a következő adatokat felhozni. A magyar és az Ausztriával közös vasutakon szállított 1866-ban összesen 11.799,478 személy, tehát mintegy 3 millióval több, mint az előző évben. A szállított személyek számából esik 1866-ban minden pálya-myriaméterre = 28,395 egyén, tehát annyi, a mennyi még 1872-ben, ezen forgalom tekintetében meg nem közelített évben sem esett. Mig 1866-ban 1 myriaméterre 28,395 egyén, addig a reá következő évben csak 18,533 egyén esett. Szavaink igazságát bizonyítja továbbá az a körülmény is, hogy mig 1865-ben a személy-myriaméterek összesen csak 49,868, 1866-ban 125,623-at tettek ki és 1867-ben ezek száma ismét csak 41,623 volt.

Visszatérve a tárgyhöz, 1867-ben úgy találjuk, hogy a bevételek ugyan kisebbek a múlt évinél, de a beruházott tőke százaléka nagyobb, s ha tekintetbe vesszük, hogy ez évben a vasutak nem hadi szállítások, de rendes árúforgalom után mutatták ki ez üzlet-

eredményt, ha e szerint nem az előző 1866-ki, de az 1865-kivel vetjük össze, a forgalom emelkedését, rendkívülinek, s az üzleteredményt jónak fogjuk találni. 1867-ben az agio ingadozása csak 15⁰/₀-ot tett, s a januári állását a deczemberivel egybehasonlítva, 129.75-ről 119.50-re, tehát körülbelől 10⁰/₀ javult a p. pénzértéke. 1868-ban az agio ingadozása 8.90⁰/₀-ot tett, a pénzérték pedig folyton javult. A gazdasági élet kettős erővel fejlődött. Lázás tevékenység váltotta fel a lassu mozgást. Ezt bizonyítja a vasutak üzleteredménye is. A vasutak bevételi többlete a beruházott tőke százalékaiban fejezve ki, 11.65⁰/₀-ot tett, tehát 3.29⁰/₀-al többet, mint 65-ben, 1869-ben a valuta értékingadozása mellett a forgalom általán élénk maradt. Hogy a beruházott tőke nem adta meg azt a százalékot, mint az előző években, az inkább a kiadások nagyobb mérvére, mint a forgalom kevesbedésére vezetendő vissza. 1870-ben az agio ingadozása 16.75⁰/₀ volt, s ez eléggé magyarázza azt, miért szállt le a bevétel 2 millióval és a százalék 2⁰/₀-el, főleg, ha megemlítjük, hogy az agio eme fluctuációja épen június, július, augusztus hónapokra esett, tehát azon időszakra, midőn a legtöbb üzlet köttetni szokott. Azt az élénk gazdasági tevékenységet, melyet az 1866-ki háború után észlelhettünk, látjuk a következő 1871, 72 és 73-dik évben. A beruházott tőke százaléka ugyan mind csekélyebb, de a bevétel folyton emelkedik 18 millióról 22-re, majd 24 és 26-ra. A túlfeszített speculatio folytán bekövetkezik az 1874-ki forgalomban oly tisztán észrevehető krízis. A bevétel többlete 9 millióval esik, a beruházott tőke százaléka meg épen csak 3.71.

A z o s z t r á k á l l a m												
A v á l l a l a t	r é s z v é n y e k á r f o l y a m a					f i z e t e t t o s z t a l é k						
	1865	1866	1867	1868	1869	1865	1866	1867	1868	1869		
Állam-vasut jan. 2.	200.10	175.	206.30	240.	308.30	12.50	12.50	12.50	12.50	12.50		
" jul. 1.	182.80	160.30	234.60	256.	366.	12.50	12.50	22.50	30.12	40	frank	
Déli-vasut jan. 2.	236.	179.	199.50	166.	218.40	8.	8.	8.	8.	20		
" jul. 1.	212.	151.50	194.	180.6	254.40	8.	7.	7.	5.12	13		
Károly L. pálya jan. 2.	224.80	182.60	218.75	203.25	213.75	5.25	5.25	5.25	5.25	5.25		
" jul. 1.	197.25	173.	227.	204.75	238.50	14.25	5.25	7.35	14.25	9.45		
Ferdinand pálya jan. 2.	—	—	—	—	—	26.52	26.25	26.25	26.25	26.25		
" jul. 1.	—	—	—	—	—	120.	106.25	111.25	136.25	173.75		
Grác-Köflachi pálya jan. 2.	—	—	—	—	—	5.	5.	3.	3.50	5.		
" jul. 1.	—	—	—	—	—	5.	2.	2.	5.	9.		
Aussig-teplitzi pálya jan. 2.	—	—	—	—	—	18.	18.25	16.50	21.	21.		
" jul. 1.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		

Az agio ingadozása befolyásolja az árúforgalmat. Az árúforgalom kevesbedésével kedvezőtlenebb a közlekedési vállalatok üzlet-eredménye, ezzel osztaléka és részvényeinek árfolyama. Az osztrák vaspályákról a fentebbi táblázatban egybeállított adataink állításainkat megerősítik.

Az államvasut-társaság részvényei 1865. jan. 2-től 1866. július 1-ig 40 frttal, a déli vasúti 236 frtról 51¹/₂-re süllyedtek. Hasonló esést mutatnak a K. L. vaspálya-társaság részvényei is. De a mily rohamosan estek a részvények, ép oly erősen emelkednek ismét, midőn a háború befejezéséhez jutott, és a forgalom újból élénkül; sőt egyeseknél 1869-ben az 1865. árfolyamhoz mért 100%-os emelkedést tapasztalunk.

Az osztrák államvasút társaság 1866. évi juliusi osztaléka 12.50, 1867-ben már 22.50, sőt 68-ban 30.10 forintra emelkedik. A jó üzleteredmény mellett hasonló emelkedést látunk az osztalék tekintetében a Ferdinánd, az aussig-tepliczi és gratz-köflachi pályán is.

Az 1874. év végén a forgalomnak már tényleg átadott vasúti vonalak a kiépítési évek szerint:

É v	Elsőrendű vasutak		Másodrendű vasutak		Összesen	Az ezüst árfolyama
	állam- vasutak	magán- vasutak	állam- vasutak	magán- vasutak		
	k i l o m é t e r e k b e n					
1856	—	652	—	6	658	104.64
1857	—	940	—	6	946	105.50
1858	—	1,245	—	6	1,251	104.11
1859	—	1,381	—	6	1,387	122.16
1860	—	1,605	—	6	1,611	132.32
1861	—	1,827	—	6	1,833	141.20
1862	—	1,902	—	6	1,908	128.03
1863	—	1,902	—	6	1,908	112.82
1864	—	1,902	—	6	1,908	115.74
1865	—	2,117	—	6	2,123	108.34
1866	—	2,117	—	6	2,123	119.59
1867	123	2,118	—	6	2,247	124.46
1868	123	2,468	—	6	2,597	114.62
1869	123	2,604	—	6	2,733	121.04
1870	342	3,068	11	48	3,469	121.98
1871	432	3,861	56	49	4,398	120.23
1872	529	4,543	73	214	5,359	109.21
1873	773	4,952	102	388	6,215	108.59
1874	773	4,954	102	563	6,392	105.24

Nem mutatja-e e kimutatás világosan, hogy például 1859-ben, midőn az agio legkisebb és legnagyobb állása között a különbözet 52.95% volt, a vasúti hálózat alig, 1861, 62, 63-ban, mint mely években az ingadozás 18, 25 és 14%-ot tett, épen semmit nem terjedt. Hogy továbbá 1866-ban, midőn a porosz és olasz háború kitörésével az ezüst árfolyama 101.50-ről 140.50-re szökkent, az agio ingadozása 39%-ot tett ki, a vasúti vonalak egy kilométerrel sem szaporodtak. De viszont nem mutatja-e ugyanez a táblázat, hogy például 1868-ban, midőn az agio ingadozása csak 8.90%-ot tett, a vasúti vonalak hossza 350 kilométerrel szaporodott.

Wirth Miksa adatai nyomán Ausztria-Magyarország vasúthálózata 1866—1873-ig következőleg terjedt:

Év	Lajtán túl	Lajtán innen	Ausztria-Magyarországban
1866	507.08 mértföld	278.81 mértföld	785.89 mértföld
1867	530.88 "	295.08 "	825.96 "
1868	582.38 "	341.09 "	923.47 "
1869	680.63 "	359.18 "	1039.81 "
1870	789.95 "	456.28 "	1249.23 "
1871	954.44 "	578.60 "	1533.04 "
1872	1106.91 "	705.12 "	1812.03 "
1873	1217.00 "	819.63 "	2036.68 "

Az egyes éveket véve a növekedés tett:

Év	Lajtán túl	Lajtán innen	Ausztria-Magyarországban
1867	23.80 mértföld	16.27 mértföld	40.07 mértföld
1868	51.50 "	46.01 "	97.51 "
1869	98.25 "	18.09 "	116.34 "
1870	109.32 "	97.10 "	226.42 "
1871	164.49 "	122.32 "	286.81 "
1872	152.47 "	126.52 "	278.99 "
1873	110.09 "	114.51 "	224.60 "

Ausztria-Magyarország vasúthálózata a nevezett időszakban: Lajtán túl 709.92 mérfölddel, nálunk 540.82 mérfölddel, a monarchia vasúthálózata ekkép 1250.74 mérfölddel növekedett. Összehasonlítva az ezen időszakban tapasztalt növekedést, az 1856—1866-ig terjedővel, azt látjuk, hogy 1866-tól 1873-ig 727.74 mérfölddel több vasút épült, mint 1866-ig. Világos jele ez annak, hogy az 1866-ki

háborút követő rohamos gazdasági fejlődés korszakában a tőke nagyrésze közlekedési vállalatok alapítására fordítottatott. Az 1873-ki aránylag csekély növekedés magyarázata abban van, hogy ez évben kiváló nagy számban bank- és iparvállalatok alapítottak.

A személyi hitel csökkenésével természetesen a kereskedelmi hitel is esik. Ha az üzlet megakad, a kereskedő nem tudja az üzletébe fektetett tőkét forgatni; a tőke maga is veszélyeztetve lesz. A bank- és hitelintézetek veszteségeket szenvednek, megszorítják a hitelt, kisebb forgalmat csinálnak, tehát kevesebb nyereséget képesek felmutatni, és kisebb osztalékot adnak, a részvények árfolyama esik. Vegyük például a nemzeti bank, hitelintézetet és alsó ausztriai leszámítoló intézetet. Az osztrák-magyar (akkor nemzeti) bank részvényei még 1866. január 2-én 758 frttal jegyeztettek a bécsi börzén, s már július 1-én 715-re süllyedtek. Ugyanazon nemzeti bank, mely 1865. január 2-én még 2940 frtot fizetett osztalék gyanánt, 1866-ban csak 27.50, sőt 67-ben, tehát a 66-ki rossz üzlet év után, 26.50 forintot fizetett. Az 1867-ki üzletév után a részvények árfolyama is emelkedőben van, mert az osztalék is nagyobb. Az osztrák hitelintézet részvényei 1865. január 1-től 1866. év július 1-ig 37 forinttal estek, sőt még 1867. január 2-én is 154.50-al jegyeztettek s 1869. augusztus 14-én már 308.20-ra emelkedtek fel:

É v, h ó é s n a p		Részvények árfolyama			Évi osztalék o.é. frtkb.			Az ezüst árfolyama
		Nemzeti bank	Osztrák hitelintézet	Alsó-Austr. leszámítoló intézet	Nemzeti bank	Osztrák hitelintézet	Alsó-Austr. leszámítoló intézet	
1865	jan. 2.	779	174.40	580	29.40	9.	40.30	114.75
	jul. 1.	791	177.50	590	—	—	—	106.50
1866	jan. 2.	758	150.40	575	27.50	10.	40.	104.35
	jul. 1.	715	137.40	550	—	—	—	127.
1867	jan. 2.	718	154.50	608	26.50	15 ¹ / ₂	41.	129.25
	jul. 1.	705	186.80	625	—	—	—	122.50
1868	jan. 2.	680	182.40	622	28.	26.	65.	119.65
	jul. 1.	737	194.70	605	—	—	—	112.75
1869	jan. 2.	677	250.30	670	27.90	29.	74.	116.75
	jul. 1.	747	297.30	856	—	—	—	121.50
	aug. 14.	771	308.20	923	—	—	—	120.90

Hasonló fluctuációját a részvények árfolyamának, illetve közvetlenül az évi osztalék nagyságával, közvetve az üzletmenetével látjuk a magyar bank- és hitelintézeteknél is az 1873—1879-ig terjedő időközben:

Az intézet neve	O s z t a l é k % - b a n							R é s z v é n y e k á r f o l y a m a						
	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879
Magy. ált. hitel-bank	15 ⁵ / ₈	8.50	5.0	2.50	10.50	10.25	12.50	125.50	225	189.50	101	186.25	186	268.75
Pesti magy. keresk. bank	17.50	12	14.0	8.0	8.20	9.0	8.0	765	796	740	555	524	566	635
Első magy. ipar-bank	15	15	6.0	5.0	4.0	4.0	4.0	420	370	220	115	110	130	147.50
Budapesti ipar-bank	0	7	7.0	3.0	3.0	4.0	4.0	35	50	42	36	35	40	47
Budapesti kézműves bank	7.50	6	5.0	6.0	5.0	7.0	7.0	65	59	46	48	49	55	81
Pesti külv. tak. pénztár	0	0	2.0	5.0	4.0	3.66	3.66	44	44	50	55	75	59	66
Egy. budai főv. tak. pénztár	17	12	15.0	15.0	15.0	15.0	15.0	172	160	124	302	320	366	398
Pozsonyi első tak. pénztár	20	33.33	8.33	41.66	41.66	41.66	41.66	—	—	—	—	—	—	—

Azon üzletpangást, mely az agio fokozatos emelkedésének hatása alatt fejlődött, nagymérvű vállalkozás követi, illetve az az elővigyázat, melyet a pénzintézetek az üzletpangás éveiben mutatnak, magyarázatát leli ama nagy veszteségekben, melyeket a hitelintézetek a rohamos gazdasági fejlődést bezáró krízis alkalmával szenvednek. A következő táblázatban 13 bécsi bank- és hitelintézetnek nyereség és veszteség számlája van föltüntetve.

É v	Nyereséggel dolgozott	Veszteséggel dolgozott	Nyereség összege millió frtkban	Veszteség összege millió frtkban	+ v. —
1872	12	—	35,341	—	+35,341
1873	5	7	4,779	19,218	—14,439
1874	11	2	7,878	1,376	+ 6,502
1875	10	3	3,812	3,057	+ 0,755
1876	10	3	2,449	0,295	+ 2,154
1877	11	2	6,863	0,001	+ 6,862
1878	13	—	9,057	—	+ 9,057
1879	13	—	17,360	—	+17,360

Az 1873-ki krizist utóhatásaiban még jellemzőbben ecseteli a következő összeállítás, mely ugyancsak a bécsi bankintézetek által 1872-től 1879-ig fizetett osztalékot tünteti föl százalékokban:

A z i n t é z e t n e v e	Osztalékot fizetett %-ban							
	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879
Anglobank	25.00	5.00	5.83	0.00	0.00	4.17	5.00	7.50
Bodencredit-Anstalt . .	26.25	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	5.00	7.50
Verkehrsbank	10.10	0.00	4.28	3.93	5.00	5.00	5.00	6.00
Credit-Anstalt	18.75	5.62	6.87	5.00	1.25	8.12	8.75	11.25
Oest. Hypothekenbank .	16.00	18.00	18.00	12.00	10.00	7.00	8.40	—
Escompte Gesellschaft .	18.50	12.50	9.00	8.00	7.00	8.40	8.60	8.20
Centr. Bodencreditbank	17.50	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	5.00
Real-Creditbank	35.30	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	5.00
Unionbank	5.00	0.00	5.00	2.86	2.50	3.50	5.00	6.00
Wiener Bankverein . . .	80.00	0.00	5.00	0.00	0.00	5.00	5.00	9.00
Depositenbank	11.25	0.00	0.50	5.00	5.00	5.00	5.50	7.50
Giro- et Kassenverein .	5.50	0.00	7.00	6.00	6.00	6.00	6.25	7.00
Lombard et Escompteb.	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00

Hogy pedig nemcsak a nagyobb közlekedési vállalatok vasútak, hajózási vállalatok és bankok forgalma influáltatik közvetve az agio ingadozása által, hanem még a posta- és távirdai forgalom is, tehát az a forgalom, melyről egyébként erősen meg vagyunk győződve, hogy a szállítási bér kevesebbedése és a művelődés haladtával folytonos arányban növekedik; a következő táblázatban fogjuk kimutatni.

A soproni postaigazgatóság területén érkezett és továbbított a postahivatalok által:

É v	1863	1864	1865	1866	1867	1868	1869
Árumustra	23,330	27,937	24,935	24,769	32,925	34,164	55,710
Pénz- és érték- küldemények	72,491,1-8	66,983,395	74,819,483	53,204,311	69,425,299	77,959,008	73,680,858

Mily mérvű lehet a forgalom kisebbedése, erre nézve legyen elégséges egy detail üzlet évi brutto forgalmát felhozni 1865—1876-ig terjedő időközben. E szerint az illető üzlet ugyanazon helyen hason terjedtség, s ugyanazon egyének vezetése mellett forgalmazott:

É v	O s z t r á k é r t é k b e n	
	f o r i n t	kr.
1866	60,357	32
1867	75,402	27
1868	132,287	36
1869	150,024	25
1870	163,636	47
1871	175,908	25
1872	201,806	53
1873	180,401	41
1874	96,561	34
1875	84,284	81
1876	52,999	57
1877	54,632	48

Budapesten 1872-ik év végével létezett részvényvállalatok, keletkezések s tényleg befizetett részvényösszegek szerint a következő kimutatásban vannak feltüntetve:

Keletkezési év	Biztosító intézet	Vaspálya, gőzhajózási és közlekedési vállalat	Bank-vállalat	Takarékpénztár	Gőzmalom	Serfőződe	Szeszgyár	Könyvnyomda	Bánya- és téglavető vállalat	Vasöntőde és finomító	Különféle	Összesen	A befizetett részvénytőke összege
1864	3	3	2	1	2	—	—	—	—	—	2	13	23,890,500
1865	—	1	—	—	—	1	1	—	—	—	—	2	2,300,000
1866	—	2	2	1	3	—	—	—	—	—	1	9	37,262,000
1867	1	1	1	—	3	2	—	—	—	—	4	12	21,650,000
1868	2	3	3	—	2	—	1	2	4	1	9	27	49,269,480
1869	2	4	5	4	1	—	—	1	3	2	2	24	89,245,400
1870	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	3	11,215,000
1871	1	1	2	2	—	—	—	—	—	—	—	6	18,240,000
1872	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	3	12,230,000

Ez a kimutatás maga beszél. Igazolja azt, hogy az 1867. 68., 69-ki években a részvénytársaságok rohamosan keletkeztek. A részvénytőke nagysága mutatja, mint özönlött a tőke a vállalatokba egész 1869-ig bezárólag, s mint lohadt le egyszerre a vállalkozási szellem 1870-ben, azon évben, midőn az agio ingadozása 16.75%-ot tett.

Az Ausztriában 1867-től 1873. ápril hó végéig engedélyezett részvénytársaságok számát évek és hónapok szerint a következő összeállításban adjuk:

H ó n a p	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873
Január	1	1	6	5	6	33	30
Február	2	1	—	10	8	32	34
Márczius	1	2	11	10	5	48	49
Április	3	3	16	8	7	44	41
Május	4	1	12	13	14	28	—
Junius	1	1	17	8	28	34	—
Julius	3	3	22	11	18	22	—
Augustus	3	6	20	9	19	24	—
September	1	2	12	10	12	17	—
Október	2	2	12	6	13	18	—
November	3	6	5	7	18	42	—
Deczember	2	4	8	4	27	34	—
Összesen	26	32	141	101	175	376	154

Kitűnik ez összeállításból az, hogy a legtöbb részvényvállalat 1869-ben és 1872-ben keletkezett, azaz azon években, midőn a rohamos gazdasági fejlődés tetőpontját éri. 1870-ben esés áll be a keletkezett részvényvállalatok számában. Ugyanez észlelhető 1873-ban, mely évben májustól decemberig egyetlen részvénytárs. sem keletkezett.

A börze forgalma, tekintve a börzén adott és vett s a hivatalos árjegyzékben foglalt értékpapírok és a börzét látogató személyek számát a 67—73-ig terjedő időszakban emelkedést, ismét 1878-ig rohamos esést mutat.

Tekintve például a bécsi börze hivatalos árjegyzékében foglalt értékpapírok számát, az itt következő összeállítás szerint 1869, 71, 72, 73-ban a jegyezni szokott értékpapírok száma rendkívül meg szaporodott, míg 74, 75 és 76-ban esés constatálható.

	Államadósság	Földtehermentesítési kötvények	Közkölcsonők	Bankrészvények	Közl. váll. részvényei	Iparvállalatok részvényei	Záloglevelek	Elsőbbségi kötvények	Sorsjegyek	Váltók és pénznemek	Összesen
1867 végén	28	17	8	39			9	29	14	25	169
1868 „	26	17	8	60			13	34	13	25	197
1869 „	14	17	5	42	38	43	18	40	14	25	254
1870 „	13	17	10	45	45	54	23	42	14	25	286
1871 „	12	17	10	55	53	69	30	63	15	25	349
1872 „	12	17	15	98	61	140	41	77	16	25	503
1873 „	12	17	19	117	62	199	47	89	17	25	605
1874 „	13	17	27	101	61	182	49	95	17	25	588
1875 „	14	18	31	90	59	167	54	105	17	25	579
1876 „	15	18	33	47	50	75	49	95	17	28	427
1877 „	15	18	36	35	50	64	49	94	17	28	406

Nem fölösleges különben megjegyezni, hogy az 1873-ban felvett 605 értékpapírból 45, 1874-ikiékből 70, 1875-beliékből 66, 1876: 8, 1877: 3, és végre 1878: 2 liquidáló részvénytársaságok részvényeire esik. Ép oly kevésbé fölösleges talán figyelmeztetnünk arra, miszerint a bécsi börzén jegyzett értékpapírok szaporodása legfőképp a bank, közlekedési és iparvállalatok részvényeit illeti. Mig ugyanis 1868-ban mindhárom nemű részvények száma csak 60-ra rúg, 1869-ben már 123 ily részvény jegyeztetik és 1873-ban csak iparvállalati részvény 199 jegyeztetett a bécsi börzén.

A bécsi börze látogatottságát a következő összeállítás tünteti fel az 1867—1877-ig terjedő időszakban:

Év	Korlát jegy	Évi jegy	Havi jegy	Negyedévi jegy	Belépti díjakból befolyt
1867	116 pr 80 frt	867 à 30 frt	1209 à 5 frt	— —	41,350 o.é.frt
1868	119 " 80 "	835 " 30 "	1230 " 5 "	— —	40,720 " " "
1869	140 " 80 "	1135 " 30 "	1942 " 5 "	206 à 15 frt	58,050 " " "
1870	140 " 80 "	1389 " 30 "	1382 " 5 "	247 " 15 "	63,485 " " "
1871	135 " 80 "	1457 " 30 "	2088 " 5 "	40 " 15 "	65,550 " " "
1872	201 " 120 "	2352 " 45 "	1550 " 10 "	883 " 20 "	163,120 " " "
1873	189 " 150 "	2941 " 60 "	302 " 15 "	258 " 30 "	219,840 " " "
1874	186 " 150 "	2423 " 60 "	136 " 15 "	135 " 30 "	179,570 " " "
1875	165 " 150 "	1717 " 60 "	219 " 15 "	— —	131,055 " " "
1876	154 " 100 "	1312 " 75 "	335 " 12 "	— —	130,805 " " "

A bécsi börze aránylag igen élénken volt látogatva 1869-ben, és legjobban 71,72-ben, daczára annak, hogy 72-ben a belépti díjak tetemesen emeltettek. A belépti díjakból befolyt összeg 1869-ben 18,000 frttal 45%-al emelkedik az előző évhez képest 1872-ben pedig éppen meghárom szorozódik.

A budapesti árú és értéktőzsde választott bíróságának ügyforgalma szintén szolgálhat állításainknak bizonyítására. A fölvett óvások, megindított keresetek, hozott ítéletek, egyesség és végrehajtások számából igen érdekes következtetéseket vonhatunk le az egyes évek kedvezőségére, illetve kedvezőtlenységére.

	1865	1866	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879
	é v e k b e n														
Felvett óvások	30	86	413	595	926	876	827	1402	2662	1288	1196	1094	1148	1009	1007
Megindított keresetek	225	328	765	878	756	605	708	857	1154	931	857	982	1046	890	794
Hozott ítéletek	26	108	334	729	700	465	515	656	651	616	469	618	632	568	498
Egyességek	199	220	431	149	56	179	193	183	503	321	280	314	362	280	263
Végrehajtások .	1	3	22	38	19	22	30	69	151	159	101	72	73	65	62

A fölvett óvások száma évről évre nagyobbodik. Feltűnő nagyobbodás 1869, 72-ben és 73-ban észlelhető. Visszaesés ellenben 1870, 74, 75 és 78-ban. Részünkről a felvett óvások számbeli gya-

rapodását nem tekinthetjük kedvezőtlen momentumnak, annál is inkább, mert az óvások számának gyarapodásával szemben ugyanazon évben a megindított keresetek, hozott ítéletek, de főleg a végrehajtások száma ha nem is mindenkor csökken, de legalább nem növekedik abban az arányban, mint az óvásoké; jeléül annak, hogy a legtöbb ügy békés úton azaz ítélethozás és végrehajtás nélkül ért véget. A végrehajtások számának gyarapodását ellenben határozottan kedvezőtlen momentumnak tartjuk. A végrehajtás ugyanis már annak jele, hogy a követelés fedezése, illetve kifizetése más úton már nem lehetséges. Ezeket előrebocsátva a tőzsde ügyforgalmából ítélve az 1869, 1872-ik évek gazdaságilag kedvezők, ellenben az 1874, és 75-iki éveket kedvezőtleneknek kell mondanunk.

DR. KOVÁCS GYULA.

VEGYESEK.

A Nemzetgazdaság- és Pénzügytan Kézikönyve. Irta *Földes* (Weisz) Béla. Budapest, 1881. Zilahy Sámuelnél.

Csaknem közmondásossá lehetne az a tankönyv irási láz, mely nálunk el van terjedve. Egy tudományos szak sincs tőle desinfiálva. Ugy látszik az irodalomnak egyetlen cserkoszoruja, mely felé az irói ambiciónnak törekedni kell: egy „tankönyv“, a mi körülbelül egyértelmű a gyakorlatban a „kézi könyvvel“, habár a neve különböző is. Nem lesz felesleges megjegyeznünk, hogy ez utóbbi észrevétel dr. Földes urra nézve nem értendő. Ő oly derék értekezéseket hozott létre, melyekkel jelentékeny helyet foglalt el nemzetgazdáink között, és a „tankönyv“-írók coetusába csak most lépett be a „Nemzetgazdaság stb. kézikönyvével.“ Korunk divatja elragadta őt is. Mert azt nem lehet mondani, hogy könyvével „szükséget akart pótolni“. Szerencsére az egyetem egyik kitűnő tanára tollából olyan derék egy tankönyvet bir az irodalom, mely nemcsak megkönnyíti a gazdasági fogalmak megértését, de — ugyszólván — az egész nemzetgazdaság irodalmába bevezeti a kezdőt.

Tehát a kor divatja. Mert a mai kor áramlata az, hogy minél kevesebb fáradsággal akarnak elérni minél nagyobb eredményt. Pedig az ismereteknek — a magok rendes útján — fáradságosan való megszerzésének nemcsak az a haszna, hogy maga az ismeret állandóbb és alaposabb, hanem főkép az, hogy a fáradsalmak közt észrevétlenül megizmosodik a szellem; míg ellenben, amugy „rövid uton“ hamar birtokába juthat valaki a mások által felhalmozott ismereteknek, de ezek a gyakorlatlan szellemet inkább nyomják, a helyett, hogy teremő tevékenységre izgatnák. Kétségtelen tény, hogy az ugynevezett tankönyvek nem képesek gondolkodásra tanítani az ifjút, és némi felületes, dogmatikai ismeretek árán, ha el nem fojtják is a munkakedvet, de nem képesek a tudomány iránt érdeket gerjeszteni.

Épen azért egy olyan nemzetgazdasági értekezésre lett volna szükségünk, mely nem elégedett volna meg az uralkodó felfogásnak rövid reproducálásával, de komolyan, tárgyába mélyedve vizsgálta volna azon törvényeket és rugókat, melyek az embert a gazdasági jólét elérésért folytatott küzdelmében segítik.

Ez általános és inkább csak esetleges megjegyzések után lássuk e könyvet közelebbről. De minthogy a nemzetgazdaság egész rendszeréből csak, a dr. Földes által ugynevezett elemi gazdaságtan teljes, ez alkalommal csak ezt a részt fogjuk figyelembe venni.

A mi mindennek előtt a könyv beosztását illeti, rögtön szemébe ötlök az olvasónak, hogy rendszerében nincs helye az ugynevezett populationisticá-nak. A magunk részéről szintén helyeseljük ezen eljárást, és állítjuk, hogy a nemzetgazdasági tannak nem feladata foglalkozni a népesedésről való tannal. De másrésről nem hallgathatjuk el, hogy a populationisticának az a része, mely a népesség növekedésével vagy ritkulásával foglalkozik, oly szorosan összefügg a munkakinálat, illetőleg a munkabér meg a földjáradék kérdésével, hogy pl. Stuart Mill azokkal összefoglalva részletesen belemerült a népesedés vizsgálatába, jóllehet feltett szándéka volt e tárgyról könyvének egy későbbi fejezetében bővebben is megemlékezni.

Jónak látjuk már itt előrebocsátani, hogy a mint egyáltalában szükséges az, hogy a tantétek és törvények szerves összefüggésben állittassanak a szemlélő elé; a termelés és a forgalom közti legbensőbb összefüggést különösen ki kellene emelni egy tankönyvben, annyiival is inkább, mert a forgalomba hozás és a csere csak utolsó stádiumai a termelésnek, a társadalmi munkamegosztás egy későbbi phásisa; s mert a tanuló ifjúságnak ugysí nagy a kedve a rendszernek részekre szedésére s bizonyos jelenség-csoportok egyoldalú felfogására. Szükségesnek látszott e megjegyzés, mert általában Földes tanár ur könyvének is az a baja, — miben minden compendium leledzik — hogy az olvasó épenséggel nem képes megérteni belőle azon egymásra hatások természetét, melyek szerint az egyszerű tünetmények complex jelenségekké tömörülnek; ott látjuk az ily könyvekben a részeket és elemeket atomiai rendben, de a kezdő bámulva hallgathatja a szerzőnek, mint cicerone-nak egyhangú előadását, hogy mi minden furcsa tulajdonsága van egyik-másik

iznek, résznek: az életről, melyet e részek tagok éltek, s az erőről, tevékenységről, melyet kifejtettek, fogalma sincs.

Ez általános megjegyzések után, legyen szabad néhány részletre különösen is megtenni megjegyzéseinket; nem mindenikre, nem is a legfontosabbakra, hanem leginkább azokra nézve, melyek legrövidebben megvizsgálhatók.

Egy kérdést érintek meg először is, melyet olyan tévesen szoktak felfogni; sokat vitáznak róla anélkül, hogy végét tudnák vetni a vitának: t. i. az inductió és deductió kérdését. Előre is megjegyzem, hogy a dolog lényegébe nem bocsátkozom, Földes tnr. ur könyve sem provokál reá; de kapcsolatban a tanár urnak a tudomány feladatáról adott definitiójával talán némi homályt sikerül eloszlatni.

Könyvünk szerint ugyanis a deductió, a mult egyik tiszteltetre méltó, de lejárt módszere gyanánt tűnik fel. Holott én azt hiszem, hogy a deductiót egy tudománynak se lehet, már céljánál, feladatánál fogva sem nélkülözni. A tudománynak — s így a nemzetgazdaság tudományának is — kettős célja van. Az első, a gazdasági életben mutatkozó törvényeket felfedezni, a másik — s itt már saját lábunkon kell járnunk, mert a Földes ur meghatározását el nem fogadhatjuk, — az, hogy célpontokat állítson önmaga és az emberi törekvések elé. Már pedig kijelölni a cél, az inductiv felfedezett törvényekből következtetni a jövőre, és bizonyos szükségszerű egyéni és társadalmi cselekvékenységet okszerűen végezni, melynek eredménye csak a jövőben lehet: másképp mint deductiv módon nem lehet. Igen, az inductiónak kell megingathatlan alapot nyújtani az emberi szellem számára, hogy ez előre kijelölje az utat a gyakorlati élet számára; s ez a deductió elsőrendű szerepe a tudományban, bár segítségét a törvények kutatása közben se lehet elmellőzni. Ezért van, hogy a vita nem fog megszűnni, míg csak sikerülni nem fog igazságosan kijelölni a szerepét a két módszer egyikének, úgy mint a másikának.

Áttérve most a nemzetgazdaság egyik alapfogalmára, t. i. a szükséglet fogalmára, őszintén be kell vallanunk, hogy e fontos pontra nézve nem olvastunk még oly hiányos fejtegetéseket, mint ebben a könyvben. Nem akarok túl a rendén nagy igényt tulajdonítani a szükséglet meghatározásának, de nem feledhetem el, hogy e pontnak helyes megvilágítása, sok későbbi pontra nézve megköny-

nyiti a vizsgálódást. Kétségtelen, hogy minden gazdasági jelenség — a mennyiben az emberi elmélkedés, vágyak, és cselekvések képezik forrását — jó részt foglal magában lélektani törvényekből, melyek nem ismerése annyira érthetlenné teszi néha a jelenségeket, hogy magyarázatuk helyessége is kétségessé válhatik. Igen sok nemzetgazdasági gondolkodó érezte e nehézséget. Stuart Mill például, hogy egyszer mindenkorra tultegye magát rajta, felállított egy gazdaságilag eszményi embert, a ki mindig és következetesen a gazdaságilag előnyösre törekszik : s egy ilyen eszményi, de okos és fegyelmezett szellemű ember, vagy társadalom hypothesisével szerkesztette a tények és törvények magyarázatát. Sokszor szeméretelték Millnek ezt a módszert. S daczára annak én ma sem találok annál célszerűbbet. Azt azonban úgy vélem, hogy még az olyan eszményi ember vagy társadalom feltevése mellett sem lehet boldogulni a szükséglet fogalmának lélektani alapra fektetett analyse nélkül. A szükséglet ugyanis az ember kettős természete szerint kétféle. Vannak biológiai és psychikai szükségletek. Nem kell hinni, hogy csak amannak volna jelentősége a tudományban. A lélektani szükségek, melyeknek az emberi képzelet számtalan alakot kölcsönöz, nagy befolyással vannak az értékek és árak képződésére, s tevékeny részt vesznek a kereslet és kínálat küzdelmeiben. Igaz, hogy a biológiai szükség érzete gabona hiány esetén, roppant magasra ugratja e fontos élelmi szer piaczi árát ; de a psychikai szükség érzete szintén nagy nyereséget — a gabona-termelőknél mindenestre nagyobbat — ad a fényűzésre szánt cikkek producenseinek, s valószínű, hogy ha az ember öröktől fogva csupán a gabona és más élelmi cikkek iránt érzett volna szükségét, a világ nem fejlődött volna mai állapotára, szerencséjére a nemzetgazdasági íróknak, a kiknek talán sok bonyolult kérdéssel nem kellett volna foglalkozniok, s így meglehet a szükséglet lélektani momentumainak elemzésével sem.

A szükséglet meghatározása, az ennek kielégítésére irányzott emberi tevékenység közbevetésével, a gazdálkodás fogalmához vezet a szerzőnk. Mélyebb elemzés közben belátta volna szerző, hogy volt idő a társadalom primitiv korszakában — és még ma is vannak példák rá — midőn a szükség érzetét, annak kielégítése követi közvetlenül, azaz a fogyasztás. Tény, hogy a gazdálkodást egy serege az emberi tevékenységnek előzte meg. Mindaddig, míg

a szükségletek amugy is kielégíthetők voltak, az ember irtózott a gazdálkodás veritékes munkájától. Midőn végre a népesség szaporodása következtében, eltűnt az „arany kor“ a maga méztől csepegő tölgyfaival stb. : akkor hozzálátott az ember a gazdálkodáshoz. Azt lehetne mondani, hogy mindezek paleo-historiai jelenségek, s hogy ma már szóba sem jöhetnek. Egy tekintetet kell vetni a társadalom mai állapotára, s azonnal belátjuk, hogy még ma is tekintélyes számot tesznek a társadalomban az oly egyének — nem is említve a műveletlen társadalmak primitív állapotját, hol a napról-napra való élés még mindig divatozik — kik nem termelnek, nem gazdálkodnak, hanem szükségletöket a mások termeléséből elégítik ki. Kétségkívül ezen közvetlenül csak fogyasztók száma hova-tovább apadni fog, de azok közt olyanok is vannak, kiket előreláthatólag sohasem fog lehetni a termelés gazdálkodó munkájába belevonni; értem : a gyermekeket, öregeket és a tehetetlen nyomorultakat.

A gazdálkodás tehát fejlődési fok, mely még ma se hódította meg az egész társadalmat. Öntudatos tevékenység az, melyre az ember akkor adja rá magát, midőn belátja, hogy a föld termése többé nem elégséges a fogyasztás fedezésére. S ez az öntudatosság lassan, de fokról-fokra fejlődött. Ma már nem csupán a növekvő fogyasztás számára, hanem a finomodott fogyasztás és a merészen kitűzött emberi czélok elérhetése kedvéért gazdálkodik az ember, megfeszítvén termelő erejét, és mérsékelvén a fogyasztás vágyát.

A következő néhány lapot gond nélkül átforgathatjuk. Kivéve a nemzetgazdaságnak a munka-megosztás alapjára való fektetését, ezen igen sikerült fejezetet, a többiek a német iskola módjában tartott fejtegetések, és sem elméleti, sem gyakorlati beccsel nem bíró distinctiók. Állandóbban csak az érték analysise köthetné le a figyelmet. Valami közép út — a melyen szerző jár — az újabb angol felfogás és a német használati és csereérték-elmélet közt. A használati és csereérték megkülönböztetése meg van tartva, de a kettő közötti viszony sokkal jobban van formulázva, mint sok más használt könyvben. A Nemzetgazdasági Szemle egy más helyén alapos vizsgálat alá vetik az érték elméleteket, s éppen azért felmentve érezzük magunkat attól, hogy velők e helyen foglalkozunk.

A fokozottabb szükségletek, s a népesedés sűrűsödése, kapcsolathoz a természet elégtelen vagy gyengülő termő-erejével, ter-

melő munkásságra kényszerítik az embert. Karöltve jár ezzel — sőt természetszerűleg jóval meg is előzi — a társadalom szellemi fejlődése. A látkör fokenként tágul, a viszonyok bonyolultabbak lesznek. A társadalom nagyszerű termelő organismussá szerveződik. Nemcsak arról gondoskodik, hogy minden termelőnek a szüksége ki legyen elégítve, hogy azok is, kik a termelés biztossága felett őrködnek, kik szellemökkel a jövő titkait kutatva, előre lerajzolják annak körvonalait, vizsgálódva és oktatva és vezetve az emberiséget: hanem uralkodik fogyasztásán és élvezetein, mi által a hasznos javaknak roppant tömegét halmozza fel, általa jövőendő haladásának vetve meg alapjait.

A termelés törvényeinek vizsgálata közben, mindjárt kezdetben ráakadunk egy sokat vitatott kérdésre, értem a productivitás és improductivitás kérdését. Stuart Mill, — kinek gyönyörű fejtegetéseit e kérdésre vonatkozólag is magunkévá tesszük, bár jól tudjuk, hogy Roscher a Mill felfogását visszaesésnek bélyegezte a tudományban — igen helyesen jegyezte meg, hogy a vita a vizsgálódók félreértéséből származik. Bátran hozzá lehet csatolni e megjegyzéshez ama másikat, hogy a vitatkozóknak talán mindenike, tudva vagy nem tudva, politikai és társadalmi előítélet hatása alatt állott. A ki higgadt analysist akar, olvassa el Mill első könyvének harmadik fejezetét. Ahhoz felesleges volna minden további szaporítás, ha épen az általunk méltányolt kézikönyv nyíltan ellenkező nézetet nem vallana. Szerző és vele mindazok, kik a productivitás kritérionjául a következő „két körülményt tartva döntenek, t. i.

1. hogy a társadalom az előállított tárgynak vagy szolgáltatásnak hasznosságát elismerje;

2. hogy ezen tárgy vagy szolgáltatás úgy állittassék elő, hogy a társadalom által neki tulajdonított érték nagyobb legyen, mint az előállítási költség“, —

a katonák, orvosok, ügyvédek, tanárok, zenészek, tánczosnők, színészek,¹ hivatalnokok stb. munkáját is termelőnek tartják, — egy dologról megfélekeznek. Megfélekeznek arról, hogy midőn gazdasági értelemben emberi munkáról, vagy foglalkozásról beszélünk, akkor nem értünk általában minden társadalmi munkát, ha még oly hasznos is, hanem csupán azon munkát, mely a termelésnél új javak, helyesebben új hasznosságok előállítására közreműködik.

Ezekén kívül sok más munkát végeznek még a társadalomban, melyek némelyike roppant szolgálatot tesz az államnak, a társadalomnak, de általuk egy szemernyivel se növekedik a productió. Némelyikéről ezen általunk gazdaságilag improductivnak tartott munkáknak igyekeztek bebizonyítani, hogy közvetlenül is részt vesznek a termelésben. Pl. ezt állították a hadseregről, mely a kellő biztosságot adja a termelő társadalomnak. Ebben van is egy por-szemnyi igazság, s ez az, hogy már maga az a körülmény, hogy állam és társadalom léteznek, már ez is nagyon elősegíti a termelést, s ennél fogva a bennök fennálló egyes intézmények is; de feladatuk első sorban nem gazdasági, s igen kevés hadsereg van, melynek nemes feladata csupán az aratók és gyárak védelmezése volna. Anglia a világ legiparosabb, legtermelőbb országa, és e roppant termeléshez nincs annyi rendes katonára szüksége, mint egy duodec dél-szláv fejedelemségnek. Ismétlem, semmi szükség nincs reá, hogy a különben is bonyolult gazdasági jelenségeket felesleg gyanánt bevont tényezőkkel még homályosabbá tegyük. Ez általunk kizárandóknak jelölt tényezők a magok helyén a vagyonmegosztás és fogyasztás vizsgálatánál veendő szemügyre, midőn a termelők és fogyasztók közti arány is megítélés alá kerül, Adam Smithnek egy tétele szerint, mely körülbelül azt mondja, hogy minél nagyobb a hasznos munkával foglalkozók száma, s az ezek által előállított javak tömege ellentétben a pusztán fogyasztók számával, annál nagyobb a nemzet jóléte.

A termelés jelensége — még ha igen egyszerű konkrét esetben figyeljük is meg — összetett jelenség. Fel lehet és fel is bontották tényezőkre. Ma már nem vitatkoznak róla, és általában megegyeznek három tényező felvételében: természet, munka és e kettő eredménye a tőke. Mindeniknek meg van a maga praegnans természete. Tulajdonképen a nemzetgazdaság tudományának azon törvényeket kellene kutatni, melyek szerint e három tényező együtt működik. Azonban célszerűbb külön-külön megfigyelni azokat, s annyiban szükséges is, mert nem mindig egyesül egy termelő személyében mind a három, hanem más-más személy képviseli az egyiket úgy mint a másikat; mindenik fellép a maga igényével, midőn a termésen osztozni kell, s ekkor jó, ha szabatos számla van elkészítve a teljesített közreműködésről. Tényleg ilyen nagyon szabatos számla nincs. A tudomány feladata részrehajlatlan vizsgálat

által mindig jobban-jobban megközelíteni a szabatosságot, elejét véve ez által sok társadalmi torzskodásnak, a mi ma már némely államban meglehetősen izgatja a kedélyeket.

Szerzőnk a közönségesen elfogadott rendben áthalad az egyes termelési tényezőkön, nagyobb gondot fordítva a leírásokra, mint a törvények felállítására. Így pl. a munka jogviszonyáról szóló fejezetben ismerteti a munkás különböző társadalmi és jogi helyzetét a történelem különböző korszakaiban. Én azt hiszem, hogy inkább helyén való lett volna kutatni a rabszolgaság, jobbágyság és a szabad munka gazdasági indokait, határait és természetöket.

A többi itt következő cikkről egyenként meg nem emlékezhettünk. Jellemzésökre elég lesz annyit mondani, hogy igyekeznek felsorolni a feltételeket, melyek alatt a termelő tényezők munkásságukat megejtik. Egészben véve nincs idevágó észrevételünk, bár némely részletet, kifejezést másképp szerettünk volna, s egyben-másban a bővítés nagyon felférne.

Nem hagyhatjuk azonban szó nélkül a tőke meghatározását, A kérdés megvilágítása végett hallgassuk ki Stuart Mill-t. „Az, a mit a tőke a termelésnél végez, a munkához szükséges hajlék, védelem, eszköz és anyag szolgáltatása s a munkások táplálása a munka alatt, és másnemű fentartások. Ilyenek azon szolgálatok, melyeket a jelen munka a multtól és a mult munka gyümölcsétől kíván. Mindaz, a mi a célra van rendeltetve, hogy t. i. a termelő munkát ezen különböző előfeltételekkel ellássa, tőkének neveztetik.“ Még világosabban nyilatkozik Mill, midőn azt mondja, hogy egy ember tőkéje „vagyonának egyedül azon részéből“ áll, „bármilyen is az, mely az új termelés folytatására való alapot képezi.“ Evvel szembe állítjuk most szerzőnk meghatározását. „Azon javakat,“ — mondja ő, — „melyek a termelésnek szolgálnak vagy további munkát igényelnek, hogy használatra alkalmasabbakká váljanak, *tőkének* nevezzük.“ Kettős hibája van ennek a meghatározásnak : hiányos és nem szabatos, homályos. Belőle csak annyi állhat meg, „melyek a termelésnek szolgálnak.“ A többi az alkalmazásban oda vezet, hogy olyan jószágokat, melyek minden további feldolgozás nélkül használhatók, nem volna szabad tőkének tartanunk. Így az eszközök és szerszámok nagy része, — melyek a kis iparos tőkéjét képezik, — nem volna tőkének tekinthető, ki lennének zárva az összes élelmezésre szánt jószágok. A legfőbb hibája pedig a defini-

tiónak az a feledékenység, melylyel ignorálni látszik azon fontos körülményt, — a mit sociálisták sem szoktak tekintetbe venni, — t. i. hogy a tőke az öntudatos, magát mérséklő, tehát jelentékenyen fejlődött emberi szellem önuralmának a gyümölcse. Megpróbáltuk e meghatározás hiányait egy másik azt néhány sorral alább követő meghatározással felvilágosítani. Rutul jártunk. Megesett, — a mi dicséretére legyen mondva könyvünknek, csak ez egy alkalommal történt, — hogy ezt a mindjárt idézendő tételt nem tudtam megérteni. Így hangzik : „a tőke a javaknak bizonyos viszonya a termeléshez.” Őszinte ember lévén, bevallom, hogy e tételt nem értem, de egyuttal megjegyzem, hogy azért annak értékére nézve, a saját felfogásbeli gyengeségem előnyére, hátrányosan nem következtetek.

A tőke tárgyalásánál még csak a forgó és álló tőke meghatározásaira nézve teszek észrevételt. Szerző nem volt képes ezt a két fogalmat szabatosan meghatározni, s azért körülírásokkal élt. Én magam is helyeslem az ily eljárást, ott a hol szükség van reá. De itt könnyen lehet alapot találni, melyen a meghatározásnak ki kell indulni. Minden tőkének, legyen az álló vagy forgó tőke, a rendeltetése az, hogy a termelésben elhasználtassék vagy legalább átalakuljon. E tekintetben a forgó és álló tőke közt nincs különbség. Mire építsük tehát a meghatározást? A minőségi alkotó rész mind a kettőben ugyanaz és pedig ismeretes, t. i. mindkettő tőke. A célja mind a kettőnek ugyanaz. Azt hiszem célunkra vezető lesz, ha egy matematikai módszerhez folyamodunk. A mennyiség-tan ugyanis tudja, hogy két tényező közül, melyek egy közös harmadikkal egyértékűek, ha az egyik ismeretes vagy adva van, a másik kiszámítható. Legyen, hogy a forgó és álló tőke fogalmai adják együtt a tőke fogalmát, s ezt jelöljük b -vel; legyen az ismeretes tényezőnek, a forgó tőkének a jele: a . A képlet következő lesz:

$$a + x = b$$

$$x = b - a$$

A b ismeretes, mert hogy mi a tőke azt tudjuk. De hogyan vegyük a -nak, a forgó tőkének a definitióját. A tőke használhatóságának a legkisebb mértéke megállapítható. Egyetlen tőke se használható el egyszerűen kevesebbszer. Az a tőke, a mely egész állagával részt vesz a termelésben; átalakul, megváltozik, megsemmisül a termelés céljához képest: az a forgó tőke. A forgó tőkével a javak tartóságának beláthatatlan sora kezdődik, s mindaz álló tőke. Az álló

tőkének positiv definitiója tehát nincs; negative azt lehet mondani: mindaz, a mi nem forgó tőke.

A következő lapokon oly fontos kérdések tárgyaltnak, hogy lehetetlen azokra csak egy futó pillantást is vetnünk. Pedig igen sok szó fér a forgalom elméletének, az árképződés törvényeinek, coefficientseinek az előadásához. Rendkívül hiányos a pénz módosító befolyása a gazdasági jelenségekre, különösen el van mellőzve az a viszony, mely létezik a természetes ár és a piaczi ár közt a pénz közvetítése folytán.

Még kevésbé bocsátkozhatunk bele a jövedelem-elosztás elméletének vizsgálatába. A nemzetgazdaságtannak ez a legnehezebb feladata. Szerző szerencsés világossággal tudta előadni a tudomány vivmányait, ámbár óvatosan igyekezett kikerülni azon bonyolított esetek vizsgálatát, melyek tökéletes megoldása a jövőnek van fentartva. Határozottan ki kell emelnünk, hogy legtöbb gondot a munkabér elemzésére fordít, minek eredménye az, hogy a magyar nyelven irt eredeti dolgozatok közt az ő fejtegetései a munkabérre vonatkozólag a legsikerültebbek. Sokkal kevésbé sikerült a tőkekamat és a vállalkozói nyereség vizsgálata.

A javak fogyasztásával s az e tárgyra vonatkozó történeti kuriózumok elbeszélésével szerző is nagy előszeretettel foglalkozik, bár nem nyújt olyan nagy adathalmazt, mint pl. Roscher. Pedig a fogyasztás kérdése egészben véve nem tárgya a nemzetgazdaságnak. A nemzetgazdaságtan megkivánja a fogyasztástól, hogy csak azon jövedelmi felesleget vegye igénybe, mely a tovább-termelésre és a beruházásokra szánt költség, meg a véletlen esetekre félreteendő tartalék-alap levonása után fennmarad. Ha meg van adva a tovább és pedig a fokozottabb termelésre a kilátás, mely arányos lépést tart a népesség haladásával: akkor a maradék a fogyasztás használatára marad. Hogy mikép és mire fogyasztják el ezt a maradékot, ahhoz a nemzetgazdaság tudományának semmi köze; azt megbírálni és a fogyasztás útjait kijelölni az etikának és társadalmi erkölcsök és szokásoknak a feladata. Van azonban egy neme a fogyasztásnak, melylyel a nemzetgazdaság tudománya is számolni tartozik: s ez a munkások fogyasztása a termelés alatt, mit hozzá kell számítani a termelési költséghez. Továbbá a fogyasztók és a termelők, s az általuk előállított javak mennyisége közti viszony vizsgálata szintén a national-oekonomia dolga.

Ime végig tekintettünk dr. Földes ur nemzetgazdaságtani kézikönyvének elemi részén, sajnálva, hogy a könyv második részével az alkalmazott nemzetgazdaságtannal nem foglalkozhattunk. Bárcsak az általunk kitűzött kisebb feladatnak felelhetünk volna meg kellőleg óhajításunk szerint! Talán lesz rá alkalom helyre-
 ütni a hibát.

Azon igyekeztünk, hogy igazságos mértéket alkalmazzunk ez általunk bemutatott műre nézve. Kétségkívül igen jól fogja használni azt a tanuló ifjúság, mert megvan benne a jó tankönyv tulajdonsága: eredetiségre nem tör, rövid, s végre nehéz kérdésekkel nem foglalkozik. Fogalmat szerezhethet belőle az, a kire nézve a nemzetgazdasági törvények megfigyelése új. S épen a tanuló ifjúságra nézve nagy szerencse, ha első olvasmányából józan és egészséges tanokat merit. Ily módon lassanként alaposabb gazdasági nézeteket fog elhinteni az iskola a társadalom minden rétegében. Meg vagyok győződve, hogy dr. Földes ur könyvének is része lesz a jó mag elhintésében, bár egészben véve a tankönyvek gyümölcsöző hatásáról nagy véleménynyel nem vagyok.

— y. —

Gróf Károlyi Sándornak a tiszavölgyi társulat központi bizottsága által 1881. máj. 7-én tartott ülésén benyújtott emlékirata.

Gróf *Károlyi* emlékirata első sorban eszmegazdagsága által tűnik ki. Gyakorlati szempontból való becsességét pedig leginkább azon körülmény igazolja, hogy a Tisza-Körös-Maros menti munkálatokra és intézkedésekre vonatkozó 1881 : 52. t. cz. is — mely az emlékirattal egyidőben készült — csak oly dolgokat érint, a melyeket az emlékirat is tárgyal. Jóval tágasabb keretben mozog azonban gróf Károlyi emlékirata. Kiterjeszkedik minden, a Tiszaszabályozás körül szükséges teendőre. Miután a kormány is kilátásba helyezte, hogy a legközelebbi ülésszakban a törvényhozás elé a még szükségesek iránt javaslatot nyújt be, az emlékirat részletes megbírálását akkorra tartjuk fen, a midőn a kormány javaslata ismeretes lesz. Addig is azonban a következőkben közöljük ezen érdekes és becses emlékiratot.

I.

A „Tiszaszabályozás“ a z eddigi tapasztalatok nyomán rossz jövedelmezőségű vállalatnak bizonyult mindazon fényes remények daczára, melyeket ahoz alkotói, de sőt utánuk az első évtizedekben a vállalat első élvezői kötöttek.

Ez onnét van, mert a felső átmetszések gyorsan vezeték le a vizet a folyó alsó szakaszaiba, hol az, nem találván többé oly nagy számú átmetszést, mint fent, de az esésnek is tetemes részét veszelve, folyásában meglassul, mi által a felülről érkező víztömegek az alsó szakaszokban egymásra halmozva, — a mint mindnyájan tudjuk, — az árvíz-szin emelkedését idézik elő.

De előidéztetik ezen állapot az által is, hogy a víznek nem engedtetett elégséges ártér. És ebben újabb okot találunk az árvíz-szin emelkedésére.

De a hajósok is állítják, hogy a folyó alsó szakaszaiban oly iszapoklások észlelhetők, melyek hajdan elő nem fordultak. Ezen utóbb említett tény, mely azonban nincs kétségtelenül beigazolva, szintén nagy mérvben hathat egykoron; azonban alig képzeljük, hogy ezen eliszapoklás már jelenleg is az árvíz-szin emelkedésének nagyobb okozója lehessen. Ugyancsak ily csekély mérvben hat a víziszin emelkedésre az erdőknek a Tisza és a mellékfolyók felső részein történt nagyobb mérvű irtása.

A külföldi szakértők is felteszik véleményes jelentésükben, hogy az alsó Tiszanál az árvíz-szin emelkedése még nem érte el azon tetőpontot, a mely várható, a mennyiben felső átmetszései még nincsenek teljesen kiképződve. Ennélfogva mindaddig, míg oly viz-műtani felvételekkel nem fogunk birni, melyekből ki fog tűnni, hogy mily magasságu lehet a jövőbeni árvizek színe, nem fog lehetni a végleges műszaki tervet sem megállapítani. Lehetséges azonban már most, meghatározása azon műszaki teendőknek, melyek a legbözelebbi jövőben mint el nem odázhatók, teljesítendőek lesznek.

A Tisza szabályozása még újabb pénzáldozatokat igényel, ha mindjárt ezen áldozatok, nagyban és egészben véve, a megmentendő földek jövedelmezősége által meg nem térülnének is. Daczára ezen mostoha kilátásnak, nem engedhető meg, hogy valamely társulat azért, mert munkájából többé nem lát hasznót, töltéseit elhagyja, mert minden egyébtől eltekintve, ez által veszélyeztetné azon magas

parti birtokokat, az ugynevezett fensikokat, melyeket hajdan, a szabályozás előtt az árvíz nem érintett.

Az állam a fensiki birtokok védelméről éppannyira, mint az ármentesítő társulatok biztonságáról gondoskodni tartozik s ezen kötelezettsége az 1879. évi XXXIV. törvénycikkben is talál kifejezést, mely elrendeli, hogy a kormány azon munkálatokat, melyeket valamely társulat hanyagul vagy helytelenül visz keresztül, állami költségen eszközöltesse, fentartván az előlegezett pénzösszegnek végrehajtás útján leendő beszédését.

De nem is lehet arról szó, hogy az összes tiszavölgyi társulatok elhagyják eddigi szabályozási műveleteiket, mert, ha valamenynyien így cselekednének is, még mindig nem lenne elérve az, hogy a víz-szin az előbbeni, t. i. a szabályozás előtti magasságra süllyedne.

Ugyanis az átmetszések, melyeket az állam az ötvenes években és azóta készíttetett, ekkoráig legnagyobb részben kiképződtek, s a folyónak aránytalan gyorsítását okozván, még mindig magasabb árvíz-szint fognának előidézni az alsóbb vidékeken még akkor is, ha a jelenlegi töltések nem léteznének, olyannyira, hogy az árvíz a hajdan vízmentes fensiki területeket is ellepné.

Ennélfogva részint ezen területek védelmezése tekintetéből, részint pedig azért, mert néhány — kevés — társulat jelenleg is hasznot huz a szabályozásból, szükséges a szabályozást továbbra is fenntartani, s mindazt megtenni, mit e tekintetben a vízműtan el nem odázható követelményként tüntet fel.

A teendő befektetések a szorulatok kibővítésére, továbbá a töltések emelésére és erősítésére, padkák készítésére lesznek fordítandók, nevezetesen ezen töltések azon pontjainak erősítésére, melyek a habverésnek különösen ki vannak téve, ez által megmentetnének az érdekeltek azon élet-halálküzdelmektől, melyekben őket majdnem minden tavaszon látjuk.

A töltések ezen veszélyes pontjait be kellend burkolni szilárd anyagokkal, milyenek kő, téglá, klinker, beton, mely anyagok azonban mind újabb milliókat vesznek igénybe. Kívánatos lenne e végből a felső Tiszán némely Kőbánya megszerzése, Szolnokon a mátrai szén közelségénél fogva egy nagyobb szabású klinker-gyár elkészítése, kapcsolatban oly hajózási vállalattal, mely évek során

át lenne hivatva a töltések beburkolandó helyeire elszállítani az anyagot.

Másrészről azonban tekintettel arra, hogy a magas parton lévő tanyák, falvak, városok még mindig nem tekinthetők a töltések emelése, szélesbitése s részbeni burkolása által teljes biztonságba helyezettnek; szükségesnek mutatkoznék törvényhozás útján leendő elhatározása annak is, hogy ezen vízveszély ellen a fenyegetett helyek erős körtöltésekkel véttessenek körül. Nemkülönben üdvösnek fog mutatkozni, ugyancsak a magas parti birtokok megvédhetőse tekintetéből, egyes helyesen előre megállapítandó tervek szerint a fensikon végig vezetendő oly keresztöltések készítése is, melyek a netalán megszakadt külső gáton át befolyó vizet fentartani képesek legyenek s ez által a magas parti birtokok megvédessenek. Különben is ezen töltések épen azért, mert magas parton építtetnének, nem kellene, hogy magasak legyenek, — ellenben a nagyobb ellentállás kifejtése céljából széleseknél kellene lenniök. Ily töltések sokszor országutakul is volnának használhatók, mi által szilárdságuk csak még inkább biztosíthatnák. Ezen munkálatok közmunkával készíttetnének el s évekre előre megállapított terv és rendszeres beosztás szerint lennének eszközözlendők.

A jövedelmezőség biztosítására tekintve el kellene készíttetni a fakadó és szivárgó vizek ellen szükséges belső töltéseket és zsilipeket; s a töltés-rendszer, — úgy a fakadó vizek elleni műveletek elkészítésével egyidejűleg, foganatosítandók lennének a belviz szabályozások. Ott, hol ezen műveletek a költségek magas volta miatt nem teljesíthetők, meg kellene határozni azon pontokat, a melyeken keresztgátak által kellene megakadályozni a vizek befolyását a társulati árterekbe, a melyeket most annyiszor elárasztanak. A keresztgátak csakis akkor lennének felbonthatók, a midőn a belviz, a recipáló folyó apadásakor, a védtöltésen e célra készült zsilipen át abba bevezethető lenne. — E végett pedig az 1840. évi X. t. cz. megváltoztatása lenne szükséges.

II.

Eltekintve a fensikon közmunkával teljesítendő munkáktól, melyek tulajdonkép pénzbe nem kerülnének, nagy költségeket igényelnének a többi, ép előzőleg elsorolt munkálatok, melyek elviselésére a társulatok egyedül magukban nem lennének képesek.

Ezen nagy költségek figyelembe vételével önkényt merül fel azon eszme : vajjon ezen társulatok, melyek az 1830. évi árviz-szin-magasság alá eső területeket vonták volt keretökbbe, a megváltozott viszonyok következtében bevonhatják-e most kötelékükbe mindazon földeket és birtokokat is, melyek azóta a magasabbodott árvizszin folytán veszélyeztetve vannak? — Annyi bizonyos, ha ez megtörténék, a társulatok igen tetemes része kétszer annyi területtel fogna birni, mint a minővel addig birt, s így esetleg az eddigi, mintegy 4 millió holdnyi területük körülbelül 8 millió holdra emelkedvén, biztos teherviselési alapot nyernének mindazon nagyszerű munkálatok teljesítésére, melyeket az imént vázlatilag elősoroltunk volt.

Ezen eljárás azonban nem lenne megegyeztethető az igazság érzetével, bármennyire elismernők is gyakorlati szempontból a társulatokra való üdvös voltát. A terjeszkedésnek, a hozzá-foglalásnak ezen módja igazságtalan, mert a Tiszaszabályozás megkezdésekor is csak az áradásnak kitett területek lettek bevonva, bárha akkoriban is tudták a kezdeményezők *Palleocapa* véleményes jelentéséből, hogy az általuk szándékoltt mederösszeszorítások létrejöttével az árviz-szinnek okvetlenül emelkedni kellend több lábbal a szabályozás előtti árviz-szin felett. Ezen előre látott körülmény daczára az alakulásnál az 1830. árviz-szin lett, mind az addig ismert legmagasabb viz-szin a társulatok által elfogadva, s a társulatok szervezési alapját ez képezte, érintetlenül hagyatván mindazon birtokok, melyek ezen magasságon fölül fekszenek. De nem is lehetett volna ezeket akkor a társulatok körébe bevonni, minthogy ezek a tiszai vízáradások által okozott veszélyeket nem ismerték.

Ezen területek birtokosait nem lehet arra kényszeríteni, hogy járuljanak azon szabályozás költségeihez, mely vészthozó lett rájuk nézve, habár ezen szabályzás ma már biztonságuk egyedüli alapját képezi, — míg viszont az is áll, hogy ha a szabályozás egyáltalában el nem készült volna, nem ismernék e területek azon veszélyeket, melyekkel ma szemben állanak.

Egy ily magas parti birtokos, az észjog szempontjából legalább bátran fordulhatna a Tisza-szabályozókhoz kívánva tőlük, hogy ők, kik kárát okozták s veszélyeket háritottak rá, e veszélyek ellen meg is védjék, esetleg pedig, ha a beállandó veszély kárát okozná, azt megtérítsék. Érvelése e részben kivihető is lenne, ha

ily irányban törvényeink lennének, s azok, a kikhez fordul, oly anyagi helyzetben volnának, hogy kívánalmainak eleget tehetnének.

Ez azonban fájdalom! nincs úgy. A társulatok legnagyobb része képtelen mindazon műveletek teljesítésére, melyeket tőlük várnak, még kevésbé lennének tehát képesek a magas partiak kárait megtéríteni. Az állam a társulatokkal e részben solidáris, a mennyiben a terveket készítette s felügyelt arra, hogy azokat az ő utasításához mérten vigyék a társulatok keresztül; de továbbá az állam eszközölte az átmetszéseket is, mint folyamszabályozási munkálatokat. Ennél fogva a morális felelősség még inkább illetné az államot, mint a társulatokat. Az állam lenne tehát köteles a netáni károkat megtéríteni.

Ez ellen azonban felhozatik az elemi kár elmélete, melynél fogva kártérítésnek helye nincs; míg az ellennézetük a szabályozás által okozott károkat nem elemi, de emberi műveletekből következő károknak tekintik, melyekért kártérítés jár. Másfelől azonban minden esetre követelhető az államtól a magas partiak megvédése. Ámde, úgy mondják, nem lehet az államtól követelni ezen áldozatokat, mert államháztartásunk állapota, — mindnyájan tudjuk — milyen mostoha.

Ily viszonyok között nehéz leendő megkímélni a magas partiakat mindazon költségektől, melyektől őket a természetjog és a helyes jogi felfogás szerint minden körülmények között meg kellene kímélni. Tényleg tehát három érdekllett féllel találkozunk, s ezek: a társulatok, az állam s a fensiki birtokos.

Jogérzetünk azt sugallja nekünk, hogy a fensiki birtokos az, a ki mindezen munkálatoknál alig vonandó be a költségekbe s az állam is csak annyiban volna bevonandó, a mennyiben a társulatok közül egyesek a rájuk kimért feladatoknak nem lennének képesek megfelelni, és a mennyiben ma már nyilván való, hogy a kormány tervei vészthozók lettek, s hogy a kivitelnél is azon kellő felügyeletet, melyet gyakorolnia kellett volna, nem gyakorolta.

A fensiki lakosok azonban tényleg már is hozzájárulnak a tiszaszabályozási töltések védelméhez, midőn őket tekintet nélkül minden egyéb körülményeikre, a közhatóság vészidején napokra, hetekre s hónapokra a legkiméletlenebbül kirendeli a töltés védelmezésére, mert hiszen, ha így nem cselekednék a hatóság, az árvíz

bizton elrombolná a töltést, mely pedig a társulati területet ép úgy védi, mint a fensiki birtokost.

Ennélfogva a fensiki birtokos hozzájárulását csupán annyiban látjuk méltányosnak, a mennyiben oly tehertől, a milyen a töltések megvédése veszély idején legalább részben, képesek leendünk őt megmenteni.

Ezen rendkívüli védelem feleslegessé tétele bizonyos mérvben a töltéseknek szilárd anyagokkal való részleges burkolása által leend elérhető. Ezen tökebefektetés egy bizonyos hányadát a lakosság, mint váltságot, melylyel a védelmi munkálatok teljesítésétől egy bizonyos részben meg fog menekülni, csakugyan el fogja viselhetni.

A kérdés csak az lesz, hogy mennyiben járuljon a burkolási költségekhez a lakosság? Ezen költség bizonyára nem lehet annyi évente, mint azon kényszerszermunka-teljesítmények értéke, melyeket most az érdekelt községek szolgáltatni tartoznak. Nem lehet pedig annyi azért, mert a burkolások az egész vonalon nem lennének alkalmazandók, hanem csak azon válságos helyeken, melyek az érdekeltség előtt jól ismervék, melyeken évente elő szoknak a veszélyek nagyobb habverések alkalmával fordulni, s melyeket évről-évre a legnagyobb erőmegfeszítéssel lehet csak megvédeni. A burkolások drágaságuk miatt csupán ezen helyeken levén alkalmazandók, magától érthető, hogy az érdekelt községek, illetve a közerő védelem idején jövőben is ki fog rendeltetni, csak hogy, ha a burkolás a veszélyes helyeken el fog készülni, sokkal csekélyebb mérvben fog az igénybe vétetni, mint eddig.

Ezekből kiindulva az érdekelt községek megterheltetése egy oly adópótlékkal, mely a társulatok által a burkolások czéljára felveendő kölcsön évi járulékait fedezné, csupán oly arányban lesz lehetséges, a milyenben várható a burkolások által elérhető kevesebb kényszerszermunka alkalmazása. Ezen arány aztán a helyi viszonyokhoz képest vonalanként és érdekeltségenként határozandó meg.

Az érdekelt községek, úgy az általuk p. o. 10 év óta teljesített kényszerszermunka mennyisége hozzávetőleg mindenkor ki lévén puhatolható, — másrészt a veszélyes helyek burkolása folytán várható kényszerszermunka-megtakarítás szintén ki lévén mutatható, nem leend nehéz azon adópótlék kiszámítása, melyet a társulatok által vise-

leendő burkolási költségek fedezésére felveendő kölcsön járulékjainak pótlására kellene az illetőknek beszoigáltatniok.

Az érdekelt községek ily módon leendő hozzájárulása egy nemét a könnyebbségnek eredményezné egynémely társulatra. Azonban ne higyjük, hogy eze hozzájárulás valamennyi társulatot megmentené a pénzügyi nehézségektől, melyekkel most küzdeniök kell.

A társulatok egy némelyike ekkor is rászorulna az állami segílyre. Meg kellene tehát állapítani mindenekelőtt azt, hogy mely társulatnak van és mennyiben szüksége állami segílyre?

Ennek megállapítására legelőbb is tudni kellene társulatonkint a gát-belebbezési, töltés-emelési, erősítési munkálatok és a burkolás költségeit, továbbá azon a fakadó és szivárgó viz elleni védműveletek költségeit, melyek nélkül a társulatok területei után jövedelmezősségre egyáltalában nem lehet számítani. Különösen meg kellene tudni azt is, hogy a szolnok-titeli jobb parti társulatok közül, melyek azok, a melyeknek töltései folyamszabályozási szempontokból elhagyandók. Ki kellene tüntetni továbbá, hogy a magas part védelmére emelendő gátak, — ott, hol a jelenlegi töltések folyamszabályozási szempontokból elbontandók volnának, — mibe fognak kerülni? Ezekre nézve kimondandó lenne, hogy ezek felépítése me-reven az államnak, mint folyamszabályozónak, képezendi terhét.

Ki kell mutatni továbbá a töltés-bellebbezések által származó költségeket, a melyek szintén a kormány helytelen terveinek lévén következménye, szintén az állam által, mint a folyamszabályozás intézője által lennének viselendő.

Midőn mindez egyaránt ki lesz puhatolva és az állam műszaki közegei által jóváhagyva, akkor számot kell vetni minden egyes társulattal az iránt: vajjon a kiadásokra szükséges kölcsön évi törlesztési részleteit és kamatait a társulati terület jövedelme egyremásra egész biztonsággal fedezni fogja-e vagy sem?

E czélból egy oly bizottság lenne kiküldendő, melynek szakértői véleményében a kormány ép annyira, mint az érdekelték, bizvást megnyugodhatván, az általa bemutatandó egyes mérlegek szerint ki fogna tűnni, hogy a községekre esendő burkolási költségek, továbbá a magas partokon állami költségen készítendő azon töltések, — melyek némely társulati töltéseknek, — folyamszabályozási szempontból leendő elhagyása következtében váltak szükségessé, —

végül az állam költségén készülendő töltés bellebbezési munkálatok és az ezzel járó területi kisajátítások árának levonása után, mily összeg marad a társulat által fedezendő, nemkülönben mibe kerülne társulatonkint a töltések emelése, ezek erősítése; végül azon műveletek, melyek segélyével a fakadó hó- és esővizektől leginkább megmenteni lehetne az érdekelteket, és ezen költségek viselésére mennyire képes az illető társulat? Vagy a mennyiben ezen költségösszeg egy részét a társulat nem képes elviselni, az esetre, ha a kérdéses munkák fenntartása akár folyamszabályozási szempontból, akár pedig magas parti birtokok, faluk, városok megvédésére szükséges, a hiányt fedezze az állam.

Valószínű, hogy ezek után ki fog tűnni, hogy az államnak sok milliónyi kiadást kellend magára vállalnia. Azonban a kiadások kamatai bőséges fedezetet találандanak, ha figyelembe vesszük azon tényleges kiadásokat, melyeket az állam évente védelmi munkálatokra tesz. De ki fog kerülni az államra esendő terhek kamata még akkor is, ha az általa kiadott védelmi költségektől eltekintve, a helyesebben keresztül viendett szabályozás következtében sok helyen, hol eddig az állam sok százezerre menő adóelengedést volt kénytelen évente tenni, ezen adóelengedést nem kell megadnia; mert mindaz, a mi a földek megmentésére és jövedelmezőségük emelésére szükséges teendő volt, már teljesítve leend.

Ezekből folyólag a kormány felhivandó lenne arra, hogy végre valahára mutassa be azon műszaki tervezetet, melynek alapján addig is, míg a végleges műszaki terv elkészülhet a társulatok által, de részben az állam által teljesítendő kiadások megismertethessenek.

Ezen műszaki tervezet megállapítása után kíváncsnak mutatkozik a már jelzett bizottság kiküldése, mely a költségek fedezetét puhatolná ki. S végül az államra eső költségek kiutalványozhatása iránt a kormánynak a törvényhozás elé javaslatot kellene terjesztenie.

Ily irányban cselekedve, valamennyi társulat részint kölcsön, részint állami segély folytán azon, annyira kíváncsnak helyzetbe juthatna, hogy a töltéseket teljesen jó karba hozva, fakadó vizeitől és a belvizektől a lehetőségig megszabadulva, a most elősorolt költségek, valamint netalán régiebb adósságok tekintetében továbbra is fenntartva külön költségvetését, a jövőben, midőn gátjai teljesen el lesznek készítve, vagy pedig az ezekre szükséges pénz már folyóvá

téve, össze fog olvadhatni azon szomszédos társulatokkal, melyekkel hydrographicus szempontból véve ugyis egy egészet képez.

III.

A társulatok vizszerkezetenkinti csoportosítása az 1830. évi árvizszin szerint történnék. A jövőbeni kiadások tekintetében teljes közösség lenne kimondandó; a régiebb adósságok és jelenlegi helyrehozási költségekre nézve azonban a financiai különállás fennmaradna.

Ily pénzügyi helyzet egyöntetű társulatok létrejövetelét engedné reménylenünk, melyek majdan mind műszaki, mind pénzügyi feladataiknak képesek lennének megfelelni.

Igy pl. műszaki egységnek tekintjük a Maros, Tisza és Duna közt levő társulatok egyesítését.

Ugyanily egyesítését gondoljuk a Körös balparti, a Tisza és Maros közti társulatoknak. Ugyanily szerkezet lenne alkalmazandó a Körösök és a Berettyó vidékére, továbbá a Körös, Berettyó jobb partjától fel a Felső-Tiszáig. Így kellene eljárni nemkülönben a szatmári vizek érdekeltsegeire nézve is a jobb parton -- hasonlóan főcsoportokra kellene osztani vizszerkezetek szerint az érdekeltsegeket.

Minden ily ujonnan alakított társulat, midőn az az 1871. évi XXXIX., az 1874. évi XI. t. cz., illetőleg az 1879. XXXIV. t. cz. értelmében autonomicus szervezetet nyerne, egyuttal felügyeleti tekintetben egy oly kormányi kiküldött alá helyeztetnék, a ki állandólag mindazon jogokkal lenne felruházva, melyeket a most idézett törvények az alispánnak, a törvényhatóságnak, vagy a kormánybiztosnak adnak.

A kormány felügyelő közege, illetőleg a vizi biztos mellé folyammérnök adatnék, kinek műszaki felügyelete alá rendeltetnének a hydrographikus egységet képező területek.

A vizi biztosok fölött kir. biztosi minőségben állana egy oly hivatalnok, a ki az összes tiszavölgyi ügyek vezetésével lenne megbízva, s kinek viszonyát a miniszteriumhoz külön törvény határozná meg. Ezen hivatalnok rendelkeznék a miniszteriumból kirendelendő műszaki és administratív személyzettel, s tanácsát képezné az ujonnan szervezett tiszavölgyi társulatok központi bizottsága, melynek ő lenne az elnöke.

A tiszavölgyi kir. biztos feladata lenne az összhangzatot fenntartani és legfőbb vonalakban intézkedni az összes tiszavölgyi érdekeltség műszaki, pénzügyi és közigazgatási ügyeiben.

A végrehajtás az előbb említett vízi biztosok útján történnék. Ezek mind a folyamszabályozási munkálatokra, melyeket az állam teljesít, felügyelnek, mind pedig azon vízműtani műveletekre kiterjesztik figyelmüket, melyeket a társulatok tartoznak véghezvinni; ők állapítják meg a társulatok által teljesítendő munkálatok sorrendjét, mérvét és idejét. Ha aztán a társulatok e megállapított tervet nem érvényesítik, a megjelölt munkálatokat bármi okból nem teljesítik, néhány napi fellebbezési határidő fenntartása mellett, a társulatokat a rájuk rótt munkálatok teljesítésére kényszeríthetik, s megtagadás esetén végrehajtás terhe alatt állami költségen a folyam-mérnök segítségével eszközölthetetik a szükséges munkálatokat. A vízi biztosok feladata továbbá: felügyelni a magas parti védtöltések, esetleg védelmi vonalul felhasználható közutak, valamint a városok és falvak körül emelendő körgátak kiépítésére és jó karban tartására és esetleg feljelenteni a törvényhatóságok e részbeni mulasztásait illetékes belyen.

Ugyancsak ezen vízi biztosok egyik feladatát képezi a felügyeletök alá bizott területeken, a belviz szabályozó társulatok szervezése és az ezek feletti felvigyázat.

Ők határoznák meg a belvizek elzárására szükséges gátak, netalán zsilipek megnyitásának vagy elzárásának idejét. Ők határoznának, mint első fokú közigazgatási bíróság mindazon ügyekben, melyek eddigelé vízi ügyek körül az alispánt vagy a törvényhatóságokat illették, s azon tárgyakban, melyek netalán jövőben a vízi jogról szóló törvény elkészültével vagy vízhasznosítást illetőleg az ő biráskodásuk alá fognának helyeztetni.

A vízi biztosok vész idején a törvényhatóságok területén létező közerőt kirendelhetik; a területükön levő törvényhatóságok, valamint a vízszabályozási társulatok minden hivatalnoka tartozik az ő intézkedéseiknek engedni. Ők állapítják meg a védelem módját a folyammérnök meghallgatásával s az egyes, veszélyeztetett pontokon vészbizottságokat szerveznek, ezeknek elnökeit ők nevezik ki, s állapítják meg hatásköreiket.

Az elmondattakat röviden összegezve az alább következő indítványt terjesztem elő:

I n d i t v á n y.

1. Addig is, míg az ezentul rendszeresen gyűjtendő vizműtani adatok alapján a Tiszavölgyet illetőleg a végleges szabályozási terv megállapítható lenne, intézkedés történjék az iránt:

a) hogy a szorulatok folytán szükségessé vált töltésbellebbezések jelöltessenek meg;

b) hogy a töltéseknek méretei az 1881. évi tapasztalatok felhasználásával mind magasságukra, mind szélességükre, mind pedig a padkákra nézve újból állapíttassanak meg:

c) hogy a társulatok a veszélyesebb helyeken töltéseiket szilárd anyaggal burkolják;

d) hogy az u. n. fensiki, de a legujabb tapasztalatok szerint már vizárnak kitett területeknek külön parallel, illetőleg keresztöltések általi védelme, nemkülönben az egyes társulatok és fensiki területeknek keresztöltések útján több szakaszra való felosztása a netaláni vízveszély lokalizálása czéljából már most megkezdessék;

e) hogy a fakadó és szivárgó, valamint a kívülről beömlő vadvizek, illetőleg a belvizek szabályozása ott, a hol az érdekelttség közönyösnek mutatkozik, az 1874. XI. törvénycikkben nyert felhatalmazásnál fogva a kormány által hajtassék végre;

f) hogy a veszélynek kitett városok és községek körgátak építésére köteleztessenek.

2. A felmerülendő költségeket illetőleg elvül mondassék ki, hogy:

a) a mederszabályozási költségek ezentul is az állam által viseltessenek;

b) egyedül az állam terhét képezze oly magasparti töltések emelése, melyek szükségessé válnak egy némely most meglévő társulati töltésnek folyamszabályozás végett netalán történendő elhagyása következtében;

c) az u. n. fensiki területek külön védelmére indítványozott kereszt- és illetőleg parallel-gátak, valamint a körtöltések is közmunka-erővel, s annak rendszeres felosztása szerint készíttessenek el;

d) minden egyéb költségek e társulatok által viseltessenek, a burkolási költségekhez azonban az érdekelt községek a kormány

által megállapítandó átalány-összeggel pótható útján hozzájárulni tartozzanak ;

e) a mennyiben a társulatok ereje a költségek viselésére elegendőnek nem mutatkoznék, az állam tartozzék a hiányt pótolni, melynek mérve egy vegyes bizottság által állapíttassék meg.

3. A társulatok köteleztessenek vizszerkezeteként az 1830. évi vizmagasság alapján olykép egyesülni, hogy az eddigi, valamint a fentiek folytán felmerülő költségek még külön számlán számoltassanak el, az ezután felmerülendő költségekre azonban financialiter is egybeolvadottaknak legyenek tekintendők.

4. Minden vizszerkezet fölébe azon jogok gyakorlására, melyeket rendes körülmények között az alispán, illetőleg megyei hatóság, rendkívüli körülmények között pedig a kormánybiztos gyakorol, egy-egy vízi biztos állíttassék fel; ugyanennek hatáskörébe tartozzanak az alispán, illetőleg megyei hatóság hatáskörébe utalt egyéb vízi ügyek, valamint a mederszabályozási munkálatok feletti felügyelet is, nemkülönbén vízvédelem esetén a legfőbb rendelkezési jog. Ezen közeg mellé minden vizszerkezetnél egy-egy folyam-mérnökség szerveztessék.

5. Ezen vízi biztosok fölöttes hatósága a tiszavölgyi kir. biztos legyen, ki is a tiszavölgyi társulat központi bizottságának elnöke, kinek továbbá műszaki és administratív személyzete a miniszteriumból rendeltetik ki s kinek viszonyát a miniszteriumhoz, különösen pedig azt, hogy mennyiben ruháztatik át reá a közlek. miniszterium által gyakorolni szokott hatáskör, külön törvény állapítja meg.

6. A vízi jogról szóló törvényjavaslat mielőbb készíttessék el és terjesztessék a törvényhozás elé.

7. Mindezen ügyekben érdemleges intézkedés előtt a „Tiszavölgyi társulat“ központi bizottsága s esetleg az érdekelt társulatok is hallgattassanak meg, s a központi bizottság a kir. biztos állandó tanácsát képezze.

Bismarek adópolitikája. A német birodalmi cancellár tevékeny szelleme nyugalmat nem ösmer. Külpolitikájának a csatatéren kivívott nagyszerű eredményei után a belpolitikájára, utóbbi időben különösen az adóreformra terjesztette ki figyelmét. A mint a vér és vas emberét a külpolitikában az erőszak vezérelte, úgy belpolitikát is erőszakosság jellemzi. Csakhogy külpolitikájában — Las-

ker jellemző mondása szerint — politikai ellenfelei is kénytelenek hivatásszerű működésének hódolni: míg a belpolitikában az engedékenység véget ér, és itt lépten-nyomon heves ellenzékkel találkozunk. Érdekes dolog a legközelebbi időben az adópolitika terén vívott küzdelmeit figyelemmel kísérni.

Bismarck 1881. évi márczius havában a birodalmi gyűlés elé három törvényjavaslatot terjesztett: törvényt a söradóról, törvényt a birodalmi bélyegadókról és törvényt a katonai szolgálat alá nem eső védkötelezettek megadóztatásáról. A törvényjavaslatokat egyidejűleg egy külön emlékirattal is kísérte, mely az adóreform jelentőségével és további fejlődésével foglalkozik.

A söradóról szóló javaslat lényegileg nem új intézmény és rendszerileg nem is jelent haladást, a mennyiben nem képezi alapelvét a szesztartalomnak fok szerinti megadóztatása, hanem maradt, a mi eddig volt, puszta malátaadó. De reformintézkedéssé válik általános birodalmi jellege és a tetemes adóemelés által, melyet célba vesz. Kiterjed az egész német birodalomra, kivéve Bajorországot, Württembergét és a bádeni nagyhercegséget. A söradó hozadéka-
nak fele a birodalmi általános szükségletnek, fele a szövetséges államok szükségletének fedezésére szolgál, s ezen jövedelem megosztását a törvény azért javasolja, hogy az egyes államok módot nyerjenek nyomasztó országos adókat megszüntetni vagy mérsékelni, avagy ilyenek jövedelmét a községeknek átengedni. A törvény indokolása szerint, az egyes államokra nézve javasolt széles körű adóreform a birodalmi söradónak tetemes jövedelmeztetését is föltételezi, s ezen célból az adótétel a jelenleginek mintegy kétszeresévé van javaslatba hozva. Teszen pedig az adótétel 4 markot a töretlen maláta egy hektoliterje után. A számítás alapja az, hogy egy hektoliter maláta súlyaképen átlag 50.9 kilogramm van fölvéve, úgy hogy a hektoliterre javasolt 4 markos adótételből 50 kilogrammra 3.93 marknyi adó esik, a mi a jelenlegi 2 marknyi adóval szemben az adótételnek mintegy megkettőzését képviseli. Ezáltal a birodalmi söradó körülbelől elérné a jelenleg Württembergben és Elzász-Lotharingiában érvényes adótétel magasságát; mivel Württembergben az adó 50 kilogramm után 3.60 markot, Elzász-Lotharingiában körülbelől 4.40 markot tesz. De Bajorországban is, 1881. évi január elseje óta 4 marknyi az adó egy hektoliter töretlen maláta után; sőt Bádenben a hektoliter maláta körülbelől 6.30 markkal van megadóztatva. Te-

hát a birodalmi söradó fölemelése, az indokolás kifejezett célja szerint, a söradó egyformásítását szándékolja az egész birodalomban.

Bismarck a sör megkettőztetett adóemeléséből évenként 30.296 marknyi adójövedelmet remél. Nem tart a sörfogyasztás apadásától, mivel az adóemelés által a sör literenként csak egy fillérrel drágulna és ez szerinte a fogyasztást nagy mérvben és állandóan annál kevésbé csökkentené, mivel a rendes sörfogyasztók a társadalom vagyonosabb osztályaiba tartoznak. A sör mellett kiméli a pálinkát, pedig ebben is nagy adóerő rejlik, és a sörnek, a német nemzeti italnak megterhelésével valódi darázsfészekbe nyult.

A védadóról szóló törvényjavaslat mindazon keresetképes egyéneket érinti, a kik bármily okból katonai szolgálatnak alávetve nincsenek; mentvék alóla azon védkötelesek, a kik szolgálatban kapott sérelem miatt váltak szolgálatképtelenné, a kik rokkanti ellátásra igénynyel bírnak, és azok, a kik szellemi vagy testi fogyatkozás miatt keresetképtelenek. A védadó Németországban sem új, mivel eddig már Würtembergben és Bajorországban is létezik. De lényegesen különbözik a javasolt német birodalmi védadó ezektől. Würtembergben minden katonamentes, de keresetképes egyén évenként 20 frtot fizet; itt a védadó tisztán taksa jellegű. Bajorországban az adót kivetik a jövedelem nagysága szerint összeállított nyolczas fokozatban. A fokozat igen egyenlőtlen, mert 200 frtnyi tiszta jövedelemig 3 frt a védadó; 200 frttól 1600 frtig a tételek a tiszta jövedelemnek 2—5%-a közt ingadoznak; 1600 frtnyi tiszta jövedelemen fölül a védadó 100 frtot tesz, tehát a magasb jövedelmű egyének mindinkább kevesebb védadót fizetnek. A javasolt birodalmi védadó egyesíti a taksa és az adó jellegét; állna először is egy évi négy markos állandó tételből, és ezen kívül egy változó, az adóköteles jövedelme nagyságához idomuló tételből fokozat szerint. Az állandó tételt fizeti minden adóköteles, jövedelemre tekintet nélkül. A változó tétel főbb vonásaiban analog az osztályadó és az osztályozott jövedelmű adó szabványaiival. A változó tétel alól ment, a ki 1000 marknyinál kevesebb évi jövedelemmel bír. 1000—6000 marknyi jövedelemig az adótétel progressive 1%—2.5%-ig növekedik; 6000 marknyi jövedelemen túl teszen a tétel 3%-ot. Kivetése történik a földbirtokra, a tőkejövedelemre, időszakai jövedelmezésekre, az ipari hozadéokra és bármily hasznot hajtó foglalkozásra. Az adóköteles fizető képességére befolyó különös körülmények, u. m. gyermekek nagy száma,

szegény rokonok eltartásának kötelezettsége, tartós betegség, különös balesetek és egyebek, a változó tétel kiszabására mérséklőleg hatnak olyképen, hogy az adóköteles egy alábbi fokra sorolható, a legalsóbb fokon pedig fölmentést eredményezhetnek a változó tétel alól. A védadó hozadéka a törvényjavaslat szerint a birodalmi pénztárba folya. Az adóelengedések, mérséklések és visszatérítések, továbbá a beszédési és kezelési költségek levonása után mutatkozó tiszta jövedelem, a szövetséges államok közt a népesség azon aránya szerint lenne felosztandó, a melyben a matriculáris járulékokat fizetni kötelesek. A törvényjavaslat indokolása kiemeli, hogy azon ifjak száma, a kik a sors által, vagy valamely csekély testi hiba miatt, vagy más, a keresetképeséget ki nem záró indokból a katonai szolgálat alól felmentvék, igen tetemes, sőt meghaladja azok számát, a kik a tényleges szolgálatnak megfelelnek. Az ezen tényben rejlő méltányossági indok miatt a törvény ellen nem lehet kifogás. Helyeselhető a védadónak taksabeli és adóbeli kettős jellege is, minthogy különösen az utóbbi adómentes minimumánál és progressiv jövedelmi adó természeténél fogva, az adózó fizető képességéhez idomulni törekszik. De viszonylag az egyéb tetemes egyenes adókhoz, kifogásolható az adó magassága, a mi abból is kitetszik, hogy hozadékát az indokolás az előző évek katonai mentességei nyomán csupán Poroszországra nézve 16.090,000 markban számítja ki.

Tág területet foglal magában a birodalmi bélyegadók beszédéről szóló törvényjavaslat. Tárgyai a részvények és a tulajdonosra szóló értékpapírok, zárjegyek, könyvkivonatok és számlák, lombard-kölcsönökről szóló okiratok, nyugták, checkek és giroutalványok; végre lottosorsjegyek. Bel- és külföldi részvények, valamint tulajdonosra szóló értékpapírok bélyegadó 5‰, még pedig fokozatosan, 50 fillér minden 100 mark vagy ennek töredéke után. A zárjegyek után, ha szólnak váltókról, belföldi részvényekről, állami vagy más a kereskedelmi forgalomra szánt értékpapírokról, vagy sulymérték és szám szerint vett dolgokról, ha az üzlet értéke 300—1000 markig terjed, fizetni kell 10 fillért, ha 1000—5000 markig, 25 fillért, 5000 markon túl 50 fillért. Ellenben ha a zárjegyek szólnak külföldi részvényekről, külföldi állami vagy a külföldi kereskedelemre szánt értékpapírokról, ha az érték 300—1000 markig terjed, a bélyegadó 25 fillér, ha 1000—5000 markig terjed, 50 fillér, 5000 markon túl 1 mark. Számlák, jegyzékek, könyvkivonatok és egyebek.

ha a német szövetség területén kötött ügyletekre vonatkoznak, megfelelőleg a zárjegyekre megállapított értékfokozatnak 10, 25 és 50 fillérnyi bélyegadóval, ha külföldi részvények, állami vagy értékpapírok tárgyai, 25, 50 fillérnyi és 1 marknyi bélyegadóval vannak meg róva. Lombardjegyek, melyek 300 marknyi értékben vagy ezen értéken felül nemes érczek, áruk, váltók és értékpapírok elzálogosítására vonatkoznak, $\frac{2}{10} \frac{0}{00}$ bélyegadót fizetnek; 20 filléres fokozatban minden 1000 mark vagy ennek töredéke után. Nyugtáknál, akár belföldön állítvák ki, akár külföldön, de a német szövetség területén jönnek forgalomba, csupán azok kivételével, melyek 20 markról vagy kevesebből szólnak, minden egyes példány után 10 fillér a bélyeg. Checksre és giroutalványokra, vagyis oly belföldön kiállított irományokra, melylyel a kiállítónak javára írt pénzösszeg fölvétele vagy egy harmadiknak számlájára való átirása történik, ha ezen irományok, sem a váltó- sem a nyugtabélyegnek alávetve nincsenek, 20 marknyi értéken felül 10 fillérnyi bélyeg jár. Végre lottosorsjegyek, vagyis nyilvános sorsjátékok jegyei, ugy szintén a kimutatások, melyek pénz vagy nyeremények nyilvános kijátszásánál előforduló betétekről szólnak, 5%-ot fizetnek; még pedig belföldi sorsjegyeknél valamennyi sorsjegyek és kimutatások tervszerű értéke után, ellenben külföldi sorsjegyeknél az egyes sorsjegy ára után, 5 filléres fokozatban minden mark vagy ennek töredéke szerint.

A sorsjegyeknél a sorsjáték rendezője a tervszerűleg kiadott összes sorsjegyek után egyszerre köteles a bélyegadót megfizetni. A többi tárgyaknál a bélyegzés kötelessége terhel minden kiállítót és elfogadót egyaránt; a kiszabott birságra egyetemlegesen kötelezvék. A bélyegadók hozadéka a birodalmi pénztárba foly, és a népesség arányában, melylyel a matriculáris járulékokat fizetik, a szövetséges államok közt lesz felosztva.

A törvényjavaslat indokolása azt az adóreform egyik lényeges tagjának tekinti. Célja az általános adózás egyenetlenségein segíteni, mozgó értékeket a megalkóztatás körébe vonván. Az indokolás szerint a kereskedelmi, különösen a bürze- és a bankforgalomban előforduló ügyletek Németországon tényleg szintén bélyegmentességben részesülnek, különösen azért, mert a bélyegtörvények nem haladtak lépést a kereskedelmi forgalommal, hanem egy előbbi korszak maradványai. E viszonylagos mentesség annál kevésbbé van indokolva, mert a földbirtokosok és más magán egyének adósságlevelei, a jel-

zálogi üzlet költségein kívül, tetemes bélyegadóval vannak megterhelve; ugyszintén az adósvevési és szállítási ügyletek is. A törvény ezen intentióját általában helyeslik Németországon, és úgy látszik a törvényjavaslatot, a mennyiben a börze- és bankügyletek megadóztatását czélozza, némi rokonszenvvel vette a birodalmi gyűlésnek majd minden pártja. A törvényjavaslat kiegészítő részeit képezik a sorsjegyek, a nyugták, checks és girontalványok megadóztatása és ezeket az indokolás szintén alkalmas eszközöknek tartja a tőkeforgalom megadóztatására. El kell ösmerni, hogy formailag ezek is alkalmas adótárgyak, de már nem a börze- és banküzletet mint önálló iparágat, hanem inkább a pusztá, nem nyereséget hozó forgalmat sujtják, és leginkább a magán egyének fognak viselni. És úgy látszik, a törvényjavaslat ezen részei nem lényegtelen módosításokon fognak keresztül menni a törvényhozási tényezőkben.

A törvényjavaslat indokolása a bélyegadók hozadékát is számitás alapjává tette. Elösmeri, hogy a hozadékot biztosan meghatározni nem lehet. A lotto-sorsjegyek utáni jövedelmet 6 millió markra teszi, és minthogy a checks használata még szűk körben mozog, ezeket csak 500 ezer markra. A nyugtabélyeg hozadéka meghatározásánál analogiát keres az angol pennybélyegben, a hol a nyugtabélyeg 300—350.000 font sterlingre tehető. És ilyen fölötté átlagos számitás után az indokolás a javaslott bélyegadók összes nyers hozadékát évi 20 millió marknyi maximál összegben számitja ki.

A törvényjavaslatok kíséretében beterjesztett emlékirat azoknak mintegy magasabb indokolása és a cancellár általános adópolitikája irányának magyarázatára akar szolgálni. Csakhogy az emlékirat épen nem meríti ki a cancellár czéljai magyarázatát, és nem egyéb rövid, meglehetősen általános elmefuttatásnál. Egymással szembeállítja az indirect adókat a direct adókkal, és amazokat az utóbbiak rovására kiemeli. Az indirect adók előnyeiül említi az adószedés kényelmes módját, a végrehajtó és a zálogolások nélkülözhetőségét és az adófizetés ideje és mérve czélszerűségét, de legfőbb előnyének találja kiegyenlítő hatásukat, melynélfogva az indirect adónyomás folyton mozgó, a helyi viszonyokhoz és a kereskedelmi kapcsolatokhoz alkalmazkodó módon mindazon egyének közt megoszlik, kik a termeléstől, illetőleg a behozataltól kezdve a fogyasztásig az adótárgy tekintetében kérdés alá jönnek. Az indirect adókat magas-

talva az emlékirat, azt vallja, hogy a direct adók mellett felhozni szokás előnyök legfeljebb elméleti beccsel bírnak. Hangsúlyozza, hogy noha az elmélet szerint a direct adókban mindenki erejéhez képest van megadóztatva, a gyakorlat ennek ritkán felel meg. Az adózó fizető képességét nem mindig hiven fejezi ki jövedelme, eltekintve attól, hogy azt megközelítőleg megmérni többnyire lehetetlen; mert családi viszonyok, egészségi állapot, helyi és más körülmények tényleges különbségeket hoznak létre. Az elméleti összekodás után az emlékirat, más nagy államok adózási eredményeit összevetve, úgy találja, hogy az állami kiadások fedezéséhez sokkal nagyobb mérvben járulnak az indirect, mint a direct adók és e szerint az indirect adók belterjesebb kifejtése képezné az adóreform egyik sarkelvét. Csakhogy az indirect adók magasztalásában és a direct adók kicsinylésében gyökerező sarkelv már a törvényjavaslatok benyújtásával van megsértve, köztük csak egy indirect és két direct adó lévén. A cancellár adópolitikájának kulcsa nem a pénzügytan elveiben rejlik, de világos célja bőséges birodalmi adóforrások nyitni. És ezen intentió mellett az elméleti megalapítás nem egyéb, mint külső mez, mely arra szolgál, hogy a javaslatok a törvényhozás előtt ajánlatos formában jelenjenek meg.

Mélyebb betekintést engednek Bismarck lelkületébe az emlékirat utolsó sorai. Ezekben bevallja, hogy birodalmi jövedelmi források nyitását szükségesnek tartja, a végből, hogy a községi terheken könnyítsen, olyan kiadásoknak az állam rovására való átvétele által, melyek állami célokra szolgálnak, milyenek az iskolai, szegényügyi, rendőri és közigazgatási érdekekben tett kiadások. És ezen intentió indokolásánál oly elveket fejt ki az emlékirat, melyek az önkormányzat elveivel ellenkeznek, és melyek a községi hatáskörnek megszorítása mellett az állami hatóság részéről a legmesszebb terjedő beavatkozást eredményezhetnék. Az emlékirat szerint a felserdülő ifjuság szellemi képzésének előmozdítása, a keresetképtelenek fenntartásának biztosítása, a törvény követésének előzetes felügyelete és a személyi létszám biztosítására előirt hivatalos cselekmények teljesítése állami követelmények, és az állami összeség fennálltát és virágzó fejlődését a legközvetlenebbül érintik. E feladatok teljesítése, az emlékirat szerint, nem háriható állandón a községek vállaira, a nélkül, hogy az állam kiegyenlítő támogatással segítségére ne jöjjön.

Az emlékirat okoskodása helytelen következtetést tartalmaz, mert abból, hogy az általa jelzett feladatok teljesítése az állami összeség fennállását és virágzó fejlődését legközvetlenebbül érintik, nem következik, hogy azokat az állam vegye kezébe, sőt épen ellenkezőleg az állam tulnyomó befolyása a részletes fejlődést és a belterjes haladást veszélyezteti, sőt lehetetlenné teszi. Más felől a legfontosabb községi teendőknek az állam kezébe való központosítása rendőrállammá tennék Németországot, melynek lehetősége a német nemzet fejlett culturájával kirívó ellenmondásban áll. De ha az állam távol is akarná magát tartani a szünetlen beavatkozástól és mindig tárgyilagosan csak a culturális célok kifejtését tartaná szem előtt: a községek segélyzési módja az állami pénztárból nem képzelhető helyesen alkalmazhatónak. Lasker helyes dilemmája szerint, vagy külsőleg arányosan osztja meg az állam az eszközöket a községek közt, akkor az egyes községeket pazarlásra készíti, vagy a valódi szükség szerint osztja meg, akkor a segélyzés fölemelt községi adónál nem egyéb. Előbbi esetben a birodalmi adó káros, utóbbiban fölösleges.

A törvényjavaslatok a birodalmi gyűlésen nagy ellenzéssel találkoztak; különösen Lasker izeire szétszedte azokat. Kitüntette gyöngéiket az elvont adóelmélet szempontjából, de különösen hangsúlyozta azon aggodalmakat, melyeket Bismarcknak, állami mindenhatóságra törő irányja ébreszt. Bismarck az ellene feltornyosuló vádak után felszólalván, alkalma nyílt javaslatait védelmezni, és egyszersmind adóreformja jövődjére és további szándékai felől nyilatkozni. Beszédjében vannak adópolitikai részletek nagy bőséggel, de olykor bajos azokból megítélni, mi a tervszerűen megállapított, mi pusztán a támadásoktól felösztökélt személyes indulat hevében felszínre dobott alkalmi. Nyilatkozata groteszk, és bizarr részletekben gazdag, olyan, mint a Rembrandt festvényeire odavetett erős vonások, melyek messziről szemlélve a kép sötét összhatását emelik, de közelből tekintve csupán foltok és pecsétek. Előre látható, hogy némi a nyilatkozat részleteiből idomuláson fog keresztül menni, a míg törvényszakaszokban megjeggeczül, más meg egészen el fog maradni. A zordon képen azonban a fővonal határozott és változhatlan, az az általános politikai felfogás, mely a birodalom egységének megszilárdítását vallja céljának. Keresztülérzeni a birodalmi egység megalkotójának szellemét és a vas akaratot, mely csak az egyén megsemmisülésével szűnhetik meg.

Áttérve a beszéd pénzügyi részleteire, a sör nagy mérvű megadóztatását javasolja, mert azt általában a vagyonosabb osztályok iszszak, és mert a sör lustit és az időt öli. Szintén programjába veszi a pálinkaadó fölemelését, de kisebb mérvben, mint a sörét, mert ez a szegény munkás osztály itala, melynek már életszükségleti czikkévé vált. Lasker támadása következtében, mely a cancellárt a vagyonos osztályok kimélésével vádolja, kinyilvánítja, hogy az örökségi adó fölemelését is szándékozza. Programjába tartozik a jövedelmi adó kifejtése is, de különbséget tesz oly jövedelmi alap közt, mely munkával van szerezve és olyan közt, melyet a bérbeadás hoz, vagy melyet csupán a szelvény lemetzésének fáradsága hajt. Ugy találja, hogy a gazdagabb, a szelvénytetsző osztályok még igen alacsonyan vannak megadóztatva, és ebben nagy kincsányát remél találni, különösen ha sikerülend az önbecslés rendszerét conventional-büntetéssel együtt keresztülvinni. Nyomasztó adónak tartja Berlinben, különösen a tisztviselő osztályra nézve, a lakbéradót; ezt, ha szükséges, közvetlen állami segélylyel is eltörlendőnek tartja, sőt egy későbbi ülésen, közálmélkodásra, a berlini városi testület elleni személyes izgatottságában megfontolatlanul azzal is fenyegetődött, hogy a kormány és a törvényhozás székhelyét más, kisebb vidéki városba teszi át. Programjához tartozik — és ez nem biztató jelenség a már régóta elhúzódo németosztrák magyar vámtárgyalások sikerére nézve — a birodalmi jövedelmeket a vámokból is szaporítani, magáról azt mondva, hogy nem szenvedélyes védvamos ugyan, de szenvedélyes pénzügyi vámos.

Ezek lennének Bismarck pénzügyi politikájának részletei a jövendőre nézve. Mintha olykor sociál-demokratát hallana az ember. Különben a szegény ember cultusa nagyfokra vergődött a birodalmi gyűlésen: ellenzék és kormány egyaránt küzködnek érdekében, és szinte hihetetlennek látszik, a népfenség és az alkotmányos formák nagy megvetője Bismarck az ellenzékkel versenyt kaczerkodik a néppel, a közeledő választások érdekében. A szegény ember főitalát, a pálinkát kimélni akarja; mire a szegény ember megöregszik és keresetképtelenné válik, biztos menhelyet talál Bismarck jóvoltából, mert ez egész Németországra nézve öregségi és rokkantsági ellátó intézeteket tervez, az elemi károk elleni biztosító intézetek módjára. Ezen fantasztikus terv egészen beillik Louis Blanc nemzeti műhelyei folytatásának.

Árnyékot vet ezen eszmékre Bismarcknak felfogása a birodalmi központi hatalom erősítése felől. A szegényügy elintézési módjától eltekintve, a községektől a tanügyet nagyjából el szeretné venni, és ennél elvül felállítja, hogy már legalább az elemi iskolának is állami intézetnek kell lennie. Tiltakozik ugyan az ellen, mintha az önkormányzati jogot csorbitani akarná, de ellenzi az államnak községi respublicákká való decompositionját, a melyekben a többség névtelenül dönt, és senki sem tudja, ki felelős a hozott határozatért. A központi állami hatalom kifejtésére kell neki a birodalmi jövedelmek szaporítása, és ha Bismarck kezébe kapná a pénzt és a törvényt, ez nem fogna irott malaszt maradni, azt elképzelheti mindenki. De a birodalmi gyűlés nem akarja cancellárát a tekervényes és sikos ösvényre követni, mert adópolitikája tavaszának két fecskéjét, a söradót és a védadót, még bizottságba sem utasította, hanem egyszerűen elvetette; a harmadikat, a bélyegadótörvényt, bizottsághoz ulasította ugyan, de ez is csak annyiban számíthat elfogadásra, a mennyiben valódi börzeadót tartalmaz. Most méltán kíváncsi lehet az ember a további fejleményekre, mivel Bismarck ismételten hangsúlyozta, hogy nem enged, és javaslatait az ujonnan megalakulandó birodalmi gyűlésen újra elő fogja terjeszteni.

Ha az ember Bismarck adópolitikáját pusztán nemzetgazdasági szempontból tekinti, benne sokat talál, a tanelvekkel ellenkezőt. De működését kizárólag ily szempontból megítélni, hiba lenne. Goethe szerint, az, a ki költőt akar megérteni, menjen a költő országába. E mondást módosítva alkalmazva, mondhatni, hogy a ki Bismarckot meg akarja ítélni, helyezkedjék az ő politikai állására, és így a főintentióját abban találni fel, hogy a háborúk zajában összeforrasztott birodalmat még eléggé biztosítottak nem tartja s azt a belpolitika téren erős központi hatalom szervezése által akarja megszilárdítani, annyi particularisticus és központfutó törekvések ellenében. És ha a belintézményeket nem is fogja egészen tervei szerint megvalósíthatni, már a működésével támasztott ellenhatás által is a nemzeti közszellem és az önállósági érzet fölterjesztésére hat, és így, bár sok tekintetben akaratával ellenkező módon, közvetve a birodalmi egység megerősítését mozditja elő.

DR. JOÓB LAJOS.

UJ KÖNYVEK.

- d'Abzac, P.** La Question sociale. Un projet de réforme. Paris, 1880. 8°. 90 pp. 3 M.
- Brunialti, A.** Le moderne evoluzioni del governo costituzionale. Saggi e letture. Milano, 1880. 8°. 364 pp. 7 M. 20 dr.
- Ferraris, C. F.** Saggi di economia statistica e scienza dell' amministrazione. Torino, 1881. 8°. 476 pp. 6 M.
- Gneist, R.** Die preussische Finanzreform durch Regulirung der Gemeindesteuern. Berlin, 1881. Springer. 8°. VIII. 288 pp. 6 M.
- Gobbi, U.** Il lavoro e la sua retribuzione. Studio sulla questione sociale. Milano, 1880. 8°. 89 pp. 2 M. 40 dr.
- Habert, F.** Leçons familières d'économie politique. Paris, 1880. 18°. 384. pp. 1 M. 50 dr.
- Hairdet, F.** Le Parti de la liquidation sociale, son but, son organisation ses progrès depuis la Commune de Paris. Paris. 1880. 8°. 108 pp. 2 M.
- Blanc, C.** Etude sur l'administration des finances municipales. Le municipale romaine. Les finances de la Commune et la question des octrois. Paris, 1880. 8°. 211 pp. 5 M.
- Bueck, H. A.** Beiträge zur Währungsfrage. Düsseldorf, 1881, Schwann. 8°. 95 pp. 1 M. 50 dr.
- Leroy-Beaulieu, P.** Essai sur la répartition des richesses et sur la tendance à une moindre inégalité des conditions. Paris. 1881. 8° VII, 587 pp. 9 M.
- Moglin, L.** Catechismo di economia politica. Bologna, 1880. 16°. 300 pp. 4 M 80 dr.
- Nicolas, G.** Le Problème sociale. Projet de création d'escompte sur la consommation. Paris, 1881. 8°. VI, 94 pp. 4 M.
- Cernuschi, N.** Bi-Metallism at 15½. A Necessity for the Continent, for the United States, for England. London, 1881. 8°. 42 pp. 1 M. 20 dr.
- Engel.** Die deutsche Industrie 1875 und 1881. Statistische Darstellung der Verbreitung ihrer Zweige über die einzelnen Staaten des Deutschen Reichs, mit Hervorhebung Preussens. Berlin, 1880. Statist.-Bureau. 8°. XII, 227 pp. 2 M.
-

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

V. ÉVFOLYAM.

1881.

JULIUS — SEPTEMBER.

III. FÜZET.

AZ AGIO INGADOZÁSÁNAK BEFOLYÁSA A TERMELÉSRE.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

A nemzetközi munkamegosztásnál fogva minden ország a termelés azon ágára avagy ágaira fordítja főfigyelmét, a melyek művelésére a szükséges előfeltételekkel bir; oly czikkek előállításával foglalkozik főkép, melyek termelését olcsóbban, avagy legalább oly olcsón eszközölheti, mint egy tetszés szerinti más ország. A fogyasztó ugyanis nem keresi a cikk eredetét, és azt veszi, a mely hason mennyiség és minőség mellett olcsóbb. Ha X. ország olcsóbban állítja elő, tehát olcsóbban adhatja például ugyanazt a posztót Y. országnál; Y. ország fogyasztója is X. ország cikkeivel fogja fedezni posztószükségletét mindaddig, míg a belföld neki ép oly árban ugyanazt a cikket nem képes szállítani. Ha a külföldi termelő bármely körülmény folytán kedvezőbb viszonyok között termelvén, árait leszállítja, a belföldinek is igyekeznie kell, hogy vevőit megtartandó bármely módon termelési költségeit kisebbitse, ha ez lehetetlen volna, nyeresége egyrészének feláldozásával, vagy ha csak mulólagos árcsökkenésről van szó, még kész veszteségére is legalább annyival leszállítsa árait, hogy a külföldivel versenyezessen. Az áruczikkék árait és közvetve a termelési viszonyoknak bizonyos termelési ár művelésére kedvező vagy kedvezőtlen voltát azon ország piaci ára (hozzávetve szállítás és egyéb költségeket) fogja befolyásolni, mely relative ugyanazon cikkekre nézve a legkisebb, illetve azon országé, mely a legkedvezőbb viszonyok közt termel. A táviró a legkisebb árváltozást is meghozza, és a keresletet rövid idő alatt azon ország felé fordíthatja, mely kedvezőbb árakat szab. S ez a sinek roppant hálózata mellett minden hely és időhöz kötött hiánylatot a legrövidebb idő alatt kielégítheti úgy, hogy tulajdonkép tartósan magasabb ár a világpiaczkénál (hozzászámítva a szállítási és egyéb költségeket) nem állhat

fenn. A világforgalom kínálata és kereslete, kínálata és kereslete minden egyes ország belforgalmának is. A mondottak értelmében valamely ország csak úgy számíthat arra, hogy bizonyos cikk tekintetében a belforgalmi szükségletet kizárólag fedezheti, ha az árak, melyeket szab (hozzászámítva a szállítási költségeket) nem magasabbak azon országokénál, melyek ugyanazon termelési ágat művelik és folytatják; arra pedig, hogy nemcsak a maga belforgalmi szükségletét kizárólagosan fedezhesse, de a világforgalomban is bizonyos cikk tekintetében snpprematiát gyakorolhasson, és a külföldi piacokon is versenyezhesen, csak úgy, ha árai a szállítási költségeket hozzászámítva, olcsóbbak azon országénál, a hová exportál, illetve importál.

Ezeket előrebocsátva, tegyük fel, hogy a világpiacon a középminőségű posztó végje 141 frt 60 krba kerül fémbe, s a conjunctura olyan, hogy egyfelől a kereslet és kínálat egyenletes ki-fejldése várható, másfelől a gyapju az évi termésmennyisége a fogyasztás mérvének megfelelő, egyszóval az árak bizonyos stabilitása várható. Feltéve, hogy az X. és Y. külföldi és belföldi posztógyáros teljesen azonos termelési viszonyok között termeltek; a papirvalutás országban termelő posztógyárosra nézve 5%-os agio mellett, ha a gyapju métermázsáját 100 frttal fémbe (105 frt papirban) veszi, és munkásainak egy napra átlag 50 krt (52½ papirban) fizet, s egy vég középminőségű posztóra felhasznál 1 métermázsa gyapjut és 20 munkanapot, hogy a tőke után, a mely üzletébe fektetve van, 6%-ot fizet, hogy gépei megromlásából, kopásából előállott javítási költségek fedezésére, részben az öntörlesztés százalékaúl irodai költségek sat fedezésére a termelt áruknak minden 100 frt értéke után 5% számít, a maga tevékenységének díjául a termelési költségek 10% számítja, az ekként bevételezett 141 frt 60 krból (148 frt 68 kr. papirban) esni fog

nyersanyagra . . .	100 frt — kr. fém,	105 frt — kr. papirpénz
munkára	10 „ — „	10 „ 50 „ „ „
tőkekamatra . . .	6 „ 60 „	6 „ 93 „ „ „
a gépek törl. száz. sat.	5 „ — „	5 „ 25 „ „ „
személyes tevék. díj	10 „ — „	10 „ 50 „ „ „
vállalkozói nyereségre	10 „ — „	10 „ 50 „ „ „

Összesen . 141 frt 60 kr. fém, 148 frt 68 kr. papirpénz

tehát 7 frt 0.8 krral több papirban, mint fémbe, mi is megfelel a fém 5%-os agiójának.

Különbség a belföldi és külföldi gyáros nyeresége között lényegileg nincs, mert a 7 frt 08 krnyi különbözet az agióra esett, és a 141 frt 60 krnyi fém tényleg papírpénzben a felvett érték-relatio mellett 148 frt 68 krt papirban képvisel.

Ha már most az érték-relatio hirtelen megváltozik, például mint 100 : 110 lesz illetőleg az agio 5%-al emelkedik, a belföldi gyáros azt fogja tapasztalni, hogy az a 141 frt 60 kr, melyet fémbe egy végposztóért kap, ma nem 148 frt 68 krt, hanem 155 frt 76 krt képvisel papirban, illetve, hogy csak a külpia cz áraihoz alkalmazkodik, ha ugyanazon posztóért most 7 frt 56 krral többet kér papirban, mint eddigelé.

Az ekként bevételezett 155 frt 76 krból, mindaddig mig régi raktára tart, illetőleg mig termelési költségei meg nem változnak, esni fog

nyersanyagra	105 frt — kr.
munkása	10 „ 50 „
tőkekamatra	6 „ 93 „
egyéb kiadásokra	5 „ 25 „
a személyes tevékenység-dij	10 „ 50 „
vállalkozói nyereségre . . .	17 „ 58 „

összesen 155 frt 76 kr.

tehát vállalkozói nyereségre 7 frt 58 krral ezuttal több, mint előbb.

Mig a gyáros csak a belföldi forgalom részére termelt, különbség a külföldi gyáros nyeresége között nem volt, mert utóbbi nem fémbe, de papirban nyervén a fizetést, tulajdonkép csak annyival kapott többet papirban, a mennyivel többet fizetett papirban a munkabér, tőke sat.-ért, mint fizetett volna, ha fémbe fizeti ezeket. Most a különbözet feltűnő. A munkabér és egyéb költségben változás nem történt, és az ellenszolgáltatás mégis 7 frt 58 krral több, mint volt eddigelé. Az, hogy tulajdonkép a 155 frt 67 kr most is csak annyi fémpénzt képvisel, mint előbb a 148 frt 68 kr, a termelőre nézve közönyös marad. Azt tapasztalja ugyanis, hogy mig azelőtt tulajdonképi nyereségével (10 frt 50 kr) csak 20 munkanapot 55 krajczárjával tudott fizetni, addig most ugyancsak nyereségéből $32\frac{3}{4}$ munkanapot képes kifizetni. E mellett a posztógyá-

ros azt tapasztalja, hogy abba a helyzetbe jutott, miszerint a külföldivel versenyezhet, még annak saját piaczain is; mert ne feledjük, hogy a papirvalutás országban tulajdonkép csak a papirpénz forog, mert a fém eltűnt, s így a termelő csak azt tekinti, mennyit kap jószágáért papirpénzben, s akkor tulajdonkép 138 frtéért is adhatja fémben a posztó végjét a nélkül, hogy kevesebbet kapna papirbénzben, mint kapott eddigelé a belforgalomban. A 138 frt fém még mindig 151 frt 80 krt képvisel papirban.

Az agio emelkedése e szerint lehetővé tette a termelőnek egyfelől azt, hogy a belforgalomban az eddieknél magasabb árakat követelhessen, anélkül, hogy ezt a munkabér vagy nyersanyag áremelkedése indokolná, vagy ezzel indokolnia kellene; a külforgalomban pedig versenyképessé teszi a külföldivel a világforgalomban, és piaczot biztosít czikkeinek más országokban. Amaz a körülmény nyereségessé, emez terjedté teszi üzletét.

A felhozott példában abból a feltevésből indultunk volt ki, hogy a belföldi termelő termelési viszonyai azonosak a külföldiével. Tegyük már most fel, hogy van a belföldön több posztógyáros, ki nem termel oly kedvező viszonyok mellett, mint a külföldi, vagy az előző példában említett belföldi, mert például a vidék, hol gyára áll, szegény tüzelő anyagban, vagy a közlekedés nehézsége miatt nagyobb szállítási költsége van a nyersanyag, a tüzelőszer sat. beszerzésénél, úgy, hogy 5%-os agio mellett az eladott végposztó ára fejében bevételezett 148 frt 68 krból papirban esik

nyersanyagra	110 frt — kr.
munkára	10 „ 50 „
tőkekamatra	6 „ 93 „
egyéb kiadásokra	8 „ 25 „
személyes tevékenységi díj . .	10 „ 50 „
vállalkozói nyereség fejében csak	2 „ 50 „

összesen . . 147 frt 48 kr.

azaz, a kedvezőtlenebb termelési viszonyok mellett a vállalkozói nyereségre 5 frttal minden végposztónál kevesebb. A vállalkozói nyereség fejében a gyárosnak maradt 2 frt 50 krnyi összeg bizonyára oly csekély, hogy az ily kedvezőtlen viszonyok mellett termelő iparvállalat működését tulajdonkép csak tengődésnek lehet

nevezni. Az agiónak 5%-al történt emelkedése mellett bevételezett 155 frt 76 kr. az ily gyárosra nézve következőleg fog megoszlni:

nyersanyagra jut	110 frt — kr.
munkára	10 „ 50 „
tőkekamatra	6 „ 93 „
egyéb kiadásokra	8 „ 25 „
személyes tevékenységi díj	10 „ 50 „
vállalkozói nyereségre . .	10 „ 08 „

összesen . 155 frt 76 kr.,

azaz a vállalkozói nyereségre 7 frt 58 krral több. Ez által a kedvezőtlenebb viszonyok mellett termelő gyáros abba a helyzetbe jut, hogy ha mindjárt csekélyebb, de mindenesetre elégséges nyereség mellett képes lesz azzal versenyezni, a ki kedvezőbb viszonyok mellett termel nemcsak, de még a külföldivel is versenyezhet, mert nyeresége rovására tetemes árendedményeket nyújthat, például azt a posztót, melyet a belforgalomban 155 frt 76 krral ad el, adhatja a külföldön 138 frtéért, kínálhatja, mert a 138 frt a belföldön 151 frt 80 krt képvisel papírpénzben, s mert ezen ár mellett még mindig 6 frt 14 kr. marad a gyárosnak vállalkozási nyereség fejében. Feltéve, hogy eddigelé kedvezőtlen viszonyok mellett termelő gyár nem volt, vagy hogy bizonyos cikk termelése ép a külföld versenyé és olcsó árai mellett eddigelé a belföldön épen lehetetlen volt, tehát gyár, mely a cikkek előállítását eszközölte volna, egyáltalán nem is létezett, most az agio védelme mellett és a nyereség reményében keletkezni fog nem egy, de több. A kedvezőtlenebb viszonyok mellett termelő gyár egyrészt, mert a belföldi piacz, cikkekinek bő kelendőségét remélheti, a külföld bevételeinek épen az agio emelkedése folytán történt megnehezülése mellett ezeknek teljesen biztosítva; másrészt, mert esetleg még nyereséges kivitelre is van kilátása, kedvezőbb helyzetbe jut. Az agio fokozatos emelkedése mellett e szerint a termelés fokozódik, és az iparvállalatok száma szaporodik. Számos oly iparvállalat alapítása, oly cikkek termelése is lehetővé lesz a belföldön, melyek létesítésére, illetve előállítására rendes körülmények közt nem voltak meg az észszerű indokok, illetve előfeltételek.

Vegyünk még egy harmadik esetet is, hogy a külföldi és bel-

földi gyáros termelési viszonyai nem azonosak, s a belföldi csak azért képes belföldi piacon a külföldivel a versenyt kiállni, mert termelését magas vám védi, oly magas, mely a két nemű termelési viszonyok közt lévő különbözetet kiegyenliti. Tegyük fel, hogy a belföldi gyáros 5%-os agio mellett egy végposztó előállítását csak 148 frt 18 krból képes eszközölni, melyből esik

nyersanyagra	110 frt — kr.
munkára	15 „ 50 „
tőkekamatra	6 „ 93 „
egyéb kiadásra	5 „ 25 „
személyes tevék. díjra	10 „ 50 „
összesen	148 frt 18 kr.,

míg a külföldi ugyanazt 131 frt 60 krért állítja elő. Ámde a posztóra a papirvalutás országban 10% érték vám van szabva, úgy, hogy ugyanaz a külföldi posztó, minden vállalkozói nyereségtől eltekintve, a papirvalutás országban kerülni fogna:

előállítási költség	131 frt 60 kr.
% vám	13 „ 16 „
szállítási költség	2 „ — „
összesen	146 frt 76 kr. fémben,

azaz 5%-os agio mellett 154 frt 11 krba papirban. A külföldi 154 frt 11 kr. mellett így nem élvez semmi nyereséget, míg ugyanazon ár mellett a belföldi 5 frt 93 krt élvez e czimen.

Az ily termelési ágakra az agio minden újabb emelkedése csak nyereséget biztosíthat. A disagio emelkedésével az iparos védelme mind erősebb, mert a védvám mellett még a disagio is védi a termelést. Ha a beviteli vámok esetleg szintén fémben fizetendők, a védelem egy harmadik oldalról is erősödik azon felpénzzel, melyet az, ki külföldről hoz be árucikket, a behozatali vám lerovására szükséges fémpénz beszerzésénél fizet.

Maradjunk példánkknál, és tegyük fel, hogy az agio egyszerre 10%-kal emelkedik. A gyáros, ha eddig csak 154 frt 11 krt kapott egy végposztóért, tehát azt a minimális árt, melyen a külföldi esetleg concurrálhatott, most 168 frt 77 krt kaphat ugyanazon posztóért, mert a külföldi cikkek fogyasztója az agio felszökkenése folytán a behozatalnál 10%-kal drágábban veszi a vám lerovására szükséges fémpénzt; tehát míg elébb 13 frt 16 kr. ezüstért fizetett

65 krt, most 1 frt 97 krt fog fizetni, tehát 1 frt 39 krral többet, mint előbb, szállítási bér fejében 20 krral többet mint előbb, hogy így ugyanazon posztó, mely előbb a papirvalutás országba szállítva, a vállalkozói nyereséget bele nem számítva, 154 frt 11 krba került, most

előállítási költség	151 frt 34 kr.
vám	15 „ 13 „
szállítási bér	2 „ 30 „
<hr/>	
összesen	168 frt 77 kr.-ba

papirban kerülend. A belföldi gyáros 148 frt 18 kr. termelési költség mellett minden vég posztónál 20 frt 89 krnyi nyereséget élvezend. Ha a belföldi gyáros azelőtt csak 10%-nyi védelmet élvezett a védvámban, most e védelem 25%-nyi lesz. Az agio fokoza-
tos emelkedése mellett a papirvalutás ország termelése kiváló védelemben részesül, a mennyiben a disagio hatását tekintve a védvámokkal azonos.

Ide vonatkozólag a következő concret példát olvassuk „Nemzetgazdasági Szemle“ II. évfolyam 1-ső füzetében: „Az orosz vámhivatalok az 1877. január 1-től a félimperiált (5 arany rubel) 5 rubel 15 kopek (mely utóbbi megfelel az eddig fizetett ezüst agiónak) értékig fogadják el a fizetésnél, s így a vámemelés nagysága attól függ, mennyivel drágább a félimperiál papirban, mint a mennyiért a vámhivatalban elfogadják. A lefolyt tized alatt az orosz félimperiál átlag 6 papir rubellel volt egyenértékű, tehát 85 kopekkel drágább, mint a mennyiért a vámhivatalban elfogadják. A múlt év június havában pedig 7.75 julius elejével 7.80 p. r.-re emelkedett a félimperiál értéke a pétervári börzén, mely emelkedés már 50.4 % vámemelésnek felelt meg; még magasabb lett tényleg a vámemelés, midőn a háboru alatt, mely kétségkívül egyik tényezője a papirpénz elértéktelenedésének, a papirpénz disagioja emelkedőben volt; így aug. 12-én a félimperiál 7.91—7.93-ra, (s november hó folyamán) szeptember 2-án 7.98—8.0 p.-re emelkedett, mely érték mellett a vámemelés körülbelöl 55%-nek felel meg; s végül október 11-én 8.56—8.60-ra, s november hó folyamán 9.0-re emelkedett, midőn is a vámemelés 67—70%-ot tett. A selyemfonal például az 1868. vámtariffa szerint (l. 89. §. 2) 5 rubel (ezüstben) beviteli vámot fizet; tehát 100:103-hoz értékrelatio szerint 5.15

rubelt papirban; s így 1877. január 1-től 5 rubelt aranyban, azaz 100 : 118 értékrelatio mellett 5.90 rubelt papirban. De a papirpénz disagiója már egy évtizede, hogy meghaladta a 18%-ot, s a félimperiál átlag 6.0 papirrubellel volt egyenértékű, a selyemfonál e szerint már január elsejével nem 15% vámemelést, de 17% alá esett. Juniushban a selyemfonál vámja már 7.75 papirrubelt, augusztusban 7.93, s végül novemberben 9.0 papirrubelt tett. Az aranyvám e szerint tulajdonkép csak 15%-kal emelte az egyébként változatlan maradt vámtételeket, s hogy a vámemelést, mint láttuk, egész 70%-ot tett, az a papirpénz elértéktelenedésében, a disagio emelkedésében birja magyarázatát.

Eddigi fejtegetésünk folyamán folyton bizonyos kiváló nagy nyereségről beszéltünk. Alább lesz helye azon nyereséget lényegileg méltatni, melyet a papirvalutás ország a külföldi kereskedelemből von, itt csak azt óhajtjuk közelebb vizsgálni, hogy feltéve, miszerint ez a nyereség valósággal a közgazdaság szempontjából is valódi, nevezhető-e tulajdonkép vállalkozási nyereségnek. A vállalkozási nyereség az egyéni ügyesség, a buzgalom az elvállalt kockázat díja. Ha valaki helyes választással olcsóbb tőkét szerez vállalatába, ha a gépek nagyobb mérvű értékesítése által tetemes munkaerőt kimél meg, ha hasznos javítások által a gépek rongálását tetemesen akadályozza, s a helyzet felismerése, a conjunctura helyes megválasztása által a nyers anyagot akkor és ott vásárolja, a mikor és a hol az legolcsóbb; ha szóval tapasztalati és elméleti ismeretei alkalmazásával izlést tud adni termelvényeinek, s mindezek folytán egy más termelővel szemben relative nagyobb vállalkozási nyereséget élvez, azt értjük, méltányosnak nevezzük. De forog-e itt fenn ezen körülmények egyike? A papirvalutás országban a meglepő nagy vállalkozási nyereség a termelőt is váratlanul éri, mert indokait nem ismeri. A mit a termelő nyeresége czimén élvez, egészben nem vállalkozói nyereség, de meg nem érdemlett jutalom, melyet ama szerencsének (?) köszön, hogy oly országban él és termel, melynek valutaviszonyai rendezetlenek.

E nyereséget a termelő élvezi addig, míg termelési költségei nem változnak, és az agio magas marad. Minél hosszabb időköz kívántatik ahhoz, hogy a nyers anyag, munkabér, tőke sat. árai az agio emelkedéséhez alkalmazkodjanak, annál tovább élvezi a termelő a magas disagio által nyújtott nyereséget.

De fordítsuk meg a dolgot, és tegyük fel, hogy az agio esik, illetve a pénzürték fokozatosan javul, például az agio 10%-ról 5%-ra száll alá.

Említettük fentebb, hogy a belföldi termelő 10%-os agio mellett mindaddig, míg az árak nem alkalmazkodnak, s feltéve, hogy termelési viszonyai a külföldiével azonosak, egy végposztóért 155 frt 76 krt kap, azaz minden végposztó mellett 17 frt 58 krt nyer. Ha agio esése meg akkor áll be, midőn az árak nem alkalmazkodnak teljesen az agio emelkedéséhez, a belföldi termelő nem lesz képes az export üzletet folytatni, és pedig azért nem, mert termelési költségei folyton drágulnak, az ár, a melyet elér, illetve a nyereség, melyet a külföldi kereskedelemről élvez, mind kisebb lesz. Ha az árak csak 3%-al emelkedtek is, a nyersanyagot 108 frt, a munkát 10 frt 80 krral, a tőkeamatot 7 frt 10-zel, a különféle kiadásokat 5 frt 40-el, öntevékenységet 10 frt 80 krral kellend fizetnie. Összes termelési költsége teszen tehát 142 frt 10 krt. Ezzel szemben a 138 frt, melyért fémbe a posztó végjét adnia kell, hogy versenyezhesen, csak 144 frt 90 krt képvisel. Marad tehát vállalkozói nyereségre nem több, mint 2 frt 80 kr. minden végnél.

Ha az árak teljesen alkalmazkodtak volt az agio 5%-nyi emelkedéséhez, a termelési költségek egész 5%-al drágulnak meg, azaz :

a nyersanyagra esik . . .	110 frt — kr.
munkára	11 „ — „
tőkeamatra	7 „ 06 „
egyéb kiadásokra	5 „ 50 „
személyes tevékenységre .	11 „ — „

összesen . 144 frt 56 kr.,

más szóval lehetetlenné lesz téve teljesen az export üzlet folytatása. A termelő piacot veszít, és kénytelen termelvényeire ismét kizárólag csak a belföldön keresni vevőt.

A belforgalomban 144 frt 56 kr. termelési költség mellett, illetve 148 frt 68 kr. ár mellett még mindig marad jelentéktelen nyeresége. Ámde az agio esésével a papírpénz értéke javul, úgy, hogy a külföldi termelő, ki 131 frt 60 kr. előállításí költség mellett termel, már 138 frt 18 kr. mellett papírban megkapja azt az értéket, mennyibe neki a posztó van, és a mit ezen felül kap, az a szál-

litási költség fedezése után maradt nyereségét képezi. A külföldi termelő 144 frt 56 kr. ár mellett papirban, tehát azon összeg mellett, mennyire a belföld termelési költségei rugnak, már 6 frt 38 kr. nyereséget élvez papirban, melyből, ha 2 frtot le is von szállítási költség fejében, mégis nyer 4 frt 38 krt. A külföldi és belföldi termelő szerepet cserélnek. A külföldi fog importálni és versenyezni a belföldivel még saját piacán is. A belföldi ismét piacot veszít, termelvényei egyrésze raktáron marad. Kénytelen üzemét kisebb mérvre szorítani, munkásai egy részét elbocsátani, a foglalkoztatott idegen tőkét egy részben kivonni az üzletből sat.

Az agio fokozatos esése kényszeríti e szerint a belföldi termelőt kiviteli üzletének beszüntetésére; a termelés mérvének mérséklésére; mert a kiviteli üzlet csak veszteségeket hoz, s mert a külföldi termelő, kívül különben azonos termelési viszonyok között termelt, abba a helyzetbe jut, hogy ugyanazon czikkre nézve nyereséggel importálhat.

Ha már azon termelő helyzetéről is ezt kell mondanunk, ki a külföldivel azonos körülmények között termelt; minő lehet az agio fokozatos esésének időközeiben azon termelő helyzete, kinek termelési viszonyai nem voltak azonosak a külföldi gyárossal, és ki versenyképességét és nyereségét egyes egyedül az agio fokozatos emelkedésének köszönhette. Fentebb egy példát vettünk fel, mely szerint egy ily termelőnek egy vég posztó előállításával 146 frt 18 kr. termelési költsége van, e szerint 5%-os agio mellett 148 frt 68 kr. ár mellett csak 2 frt 50 krt nyer minden végnél. Ha az árak az agio 10%-ra történt emelkedéséhez alkalmazkodtak, ez utóbbi termelő termelési költségei volnának

	előbb	most
nyersanyagra	110 frt — kr.	115 frt 25 kr.
munkára	10 „ 50 „	11 „ 03 „
tőkekamatra	6 „ 93 „	7 „ 27 „
egyéb kiadásokra . . .	8 „ 25 „	8 „ 66 „
személyes tevékenységre	10 „ 50 „	11 „ 03 „

összesen . 146 frt 18 kr. 153 frt 24 kr.,

amde a külföldi 144 frt 56 kr. ár mellett már versenyezhet a belföldön még a kedvezőbb viszonyok között termelő gyárossal is. Az a termelő, ki kedvezőtlenebb viszonyok között termelt, kénytelen

lesz teljesen felhagyni a termeléssel. Az üzem teljes beszüntetése liquidatiót, esetleg csődöt involvál. Az iparvállalat megszűnik. Az agio fokozatos esésével e szerint a termelés kisebbedik, a mennyiben mindazok az iparvállalatok, melyek tulajdonkép a szükséges előfeltételek nélkül a valuta fokozatos elértéktelenedése által nyújtott nyereség állandóságának reményében keletkeztek, kénytelenek üzemüket beszüntetni.

Az agio változásával, illetve esésével a belföldi ipar védelme is kisebb lesz. A védelem, melyet a magas disagio nyújtott, teljesen elesik, a vám, ha fémben fizettetik is, az agio esésével kisebb, a szállítási bér is csekélyebb lesz. A disagio esésével tehát nemcsak kivételes védelme esik el az iparnak, de még a vám is annyival kisebb, mennyivel a papírvaluta értéke, szemben a fémmel — melyben a vám lerovandó — javult.

Ha a védvamos tendenciákat bizonyos hosszabb időn belül papírvalutás országokban figyelemmel kísérjük, azt fogjuk tapasztalni, hogy ezek ép azon időközben vannak visszatérőben, midőn a disagio alacsony. Ha valaki például figyelemmel volt a védvamos mozgalmakra Ausztriában, lehetetlen, hogy fel nem tűnt egyrésről az a közöny, a melylyel az iparosok a vámpolitika elveinek megállapítása iránt viseltettek; másrésről meg az a meleg érdeklődés, a melylyel a törvényhozás vámpolitikai intézkedéseit kísérték, más és más időszakokban. Az iparosok emez egymással homlokegyenest ellenkező magaviselete csak azt a meggyőződést kelthette a figyelmes észlelőben, hogy vannak időközök, melyekben az iparosok érdekeiket teljesen védve és termelvényeiknek a piacot biztosítva találhatták oly annyira, hogy érdekük védelmére kelni és a vámpolitika elveinek megállapításánál a termelés érdekeinek figyelembe vételét sürgetni fölöslegesnek tartották. Matlekovics egy sokat bizonyító esetet hoz fel vámpolitikai munkájában 1849-ből. Ez évben a kormány a vámtariffa kidolgozása végett bizottságot küldött ki, mely 1851-ben munkáját befejezván, a kormány életbe léptette az új tariffát. E bizottság iránt oly közönyt tanusított az iparos világ, hogy a szakértők között, kiket a kereskedelmi és iparkamarák egyes kérdések megfajtására és fölvilágosítások nyújtására kijelöltek, voltak olyanok, kik a kijelölés előtt már több évvel

meghaltak. S ha kezünkbe vesszük az agio ingadozását mutató táblázatot, azt fogjuk találni, hogy 1848-tól egész 1851-ig a disagio folytonos emelkedést mutatott. 1851—1853-ig a papirvaluta értékében határozott javulás áll be, és ime ugyanazon iparosok, kik a vámtariffa kidolgozásával megbízott bizottság iránt oly nagy közönnyel viseltettek, ez időköz alatt erőteljes mozgalmat indítanak a vámtariffa szabadelvü intézkedései ellen. Ki ne emlékeznék továbbá az osztrák iparosok mozgalmaira 1876-ban. Ki ne emlékeznék arra, hogy az osztrák iparosok ez évben oly feltétel alatt küldték képviselőiket a birodalmi tanácsba, hogy a közel napirendre kerülő vámtárgyalások alkalmával a védvámokért az autonóm tariffáért, restrictióért szálljanak síkra. Ki ne emlékeznék végül ama számos petitióra és iparos gyűlési határozatokra, melyek ugyanez évben keltek, s kivétel nélkül védvámos vámpolitikát követeltek. S ime ez évben is magyarázatát leljük az iparosok eme magaviseletének a pénzérték határozott javulásában.

Eddigi fejtegetéseinket következőkben összegezhetjük :

1) A papirvalutás országban egyenletes termelésről szó sem lehet. Ha az agio fokozatosan emelkedik, tultermelés áll be; ha fokozatosan javul, általános üzletpangás következik be, a termelés mérve a minimumra száll le.

2) A papirvalutás ország termelése nem felel meg a nemzetközi munka-megosztás elvének, a mennyiben a disagio oly iparvállalatok keletkezését is lehetővé teszi, oly iparágak folytatására is ösztönöz, melyekre a kívánt előfeltételek éppen nincsenek meg.

3) A papirvalutás országban habár csekély, de tartós vállalkozói nyereségre számítani nem lehet, mert a disagio befolyása alatt még a külfölddel azonos viszonyok mellett termelő vállalatok sem képesek termelvényeiknek a belföldi piacot állandóan biztosítani; a papirvalutás országban nincs meg ennek folytán a tartós vállalkozási kedv, mely a szükséges előfeltételekkel bíró iparágak folytatását és fejlesztését eszközölné; a papirvalutás országban a pénzérték folytonos ingadozása folytán erőteljes iparnak kifejlődése lehetetlenné van téve. Végül

4) a pénzérték ingadozása meg nem érdemlett nyereségben részesítvén egyrészt, igazságtalan veszteségeket háritván más részt a termelő vállalatra, elveszi a solid munkásság iránti kedvet.

E pontra vonatkozó fejtegetéseink befejezéseül néhány statisztikai adatot fogunk felhozni.

Ausztria-Magyarország és Horvátország részvényvállalatai a vasutakat kivéve 1867—1876-ig.

É v	Ausztriában		Magyarországban		Horvátországban	
	szám	befizetett részvénytőke o. é. frt	szám	befizetett részvénytőke o. é. frt	szám	befizetett részvénytőke o. é. frt
1867 végén	149	720,175,121	31	19,175,121	—	—
1868 „	177	759,583,033	66	40,629,016	—	—
1869 „	285	936,210,935	118	55,512,041	1	300,000
1870 „	350	1,049,654,391	142	60,230,122	3	665,000
1871 „	475	1,211,959,398	144	62,325,972	5	895,000
1872 „	703	1,798,198,217	149	68,059,232	8	1,880,580
1873 „	691	1,880,961,941	147	68,220,462	13	3,396,435
1874 „	608	1,666,645,302	133	59,391,754	14	3,518,619
1875 „	557	1,616,081,273	134	57,453,639	14	3,619,096
1876 „	512	1,513,751,674	137	54,549,967	15	3,522,198

Ausztria-Magyarország iparvállalatainak számát és befizetett részvénytőkét feltüntető táblázatból kitűnik az, hogy például Ausztriában 1867-től 1869-ig a részvényvállalatok száma 149-ről 285-re szaporodott; tehát 2 év alatt majd 50%-al. Ugyancsak Ausztriában 1869—1872 végéig a részvényvállalatok számának szaporulata több, mint 100%-ot tesz. 1872-től kezdve a részvényvállalatok száma folyton kevesbedik, úgy, hogy 1876 végén 191 részvényvállalattal van kevesebb Ausztriában, mint volt 1872-ben. A legtöbb iparvállalat Ausztriában 1874 és 1875-ben szűnt meg. A megszűnt iparvállalatok száma 1874-ben 73, 1875-ben 51-et tesz.

A befizetett részvénytőke az iparvállalatok számának szaporodásával növekedik. 1867-től 1868-ig, azaz egy év alatt a részvénytőke 39 millióval, 1869-ig 216 millióval növekedik. 1867-től 1872 végéig a részvénytőke szaporulata 1078 milliót tesz, 1872—1876-ig a részvénytőke 285 millióval kevesbedik. Nálunk a részvényvállalatok száma 1868-ban az előző évhez képest 50%, 1869-ben ugyancsak annyit, 1871-ben 21%-ot tesz; 1872-től kezdve a részvényvállalatok száma ép úgy apad nálunk, mint Ausztriában. A részvénytőke összege 1867—1872-ig megháromszorozódik. Horvátország részvényvállalatainak száma 1869-től 1876-ig ugyancsak fel-
tűnő szaporodást mutat.

Az egyes iparágak termelését feltüntetendő, a következő összeállításban két nevezetesebb iparvállalatnak tevékenységét mutatjuk ki számokkal.

É v	Az első magyar waggon-gyártó részvénytársulat termelése				A Ganz-féle vasöntőde termelése				
	előállított kocsik száma	értéke o. é. frt	foglalkozott munkások száma	összes munkabér o. é. frt	előállított öntvények mennyisége vasműzásokban	értéke o. é. frt	foglalkozott munkások száma	a munkabér összege o. é. frt	nyersvas átlag ára o. é. frt
1869	574	730,000	350	123,000	225,280	—	578	338,394. ⁵⁰	2. ⁶⁷
1870	970	1,580,000	418	302,000	255,318	—	665	355,275. ⁵⁸	2. ⁷³
1871	1118	1,843,000	421	303,000	263,212	—	627	370,875. ⁸⁰	2. ⁹²
1872	1350	2,200,000	550	337,000	290,960	—	650	404,445. ⁷⁵	3. ¹⁵
1873	1750	3,490,000	470	512,000	242,334	—	651	390,048. ⁰⁷	3. ²⁸
1874	1200	2,300,000	562	352,000	208,728	—	583	302,372. ⁸²	2. ⁶⁸
1875	276	620,000	202	96,000	181,030	—	564	278,470. ²⁹	2. ⁴⁹

Az első magyar waggon-gyártó részvénytársulat 1869-ben 574 darab kocsit állított elő, melyeknek értéke 730 ezer forintra rug. 1872-ben az előállított kocsik száma 1350 volt, tehát majd háromszor annyi, mint 1869-ben, 1873-ban az előállított kocsik száma 1750-re rug, mi majdnem négyszer annyi, mint 1869-ben. Az 1873-ban előállított kocsik értéke ötszöröse az 1869-ikinek. A termelés mérvének rohamos emelkedése a feltüntetett számadatokból kétségtelenül kiviláglik. 1875-ben az előállított kocsik száma csak 276 volt; tehát felénél is kevesebb annak, mint 1869-ben, és csak $\frac{1}{6}$ része az 1873-ban előállított kocsik számának. Az előállított kocsik értékében hasonló apadást észlelünk, a mennyiben az 1875-ben előállított kocsik értéke 110 ezerrel kisebb az 1869-kinél, és $\frac{1}{6}$ része az 1873-ban előállított kocsik értékének. A foglalkoztatott munkások száma 1869-től 1872-ig emelkedést, 1875-ben lényeges kevesbedést mutat. Érdekes jelenség az, hogy 1873-ban 470 munkásra 512,000 frt munkabér esik, míg 1874-ben 562 munkásra csak 352,000 frt. Mig 1873-ban minden 100 munkásra 1,000 frt esett, addig 1875-ben ugyanannyi munkásra csak 500 frt. A munkabérnek kiváló nagysága 1873-ban következtetést enged vonnunk arra, mily magas lehetett a vasuti kocsik száma ez évben, hogy a rész-

vénytársulat ily tetemes munkabért fizethetett. A Ganz-féle vasöntődében előállított öntvények mennyisége mázsákban 1869—1872-ig rohamos emelkedést mutat, míg 1875-ben a termelt mennyiség jóval alatta áll még az 1869-ikinek is. A vasöntőde 1875-ben 109,000 mázsával kevesebb öntvényt állított elő, mint 1872-ben. A foglalkoztatott munkások száma a Ganz-féle vasöntődénél ugyanoly növekedést mutat 1872-ig, mint a waggon-gyártó részvénytársulatnál. Érdekes már e vállalatnál is az, hogy míg 1869-ben a feltüntetett munkabérből fejenként és naponként egy-egy munkásra 1 frt 95 kr., addig 1872-ben 2 frt 7 kr., 1875-ben meg csak 1 frt 62 kr. esett. A nyersvas árának, a munkabérek összegének összevetéséből az előállított öntvények mennyiségével az tűnik ki, hogy a vasöntőde ép azon évben mutatta fel a legnagyobb tevékenységet, a mely évben a munkabér legmagasabb, és a vas ára a legnagyobb volt.

Tekintve, hogy a tüzelő anyag az iparvállalatoknál majdnem kivétel nélkül nagy szerepet játszik, s tekintve, hogy bizonyos czikk előállított mennyiségéből a fogyasztás mérvére többé-kevésbé biztos következtetést lehet vonni, nem lesz talán érdektelen feltüntetni hazánk kőszéntermelését 1866-tól 1872-ig. A termelt mennyiség összege világot vethet mindazon vállalatok termelésére is közvetve, melyek tüzelő anyagul a kőszént használják.

Baranyamegye kőszéntermelése 1866—1871-ig akár a termelt mennyiséget, akár az alkalmazott munkások számát, akár a szállító pálya hosszát tekintjük, rohamos emelkedést mutat. Az 1871-ben termelt kőszénmennyiség majdnem kétszer annyi, mint 1866-ban. Az alkalmazott munkások száma 1871-ben 811-el több, mint 1866-ban és a szállító pálya 8777 bécsi öllel hosszabb 1871-ben, mint 1866-ban. Az egész ország kőszéntermelése a nevezett időközben ugyancsak emelkedést mutat. A legnagyobb emelkedés 1868-ban volt észlelhető, mely évben a termelt mennyiség 1.681,450 vámmázsával haladta meg az előző évit. A barna kőszén termelése a soproni kereskedelmi és iparkamara kerületében a nevezett időköz alatt 1.095,765 vámmázsával emelkedett, és a munkások száma 363 egyénnel szaporodott. Az egész országban termelt mennyiséget véve még erősebb emelkedés tapasztalható a barna kőszén termelésében, mint a fekete kőszénében, a mennyiben ennél az 1871-ben termelt mennyiség 11.372,538 vámmázsányi szaporulatot mutat, szemben az 1866-ban termelt mennyiséggel.

É v	F e k e t e k ö s z é n					B a r n a k ö s z é n				
	termelt mennyiség	alkalmazott munkások száma	szállító és járművek gőzerőre	szállító pályahossza b. ölelben	termelt mennyiség	termelt mennyiség	alkalmazott munkások száma	szállító és járművek gőzerőre	szállító pályahossza b. ölelben	termelt mennyiség
	B a r n a m e g y é b e n (Pécs, Szabolcs, Vasas, Szász)				Magyarországban	a soproni kereskedelmi és iparkamara területében				Magyarországban
	vámházszáma	szám	szám	bécsi öl	vámházszáma	vámházszáma	szám	szám	bécsi öl	vámházszáma
1866	3,999,991	1097	—	22,136	8,263,478	1,571,188	838	3	2000	5,741,486
1867	3,669,981	1059	—	24,490	8,054,670	1,829,304	818	6	3020	6,688,038
1868	4,458,509	1295	—	24,734	9,736,120	2,278,444	922	3	6320	8,864,802
1869	4,757,255	1644	—	26,950	9,870,652	2,585,496	1119	5	6780	11,246,754
1870	5,349,217	—	—	—	10,743,056	2,581,087	—	—	—	12,039,632
1871	6,261,176	1908	27	30,913	10,342,404	2,666,953	1191	4	—	17,114,024

A kőszétermelésre vonatkozó adataink kiegészítéséül felhozzuk a cs. kir. szab. Duna-gőzhajózási társulat telepein 1866—1871-ig termelt pirszén és széntégla mennyiségére vonatkozó összeállítást :

É v	P i r s z é n	S z é n t é g l a
	a cs. kir. szab. dunagőzhajóz. társ. telepein	
	v á m m á z s á k b a n	
1866	71,135	—
1867	81,111	—
1868	93,077	20,593
1869	158,697	37,970
1870	111,563	286,456
1871	217,785	484,128

A pirszén és széntégla termelése is csak azt mutatja, hogy a termelés nálunk a nevezett időszakban rohamosan emelkedett.

Felhuzzuk végül a répaczukortermelésre vonatkozó számadatokat 1867—1875-ig. Az alább közlött kimutatás szerint répaczukortermeléssel legtöbb gyár nálunk 1872-ben foglalkozott. A legtöbb cukor a felhozott időközben 1870-ben gyártatott, s a bevétel- és kivételre vonatkozó adatokat tekintve ezen évet kell a fölvelt egész időszakba a legkedvezőbbnek mondani. Az agio fokozatos emelkedése, melyet ez évben észlelni lehetett, volt befolyással cukorkivitelünkre. 1875-ben a cukorgyáarak száma 17-re apadt, a gyáarak számát tekintve tehát a felvett időközben ez a legkedvezőtlenebb. 1874-ben a termelt nyerscukor csak 140,763 vámmázsát tett, tehát a cukortermelésre a legkedvezőtlenebb év ez volt.

Répaczkor termelés a dunántúli kerületben					U g y a n a z M a g y a r o r s z á g b a n							
É v	a gyárak száma	a feldolgozott répamennyiség vámmázsákban	munkabér egy napra		termelt mennyiség	a gyárak száma	a feldolgozott répamennyiség vámmázsákban	termeltetett		bevitel m. frt	kivitel m. frt	fizetett adó o. é. frt
			férfi	nő				nyers-czkor	üledék-czkor			
1866	10	774,043	—60	—50	88,095	—	—	—	—	—	—	—
1867	10	1,094,443	—70	—	67,877	18	1,249,193 mm.	219,193	57,803	15.1	9.0	1,466,897
1868	10	1,397,601	—80	—	76,175	—	"	244,232	92,216	12.1	7.7	—
1869	10	948,390	1.—	—	73,221	—	"	274,920	174,350	13.5	4.8	1,000,484
1870	9	777,544	—	—	72,201	26	"	319,623	91,289	12.1	8.9	896,311
1871	9	1,309,263	—	—	98,135	25	"	255,214	113,370	15.2	9.5	1,481,078
1872	9	972,129	—	—	97,427	26	"	225,951	94,178	16.	6.3	1,166,272
1873	9	821,815	1.60	40—80	126,464	23	1,404,473 "	183,636	79,559	14.4	7.0	1,025,397
1874	9	737,206	—	—	29,037	20	984,000 "	140,763	59,632	11.2	4.9	719,551
1875	7	—	—	—	—	17	"	174,736	84,717	—	—	759,342

Az agio befolyása az árakra.

Dolgozatunk általános részében utaltunk arra, hogy a papírpénz azon pillanatban, midőn kényszerforgalommal ruháztatik fel, valóságos pénz, tehát nem csereeszköz, de valóságos értékmérővé lesz. Utaltunk volt már arra is, hogy a rossz pénz rendszerint kiszorítja a forgalomból a jó pénzt, hogy más szóval a papirvalutás országban a fémpénz mielőbb eltűnik a forgalomból, és a csere közvetítését csaknem kizárólag a papírpénz eszközli. Mi természetesebb, mint hogy ily körülmények között a papírpénz értéke, és értékében beállott minden változás, befolyással lesz mindazon értékek árára, melyeket pénzen veszünk és adunk. A papírpénz értékének kisebbedésével vételereje kisebb, az árak tehát emelkedni fognak, s viszont a papírpénz értékének emelkedésével vételereje nagyobb, az árak tehát esni fognak. Alkalmazva ezt az agióra, következőleg fejezhetjük ki: Az agio emelkedésével az árak is emelkednek, esésével az árak is esnek.

De a tapasztalás úgy bizonyítja, hogy az agio állása óránként változhatik, és pedig eshetik vagy emelkedhetik egyaránt, tehát mozgásában nincsen semmi rendszeresség, úgy hogy megtörténhetik, miszerint azon időköz alatt, míg valaki termelvényét árúsítja vagy az üzletet megköti s így árúját az agio jelen állásához mért árúforgalomba hozta, a papírpénz újabb elértéktelenedése áll be és az ellenérték, melyet más árújáért nyert, 5—10%-val kevesebb, mint volt rövid idő előtt. Efféle eshetőség kényszeríti az eladót arra, hogy az árhoz még néhány százalékot az agión felül is csatoljon, mely újabb értéktelenedés beállta esetére kárpótolja, tehát biztosításul szolgáljon a felől, hogy még az esetre is, ha a papírpénz értékében hirtelen változás áll be, nem szenved veszteséget. Így történik aztán, hogy az árak nem csak azon %-val magasabbak, a melylyel az agio emelkedett, hanem rendszeren még azzal a biztosítási praemiával is, melyet a termelő magának fizettet. Oly időközben tehát, midőn az agio felettébb ingadozik, az árak emelkedésének százaléka nem áll arányban az agio emelkedésének százalékaival, és annál nagyobb, minél inkább lehet kilátás arra, hogy az agio rövid idő alatt újabban emelkedni fog.

A felállított tételek egészen általánosak. Feladatunk megoldá-

sához még a következő három kérdés tüzetes tárgyalása szükségeltetik, mikor, hol és mikép áll be az áremelkedés, más szóval, vajjon azonnal az agio emelkedését közvetlen követőleg, vajjon a papírvalutás ország minden vidékén egyszerre, avagy minden árucikknél egyszerre, egyenlő mérvben lép-e fel az áremelkedés vagy esés?

Tegyük fel, hogy Y. ország háborúba keveredik. A háború költségeit e célra kibocsátott kényszerforgalmu papírpénzzel fedezi. Ezzel fizeti a hadi felszereléseket, ezzel a hadsereg élelmezőit, ezzel saját katonáit. A nagyobb szükséglet, mint a forgalomról általában szólva már említettük, lázas tevékenységet fog szükségessé tenni, például a fegyvergyárakban, posztógyárakban és más egyéb, a hadi szükséglethez tartozó cikkeket előállító gyárakban. Első sorban tehát ezen cikkek ára fog felszökni. Az efféle cikkek ára felszökik egyszer azért, mert a nagy keresletet csak nagyobb erőfeszítés mellett lehet kielégíteni, másrészt azért mert az ellenszolgálatot a termelő papírpénzben kapja, melyről nem tudja s nem tudhatja, mit ér, nem csak azért, mert az agio ily időben folyton ingadozik, és a hadi szerencsével változik, de mert a háború tartama és kimenetele fog esetleg határozni a felett, mikor lesz a kényszerforgalom megszüntethető. E mellett fel fog szökni a búza, rozs, a zab ára, és általában mindazon élelmi cikkek ára, melyek a hadsereg részére vásároltatnak, végül mindazon cikkek ára, melyeket a katonák zsoldjukon vesznek, például a szeszes italok, gyümölcsé. Részben a hadsereg élelmezői és szállítói, részben a katonaság útján a kényszerforgalmu papírpénz egy része azonnal forgalomba jut, magával vivén lassanként a forgalom minden erébe azt a bizalmatlanságot, melyet az adó és vevő közönség az új pénz iránt táplál. A kibocsátott papírpénz egész összege nem juthat forgalomba, mert a hadsereg szükségletei csakhamar fedezvék, s a gyárak megszüntetésén a kettőztetett tevékenységet, a papírpénz nagy része a gyáros, a szállító kezében reked, annál is inkább, mert ily időben az üzlet általában pang, és a forgalom a lehető minimumra száll alá, s így a papírpénz nem lép fel azon kínálattal, hogy forgalomba jutott mennyisége által is elértéktelenedését maga után vonja. Az élelmezők és katonaság útján forgalomba jött pénzmennyiség pedig inkább csak azon vidéken, mely a cikkeket szolgáltatja, illetve azon vidékek közelében terjed, hol a háború folyik, vagy a hadsereg egyes

hadosztálya concentrálva van. Az áremelkedés tehát egyrészt csak néhány árúczikkre terjedhet, másrészt csak bizonyos vidékre nézve állhat be, s így általánosnak épen nem nevezhető.

Egészen más jelleme van azon áremelkedésnek, mely a háború befejezése után, akkor, midőn a papírpénz valósággal forgalomba jő, észlelhető. A szállítók és gyárosok kezében maradt vagy pénztárakba került pénz, olcsó kamatláb mellett, vállalatokba folyik. Élet, vállalkozási kedv mutatkozik mindenütt. A tétlenül hevert tőke és munkaerő új munkásságra indul. Az olcsó kamatláb vállalatokra ösztönöz, az általános munkakedv jó kilátással biztat. A pénzbőség meghozta értékét mindennek. Az áremelkedés általánosan érezhetővé lesz.

Egybevetve már most az áremelkedést, melyet a háború kitörésekor észlelhattunk, azzal, melyet a háború befejezése után tapasztaltunk, a következő különbségeket kell jeleznünk. Amaz úgy, mint emez, az agio, azaz a papírpénz értéktelenedésének kihatása volt. Amabban az értéktelenedésre a bizalmatlanság, emebben a forgalomba jutott mennyiség hívta elő a disagiót, és gyakorolta a hatást az árakra. Amaz átmeneti, emez tartós volt. Amaz közvetlen követte az agio felnövekedését, emez csak bizonyos idő múlva. Amaz részleges, emez általános volt. Amaz az agio felszökkenésének és ingadozásának közvetlen, emez csak utóhatása. Szóval a két áremelkedésnek egymástól teljesen elütő jelleme van. Utóbbi beállhat teljesen békés időben is a papírpénz szaporítása folytán, amaz a háború rendkívüli szükségletei által szittatik. Rendesnek tehát teljes joggal az utóbbit, abnormisnak az előbbit kell constataálnunk.

Az agio emelkedését közvetlenül rendszerint nem követi az áremelkedés azonnal, miután az árak csak akkor alkalmazkodnak az agióhoz, ha a forgalomba hozott pénz-mennyiség már tényleg forgalomba is jött. Minél nehezebben jut a papírpénz forgalomba, annál későbbben és fordítva áll be az agio emelkedés.

Sokkal egyszerűbb megoldása van azon kérdésnek, hogy helyi tekintetben hol kezdődik az áremelkedés és mely irányban terjed. Az emelkedés természetesen csak ott lesz észlelhető, hol a papírpénz képezi a fizetési közeget, illetve, hol a papírpénz csekélyebb értéke szemben a fémmel az árképződésére befolyással van és lehet, tehát először is azon gyárakban és azon gyárak vidékén, a

hol a hadsereg részére a szükségletek termeltetnek, másodszor azon vidéken, a hol a hadsereg élelmezésére az élelmi cikkek vásároltatnak, s végül ott, hol a katonaság tényleg tartózkodik és zsoldját költi. Ha a háború az ország csak egy kis vidékére szorúl, az áremelkedés is kisebb helyen lesz észlelhető, feltéve itt is azt, hogy kényszerforgalmi papírpénz már előzőleg is forgalomba nem volt. Szabályul fel lehetne állítani: hogy a háború színhelyéhez közel eső vidéken és nagyobb forgalmu és kiválóbb közlekedési központokon az agio hatása előbb, kisebb forgalmu piaczon később lesz észlelhető. A nagy kereskedő előbb, a kiskereskedő utóbb fogja tapasztalni a beállott változást; mindkettő akkor, midőn árúraktárát ki kell egészítenie. Hegyvidékeken, melyek első rendű szükségleteiket, például gabonájukat a nagyobb piaczkon kénytelenek beszerezni, tengeri kikötőkben avagy határszéli helyeken, melyek a külfölddel élénk érintkezésben vannak, az áremelkedés előbb, belföldön később áll be.

Az árúcikkeket a szerint, a mint előbb vagy utóbb alkalmazkodnak ár tekintetében az agiohoz, több osztályba lehet soroznunk. A legtöbb érzékenységet az agio ingadozása iránt tanúsít azon cikkek ára, melyek a papírvalutás országban egyáltalán nem termeltetnek, és így egyedül külföldről hozatnak be. Ilyenek például nálunk a kávé, rizs, thea, déli gyümölcsök, részben a gépek, azután a nyers anyagok közül a selyem, indigo, festanyagok, pamut s. t. b. A papírvalutás országban, mint mondtuk, a fémpénz kiszorúl a forgalomból, maga is árúcikké, adás vevés tárgyává lesz. A külföldi cikkek napi árait nem a rendes fémvaluta, hanem a papírpénz fogja megállapítani. A külföld ugyanis papírvalutában kifejezett árak mellett lesz kénytelen eladni, s így napi árai megállapításánál, alkalmazkodni az időközönként változó agióhoz. Ha az agio egyik napról a másikra 5%-al emelkedik, okvetlen 5%-al nagyobb árt kell követelnie, ha meg akarja kapni ugyanazt az értéket, melyet a papírpénz még tegnap fémbe kitejezve képviselt, egész általánosan kifejezve, annnyival többet kell kérnie papírban, mint a mennyivel a papír kevesebb értékű a belforgalomban a fémnél.

Másodszorban emelkedik mindazon árúcikkek ára, melyek előállításánál a fent elősorolt vagy hason osztályzatba eső cik-

kek használtatnak. Így a pamut árának emelkedése befolyásolni fogja a pamutból készült cikkek árát. Minél több kívántatik valamely árúcikk előállításához a külföldi és az agio emelkedésével megdrágult cikkből, annál magasabb lesz aránylag a kész termelés ára, szemben azzal a termelvénnyel, melynek előállításához hason mennyiség mellett ugyanazon cikkből kevesebb szükségeltetett.

Emelkedni fog főleg a rendes kiviteli cikkek ára. A külföld fémbe fizet. A fém az agio emelkedésével mind több papirpénzt képvisel. Az agio emelkedésével tehát a kiviteli cikkek mind jobban fizettetnek a külföldön. A külföld árai iránytadók lesznek a belföldre — az árak a belforgalomban emelkedni fognak. Emelkedni fog tehát a nyers termények, gabnaneműek ára, ezzel egyetemesen emelkedni fog mindazon termelvénnyel, melyek a nyers terményekből a belföldön termeltetnek, ismét abban a mérvben, a mint előállításukhoz több vagy kevesebb kell azon nyers anyagból, melynek ára az élénk kivitel folytán lényegesen emelkedett. A nyers termények áremelkedését követi az élelmi szerek árának és végül a munkabér emelkedése.

Az agio befolyása tehát legelőbb azon cikkeknel lesz érezhető, melyek kizárólag külföldről hozatnak be; meglehetősen gyorsan alkalmazkodnak az agióhoz a papirvalutás ország kiviteli árúcsikkeinek árai is; ezeket követik az azokból vagy azok segélyével előállított belföldi, majd a külföldről behozott gyártmányok, élelmi szerek, és végül a munkabér.

A lehozott törvény azt mutatja, hogy az agio egy ugyanazon változása, habár különböző időben, de minden árúcikk árára gyakorol befolyást. Az a kérdés már most, vajjon az agio egy ugyanazon változása, habár különböző idő múlva, de egyenlő mérvben, egyenlő százalékkal hajtja-e felebb a legkülönbélebb cikkek árát avagy nem, s ha nem, mily okokra kelljen-e jelenséget visszavezetnünk? Figyeljük meg a kérdést jól. A kiindulás az, hogy a hatás minden cikkre egyforma, s a kérdés az, mennyire áll ellen e hatásnak az egyes árúcikk, illetve mily tényezők ellensúlyozzák kisebb vagy nagyobb mérvben, de rendszeresen ennél vagy amannál a cikknél az agio hatását.

Az iránt tisztába vagyunk, hogy a közgazdasági jelenségek

több egymásba szövődő, hatásukban egymást olykor előmozdító, máskor gátló tényezőknek képezik az eredményét. Ebből folyólag az iránt, hogy egy bizonyos közgazdasági principiumot, illetve ennek hatását concret esettel beigazolni feltétlenül egyáltalán nem, csak megközelítőleg lehet, hogy sok esetben közgazdasági principumok hatását a felhozott concret eset megczáfolhatja, s annak igazsága ellen bizonyíthat. Például fel lehet hozni azt, miszerint bizonyos nagyobb áremelkedés a disagio emelkedésének tulajdonítható — de nem lehet per absolutum ezt annak tulajdonítani, mert kedvezőtlen termés, vagy a túl nagy kereslet a kínálattal szemben sat. körülmények elősegíthették, a disagio különben kétségbevonhatlan hatását; tehát a concret eset még többet bizonyít, mint a mit a felállított szabály mond. S fordítva el lehet mondani, hogy például az agio azonnal érezteti hatását oly czikkek iránt, melyeket a papirvalutás ország kizárólag a külföldről szerez be, s a concret eset azt bizonyítja: hogy az árúk nem változtak, mert az agio befolyását ellensúlyozta azon körülmény, hogy a kérdésben lévő czikkből nagy készlet volt a piacon, avagy mert a magasabb ár mellett, a fogyasztás kisebbedése lévén várható, a gyáros készebb volt árait leszállítani, hogysen piaczát veszítse, sat.

Egyszóval a kereslet és kínálat egymáshoz viszonya az árúkelet minősége és a közlekedés nehézsége vagy könnyűsége, ugy általában valamely piaczra hozott összes árucikkekre, mint egyes árucikkekre, illetve azok árképződésre az agio hatása mellett is befolyással marad, és pedig vagy azzal együtt, vagy az ellen hatva. Az árképződés eme tényezőinek hatását, a mennyiben agióval együtt, vagy az ellen hatnak, könnyű elvbe foglalni, de az az árképződés törvényéből és a felhozott példákból is eléggé világosan folyik. Nagy kereslet csekély kínálattal szemben együtt hat. Nagy kínálat csekély kereslettel szemben ellene hat a pénzérték ingadozása hatásának. De az árképződés eme tényezőinek fellépésében nincsen rendszeresség. Az, hogy a kereslet és kínálat ne legyen egymással egyensúlyban, előfordulhat ma és itt, de nincs meg ugyancsak ma, de egy más helyen, avagy nincs meg, már holnap, vagy nem volt meg tegnap ugyanazon helyen. Mi nem ezen tényezők, hanem más tényezők elősegítő vagy egyensúlyozó hatását keressük, melyek mindenütt és mindenkor ép oly általánosan hatnak, mint hat az agio az összes forgalomba hozott árucikkekre.

Oly tényezőket, melyek okozzák, hogy az agio egy és ugyanazon változása egyes cikkeknel nagyobb a másikkal, kisebb áremelkedést idéz elő.

Régi tapasztalati elv az, hogy a termelés természetes tényezőin tehát a természetén magán az ember nem uralkodik oly mérvben, mint uralkodik a termelés személyes tényezőjén, a munkán. A munkát nagyobbítani, a szorgalmat kettőztetni, a tőke hiányán segíteni lehet, de a természet fukarságán, az éghajlati viszonyokon, időjáráson stb. változtatni, a föld termékenységet bizonyos fokon túlfokozni nem lehet. Ebből következik, hogy oly termelési ágak, melyekben a fő szerep a munkának és tőkének jut, a nép élet egyéb részeivel egyenletesen fejlenek, tökéletesednek, hogy az ily termelési ágak körébe tartozó cikkek előállítására folytonosan egyszerűsítettik, olcsóbb lesz, ehhez képest az ily cikkek ára is mind kisebb lesz. Oly iparágak termékei ellenben, melyeknél a termelési költségek nagy részét a nyersanyag beszerzése képezi, nemcsak hogy olcsóbbá nem lesznek, de az emberi műveltséggel a szükségletek minőségileg és mennyiségileg is szaporodván, a szaporodó kereslet folytán, mind drágábbak lesznek.

Minél közelebb áll valamely árucikk a nyersanyaghoz, azaz, minél kevésbé van abban a nyersanyag feldolgozva, melyből készült; annál drágább s minél jobban fel van dolgozva valamely cikkben a nyersanyag, annál olcsóbb lesz az idő folytán. A természet, mint termelési tényező, erői korlátoltságában keresendő oknál fogva, az árucikkek termelési költségeit hosszan tartó erős kereslet mellett mind nagyobbra, az emberi ész és gondolkodás pedig korlátatlanságánál fogva, bárminő legyen is a kereslet, az árucikkek termelési költségeit a folytonos javítások és találmányok által mind kevesebbre teszi. Ez ismert s tapasztalatilag igazolt közgazdasági törvény, melyet hosszasan igazolnunk nem szükséges.

Az árképződésnek a termelési költségek nagyságában rejlő tényezője, illetve a termelési költségeket határozó termelési tényezők említettem tendenciája az, a mi az agio hatását, oly árucikk-nél, melyek előállításával a munkának a főszerep, állandóan ellensúlyozza, és eredményezi azt, hogy az agio egy és ugyanazon változása folytán, habár különböző időpontban, de legnagyobb áremelkedés tapasztalható a nyerstermények-

nél, élelmi szereknél, kisebb gyártmányoknál azon fokozatban, a mint előállítási költségeik kisebb vagy nagyobb százalékát a nyersanyag beszerzési ára képezi.

Ezek röviden az általános szabványok, melyeket az agio emelkedésének hatásáról az árakra felállítanunk lehetett. Térjünk át azon hatások ismertetésére, melyeket a pénzürték javulása idéz elő az árakra.

Kiindulva azon általános szabályból, melyet felállítottunk, hogy a pénzürték javulásával az árak is esnek, ugyanazon sorrendben fogjuk tárgyalni a kérdéseket. Ha az árak alkalmazkodásáról szemben az emelkedő agióval, azt mondtuk, hogy az rendszerint nem áll be általánosan, az agio felszökkenését közvetlen, követőleg úgy azt az agio esése esetére több oknál fogva kell állítanunk.

Minden termelő, örömeztőbb emeli terményei árát, mint a hogy abból enged. Mig egyfelől megragad minden alkalmat, mely az árak emelésére kedvezőnek mutatkozik és igyekszik kizsákmányolni minden körülményt, például tehát azt, hogy a papírpénz, melylyel a vevő fizet, kisebb értékű, mint a fém, arra nézve, hogy árait emelhesse; másfelől azonban idegenkedik árai leszállításától mind addig, mig azt, vagy a verseny, vagy a megváltozott körülmények mulhatlanul nem követelik.

De másodszor a pénzürték rendszerint a forgalom nagyobb élénkségével esik össze. Fenti fejtegetésünkre utalva említjük fel itt is, hogy az agio nagymérvű ingadozásait, mint az általános bizalmatlanság időközeit, a forgalom kiváló élénkségének korszaka váltja fel, s hogy a papírpénz tulajdonkép csak ez idő alatt kerül forgalomba. Mindennek kétszeres ára lesz már a nagymérvű vállalkozásnál fogva is. S ép ily időben szokott beállani a valuta javulása is, egyrészt, mert a bizalmatlanság okai elenyésztek, mert másrészről a papírpénznek forgalomba hozott mennyisége is felszívott a kettőztetett forgalom által. Ily körülmények által talán indokolva van, miért vesz az árak alkalmazkodása a pénzürtékben beállott javuláshoz, hosszabb időközt igénybe.

Azon kérdés tekintetében, hol előbb és hol áll be később az árak esése, hason szabályt kell felállítanunk a pénzürtéke javulása esetére, mint állítottunk az agio emelkedése esetére. Az árak esése

legelőbb a külföldről importált árúczikkekénél, majd azon gyártmányoknál, melyek előállításához ezek szükségeltetnek, azután a kiviteli czikkek, élelmi szerek, és legkésőbb a munkabér és ugyan legelőbb a nagy forgalmi központokon és a nagybani kereskedésben, később a kis kereskedésben áll be.

Mielőtt a lehozott tételek statistikai bizonyításába bocsátkoznánk, két megjegyzést kell tennünk. Először utalnunk arra, a mit Soetbeer oly röviden és szabatosan e szavakban fejez ki: „die praktische Wirkung eines Prinzips ist für sich niemals im Einzelnen mathematisch nach zu weisen.“ Az árképződésre oly számtalan momentum hat közre, hogy e tapasztalati igazságnak kiváló hangsúlyozása ép itt, midőn az árak változásaiból, tételeink igazságára akarunk következtetni, igen szükséges.

Másodszor adataink hézagosságának igazolására fel kell hozni azt a nehézséget, melylyel ezen adatok gyűjtésénél küzdenünk kellett, ha csak többé kevésbé meghagyható adatokat kívántunk nyerni.

Minden igyekezetünk mellett sem voltunk képesek például a gyarmat- és fűszerárúkra nézve adatokat találni, s így kénytelenek vagyunk az idevonatkozó állítások bizonyításául csupán fenti levezetésünkkel beelégedni.

Adataink jobbára Ausztria-Magyarországra vonatkoznak. Talán nem is kell bővebben magyaráznunk, hogy miért? Lesigang mondja: „Unter allen Staaten europäischen Civilisation (tehát az Egyesült államokat is beleérti) hat wohl Österreich die meiste Gelegenheit gehabt, in Bezug auf die Bedeutung und die Wirkungen der alleinigen Circulation von entwertheten Papiergelde Erfahrungen zu machen.“ Ehhez járul az adatok beszerzésének könnyebbége, közgazdaságunk multjának bővebb ismerete, s végre azon hit, hogy monarchiánkra vonatkozó adatok legtöbb érdekléssel fognak birni azokra, kik talán e fejtegetéseket olvasmányuk tárgyává teszik.

A budapesti kereskedelmi és iparkamara „Adalékok Magyarország nyers terményeinek ártörténetéhez, a tizenkilenczedik században, a pesti piacon történt jegyzések szerint“ czimű munkájának jegyzései alapján, o. é. ezüst forintokra átszámítva 1848-tól 1872-ig terjedő időszakban a főbb nyerstermények átlagárai, következők voltak :

É v														
	buza	rozs	árpa	zab	kukorica	repcze-olaj bécsi mázsája	szesz	ökör-bőrök	faggyú	disznózsir	szalonna	kender	méz	viasz
	alsó-ausztriai mérője							párja	b é c s i m á z s á j a					
1848	2.85 ₉	1.70 ₄	1.25 ₇	0.89 ₄	1.17 ₁	12.87	—33 ₃	19.64	23.37	18.83	18.75	8.61	—	74.77
1849	2.82 ₀	1.76 ₀	1.34 ₃	1.20 ₄	1.37 ₀	21.83	—41 ₂	21.56	26.20	24.47	22.53	10.68	—	81.31
1850	2.63 ₂	1.65 ₄	1.40 ₄	1.28 ₇	1.54 ₀	19.57	—39 ₈	22.34	24.27	22.01	20.46	9.78	—	84.82
1851	2.36 ₉	1.65 ₆	1.38 ₇	1.17 ₃	1.60 ₃	19.14	—45 ₇	21.39	23.84	17.36	19.46	13.01	—	87.08
1852	3.04 ₂	2.49 ₅	1.91 ₃	1.22 ₃	1.95 ₅	14.86	—53 ₂	23.07	27.14	25.38	23.62	15.66	18.83	90.96
1853	3.78 ₈	2.89 ₀	2.22 ₁	1.61 ₄	2.43 ₂	22.65	—49 ₆	23.18	29.54	31.32	24.38	16.85	16.61	84.13
1854	5.40 ₈	4.23	2.45	1.85	2.86 ₂	29.32	—59 ₀	22.95	34.42	29.84	26.55	17.14	15.54	87.78
1855	5.41 ₅	3.96 ₂	2.50 ₇	1.43 ₉	2.77 ₇	31.03	—65 ₀	27.73	32.53	37.54	29.67	16.46	21.36	89.89
1856	4.90 ₁	3.38 ₅	2.05 ₉	1.30	2.18 ₄	29.87	—49 ₄	28.65	32.26	32.07	29.96	18.26	17.69	90.67
1857	3.34 ₈	1.95 ₁	1.69 ₈	1.33 ₄	2.00 ₁	25.92	—43 ₁	33.84	33.27	33.78	30.23	16.09	20.15	99.22
1858	3.20 ₀	1.95 ₃	1.71 ₇	1.44 ₉	2.31 ₆	25.80	—43 ₂	27.34	31.75	30.95	27.09	16.88	19.91	98.53
1859	3.15 ₉	2.05 ₈	1.66 ₆	1.47 ₇	1.92 ₇	18.84	—50 ₇	28.09	27.87	23.58	19.17	13.53	15.54	96.28
1860	3.53 ₉	2.17 ₄	1.68 ₀	1.17 ₇	1.09 ₂	19.02	—45 ₄	30.43	26.07	25.85	22.17	11.34	13.31	93.93
1861	3.86 ₃	2.66 ₂	1.97 ₃	1.19 ₅	2.08 ₅	22.28	—48 ₁	28.24	28.50	27.17	25.40	11.77	18.09	94.62
1862	3.65 ₇	2.50 ₉	1.87 ₁	1.28 ₀	2.71 ₆	25.21	—44 ₉	25.28	29.48	29.63	26.80	13.62	19.98	93.72
1863	4.17 ₃	2.60 ₅	2.16 ₂	1.65 ₅	2.56 ₁	28.79	—46 ₉	23.73	28.03	25.82	26.70	17.77	17.28	196.14
1864	3.70 ₁	2.45 ₆	1.94 ₈	1.58 ₁	2.68 ₀	21.15	—43 ₉	21.60	25.38	32.97	30.89	19.16	16.90	103.25
1865	2.80 ₁	1.76 ₉	1.29 ₀	1.10 ₇	1.52 ₉	23.59	—39 ₆	23.90	26.10	33.87	30.31	17.94	15.29	93.33
1866	3.76 ₈	2.74 ₁	2.03 ₀	1.41 ₂	2.27 ₇	22.55	—44 ₆	21.29	24.42	28.97	25.36	15.24	12.83	87.78
1867	4.95 ₂	3.12 ₉	2.50 ₂	1.42 ₆	2.28 ₄	17.56	—44 ₄	24.66	26.62	30.03	29.58	15.20	15.05	97.70
1868	4.44	3.12 ₉	2.17 ₅	1.45 ₇	2.16 ₁	19.69	—40 ₃	30.59	28.84	33.68	33.04	15.95	16.83	95.81
1869	3.68 ₇	2.51	2.00 ₆	1.53 ₄	1.89 ₇	21.16	—36 ₉	29.32	27.53	33.20	30.63	15.08	16.83	95.19
1870	4.29 ₉	2.64	1.08 ₁	1.83 ₉	2.58 ₃	24.17	—40 ₁	28.91	26.24	31.33	30.41	14.15	19.95	86.17
1871	4.72 ₁	2.92 ₄	2.16 ₆	1.69 ₉	2.82 ₇	24.52	—42 ₂	32.72	26.19	28.90	28.07	14.41	17.60	82.43
1872	6.12 ₆	3.31	2.63	1.60 ₉	3.62 ₃	20.57	—53 ₄	31.80	28.82	34.60	32.68	18.47	20.59	80.96

Vegyük tárgyalás alá a 48-tól 50-ig terjedő időszakot. Az agio átlagos állását véve e négy évi időszak fokozatos emelkedést, árhullámozást, az egyes éveken belül pedig nagy értékingadozást észlelünk. A legmagasabb fokot az agio 1850. év november havában éri el, midőn az ezüst árfolyama 150 el jegyeztetett, ugyanezen évre esik az agio hullámozása 39%-al. Az árak, a búzát és rozsot kivéve általában emelkedést mutatnak. Így a kukoricza ára 1.17 forintról 1.60 forintra, a kenderé 8.61-ről 13.01 frtra szökik. A búza és rozsnál az 1849. és 1851-iki évek, meglehetősen jó aratása lehetett, mi az agio ingadozását ellensúlyozta. Egyébiránt a részletesebb árfeljegyzést nézve, például a búzánál is nagymérvű ár-ingadozást tapasztalhatunk. Így például 1849-ben a búza ára 4.68 frt és 2.57 forint között ingadozik.

A részletesebb árfeljegyzéseket nézve világosan tapasztalhatjuk, mint alkalmazkodik például a búza ára is az agio ingadozásához.

A búza ára oszt. ért. krajczárookban, 1849. január—decemberig Budapesten alsó-ausztriai mérőkben.

Január			Február			Márczius			Április		
nap	ár	az ezüst legmag. állása 112 ¹ / ₂ legals. 111 ¹ / ₂	nap	ár	az ezüst legmag. árfolyama 112 ¹ / ₂ legals. 111 ³ / ₄	nap	ár	az ezüst legmag. árfolyama 115 ¹ / ₄ legals. 112 ¹ / ₈	nap	ár	az ezüst legmag. árfolyama 115 legals. 113 ¹ / ₂
2	282. ⁴		6	313. ²		6	261. ⁸		3	268. ⁷	
9	—		13	327. ⁰		13	257. ⁶		10	261. ⁸	
16	292. ⁵		20	310. ⁰		20	263. ²		17	259. ⁵	
23	299. ⁴		27	—		27	278. ³		24	261. ⁸	
30	—		—	—		—	—		—	—	
Május			Junius			Július			Augusztus		
nap	ár	az ezüst legmag. állása 122 legals. 115	nap	ár	az ezüst legmag. állása 127 legals. 115 ¹ / ₂	nap	ár	az ezüst legmag. állása 122 legals. 119	nap	ár	az ezüst legmag. árfolyama 122 legals. 113
1	265. ⁹		5	230. ⁵		3	—		7	—	
8	—		12	229. ²		10	—		14	454. ⁷	
15	—		19	237. ⁰		17	385. ⁸		21	—	
22	—		26	220. ⁴		24	—		28	468. ⁴	
29	—		—	—		31	413. ³		—	—	

Szeptember			Október			November			Deczember		
nap	ár	legmag. árfolyama az ezüst legalacs. 113 1/2 " 105 1/8	nap	ár	legmag. árfolyama az ezüst legalacs. 107 1/2 " 105	nap	ár	legmag. árfolyama az ezüst legalacs. 111 " 107 1/2	nap	ár	legmag. állása az ezüst legalacs. 114 " 109
4	—		2	—		6	—		4	—	
11	—		9	—		13	353.6		11	—	
18	434.0		16	402.3		20	—		18	344.4	
25	402.3		23	—		27	358.2		27	330.7	
—	—		30	408.7		—	—		—	—	
Évi átlag 318.6											

Ez adatok mutatják, hogy az agio, az év június havától augusztusig bezárólag magas volt és általánosan emelkedő irányt vett, míg augusztustól deczemberig esik. Hasonlót látunk a búza árában is. Már júliusban a búza 220.4 krajczárról 431-re szökken, tehát majd 50%-al, míg november—deczemberben a búza ára is esik 408.7-ről 330.7 krajczára.

A tárgyalt időszakot követő 1852. év 10 első hónapján keresztül az agio csekély ingadozást mutatott, és általán magasabb volt a 20%-nál. Ennek következtében az árak is magasak maradnak nem csak, de a kedvezőtlen termés folytán emelkednek. Az 1853-ki évben észlelhető nagy áremelkedést nem vagyunk hajlandók az agio ingadozása hatásának állítani kifolyása volt ez azon rosz termésnek, melyről ártörténeteink kivétel nélkül emlékeznek. Érdekesebb fejtegetéseink tekintetéből az 1854—56-ki időköz. 1854-ben az agio az előző évhez képest 17%-val emelkedik, és a papírpénz oly nagy értékingadozást mutat, minő 1851—1858-ig terjedő időszakban nem észlelhető.

A papírpénz eme folytonos értékváltozása, de meg a rosz termés behatása alatt is, az árak általán emelkednek. Midőn 1855. végén javulás áll be a valuta értékében, az árak is esni kezdenek, és ugyan előbb a gabnanemüeké, utóbb a nyers terményeké. Az utóbbiak még a következő 1856. évben sem tudnak teljesen alkalmazkodni az agio eséséhez, a mennyiben például a nyers bőröknél, méz és viasznál árszökkenés észlelhető. Még kevésbé alkalmazkodnak a belkövetkezett javuláshoz az élelmi szerek mint disznózsir, szalonna. Innét van, hogy a 14 árúczikk átlagát tekintve, az

1854—56-iki, a pénzérték javulásával végződő időszak végén, átlag 5.36 áremelkedést kell constataálnunk, mi bizonyítja, miszerint ahhoz, hogy az árak az agióhoz alkalmazkodjanak, de kivált a bekövetkezett értékjavuláshoz módosuljanak, hosszabb időköz, — mint láttuk, — 1—2 évi időköz szükségeltetik.

A reá következő két évben az agio ingadozása a lehető minimumra (5—6%) száll alá. A bizalom visszatér, és az árak is esnek úgy, hogy 1858. végén a felvett 14 árúcikk ármozgását tekintve 3.52% áresés constatálható. Az 1859-ki mozgalmas évben az agio 153.20 és 100.25 között mozog, tehát legmagasabb és legalacsonyabb állása között 52.95% különbség mutatkozik. Legelőbb ismét a gabnaneműek ára, később a nyers termények és legkésőbb az élelmi szerek ára emelkedik. Az 1858—61. időszakot véve, a búza áránál 20.8%, a rozsnál 36.1% az árpánál 15% a szesznél 11.3% a nyersbőrnél 2.3% emelkedést észlelünk, míg a többi árúczikkeknél, ha nem is nagy mérvű, de folytonos esést észlelünk. A repczeolaj, disznózsir, szalonna, kender, csak az 1861—65-ki időköz folyamán mutat áremelkedést, és ugyan a kender 52.4%, a disznózsir 24.7%-ot.

Az 1861—65-iki egyébiránt a papírpénz fokozatos értékjavulásainak időszaka. Az árak mozgása mutatja ezt. Hogy 1863-ban az árak mozgásában emelkedés áll be, a kedvezőtlen kiütött aratási eredményre vezetendő vissza.

Az 1866—71-ig terjedő időszak végül az agio nagymérvű ingadozásának hatása alatt, magas árakat mutat fel. Az árúczikkek áremelkedése 5—50% között változik. Legnagyobb 1866. és az azt követő években 1867. és 1868-iki években, 69 elején csekély esés, de már 69 végén, midőn az agio a német francia viszály kezdete-kor felszökkenik, újra emelkedés észlelhető.

Ugyancsak általánosaknak nevezett tételeink bizonyítására még két időszakot kívánunk tárgyalni, két oly időszakot, melyek egyikében az árak emelkedésének, másikában az árak esésének az agio ingadozásával való szoros összefüggését talán még világosabban sikerül kimutatnunk, mint azt fentebb megkísértettük.

É v	Különböző czikkek árai Budapesten, o. é. krajczárookban 1799-től 1819. évig											
	buza	rozs	árpa	zab	kukoricza	finom liszt	kenyér-liszt	zsemle-dara	marhahús	faggyu	szappan	gyertya
	egy pozsonyi mérő				egy mázsza		egy p. m.	egy font				
1799	161.9	100.4	88.6	85.8	105.9	527.5	101.9	422	09	16.8	25.2	23.1
1800	240.5	167	132.3	109.6	167.6	845.7	196.8	676.2	09	17.5	26.2	24.1
1801	369.9	248.5	195.1	153.2	254.9	1012	275.3	794.4	10	19.2	28.9	26.8
1802	469.9	326	254.2	192.3	282.4	1098	338.6	875	10.5	—	—	—
1803	512	362.9	254.7	191.9	377.5	1172	315	938	13.3	28	40.4	38.3
1804	411.6	283.8	179	129.9	191.3	1093	323	878.7	16	31.5	47.2	45.1
1805	644.2	436.2	319.9	222.7	354.8	1368.5	497.2	1086.6	15	28	42	39.9
1806	679.9	456.6	430.3	355.4	401	1440.7	532.5	1142	19	38.5	57.7	55.6
1807	584.3	350.5	337.5	270.6	489.9	1368.5	498	1050.2	19.5	42	63	58
1808	758.6	502	470.9	311	548.5	1492	531	1169	23	45.5	68.2	66.1
1809	988.9	677.2	529.7	438.2	605.7	2110.5	701.8	1582.2	24.7	59.5	89.2	87.1
1810	969	536.1	501	409	528	2022	667.6	1517	37.3	70.0	105	102.9
1811	2226.9	1316.1	1184.6	892.4	1367.5	5588	1183	4194	13.7	91.0	159.2	157.5
1812	3039.4	1772.5	1499.5	1376.2	1257.7	615	243.7	462.4	17	70	122.5	121.8
1813	418	192.5	191	156	199.5	440	110.9	110.9	13	11.2	19.6	18.6
1814	736.5	423.5	422.5	192.5	422.5	741	232	555	14.8	8.4	17.5	16.8
1815	1410	1164.7	664.7	298.7	717.1	1425	455	1066	28.6	18.2	33.6	32.9
1816	1721	1107.5	706	380.8	736.3	2229	751	167.2	45.6	32.2	57.4	56.7
1817	979.9	582.0	433.8	206.5	473.9	2048	689	1529	41.6	35	53	63
1818	253.3	123.2	122.2	98.1	141.2	646	194	486	31	25.2	45	44
1819	162	627	68.2	59.9	82	444	111	330	21.5	16.8	31.5	30.8

E táblázatban, a búza, rozs, árpa, zab, kukoricza, liszt, dara, marhahúsra vonatkozó árak évi átlagárak, a faggyú, szappan, gyertyára nézve az év elején jegyzett árak.

Talán nem választhattunk volna Ausztria-Magyarországnak e tárgy megvilágítására különben is gazdag adatokat szolgáltató közgazdasági történetéből megfelelőbb időszakot, mint ezt. Ha e húsz évi időszakot taglalva tárgyaljuk, ezt nem azért tesszük, mint-

ha az agio mozgásának irányában beállott változás kívánná ezt, hanem először, mert 1811. április havával a forgalomban lévő bankóczédulákat az anticipatio jegyek, tehát alakjára más papírpénz, váltja fel, és a devaluatio következtében beállott nagy árváltozások folytán az 1811-ig terjedő időszak, az innen 1819-ig terjedővel egy folyamatban nem tárgyalható, másfelől azért, mert érdekesnek tartjuk az 1799—1805-ig, illetve 1811—1814-ig terjedő időközöket külön taglalni.

A táblázat az árak rohamos emelkedését mutatja, ép oly rohamos emelkedést, minőt az ezüst pénz agiója. Mint halad a kettő egymás mellett, illetve mint követi az árak emelkedése az agiót, azt a következő egyszerű összeállításból látjuk, mely az agio és az árak százalékos emelkedését mutatja az 1799—1805. és 1799—1811-iki időközre nézve.

Á r u	1799-től 1805-ig	1799-től 1811-ig
Buza	302.1 ⁰ / ₀	1282.6 ⁰ / ₀
Rozs	336. ⁰ / ₀	1316. ⁰ / ₀
Árpa	262.3 ⁰ / ₀	1245.4 ⁰ / ₀
Zab	161. ⁰ / ₀	949.4 ⁰ / ₀
Kukoricza	227. ⁰ / ₀	1201.7 ⁰ / ₀
Átlag	296.6 ⁰ / ₀	1197.2 ⁰ / ₀
Finom liszt	159. ⁰ / ₀	960.4 ⁰ / ₀
Kenyér liszt	392. ⁰ / ₀	1764.3 ⁰ / ₀
Zsemle-dara	157.3 ⁰ / ₀	893.7 ⁰ / ₀
Marhahús	66.6 ⁰ / ₀	44.4 ⁰ / ₀
Átlag	193.7	915.6
Faggyu	75. ⁰ / ₀	468. ⁰ / ₀
Szappan	68. ⁰ / ₀	536. ⁰ / ₀
Gyertya	69.5 ⁰ / ₀	582. ⁰ / ₀
Átlag	68.7 ⁰ / ₀	559.3 ⁰ / ₀
Agio emelkedése tett az év végén	46. ⁰ / ₀	716. ⁰ / ₀

Világosabban alig lehetne az árak mozgásának összefüggését az agióval feltüntetni, mint ez az itt adott táblázatban történik. A mint látjuk az árak 1805-ig, illetve 1811-ig nem csak az agio százalékkal emelkednek, de egy annál magasabb százalékkal, és ugyan a gabonaneműek 1805-ben viszonyítva 1799-hez átlag 256%-al, az élelmi szerek 147%-al stb. mutatnak nagyobb emelkedést, mint az ezüst. Megczáfolják ez adatok határozottan azt, a mit Lesigang e kérdés egyik jeles tanulmányozója az úgynevezett biztosítási díjról egész kicsinylőleg mond, melyet 1867—1876-ig vett adataival bizonyítani ügyekszik. A tetemes különbözet, mely az ezüst és az áruczikkék árai között látszik, nem egyéb, mint biztosítási díj. Ily díj teljesen indokolt oly időszakban, minő ép az volt, midőn a papírpénz mérhetlen szaporításához kedvezőtlen politikai zürzavarak járultak, s midőn csak az agio emelkedésére s nem a pénzérték javulására lehetett számítani.

Szándékosan említjük a gabonaneműeket, élelmi szereket és gyártmányokat külön-külön. A különbözetet kívántuk feltüntetni, mely az egyes árúnemek között az emelkedés tekintetében feltűnően jelentkezik. Az 1805-ig terjedő időközben az látszik, hogy ugyanakkor, midőn a gabonaneműek 296.6% áremelkedést mutatnak, az élelmi szereké csak 193%-ot, a faggyúé csak 75%, a gyártmányoké meg éppen csak 68%-ot teszen. A búza, rozs, kukoricza ára átlag ismét nagyobb emelkedést mutat, mint az árpáé avagy zabé, mert amazok által nagyobb szükséglet lévén fedezendő, inkább kerestetnek, mint emezek.

Az élelmi szerek között a többtől elütő magas emelkedése volt a kenyérlisztnek. Miért? talán nem is kell magyaráznunk. A búza árával szükségkép lépést kellett tartania. A gyártmányok között a gyertya áremelkedése nagyobb, mint a szappané, azért, mert amannak előállításához több kell a 75%-al emelkedett faggyúból, mint emehhez.

A szabály, a melyet az árak alkalmazkodására nézve az egyes árúnemek szerint felállítottunk, statisztikai adatainkban igazolását nyerte, kivéve az élelmi szereket, melyek nagyobb áremelkedést mutathatnak, mint szabályunk sorrende szerint következnenek. Ez onnét van, mert a kenyérlisztet is odaszorítottuk. Ha a kenyérliszt árát mellőzve keresünk átlagot, szabályunknak megfelelő képet fogunk nyerni.

Az 1811—1819. terjedő időköznek más jelleme van. Az anticipatio jegyekből 1817-ben közel 100 millió forint kivonatott a forgalomból, a jegyek értéke javult, és 1817-ben az árak is esnek. Azt a rohamos emelkedést, melyet az előző időszakban észleltünk, itt is feltalálhatjuk, és pedig ép oly sorrendben, mint amott. Legerősebben a gabnanemek, aztán a nyerstermény, így aztán a gyártmányok és élelmi szereknél. Az árak esése is ezen sorrendben folyik le. A búza, rozs, árpa, zab már 1819-ben nemcsak, hogy oly olcsó, mint 1812-ben volt, de annál is olcsóbb, míg a gyártmányok ára még mindig drágább, mint 1812-ben, feltűnő drága még a zsemledara, marhahús és a faggyú is.

Az árak esésének folyamlatát az agio ingadozásának behatása alatt, élénkebben tünteti fel a következő néhány táblázat, melyek a lemergi kereskedelmi és iparkamara évi jelentéseinek adatai alapján a gabnanemek, nyersanyag, félgyártmányok, élelmi szerek és tüzelő szerek árait tüntetik fel az 1861—65-iki időszakban.

Termények átlagos ára Lembergben 1861—1865-ig o. é. forintokban.

Áru megnevezése	1861	1862	1863	1864	1865
Búza	4·99	4·49	3·18	2·50	3·31
Rozs	3·50	2·83	1·76	1·33	2·23
Árpa	2·36	2·40	1·60	1·15	1·73
Zab	1·45	1·13	1·38	1·08	1·24
Kukoricza	3·75	—	3·10	2·67	—
Köles	3·49	3·08	2·40	1·88	2·63

Nyers anyagok ára Lembergben 1861—1865-ig o. é. forintokban.

Áru megnevezése	1861	1862	1863	1864	1865
Gyapju	20—	17·50	40—	20—	20—
Méz	25—	25—	21—	10—	21·25
Viasz	136·33	91·66	89·34	94·67	94—
Len	—	21·33	17·33	19·50	19·50
Kender	—	18·66	13·33	15·75	7·88

Gyártmányok ára Lembergben illetve a lemergi kereskedelmi és iparkamara kerületében 1861—1865-ig o. e. forintokban.

Áru megnevezése	1861	1862	1863	1864	1865	Mérték
Hamuzsir	16.—	16.—	14.05	13.05	11.75	1 bécsi mázsa
Repce-olaj tiszta	34.—	34.—	34.—	28.—	28.—	"
Nafta sárga . . .	13.—	12.—	12.—	11.—	11.—	"
" fehér	20.—	18.—	17.—	17.—	17.—	"
" tiszta	26.—	22.—	20.—	21.—	19.50	"
Terpentin olaj . .	23.—	19.—	19.—	19.—	11.—	"
Kátrány	—58	—54	—50	—48	—40	1 bécsi pint
Kolophonium . . .	12.—	17.—	16.—	15.—	8.—	1 bécsi mázsa
Szurok	10.30	10.30	10.—	10.—	10.—	"
Szesz	1.20	1.15	—90	—80	1.—	1 garnetz 31 ^o / _o
Liqueur	32.—	30.—	27.—	28.—	28.—	1 bécsi akó
Rhum	30.—	32.—	30.—	30.—	28.—	"
Gabona szesz . . .	20.—	20.—	20.—	19.—	19.—	"
Finom szesz . . .	30.—	18.—	28.—	20.—	20.—	"

Az élelmi szerek ára Lembergben 1861—1865-ig o. é. frtkban.

Áru megnevezése	1861	1862	1863	1864	1865	Mérték
Burgonya	1.33	1.38	—96	—53	—.—	1 bécsi mérő
Vaj	—48	—44	—38	—40	—40	1 bécsi font
Zsir	—47	—48	—36	—32	—35	"
Káposzta	—.—	—80	—43	—59	—.—	1 véka
Sajt	—.—	14.—	14.—	15.25	11.38	1 bécsi mázsa
Lencse	—.—	3.49	3.25	2.72	2.72	1 mérő
Bab	3.56	3.40	3.01	2.17	3.21	"

Tüzelő anyagok ára Lembergben 1861—1865-ig o. e. frtkban.

Áru megnevezése	1861	1862	1863	1864	1865	Mérték
Tölgy-fa	7.60	7.15	7.30	6.09	6.07	1 öl
Fenyő-fa	4.40	4.98	4.64	3.96	4.21	"
Faszén	—.—	—40	—40	—35	—35	1 mérő

Rövid tekintet e táblázatokra is elég arra, hogy meggyőződjünk arról, miszerint a 1861—1865-iki időszakban, mint mely alatt a valuta értékében 3293% javulás állott be, az árak is esnek.

Érdekes egybeállítást nyerünk, ha a felsorost cikkek árának esését százalékokban kifejezzük, és az egyes nemek szerint összehasonlítjuk, mint ez a következő táblázatban történik.

Lehozott tételeink teljes igazolását olvashatjuk e számadatokból. Legnagyobb áresést mutatnak a gabnaneműek, legkisebbet az élelmi és tüzelő szerek. Nyerstermények 2.6% kisebb, a gyártmányok 7%-al kisebb esést mutatnak.

Az összes 35 cikk árából vont átlag egybehasonlítva az agionak hason időszakban észlelt esésével, 12.4% különbözetet mutat, mi ismét ama állításunk mellett bizonyít, hogy az árak előbb alkalmazkodnak az agio emelkedéséhez, mint a valuta javulásához.

Eddig adott árkimutatásaink érintették a gabnaneműeket, nyersanyagok, tüzelő és élelmi szereken kívül a félgyártmányokat is. A tulajdonképi gyártmányokról a következőkben adunk kimutatást, mintegy kiegészítésként az eddig közlötteknek.

Dr. Schebeck Ede úr a prágai kereskedelmi és iparkamara titkára elég szíves volt a nevezett kamara által Bécsben 1873-ban kiállított ártörténeti munkából részünkre néhány adatot kiíratni, melyeket következőkben adunk.

Gyártmányok ára Reichstadtban 1859—1870-ig o. é. frt és krajczárookban.

É v	Á r u m e g n e v e z é s e								
	sör	köszörülő	zsákvászon	vono kötél zug strang	spárga	lókefe	vaslapát	öntött vas	vert vas
	m é r t é k								
	1 hordó	1 darab	rőf	darab	font	darab	font		
1865	18.—	—63	—28	—20	—	1.05	—42	—09	—12
1866	20.—	—60	—24	—21	—64	1.—	—60	—09	—14
1867	21.—	—75	—26	—24	—64	—50	—52	—05	—14
1868	19.20	—80	—24	—21	—60	—58	—50	—05	—14
1869	19.20	—90	—25	—24	—64	—60	—50	—05	—14
1870	19.20	—80	—25	—24	—52	—70	—50	—05	—14
1871	—	—80	—22	—24	—64	—70	—60	—05	—12
1872	—	—90	—24	—30	—64	—58	—50	—06	—12
1873	—	—90	—	—30	—70	—60	—55	—06	—12
1874	—	—80	—19	—30	—70	—60	—60	—06	—10 ^{1/2}
1875	—	—45	—20	—30	—70	—65	—55	—06	—11
1876	—	—45	—18	—30	—50	—50	—55	—07	—08

A sör ára 1860-ban 2 frttal, 1861-ben 3 frttal emelkedik, a kiindulási évhez viszonyítva; már 1862-ben ismét 1 frt 80 kral esik, szóval egészen úgy mozog, mint az agio az 1859—1865-ig terjedő időközben. A köszörűkő már 1861-ben 15 kral drágult, 63-ban meg épen 30 kral emelkedik, ára 1859-hez viszonyítva, tehát valamivel később alkalmazkodik. 64-ben és 65-ben ismét esik, mert a papírpénz értéke is javul, 66-ban az agio felszökik, felmegy a köszörűkő ára is. A vertvas ára például 60-ban megdrágul 2 kral fentonként, és ez az ár tartja magát egész 1865-ig. Majd 1869-ben ismét emelkedik az agio hatása alatt, míg 1870-ben ára 3 krral száll alá egyszerre, mert az agio vesztí ellensúlyozó befolyását.

Felállított tételeink igazsága mellett bizonyítanak a pamut fonal, nyersvas, keményítőnek a bécsi kereskedelmi és iparkamara jegyzései s a czukornak, bécsi „Markt Bericht“ czimű lap közlései nyomán adott, következő ármozgásai is. *)

Gyártmányok ára Bécsben o. ért. 1854—1870-ig.

É v	Pamut-fonal 20. sz.		Nyers vas		Keményítő		Czukor	
1854	1	79	—	—	—	—	37	06
1855	1	86	—	—	14	82	42	08
1856	2	08	—	—	15	96	41	05
1857	2	21	—	—	9	21	37	05
1858	2	21	—	—	7	07	34	05
1859	2	30	—	—	10	—	31	12
1860	2	31	—	—	12	92	33	04
1861	2	45	3	72	13	05	41	05
1862	3	37	3	88	12	32	41	10
1863	4	76	3	95	12	75	30	30
1864	5	28	4	04	11	84	29	05
1865	3	80	3	85	9	07	25	05
1866	—	—	—	—	—	—	28	05
1867	—	—	—	—	—	—	27	08
1868	—	—	—	—	—	—	28	10
1869	—	—	—	—	—	—	29	09
1870	—	—	—	—	—	—	27	09

*) A folyó 1880. évben a czukor-, kávé- és sörfogyasztás megadóztatásáról szóló törvényjavaslat indokolása szerint a finomított czukor átlagos ára métermázsánként a következő volt :

1861 évben	82:10	1871 évben	56:10
1862 „	82:20	1872 „	54:06
1863 „	60:60	1873 „	46:14
1864 „	58:02	1874 „	46:10
1865 „	50:10	1875 „	44:75
1866 „	56:10	1876 „	47:—
1867 „	54:16	1877 „	55:88
1868 „	58:10	1878 „	44:88
1869 „	58:20	1879 „	43:—
1870 „	54:10	1880 „	43:—

Az 1858-ik évet véve kiindulásul, tapasztaljuk, hogy a felvett czikkek árai 1861-ig emelkednek, 65-ig ismét esnek, azaz az agio emelkedő és eső irányzatának megfelelőleg mozognak. A százalékos emelkedéseket és eséseket egybeállítva a következő eredményeket nyerjük.

Á r u	1858—61	1862—65
Pamutfonal	+ 10.9%	+ 15%
Nyers vas	—	— 08%
Keményítő	+ 84.6%	— 26.3%
Czukor	+ 20.6%	— 39.2%
Átlag	+ 38.7%	— 12.8%

Míg a nevezett árúczikkek ára az agio emelkedésével 387%-al emelkedik, addig a valuta értékének ép oly rohamos javulásával csak 12.8%-al esnek. Az árak egyébiránt az agio ingadozásának befolyását mindkét időszakban világosan bizonyítják.

Hátra van még beigazolni azt, miszerint a nagy kereskedő előbb érzi az agio ingadozásának hatása alatt beállott áremelkedést és esést, mint a kiskereskedő. Ezt ugyanazon árúczikkeknek ugyanazon időközben, két különböző piacon észlelt százalékos áremelkedése, illetve esésének egybeállítása által kívánjuk szemléltetővé tenni.

A budapesti kereskedelmi és iparkamara által jegyzett árak a nagykereskedés áraiként tekintettek, míg az osztrák statisztikai hivatal által közlött, az osztrák vidéki piacokon jegyzett árak a detail kereskedés áraiként vétettek fel.

Á r u	1848—1851		1854—1856		1861—1865	
	Buda- pesten	az osztrák piaczokon	Buda- pesten	az osztrák piaczokon	Buda- pesten	az osztrák piaczokon
Buza . . .	— 1.9%	— 11.6%	— 9.37%	+ 4.7%	— 27.5%	— 65%
Rozs . . .	— 19.2%	— 8.7%	— 19.98%	— 5.3%	— 33.6%	— 4%
Árpa . . .	+ 10.4%	+ 6.7%	— 15.96%	+ 24.7%	— 37.7%	— 14.6%
Zab . . .	+ 31.4%	+ 8%	— 29.73%	— 8.4%	— 8.2%	— 8%
Kukoricza	+ 36.7%	— 14.4%	— 23.69%	— 9.9%	— 26.7%	— 14%
Átlag .	+ 17.5%	+ 8.8%	— 19.75%	+ 5.88%	— 26.1%	— 21.1%

Bármelyikét vegyük a felhozott időszakoknak feltűnő különbözetet fogunk látni a kis és nagy kereskedés árai átlaga között;

sőt még az egyes cikkeket tekintve is, csekély kivétellel hasonló különbözet constatálható. Így a 48—51 időszaknál az árpa, zab és kukoriczánál, az 54—56-iknál a zab, rozs és kukoriczánál, a 61—65-nél a búza kivételével, valamennyi árúczikkénél. Az 1854—56. időközben a búzánál és árpánál mutatkozó áremelkedés, szemben az egyéb cikkek áresésével, abban birhatja magyarázatát, hogy az árak nem alkalmazkodhattak az agióhoz a vidéki piaczkon oly gyorsan, mint a forgalmi központokban.

Lesigang: „Die Wirkungen der Agioschwankungen in Oesterreich und die Herstellung der Valuta“ című értékezésében igen helyesen utal arra, hogy az árak és agió között való szoros viszony statisztikai megállapítása csak úgy lehet minden tekintetben correct, ha kimutatjuk, miszerint, ugyanazon időközben, ugyanazon árúczikkek, ugyancsak nem mutatnak a külföldi piaczkon emelkedést vagy esést, vagy ha igen, nem oly mérvben, mint a papirvalutás országban. Az árhullámozás még rendezett valutával bíró országban sincs kizárva. Hisz nem a papirpénz disagiója az egyetlen tényező, mi az árakat állapítja, s így könnyen lehet, hogy az árak ingadozása ugyanazon tényezők befolyása alatt, ugyanaz a papirvalutás és egy tetszés szerinti külföldi országban. Hogy ezen, okkal tehető ellenvetés ellen védekezzünk, közölni fogjuk a búza évi átlagos árát 1848-tól 1872-ig, London, München és Bécs piaczaín, s fel fogjuk tüntetni azon különbözetet, mely a bécsi és a külföldi piac árai között ugyanazon valutában kifejezve évről-évre mutatkozik.

É v	Osztrák értékű ezüst forintokban				
	búza alsó-ausztriai mérő			bécsi külön- bözlet a müncheni ellenében	ezüst agio
	London	München	Bécs		
1848	5.60	4.58	4.27	— —.31	109.36
1849	—.—	3.18	4.78	+ 1.60	113.85
1850	—.—	2.86	3.91	+ 1.05	119.82
1851	4.03	3.67	4.03	+ —.36	126.05
1852	—.—	5.04	4.65	— —.39	119.45
1853	5.17	4.92	5.72	+ —.80	110.57
1854	—.—	7.52	8.12	+ —.60	127.85
1855	—.—	7.02	7.72	+ —.70	120.90
1856	—.—	5.54	5.95	+ —.41	104.64
1857	6.67	5.55	4.47	— 1.08	105.50
1858	5.14	4.18	4.20	+ —.02	104.11
1859	—.—	3.50	4.44	+ —.94	122.16
1860	—.—	4.64	5.75	+ 1.11	132.32
1861	—.—	5.01	5.65	+ —.64	141.20
1862	—.—	5.01	5.—	— —.01	128.03
1863	—.—	4.66	4.75	+ —.09	112.82
1864	—.—	4.60	4.58	— —.02	115.74

É v	Osztrák értékű ezüst forintokban				
	buza alsó-ausztriai mérő			bécsi külön- bőzet a müncheni ellenében	ezüst agio
	London	München	Bécs		
1865	4—	3.73	3.42	— —.31	108.34
1866	4.89	3.83	5.—	+ 1.17	119.50
1867	6.36	5.58	6.27	+ —.69	124.46
1868	7.12	5.47	5.98	+ —.51	114.62
1869	5.38	4.42	5.—	+ —.58	121.04
1870	4.62	4.90	5.70	+ —.80	121.98
1871	5.56	5.79	6.59	+ —.80	120.23
1872	5.85	6.64	6.98	+ —.34	109.21

Az összevetésből kitűnik, hogy a bécsi és müncheni piacz árai között folytonosan és pedig jelentékeny különbőzet volt. A müncheni és bécsi piacz között mutatkozó különbőzet csekély kivétellel tevőleges vagy nemleges, a szerint a mint az agio emelkedik, illetőleg a pénzürték javul, mi világos jele annak, hogy a tényező, mely a különbőzetet szülte, semmi más, mint a disagio volt.

Ha a Laspeyres által gyűjtött s Hamburgra vonatkozó ártörténeti adatokat, az ugyanazon időközben Budapesten jegyzettekkel egybehasonlítjuk, ugyancsak arról fogunk meggyőződni, hogy az ármozgásnak általán egészen más iránya van a papirvalutás országban, mint a külföld piacain. Ép oly időközökben, oly években, midőn a külföld piacain árengedmények tapasztaltattak a valutás országban áresökkenés észlelhető és fordítva.

Az árak mozgása Hamburgban 1854—1862-ig.

É v	Száz áruczikk havi ármozgásából volt			Az összes ármozgást összevéve, ebből esik	
	emelkedés ‰	esés ‰	ármozgást összevéve ‰	emelkedésre ‰	esésre ‰
1854	15.8	17.3	52.6	47.0	53.0
1855	17.2	13.6	30.8	56	44
1856	17	16.5	33.5	51	49
1857	20.1	16.7	36.8	55	45
1858	15.2	25.1	40.3	38	62
1859	16.3	17.1	33.4	49	51
1860	17.3	13.9	31.1	56	45
1861	13.8	17.4	31.2	44	56

A felvett években nagyobb % esik az áresésre 1854., 1858., 1859. és 1861-ben, áremelkedésre az 1855., 1856., 1857. és 1860-ik évben. Míg a budapesti piacon a fentebb közlött adatok alapján a közlött 14 áruczikk ára átlag esett 1856., 1857., 1858., 1859. és 1860-ban. Az ármozgás irányát tekintve a budapesti piaczé találkozik Hamburgéval 8 eset közül 2-szer, nem találkozik 6 esetben.

Hátra van szólni még a munkabérről. A napszám a lemergi kereskedelmi és iparkamara kerületében élelmezéssel és élelmezés nélkül 1861—1865-ig.

É v	1861		1862		1863		1864		1865	
Agio átlaga	141.25		128.07		113.09		115.72		108.32	
H o l	é.	é. n.	é.	é. n.	é.	é. n.	é.	é. n.	é.	é. n.
oszt. ért. krajczárookban										
Lemberg	24	42	29	94	22	47	22	45	22	41
Sanok	22	32	22	35	19	30	23	31	18	29
Sambor	20	28	—	30	—	30	—	33	26	35
Przemysl	24	48	25	49	28	49	24	41	20	37
Zolkiew	—	41	17	38	28	36	20	36	23	37
Stryj	—	35	17	34	18	34	25	36	22	33
Staniszlau	29	50	31	52	34	50	29	46	28	44
Kolomea	25	37	25	43	30	46	29	45	23	36

Az egyetlen Sambort kivéve, az ellátás mellett és ellátás nélkül fizetett napszám 1865-ben kisebb, mint 1861-ben. Mig 1861., 1862., 1863-ban fokozatosan emelkedik, 1864. és 1865-ben rohamosan esik, azaz követi az agio ingadozását. A legnagyobb ingadozás Lembergben a legcsekélyebb Sanokban észlelhető.

A napszám évi átlagára o. é. krajczárookban 1840-től egész 1876-ig az oszt. statisztikai évkönyv nyomán Ausztriában.

É v	élelmezéssel	élelmezés nélkül	É v	élelmezéssel	élelmezés nélkül	É v	élelmezéssel	élelmezés nélkül
1840	19	35	1851	22	45	1864	26	49
1841	19	35	1852	25	47	1865	28	57
1842	19	35	1853	29	52	1866	27	53
1843	21	35	1854	25	48	1867	27	55
1844	19	35	1855	26	53	1868	31	51
1845	19	35	1856	30	61	1869	29	59
1846	20 ^s	35	1857	30	60	1870	34	62
1847	22	44	1858	31	57	1871	36	71
1848	24	38	1859	29	47	1872	46	88
1849	20	36	1862	40	64	—	—	—
1850	22	43	1863	44	73	—	—	—

1853-ban a munkabér magasabb, mint 1852-ben, pedig amaz évben az agio átlag magasabb volt, mint ebben; jele annak, hogy a munkabér csak 1853-ban alkalmazkodik az előző évi emelkedéshez. 1862. és 1863-ban a munkabér igen magas, holott a papirpénz értéke javulóban van; mert a munkabér nagy emelkedése kifolyása volt az agio 1860. és 1861-iki nagy emelkedésének. Az élelmezés nélkül fizetett munkabér sokkal nagyobb ingadozást mutat.

A férfi napszám o. ért. krajezárokban, hazánk főbb piacain 1872-től

A piac neve	É v	Január		Február		Márczius		Április		Május	
		élelemmel	élelmzés nélkül	élelemmel	élelmzés nélkül	élelemmel	élelmzés nélkül	élelemmel	élelmzés nélkül	élelemmel	élelmzés nélkül
Brassó	1872	—	100	—	100	—	100	—	115	—	120
	1873	—	—	—	115	—	100	—	100	—	—
	1874	—	100	—	—	—	100	—	100	—	110
	1875	—	80	—	100	—	100	—	100	—	100
	1876	—	80	—	80	—	80	—	80	—	80
Budapest	1872	—	100	—	150	—	150	—	150	—	150
	1873	160	200	160	220	160	220	160	240	160	240
	1874	180	240	180	240	—	—	180	240	130	190
	1875	80	100	—	100	—	80	—	100	—	100
	1876	—	100	—	120	—	90	—	120	—	120
Debreczen	1872	—	—	—	—	—	140	—	140	—	120
	1873	50	90	50	90	90	140	50	100	60	110
	1874	50	100	50	100	53	106	75	117	45	87
	1875	40	80	39	78	39	74	59	108	58	100
	1876	40	100	40	100	42	100	68	112	51	92
Kassa	1872	—	—	—	—	—	—	—	90	—	90
	1873	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1874	60	80	70	90	100	120	100	120	100	120
	1875	70	90	70	90	70	90	60	80	70	85
	1876	60	85	60	90	60	80	70	90	45	60
Kolozsvár	1872	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1873	70	100	70	100	70	100	70	100	70	100
	1874	47	90	28	58	32	64	41	60	40	100
	1875	40	80	40	80	40	80	40	80	50	80
	1876	35	70	35	70	40	90	50	100	40	80
Nagy-Kanizsa	1872	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1873	—	100	—	100	—	100	—	100	—	100
	1874	—	100	—	100	—	—	—	—	—	—
	1875	70	100	70	100	70	100	70	100	70	100
	1876	70	100	70	100	70	100	70	100	70	100
Pécs	1872	—	—	—	—	—	120	—	120	—	120
	1873	—	—	80	100	80	100	100	120	100	120
	1874	80	100	80	100	100	120	100	120	100	120
	1875	80	100	80	100	80	100	100	120	100	120
	1876	60	100	60	100	60	100	—	—	—	—
Pozsony	1872	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1873	90	120	90	120	90	120	90	120	90	120
	1874	80	107	82	105	91	142	100	150	88	132
	1875	70	110	70	110	70	110	80	120	90	135
	1876	75	130	70	120	90	140	90	140	90	140
Szeged	1872	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1873	125	165	135	165	135	170	140	180	135	175
	1874	80	120	70	110	80	120	100	140	100	140
	1875	70	100	60	90	75	100	90	120	90	120
	1876	60	80	60	80	60	100	65	90	65	90

1876-ig az országos statisztikai hivatal évkönyvei nyomán összeállítva.

Juniús		Juliús		Augusztus		Szeptember		Október		Novem-ber		Deczem-ber	
élelemmel	élelmezés nélkül	élelemmel	élelmezés nélkül	élelemmel	élelmezés nélkül	élelemmel	élelmezés nélkül	élelemmel	élelmezés nélkül	élelemmel	élelmezés nélkül	élelemmel	élelmezés nélkül
—	120	—	125	—	120	—	—	—	100	—	100	—	—
—	100	—	100	—	100	—	100	—	100	—	100	—	100
—	100	—	100	—	100	—	100	—	100	—	100	—	80
—	100	—	100	—	100	—	80	—	80	—	80	—	70
—	80	—	100	—	100	—	90	—	80	—	80	—	70
—	150	—	100	—	180	—	180	—	200	—	200	—	200
160	250	180	260	180	260	180	250	180	260	180	260	180	260
160	200	180	260	160	200	160	200	100	110	80	100	—	100
—	100	—	100	—	100	—	—	—	100	—	100	—	100
—	120	—	120	—	110	—	110	—	120	—	100	—	100
—	120	—	120	—	170	—	140	—	138	—	100	—	90
85	140	120	200	100	150	70	130	50	110	50	100	50	100
65	134	80	137	57	112	42	80	51	83	47	87	40	80
70	110	133	183	74	112	69	122	57	108	45	100	45	100
84	123	115	170	78	116	53	100	58	106	42	95	40	95
—	100	—	100	—	100	—	90	—	80	—	80	—	70
60	80	50	80	55	80	50	80	55	80	50	80	60	90
90	120	50	100	60	100	65	100	70	110	60	80	80	100
80	120	65	80	80	90	80	120	80	120	80	110	65	100
50	90	50	90	60	90	50	70	50	80	50	80	40	60
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
55	100	65	95	37	85	45	80	30	50	40	60	40	80
60	90	60	120	50	100	60	100	60	90	35	60	35	60
50	100	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	100	—	—	—	—
—	100	—	100	—	100	—	100	—	100	—	—	—	—
60	100	60	100	80	100	80	100	70	100	70	100	70	100
70	100	70	100	70	100	70	100	70	100	70	100	70	100
70	110	70	110	70	110	60	100	60	100	70	100	70	100
—	120	—	120	—	120	—	—	—	—	—	—	—	—
100	120	100	130	100	130	100	120	80	100	80	100	80	100
100	125	100	135	100	135	100	120	80	100	80	100	—	—
100	120	100	120	100	120	80	110	80	100	70	100	60	100
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	120	—	100	—	100	—	100	—	110	—	120	—	120
77	115	80	110	80	100	80	100	80	100	80	106	80	110
80	115	80	132	80	120	70	110	74	110	70	105	70	110
90	150	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
90	140	90	140	90	140	90	140	90	140	90	140	90	140
—	220	—	200	—	170	—	170	—	150	—	140	—	140
135	175	210	280	—	—	115	155	112	152	100	140	90	125
100	140	130	170	110	140	110	140	100	120	80	110	70	100
120	160	80	120	70	100	70	100	70	100	60	85	60	80
120	150	80	120	80	100	70	100	60	90	60	80	65	85

A napszám átlag a legmagasabb volt a felsorolt piacokon 1873-ban, az egyes éveken belül pedig juniustól szeptemberig. 1873-tól 1876-ig az agio fokozatos javulásával, a napszám ára is mind alacsonyabb.

DR. KOVÁCS GYULA.

A FELVIDÉKI, KÜLÖNÖSEN A SÁROSMEGYEI KIVÁNDORLÁSRÓL.

— Felolvastatott a magyar gazdák társaskörében 1881. november 2. —

A hazánk északi megyéiben egy idő óta nagyobb mérvben észlelt kivándorlás élénken foglalkoztatja a közvéleményt, és méltán, mert ha a kivándorlás minden országban figyelmet érdemlő visszaszűnemény, mely nem egészséges közgazdasági vagy társadalmi viszonyokból ered, úgy kétszeresen figyelmet érdemel ezen tűnemény oly országban, mint hazánk, a mely gyér lakossága mellett, munkás kezekben amúgy is nagy hiányt szenved, mely hiány minden egyes kivándorló távozásával növekszik, holott e hiánynak apasztása, a nemzet közmunkaerejének fokozása, képezi egyik legfontosabb feladatunkat.

Tudom, hogy a kivándorlás nagy és fontos kérdésének minden oldalról való megvilágosítása túlterjed egy igénytelen felolvasás szűk korlátaiban, s azért én ezen nagyhorderejű kérdéssel elméleti szempontból nem fogok foglalkozni, s nem is kívánom de ezen tisztelt körben, feleslegesnek is tartom a kivándorlásnak, hazai viszonyaink között káros nemzetgazdasági következményeit bővebben megvilágítani. Ezen szerény értekezésemnek czélja, szélesebb körben megismertetni a felföldön, különösen a Sáros és szomszédos megyékben jelenben tényleg fennálló viszonyokat, rámutatni azon okok némelyikére, melyek a felföld népében a kivándorlási hajlamot, hogy ne mondjam lázt, előidéztek, és utalni a baj orvoslására alkalmas némely intézkedésekre, s ez által szerény tehetségem szerint hozzájárulni a jelenlegi sajnos viszonyok orvoslásához.

Mindenek előtt meg kell jegyeznem, hogy öntudatosan használni fogom egész ismertetésem folyama alatt a kivándorlás elnevezést, habár tagadhatlan, hogy az Amerikába kiutazók legnagyobb része nem kivándorlási, vagy is állandóan ott telepedési szándékkal utazik ki. A legnagyobb része munkát és pénzt keresni megy,

azon szándékkal, hogy ha elegendő pénzt szerzett, hazájába és családi tűzhelyéhez visszatér, ezen vándorlás tehát, tekintve az eredeti szándékot, inkább munkakeresésnek, mintsem kivándorlásnak tekinthető. De én népünk ezen vándorlását mégis kivándorlásnak nevezem, azért, mert ha megis van a túlnyomó részben a hazatérési szándék az elutazás pillanatában, legalább is kilencz tized-része ezen szándékot soha sem valósítja, részben, mert szándéka megváltozik, s első keresménye arra szolgál, hogy most már családja is kövesse őt jobb hazába, részben pedig, nem is említve az utközben, vagy az Amerikában elhaltakat, nincs módjában ezen szándékát megvalósítani, s így ezekre nézve az Amerikába való utazás habár annak eredeti célja a munkakeresés, s rövid ott tartózkodás volt is, végkövetkezményében a kivándorlás jellegével bír, de még tovább megyek, és azt állítom, hogy a felföld népének, a munkás osztálynak azon része is, mely esetleg gazdag keresettel ellátva tér vissza megyéjébe, arra nézve teljesen elveszett, sőt hoszon helyett itt csak kárt okoz; mert a bőséges hústáplálékra, 1—2 dollárnyi napszámra szokott munkás, vagy telkes gazda, felföldi silány földéből sem ezen táplálékot állandóan nem élvezheti, sem ily magas napszámot nem kaphat, minden tekintetben fokozott igényei mellett, a régi nyomorral megküzdeni többé kedve, de ereje sincsen, s csakhamar visszavágyódik az ígéret földére, terjesztve maga körül az elégedetlenséget, hamis tanokat hirdetve, melyek a nyomorral küzdők között termékeny talajra találnak, s így ezen visszatérők is csak a legnagyobb mértékben szítják az elégedetlenséget, és terjesztik a kivándorlási vágyat. A visszatért munkások és gazdák csak egy osztálya marad állandón itthon, s ezek az egészségtelen bányamunkákban, s a túleröltetésben testileg egészen megtört keresetképtelenek, kik hazajövetelük által nem hasznára, csak kárra és terhére válnak hazájuknak.

Minthogy tehát én a felföldi földműves és munkás osztálynak Amerikába való vándorlását, eltekintve a szándéktól, mely őt a kiutazás pillanatában vezérli, végkövetkezményeiben a kivándorlással ugyanazon jellegűnek tekintem, használok általánosan a talán szószerinti értelmében nem egészen correct „kivándorlás“ elnevezést, mit minden félreértés kikerülése végett előzetesen megjegyezni szükségesnek tartottam.

A kivándorlás Sárosmegyéből és a szomszédos megyékből nagyobb mérvben az 1873. évi nagy pénzügyi és gazdasági válsággal vette kezdetét. A kivándorlás az észak-amerikai egyesült államokba, és Dél-Amerika némely államaiba, mint: Brazília, Peru, Chili sat. irányult. Kezdetben csak is a kedvezőtlen gazdasági viszonyok folytán keresetüktől elesett falusi kiskereskedők és házalók közt voltak egyes kivándorlási esetek észlelhetők, csakhamar követték ezeket a vasutak kiépítése folytán még mostohább helyzetbe jutott kisvárosi iparosok és kisebb vállalkozók. Ezen kivándorlók nagyobb része még saját költségén utazott, s egy kis tőkét is vitt magával, de különben is részint iparos, részint üzletember lévén, s némi műveltséggel birván, az új hazában meglehetősen boldogult, a kivándorlók levelei csodadolgokat beszéltek az ottani nagy keresetről, és jó életről, mely hírek hallatára a kivándorlók rokonai és ismerősei körében, mind többen keltek útra, keresni jobb hazát.

E közben a hetvenes évek másik felében a gazdasági csapások egész lánczolata sujtá a különben is szegény felvidéket, az őszi vetések három négyszer egymásután a szerfelett sok hó következtében kivesztek, a tavaszi vetés, főleg a nép főélelmi cikkét képező burgonya szintén igen gyenge termést adott, a kereseti források minden irányban nagyon megcsappantak, míg a közterhek folyton s aránytalanul szaporodtak. Ezen mostoha viszonyok súlya alatt a felföld, de különösen Sárosmegye nagyon elszegényedett. Elszegényedett nem csak a zsellér és telkes, de elszegényedett a birtokos osztály is, és szegénységében természetesen megvonta a napszámostól a foglalkozást, nem volt képes a munkás osztálynak állandó keresetet nyújtani. Az iparvállalatok, jelesül a szepesi bánya és vasipar, mely midőn virágzásában volt, a favágatás, szenelés és szénfuvarozás által oly sok egyénnek nyújtott Sárosmegyében is foglalkozást, pangásnak indult, — a vasutak kiépítése folytán a fuvarozás különben is szűk korlátok közé szorítottatott, szóval a rosz termések, megszűnt keresetforrások, s folytonosan szaporodó közterhek mellett, a megélhetés feltételei a felföldi megyékben mind nehezebbek lettek, s a tisztességes megélhetést, és biztos keresetet felváltotta a nyomor, a máról holnapra való tengődés.

Ezen szomorú viszonyok között vajmi csábitólag hangzottak az amerikai nagy keresetről és könnyű életről szóló mind sűrűbben

érkező hírek. A föld népe, a munkás osztály közül elébb kevesen, majd mind többen szánták rá magukat a nagy útra. A már elébb kivándorolt üzletemberek közvetítésével kivándorlási társulatok keletkeztek. Titkos ügynökök megindították működésüket, megkönnyítették az utazást, előlegezték persze uzsora kamatra az úti költségeket, az ügynökök társai fogadták Amerikában a kivándorlókat, elhelyezték, munkával ellátták, kihasználták, s gyámoltalan helyzetükben egyttal ki is zsebelték őket. Ha az illető kivándorlónak volt annyi pénze, hogy megfizethette a szállítási díjakat, ez esetben az új hazában önmaga rendelkezhetett személyéről, s választhatott a kínálkozó keresetforrások között, ha azonban nem volt útiköltsége, ezt neki előlegezték uzsora kamatra, vagy oly módon, hogy magát Amerikában bizonyos ideig tartó munkára előre lekötölte, s ez esetben mint akarat nélküli eszköz szaporította az ujjabbkori fehér rabszolgák számát, vagy felvette az illető az útiköltséget nagy kamatra és jelzálogul visszahagyva házáat és telkét, s kötelezve magát a kölcsönvett összeget bizonyos, rendesen rövid idő alatt, végrehajtás terhe alatt visszafizetni, mely módozat mellett nem egy esetben került már az illető háza és telke potomon áron uzsorás kézre.

A kivándorlók egy része a dél-amerikai államokba ment, illetőleg menetett mert nem is tudta, de nem is volt módjában új hazáját megválasztani. Ezekről kevés tudomásunk van, ezek foglalkozása leginkább a bányák mivélése és igen valószínű, hogy ezeknek legnagyobb része az út fáradalmai, megerőltető és egészségtelen munka, és a meg nem szokott gyilkos éghajlat áldozatául esett. A másik és nagyobb rész azonban az észak-amerikai egyesült államokba vándorolt, hol a kezdet nehézségeinek leküzdése után, az erős és egészséges testalkattal bírók, mint bányamunkások, ipartelepeknél, gyáraknál, s a földmivélés minden ágánál alkalmazott napszámosok és munkások úgy látszik jó keresetet találtak, mert nem épen hosszú idő múlva kezdetét vették, és mai nap is folyamatban vannak a pénzküldemények, melyeknek megérkezése annyira fokozta a kivándorlási vágyat, hogy abból valószínű kivándorlási láz fejlődött, mely ma nagyobb mértékben áll fenn, mint valaha.

A hetvenes évek végén még hajlandók voltunk a kivándorlást a több évi rossz termés által előidézett inség és nyomor következményeinek tekinteni, s hittük azt, hogy jobb termések bekövetkez-

tével csökkenni fog a kivándorlási vágy, apadni fog a kivándorlók száma, de ma, két a felföldi viszonyok között kielégítő termés után, midőn élelmi czikkeken hiányt nem szenvedünk, látva azt, hogy sem a kivándorlási vágy, sem a kivándorlók száma nem csökken, constatálnunk kell, hogy a kivándorlás indoka nem kizárólag a megélhetés keresésében rejlik, hanem valóságos láz uralkodik, a mely nem egyedül azt lepi meg, a kinek ősi hazájában nincs mit veszíteni, de a melynek még nagyobb mértékben alávetvék azok, a kik egy kis vagyonnal bírnak, és ennél fogva a szállítási díjakat könnyebben fedezhetik.

A sárosmegyei kivándorlók számát hitelesen igen nehéz meghatározni, azért mert a kivándorlás titkos utakon történik. Az illetők tudván azt, hogy a kivándorlást a hatóságok nem jó szemmel nézik, sőt a hol csak jogosan tehetik, megis akadályozzák, kivándorlási szándékukat nem vallják be. Egyrészt munkakeresés ürügye alatt a szomszéd megyékbe rándul, s innét megy aztán különböző utakon a tengeri kikötő felé. Különben tény az, hogy Sárosmegye lakossága az utolsó 10 év alatt igen jelentékenyen apadt, és folytonosan apad.

Az 1880. évi népszámlálás adatai szerint Sárosmegye lakosságának száma 168,889 lélek, míg a megye lakossága 1870-ben 175,292 lélekre rúgott. A 10 évi időszak alatt a megye lakossága tehát nem csak nem gyarapodott, de 6,403 lélekkel apadt, a mi közel $3\frac{1}{2}$ %-nyi csökkenés, s mint ilyen igen fontos és figyelemre méltó jelenség. Igen sajnálom, hogy a népszámlálás adatait bővebben nem idézhetem, de ezek nem lévén még összeállítva, a főszámon kívül nem áltottak rendelkezésemre. De a megye lakosságának eme apadása ma már jelentékenyen nagyobb, mert a népszámlálás eszközlése óta lefolyt az 1880. és 1881. év, mely évek alatt a kivándorlás leginkább folyamatban volt, a minthogy az szél-tiben folyamatban van ma is. De különösen aránytalanul nagy a kivándorlók száma a megye tapolyi és makoviczai járásaiban, a hol a kivándorlás szülte bajok, mindenekelőtt a munkás kéz hiánya már nagy mértékben érezhető.

Hogy csak egyes példákat hozzák fel. Duplin makoviczai járásbeli községnek mintegy 35—40 házszáma van, s a mint ez ősszel ottlétemkor értesültem, az Amerikába kivándorlott munkaképes férfiak száma 53, otthon csak asszony, gyerek és agg található,

ezek végzik természetesen rosszul a mezei munkát, és várják a dollárokat. Ily mérvű kivándorlás mellett a munkás kéz hiánya a megyében mindenütt, de különösen a tapolyi, makoviczai és siro-kai járásokban nagyon érezhető, ennek folytán a mezei munkák nagyon elmaradnak, minek a termelés vallja jelentékeny kárát. De a munkás kezek eme hiánya nem csak a földmívelésnél érezhető, elhagyják szülőföldjüket nem csak a mezei munkákkal foglalkozók, de az ipartelepkeknél állandóan alkalmazottak is, a kiknek itthon télen nyáron állandó és biztos keresetük volna, így például a nagy-sárosi műmalom munkásai közül, a kik pedig télen nyáron át állandóan 60—80 krnyi napszámot kereshetnek, már eddig is számosan elhagyták a biztos keresetet, hogy keressék Amerikában a bizonytalan jobblétet.

És nem tagadható az, hogy az Amerikába kivándorolt munkások egyrésze nem jelenléktelen összegeket küld haza. Vannak számos esetek, hogy a férfi pár havi künnléte után 50—100 frtnyi, sőt ennél is magasabb összegeket küld haza, mely összegek vagy az utazási költségre felvett kölcsön visszafizetésére, vagy az itthon maradt család életfentartására, vagy a kivándorlott hozzátartozói kivándorlására fordíttatnak.

Ezen pénzküldemények, s az azokat kísérő levelek mint ellen-tétei az itthoni nyomoruságnak, előidézik és terjesztik a kivándorlási lázt, mert mind mondám a kivándorlási vágy, már lázzá fajult.

A kivándorlottaktól érkezett levelek ugyanis 1—2 dollárnyi napszámról beszélnek, s ezenkívül telve vannak az ottani életmód és viszonyok magasztalásával. Egy kivándorlott például azt írja falujába, vagyis inkább iratja, mert írni vajmi kevesen tudnak, hogy igen jól megy dolga, keres naponta 2 vagy három forintot. oly ruhában jár mint itthon az urak, annyi húst eszik naponta. mint otthon a pap húsvétkor, s keresetének felét mégis megtakarítja; egy másik, ki a faluban mint tétlen korhely volt ismeretes, 50 frtot küld feleségének, egy harmadik suhancz nem küld ugyan pénzt, de elküldi lefénnyképezett arczképét, mely őt, ki otthon fehér rongyos csuhában járt, úri szabásu sötét öltönyben, s mellényszéből kilógó óralánczezal tünteti bámuló társai elé. Az amerikai levél megérkezése, persze esemény, mely forrongásba hozza a kedélyeket, a levél ünnepélyesen nagy közönség előtt felolvastatik, tartalma legott köztudomásra jut, s a küldött pénz, az arczkép, a

húsvéti lakmározás hire oly hatással van a népre, hogy különösen a hanyagabb munkásnak, az elszegényedett telkesnek, nincs más vágya, mint mielőbb felkeresni az ígéret eme csudás földjét. Azt, hogy hány ember vész el az utazás fáradalmai és különösen Dél-Amerikában az éghajlat viszontagságai alatt, azt, hogy ezen jó kereset mily nehéz s főleg a bányamunkásoknál mily egészségtelen, az emberi szervezetet aláásó munka gyümölcse, és hogy hasonló szorgalommal és fáradsággal, ha nem is Sárosban, de Magyarország határain belül megkereshetné ugyanazt, hogy mily nagy azok száma, kik vagy nem tudnak munkát találni, vagy elgyengült egészségük folytán nem képesek dolgozni, vagy lelkiismeretten üzérkedésnek esnek áldozatul, azt, hogy az egyrésről küldött pénz, másrésről mennyi nyomort és szenvedést képvisel, a kivándorlási lázba esett nem fontolja meg, okos szóra, jó tanácsra nem hallgat, a figyelmeztetésnek, főleg ha az kaputos embertől ered, nem hisz, mert szerinte: „az urak önérdékből csupán igyekeznek meggátolni a kivándorlást.”

Bizonyos neme a legnagyobb könnyelműségnek vett erőt a népben, a cseléd ki szolgálatával nincs megelégedve, a munkás, ki csekélynek tartja a napszámot, a telkes, kit ki nem elégít termése, sorsa javulását most csak Amerikától várja. Nyilvános vagy titkos ügynökökre most már nincs szükség, mert az illetők írni, olvasni ugyan nem tudnak, geográfiai ismereteik is csak nagy ritkán terjednek Budapestig, de az utat s módokat, miként lehet Amerikába eljutni, igen jól ismerik.

Ez tisztelt társaskör, ma a helyzet a felföldön és különösen Sárosmegyében. E helyzetnek közgazdasági káros következményeit már is nagy mértékben érezzük. A munkás kezek hiánya a mezei gazdaságnál csak úgy, mint az ipartelepeknél már jelenleg is nagyon érzékeny, pedig a baj még folyton nagyobbodik. A cselédet, zsellért, legyen az jó vagy rossz, mesterséges módon kell visszatartani, hanyagságát s egyéb rossz tulajdonságait elnézni, csak hogy ki ne vándoroljon. A községek munkabíró férfi lakossága folyton apad, és növekszik a támasz és gyámol nélkül visszamaradt asszonyok és gyermekek száma, szaporodnak az útközben vagy Amerikában elhunytak után a község terhére visszamaradt özvegyek és árvák, növekszenek a külföldi kórházakban ápolt betegek után fizetendő ápolási díjak, s kerül uzsorás kézre nem egy kivándorlottak háza

és telke, a ki a kölesön kapott utazási költséget a kikötött időre nem volt képes megfizetni.

Ezen aggasztó viszonyok arra birták Sárosmegye s a szomszéd megyék közönségét, hogy a baj orvoslása iránt már a múlt országgyűlés tartama alatt a képviselőházhoz és kormányhoz ismételten is forduljanak. A törvényhozás törvényt is hozott a kivándorlási ügynökségek iránt, a hatóságok a törvények korlátain belül úgy is tesznek mindent a kivándorlás akadályozására, de mindez a bajt nem orvosolja, mert ez uton a baj csak kis mértékben enyhíthető, de ki nem írtható.

Szerény egyéni nézetem szerint ezen baj rögtön nem is orvosolható, s az egyéni szabadságot netán gátló intézkedések, a mint-hogy senki által sem kívántatnak, de célhoz sem vezetnének. A kivándorlási ügynökségek szabályozása, jó, a célból, hogy az e téren üzött visszaélések, a népnek félrevezetése megakadályoztassék, de ez még a kivándorlási vágyat fékezni nem fogja. Egyedül ezen kóros állapot okainak felderítése, s a lehetőségig ez okoknak elhárítása, képes, ha nem is rögtön, de biztosan orvosolni ezen hazánk viszonyai között közgazdaságilag oly fájó sebet.

Mert ha ma már tagadhatatlanul létezik is, és folyton mind szélesebb körre kiterjed is a kivándorlási láz, ha a felföld szegény népe nála eddig ismeretlen könnyelműséggel hagyja is el kopár hegyeit, és silány rosz földjét de melyhez mégis mindenkor nagy szeretettel ragaszkodott, hisz a felvidéki tót, ha szalonát és buzakenyert ehetett is az alföld rónáin, mindig vágyodott krumplija után, s örömmel tért vissza hegyei közé, — mélyebbre ható és hosszabb ideig működő okok birhatták csak arra, hogy könnyen váljon megszeretett falujától, hogy a legnagyobb nélkülözés és bizonytalanságban hagyja itt családját, s maga is a legnagyobb nélkülözés és bizonytalanságnak menjen elébe, a távol tengeren túli új hazában. S hogy az ily kivándorló, ha könnyen szánta is rá magát a nagy útra, a válás percében mily nehéz szívvvel hagyja el hazáját, arról meggyőződhetik bárki is a vasuti állomásokon, a hol hosszú időre, talán örökre vesz búcsút családjától, mert vajmi csekély azok száma, kik családjukat is magukkal vihetik. Az ember szíve elszorul, midőn látja a komor némaságban magába szállt férfit, kis batyújával hátán, várva a jeladást, mely őt mindentől, a mi neki eddig kedves volt, hosszú időre, talán örökre elválasztja.

Mélyebbre ható s hosszabb idő óta működő okok hatottak tehát ezen baj előidézésére, legyen szabad nekem ezen okok némelyikét röviden előadnom.

Nem ritka eset a közéletben, hogy bizonyos eszmék egyszerre minden indok nélkül felkapatnak, és mint a kor követelményei hangoztatnak, ezen eszmék körül egy ideig élénk viták fejlődnek, a kedélyek felizgattatnak, míg később felettük egyszerűen napirendre térünk, a nélkül, hogy a kezdetben nagyhévvvel szükségesnek és sürgősnek jelzett irányban a törvényhozás és közkormányzat terén bármi is történt legyen. A hirlapi vagy parlamenti zaj rövid időn eltűnik ugyan, de a gyakorlati életben ez eszméknek habár csak futólagos hangoztatása oly viszonyokat hoz létre, a melyekre a kezdeményezők nem is gondoltak, melyek a kezdeményezők intencióival homlok egyenest ellenkeznek.

Igy történt ez hazánkban, midőn 1867 után az újabb alkotmányos élet első éveiben, a törvényhozás termében „az udvartelki (curialis) zsellérségek” szabályozása, illetőleg megváltása a kor postulatuma gyanánt hangoztatott. Igaz, hogy ez ügyben azóta semmi sem történt, de nem is történhetett, mert ezen kérdés a volt úrbéri viszonyokkal, melyeket a 48-ki törvényhozás megszüntetett, semmi kapcsolatban nem áll, nem is hallunk már jó ideje semmit a törvényhozás termében ezen viszonyok szabályozásának szükségességéről, de ezen eszméknek hangoztatása egy bajt hozott létre a felföldön, mely egyenes összeköttetésben áll az ottani kivándorlással. Megingatta ugyanis egyrészt a földbirtokosság egyrészénél a birtokviszonyok állandóságába vetett hitet, teljesíthetlen vágyakat és reményeket keltett másrészt, a tulajdonos és zsellér között surlódások támadtak, melyek a zsellérviszonyok felbontására s evvel a felvidéken a munkás proletáriátus megteremtésére vezettek, mely proletariátus megkezdte és mások számára is egyengette a kivándorlás útját.

Engedje meg a tisztelt társas kör, hogy ennek megérthetése végett néhány szóval vázoljam a felvidéki munkás viszonyokat

A felvidék kedvezőtlen talajviszonyai mellett, a földnek képében, részesek vagy napszámosok általi mivélése kivihető nem lévén, az urbéri viszonyoknak 48-ban bekövetkezett megszüntetése

után, a birtokos osztály igyekezett a szükséges munkaerőt gazdasága részére, földjei egy részének haszonbérbe adása által biztosítani. A földbirtokos gazdaságának egy részét 3—4 holdas részletekben kiadta egyes családoknak, a viszonyokhoz képest változó számú napokban kikötött mezei munka teljesítéséért. Ezen szántóföldön kívül legelőt, faizást, és ha az illetőnek mint urbéri zsellérnek háza nem volt, lakást is adott zsellérének, a ki aztán biztos munkása volt gazdaságának. Az alku mindkét részre előnyös volt. A földbirtokos kevesebb földet művelt ugyan, de ezen földje megművelésére volt mindenkor biztos munkása, a zsellér pedig ledolgozta a kötelezett munkát, mivelte e mellett saját zsellérségét, tartott pár darab szarvasmarhát, ezenfelül a téli hónapokon át csépléssel, favágással foglalkozott, s a cséplés és a zsellérségből megélt, sőt kellő takarékoság mellett megfelelő vagyonyosságra is szert tett. Az egyszerű napszámosnál több volt, és többnek tartotta magát, az általa művelt föld, az általa lakot ház, érdekléssel kötötte községéhez, nem tekintette magát napszámosnak, de tekintette magát a község tagjának, állandó bérlőnek, kinek sorsa csak úgy, mint utódainak sorsa szorosan egybe van fűzve a földdel, melyet művelt. Felmondások alig fordultak elő, a zsellér, ha bármi baj érte, a föld tulajdonosához fordult segélyért, s ez a segélyt készségesen megadta, nem annyira humanitási érzelemből, mint önérből, hisz a birtokos és zsellér kölcsönösen egymásra voltak utalva.

A zsellérkérdés bolygatása ezen patriarchalis viszonynak a megye nagy részében sajnos véget vetett. Egyrészt a zsellér részét vevén a tervezett felszabadításnak, mint ő azt nevezé, megtagadta a kötelezett munka teljesítését, másrészt a tulajdonos féltve tulajdonát, megragadta az alkalmat, hogy felbontsa ezen viszonyt, visszavette földjeit, megszüntette zsellérségeit, s lett a zsellérből, kit községéhez egy erős kötelék, tudniillik a föld, melyet művelt csatolt, egyszerű napszámos, kit a községhez nem kötött többé semmi érdek, ki szívesen ragadta meg az alkalmat, a vándorlásra jobb kereset után, s később a kivándorlásra Amerika felé.

Helyesen vagy helytelenül cselekedtek e azon sárosmegyei földbirtokosok, kik a hangoztatott intézkedésektől való félelmükben megszüntették az említettem zsellér viszonyt, annak vitatása túlterjed ösmertetésem keretén, de annyit constatálhatok, hogy azon erős köteléknek felbontása, mely a zsellért, különben silány földjé-

hez kötötte, a mint egyrészt nagy kárral járt a felföld gazdasági viszonyaira, úgy másrészt nagy mértékben mozdította elő a kivándorlást.

A birtokviszonyok biztossága iránti hitnek megingatása, mely felzavarta a felvidék eddigi gazdálkodási rendszerét, volt tehát a jelenlegi állapotoknak egyik első okozója.

A gazdálkodási rendszer megváltoztatása, és különösen a cséplőgépek behozatala szintén káros hatással volt a megye népeségi viszonyaira. Bármennyire hátrányos is a kézi cséplés a gépcsépléssel szemben, annak felföldi viszonyaink között egy nagy előnye mégis volt, és pedig az, hogy nyújtott a népnek az egész tél folytán biztos keresetet, s az által lekötötte őt a községhez, s biztosította a tulajdonosnak a tavaszi és nyári mezei munkát. A 70-es évek elején ezen gépeknek hatása a népességi viszonyokra, még nem volt észlelhető, mert ha nem is volt cséplés, akadt a télen át más kereset, de midőn később a keresetforrások a télen át teljesen megszűntek, s megszűnt e mellett a cséplés is, és bekövetkeztek a 70-es évek második felében a rossz termések, akkor a zsellér, a ki rossz termés mellett zsellérségéből meg nem élhetett, egyéb keresete pedig nem volt, szükségképen kényszerült keresni másutt a megélhetés feltételeit.

A sárosmegyei kivándorlások egyik legfőbb oka azonban a közterhek folytonos fokozásában, s a felvidéki viszonyok között elviselhetlenségében rejlik.

Hazánk jelenlegi adózási rendszere mellett, az adóteher fokozásában nincs szünet, nincs megállapodás. Ezen rendszer szerint a fiscalis érdek az uralkodó, s a közgazdasági érdek háttérbe szorúl. Minden esztendő uj terhet ró a népre, s a ki ma már megnyugodott abban, hogy annyit kell fizetnie, elkeseredik holnap, midőn többet, s itthagya házáat, telkét, kivándorol holnapután, midőn újra többet követelnek tőle.

Keresete sincs, termése rossz, megélni belőle nem képes, de az állani, községi adó, közmunka sat. mindik növekszik. Termése semmi, inség uralkodik a megyében, akkor ugyan engedélyt kap, hogy adóját a késedelmi kamatokkal együtt később fizesse, a végrehajtás egy időre felfüggesztetik ugyan, de terhei megint nagyobbodnak.

Ezen rendszer, mely mellett a közterheknek különböző címeken való fokozásában nincs megállapodás, a végletekig elkeseríti

a szegényebb sorsu telkes gazdákat és napszámosokat, úgy hogy nem egy látva azt, hogy a terhek ezen nagysága mellett egyáltalában nem boldogulhat, a kivándorlásra szánja el magát.

Én tisztelt társas kör, bizonyára teljes mértékben meghajlom az előtt, hogy hazánk jelenlegi pénzügyi viszonyai között, az állami bevételeknek a lehetőség határáig való fokozása szükséges, de midőn a kincstár érdekét szem előtt tartjuk, nem szabad megfeledkeznünk a teher folytonos fokozásának közgazdasági következményeiről, melyek gyakran károsabbak az országra, mint lett volna az állami bevételek fokozásának elmaradása.

Szabad legyen példaképen egy új adót, a hadmentességi adót felhoznom. Senki közülünk nem fogja tagadni, hogy ezen adónak alapja igazságos, és mégis ezen adó helytelen keresztülvitele a gyakorlati életben a felvidéken igen sujtó és igazságtalan, s nem egy esetben indoka a kivándorlásnak.

Hogy példát hozzak fel: a makoviczai telkes gazda, a ki egy negyed urbéri teleknek megfelelő kiterjedésű ingatlan birtok tulajdonosa, s így képviselő választási joggal bír, fizet föld és házadó címén 2—3 frtot. Ha már most van fia, ki a hadi szolgálattól testi fogyatkozások folytán, a melyek ott gyakoriak, felmentetett, kirovatik reá hadmentességi díj címén évenként 5 forint, tehát összes föld és házadójának kétszerese, ha pedig két fia esik ez adó alá, négyszeresse és ez összeg most két évre követeltetik tőle. Ezen adó megfizetésére csak egy módja van, megválni tehenétől, vagy más marhájától, mert eladó terménye azon vidéken soha sincs, s a legkedvezőbb azon eset, midőn van családja részére elegendő burgonyája és zabja. Már most, a ki tudja azt, hogy minő érzelmekkel válik meg a szegény ember marhájától, az képzelheti az elkeseredést, mely a szegény nép között ezen adó miatt uralkodik.

A cseléd, a munkás, ha hadiszolgálatra alkalmatlan, fizet évenként 3 frtot, most két évre 6 frtot követelnek tőle. A cselédnek 20—24 frtnyi fizetéséből évenként 3 frtot vagyis közel háromszor annyit fizetni, mint a mennyit eddig személyes kereseti adó címén fizetett, oly teher, melytől, hogy szabaduljon, kész a végletekre. Személyes tapasztalat után állithatom a következőt: egy munkaképtelen özvegy asszony, két katonai szolgálatra alkalmatlan, gyenge testalkotású fia után, kik testi megerőltetést kevésbé igénylő mezei munkáknál mint napszámosok keresik kenyerüket, és tartják

fen édes anyjukat, egyenkint három három frtnyi, ez évben egyszerre 12 frtnyi hadmentességi adó lett kiróva. Az illetők hozzám folyamodtak segítségért, én nekik a közigazgatási bizottsághoz intézendő felszólamlást elkészítettem ugyan, de kedvező eredménynyel nem biztattam, mire nekem kijelentették, hogy ha nekik csakugyan annyit kell fizetniök, ők Amerikába mennek, és midőn öreg anyjuk sorsát, saját gyenge testalkatukat, és az utazási költség hiányát nekik felhoztam, azt válaszolták: van egy tehenünk, ezt eladjuk, anyánk majd koldulni fog addig, míg küldünk neki valamit, kimentek nálunknál gyengébbek is, és mégis szereztek pénzt, különben nekünk a tehenet ugysis el kellene adnunk, hogy adónkat kifizessük, s miután látjuk, hogy a szegény ember itthon ugy sem élhet meg, mert hisz ugy is elviszik mindenit adóba, meggyünk próbálni szerencsét oda, hol jobb világ van.

Több példát hozhatnék fel annak igazolásául, hogy a közterheknek folytonos fokozása a szegény felvidéken a végletekig elkészeríti, s a végletekig hajtja a föld népét, mely sorsa javulását immár egyáltalában nem reméli, s a kivándorlásban keres menedéket.

Ezen ösmertetésem folyamán, a kivándorlás egyik okául már felemlítettem, különösen a munkás osztályra nézve a kereseti forrásoknak a lefolyt évtized alatt bekövetkezett nagymérvű apadását, minek folytán a népnek a télen át sok helyt nincs semmi keresete, minthogy pedig a felföldön a munkás pár heti munkával nem keresheti meg egész évi élelmét, a tél és tavasz a keresethiány miatt rendszeren a nélkülözés az inség időszaka. Ezen keresetforrások megszűnésének oka részben a viszonyok természetszerű fejlődésében, részben az általános gazdasági és ipari pangásban, részben végre a birtokos osztály elszegényedésében rejlik. Így megszüntette a fuvarozást a vasutak kiépítése, a téli cséplést a cséplőgépeknek mind általánosabbá tétele, a szeszgyáraknál való keresetet, ezen gyáraknak az új szeszadó folytán nagy mérvű apadása, a favágást, szenelést, szénfuvarozást részben a vasutak kiépítése, s ennek folytán a kőszén használata, részben a szepesi vas és bányaiparnak pangása, de ez elszegényedett birtokos osztály is kevesebb keresetet nyújthat a népnek.

Én távol vagyok attól, hogy ezen keresetforrások némelyikének megszűnését közgazdasági szempontból károsnak tartsam, hogy a vasutak kiépítésével megszűnt a fuvarozás, hogy mezei

gazdaságunkban mind nagyobb tért foglalnak el a gépek, ezen magában véve nem volna mit busulnunk, egészséges közgazdasági fejlődés mellett még a munkás viszonyok szempontjából sem, mert egészséges gazdasági fejlődés mellett, az ezen fejlődés által megszüntetett keresetmód helyett, rendesen támad más, az előbbinél még jutalmazóbb. Csakhogy ez a felföldön nem következett be, számos keresetforrás megszűnt ugyan, de új források nem nyíltak meg. Gyáraink nincsenek, a nagy-sárosi műmalom az egyedüli nagyobb ipartelep, gazdasági szeszgyáraink száma megfogyott, a megszűnt keresetmódok helyett nem támadt sem gyári, sem házi ipar, s ez úgy visszahatással van a nép megélhetésére. A fonás és szövés nyújt ugyan még itt ott az asszonyoknak télen át foglalkozást, de a munkabíró férfinak a hat hónapig tartó hosszú télen át keresete alig van.

A birtokviszonyok állandóságába vetett hitnek megingatása s az ebből támadt sajnós viszonyok, az összes felvidéki lakosságnak elszegényedése s a mellett a közterhek folytonos fokozása, számos kereseti forrásnak megszűnése a nélkül, hogy ezek helyett újak támadtak volna, ezek a gazdasági okok, a melyek a felvidéken s főleg Sárosmegyében a kivándorlást előidézték, a kivándorlási vágyat ápolják, sőt azt lázzá fejlesztik. Tudom, hogy ezen gazdasági okok mellett, a társadalmi okok is nem csekély szerepet játszanak. A könnyű megélhetés, a kevés fáradsággal való nagy kereset utáni vágy, a szesz mértéktelen élvezete, mely oly nagy mértékben elősegittetik, a szesznek „technikai czélokra és házi használatra“ bepecsételt palaczkokban való szabad árulása által, elannyira, hogy nemcsak a városokban a vegyes kereskedések foglalkoznak ennek elárusításával, de majd minden nagyobb községben van egy kis bolt, hol a szesz bepecsételt palaczkokban árultatik, s a vevők által technikai czélokból megivódik, a mi aztán oly nagy hatással van a nép könnyelműségének fokozására. Mindezen társadalmi bajok kétségtelen hozzájárulnak a kór fokozására. De nézetem szerint a baj főforrása a gazdasági viszonyokban rejlik, hisz a gazdasági hanyatlást rendesen a társadalmi és erkölcsi is szokta követni, s a gazdasági bajok orvoslása nem ritkán orvosolja a hanyatlás által előidézett társadalmi bajokat is.

Es ezzel eljutottam azon kérdéshez, minő intézkedések által lehetne a felvidéki kivándorlást megszüntetni, hazánk ezen újabb közgazdasági sebet orvosolni.

Igénytelen nézetem szerint, nem létezik oly intézkedés, mely e bajon rögtön segíteni képes volna. Az egyéni szabadságot, a szabad mozgást akadályozó törvényhozási vagy közkormányzati intézkedést fel sem említem, mert ezt a szabadság mai korában lehetetlenségnek tartom. De nem is vezetnének célra ilyféle szabadság ellenes intézkedések, mert hazánknak nem az erőszak erejénél fogva e hon földén visszatartott rabszolgákra, de szabadpolgárookra, törekvő munkásokra van szüksége, kik nem csupán kényszerűségből, de szabad akarathból akarnak polgárai maradni szülőföldjüknek, és ezt csak is azon okoknak elhárítása által érhetjük el, a melyek a bajt létrehozták és nagyra növelték. A baj lassan, fokozatosan fejlődött, az orvoslás is csak fokozatos lehet, épp úgy miként az általam vázolt okok majdnem észrevétlenül létrehozták a bajt, fogja meggyőződéseim szerint az okok elhárítása észrevétlenül, de biztosan behegeszteni a sebet.

De, hát lehetséges-e elhárítani vagy csak enyhíteni is az összes pénzügyi és gazdasági viszonyainkkal oly szoros kapcsolatban levő mindazon okokat, melyek ezen sajnálatos kórt felszínre hozták? nézetem szerint igen is lehetséges, mert az állam közjava érdekében múlhatlanul szükséges.

A birtokviszonyok, a tulajdon szentsége iránti megingatott bizalmat hoztam fel, a baj egyik első okául, ezen ok elhárításának útjában mi sem áll. Szabályoztassék törvény által az udvartelki zsellérségek kérdése a törvényhozás bölcsesége szerint, de vettessék vége a mai bizonytalan állapotnak, mely a felföldön sok helyt gátul szolgál a gazdasági fejlődésnek.

A közterhek nagysága, és folytonos fokozása a másik ok, a melyet elhárítani kell. Tudom, hogy viszonyaink között merész szót mondtam ki, de nem riadok tőle vissza. Nem pedig azért, mert a mit kívánok, azt egy nagyobb baj elhárítása végett kívánom. Tudom azt is, hogy hazánk pénzügyi viszonyai között közterheinken enyhíteni mily nehéz. De ha már nem enyhíthetünk, legalább ne fokozzuk folytonosan a terheket, engedjünk időt közgazdasági állapotaink javulására, tartsunk arányt a teher és a teherviselés képessége között. Terheljük meg azt, a ki a tehert elbirja, s vegyük

le vállairól annak, ki alatta összeroskad. És aztán, ha egy törvény oly visszás tüneteket hoz létre, mint például a felvidéken a szegény nép között a hadmentességi adótörvény, módosítsuk azt, hisz azon kivándorló a kinek kivándorlási elhatározását ama tőle követelt 5 frt hozta létre, két kezében oly tőkét visz ki az országból, mely sokszorta nagyobb kamatot hozna a hazának pusztán ittmaradása által.

A birtokviszonyok, a tulajdon szentsége iránti bizalom helyreállítása s a közterheknek némi, habár csekély könnyítése, némely adótörvények módosítása, ezek azon törvényhozási intézkedések, melyeket csekély véleményem szerint a baj elhárítására okvetlenül szükségesnek tartok. De marad azért elég teendő a közkormányzati és társadalmi téren is.

A régi keresetforrások, mint mondtam megszűntek, de helyettük újak nem támadtak, úgy hogy téli időben általános a keresethiány s vele párosulva jár az inség.

Ezen baj enyhítésére, s idővel elhárítására nézetem szerint nagy befolyással birhat a házi ipar, egyes a nép hajlamaival egybehangzó nemeinek meghonosítása. E téren a kormány van hivatva a kezdeményező lépéseket megtenni, a társadalom ezeket felkarolni és továbbfejleszteni.

Nem tartozom én azok közé, kik mindent az államtól várnak, de ott, hol a társadalmi erők oly gyengék és tájékozatlanok, mint az elszegényedett felvidéken, ott hol a szükség arra annyira égető mint Sárosmegyében, a kezdeményezést, az első impulsust az államnak kell megadnia, különben nem történik, de nem is történhet semmi. Hiszem azt, hogy azon néhány ezer forint, mit az állam a felvidéken némely házi iparnemek meghonosítása érdekében elköltene, dúsan kamatozna, s hiszem azt is, hogy ha az állam kezdeményezését a társadalom is kellőleg felkarolandja, és támogatandja, nagy mértékben lesz segítve a keresethiány folytán bekövetkezett bajokon.

És végre, ha már a felföld szegény lakóján segíteni nem volna hatalmunkban, ha már nem lennénk képesek elhárítani azon kényszerűséget, mely a felföldi tótót oda hajtja, hogy saját és családja kenyerét szülőföldétől távol keresse, törekednünk kell oda hatni, hogy a munkás kezekben rejlő azon tőke, mely elvész

Sárosmegye s a felföld számára, megmentessék az alföld, megmentessék Magyarország részére.

Nagy kiterjedésű pusztái vannak Magyarországon az államnak, a melyeken a munkás kéznek nagy bece, nagy értéke van, nem lehetne-e a kivándorlást, ha már megszüntetni képesek nem volnánk, legalább ideirányozni, itt telepítéseket eszközölni. Ez által persze a felföld baján segítve nem volna, de legalább nem veszne el az országra nézve azon tőke, mely ma munkás kezek alakjában kivándorol.

Midőn tisztelt társas kör! ezekben előadtam a Sárosmegyében jelenleg létező viszonyokat, s rámutattam az ezen viszonyokat előidézett okok némelyikére, s érintettem az orvoslás némely eszközeit, tudom azt, hogy ezen szerény ösmertetésem gyarló és hiányos, s hogy sem magát a kérdést, sem a baj orvoslására alkalmas eszközöket távolról sem merittem ki.

A kivándorlás kérdése nagy és fontos kérdés, hazánk népességi viszonyai között súlyos közgazdasági baj, mely iránytadó köreink és tényezőink teljes figyelmét megérdemli.

Ösmertetésem a bajnak csak egy részletét, a felvidéki kivándorlási viszonyokat érinté, de a baj nem csak itt van meg, észlelhető az, talán ma még kisebb mértékben, az ország egyéb vidékein is. Ugyanazért szükséges, hogy teljes figyelmünket e baj orvoslására fordítsuk.

Engem szerény ismertetésem megtartására azon indok vezérelt, hogy felszínre hozva eme nagy fontosságú kérdést ezen tisztelt körben, mely minden közgazdasági kérdés iránt oly meleg érdeklődéssel viseltetik, felhívjam rá hazánk intéző köreinek figyelmét.

És éltet a remény, hogy ha a kivándorlás komoly kérdését ezen tisztelt kör, az országos gazdasági egyesület, a magas kormány és törvényhozás azon figyelemben részesítendik, a melyet az közgazdasági fontosságánál fogva méltán megérdemel, sikerülni fog feltalálni az orvoslást, meggátolni a baj tovább terjedését.

Vajha ezen reményemben ne csalódnám!

BUJANOVICS SÁNDOR.

A VIZEKRŐL.

Földünknek jelenlegi alakját a geologusok hosszú időközön át a különböző katasztrófák folytán történt átalakulásokról magyarázták. A hegyek a földtömegeknek hirtelen felemelkedéséből támadtak, azoknak megfelelő mélyedések által jöttek létre a tengerek és tavak medenczéi. A völgyek pedig a föld kérgének szétválása és repedése folytán támadtak. A föld kemény kérgén mindenütt az erőszakos átalakulás nyomait keresték, s vélték feltalálni; legfeljebb is csak annyit engedtek meg a légköri befolyásoknak, és folyók működéseinek, hogy azok a létrejött meredek alakzatokat és hajlásokat egyengették és mérsékeltek.

Más geologok, leginkább angolok, az újabb időben elvetették ezen tant. A földkatasztrófák elméletét, mely addig egyedül állott, az egyformaság (uniformisme) elméletével helyettesítették, mely abban áll, hogy minden fentebb jelzett tűnemények azon erőkre vezethetők vissza, melyek ma is működésben vannak, tehát nemcsak hirtelen és erőszakos képződés, hanem lassu, folytonos mozgás, melynek következményei csak ezer és millió évek multán észlelhetők. A tenger fenekének századokon át észrevétlen emelkedése vagy sülyedése; a völgyeknek a jéghegyek (Gletscher) és rohamos folyók által eszközölt, hol kivájása és kimarása, hol betöltése; a folyók által a hegyekről elmosott s magával vitt anyagoknak a sík területeken naponkénti lerakása és összehalmozása okozzák földünk felületének örökösén változó alakját.

Ezen újabb tan megegyezik a tudomány szellemével, mert az esetleges és véletlenül előálló katasztrófák helyett a természetnek örök törvényei szerint folyton működő erejét állítja fel.

A jéghegyek által okozott szaggatások és egyengetések, melyek régenten oly nagy erővel működtek, működnek folytonosan szemünk láttára — habár csekélyebb mértékben — ma is. A folyók, patakok, vadvizek s vízfolyások folytatják működésüket, hordván

magukkal kavicsot, homokot és iszapot. A folyók, melyek a föld felületét átszelik, nagyobb esőzés után magokkal viszik a termőföldet s felhalmozzák a meder-hajlásokban, a kavicsot a meredek helyek alján rakják le, leszakgatnak roppant szikla tömegeket, alámossák a hegyek s partok széleit, melyek leomlásuk által a víz működésének új táplálékot nyújtanak, és mindezen anyagok a szerint rakodnak le, a mint a víz sebessége csökken, vagy a lejtő hajlása szelidebb lesz, vagy ismét a szerint, a mint a folyó medre kiszélesedik. A folyók által hordott anyagok mintegy megőrltetnek és megrostáltatnak, a legnagyobb tömegek legelőbb helyezkednek el, aztán a kavics rakódik le, s a mint a folyó rendes s lassu folyást nyer, a homok száll alá s végre az iszap, mely könnyűsége miatt lebegve marad, vitetik tova egész a tengerig.

A tömör anyagok ezen örökös felülről lefelé történő mozgásának azonban igen káros következményei vannak, mert az Alpések és Kárpátok hegységeiből fakadó s a hegyek oldalait folyton szakgató vadpatakok a magukkal sodort kötörmelékkal, kavicssal és homokkal a folyók medreit feltöltik és eltorlaszolják, minek folytán azok a vizeket befogadni és elvezetni képesek nem lévén, a vizek magasra felemelkednek és a partokon átsapnak, és így hozzájárulnak azon rendkívüli árvizek előidézéséhez, melyek a Duna, Tisza, a Körösök, Maros, Dráva, Száva, stb. völgyeiben oly nagy pusztításokat visznek véghez; azonfelül a tengerbe ömlő folyók torkolatait a hajózás nagy hátrányára iszaplerakodásokkal elzárják.

Közel negyven éve, hogy Paleocapa meg lett hiva a Tisza völgyére tervezett védművek megbírálására. Véleményét elolvassván, most látjuk leginkább, mennyire helyesek voltak az ő javaslatai, melyeket fájdalom a Bachkorszak alatt fennálló különféle u. n. érdekeltségek, kellőleg nem vettek figyelembe, s daczára, hogy a munkákat vezető mérnökök sokszor utaltak a javaslattal ellenkező egyes munkálatokból bekövetkezhető véleményre, mégis azoknak kivitele lett elhatározva. A szegedi katastrofának kelletett jönnie, hogy szétoszlassa azon homályt, mely védgátak dolgában nálunk addig uralgott és most végre vissza kell térnünk oda a mit javaslott Paleocapa, hogy 800 és 1000 méter távolságra legyenek egymástól a gátak, és hogy az egész védelemben egy egyöntetű rendszer-érvényre jusson. Ma egyébiránt már mindenki meg van győződve arról, hogy valaminek történnie kell, történie kell pedig da-

ezára annak, hogy az eddig követett és nem helyes rendszer mellett is a Tiszaszabályozás nagy haszon volt az országra, a mennyiben még a legsúlyosabb körülmények közt is $\frac{4}{5}$ a begátolt területnek teljesen árviz-mentes maradt.

A Tiszának átvágások általi megrövidítése, a folyónak ennek következtében történt fokozott sebessége azt eredményezte, hogy magas vize eddig is 2 méterrel magasabb mint volt a szabályozás előtt bár a 65 mértfölddel megrövidített folyómeder a viztartók szolgálatát ma még teljesíti. Az 1879-iki francia bizottságnak — mely az árvizek ügyére nézve kiküldetett — jelentését azért tartottam szükségesnek a közönséggel megismertetni, hogy az abban följegyzett tapasztalatok ebbeli készségünket fokozza és további tanulmányozásra serkentsen, mert mi is folyóiink eredeteinél pl. a Mátrában, a Bükk és általán a Kárpátokon nagy hibákat követtünk el főleg a rendszertelen letaroltatás, irtás és pusztítás által, a mi bezzeg nagyon hamar meg is boszulta magát, látjuk pl. a Miskolczot, Egert, Abauj-Szántót és az ezeket ért katasztrófákhoz hasonló számtalan eseteket, a melyekről alig jegyeztetik fel egy-két szó, dacára annak, hogy szegény felföldi honfitársaink sokszor falustól és egyéb vagyonostól együtt elsodortatnak és elpusztulnak.

Hollandia 7—8 század óta eszközöl védműveleteket a tenger dagálya, és egyéb vizeinek árjai ellen. Egyszer egy gátszakadás folytán itt 72 falut és 100 ezer embert söpört el örök életre a viz. De azért nem csüggedett és védekezett tovább is, javítván óvszerét. A belvizek ügyében tőlük sokat tanulhatunk mi és velünk mások is. Az apály idejében a levezető csatornák functióba jönnek, tehát 24 óra alatt kétszer mindnyájan, de miután az nem felel meg az egész szükségletnek, a legóriásabb szivattyuk segélyével vezettetnek el a földek árvizei.

Ismeretes dolog, mennyi bajjal és nehézséggel hatol keresztül a homályon és jut érvényre az igazság. Mi, Magyarországon Paleocapát nem akartuk meghallgatni kellő időben, pedig előbb utóbb oda kell jutnunk, hogy az ő rendszerét fogadjuk el véglegesen, legalább hogy azt alkalmazzuk, a mennyire csak lehet. Franciaországban az állam-mérnökökből alakított műszaki tanács (Conseil général de ponts et chaussées) előtt, ennek saját felhívására M. Dausse 1856-ban az ő azóta híressé vált jelentését felolvasta; de a műszaki tanács az illető ülésről felvett jegyzőkönyvében ezen jelen-

tésnek nem adván helyet a hivatalos részben, illetőleg nem akarván ahhoz hivatalosan hozzászólni, Dausse elvitte jelentését egy nagyobb forumhoz, a francia tudományos akademiához. Az itt történt első felolvasás után (1856) az akadémia nem csak elhatározta hogy a jelentést saját költségén fogja kiadni, hanem M. Dausse urat felkérte, a tárgyat egész terjedelmében kifejtteni, s így jött létre azon meglehetősen compendiosus kötet, melyből a következőket idézem.

„Igyekezünk kell alkalmazni mindenütt, a hol az lehetséges, „Rozet urnak eszméjét, mely abban áll, hogy a mellék- és főfolyóknak legfelsőbb szakaszaiban a vízfolyás meglassíttassék, és hogy ezeknek sziklás szorosaiban, a hol egy két akna felrobbantásával „nagy tömegek tömegekre való összehalmoztatása által a nagyon „sebes folyások megakadályoztathatnak.“

„Ki kell kutatni, melyek azon helyiségek, a hol a nagy vizek „feltartására vagy csökkentésére alkalmas műveletek eszközölthetnek; de egyuttal egyszersmind behatóan fontolóra venni, mik „lehetnek következményei az efféle vízfelfogóknak, melyek olykor „ártalmasabbak lehetnek, mint az azoktól esetleg várható haszon, „és melyek előállításukban gyakran nagyon is költségesek.“

„Mindenek felett pedig a befásításra és a begyepesedésre legyen „fordítva a főgond a partos, lejtős földterületeken, sőt a sziklákön „is, a mint ez a magas Alpeseiken sikerrel keresztül is vitetett; mert „minden kétségen kívül ezen eszközzés képezi a legátalánosabb és a „leg hathatósabb palliativumot.“

„De még mindezek felül is, lassan és lassan vissza kell térni „a most jelzett takarékos, egyszerű és észszerű rendszerre, és tartózkodni az ugynevezett legmagasabb árvíz elleni védgátak építésének folytatásától.“

„És végre, ott, hol nincs semmi mód a lakházakat a magas víz „ellen megvédeni, ott könyörtelennül kell megtiltani a nem teljesen „solid építkezéseket, úgy miként a lyoni alljra nézve a kormány „azt nemrég megtette a vertfalas építkezések dolgában. Sőt szükséges megvizsgálni azt is, ha vajjon nem előnyösebb-e az efféle „lakházakat egy feltöltendett utcaszinélyen újra felépíteni, a mint „ezt az ó-kori Egyptom királyai egész városokra nézve megtették.*)

*) Valamint ahogy mi is tettük Budapesten 1838 után és két év óta Szegeden. felemelvén helyenként az utcák színvonalát 3 egész 4 méterrel.

„Mert ez országban, daczára annak, hogy figyelmetesen csak is a folyónak legmagasabb árvizei fölött telepedtek meg a lakosok, a völgynek folytonos emelkedése, mint az évenkénti árvizek lerakadásainak következménye miatt, harmincz, negyven század lefolyása alatt szükségessé lett három, egész négy ízben ezen expediensthez folyamodni.“

„Resumálom az ügyet.“

„Harminczhat esztendeje, hogy szakszerű pályámon vagyok, de még nem találkoztam azon észrevétellel, a mely pedig nagy egyszerűsége mellett igen, igen fontos, t. i., hogy folyóink legnagyobb árvizeinek magassági határa semmi által sem alapítható meg. Következétesen tehát, hogy az ugynevezett legmagasabb árvíz elleni védgátak rendszere legtöbb helyen illusorius és egyáltalán vészthozó, még pedig több okból, melyeknek egynémelyét már jeleztem.“

A francia tud. Akademia előtt tartott 10 ebbeli felolvasás hatása és talán még inkább az időről időre bekövetkező árvíz okozta balesetek kényszeríték nem csak a fenthivatolt műszaki tanácsot, hanem az összes francia hivatalos köröket az ügygyel behatóan foglalkozni. Azon országos bizottságnak hivatalos jelentése, mely mint már jeleztük Freycinet minister ur iniciatívájából jött létre, tanuságot teszen arról, miként az 1865. év óta tett műszaki észleletek és tapasztalatok szolgáltak alapul azon következtetéseknek, melyekre ezen bizottság jutott. A műszaki tanács tehát, mely akkori szervezetében Dausse-nak legelső fellépését oly hidegen, — mondhatni ellenszenvvel, — fogadta, most már annak javaslatait nagyrészt magáévá teszi, — mint ezt alant láthatjuk — és majdnem teljesen érvényre juttatni kívánja ugyanazon rendszert és indítványokat, melyeket még 1856-ban agyonhallgatással örök időkre félretehetni vélt.

Miután ezen most hivatolt jelentés teljesen a mi viszonyainkra is illik, ajánlom annak általános tanulmányozását, mert mi éppen azon a forduló ponton vagyunk, a midőn csak nagy szabásu intézkedések és eszközlések által segíthetünk ama bajokon, melyek minket már-már elnyomnak.

Azon eszközökről, melyekkel hegyes vidékeken lehet az alantabb előfordulni szokott vízáradásokat megakadályozni vagy mérsékelni.

Jelentése

Farre-nak az albizottság nevében.

I.

A vízáradásoknak megakadályozására alkalmas rendszabályok tanulmányozását és azok kivitelét a forrásoknál, s így a hegyek között kell kezdeni. Valóban ott esik a legtöbb hó és eső, ott támadnak a leghirtelenebb és legnagyobb zivatarok. Onnan erednek az ezer meg ezer patakok és csermelyek, melyeknek feláradt s lefele rohanó vizeik annál pusztítóbb hatással törnek az alant lévő fő és mellék folyók medreibe, minél nagyobb és meredekebb azon magasság, melyről ezen patakok leérkeznek, és minél inkább megvannak fosztva a hegyek lejtői a védő porhanyós növénytakarótól. Ezen körülményeknek tulajdoníthatók leginkább azon nagymérvű vízáradások, melyek mint közelebb egymásután következő 1840., 1846., 1856., 1866., 1875. és 1876. években előfordultak, s miként a legközelebb multban is, ijesztő mérvben ismétlődtek, s a folyók termékeny völgyeiben egész a tengerig pusztítva, utakat, épületeket rombolva, nem csak az emberi ész törekvéseit, a munka és szorgalom eredményeit megsemmisítették, de emberéletet sem kíméltek.

II.

A vizeknek rohamos lefolyását és összegyülését késleltetni, azok tömegét kevesbiteni, a lerohanó víztömegek legnagyobb mennyiségét elzárni, s a mig csak lehet, lefolyásukat visszatartani, s ez által meggátolni, hogy az elbocsátott vizmaradék magával vigye a hegyekről lesodort törmeléket, továbbá az ekként a hegyekből elbocsátott, sebességükben megtört, s folyásukban meglassított, s tömegükben leapasztott vizeket ott, a hol a völgyek kezdődnek, a mérnököknek további eljárás végett átadni; ez azon feladat, mely a vízáradásokra való tekintetből az erdő- culturával foglalkozókat illeti, de azonkívül is mindenkit egyaránt érdekel.

III.

E feladat megoldásánál minő eszközök állanak rendelkezésre?

E célra két eszköz áll rendelkezésre, ugymint: az élőfa és

a fű. Az erdő és a gyepek úgy szolgálnak mint ernyők és víztartók, mint védtakaró és szivócsövek. Nagy értékű eszközök azok, melyek önmaguktól nőnek, önmagukat tartják fenn és egymást pótolják, úgy a mint a szükség kívánja, és nem kívánnak egyebet, mint némi kiméletet és utánsegítést, hogy azonfelül még hasznát is hajtsanak azoknak, kik velök észszerűen bánni tudnak.

Az erdőknek mint ernyőknek hatályos működése kiszámítható, és számokban is kifejezhető; Fautrat alerdőfelügyelő által újabb időben tett kísérletek nyomán meg van állapítva, hogy a lombos fák 37%-kát, a fenyőfák pedig 55%-kát fogják fel az esőviznek, mely az általuk takart földre hullana.

A gyepek föld, mint a vízmozgásnak akadálya, nem kevésbé hathatós eszköznek bizonyult arra nézve, hogy az eső és hóviznek a hegylejtőn lefelé való gyors folyásának ellentáljon. Breton F.*) különösen kiemeli a gyepek talajnak azon rendkívüli képességét, melylyel az, az erős folyókká még nem egyesült vízfolyásokat meg-
bir akadályozni.

Mily nagy a gyepek talajnak felszívó képessége, s ennél fogva mily fontos szerepet játszanak azok mint víztartók, ez az általa idézett Gayrard bányamérnök kísérleteiből kiderül, mely szerint egy □ mtr. térfogatu és 20 centmtr. vastagságú gyepek hajcsövességénél fogva felszívhat 50 kilogramm vizet, azaz oly mennyiséget, mely egyenlő egy oly réteggel, mely felér a gyepek szelet-tömegének egy negyedrésszével és oly vízmennyiséggel, mely egy erős áradásnak felel meg.

Az erdőtalajnak felszívó képessége nem csekélyebb; azonkívül a fák gyökerei, melyek gyakran a keményebb felszíntől fogva egész a lazább rétegekig nyulnak be, úgy működnek, mint vezetőcsövek, s a víz beszűrését nagy mérvben elősegítik.

Az erdők és gyepek földek megosztják maguk között a munkát. A nagy szelíd lejtőkön lejtővíz ellen a gyepek talaj elégséges arra, hogy megakadályozza a szakadásokat, sőt helyre is üti azokat, ha nem haladtak még nagyon elő és a talaj természete és fekvése megengedi, hogy a gyepek folytonos legyen. De azon mértékben a mint a lejtő meredeksége nagyobb és a talaj porhanyós és meg-

*) Étude d'un système général de défense contre les torrents, 35-ik lapon.

van szakgatva a veszedelem nagyobb és ekkor mindezen romboló erők összességének következményei ellen, melyeket árviznek nevezünk, az erdőhöz kell folyamodnunk.

Surellnek klasszikussá vált könyve ezt oly meggyőzőleg bizonyította be, hogy elég lesz e helyen az ő következő állításait idézni, melyek immár ellenmondásra nem találhatnak.

Az erdő létezése megakadályozza e talajon a vadpatakok keletkezését.

Az erdőnek kiirtása által a talaj a vadpatakok rombolásainak esik áldozatául.

Az erdő fejlesztése a vadpatakok megszűnését segíti elő.

Az erdők megsemmisülése újra létrehozza a már megszűnt vadpatakokat.

Mindezeknél fogva az erdők és gyepföldek, mint ernyők, védtakarók s víztartók egy hatalmas és természetes védgátot képeznek a havak rónája és a mivélés alatt lévő föld között, s a vizeket befogadó medreket oly növénybeli oltalommal veszik körül, melyek kellő gondozása és czélszerű felhasználása mellett bizonyára sikerülni fog megllassítani a vizek rohamos összegyűlését és befolyását, és ekkor sok mentve lesz.

IV.

Mit tehet az emberi törekvés azon irányban, hogy azon természetes szervezet roppant védő hatalma az áradások ellen növeltesék?

Visszatarthatja a vadpatakok medreiben az anyagok tömegét az által, hogy azokat kereszt gátakkal megakasztja. Ezen gátak segítségével a meder lejtőjét kissebbitheti, a hosszszelvényt módosítja. Védművek által a partokat védheti vagy az alámosás ellen biztosíthatja, kiegészítheti a gátak és partvédek hatását, megakadályozván magának a medernek kimosását, mely a víz által felváltva anyaggal hol megtöltetik, hol kiürítettik. *)

Ámde ezen eljárások, melyek szükségesek a rohamos ár ellen, ott hol a talaj egyuttal lazább és legrongáltabb, t. i. a legmeredekebb lejtőkön, hol tehát leginkább jelentkezik a vizek romboló

*) Étude d'un système général de défense contre les torrents.

hatása, ezen gátak mondjuk, melyek főleg a havasi vidékeken, a vadpatakok hazájában sűrűbben alkalmazandók, pusztán csak kisegítő eszközök. Az ő hatásuk közvetlen, az általuk elérendő cél elvárni a vidék befásítása által létrejött befolyást és eredményeket. De a gátak sem nem pótolják, sem nem helyettesítik az erdőt; azok hathatós ugyan, de csak ideig óráig tartó óvszert nyújtanak.

Alagsövezés.

Szintén sikerrel használható az alagsövezés is, mert egy jól csövezett föld, mint viztartó medence ép oly hatással van, mint a gyepek, és felszívhat 50 milliméternyi esőtömeget, még mielőtt az alagsövezés rendszeren működne. De nem lehet csövezni minden talajt, s így ez a mód csak egy járulékát képezi a fővéderő legkiválóbb szervezetének, mely a gyepekből és erdőből áll.

Vizmentes mivelt földek.

Dicsérőleg említettnek a sík és mivelés alá vett földeknél a lecsapoló csatornák és töltések, mint óveszközök az áradások ellen. Nem szükség hosszasan bizonyítani, hogy a földmivelési zona legtöbb esetben csak a hegységek alját és a völgyek belsejét foglalja el; ámde ez általában felette korlátozott terjedelmű, ennél fogva bár mily hatásuk legyenek is a vizmentesített mivelt földek, csupán azon a helyen működhetnek, a hol fekszenek, itt lassítják ugyan az ár sebességét, de midőn a vadpatakok vizei ideérnek, akkor már a vizmosásokban és a felső patakok és folyók medreiben összegyűlt eső nagy területeken haladt keresztül, hol ereje, sebessége és tömege mindinkább növekedett, és ha a medréből, melybe szorítva van, kilép, akkor az elárasztott földek barázdái elsöpörtetnek, s a vizmentesített területek termőföldje oda hordatik, hol a völgyekben a magasabb talaj rétegeinek romjai felhalmozva vannak. Ebből következik, hogy ezen védelmi eszköz maga is védelemre van szorulva.

Lecsapolási csatornák.

Föltéve, hogy a lecsapolási csatornák a hely fekvésének megfelelőnek, lejtőjük szabályozva van, az ágyuk oly módon van készítve, hogy ki nem mosathatnak, a partok úgy vannak védve, hogy le ne

csuszszanak és omoljanak, hogy a medert kotorni ne legyen szükséges a célból, hogy benne a víz szabadon lefolyhasson: a lecsapolási csatornák hasznosak lehetnek.

Egy kitünő erdész *) e részben kísérletet tett, s egy ismeretes helyen t. i. Palpsnál levő vadpatakoknál sikert is aratott. Egy másik helyen is még nehezebb körülmények közt, a Vachères nevű vadpataknál szintén akarta használni a csatornákat, de itt a siker már nem volt oly teljes. Más ily kísérletek is idéztetnek változó siker mellett. Ezen eszköz, ha mindjárt minden alkalommal hatályos volna is, nem oldana fel bennünket azon kötelesség alul, hogy a talajt védjük, a hegyek oldalain, ez nem helyettesitené azon értékes vizgyűjtési képességet, melylyel a gyepek és erdők bírnak. Nyujtana ugyan bizonyos mértékben hasznos segítyt, melyhez folyamodni hasznos ha a körülmények arra való, mert semmit sem szabad elhanyagolni ily feladatnál; azonban ezen módszert még sem lehet olyan-nak elfogadni, mely a gyeppel és erdővel versenyezhetne, legfellebb segítségül lehet venni előforduló esetekben.

Hosszában futó töltések a hegyekben.

A hegyek közt a vadpatakok hosszában futó töltésekről csak egy szót említek, melyet Surell urtól kölcsönöztem.

„Kevés példa van rá, hogy azok nagy vadfolyóknál alkalmaztattak volna, alkalmasint mivel mindig elégtelennek találtatott ezen mód, s valóban nem is volt sehol sikere. Valamely fal által beszorított vizek, nem lévén többé képesek a partokat megtámadni, annál nagyobb erővel mossák a folyó fenekét. Ezen viszhatásnál fogva, a folyó ágya kivágásokat kap, s mélyebbé válik, ekkor pedig nemsokára a fal függve marad egy mélység felett.“ **)

Viztartók.

Hátra vannak még a viztartók.

Ezeknek haszna ipar és mezőgazdaság szempontjából külön jelentés tárgyát képezi az albizottságnak. E helyen tehát csak úgy tekintjük azokat mint óvszereket a vizáradások ellen.

*) Costa de Bastelica.

**) Étude sur les torrents.

Elméletileg fel lehet fogni a lehetőséget, hogy a feláradt vizek számára vizeztartók létesíttessenek, szilárdul építve és egy nagyon erős sziklától támogatva. Erre vannak példák, ilyeneket lehetne úgy látszik haszonnal alkalmazni a Yonne folyónak felső mentén és annak, valamint a Loire és Allier folyóknak mellék ágainál, legalább igen illetékes férfiak úgy állították. Azonban, kivéven az ily különleges eseteket, melyek inkább helyi védelem gyanánt tekinthetők, mivel azon mellék folyók medrei, melyekre alkalmazhatók volnának, csekély kiterjedéssel bírnak, a vizeztartók használata oly célból, hogy első rendű folyóink magas áradásai csökkentessenek, úgy látszik nem kevés ellenmondást fogna felidézni.

Védművek

a tenger, a folyók és vízfolyások ellen.

Sauzey J. ur jelentése a 3-ik albizottság nevében.

Uraim!

Önöknek 3-ik bizottsága, jelentése első részében azon eszközöket kereste, melyekkel az árvizeket forrásukban lehessen csökkenteni, azaz a hegyek közt, előadta a rendszabályokat, melyeket legalkalmasabbaknak ítél arra nézve, hogy a vizek visszatartásának a vizeztartó-medrek felső részében, és megakadályoztassanak hirtelen lerohanástól a völgyek mélyébe, hol azok egyidejű megérkezésük ezernyi patakok alakjában a folyók megáradását okozzák, s a legnagyobb veszedelmeket hozzák létre.

Ez még csak fele volt az albizottság feladatának; ma pedig eredményét adja elő azon tanulmányoknak, melyek fekvő birtokok közvetlen megvédését az árvizek ellen veszik célba.

Ezen eszmék sorában az albizottság először ismerni akarta, mi történt ez ideig arra nézve, hogy az árvíz-veszély elháríttassék a lapályokban, minő műszaki műveletek ajánlatnak leginkább a mérnökök által, egy szóval tudni akarta, mi volt megtéve eddig, s mi volna még ezentul teendő; azután pedig azt vizsgálta, vajjon a célból, hogy a munkálatok a megkívántató erélylyel folyhassanak, nem volna-e szükséges bizonyos pontokban megváltoztatni a törvényt?

A mérnökök által javasolt rendszerek.

Nem hiányzottak az albizottságnál a szerfelett érdekes okmányok azon munkálatokról, melyeknek végrehajtása kívánatos volna. A közlekedésügyi minister már 1856-ban szervezett volt a Loire, Rhône, Garonne és Szajna folyók tanulmányozása czéljából egy-egy specialis hivatalt. Hivatalos jelentések szerkesztettek és nyújtattak be, melyek a műszaki főtanács részéről fontos műszaki véleményeket idéztek elő. Az albizottság megvizsgálta mindezen okmányokat, s nem lesz fölösleges röviden felhozni a főbizottság által indítványozott különféle eljárási módokat, s azt, hogy mily körülmények közt volt mindenik közülök ajánlva.

Főrendszer létezik négy : vitzartók, vizbe nem merülő, *) vizbe merülő töltések és oldalvezetékek (déversoirs). A két első rendszer czélja megakadályozni az áradás létrejöttét, a másik kettőé arra szoritkoznék, hogy az árviznek kártékony hatását mennyire csak lehet, ártalmatlanná tegyék.

Hadd mondjunk néhány szót mindegyikről.

Vitzartók.

Azon eszme, hogy a völgyek felső részében vitzartókat kelljen építeni a végből, hogy azokban a viz rakhelyet találjon, egyike azon eszméknek, melyek a közvéleményt mindenkor elcsábították nagy áradások után.

1856-ban III. Napoleon császár elméjét ez eszme élénken foglalkoztatta, s uralkodása alatt igen komolyan tanulmányoztattott ezen óvó eszköz. E tanulmányok eredménye azon végleges véleményre vezette a vizek fő-felügyelőit, miszerint a legtöbb körülmények közt a vitzartók távolról sem birnak akkora hatással, minőt sokan hajlandók azoknak tulajdonítani; a talaj alakjának egészen különleges feltételei szükségesek arra, hogy egy vitzartót fel lehessen állítani úgy, hogy komolyan biztosítva legyen annak hasznossága; vannak folyóink, melyek nagy áradásoknál egész 10,000 köbméternyi vizet emésztanak egy-egy másodperczen, könnyen felfogható tehát, minő véghetetlen térfogatról kellene rendelkezni a czélra, hogy vitzartók segélyével le lehessen szállítani vizszinüket, csak némileg érezhető mértékben is.

*) Insubmersible, azaz a legmagasabb árviz elleni töltés.

Vizbe nem merülő töltések.

A második eszköz áll a folyók mentében épített, a víz alá nem merülő töltésekben. Ez az, mely rendszerint minden korszakban s minden országban alkalmaztatott az emberek által midőn házaikat vagy földjeiket a vizáradás ellen kívánták biztosítani. (Akár Chinában vagy Mezopotámiában, akár a Mississipinél vagy Lombardiában stb.) De maguk a víz alá nem merülő töltések sincsenek kivéve igen komoly ellenvetések alól. Hogy minden átszakadási veszély ellen biztosítva legyenek, szükséges, hogy igen nagy méretekkel legyenek építve, minélfogva azok az építést szerfelett költségessé teszik. Kikerülhetlen hatásuk az, hogy nagy mérvben felemelik az áradatnak színvonalát, s a midőn a víz fölébök kerül, csaknem mindig átszakadnak, és a víz berontása által okozott károk és veszélyek roppant nagyok. Ama számtalan szerencsétlenségek, melyeket a Loire töltéseinek átszakadása okozott, mindannyi ijesztő példák arra nézve, minő rossz oldala van a nagyvíz színe feletti magasságra épített töltéseknek. Mindazonáltal ezen rendszer látszik egyedül alkalmazhatónak, ha nem is általánosan minden völgynek, de legalább a városok és községek védelmére.

Víz alá merülő töltések.

A víz alá merülő töltés azon előnnyel bír, hogy a folyók közép-magysága, s a nyári árvizek ellen, melyek a terményekre nézve leginkább ártalmasak, védelmet nyújt, mi alatt másfelől megengedi, hogy a vizek befedjék a szántóföldeket a téli árvizek alkalmával, s lerakják a termékenyítő iszapot. Az ilyen töltések alkalmazása akkor mutatkozik főképp előnyösnek, midőn a lapálnak a víz általi elborítása s a víznek későbbi lefolyása lassan és fokankint történik; ellenben, ha a mozgalom az elárasztott földeken rohamos, akkor a víz alá merült töltés nem akadályozza meg a töltés-szakadásokat, sem a homok-lerakásokat, egy szóval az árvízzel járó minden hátrányokat.

Szokásba jött, a víz alá merülő töltésről szólva, a Nilus völgyét és az időszaki áradások által létrehozott termékenységet idézni. De, ámbár a Nilus völgye víz alá tehető, ez nem áll a töltésekre nézve, melyek a folyót korlátok közt tartják, s melyeknek magas-

sága 2 méterrel felülmúlja a legnagyobb áradások viz-színvonalát; azonkívül nemcsak a folyó partjai vannak ellátva töltésekkel, hanem egy másik rendszere a töltéseknek a folyótól a völgyet beszegő halmokhoz terjed, s felosztja az egész országot sok egymástól különválasztott oly területekre, melyek tetszés szerint víz alá tehetők, hol semmi vízfolyás nem képződhetik, s a vizek lassan folyhatnak vissza, miután lerakták a termékenyítő iszapot. Eszerint nem lehet találó hasonlatot felállítani ilyen rendszer és a víz alá merülő töltések közt.

Oldalvezetékek.

Ez okból, nem akarván beleereszkedni azon költségbe, melyet a víz alá nem merülő védtöltések egész hálózata igényelne, azon kezdtek gondolkodni, mikép lehessen a vizek bevezetését a védgátakkal környezett völgyekbe úgy előkészíteni és szabályozni, hogy azok ártalmatlanokká vagy legalább kevésbé alkalmatlanokká tessenek. Ez a módszer oldalvezetékek rendszerének neveztetett el, mely abban áll, hogy a vizet belevezetik a folyó melletti völgyekbe bizonyos meghatározott pontokon és előre megállapított módozat mellett, ez által hiszik nagy részben kevesbiteni a töltések átszakadása folytán támadható károkat s egyúttal leszállítani a folyó színvonalát az oldalvezetékek szerkezetén alól.

Ez azon négyféle eljárási mód, melynek vagy egyenkénti, vagy együttes alkalmazását az illető szakértők ajánlják helyszíni körülményekhez, vagy az illető folyó különleges természetéhez képest.

Igy például a Szajna medrére nézve a mérnökök abban állapodtak meg: 1-ör építtessenek a Yonne felső medrében 123 millió köbtartalmu vizeztartók, oly czélból, hogy leszállíttassék a Szajna áradásainak színvonala Montereau alól és a párizsi átmenet alatt; 2-or építtessenek, az érdekeltek hozzájárulása mellett, töltések az Armançon ágya körül; 3-or állíttassék fel egy vizeztartó a Gland-on, az Oise egyik mellékfolyóján; végre pedig vezettessék el a Marne, Neuilly-sur-Marne és a Szajna közt közel Saint-Denis mellett.

A Loire azt a sajátságot mutatja, hogy már a XI. és XII-ik század óta földből épített töltésekkel van ellátva hosszának nagy részén, mely töltések, miután több ízben magasabbra emeltettek,

sok ideig el nem merülhetőknek tartattak; azonban minden nagy áradáskor szakadások támadnak, minek következtében a víz színe bizonyos ideig megszűnik emelkedni, s így a legnagyobb veszedelmek elkerültetnek. Azért is a mérnökök tanulmányainak eredménye az volt, hogy különösen ajánlják az árvizek szabályossá tételét az eltöltésezett völgyekben bizonyos számú oldalvezeték segítségével. Ilyen szerkezet már öt lett tanulmányozva, kettő pedig jelenleg építtetik. Azonban azt is javasolják a mérnökök, hogy némely völgyeket a víz elboritástól egészen meg kell menteni azáltal, hogy a földgátakat feljebb emelik, hogy így közvetlenül megvédessenek a városok és községek a vízkiöntéseknek kitett völgyekben, s hogy végre kell hajtani bizonyos másnemű munkálatokat is a városok védelmének kiegészítése czéljából, vagy a völgyben létező vasutak biztosítása végett. E munkálatok végrehajtása vagy magát az államot illetné, vagy a városok s érdekelt magánosok hozzájárulásával történnék.

Ezek voltak 1867-ben a mérnökök javaslatai a Loire folyót illetőleg. A munkálatok egy része végrehajtás alatt van, s úgy látszik, hogy 1867 óta az akkor elvben elfogadott általános védelmi rendszer nem lett lényegesen módosítva.

A Garonne-ra nézve a szakférfiak abban állapodtak meg, hogy a folyómederben a víztartók felállításáról nem lehet semmi jó eredményt várni, s hogy nem lehet azon eszmét keresztülvinni, miszerint itt egy víz alá nem merülő folytonos töltésrendszer lépjen életbe. Különben is éppen a Garonne völgyében fektetnek a földmivelők legnagyobb súlyt arra, hogy szántóföldjeik időszakonként árvíz alá jöjjenek, s ezért van, hogy itt a víz alá merülő töltésrendszer és a partok egyszerű védelme alámosás ellen különösen látszának alkalmazásba vétetni, s a műszaki bizottság legfelsőbb tanácsa azon véleményben volt, hogy a földek védelmét illetőleg, mindennek előtt a töltések építése végett alakulandó syndikátusokat kell pénzsegélyek által buzdítani.

A mi a városok, jelesül Toulouse város védelmét illeti, ez specialis és igen fontos munkálatok tárgya leendő, melyek az érdekelt törvényhatóságok közreműködése mellett jövendnek létre.

A közigazgatás azonkívül azt követeli, hogy az Adour-völgy

a magánosok által végrehajtandó töltés-építésekre s az árvizek körüli rendőrségi teendőkre nézve ugyanazon szorgalomnak legyen alávetve, mint az 1858. évi május 28-iki törvényben elősorolt völgyek.

A Rhône áradásait illető tanulmányok 1862-ben fejeztettek be. A javaslatok viz alá merülhető töltések javítását vagy újból építését indítványozták a svájci határ és Beaucaire közt, és viz alá nem merülő töltéseket Beaucaire és a tenger közt. Ki lett mondva azonkívül, hogy e munkálatok csak úgy hajthatók végre, ha az államnak jogában áll a kiadásoknak egy részét az érdekelt birtokosokra róni ugyanazon rendszer szerint, mely a városok védelmét illetőleg az 1858. évi május 28-iki törvényben foglaltatik.

Ezek uraim azon mérnöki vélemények, melyeket a vizáradások ellen életbeléptetendő rendszabályok felett folytatott általános tanulmányok eredményeztek.

A védművek előirányzott költsége.

Még eddig mit sem szóltunk a költségről, melybe e programmnak kivitele kerülne.

A mérnökök becslése szerint a Szajna szabályozására kiadandó költség 25 millió frankot tenne ki, és 85 milliót, ha a Marne-nak más mederbe vezetése végrehajthatnák. A Loire-nál 32 milliót tenne a költség; a Garonne-nál 10 milliót, a városok és vidék védelmére 30 milliót, végre 63.500.000 frankot a Rhône szabályozására. Egy kis része a tervezett munkálatoknak már végre van hajtva, s meg kell említeni azt is, hogy egyik fontos része a költségnek a megyék, községek és érdekelt magánosok rovására esik.

Az árvizek által okozott károk.

A költségek előirányozása céljából szükséges, hogy a bizottság szeme elé állítsuk azon károk összegét, melyet az árvizek magánosoknak vagy az államnak 1846 óta okoztak.

1846-ban az állam fizetett 14.900.000 frankot az utakon, híd-töltéseken stb. árvíz által okozott károkért.

1856-ban 27.040.000 frankot ;

1866-ban 23.670.000 frankot ;

1875-ben 6.100.000 frankot ;

Azaz . . 71.710.000 frankot negyvenegy év alatt.

A magánosoknak okozott károk becsülve voltak 1866-ban 178.200.000 frankra, és 1866. évben 43.750.000 frankra. A többi vizáradásokról hiányzanak a becslések, de a fentebbi számok eléggé bizonyítják, hogy a megvédendő érdekek felérnek az áldozat nagyságával.

TÜRR ISTVÁN.

A VÁMPOLITIKA A VÉDEGYLET KORÁBAN.

Boldog emlékezetű Gorove István hátrahagyott irományai között a legérdekesebbek közé tartozik azon körlevél, melyet ő, mint az országos védegylet igazgatói tisztében Kossuth Lajos utóda, az országos védegylet vidéki osztályaihoz intézett volt.

E körlevélben részletesen fejtegeti ő a vámpolitika akkori szomorú állapotát, melyet csakugyan helyesen jelez tarthatatlan gyarmat-rendszernek. Mily különbség az akkori és a jelen állapot közt, a mely pedig közgazdasági és kulturális igényeinknek szintén nem utolsó szava, és nem utolsó óhajta. Mily természetesnek látszik ily vámpolitika mellett az ösztönszerű idegenkedés a vámterület közösségétől, a midőn a magyar érdekeknek tervszerű, rendszeres megsemmisítésének tendenciája volt csak tapasztalható.

Meg kell jegyeznünk, hogy a boldogult maga is óhajtotta e körirat közzétételét a „Nemzetgazdasági Szemlé“-ben. Előbb azonban jegyzetekkel akarta ellátni, s vonatkozásba hozni az 1867 és 1878-ban megváltozott viszonyokkal. Többször elhatározta a revisió megkezdését élte utolsó évében. A viszonylagos jobbanlétet azonban a visszaesés, és nemsokára a halál követte: a revisió és a jegyzetek elmaradtak.

Ez okok folytán közöljük egészen változatlanul. Nemcsak történelmileg becses okmány az, hanem az akkori felfogás jogosultságának magyarázata is. A szakközönség igen könnyen levonhatja belőle a következtetést, s ezért véljük helyesebbnek minden — ugyis egyoldalú — kommentár helyett magára az igen érdekes szövegre, s az egykoru viszonyok elfogulatlan mérlegelésére utalni az olvasót.

* * *

Pest, szept. 4. 1846.

Tisztelt vidéki osztály!

Kossuth Lajosnak hatalmas szózata helyett, a tiszt. vidéki osztály alólírtnak ösmeretlen nevével találkozok. Ez alkalom újra rezgésbe hozza kebelében a fájdalom hurjait, és valóban oly méltó a fájdalom, melyet igazgatási lelépésének képviselői által már megvitt hire óta bizonyosan érez, hogy azt nekem feltartóztatni vétek volna ama kegyelet ellen, melylyel az őszinte érzelmeket s köztük leginkább a kesergést és bánatot tisztelni tartozunk. Kossuth Lajos lelépése veszteség nekünk, nemcsak mint hazafiaknak, kik ez által elvonni látjuk magunk elől a kezeket, melyek a meginduló sajkát szikla s vihar közt biztosan vezérlék; veszteség az nekünk, kik hozzá védegyleti működéseink között megszoktunk oly bizalmasan felpillantani, szavát oly megnyugtató érzelmek között hallgatni, tanácsát befogadni, cselekvéseit követni; s midőn én a közakarat e szavának engedve, lelépése után őt az igazgatási pályán felváltottam, nem jöttem ama veszteséget pótolni, én gyenge erőmmel csak helyét foglalám el a hon s népáldási közt elvonultnak azon hittell, hogy joga van bár mindenkinek tőlem szorgalmat, kitűrést, csüggedetlenséget kívánni, de nem lehet joga senkinek működéseimtől oly eredményeket várni, minőkkel elődöm, szegény hazánkat megörvendezteté. Mégis pályám kezdetén egy kéréssel járulok a t. vidéki osztályhoz, ne tagadja meg tőlem segítő jobbát, ajándékozzon meg bizalmával; csak ennek birtokában tehetek hasznos szolgáltatásokat ügyünknek, nélküle pályám meddő leend, s én legjobb szándokom mellett is kötelességeim teljesítésére képtelen; de viszont fogadja szívesen szavamat, miként csekély bár, de egész erőm s tehetségem hivatalkodásom ideje alatt egyesületünk érdekeinek leend szentelve.

Sajnálom egyébként, hogy az utolsó néhány sorral is egy pár pillanatig feltartóztattam a t. vidéki osztálynak figyelmét, melyet minél előbb akartam felkölteni ama roppant fontosságu tárgy felett, melyet eme levelemben előadni szerencsém leend.

Sietek megtenni ezt.

Gyűlési termünk a hon jelesbjei, a vidéki osztályok száma 200-at meghaladó képviselő, és központi tagjainak által a fulladásig megtelve volt, s elnökünk gr. Batthyányi Kázmér, alig hogy végzé megnyitó beszédjét, melyben mély belátással és hatalmas

színezettel festé védegyletünk s hazánk viszonyait, s mely, mert e velőkgig ható műnek veszni nem szabad, nem általunk bár, de más uton mégis birtokába kerülend a hazafi közönségnek; alig, hogy felolvastatott a pénztári számadás, miről legközelebbi alkalommal szólándunk; felmerült a közgyűlés előtt ama siralmas és egyszersmind szégyenítő állapot, melybe hazánkat az osztrákok gyűlölő kereskedési politikája taszítá.

Azt mondám siralmas: mert keresse más általános szegénységünk s korunkinti inségünk okait, miben tetszik — látható vagy láthatatlan dolgokban —: az osztrák vámnál sem közelebb fekvőre, sem nyomósabbra nem találánd. Azt is mondám szégyenítő: mert csakugyan nincs dicsőség a százados alvásban, de van szégyen abban, hogy e 15 milliónyi nép ugyanannyi milliónak érdekét néhány külföldi gyárnok, legföllebb egy város által engedé annyi idő óta szabadon kizsákmányolni. De hiszen ezt a védegylet tagjainak talán mondani sem kellene, mi mindnyájan keblünkbe hordozzuk ama tövist, melynek fájdalmait csak aléltságunk volt képes eddig is eltompítani; — elég volna csak azt mondanom, hogy mi e kereskedési békókat magunkról le akarjuk rázni, hogy keményszivű mestereinktől megtanultunk, miként kell teremteni és fejleszteni, elég volna csak egy rövidke sorban felkiáltanunk: mi is akarjuk iparunkat védeni, hogy a gyarmati rendszert védrendszerrel akarjuk felcserélni, és meg vagyunk győződve, hogy a t. vidéki osztály is lelkesen kiáltana fel: igen, ezt akarjuk: mert ez az ország s nép érdeke. De mi elhatározottságunkat nemcsak amaz általános szemléletre akarjuk építeni, mely nyomorral és inséggel, gunyhókkal és rongyokkal találkozik, nemcsak a fölébredő büszkeség hatalmas érzetére, de kiáltó számokra, melyeknek ösmerete, ha társa leend amaz indoknak, ép oly virrasztója lesz lelkesültségünknek, mint ama szolga, ki urát, a perzsa királyt, a görögök ellen föltételeire még álmaiból is fölébreszteni tartozott.

Menjünk tehát e számok fővényére.

T. vidéki osztály!

Ez nem virágos kert, melyben az illatok és színek kéjei közt lehessen időzni, de elhagyott telek, hol minden lépten egy-egy tövisszurással számolhatunk; és e szomoru okból nem tartok én, hogy unalmas leszek. Nincs egy pontja vámtarifánknak, mely számítás-

sal nem elnyomására volna irányozva hazai iparunknak. Vegyük tehát sorra e czikkeket — kezdvén az elemiebbeken. Először is mindjárt a

Szesz, ha hazánkból vitetik az örökös tartományokba, fizet mázsájától 5 frtot, ha hozzánk hozatik be, 50 krt. Viheti-e e vám mellett a magyar szeszgyárnok gyártmányait az osztrák piacra, s nem áraszthatja-e el a német gyárnok piacunkat ama csekély vámbér mellett, melyet fogyasztási adó fejében — 36 krt — majdnem otthon is fizet, és csodálkozunk, hogy hazánk északkeleti részén külföldiek lepik el a piacainkat, s hogy néhány nagy tőkepénzesét kivéve, legtöbb szeszgyáraink megbuknak.

Olaj, repce, len, ha tőlünk szállittatik az örökös tartományokba, fizet mázsájától 1 frt 15 krt, kender, szőlőmag, napraforgó 2 frt 30 krt; ha onnét hozzánk, fizet 45 krt. És ezen tétel után másban keressük-e okát, hogy a repczét nyers alakban s nem mint olajat szállítjuk ki, mely mellett a fuvart s gyártási bért meggazdálkodhatnak, s hogy az olajmalmok rendre elbuknak?

Menjünk tovább.

Vas, ez vámmentesen megy ki tőlünk, de már ha lemez alakban vitetik ki, mázsájától 1 frt 36 krt, ellenben csak 18 krt, ha mint ilyen hozzánk jő; mint szög már mázsájától 1 frt 36 krt fizet akkor, midőn onnét csak 25 krt. Az 1840. vámtariffa szerint, — mert az 1844. általunk csak gyanítható, de nem ösmert oknál fogva, ezen pontot kihagyá; a közönséges vasművek, minők: láncz, kasza, kapa, fűrész, ásó stb. stb. mázsájától 1 frt 36 krt fizetnek, mi már magában nagy teher; de a lakatos művek: minők: záruk, sarkvasak, kocsitollak, lakatok stb. már 30 frttal vannak megterhelve, ugyanakkor, midőn onnét a vám nem több 25 krnál.

Réz, sárga, veres — szabadon vitetik nyers alakban, ha lemez: már 5—6 frt 40 krral adóztatják, midőn az — gunyjára a viszonyosság elvének — ha hozzánk hozatik, csak 1 frt 30—40 krig harmonizoz. Uraim! hát igazság-e ez és méltányosság-e, s nem annyit tesz-e, mint a munkás kezét, miután a sziklák öléből felhozta az érczet, azonnal békóra verni?

Bőr — 6 frt 40 krt fizet, ha tőlünk vitetik ki, s csak felét fizeti ezen összegnek, ha onnét hozatik hozzánk.

Üveg, mi 3 frtot fizetnénk közönséges üvegünk mázsájától,

ha az örökös tartományok vennék azt, de ezek természetes, hogy nem veszik, hanem használják kormányuk atyáskodását, minél-fogva nekik attól, ha hozzánk hozzák, csak 25 krt kell adózniok; a finomabb üvegért 10 frttal terhelnek bennünket, a cseh gyárnokot ellenben csak 1 frt 40 krig. És kérдем aztán: kell ide üveg, hogy másban keressük az okot, miért virágzik a cseh üveg-ipar, s hasonló földészeti sajátságaink mellett, miért — néhány szép kivétellel — nincs nekünk üveggyárárszatunk.

Igen uraim, én megmondom, hogy e számok közötti haladás nem lesz egyéb, mint szaggató tuskék közti kinos haladás, csak még egy pár adatra kérem figyelmét a tisztelt vidéki osztálynak.

Agyagáruk, — kőedény, fayence, kőkorsók stb. stb. mázsájától 2 frt 30 krt fizet, ha innen vitetik ki, s ennek csak hatodrészt fizeti, ha hozzánk szállíttatik. Boldog isten, hogy félnek szomszédaink a még nem is létező, vagy csak alig keletkező ipartól; s nem-e annyit tesz ez, mint vaslánczokkal pályázni le a csecsemőt?

Posztónkat 8 frt 20 krral terhelik, az övéket csak 5 frt van róva.

Finom papirunkat 5 frttal adóztatják, az övéket csak 1 frt 30 krral. Gyönyörű dolog! Ugy tetszik nekünk, mintha egy képet látnánk, melyen egy nagyra nőtt fiu szopik, csak hogy valamint erre mosolyognunk kell, úgy lehetlen föl nem háborodnunk, midőn az emlőn tartó nőn hazánkra ösmerünk.

S számoljunk-e elő még több czikkeket? Nem, tisztelt osztály, ott minden boltban a vámszabályzat, üsse fel azt, s nem fog találni egy lapot, mely nyílt manifestuma nem volna szomszédaink jogtalanságainak. Röviden még csak azt mondjuk, hogy nincs a gyárárszatnak, nincs a mesterségnek oly czikke, mely a magyar felett kedvezéssel ne birna, mindenféle szövet, minők: selyem, pamut, vászon-szövetek, mindenféle kézművek, miket fejtől talpig használunk, minők: kalap, keztyű, lábbeli, (stb. stb.), mindent, mit kéz teremtet elő, legkedvezőbb esetben épen csak felét fizeti annak, ha az örökös tartományokba vitetik.

Azt vélné pedig az ember, hogy miután a vámszabályzat iparunk elfojtására van irányozva, talán földmívelési érdekeink kegyelve vannak szomszédainknál, azt várná talán valaki, hogy e keserű lajstromzás után nyers terményeinknek kedvező beviteli lajstroma fog okvetlen következni? Lássuk.

Engedjék meg uraim, de végig kell mennünk ezen szakon is, mert így fogjuk látni, hogy az ellenünk elkövetett igazságtalanságoknak ott van végök, hol a vámszabályzat végződik.

Egy mázsa bor (egy akó bor 120 sp. font) 2 frtot fizet. Dohány monopoliuma a kormánynak, s szállítási eszközeink hiányában annak, mint majdnem egyedüli vásárlónak martaléka.

Egy pár ökörért 24 frt fizettetik vám és fogyasztási adó fejében.

Egy pár sertésért 5 frt. Egy pár juhért 1 frt 32 kr.

Ne vélje pedig senki, hogy mi miután a külföldről Angol- s Frankhontól például az ezekre nézve fenálló tiltó rendszernél fogva semmi gyártmányt sem vehetünk, talán az örökös tartományok is csak tőlünk fedezik nyers termékbeli szükségüket? Oh nem uraim! a magyar gazdasági cikkeknek az egész világ cikkeivel kell versenyt kiállani az osztrák földön, a magyar földön az osztrák gyártmányoknak nincs versenytársuk. Ez ám az osztó igazság satyrája uraim!

Ily alapon nyugszik a magyar közvagyonát intéző kereskedési politika, és midőn jólelkű szomszédaink érezni kezdik, hogy ime saját ügyeinknek ösmeretére vergődtünk, hogy megráztuk az igazságtalan alapokat, akkor előáll az osztrák kormány, s hivatalosan igyekszik megmutatni, hogy 1844-ik évig az utolsó 15 év alatt 184.577,886 frtot nyertünk az örökös tartományokkal forgalomban. Ez adat után minden szem keresni indul ama mennyiséget, hol van tehát ama roppant összeg? általa talán a nemesség adósságát róttale, vagy talán a szegény paraszt jobb gunyát visel, jobb lakással látta el magát, jobb eledellel él? de ha így felelnénk ez adatra, hirtelt nem adnának szavunknak.

Dicső elődöm Kossuth Lajos, számokkal felelt a számokra, és én itt csak ismétlője leszek némelyekben, mert e kimondhatatlan becsü beszéd úgy is mielőbb a közönség birtokába fog jönni, s én minden magyarnak olvasásul és tanulmányul ajánlom azt.

Kossuth Lajos megmutatá, hogy kivitelünknek majdnem minden cikke többre van evaluálva — értékesítve —, mint ezt a valódi érdek megendi.

A kivitt gyapju 261,143, mázsája 80 frt, középárral 20.891,360 frtra evaluáltatik, de ki nem tudja azt, hogy ez hazánkban, mint valósággal nem is volt az több 62 frt 32 krnél, s ha ehez fuvar, al-

kuszbér, ráadás 5 frt 28 kr. adatik, mégis minden mázsa 12 frttal van drágábban föltéve, s így a gyapjunál a különbség 3.133,704 forint.

A kivitt buza 2.636,638 mázsája = 3.163,941 mérőre számítatik, s 1844-ben minden mérő 3 frtra; ezt is ugyan minden magyar tudja, hogy akkor a legmagasabb ár 1 frt 54 kr-nál nem volt több, s a különbség minden mérőnél 1 frt 6 kr., összesen 3.585,799 frt. Hasonló aránytalanság a többi gabnaneműeknél 2.000,000, úgy hogy e két cikk 8.719,503 frt, van többre felróva a szegény magyarnak, kinek türelmén felül még vakságára is számítanak.

Hasonlóan ment a felszámítás a behozatalnál, csak hogy itt is hasonló fegyverrel verjük meg elleneinket, mert kimutatjuk, hogy a behozott posztóért 6.095,748 frttal adtunk többet ki, mint szomszédaink velünk elhitetni szeretik, úgy hogy csak e néhány cikk a részünkre felfirkált 8—9 milliónyi nyereséget, 8 millió s annyi ezer veszteségre szállítja le.

A védegylet célja a honi ipart fejleszteni; akarhattuk e tehát, hogy a magyar birodalom a 6000 □ mértföldnyi ország, a 15 milliónyi nép néhány osztrák gyárnok telhetetlenségének legyen tovább is martaléka. Akarhattuk-e, hogy piacunkon, mint előadók, magokban álljanak az örökös tartományok. Akarhattuk-e fentartani az állapotot, mely mellett az osztrák piacon az egész világ népével kell versenyezni a magyarnak. Vagy akarhattunk-e amaz utmutató után indulni, mely bennünket a vámszövetség sorompólerontás tévutjaira vezetend, midőn mindenikünk előtt ismeretes, hogy a vámszövetség által százados kárunkon megerősödött német ipar mellett, a gyöngye magyar soha lábra nem kap; hogy a vámszövetség által földművelési érdekünk szinte nem mozdittatik elő, mit a tapasztalás mutat azon cikkekben, melyek majdnem vámmentesen vihetők Ausztriába. Mutatja Galiczia inséges állapota, melynek szerencséje van a vámszövetség tagjának lenni; meggyőz pedig az, hogy ha egy-két cikkben nyerne is az ország földművelési érdeke, e nyereség meszsze elmaradna attól, mit hazánknak a gyár s kézipar kifejtése nyújthatna; meggyőz továbbá az, hogy a megszűnendő határvámnál sokkal nagyobbak a megmaradó fogyasztási adók, községi járadékok stb. stb., de főleg az, hogy csak néhány tollvonás kell a határszéli harminczadot a városok kapuinál szedett fogyasztási adók rovatóba átirni. Vagy mindezek után akarhattuk inkább

alkotmányos formák közt oly jövendő felé indítani meg a nemzeti tetterőt, melyben a magyar iparnak a törvény útján nyújtassék kellő védelem.

Mi, mint hazafiak a hideg ész mérlegezése után, de a lelkesülés robogó zaja közt következőkben állapotunk meg.

„A védegyesület kinyilatkoztatja, hogy a köztünk, s az ausztriai örökös tartományok közt fennálló vámrendszer méltánytalan s igazságtalan; mert nemcsak a magyar gyáripár lehetetlenségére, hanem egybevetve a kül vámvonal rendszerével, oda is van irányozva, hogy mi monopolizált piaczául szolgáljunk Ausztria műiparcikkeinek, melyeket máshonnan olcsóbban vehetnénk.

A védegyesület kinyilatkoztatja, hogy hazánk statusgazdászati szomorú állapotján a hazai műipar emelése nélkül segíteni lehetlen.

A védegyesület kinyilatkoztatja, hogy a köztünk s Ausztria közötti vámrendszer kérdéseinek egyedül oly módoni megoldása nyugtathatja meg a nemzetet, mely a kölcsönös érdekek kiegyenlítésére, nem pedig — mint eddig volt — csak ellenünk irányzott védrendszert alku- és egyezkedés útján viszonyos méltányossággal alkalmazza.

A védegyesület kinyilatkoztatja, hogy ennek haladéktalan alkalmazását megvárja az uralkodóház igazságszeretetétől, az ausztriai kormány loyálisától; s kinyilatkoztatja végezetül, hogy összesen s egyenkint minden törvényes s loyális utat s módot használni fog, miszerint e nézetének közvéleményt, s általa az országlásnál s törvényhozásnál elfogadást, szentesítést s végrehajtást szerezzen.“

Mi meg vagyunk győződve, hogy ezen nyilatkozmányt minden hazafinak szíve mélyéből meritők, s ime tegyünk ünnepélyes fogadást, hogy mindaddig csüggedetlenül munkálódunk, míg nyilatkozványunknak minden pontja egytől egyig nem teljesül, s hogy teljesüljön, és hogy minél előbb teljesüljön, csak tőlünk, csak akaratunktól függ. E munkálkodásra tehát szerencsém van felhívni a tisztelt osztályt, s különösen megkérni, hogy miután a közgyűlés az igazgató választmányt bizta meg, készítene kimerítő javaslatot a felől, hogy minemü vámszabályzat felelne meg Magyarország érdekeinek; méltóztassék nekünk minél előbb adatokat szolgáltatni, hogy a fennálló vámszabályzat a vidékükön meghonosítható, vagy más fennálló műiparra miként gyakorolja káros hatását először, s

másodszor, hogy azok érdekében miféle vámszabályzat volna a legkivánatosb.

Ezeket siettünk ezuttal tudomására juttatni a tisztelt vidéki osztálynak, legközelebbi alkalommal közölni fogjuk tisztelt elődöm Kossuth Lajos írásbeli lemondását, s az arra keletkezett közgyűlési határozatokat, s ugyanott pénztárunk állapotára, a megyékhez intézendő azon felszólításra, hogy szükségüket hazai készítményekkel fedezzék, s a dohánygyártást fenytő nagy veszedelemre lesz szerenésünk a tisztelt vidéki osztály figyelmét különösen felhívni.

Tisztelettel s nagyrabecsüléssel maradván
a tisztelt vidéki osztálynak

alázatos szolgálója

GOROVE ISTVÁN,
orsz. védegyleti igazgató.

A TALAJJAVITÁSI ÉS VIZSZABÁLYOZÁSI HITELÜGY JOGI SZERVEZÉSÉRŐL. *)

A mezőgazdasági állapotok javításának egyik legfontosabb föltétele, hogy a földbirtokos a jószágán szükséges gazdasági javítások keresztülvitele céljából megfelelő és célszerű hitelt nyerjen. Áttekintvén azon intézményeken, melyek célja a gazdasági javításokra szükséges hitel megszerzése, azt tapasztaljuk, hogy e hitel nem pusztán személyi hitel, mert a hitelező nem a földbirtokos személyes fizetési képességét és készségét latolgatja, midőn az említett célokra kölcsönt nyújt, annak ingóságaira és gazdasági fölszereléseire nincs tekintettel, hanem egyuttal valóságos és effectiv biztosítékokat köt ki, vagy nyer a törvények különös határozmányainál fogva, melyek jogát az állagában javított tárgyra, illetőleg annak a melioratio folytán támadt értékszaporodására föntartják és megóvják. Ámde e hitel szigoruan véve a jelzálogi hitel körébe tartozónak sem tekintethetik, mert midőn a kölcsön engedélyeztetett, az nem alkalmas és fedezetképes jelzálogra kebeleztetik be, hanem a jelzálog itt csak később és pedig a kölcsön folytán támad, ezért nem is az általános telekkönyvi és jelzálogi törvények szempontjai alá jön, hanem különös törvények határozmányai alá, melyek azonban a hitelezőnek a jelzálogi biztosságot akképen szerzik meg, mintha az a tárgy más kezdetben fedezetképes jelzálog lett volna.

Tagadhatatlan, hogy ezen intézkedéseket úgy kell üdvözölnünk, mint a földhitelügynek korszerű és üdvös kifejlesztését, mint körének szerencsés tágitását, mert ily módon oly földbirtokosok is, kik jószáguknak akár csekély kiterjedése, akár hiányos minősége folytán, hitelhez a rendes uton soha sem juthattak volna, akár

*) Töredék szerzőnek a külföldi jelzálogi és telekkönyvi intézményekről irt utazási jelentéséből.

Szerk.

külön-külön, akár egyesülés folytán oly hitelt kapnak, mely által gazdaságukat lényegesen megjavítva, új existenciát teremthetnek maguknak és az országnak terméketlen meddő vagy vizborította talaját gazdag, dusantermő és virágzó területekké varázsolhatják.

Figyelemmel kísértem a meliorationalis hitel ügyének mozzanatait úgy Német-, mint Franciaországban és Belgiumban. Néhol egészen új látkör nyílt meg előttem, látva azon mukálatok nagy dimensióit és szép előhaladását, melyek ily úton jöttek létre, vagy folyvást keletkeznek. Nemcsak a vizek elleni védelem biztosittatik ily módon, hanem nagy területek ármentesítettnek, gazdasági csatornák támadnak, melyek az egyesületbe foglalt tagok birtokain szerteszét kigyóznak; rétek és mezők öntöztetnek, a lecsapolás és alagsövezés által, terméketlen földrétegek első osztályu földekké válnak, *) erdőségek műveltetnek, mocsárok és lápok kiszárittatnak, termőföld képeztetik, és e nagy változás csakis czélszerű közigazgatási, vízjogi és hitelügyi törvényeknek tulajdonítandó, melyek úgy az egyes földbirtokosoknak e célra való törekvéseit hatályosan előmozdítják, hol pedig az egyéni erő elégtelen, egyesületi úton (Franciaországban a syndicatusok útján) hatnak e célok sikeres elérésére.

Nem tartom illetékesnek magamat arra, hogy hazai mezőgazdasági állapotainkról és szükségleteinkről véleményt nyilvánítsak, úgy tudom, hogy a magyar mezőgazdák országos congressusa, mely 1879-ben Budapesten ülésezett, a talajjavítási és birtokfelszerelési kölcsönök szükségét hangsúlyozta, **) e célokra az államtól kérve kölcsönt, illetőleg segílyt.

Azonban jogi szempontból tekintve e kérdést, világos, hogy a kölcsönök mindenek előtt törvényes szabályok által biztosítandók, akár az állam, akár valamely hitelintézet nyujtsa azokat, mert a mily kétségtelen és valóságos jelzáloggal felérő biztosságot nyujta-

*) Ezért méltán mondhatta Sir Robert Peel az alagsövezésről, hogy hivatása és jövője „a nemzetgazdaságban ugyanaz, mint a gőz az erőműtanban“.

**) Örömmel értesültem arról, hogy e fontos mezőgazdasági érdekek a kormány körében készült nagyobb emlékiratban is kifejtettek, s abban a munkálatok eszközzésére positiv javaslatok is tétettek. A kölcsönműveletek jogi részére, nevezetesen a biztosítás és behajtás módjára azonban, úgy látszik, ezen emlékirat nem terjeszkedett ki.

nak e kölcsönök akkor, ha czélszerű törvények kellő fedezésükről és védelmükről gondoskodnak : ép oly veszélynek tennők ki a hitelizőket, ha ezek egyedül az adósok személyébe bízva, a létrejövő munkálat reménye fejében adnának kölcsönt, holott esetleg e kölcsön nem is a célba vett javításra fordittatik, hanem adós által vagy improductive elköltetik, vagy egészen más céljaira szolgál.

Természetes, hogy ha a földbirtokosnak tehermentes és tulajdon ingatlanai vannak, melyeket kész is jelzálogul lekötni, akkor a biztosítás módja igen egyszerű, mert a nyújtott kölcsön rendes jelzálog által fog biztosittatni. Ámde lehetségesek többek közt a következő esetek :

I. A földbirtokos ingatlanainak gazdasági értékállapota oly silány, hogy azokra megmunkálás céljából szükséges összeget, a jelenlegi állapotot véve alapul, megszavazni nem lehet, holott tekintettel a célbavett javításokra és azok leendő keresztülvitelének biztosítékai mellett, a kölcsönösszeg egész biztossággal megszavazható volna. Erre nézve a következő helyes eszméket olvastam egy különben kevésbé ismeretes szerzőnél. *)

„Birtokjavítási hitel“ (Meliorations-Credit) alatt azon kölcsönök értendők, melyek a mezőgazdáknak oly föltétel alatt szolgáltatnak ki, hogy általuk birtokaikon javításokat eszközöljenek, melyek folytán azoknak értéke a fönnebb említett föltétel megtartása esetén meg fog kétszereztetni, sőt háromszoroztatni is. Ekként például lehető, hogy valamely rét, melyen sokáig csak igen kevés és rossz széna termett, egyszer gondos trágyázás, a fü-gyökerek megmunkálása, új takarmány-fű magok elhintése, levezető árkok vagy alagesövezés útján eszközölt lecsapolás, máskor talán vízműépitmények által eszközölt rétöntözés segélyével állagában annyira javittatni fog, hogy nem is sejtett új tiszta jövedelmet hozand elő. Még extensiv gazdasági művelés mellett is (mint pl. Észak-Németországban) igen háladosaknak bizonyulnak be a birtokjavítás céljából mérsékelt mérvben tett költségek. Nevezetesen oly területek, melyek különben egy juh táplálására sem voltak elégségesek, csak némi trágyázás után is annyira termelő képesek lesznek, hogy nyolcz juh, vagy egy tehén számára is a

*) Bausenwein : Die vorzüglichsten Creditanstalten in Deutschland und Europa. 1870. 3. l.

szükséges takarmányt meghozandják. Ugyanez áll a szántóföldre nézve is. Oly szántók, melyeknek talaja vizenyős (hideg) s a vizet át nem ereszti, s melyek főleg esős években igen beteges s szegényes vegetatiót hoznak létre, az alagesövezés által, természetesen mindenkor alkalmas talajviszonyok föltétele mellett, kétszeres, sőt háromszoros jövedelmet is hozhatnak!

II. Azon eset is lehetséges, hogy a földbirtokosnak különben tekintélyes birtoka bekeblézésekkel annyira meg van terhelve, hogy a telekkönyvi állapotot s a jelenlegi terhelést véve fel alapul, neki kölcsön már nem adható, holott ha a meliorationális érték is figyelembe jő : az teljes biztossággal engedélyezhető.

III. Azon esetre, ha a kérdéses javítási munkálat létesítése egyesületi uton (consortium vagy syndicatus által) czéloztatik : az egyesület tagjai magánbirtokaikat az egyesületi kötelezettség fedezetére alig fogják lekötni. Hazánkban is voltak gyakorlati esetek, midőn a vízszabályozási vagy ármentesítési társulatok tagjai magánbirtokaiknak a közös cél érdekében való telekkönyvi lekötését határozottan ellenezték. Tehát oly intézményekről kell gondoskodni, melyek mellett a társulat egészének nyújtott kölcsönnek az abszolút és dologbeli biztosságot maga a javítás vagy szabályozás által keletkezett vagy értékében növelt vagyontárgy adja meg. Végig tekintve az ujkori törvényhozásokat, *) legelőször is a Code Napoleonban találunk oly szakaszt, melyet a földjavítási munkálatokra is alkalmazni lehet. Ugyanis az említett törvénykönyv 2103 és köv. §§-ai szerint a vállalkozóknak, műépítészeknek, építőmestereknek és a többi munkásoknak is, kik építmények, csatornák létrehozatalával, kiigazításával és tatarozásával foglalkoznak, kiváltságos zálogjoguk van az illető építményeken, illetőleg építési munkálatokon, csak az köttetik ki, hogy a birtokbiróságot gyakorló törvényszék elnöke által kinevezett szakértő mindenek előtt jegyzőkönyvet vegyen fel, melyben az illető fekvőségek állapota, tekintettel a célbavett munkálatokra, constatáltassék, és hogy a munkálatok legfőlebb a befejezésüket követő hat hó alatt hasonlókép hivatalból kinevezett szakértő

*) Nem ok nélkül emlitem itt az „ujkori törvényhozásokat“, mert az új törvénykönyvek anyja, a római jog is ismerte már az „in rem versio“ eszméjét, és már itt is azon kölcsönök, melyek házépítés céljából adtak, kiváltságolt zálogjognak örvendettek.

által szintén jegyzőkönyvileg fölvétessenek. Azonban a kiváltságolt követelés főösszege a második jegyzőkönyv által fölvett értékállapot nem mulhatja felül, és ha az ingatlan eladásra kerül, csupán azon értéksziporulásra szorítkozik, mely az illető munkálatok végrehajtása folytán keletkezett.

A Code Napoleon ezen elvei alkalmaztattak azon esetekben is, midőn vizszabályozás hozatott létre, vagy ármentesítés történt. Ezen elvek szerint a vállalkozóknak a javított, illetőleg a víztől meghódított területeken kiváltságos zálogjoga volt; de ha ama területeket már az előtt is zálogjog terhelte, e zálogjogok érvényesek maradtak a régi értékállományra nézve, mert végrehajtási eladáskor a kiváltság csak azon új értéktöbbletet terhelte, mely a munkálat végrehajtása folytán keletkezett, s melynek összege a jegyzőkönyv fölvétele által constatatott.

Ugyanezen elvek foglaltatnak az 1856. júl. 17-én kelt, s az alagsövezésről szóló törvényben. E törvény szerint 100 millió frank összeg lett megállapítva alagsövezési munkálatokra, helyesebben kölcsönökre. A Crédit-Foncier és a kormány közt 1858. ápril 18-án létrejött egyezmény szerint a kölcsönügyletek tárgyalása és lebonyolítása ez utóbbi intézet által, és ennek veszélyére történik, miért azonban megfelelő bizománydíjat kap. A kölcsönök pedig akként biztosítottak, hogy a kincstárnak, illetőleg a helyébe lépő hitelintézetnek az alagsövezett területeken kiváltságos zálogjoga van: e zálogjog pedig mind a kölcsönök után lejárt és folyó annuitásokra, mind pedig magának a kölcsön tőkéjének esetleges behajtására kiterjed. Az annuitások tekintetében a kiváltságos zálogjog az alagsövezett területek jövedelmeire és terméseire terjed ki, melyek mindjárt a kincstári követelések után soroztatnak, csak a vetőmagért és az aratási költségekért tartozó összegek előzik azt meg. A tőkeösszeg behajtása esetén a kiváltságos zálogjog minden mást megelőz. Hogy azonban ez harmadik személyekre hátrányossá ne válhassék: minden más kiváltságolt vagy bejegyzett hitelező, kinek joga a jelen törvény alapján megszerzett kiváltságnál korábbi, azt kívánhatja, hogy az ingatlan eladása esetén a kiváltság csakis azon értéktöbbletre szoríttassék, mely az alagsövezési munkálatok folytán előállott, és mely a végrehajtási eladás esetén még megvan.

Az értéktöbblet kipuhatólása oly módon történik, mint azt a Code fönnidézett szakasza rendeli, vagyis két jegyzőkönyv fölvétele

által; arra nézve pedig, hogy a kiváltságos zálogjog épségben tartassék, szükséges, hogy e jog az arra kirendelt határidő alatt a nyilvánkönyvekbe bejegyeztessék.

A talajjavítási munkálatok céljából Franciaországban a földbirtokosok igen gyakran egyesületekké alakulnak. Ezen közhasznú egyesületek szerkezetét és működési irányát Franciaországban többrendbeli különös törvények határozzák meg, melyek közül legnevezetesebb az 1865. június 21-én kelt törvény a földbirtokosok szövetkezeteiről (sur les associations syndicales). E törvény szerint a társulatok sokféle célokra alakulhatnak, minőkül a következők vannak megnevezve: a tenger és más vizek elleni védelem, csatornák és vízi utak szabályozása, mocsárok kiszáritása, rétöntözés, alagsövezés stb. Ugyanezen általános elvi törvény, melynek intézkedései igen gyakorlati irányuak, s nálunk is alapul szolgálhatnának, meghatározza a szövetkezet megalakulási módját, a tagok részvételét, mely esetleg kényszerített is lehet, azon földbirtokosnak, ki a szövetkezetbe lépni nem akar, föntartatván a jog, a munkálati területkörben őt megillető birtokokat törvényes kártalanítás mellett elhagyni. Megállapítja továbbá a szövetkezet igazgatási módját, és az ingatlan tulajdon képviselét a szövetkezeti közgyűléseken. A syndicus saját ingatlanait jelzőlogul felajánlhatja, tehát jelzálogadás is lehet, de viszont hitelező is tagjaival szemben, az által, hogy nekik kölcsönöket vagy előlegeket nyújt, és ezek tekintetében magát viszont az ő birtokaikon biztosítja. *)

Belgiumban a Code Napoleon fönnidézett szakaszának intézkedése megtartatott ugyan, de egyuttal két pontra nézve kibővített. Ugyanis az 1851. decz. 16-án kelt jelzálogi és átíratási törvény 27. szakasza a Code Napoleon kiváltságát kiterjeszti azon munkálatokra nézve is, melyeknek célja a talajnak termőképessé tétele (défricher des terres) és a mocsárok kiszáritása (dessécher des marais). E munkálatok ugyan eddig sem voltak kizárva a Code 2103. szakaszában biztosított kiváltságos zálogjogok köréből, de a

*) Loi du 17 juillet 1856. art. 4. §. Franciaországban még több intézet létezik, mely talajjavítási kölcsönökkel foglalkozik. Ilyen a „Compagnie Nationale des Canaux Agricoles“ (6 millió alaptőkével), mely a munkálatokat maga is végrehajtja.

belga törvényhozás, tekintettel a talajjavítási munkálatok nagy előrehaladására, azokat most különösen megemlítette. Nehogy pedig a kiváltságos zálogjog a már bejegyzett hitelezők kárára váljék, elrendelte azt is, hogy a szakértők által teljesítendő első szemlére vagyis jegyzőkönyv felvételre (midőn az ingatlanoknak a javítás előtti állapota puhatoltatik ki) a bejegyzett hitelezők mind meghivassanak, hogy ott jogérdekeiket kellőkép megvédhessék. Ennélfogva a kiváltságos zálogjog valósággal csak a munkálat folytán előállott értékszaporodásra fog szoríttatni, nem pedig az egész fekvőség értékére, és így a bekeblezett előző hitelezők érdekei megóvatnak.

E szabályok főelőnye abban áll, hogy a földbirtokos részére, a kívánt talajjavítási hitelt biztosítják, a nélkül azonban, hogy a már bejegyzett hitelezők jogait sértenék.

E tekintetben a francia és belga törvények előnyösen különböznek hazai legislatiónk alkotásaitól, nevezetesen az 1871: XXXIX. t. cz. 19. §-ától, mely azt rendeli, hogy a vizszabályozási társulatoknál, a haszon aránylag kivetett költségrészlet az érdekelt ártérbirtokon fekvő oly teher, mely a birtokkal jár, s mely az országos törvényhatósági és községi adóhátralék kivételével minden betáblázott és be nem táblázott követelés előtt áll; továbbá az 1879. XXXIV. t. cz. 5. §-a kiváltságot, mely nem egyéb, mint hallgatólagos, titkos zálogjog, még jobban kiterjeszti, nevezetesen nem tisztán a társulatok tagsági költség részleteire szorítja (az 1871: XXXIX. t. cz. 19. §-a értelmében), hanem a társulatok által fölvetett vagy fölveendő kölcsönöknek is megadja, melyekből az egyes birtokokra eső jutalék az ingatlanok birói eladásánál minden bekeblezett és be nem keblezett követelést megelőzend.

Ezen intézkedés a jelzálogi hitelre egyáltalán, különösen az érdekelt partvidéki vagy ártéri földbirtokoknak hitelképességére igen sérelmes és a czélon is messze tulló. Nem lett volna e helyes a francia és belga intézkedések szemmeltartásával akképen rendelkezni, hogy a társulati kölcsönöknek eme kiváltsága csakis a szabályozás által elért értéktöbbletre nézve legyen érvényes; a szabályozás előtti értékállapotra nézve pedig a régi bekeblezett hitelezők szerzett jogait épségben hagyni? A jelzálogos hitelezők megidézésével megtartandó helyszini szemle által könnyen lehetne szabályozás előtt az akkori tetteleges értékállományt fölvenni, és

megállapítani akképen, hogy ezen számösszegben megbecsült állományra nézve a már szerzett jogok (végrehajtási eladás esetén) érvényesek maradjanak; a szabályozás által nyert értéktöbbletre nézve azután, mely újabb helyszini szemle által constatatnának, bizvást elsőégi jogot lehetne a kölcsönadónak engedni, és ezen kiváltságos elsőég elégséges is volna a kölcsönadó érdekeinek biztosítása szempontjából.

Az 1879. XXXIX. t. cz. 5. §-a valóséggal nem más, mint a telekkönyvi hitel tagadása, megsemmisítése a nyilvánkönyvi jogbiztosságnak, a szabályozandó és ármentesítendő területek egész határán, sőt azoknak szomszédságában is. E mellett annál türethetlenebb, mert a területkört, melyen ily kiváltságos titkos zálogjogok keletkezhetnek, teljes biztossággal megállapítani nem is lehet, mert nem tisztán a kincstár által ártéri kerületként tekintett és nyilván tartott birtokokon keletkezhetnek ilyenek, hanem az 1871. XXXIX. t. cz. 1. §-a szerint különösen a meder, vagy vízfolyás rendezése és partvédelem céljából ilyféle társulatok oly területeken is alakulhatnak, melyek a kincstári kimutatásokban ártéri természetüknek megjelölve nincsenek. Kétségtelen pedig, hogy az 1879. XXXIV. t. cz. 5. §-a nem pusztán az ármentesítési társulatok kölcsöneinek adja meg a kiváltságos elsőéget, hanem (miután a törvény ellenkezőt nem mond) ez egész általánosságban értendő a szabályozási társulatokra, tehát a partvédelem céljából alakult társulatokra nézve is. A különbség a kettő közt szembeszökő. Az ármentesítendő területek legnagyobb részben vízborította földek lévén, telekkönyvezve nincsenek, bekeblézésekkel nem is terhelvők, és így a fönnnebbi törvényszabály alkalmazása által jogsérelem senkinek sem okoztatik, vagy csak igen kevés esetben állandó elő : míg a pusztá partvédelem céljából keletkezett társulatok tagjainak tulajdonát legnagyobb részben már virágzó, telekkönyvezett, sőt be is rendezett oly víz melletti ingatlanok képezik, melyekre jóhiszemű hitelezők azelőtt is teljes megnyugvással kölcsönözhettek.

E kis kitérés után a kitűzött tárgy további vizsgálatához foghatok.

A talajjavítási hitel körül Németországban is találtam egyes törvényhozási intézkedéseket. Nevezetesen a földbirtokosi corporatiók eszméje meglehetősen ki van fejtve az egyes német törvényhozásokban; itt különösen a lecsapolási és öntözési műveletek

könnyítése volt a cél, mely kiindulási pontul szolgált. Szászországban a belügyministerium már egy érdekelt földbirtokos kívánsága folytán is megalakíthat ily associatiót; az 1843-iki porosz törvény szerint, ilyennek alakítása kényszerrel is történhetik. *)

Bajorországban**) szükség esetén a többség előlegezi a költségeket a leszavazott kisebbség részére, mely az esetben, ha a vállalatnak óhajtott sikere nem lett, a költségek megtérítését is kívánhatja.

Az ily munkálatok céljából fölvetett kölcsönök akként biztosíttatnak, hogy a földbirtoknak a vállalat folytán keletkezett értéksziporulata már a kölcsön-engedélyezés alkalmával közösen elfogadott mérv szerint megosztatik a vállalkozó és a földtulajdonos közt oly módon, hogy a földbirtokra reálteherként bizonyos összeg vettetik ki, mely eladásoknál a vevőre is átszáll, vagy pedig akképen, hogy a megbecsült értéktöbbletnek bizonyos hányada a vállalkozó részére lekötetik, és annak kiegyenlítése akár tőkeviszszafizetés által, akár területengedés alakjában történik.

Vannak egyes hitelintézetek, melyek talaj-javitási célokra is nyújtanak kölcsönöket, ilyen pl. a Deutsche Grundereditbank Gothában, mely ily esetben magára vállalhatja a munkálatok végrehajtását is. ***)

Kiváló figyelmet érdemel azonban a Drezdában székelő szász országos földjavítási járalékbank (Landes-Cultur-Rentenbank),

*) A fönnebbi németországi törvényekben foglalt elvek alkalmaztattak hazánkban 1. nevezetesen az 1871. XXXIX. t. cikkben (a vizszabályozási társaságokról), mely szerint a többség a kisebbség ellenében is megalakultnak nyilváníthatja a társaságot, ugyszintén a belvizek levezetéséről alkotott 1874. XI. t. cikkben, melyben a társulat egyes tagjainak föntartatik az a jog, hogy a munkálat sikertelensége esetén, a költségek visszatérítését kívánhatják. Ily társulatok alakítását hazánkban szükség esetén a közlekedési minister hivatalból is eszközöltheti.

**) Gesetz über Bewässerungs und Entwässerungs-Unternehmungen zum Zwecke der Bodenkultur. 1852. máj. 28. 17 és kör. §§-ok.

***) Statuten der deutschen Grundereditbank in Gotha Art. 13. (Von den Geschäften d. Bank) 3 p. „Sie gewährt auch Darlehen zur Ausführung von Ent- und Bewässerungen, Urbarmachungen, und andern productiven Landes-Cultur-Arbeiten u. Meliorationen.

Sie kann diese Operationen auch durch eigene, mit ihrer Garantie u. Unterstützung ins Leben zu rufende Anstalten, für Rechnung d. Darlehensuchenden selbst übernehmen und ausführen.“

mint kizárólag a talajjavítás céljából felállított, államilag kezelt és maga nemében mintaszerű intézmény.

E járadékintézet eredetileg (az 1861. nov. 26-iki törvény szerint) csakis vízszabályozások, továbbá lecsapolások, és öntözések céljából állíttatott fel, azonban az 1872. június 1-én kelt törvény kiterjesztette működési körét a lecsapolás keresztülvitele céljából szükséges más közérdekű építkezésekre, valamint a községi határon belül létesítendő új utak beépítési munkálataira is. (Bestrassungsanlagen). A kölcsön járaléklevelekben adatik; viszont az adós megfelelő járalékot fizet, a kölcsönnek kiszolgáltatása előtt azonban a „megváltások és birtokelkülönítések céljából felállított főbizottmányok“ a célbavett vállalattól esetleg várható hasznót, valamint a vállalatra szükséges költségek összegét is megvizsgálják, és a járadékbanknak erről jelentést tesznek; ha a járadékbank a kérvényt elfogadja: akkor az illető járadéki összeg a telek vagy jelzálogkönyvbe bejegyeztetik. Ha a telekkönyvben már bekeblezett hitelezők fordulnak elő: akkor a járadéknak, mint réaltehernek bejegyzése csak az ő beleegyezésükkel történhetik, kivéve, ha a járadék valamely vízszabályozási munkálat keresztülviteléből eredt volna; utóbbi esetben a jelzálogos hitelezők beleegyezése nem szükséges, mert az ily társulat részére fizetendő járulékok már az 1855. aug. 15-iki törvény 9. §-a szerint magát az ingatlant terhelő nyilvános természetű tartozásoknak lettek kijelentve.

A „Landesculturrentenbank“ igazgatása szoros kapcsolatban áll a „Landrentenbank-“kal. Ez utóbbi szintén országos intézet, és célja a földtehermentesítés közvetítése és a fennállott hűbérviszonyokból eredő megváltásoknak, szintugy a birtokelkülönítéseknek és tagosításoknak is megkönnyebbítése. E közhasznú intézet *) az 1832. mart. 12-iki törvény alapján keletkezett, és igazgatása három, a fejedelem által kinevezett biztosra van bízva. Mindkét bank költségvetése az államköltségvetésbe van fölvéve; a Landesculturrentenbank járadéklevelei 4%-ot kamatoznak, és egyikét képezik a legkeresettebb papiroknak. **)

Még fontosabb ennél tárgyamra nézve azon törvény, melyet a porosz országgyűlés a talajjavítási bankok létesítése tár-

*) L. bővebben Albert Inderik: „Die Landrentenbank im Königreiche Sachsen (Lipcse 1862.)

**) Statistisches Jahrbuch f. d. Königreich Sachsen 1878.

gyában 1879-ben alkotott. E bankok szervezetét az alábbi „függelék”-ben foglalt kivonat részletesen ismerteti, úgy a kölcsönök biztosítási módját is. Összefoglalva azon eredményeket, melyeket a talajjavítási hitelügy jelen állása körül Német-, Franciaországban, valamint Belginmban tett tanulmányaim után deducáltam, azokat röviden a következő négy pontban sorolom elő:

I. A talajjavítás céljából nyújtott kölcsön engedélyezésekor az érték meghatározásánál, nemcsak a fekvőségek mostani tényleges értéke, hanem azon értéktöbblet is figyelembe vehető, mely a munkálatok befejezése folytán elő fog állani.

II. Ennek folytán ilyen esetekben az engedélyezett kölcsön összege egyszerre ki nem adatik, hanem a munkálatok előhaladása szerint akként, hogy a végösszeg és a végszámadás csak a teljes befejezés után adható ki. Ugyanezen elvet tartalmazza az alagsövezés tárgyában a francia kormány által 1858. szept. 23-án kiadott rendelet is.

III. Tekintve, hogy a munkálatok folytán igen gyakran a fekvőségek értéke tartósan javul, és e lényeges értéknövekvés a jelzálogos hitelezőkre is előnyös leend, a talajjavítási kölcsönöknek ily esetekben bizonyos feltételek mellett kiváltságos és előnyös rangsorozatot lehet biztosítani. E tekintetben azonban a már bekeblezett hitelezőknek meghallgatása szükséges, valamint egyéb föltételek teljesítése is.

IV. Végre mintán a talajjavítási kölcsönök későbbi biztonsága s fedezete szempontjából a munkálatok állandó jókarban tartása lényegesen szükséges: a kölcsönadó hitelintézetnek ellenőrzési, valamint azon joga van, hogy a később szükséges fenntartási munkálatokat ő maga is adós költségén saját belátása szerint eszközöltesse.

Ezen elvek elősorolása után bővebb felvilágosítás céljából közlöm itt függelék gyanánt azon nevezetesebb külföldi törvényhozási alkotásokat, melyek ezen elvek tekintetbe vétele mellett létrejöttek, már annál fogva is, mert ha e fontos kérdésnek jogi rendezését hazai törvényhozásunk is kezébe veendi — pedig vajmi kívánatos, hogy az mielőbb megtörténjék — e munkálatokra, mint a kifejlődött elmélet s gyakorlat termékeire, okvetlen figyelmet kell fordítania.

FÜGGELEK.

I.

Az 1856. július 17-én kelt francia törvény az alagsövezésről (Drainage).

I. cím. A munkálatok előmozdítása az állam által.

1. §. Az alagsövezési munkálatok előmozdítására egyszerűen mindenkorra 100 millió frank összeg állapittatik meg. A költségvetési törvény évről-évre meghatározza ezen összegből azon hitel nagyságát, melyről a földmívelési, kereskedelmi és közlekedési minister azon évben rendelkezhetik.

2. §. A jelen törvény erejénél fogva effectuált kölcsönök 25 év alatt fizetendők vissza évi részletekben, melyekben tőketörlesztés s azonkívül 4%-tőli kamat foglaltatik. A kölcsönvevő az adósságot azonban mindenkor visszafizetheti, akár részben, akár egészben. Az annuitások behajtása az egyenes adók módjára történik.

II. cím. Az alagsövezett területekre, azok termésére és jövedelmeire kiterjedő kiváltságos zálogjogról.

3. §. A kincstár részére a lejárt és a folyó annuitás beszedése tekintetéből az alagsövezett területek termésére és jövedelmeire vonatkozólag oly kiváltságos zálogjog biztosittatik, mely mindjárt az egyenes adók után következik. Mindazonáltal a vetőmagért, valamint az évi aratás költségeiért tartozó összegek még a kincstár követelése előtt fizetendők ki.

A kincstárnak e kölcsöntőkék behajtása tekintetéből hasonlóképp oly kiváltságos zálogjoga van, mely az alagsövezett területekre vonatkozólag minden mást megelőz.

4. §. Az előbbi szakasz értelmében megállapított kiváltságos zálogjog megilleti:

1-ör a syndicatusokat (földbirtokosok szövetkezeteit) a fönn tartási díjakra, valamint az általuk adott kölcsönökre és előlegekre nézve;

2-or a hitelezőket, a syndicatusoknak adott kölcsönök behajtására nézve;

3-or a vállalkozókat az átvállalt alagsövezési munkálatokért fizetendő összegekre nézve ;

4-er azokat, kik a vállalkozók fizetésére, illetőleg kártalanítására pénzt kölcsönöztek a Code Napoleon 2103-ik czikke 5. szakasza értelmében.

E kiváltságos zálogjog azon ingatlanokat, melyek valamely syndicatus területén fekszenek, csakis a közös adósságból rájuk eső részarány erejéig terheli.

5. §. Mindazok, kik az ingatlan tekintetében még a jelen törvény értelmében megszerzett kiváltságos zálogjogot megelőzőleg kiváltsággal vagy zálogjoggal birtak, föl vannak jogosítva az ingatlan elidegenítése alkalmával kívánni azt, hogy e kiváltság csakis az ingatlanuak az alagsövezési munkálatok folytán keletkezett érték-többletére szorittassék.

III. czim. A kiváltságos zálogjog biztosításának módjáról.

6. §. A kincstár, a syndicatusok, a hitelezők és a vállalkozók e kiváltságos zálogjogot csak azon esetben szerzik meg, ha előbb jegyzőkönyvet vétetnek fel, azon czélból, hogy az alagsövezendő terület állapota, vonatkozással a tervezett munkálatokra constatatassék, kiterjedése meghatározottassék, és tényleges értéke meghatározottassék.

Ha a kincstártól veendő fel a kölcsön, a jegyzőkönyv a préfet által megbizandó mérnök vagy szakértő által veendő fel, melléadotván egy másik szakértő, kit a békebiró nevezend ki ; ha a kettő közt véleményeltérés forogna fenn, az első köteles azt a jegyzőkönyvben megemlíteni.

Egyéb esetekben a szakértőt azon járás békebirája fogja kinevezni, melyben a javak fekszenek.

Azonkívül azon vállalkozók, kik syndicatushoz nem tartozó földbirtokosok részére teljesítettek munkálatokat, a mű befejezését követő két hónap alatt a békebiró által kijelölt szakértővel a munkálatok értékét megbecsültetni és erről jegyzőkönyvet fölvétetni tartoznak. A kiváltságos zálogjog összege nem mulhatja felül azon értéket, mely e második jegyzőkönyvben van kifejezve.

7. §. Az alagsövezett területekre nézve a jelen törvény által engedélyezett kiváltságos zálogjog nyilvánkönyvi bejegyzés tárgyát

képezi, még pedig a kincstár és a hitelezők a kölcsönügyletet, a syndicatusok, a megalakulási határozatot, a vállalkozók a 6-dik szakasz által meghatározott első jegyzőkönyv felvételét követő két hónap alatt tartoznak eszközöltetni e bejegyzést. A bejegyzés mindezen esetekben a jegyzőkönyv sommás kivonatát tartalmazza.

Ha a munkálatok utólagos becslésének esete forgott fenn, a bejegyzésvény szélén följegyzendő az utóbb eszközölt becslés is, s pedig az erről szóló jegyzőkönyv keltét követő két hónap alatt.

8. §. Valamely syndicatus javára engedélyezett kölcsönnél az adósság a syndicatus területén foglalt ingatlanok közt felosztandó, még pedig azon részarány szerint, mely a költségekből az egyes ingatlanokra fordított (haszon-arány); a bejegyzés is ezen ideiglenes felosztás szerint eszközöltetik.

Valamely syndicatus javára nyújtott előlegnél a bejegyzésvényt szintén ezen ideiglenes felosztásnak kell megelőznie.

Ha ezen ideiglenes felosztás a felsőbb hatóság által megigazittatik, nevezetesen a földtulajdonosok által a XI. évi floreal 14-iki törvény 4-ik szakasza szerint megengedett folyamodás folytán módosittatik: e megigazítás a syndicatus kérelmezésére a bejegyzésvény széljegyzet rovatában az új felosztás jogerőre emelkedését követő két hó alatt kitüntettetik, a kiváltságos zálogjog pedig e második felosztásnak megfelelőleg fog csak érvényesíttethetni.

IV. czim. Általános határozmányok.

9. §. Ha az alagsövezési munkálat folytán valamely vizszbályozás költségei megszorodnának: az alagsövezett területek is a XI. évi floreal 14-iki törvény értelmében az érdekllett és ennél fogva a költségekkel is megterhelendő ingatlanok közé veendők fel.

10. §. A kormány részéről kiadandó szabályzat meghatározandja a kincstár által nyújtandó kölcsönök feltételeit és módozait, azon intézkedéseket, melyek ezen kölcsönöknek valósággal alagsövezés céljaira való felhasználását biztosítandják, a kincstári kölcsönök folytán létesített alagsövezési munkálatok létesítése és további jókarban tartása iránti közigazgatási felügyelet módjait, és általán mindazon rendszabályokat, melyek jelen törvény végrehajtása céljából szükségesek.

II.

Az 1865. június 21-én kelt francia törvény a földbirtokosok szövetkezeteiről. (Sur les associations syndicales.)*I. czim. A földbirtokosok szövetkezeteiről.*

1. §. Az érdekelt földbirtokosok az alábbi pontokban elősorolt munkálatok kivitele és további jókarban tartása céljából szövetkezetekké alakulhatnak. E munkálatok következők:

1. a tenger, hajózható és nem hajózható folyók és patakok elleni oltalom;

2. csatornák és nem hajózható vízfolyások kitisztítása, kikotrása, mélyítése és szabályozása, kiszáritásra vagy öntözésre szolgáló csatornák létesítése;

3. mocsárok kiszáritása;

4. halas árkok és sós tavak létrehozatala;

5. egészségtelen és vizenyős területek egészségessé tétele;

6. rétöntözés;

7. alagcsövezés;

8. földalatti kutatásokra szolgáló utak, végre egyáltalán mindennemű oly mezőgazdasági javítás létrehozatala, mely az érdekelt birtokosoknak együttes érdekét képezi.

2. §. A földbirtokosi szövetkezetek szabadok vagy engedélyezetttek (magán vagy nyilvános jellegűek).

3. §. Törvényesen fölléphetnek ügyvezetőik (syndicusaik) által; továbbá szerezhethetnek, eladhatnak, cserélhetnek, egyességre léphetnek, kölcsönt fölvehetnek és jelzálogadói viszonyba léphetnek.

4. §. Valamely szövetkezethez való hozzájárulást érvényesen jelentheti ki: a gyám, a kiskorúak, a gondnokoltak, távollevők és egyéb önképviselőkre nem jogositottak törvényes képviselője is, szükséges levén azonban ezen esetben azon törvényszék engedélye is, melynek területén az ingatlanok fekszenek; ezen engedély ugyan a felekkel való tárgyalás nélkül, de az ügyészség meghallgatása alapján adatik.

Ugyanezen intézkedések érvényesek a hozományi ingatlanokra és az elsőszülötti javakra nézve is.

II. czim. A szabad szövetkezetről.

5. §. A szabadszövetkezetek a közigazgatás beavatkozása nélkül alakulnak. A tagok egyhangu hozzájárulása okmányilag igazolandó. A szövetkezeti szerződésről fölvett okmány a vállalat célját meghatározza; a társasági ügyek vitelének módját szabályozza, az igazgatókra vagy az ügyvezetőkre (syndicusok) átruházott megbízás terjedelmét körülírja, a költségekhez való hozzájárulás módját és kulcsát úgy a tagjárulékok behajtását is megjelöli.

6. §. A szövetkezeti szerződés kivonata, keltétől számítva egy hó lefolyása alatt az arrondissementnek valamely, a bírósági hirdetmények közlésére kiválasztott hirlapjában, vagy pedig ha ilyen lap egyáltalában nem létezik, a departementnek valamelyik hirlapjában teendő közzé. Azonkívül elküldetik a prefethez is, és a prefecurái okmányok gyűjteményébe felvétetik.

7. §. Ha a közlés a hivatalos hirdetmények közt elmaradna, a szövetkezetek a 3-ik szakaszban foglalt kedvezmény nem illetné meg. Ezen alakszerűségek mellőzését azonban a szövetkezeti tagok harmadik személyek ellen, kik velük viszonyba léptek, nem érvényesíthetik.

8. §. A szabad földbirtokosi szövetkezetek prefeti határozat folytán engedélyezetteké válhatnak, fönnmaradván a közgyűlés joga az alább foglalt szakaszok értelmében arra, hogy ellenkező értelmű határozatot is hozhasson. Ezen esetben a 15. 16. 17. 18. és 19. szakaszokban megállapított kedvezményekkel élhetnek.

III. czim. Az engedélyezett szövetkezetekről.

9. §. Az 1-ső szakasz 1. 2. 3. 4. 5. pontjai alatt elősorolt célok tekintetében érdekelt földbirtokosok a prefet határozata folytán engedélyezett szövetkezetekké alakíttathatnak egy vagy több tag kívánsága vagy a prefet kezdeményezése folytán.

10. §. A prefet a szövetkezeti munkálatok terveit, előmunkálatait és költségvetését, valamint magát a szövetkezeti tervezetet is egy közigazgatási enquête elé terjeszti; ennek formái közigazgatási rendszabályok által határozatnak meg. A vázrajz az érdekelt területek egész körét megjelöli, azonkívül annak függeléke minden birtokrészlet tulajdonának állapotát előtünteti. A szövetkezet terv-

rajza a vállalat célját részletezi, és előadja a költségvetéshez való hozzájárulás kulcsát és módját.

11. §. Az enquête után azon földbirtokosok, kikről föltehető, hogy a munkálatokból hasznot fognak húzni, a prefet által közgyűlésre hivatnak össze; az elnököt maga a prefet nevezi ki, a nélkül azonban, hogy kötve volna őt a közgyűlés tagjai közül választani. Az érdekeltek megjelenése és a tanácskozások eredménye jegyzőkönyv felvétele által igazoltatik. Ez a megjelent tagok által aláíratik, és azoknak hozzájárulása, kik írni nem tudnak, a jegyzőkönyv végén megemlíttetik. Az írásban kifejezett hozzájárulás azok részéről, kik ily uton jelenték beleegyezésüket, a jegyzőkönyvben megemlíttetik és ahhoz csatoltatik. A jegyzőkönyv a prefethez küldetik át.

12. §. Ha az érdekeltek többsége, mely legalább is kétharmadát képviseli a földfelületnek, vagy az érdekeltek csak kétharmada is, a földfelület legalább felének tulajdonosai, beleegyezésüket nyilvánították: a prefet, ha helyén látja, az engedélyt a szövetkezésre megadja. A szövetkezeti határozat és a prefet engedélye, esetleg az engedély megtagadásáról szóló értesítőnyelve az érdekelt terület községházaiban kifüggesztendő, és a prefecturai ügyiratok gyűjteményébe fölveendő.

13. §. Ugy az érdekllett földbirtokosok, mint más harmadik személyek is e határozat ellen, a kifüggesztéstől számított egy hó alatt a közmunkaügyi ministerhez fellebbezést adhatnak be. A fellebbezés a prefecturánál nyújtandó be, és az ügyiratsomóval együtt 15 nap alatt a ministerhez terjesztendő fel. Az ügy az államtanács meghallgatásával kiadott rendelet által döntendő el.

14. §. Ha oly munkálat forogna kérdésben, mely az 1-ső szakasz 3. 4. és 5-ik pontjai alá esik, a földtulajdonosok, kik a szövetkezeti tervhez nem járultak hozzá, a meghatározott egy hó lefolyása alatt a prefectura előtt kijelenthetik, hogy a munkálati területkörben őket megillető birtokokat, törvényes kártalanítás mellett, elhagyni kívánják. E nyilatkozatakról elismervény szolgáltatandó ki. A kártalanítási ár megállapítása a szövetkezet terhére az 1836. máj. 21-iki törvény 16-ik szakasza értelmében történik.

15. §. A tagdíjak vagyis járulékok beszédése a társasági ügyek igazgatásával megbízott ügyviselőség (syndicatus) által

kiállított, a prefet által jóváhagyott s végrehajtási hatálylyal felruházott kimutatások alapján, maga a behajtás pedig az egyenes államadók módjára történik.

16. §. A szövetkezetbe foglalandó terület megállapításából, a földek különböző osztályozásából, a földbirtokosoknak a munkálatok tekintetében való haszonaránya rendezéséből, a tagdíjak felosztásából és beszedéséből és a munkálatok végrehajtásából folyó vitás kérdések a prefecturai tanács által döntetnek el, fennmaradván az államtanácshoz való felelősségi jog. A szövetkezeti kiadások megvizsgálása a municipalis számadásokra nézve megállapított szabályok szerint történik.

17. §. A szövetkezet tagjai közé fölvetett földbirtokosok közül az első tagdíj-kimutatás átvételét követő négy hó lefolyása után senki sem vonhatja kétségbe akár tagsági minőségét, akár a szövetkezet érvényes fennállását.

18. §. Azon esetben, midőn valamely földbirtokosi szövetkezet által elvállalt munkálatok bizonyos földbirtoki tervezetnek kisajátítását tennék szükségessé, az 1836. máj. 21-iki törvény 16-ik szakasza értelmében kell eljárni a vállalat közhasznúságának az államtanácsban történt elismerése, illetőleg erről kiadott határozat alapján.

19. §. Ha a szövetkezet érdekében és a törvények értelmében valamely szolgalmi jog kieszközlése válnék szükségessé, az ebből eredő vitás kérdések az 1854. jun. 10. törvény 5-ik szakasza szerint döntendők el.

IV. czim. A tulajdon képviseletéről a közgyűléseken. Az ügyvezetőről (syndicatusok).

20. §. Minden szövetkezet alapszabályai meghatározzák azon legkisebb haszonarányt, melyen alól a földbirtokosok a közgyűléseken szavazati jogot nem gyakorolhatnak. A kisebb földbirtoki részletek tulajdonosai egyesülhetnek a végből, hogy szavazatjoguk gyakorlata végett maguk köréből egy vagy több tagot küldjenek a közgyűlésbe. Ezen esetben kiszámítatik, hogy a haszonarány minimuma az egyesült birtok részleteikben mennyiszer találtatik, és ugyanannyi képviselőt küldenek ők a közgyűlésbe. Ugyancsak az

alapszabályok meghatározzák egy földbirtokos által gyakorolható szavazatok maximumát is — szintugy az egyes hutákkal (kohókkal) összekapcsolt szavazatok számát — arányosítva azok jelentőségéhez, valamint az egyesült hutatulajdonosok által gyakorolható szavazatok maximumát.

21. §. Az ügyvezetők száma, a különböző érdekcsoportok közt való felosztásuk, végre működésük időtartama az egyesületi alapszabályok által határoztatik meg.

22. §. Az ügyvezetők az érdekettek közül a közgyűlés által választatnak. Ha az ügyvezetők különböző érdekcsoportokból osztályzat választandók, a választók lajstroma a különböző csoportoknak megfelelő osztályok szerint képeztetik. Az ügyvezetőket a préfet nevezi ki azon esetben, midőn a közgyűlés kétszeri összehívás után sem gyűl össze, vagy pedig nem eszközli az ügyvezetők megválasztását.

23. §. Azon esetben, midőn a szövetkezet kérvénye folytán, akár az állam, akár a departement vagy a község segélyt szavazna meg, ezen nyilvános segély jogot ad az ügyvezetők oly számának a préfet által leendő kinevezéséhez, a mely szám megfelel a nyilvános segély összegének a vállalat egészéhez való arányának.

24. §. Az ügyvezetők maguk közül választják az igazgatót, és szükség esetén ennek segédét is, ki őt akár távollét, akár akadályoztatás esetén helyettesitendi. Az igazgató és segédje mindenkor újra megválaszthatók.

V. czim. Általános határozmányok.

25. §. Ha az egyesület részéről azon munkálatok, melyeknek szempontjából az engedélyezés történt, nem teljesítettnek: a préfet, ha indokoltnak látja, felszólítás folytán, az engedélyezési határozatot visszavonhatja. Ha az engedélyezés az államtanács határozatán alapszik, az ügy oda terjesztendő. Azon esetben, midőn a szövetkezet által átvállalt munkálatok megszakítása vagy a fenntartás elhanyagolása a közérdekre ártalmas következményeket idézhetne elő: a préfet — felszólítás folytán — hivatalból eszközöltetheti a munkálatok végrehajtását, hogy e következményeket megakadályozza.

26. §. Az 1807. sept. 16-iki és a XI. év floreal 14-iki törvény továbbra is végrehajtandók a jelen törvény 1-ső szakaszában 1. 2. és 3. pont alatt meghatározott azon esetekben, ha szabad vagy engedélyezett szövetkezetek ezen czélokból létre nem jönnek. Jövőben azonban azon vitás kérdések felett, melyek az 1807. szept. 16-iki törvény szerint különös bizottság által döntendők el, a prefecturai tanács fog határozni. A díjak beszédése, kisajátítás és a szolgalmi jogok megállapítása tekintetében azonban jövőre jelen törvény 15., 16., 18. és 19. szakaszai szerint kell eljárni.

III.

A talajjavítási járadékbankok szervezete Poroszországban.

— Kivonat az 1879. máj. 13. kelt porosz országos törvényből. —

Talajjavítási járadékbankok a következő czélokra állíthatatnak fel :

a) általában a talajjavítás előmozdítására, különösen azonban lecsapolási (alagsövezési) és rétöntözési műveletekre, utak beépítésére és szabályozására, erdősítésekre, a földek termőképessé tételére, végre új mezei gazdaságok felállítására ;

b) partvédelmi munkálatokra ;

c) tavak és a velük összekapcsolt védelmi és javítási építmények létesítésére, kibővítésére, fenntartására ;

d) vízfolyások levezetésére, vagy gyűjtő-medenczék készítésére, használására, fenntartására ; vízi utak és egyéb hajózási építmények létesítésére és javítására.

A talajjavítási járadékbankok a tartományi (községi) köteleknek közegei ; organisatiójuk és igazgatásuk alapszabályaik által rendeztetik. A tartományi (községi) gyűlés határozza el a járadékbank felállítását, ennek működési köre azonban a fönnebb a)-tól d)-ig elősorolt czéloknak egyikére vagy másikára korlátozható.

A járadékbank vagy készpénzben, vagy általa kiállított kötvényekben nyújtja kölcsöneit. A kötvények előmutatóra szólnak, és „talajjavítási járadékleveleknek“ (Landes-Kultur-Renten-brief) neveztetnek. A kiadott járadéklevelek névszerinti értéke az

engedélyezett kölcsönök összegét felül nem multhatja. A kölcsönök felmondhatlanok, kivéve a következő eseteket :

1) ha az adós alapszabály, vagy szerződés szerü kötelezettségeit az igazgatóságtól hozzá idézett fölhívás daczára sem teljesíti ;

2) ha az elzálogosított földbirtok, vagy annak akár csak egy része végrehajtási foglalás, zárlat, árverés alá kerül, vagy egyáltalán, ha ily eljárás a birtokos ellen meg van indíva ; vagy ha a bankot illető jelzálog érvényessége vagy rangsorozata kétségbe vonatik ;

3) ha az adós csődbe kerül ;

4) ha a birtokutód az igazgatóság fölhívása folytán a kölcsönvevő személyes kötelezettségeit át nem vállalja.

A kölcsönök legmagasb kamatlába négy s fél százalék, a törlesztési hányad legalább is fél százalék. A kamat s a törlesztési részlet együtt véve képezik az adós által fizetendő ugynevezett „talajjavítási járadékot“ (Landes-Kulturrente).

A kölcsön, a talajjavítási járadék, valamint az igazgatási költségek céljából szedett pótlék összege, — mely azonban a kölcsön $\frac{1}{5}$ százalékát nem multhatja felül, gazdaságilag hasznosító föld- vagy erdőbirtok által jelzálogilag biztosítandó.

Az érték kiszámításnak alapja vagy a katasteri tiszta jövedelem, melynek huszonötszörös összegén belül a kölcsön biztosítottának tekintendő, vagy pedig az érdekllett közbirtokosságnak, kerületnek, végre pedig a banknak saját becslése.

Ha a becslést maga a járadékbank eszközölteti, és ha a kölcsönök célja oly vállalat létrehozása, mely által a fekvőségeken, vagy azok egyes részein a talajjavítás eszközöltetett : akkor e fekvőségeknek a vállalat által elérendő igazolható érték-többlete is tekintetbe vehető az érték kiszámításánál.

Ezen értéktöbblet a fekvőségek tényleges állapotától elkülönítve puhatolandó ki, illetőleg állapítandó meg.

A kölcsön kellőkép fedezettnek tekintendő azon esetben, ha a kölcsön összege nagyobb, mint a fekvőségek kipuhatolt összértékének fele, beleszámítva a javítás által elérendő értéktöbbletet is,

vagy pedig mint a fekvőségek jelenlegi tényleges és a bank becslése által kinyomozott értékének kétharmada.

A kölcsönnek azon része tehát, mely a fekvőségek jelenlegi, a bank becslése által kinyomozott értékének két harmadát, vagy a katasteri tiszta jövedelem huszonötszörösét felül mulja : csak a vállalat tervszerű kivitele után számolható le.

A kölcsönvevő részére a vállalat végrehajtása után új kölcsön engedélyezhető a vállalatokra fordított költségek erejéig, ha a már nyújtott kölcsön által a munkálatokra tett költségek fedezve nincsenek.

Ezen esetben a javítás által elért értéktöbblet új intézeti becslés által puhatolandó ki. Az új kölcsön azon esetben szabályszerűen biztosítottak tekintendő, ha annak összege nem mulja felül az újonnan kinyomozott érték felét.

Az alapszabályok részletes intézkedéseket tartalmaznak arra nézve :

I. hogy mily ellenőrzési rendszabályok illetik meg az intézetet a munkálatok további jó karban tartása tekintetében ?

II. hogy a becslések mily elvek szerint eszközözlendők ?

III. hogy a javítás által célba vett, esetleg elért értéktöbblet mily alapelvek szerint veendő tekintetbe ?

IV. hogy miként kell a munkálatok végrehajtása körül eljárni ?

Különös szabályok érvényesek az alagsövezési kölcsönökre nézve. Ugyanis, ha az alagsövezési munkálat a fekvőség helyzetének tartós javulását vonja maga után : akkor a kölcsönvevő kívánhatja, hogy a földjavítási járadéknak oly nyilvánkönyvi rangsorozat adassék, mely minden, a birtokot már is terhelő jelzálogos adósságot megelőzend.

Ez esetben azonban a kölcsönvevő a szükséges munkálati terveket, a megfelelő katasteri és telekkönyvi adatokkal együtt a tárgyaló hatóságnál benyújtani tartozik. E tervek szakértői bizottmány által megvizsgálandók, különös tekintettel arra, vajjon az ingatlan érték átlaga általuk mennyiben fog emelkedni. Ha ez kelőleg igazolva van : a nyilvánkönyvi jogosítottak hirdetmény által

értesítendők és fölhivandók, hogy észrevételeiket a kölcsönvevő által igénybe venni kívánt rangsorozati elsőbbség iránt kellő határidő alatt bejelentsék. A határidő elteltével a tárgyaló hatóság végzést hoz, melyben meghatározza azon rangsorozatot, mely a kölcsönt, a munkálatok végrehajtása esetén, megilletendi.

A munkálatok további jó karban tartását az intézet ellenőrzi, sőt ha adós e kötelezettségének nem felelne meg, a szükséges fenntartási munkálatokat adós költségére is eszközöltheti. *)

CSILLAG GYULA.

*) Szerző szivességéből legközelebb a *szász országos talajjavítási járadékbankra vonatkozó törvények fordítását is közölni fogjuk.*

A szerkesztőség.

VEGYESEK.

Adalék a nemzetgazdaságtan történetéhez. Quesnay, Turgot, Smith. Irta dr. *Földes* (Weisz) Béla. Budapest, 1881.

A szorgalmas fiatal szerzőnek egy új munkája fekszik előttünk. E munka kevés igényű, de hasznos contributio a nemzetgazdaságtan hazai irodalmához. Szerző, a ki „a nemzetgazdaságtan és módszere, s a társadalmi tudományok terén való kutatás nehézségei” című művében a tudományos methodika terén határozott érdemeket szerzett magának, ezen füzetében majdnem kizárólag az egyszerű ismeretterjesztő szerepére szorítkozik. Valóban az a két része művének, a mely Quesnayról és Turgotról szól, nem emelkedik semmivel sem felebb ezen színvonalnál. A physiocrata iskola érdemes fejről és legkitünőbb tanítványáról nem mond szerző semmi újat, rendszerök bírálatában pedig az elismerés meleg hangja csak az új. Valóban a physiocrata iskola érdemei annál szembeszökőbbek lesznek, mennél inkább kimutatja a haladó elmélet és a tapasztalat a Smith-féle irány egyes tulzásait. *Földes* ur jelen munkájában helyesen méltányolja e két vezérférfit érdemeit, s e mellett — melleleg jegyezzük meg csak — a Quesnayról szóló rész igen szépen is van írva.

Nagyobb igényekkel lép fel az Adam Smithről szóló tanulmány. Szerző teljesen méltányolja a *Wealth of nations* fontosságát, összeköttetésbe hozza annak alapeszméit az egykoru bölcsészeti és politikai vezéreszmékkal, s épen ezek alapján mutatva ki azt, mennyire helytelen felfogás volt a legmerevebb manchesterismus ös-atyját látni Smithben, kinek álláspontját igen nagy részben az általa megtámadott tényleges állapot negatívója tette élessé, anélkül azonban, hogy az által egyoldaluvá vált volna. Az értekezés ezen része felette tanulságos, felhozott adatai találók, s állításai beigazolvák.

Legérdekesebb része itt következik :

Smith oly időben élt, midőn már elavult társadalmi intézmények, melyek az új életnek többé meg nem feleltek, a szabad fejlődést lépten-nyomon gátolták, midőn társadalmi békók az egyén szabad mozgását akadályozták. Ezt látva, Smith szükségkép és önkénytelenül a szabadságot postulálja. Azt akarja, hogy ezen ősi intézmények megszűnjenek, s helyükbe az egyének szabad tevékenysége lépjen. Midőn a történet tényleg e követelményt valósította, ki akarná ez eszme helyességét kétségbe vonni? Igaz, hogy az emberek együttléte társadalmi csoportokat, vonatkozásokat szükségessé tesz, melyek az egyéni tevékenységet fejlesztik, szabályozzák, kiegészítik, összhangzásba hozzák. Azon társadalmi intézmények azonban, melyekkel Smith állott szemben, az egyéni szabadság és a jogegyenlőség elvét sértették, és így meg kellett szünniök. Minden további intézkedés előtt előbb a szabadság és jogegyenlőség volt valósítandó, és ezek alapján az új elveknek megfelelő új társadalmi vonatkozások jöhetnek létre, melyek amaz elvekből önkényt származnak, de a melyek a régebbi kor társadalmi intézményével merev ellentétben állottak.

Ha az elv tuloztatott, úgy ez inkább Smith utódjainak tulajdonítandó. A „Wealth of nations“ szelleméből ez semmikép nem következik, és habár ennek bizonyítására sok idézet nem áll rendelkezésünkre, mivel Smith általában ritkábban formuláz általános tétteleket, úgy mégis a következő mondat, melyet a jegy kibocsátás korlátozásáról találunk, teljesen az általános igazság jellegével bír: Such regulations may, no doubt, be considered, as in some respect a violation of natural liberty. But those exertions of the natural liberty of a few individuals, which might endanger the security of the whole society, are, and ought to be, restrained by the laws of all governments; of the most free, as well, as of the most despotical (book II, chap. II. 133. lapon).

Azonban a szabadság elvének felállításával korántsem az volt mondva, hogy a gazdasági téren a szabálytalan erők kicsapongó fergetege jusson uralomra. Smith mutat oly tényezőre, mely a rendet, a gazdasági élet szerves alakulását sokkal jobban biztosítja, mint minden kényszer, tudniillik a dolgok saját bennrejlő természete, melyek tusájából a rend születik. A természet, vagy ez esetben jobban az érdekek a legtartósabb intézményeket szülik. Smith fölött itt is a 18. század uralkodó eszméje a természeti rendről

uralkodott. E korszakban minden inog, mi emberi kéz és emberi ész szüleménye, mert mindenben találtak tévedést, csalást. Elfordultak tehát az emberalkotta intézményektől, odafordultak a természethez, mindennek ős forrásához. Az encyclopädismus uralkodik; Voltaire megtámadja a vallást, Rousseau a társadalmat, Holbach és La Mettrie a tudományt; Quesnay kívánja, hogy a szabad természeti erők uralkodjanak a gazdaság terén, későbben Kant, hogy a szabad társadalmi erők az államot vezessék (jogállam). Smith is számít a gazdasági erők belső alkotó ösztönére. Csakhogy egyről megfeledkezett. Az erő-egyensúly természetes beállása, szervezeteknek spontan, természetes fejlődése, igaz, mintegy az észnek logikai követelése; két erőnek egymás közti harca valaha véget ér, vagy az egyik erőnek a másik általi elnyomása, vagy a két erőnek egyensúlya által. A természetben, az erők szabad országában, ezen törvény semmi más befolyás által nem zavartatik. Nem úgy az egyéni életben.

Az analogiát a természettel folytatva, Smith a gazdasági tevékenység okozati összefüggését keresi. A moral bölcsészetben, mely Angliában nagy fölvirágzásnak indult, majd a rokonszenv, majd az önzés ismertettek el az emberi cselekmények alapösztönének. Azonban az ismert elméletek egyike sem teszi a merész kísérletet, a társadalmi jogrendszert az önzésre alapítani. Smith az elméletek közt közvetítő álláspontot foglal el, a mennyiben a moralfilozófiában az emberi cselekvényeket a rokonszenv szempontjából vizsgálja, a gazdaságtanban pedig az önzés szempontjából. Ezen kettéosztásnak kétséggel kívül methodikus jelentősége is van. Smith vizsgálódási módszerében mutatkozik a hajlam, egyszerű tényekből kiindulni azon célból, hogy ekkép határozott, világos, habár hypothetikus következtetéseket nyerjen. Ugyanazon eljárás ez, mely egyéb tudományokban alkalmaztatik, és mely ujabban a nemzetgazdaságtan számára Mill által ajánltatik. Nem is lehet e módszer előnyét tagadni, minthogy annak segítségével a gazdasági élet komplikált viszonyai egyszerű, alakokra, — valamint egy nagy gép teste az egyszerű erőparallelogramra — visszavezettetnek. De ettől eltekintve sem lehet az önzés elvének alkalmazásától a nagy jelentőséget elvitatni, különösen azon magasabb értelemben, melyet Smithtől nyert. Érdekes az is, hogy Smithnek eljárása, miszerint a társadalom jólétét egy mintegy társadalom-ellenes individualistikus

tényezőre alapítja, nagyon hasonlít az ujabbkori természettudományi elméletekhez, melyek czélirányos jelenségeket öntudatlan erők működéséből magyaráznak, mint Laplace, Darwin, Zöllner elméletei.

Semmikép sem igazolt azon szemrehányás, mintha Smith a gazdaság rendezését egészen az egoistikus tényezőkre akarja bízni. Munkájának számos helyén utal arra, hogy a magánérdek a közérdekkel gyakran ellentétbe jön, habár ez eszme nem talál mindenütt oly erős kifejezést, mint a következő mondatban: *The merchants and artificers acted merely from a view to their own interest, and in pursuit of their pedlar principle of turning a penny wherever a penny was to be got* (book III. chap IV. 170. l.). Hogy a törvényhozás gyakran nem egyéb, mint a legegyszerűbb osztályérdek kifejezése, gyakran említetik.

De ha végre még a *Theory of moral sentiment* című munkáját elővesszük, teljesen meggyőződhetünk arról, hogy Smith az önzés hangsúlyozása által csak egy az etikában és általában a tudományban kevésbé méltányolt és vizsgált tényre akart figyelmeztetni, anélkül, hogy ez által az önérdek egyeduralmát proclamálni akarta volna.

E szerint nem lehet kételkedni, hogy Smith a magán- és közérdek közti viszonyt egészen világosan felismerte. Elméletét nem nevezhetjük az egoismus elméletének. Ha azonban Angliában tényleg ily elmélet elterjedt, úgy ez inkább a viszonyok gyakorlati alakulásának tulajdonítandó, és a mennyiben a tudományos ok sem hiányoznának, ez az Angliában a bölcsészeknél többször kifejezésre jutott elméleteknek, különösen pedig Bentham befolyásának tulajdonítandó.

Hogy az egoismus közérdekű legyen, Smith által a verseny ellenőrzése alá helyeztetik. Ugyanez elvet régibb morálbölcselőknél találjuk; szorosán véve nem is egyéb, mint a *bellum omnium* vagy az ujkori létkörűli harc alkalmazása a gazdaságra. Hogy a verseny elvének fontosságát fölismerjük, tekintsük csak egyszer a gazdasági viszonyokat, a mint Smith idejében léteztek: a szabad mozgás mindenkép akadályozva volt; a mezőgazdaságban a gabna-törvények által, az iparban a céhek által, a kereskedelemben és hajózásban a gyarmati törvényhozás, a hajózási akta és a monopolistikus kereskedelmi társulatok által. Ily viszonyok közt nem kel-

let-e egy gondolkozó főnek szükségkép a verseny postulálásához jutnia? Nem tulajdoníthatjuk pusztá véletlennek, hogy Gournay és Quesnay ugyanazon időben a szabad verseny elvéhez jutottak, amaz a kereskedelem, emez a mezőgazdaság szempontjából, és hogy később Smith ugyanazt követeli az általános gazdasági érdekek szempontjából. A tagadhatlan hiba abban fekszik, hogy Angliában figyelmen kívül maradt, miszerint a verseny nemcsak törvények és intézmények által gátoltatik, melyeket el lehet távolítani, hanem hogy vannak természetes és erkölcsi akadályok is, mely esetekben, minthogy a verseny nem működhetik, más elvre kell hivatkoznunk.

Ezen nehány, a gazdasági életnek bennrejlő elvére fektette Smith a gazdaság alapját; elegendőnek találta arra, hogy az egyének organikus szerkezetét, a gazdasági végcél elérését biztosítsa a nélkül, hogy szükséges lenne, még külön intézkedéseket alkalmazásba hozni; ezt oly kevésbé tartotta szükségesnek, mint Laplace az isten eszméjét. Legkevesbé pedig kellett a földi istenséget, az állami mindenhatóságot, ezen perpetuum mobilét mozgásba hozni. A ki visszapillant a Smith előtti időre, az ugynevezett felvilágosodott absolutismus korszakára, azon időre, midőn magas actahalmaz mögött hivatalnokok által akarták a világ menetét, az emberek cselekvését szabályozni, kinek fogalma van azon ezer meg ezer szabályzatról, melyek előírták, mit lehet venni és eladni, mit használni és hol és mikor és mikép, a ki látja, hogy e hivatalnokok a földi gondviselést játszották, mely a népnek napot és esőt ad, joga és java fölött örködik, az önkénytelenül, föllelkesül azon gondolaton, hogy Smith által hirdetett evangelium szerint most az emberek saját tetszésük szerint boldoguljanak — munkálkodjanak és élvezzenek is! Az erre vonatkozó fejtegetései is visszhangját képezik azon tauoknak, melyek hangos hirdetése az ancien régime töredékes épületét romba döntették. Itt elégetnek árukat, mivel a gyárosnak eszébe jutott, az előírt munka és mérték helyett vevőinek izlése szerint dolgozni, ott pelengérre teszik az iparost, mivel okosabb akart lenni, mint a szabályzatok; a munkás, ki külföldre akart vándorolni, hogy mesterségét ott üzze, börtönbe vándorol; itt megtiltják a szőlőművelést, mivel a fontosabb gabnatermelést megszorítja, ott kényszerítenek bányászatra, hogy arany és ezüst termeltessék; a zsibárus nem adhat el összehajtott ruhákat, az asz-

talos nem üthet fel vasat egy ládára. A hová csak tekintünk, korlátok, szabályok, akadályok és ennek következtében viszályok, surlódások, veszteségek. A rabszolgaságnak ideje volt ez mindenben, személyekben és hivatásban; a rabszolgaság benne volt az intézményekben, áthatotta az egész életet. És most minden másképp történjék; az állam, a burokratia ne mondja többé a kereskedőnek: hazaáruló vagy, mivel gabnát raktározta, örült vagy, mert olesóban akarod árudat eladni; mindez megszűnjék, mindezt az állam az egyesek jól felfogott érdekére bizza: ez volt az, a mit Smith kívánt, és ez következik az általa előadott elméletből. Az ujkor nagy haladása lehetlennék bizonyult volna, mert amazok által magvában elnyomattak volna.

De Smith távol volt attól, hogy az állam magas hivatását tagadja. Azt kívánja, hogy az a honvédelem föladata mellett az igazságügygyel, az oktatásügygyel foglalkozzék, és általában azon intézményeket állítsa fel, melyek a társadalom érdekében vannak és egyesek által föl nem állíthatók. Ezen intézmények és munkák a társadalom különböző korszakaiban igen különbözők. Habár ebben az elv még nincs kellőleg kiemelve, melyben az állam és társadalom közti viszonyt kifejezzük, úgy mégis adva van a mag, és a Smith-féle elv nem mond egyebet, mint hogy az államnak kötelessége a jólét azon általános föltételeiről gondoskodni, melyek az egyesek által elő nem állíthatók. Végre azt követeli, hogy a kereskedelem, különösen műveletlen országok felé védelmeztessék. Ha ezen néhány pontra szorítkozik, úgy szem előtt tartandó, hogy tekintettel azon nagy akadályokra, melyekkel a termelőnek meg kell küzdenie, első sorban és leginkább a termelésre vonatkozó kérdésekkel foglalkozott, melynek terén tényleg az állam működése sokkal csekélyebb. Azon hiányosságnál fogva pedig, mely az akkori hivatalos szervezetet jellemzi, azon törekvés sem lephet meg, a társadalom jólétét más módon előmozdítani. Hozzájárul, hogy Smith munkájának több helyén azon nézetnek ad kifejezést, hogy az állam egyoldalulag egyes osztályok érdekeinek szolgál. Megjegyzi, hogy mindazon esetekben, midőn az állam a mesterek és legények közti viszályokat kiegyenlíteni megkísérelte, a mesterek tanácsát fogadta el, és hogy a kereskedelemre vonatkozó számos törvény oly férfiak (kereskedők) által javasoltatott, kiknek érdeke a társadaloméval nem mindig azonos. Végre itt sem szabad

az annyi ponton uralkodó absztrakt módszer befolyását szem elől téveszteni. Smith az egyszerűség kedvéért mindig csak a gazdaságot mint főczélt tartja szem előtt, és a mennyiben ez helyes, megengedhető, hogy az állam tevékenysége jelentékenyen megszoríttassék.

Ha mai napság az állam erélyes közbenszólását kívánjuk a gazdaság terén, vagy inkább a gazdasági szervezet átalakítását az állam segélyével, úgy ennek indokolása nem tisztán gazdasági okokban rejlik, hanem inkább magasabb ethikai és állami szempontokban. Ezek pedig Smith előtt is mindig elsőbbséggel birtak, ki a hajózási akta igazolásáról azt mondja : *Defense is of much more importance than opulence.*

Semmi esetre nem szabad állítani, mintha Smith az államot ép úgy akarta volna tekinteni, mint ez több régiebb és újabb nemzetgazda által történik. Rendszere az újabb korban érvényesült egyéni szabadság és felelősség eszméjén nyugszik ; de a féktelenség a szervezetlenség tőle ép oly messzire esik, mint a tévedés az igazságtól.

Mily kevéssé állítja Smith általában az elméleti elvek abszolút érvényét, és mennyire ismeri ő az állam jótékony befolyását a gazdaság terén régiebb időkben, már a következő szavak is mutatják : *From the beginning of the reign of Elisabeth the english legislature has been peculiarly attentive to the interest of commerce and manufactures and in reality there is no country in Europe, Holland itself not excepted, of which the law is, upon the whole more favourable to this sort of industry, commerce and manufactures have accordingly been continually advancing during all this period* (book III chap. IV. 171. lapon).

A munka képezi Smith rendszerének tulajdonképi sarkkövét. Valamint egy ország gazdasága, úgy minden dolog értéke és minden árunak ára és végre a jövedelem is munkán alapszik. A tőkekamat és földjáraadék tulajdonképi megalapítását a „*Wealth of nations*“-ben hiába keressük ; mert szerinte eredetileg minden jövedelem a munkáé ; a földbirtok és tőketulajdon behozatala után pedig a munka kényszerül az őt illető jövedelem egy részéről lemondani. Hiába keressük a föld- és tőketulajdon keletkezését, hiába az okokat, melyek alapján föld és tőke a munkatermék egy részét elsajátítják. E tekintetben nincsenek is ezek a rendszerben

önállóan képviselve. Talán azon körülményt sem szabad véletlennek tekinteni, hogy Smith első sorban a munkabérrel foglalkozik, második sorban a tőkekamattal és utolsó sorban a földjáradékkal. A föld és a tőke nem is jön önállólag tekintetbe, csak mint munkaeszközök, mert a munka a rendszer uralkodó tényezője. Jogosult Smith szemében csak a munkabér; tőkekamat és földjáradék csak mint tények jönnek számba.

A szemrehányás, mintha Smith tana az alsóbb osztályok iránt igazságtalan és kőszívű, tehát nem igazolt. Általában igazságtalannak nevezendő azon nézet, mintha az egész angol nemzetgazdaságtan szűkkeblű volna. Alakjában az, de lényegében nem. Smith elméletileg teljes elismeréssel szól a munkáról, és az általa követelt szabadság első sorban a munkások javára válik. Ricardo a földjáradéokra fektette rendszerét, és evvel végre csak a munkások jogát olesó kenyérre akarta bizonyítani. Sőt az annyira gáncsolt Malthus is csak azon szándéktól vezéreltetett, inséget és nyomort enyhíteni, mely az alsóbb osztályokat nyomja.

Minthogy Smith minden jövedelmet munkára vezet vissza, természetesen a munkabér emelkedésében a nemzeti jólét emelkedésének egyik jelét látja, ellenben emelkedő tőkekamatban az elsze-gényedés egyik következményét. A munka bőkezű jutalmazása az emelkedő nemzeti jólét symptomája. Az igazságosság nevében kívánja, hogy azok, kik az egész társadalmat eleséggel, ruházattal és lakással ellátják, munkájuk termékéből oly részt kapjanak, mely elegendő arra, hogy maguk is jól lakjanak, öltözködjének és lakjanak. A munkabérek fokozzák a szorgalmat; kielégítő táplálék emeli a munkás erejét, és a remény, helyzetét javítani és aggkorában jólétnek örvendeni, a legmagasabb szorgalomra buzdítják. A munka ne igényeljen tulságos megerőltetést, mert ez kimerülést okoz. Ha a mesteremberek az ész és a humanitás tanácsát követnék, inkább a munkások tulszorgalmáról, mint az ellenkezőről kellene panaszkodniok. Bár a társadalom jóléte szorosan összefügg a munkásával, mégis a nyilvános ügyekben szavára nem hallgatnak, kivételes oly esetektől eltekintve, midőn panaszai támogattnak munkaadói által azok előnyére. Smith érdeklődését a munkások mellett bizonyítja az is, hogy ő, mint alább látni fogjuk, a védvámi intézkedések fenntartását igazolja oly esetekben, midőn a régibb politika által sok kéz talált alkalmazást bizonyos foglalkozásokban, melyek aztán

munka nélkül maradnának. Nem szól a tőkéről, mely foglalkozást nem találha, vagy veszendőbe menne, hanem csak a munkásokról, kiket védeni akar. A kamattőke a kulturával ellenkező irányt követ. Smith gyakran egyenesen utal a kapitalistikus osztályok egoismusára. Kereskedők és iparosok gyakran panaszkodnak azon káros következményekről, melyek a munkabér emelkedésével járnak; de nem szólnak semmit a tőkekamat emelkedéséből származó kedvezőtlen következményekről és hallgatag saját nyereségeit emelkedésének káros hatásairól, csak a többi osztályokét panaszozzák. Érdekük oda irányul, hogy piacukat terjeszszék, de a versenyt megszorítsák. Jólétük tehát nem függ oly szorosan a társadalomával össze, mint a földbirtokosoké és a munkásoké.

De szerinte a magas vállalkozói nyereség sem előnyös; mivel a takarékossgot elnyomja, a jól erkölcsöket rontja, és pedig először a vállalkozók osztályában, és mivel ez az alsóbb osztályok előképe, emezé is. Joggal kérdi, vajjon a nagy vagyonok, melyeket Lissabon és Cadix kereskedői gyűjtöttek, az ipart előmozdították, a szegénységet enyhítették-e?

Nem egészen helyesnek látszik nekünk Smith pénz- és kereskedelmi elméletének közönséges felfogása. A mi mindenek előtt a pénzt illeti, úgy Smith kétségtelenül felismerte és kifejtette a pénz nagyjelentőségű szerepét. Azonban ő szorosan megkülönbözteti a pénzt a közönséges pénzanyagtól, tudniillik a nemesérczektől és elítéli azon politikát, mely ezen anyag mesterséges módoni szaporítását tűzi feladatul. Szembeszáll az uralkodó nézettel, mely különösen Spanyolország példája által eléggé ad absurdum vezettetett, mintha a pénz az egyedüli, vagy legalább a legfőbb részét képezné valamely nemzet gazdagságának. Megczáfolta tudniillik azon nézetet, mintha az állam általában sikerrel, és a nép valódi jólétére a nemesérczek mennyiségét szabályozhatná. De megengedve, hogy az állam azt tehetné, mégis fölöslegesnek tartja azon okból, mivel az állam mindenkor azon helyzetben van, hogy papírpénz kiadása által igen gazdaságos módon gondoskodhatik a forgalmi eszközök kellő mennyiségéről. Hozzájárul, hogy alig van áru, melynél kereslet és kínálat oly pontosan szabályozódik, mint a könnyen és olcsón szállítható nemesérczeknél. Kár, hogy itt is az eredeti nézetén tulmentek, és nemcsak a nemesérczek, hanem még a pénz szerepét is kicsinyelték. És mégis a kettő két igen különböző dolog. A pénz

jelentőségének tagadása pedig félreértése azon nagy gazdasági haladásnak, mely a pénz mint csere-, érték-, fizetési-, forgalmi- és gyűjtési eszköz behozatalával párhuzamosan jár.

Tekintsük már most Smith állását a kereskedelmi politikával szemben. Már eleve ellentébe helyezi magát a merkantilistákkal, kik a külföldi kereskedelmet tulbecsülik, és pénzelméletekből és az abból következő nemesércz politikából sajátos kereskedelmi politikájukhoz jutnak. Smith kiindul abból, hogy ép a belföldi kereskedés a legtermékenyebb, mivel két oly tőkét foglalkoztat, mely belföldön van, míg a külkereskedelemben az egyik tőke a külföldé. A külkereskedelemben követett azon irány, melynek czélja az ipar előmozdítása, hasonlókép terméketlenné tartatik, bár itt némi kivétel megengedtetik. Ily kivételt képeznek oly iparágak, melyek az állam függetlensége, védelme szempontjából fontosak, mint például Angliában a hajózás és hajóépítés, melyek Angliában egészen a jelen századig védelemben részesültek. Itt magasabb érdekek forognak szóban, mert — a mint mondja — „defence is of much more importance than opulence“. Ez ok pedig számos alkalmazást enged meg. A második kivétel akkor áll be, midőn bizonyos czikkek a belföldön adóval sujtatnak; itt az igazságosság követeli, hogy a külföldről behozott áruk is ugyanezen terhet vámok alakjában érezzék. A harmadik kivétel kölcsönösségből foly; ha egy idegen nemzet a bevitelt magas vámok vagy tilalom által akadályozza, akkor visszatörési vámok az illető állam által bevitetni kívánt czikkekre teljesen méltányosak. Végre igazolja a védelmi politikát azon esetben, ha előbbi rendszabályok által számos kéz egy bizonyos ipar felé vezettetett, és a beviteli szabadság által a külföldi versenynek kitétetnének. Itt a humanitás követeli, hogy a kereskedelmi szabadság csak lassan érvényesíttessék, vigyázattal és körültekintéssel. Mindezen körülmények figyelembevételé után Smith azt mondja: azon remény, hogy a kereskedelmi szabadság Nagy-Britanniában valaha teljesen elfogadtatnék, oly absurd, mint remélni, hogy Oceania vagy Utopia állama valaha fölállíthatatnának“.

Ha Smith kereskedelmi és iparpolitikáját teljesen méltányolni akarjuk, még azt is szem előtt kell tartanunk, hogy azon föltevésből indult ki, miszerint minden nép a legfontosabb szükségleti tárgyak előállításával foglalkozó iparágakat bírja. Azt mondja tudniillik: „Nem létezett és nem létezhetnék nagyobb ország bizonyos

iparágak nélkül; és ha ily országról azt mondják, hogy nincs ipara, úgy ezalatt csak a finomabb, haladottabb és azon iparágakat kell érteni, melyek a távoli piacok számára dolgoznak. Minden nagyobb országban a népnek ruházatokban és butorokban fennlevő szükségletének jobbadán legnagyobb része a saját ország termelvénye. Ez még általánosabban áll azon országról, melyekről közönségesen azt mondják, hogy iparuk nincsen, mint ama gazdagabbakról, melyeknek e tekintetben feleslegük volna. Ez utóbbiakban általában azt találhatni, hogy a nép alsóbb osztályának ruházata és házi butora nagyobb részben külföldi származású, mint ez előbbieken. Ha ezen nyilatkozatot tekintetbe vesszük, világos, hogy az elvek, melyeket Smith a védvámi rendszer tekintetében felállít, nem állhatnak egyenlőképen oly népekre, melyekben a fentebbi föltétel nem valósul, és még ezen első szükségletek sem állíttatnak elő az országban. Ha Smith elmélete nem a merkantilismus elleni ellenzésből keletkezett volna, mely Smith idejében Angliában már jelentékeny mérséklést megengedett, hanem történetileg fejlődött és fűződött volna azon korszakhez, midőn Anglia minden iparcikkeket a külföldről hozott, akkor elméletének kétségtelenül még sokkal mérsékeltebb alakot adott volna, mint a melylyel most megismerkedtünk, és mely Smith utódjai által szigorú dogmatikus módon formuláztatott.

Smith álláspontját még azon tény is megvilágítja, hogy ő (III. könyv, IV. fejezet) a kereskedelemnek és iparnak a mezőgazdaságra gyakorolt hatását jól kiemeli és fejtegeti, hogy virágzásuk egymástól függ; nem hódol e szerint a nemzetközi munkamegosztás abszolút theoriájának, a mint ezt az újabb időben felállították. A nemzetközi munkamegosztás szűkebb értelmezése mellett még Smith azon többször ismételt állása szól, hogy azon foglalkozások előbbre teendők, mely az ország termelékeny erőinek fejlődését és foglalkoztatását előmozdítják.

Smithnek általános tételek iránti előszeretete mellett, nem lehet feltűnő, hogy általános elvekre szeretett hivatkozni, a melyek azonban mind kiegészítésre szorulnak. Valamint az egész természetén keresztül bizonyos dualismus vonul, úgy különösen a társadalom életében az egymást kiegészítő elemek és elvek összefoglalása, összhangzatos fejlődése szükséges; ezért fűzzük a Smith-féle elmélethez a javakról, a javak forrásának elméletét, a szabadsághoz

a rendet, a természethez a társadalmi törvényt, a termeléshez az elosztást, a magánérdekhez a közérdeket, a gazdasági indokokhoz az erkölcsieket és jogiakat. Mindamellet azt hisszük, hogy a materialismus és individualismus szemrehányt egyoldalúsága Smithet nem illeti teljesen. Sokkal inkább illetné e szemrehányás az eszményi irányok teljes elhanyagolását, a nihilistikus államkormányzatot, mely az ujkor egyik jellemvonása.

Ha Smith iránt nem akarunk igazságtalanul eljárni, még azon nagy különbséget sem szabad szem előtt tévesztetni, mely kora és a jelen közt létezik. Nem volt fogalma a gazdaságnak az ujkorban bekövetkezett roppant fejlődéséről, a miveltség általános elterjedéséről, az egyének és javak a vasutak által előidézett nagymérvű mozgékonyaságáról, a népesség ujabb eloszlásáról, a verseny végtelen érzékenységről. Gazdaságilag hiányzott korában a három nagy tényező : hitel, gép és társulás, politikailag az állami élet állampolgári, demokratikus állása, ethikailag az emberi tetteknek társadalmi függőségéről uralkodó felfogás. Mennyire más korunk világismerete és világnézete !

Smith eredeti célját nem érte el : a polgárosodás történetét nem írhatta meg ; a terv az emberi élet rövidségével nem számolt. Azonban aligha vannak munkák, a melyek az emberiség történetére annyi uj világosságot terjesztettek volna, mint az „Inquiry”. Smith követte a gazdasági tényezők hatását egészen oly térig, melyen nem uralkodnak a gazdasági érdekharcz törvényei, mint a hadügy, igazságügy, oktatásügy terén. Sok, a mit erről mondott, mai nap az általános öntudatba ment át, vagy át fog menni, sok más pedig jóslatai szerint teljesült. Észrevette azon szükségszerű lökést, mely az éjszak-amerikai gyarmatokat az elszakadás felé vezette, és előre jósolta a veszélyt, mely Angliát bizonyos termelési ágak tulságos, egyoldalú, hypertrophikus fejlődése folytán fenyegeti. Könyve a kulturtörténésznek tanulmányok gazdag forrása lett, mint ezt már Ferguson kijelentette ; az angol államférfiúnak nagyrabecsült tanácsadó (Pitt!), a gazdaságnak ujjabbkori fejlődésére nézve pedig oly könyv, melynek alapján századunk első felének gazdasági rendszerei felépültek.

A tudomány Smith óta különösen egy kérdéssel gazdagabb lett : a jószágmegoszlás kérdésével. Ugyanazon kérdés az, mely az

ókor óta annyiszor felmerül, melynek megoldását Rousseau egyszer beállott vagyonegyenlőtlenség esetében lehetetlennek tartja, mely Sismondit skeptikussá tette, és melynek zátonyain sok éleseszű ember teljes hajótörést szenvedett. Nem sejtet-e a kérdés maga is már bizonyos fokozatos fejlődést, a mennyiben a törekvés először a legjobb termelésre irányul, későbbben a legjobb eloszlásra, míg végre a javak legokoszerűbb használásához jut?

Crescunt disciplinae lente tardeque.

Földünk buzája és lisztje, a tudomány, a fogyasztó, a molnár és a termelő szempontjából. Irta *Pekár Imre*. Budapest, 1881. A m. kir. államnyomdából.

Mióta gabona- és liszt-termelvényeinknek az orosz és még inkább az amerikai hasonnemű productumok hatalmas versenyzésével kell küzdeniök a világ összes piaczin : azóta egyre intenzívebbé válik az érdeklődés a gyakorlati életben, mint az irodalomban, a gabona-termelés kérdése iránt. A fenyegető veszély, melyet elég későn ismertek fel, elementáris erővel hajtja a szellemeket e kérdés tanulmányozására. S a mint mindenben történni szokott, a gabona-kérdésnél is, legelsőben a bajnak azon tüneteit vették vizsgálat alá, mely legelőször vált érezhetővé. Kétségen kívül van, hogy a buza- és liszt-kivitel, s ennek evidens nehézségei a jövőben, voltak azon tényezők, melyek a gabonatermelésre irányozták a közfigyelmet. Egyelőre abban állapodtak meg, — mert eleinte ez volt a legfeltűnőbb jelenség — hogy a fenyegető veszély ellen, tarifa-politikánk megfelelő alakításával lehetne védekezni. Kilényi Hugó ur, ki az Akadémia által megkoszoruzott munkájában a legalaposabban tanulmányozta a gabona-export kérdését, figyelmeztetett arra, hogy pusztán árszabások útján lehetetlen állandó eredményeket elérni. Dolgozatának — a mint annak célja magával hozta — azon megbecsülhetlen érdeme van, hogy határozottan megállapította, hogy mit lehet várni tarifális intézkedésektől. A szállítási díjszabások iránt táplált illúzióktól igyekezett közgazdáinkat megszabadítani. Munkája e tekintetben semmi kívánni valót nem hagyott maga után. A lefolyt két utolsó esztendőben számosan szóltak még hozzá a gabona-termelés kérdéséhez, kisebb-

nagyobb becsü értekezésekben, egyik vagy másik oldalát emelve ki e napirenden levő kérdésnek, de a dolgot magát egész terjedelmében — tudtunkra — senki sem ölelte fel. Ezért méltán nagy jelentőséget kell tulajdonítani Pekár Imre ur könyvének, melyben a gabona-kérdés egészen új oldaláról világittatik meg, t. i. a termelés szempontjából. Pekár ur könyve e tekintetben a legösszefoglalóbb, a legkimerítőbb könyv, mely ennél fogva bármely irodalomban számot tenne. Felöleli a világ gabona-termelését, rendezve és egységes elvekre reducálva e roppant különbözetességet mutató anyagot. Pekár ur tette összehasonlítóvá Magyarország gabonatermelését az egész világ gabonatermelésével. Két tulajdonság egyesült benne, mely munkáját eredményre segíté, — ritka két tulajdonság egy emberben : ő nemcsak a legkipróbáltabb gyakorlati szakember, a mi a mezőgazdaságot és különösen a malomipart illeti, de elméletileg is alaposan képzett író. Ennél fogva könyve nagyon tanulságos olvasmány, nemcsak a földjét okszerűen művelni akaró gazdára nézve, ki némi bizalmatlansággal szokta meghallgatni a theoretikusok okoskodásait, hanem az elméletileg képzett közigazdára nézve is, ki e könyvből tanulmányainak hézagait pótolhatja ki. Talán nem lesz felesleges munka e könyvet főbb vonásaiban megismertetni.

Berendezését tekintve, könyvünk az általános részben a buza természetrajzával ismertet meg. Egy szakemberre nézve valóban mellőzhetlen ismereteket találunk ez általános részben. Mert az, hogy a buza minő physiologiai részekből áll, s e részeknek minő specificus sajátságaik vannak vegyi összetételeikhez képest ; hogy a buzaszem egyes elemei minőség és mennyiség szerint mily összetételekben vannak meg egy vagy más buzafajoknál : mindezek oly kérdések, melyekről lehet azt mondani, hogy nehezek, de azt nem, hogy feleslegesek. Nemcsak a növényi élet buvárát érdekelhetik e tanulmányok, melyek be hagynak pillantani a buzaszem egyszerűnek látszó, de valójában rendkívül összetett belsejébe, hanem a gyakorlati gazdát is, ki nem akar megelégedni a buza színéről, fogásáról és sulyáról alkotott empirismussal, melynek ismerete mellett távolabbi buzafajokról ítéletet mondani lehetetlen. Minden, ugynevezett szokásnak, hagyományos eljárásnak, mig oka és természete analytice meg nincs fejtve, megvan az a hátránya, hogy fejlődésre nem képes. Századokon keresztül is oly eljárást

követtek a nemzedékek, pl. az őrlésben, mint a hogy a régiektől megtanulták; javítás csak akkor állott be, ha a véletlenség rávezette őket. Ellenben, ha tudományosan elemezve van valamely dolog, pl. elemezve van a buzaszem, akkor — hogy felvett példánkkal bizonyítsunk — egymásután támadnak javítások az őrlési eljárásban az őrlendő buza természete, és a liszttel elérendő célhoz képest.

Kiemelve ekként a buza természetrajzának fontosságát, azt hisszük kevésbé kell védelmeznünk Pekár ur könyvének Részletes részét. A részletes rész első felében jelentést tesz szerző azon vizsgálódások eredményéről, melyeket az öt világrész buzájának és lisztjének meghatározása érdekében tett. A cél mindig az volt: kimutatni minden egyes vizsgálat alá vett buzafajra nézve, mennyiben felel meg céljának, az ember táplálásának, vagyis mennyiben tartalmaz egy vagy más buzafaj táplálkozásra alkalmas elemeket — sikért, ha úgy tetszik, nitrogént. — S még ezzel sem volna a feladat megoldva. A kísérletek rávezettek, hogy egyik-másik buzafaj mennyiségileg nagyon sikérdus volt, és mégis rosszabb kenyeret adott, mint egy kevesebb siker-tartalmu buzaliszt. Tekintetbe kellett tehát venni és kísérletileg megállapítani a siker minőségét is, vizsgálni kellett, hogy a siker oly összeköttetésben van-e jelen a lisztben, hogy belőle a táplálkozás fő eszközét a nitrogént az ember emésztő szerve könnyen kivonni és hasznosítani képes. Természetes, hogy ezen feladat végrehajtása a roppant nehézségekkel és fáradságos munkával járt. Pekár ur e munka folyamában 179 buzának — melyek mind úgy voltak válogatva, hogy az illető ország termelésének jellemét legjobban kitüntessék — és 79 lisztnek, összesen 268 sikernek kivonását, mennyiségének és minőségének (sütésrevalóságának) meghatározását eszközölte. Ily tömeges analysisre előtte egy buvár sem támaszkodhatik. A francia Millon 22, Ritthausen 33 meghatározással beérte. Kísérleteinek eredményét P. ur három (A., B., C.) táblázatban állította össze, melyek szerint a már említett buza és lisztfajok a követett egyforma eljárásnál fogva valódi értékük szerint összehasonlíthatók és megbecsülhetők lettek. Az **A.** táblázatban fel van tüntetve a buzák termelőhelye, alakja, színe, keménysége, törése, sulya, a buzák faja, s a szélességi fok, mely alatt termeltettek. A **B.** táblázat %-ok szerint tünteti fel: mennyi liszt, dercze, finom és durva korpa őrl-

hető a megvizsgált 165-féle buzából; milyen nagy munkát kellett az őrlésre fordítani; milyen a liszt a tapintás tekintetéből; milyen a liszt színe; milyen a tésztája, a tészta színe; mennyi a liszt siker tartalma; milyen a siker minősége; milyen a siker jósága mennyiségéhez képest; mindez pontos számításokra reducálva, s a buza súlyával összevetve. Végre a harmadik C. táblázat azon vizsgálatok eredményét tünteti fel, melyeket szerző az 1878-iki párizsi nemzetközi kiállításon kiállított lisztek meghatározása céljából tett. Az eredmény ezekre nézve is ugyanaz lett, mint a minőt a B. táblázat a kísérlettevő által megőröltetett megfelelő fajú buzamustrákra nézve felderít.

E táblázatok fontossága az őrlés tekintetében még jobban kitünik. Az ipar fejlődése a különböző buzafajok számára különböző őrlési rendszereket teremtett meg; s e rendszerek ma már olyannyira meggyökereszkedtek egyik-másik államban, hogy pl. a magyar búzát nem nagyon kedvelik oly államokban, hol az u. n. sima őrlés van szokásban. S viszont a mi gríz őrlésre berendezett malmaink nem volnának képesek annyi (11) finomsági fokú lisztet előállítani a puha, lisztes törésű buza fajokból, a melyenek közé az amerikai és orosz őszi buza tartozik. P. ur kimerítően ismerteti az őrlés technikai fejlődését, a különböző őrlési rendszereket, s könyvének ez a része az egésznek egyik legjobban írott fejezete.

Az általában röviden megismertetett táblázatok utmutatása mellett képesek vagyunk megkülönböztetéseket tenni a buzafajok jósága szerint. Ha mélyebben belehatolunk e táblázatok vizsgálatába, még más tanulságot is merithetünk onnan. Látni fogjuk, hogy bizonyos buza-fajok bizonyos földirati és klimaticus viszonyok között jobban megteremnek, mint másutt. S ez már fontos észlelet a termelő szempontjából, kinek a buzafajok közül azokat kell kiválasztani termelésre, melyek legjobban megfelelnek a föld természeti viszonyainak. Kétségkívül kitünik P. ur vizsgálataiból, hogy bizonyos kitünő buzafajok termelése csak bizonyos földön és megfelelő éghajlat alatt lehetséges. A nem megfelelő vidéken a legjobb buzafaj is degenerálódik, silányabb beltartalmúvá lesz. Épen azért nagyon fontos tisztába jönni ezen kérdéssel. P. ur tehát nem elégszik meg az általános összehasonlítással, melyet a táblázatos összeállítások nyújtanak, hanem közelebbről megvizsgálja mindazon tényezőket és feltételeket, melyektől a buza-termelés egyes producens államok-

ban függ. E tárgyban, többnyire az illető országokban személyesen tett beható tanulmányokat; s a hol ez meg nem történhetett, mindenütt eredeti forrásokból meritett. Különösen azon fejezet, mely az Egyesült-Államok mezőgazdasági viszonyairól szól, annyira tanulságos és alapos, hogy kénytelenek vagyunk vele kissé részletesebben foglalkozni.

Az Egyesült-Államok a mezőgazdaságban élvezik mindazon előnyöket, melyeket a külterjes gazdálkodás, illetőleg a nem régen mívelés alá vett föld nyújt. S ha csupán ezen természeti előny volna is oka az amerikai termelés olcsóságának, még akkor is sokáig méltó aggodalomra lesz okuk a Continens termelőinek, mert azonkívül, hogy 110 millió hektár mívelés alá vett területből 54 millió hektár a szántóföld, még körülbelől 90 millió hektárnyi terület parlagon hever. Mennyire eltörpülnek ez óriási számok mellett a mi adataink. Magyarországnak 32,404.300 hektár területéből 91.9%, tehát 29,648.754 hektár áll mívelés alatt. Az összes mívelés alá nem vett terület tehát mintegy 2.75 millió hektárra megy, s a ki a mi viszonyainkat ismeri, tudni fogja, hogy ezen miveletlen területből igen kevés csak az esetben fog mívelés alá vonatni, ha a földjáradék, illetőleg a gabona ára jelentékenyen fogna emelkedni.

Azonban nagyon csalódik, a ki azt hiszi, hogy az amerikai mezőgazdaság ereje csupán a szűz föld termékenységében van. Az amerikai buzaár viszonylagos alacsonyságának számos oka van; s ennek megérthetése kedvéért közelebbről kell szemügyre venni az amerikai gazdálkodást. Az amerikaiak őszi és tavasz buzát vetnek. Északra inkább a tavaszt, délre inkább az őszt termelik. Legtöbb eredményt az amerikaiak tavasz-buzájokkal érnek el. Őszt vetnek augusztustól deczemberig; aratnak május—július hónapokban. A tavaszi vetése ideje márczius és különösen április; aratnak júliusban. A mezőgazdaságban roppant mérvben használják az amerikaiak a gépeket. E tekintetben egyik buzatermelő ország se érte utól őket. Gépeik oly czélszerűek, hogy e tekintetben mintául fognak szolgálhatni.

Nem lesz érdektelen vizsgálni, hogy minő költséggel jár az amerikai termelés, és minő hasznot hajt. P. számos példát hoz fel, s azokban részletesen feltünteti a műveléssel járó kiadásokat. Mark Cocknill gazdaságában például 11.33 hektár megmívelése és pia-

czra szállítása 943 frt 28 o. é. krba került aranyban. Termett pedig e területen :

230 hektoliter buza, à 8 frt . .	1840 frt
14 tonna szalma à 10 frt . .	140 frt

Összes bevétel 1980 frt

Levonva ez összegből a fent kitüntetett kiadásokat. a termelő tiszta haszna 11.33 hektáron 1036 frt 72 kr; vagyis a termés volt hektáronként 20 hektoliter, s így minden hektár 91 frt 50 kr. tiszta hasznót hajtott o. é. aranyban. Egy másik esetet véve fel, Grundy megyében Georges Wells ur 60 hektáros buzatábláján 1075 hektoliter termett, tehát hektáronként 17.40 hektoliter. Az összes megmivelés került 1211 frt 76 krba o. é. Így a földbért nem számítva minden hektoliter buza 1.12 frtba, s minden hektár megmivelése 20.20 frtba került. Egy másik gazdaságban egy hektárra a buzatermés költsége 41 frt 32 kr. volt aranyban, s minthogy a buza hektoliterje 4 frton kelt, a termelt 18 hektoliter 72 frton volt értékesíthető, mihez képest a hektáronkénti tiszta jövedelem mintegy 31 arany forintot tett 1879-ben. Ronna egy számadást közöl, mely körülbelől az amerikai buzatermelés átlagának felel meg. E szerint egy hektár buzaföldnek, melyen az átlagos 12 hektoliter termett, megmivelése 42 frt 64 krba került. Két hektárt levonva vetőmagnak, a többi 10 hektoliternek egy angol kikötőbe való szállítása 20 frt 80 krt tett. A 10 hektoliternek piaci ára — melyet az egész 12 hektoliter termelési költsége szab meg — 63 frt 44 krt tett. S ha most azt látjuk, hogy az angol piac közepes ára 10 hektoliter után 94 frt, tapasztalni fogjuk, hogy az amerikai termelő — átlagos — nyeresége 30 frt 56 kr., vagyis hektoliterenként 3 frt, s azon felül még két hektoliter vető magja is marad a termelőnek. Ez utolsó közepes esetet véve is fel, látjuk tehát, hogy az amerikai gazda átlag 71%, vagy ha a szállítási költségeket is számítjuk, 48% tiszta haszonnal dolgozik. Ha most szembeállítjuk ezen eredményekkel Magyarország termelését, úgy találjuk, hogy az 1869—1876., nyolcz évi átlag szerint hazánkban egy hektár buza termése 9.22 hektoliterre tehető, a termelési költség pedig tetemesen nagyobb, mint az Egyesült-Államokban. Nálunk rosszabb eredménynyel talán csak Oroszország dolgozik, hol egy hektár hozadéka — ha jól emlékszem — 7 hektoliterre rug; de e hátrány

Oroszországban csak a hozadékot illetőleg van meg, mert a termés itt is tetemesen olcsóbb, mint Magyarországon.

Mindezen feltüntetett gazdasági előnyöket a Unio termelője nagyrészt természeti előnyöknek köszönheti, de még nagyobb részben eredménye az a nép iparos és gyakorlati szellemének, a kormány és társadalom bölcs intézkedéseinek, melyek mellett a termelvény értékesítése rendkívül — sehol a világon nem utánozható — kényelmessé is olcsóvá válik. A vízi és vasuti szállítás olcsóságáról nem szólok, eléggé ismeretes. Ellenben a kormány intézkedései a mezőgazdaság érdekében a legnagyobb figyelemre méltók. „Állami” czímet viselő, állami segélyben részesülő gazdasági egyletek állanak fenn az Unio egyes államaiban, s karöltve az egyes kerületek százakra menő egyleteivel, működnek a földmivelés érdekében. Legrégibb ez egyesületek között az 1791-ben alapított „New-York State Agricultural Society”; subventiót huz a kormánytól, ezt aránylagosan osztja ki a vidéki egyletek közt, s évenként kimerítő jelentést terjeszt a törvényhozás elé. A „Massachusetts State Board of Agriculture” valóságos állami tanács jellegével bír s mondhatni, hogy az egész Unió gazdasági szervezetét vezeti, igazgatja, támogatja. 400—600 lapra menő évi jelentései minden irányt felölő munkálkodásának eredményeiről eléggé tanuszkodnak. De legtöbbet tett a központi kormány az u. n. „Commissioner of Agriculture” hivatalának felállításával. Feladatát legjobban jellemzi a törvény, melyet Lincoln Ábrahám szentesített 1862-ben. Elrendeli a törvény:

1. „Hogy egy gazdasági osztály rendeztessék be a kormány székhelyén (Washingtonban), a melynek feladata legyen a szó legáltalánosabb és legszélesebb értelmében, a mezőgazdaságot illetőleg hasznos ismereteket szerezni, és az Unio népe között terjeszteni; új hasznos növényeket és magvakat gyűjteni, azokat a nép közt terjeszteni, szétosztani.”

2. „Hogy az elnök a senatus tanácsa és beleegyezésével egy mezőgazdasági biztost (Commissioner of Agriculture) nevezzon ki, a ki az osztálynak főhivatalnoka legyen.”

3. „Hogy a mezőgazdasági biztos szerezzon és osztályában megőrizzen a mezőgazdaságra vonatkozó minden adatot, meritvén azt könyvekből levelezésekből, gyakorlati és tudományos kísérletekből, statisztikai adatok gyűjtéséből és minden más

hatalmában levő alkalmas forrásból. Hogy gyűjtsön úgy a hogy tud, vizsgáljon új és értékes növényeket és magvakat, és ha alkalmasaknak bizonyulnak, terjeszsze azokat.“

„Hogy évenként írásban általános jelentést tegyen az elnökek, a melyben a jelentéséhez zárt iratok publicatióját ajánlja; hogy ezen jelentés osztályának számadását is tartalmazza; szükség esetében specialis jelentéseket szerkeszsen.“

4. „Hogy a mezőgazdasági biztos egy főhivatalnokot nevezzen ki, a ki őt szükség esetén helyettesitse, hogy a többi hivatalnokot kinevezze, stb.“ *)

Ezen osztálynak működése és szervezete a legbámulatosabb. Mustrákat, magokat oszt szét, kiállításokat rendez, kísérleteket tesz, próbavetéseket gondoz, tájékozást ad bárkinek, a ki hozzá fordul, összeköttetései vannak az egész világgal, kísérletei és tapasztalatai eredményét számtalan nyomtatványban népszerűsíti, s hogy egy hasonlattal éljünk, mely majdnem megközelíti az igazságot, szíve és ütere az Unió mezőgazdaságának. Ezen nagyszerű tevékenységről fogalmat adhat az, hogy magának a „Commissioner of Agriculture-nek évi budgetje 1875-ben 357.000 dollár volt, s összesen 2,221.532 csomag különböző magot küldött szét az Unió minden részében lakó földmivelőknek.

Összefoglalva és kiegészítve az eddig mondottakat, az amerikai buza versenyképessége a következő okokra vezethető vissza: szűz föld; a földnek alacsony ára, a föld nagy hozadék adóképesége, a megmivelés minimalis költsége a gépek czélszerű alkalmazása folytán; a föld tehermentessége állami adóktól, úgy hogy rajta, úgy szólván csak az iskola adó nyugszik; a gyors, pontos és olcsó szállítás. S ha mindezek után még a liszt-gyártást is tekintetbe vesszük, hozzá kell tennünk, hogy az amerikai lisztipar fejlődést fejlődik, s tul fogja szárnyalni mesterét a magyar malom-ipart, s talán nagyon is rövid idő alatt jobbá és olcsóbbá lesz. Erre a célra az amerikai mindent felhasznál. Mineapolisnak, Budapest legveszélyesebb versenytársának, 24 malmát kizárólag a Missisipi hajtja, a mi annyit tesz, hogy míg nálunk a hajtó erő métermázsánként 12—17 krba kerül, ottan métermázsánként csak 2 krral növeli a kiadásokat.

*) A fent idézett törvény csak kivonatilag lett közölve.

Végül még egy illuziótól kell megszabadulnunk. Miután tagadni ugy se lehetett, már régebben is elismerték Magyarországon, hogy mennyiség és olcsóság tekintetében az amerikai búzával és liszttel nehezen lehet versenyezni; de reménységünk utolsó mentő-horgonyának tartottuk, hogy minőség tekintetében a magyar búzával nem vetekedhetik az amerikai. Azonban a higgadt tanulmányozás megmutatja, hogy az amerikai tavasz buza, — sőt az orosz buza is — nem rosszabb, sőt bizonyos mértékig jobb a mienknél; épen oly aczélos törésű, siker-gazdag és a griz őrlésre épen oly alkalmas. S ha a liszt finomsága, s a finomság fokainak számára nézve a magyar malmok terméke még mindig páratlanul áll, ennek oka az amerikai és angol fogyasztó megszakása, mely kevesebb finomsági fokokkal is megelégszik. Alig lehet azonban rajta kételkedni, hogy az amerikai malmok ebben is tulszárnynak bennünket. Egy pár évtizeddel előbb még azt irták, hogy Magyarország Európa eleségtára, ma már, fájdalom, folytonosan bizonyosabbá lesz, hogy e czimünkön Amerika és Oroszország fognak megosztani. És nem is lehet tagadni, hogy az Egyesült Államok, mely 1877/78-ban búzából és lisztből (mindkettőt búzára átszámítva) 33,235.982 hektolitert exportálhatott, és Oroszország, melynek 103,740.000 hektár szántóföldön termelve 1871 — 1875-ig évenként 19,334.000 hektoliter, sőt legközelebb 1878-ban 36,222.338 hektoliternyi kivitele volt búzából, sokkal inkább van hivatva a világ gabonapiaczává lenni, mint Magyarország, melynek kiviteli képességét 1878-ban búzából és lisztből (mindkettőt búzára átszámítva) 4,780.333 métermázsára becsülték, s melynek 1878. évi buzatermése egészben nem volt több 38,277.000 hektoliternél.

Bármeddig folytatnók is az adatok elősorolását, a nehézségeket, melyek kivitelünk elé tornyosulnak, az által el nem tüntethetjük, sőt ellenkezőleg, ha szorosabban vizsgálónk a dolgot, ujabbakra akadnánk. Észre kellene vennünk ugyanis, hogy eljön az idő, midőn a fejlődő Ausztrália, és folyton épülő utak és csatornák által a világkereskedelemnek megnyíló, s öntözési rendszere által termelésében folytonosan gyarapodó Kelet-India is a versenyzők közé állnak, s nem paradox állítás, ha azt mondjuk, hogy néhány évtized után az egyszerű földmives piacainkon fogja megtanulni e távoli földrészek nevét, melyet ma a népoktatás sehogy se tud ismeretei tárházába beilleszteni. S épen azért, mert minden további

lépésnél csak újabb ellenségekkel találkozánk, azon velünk született ösztönnél fogva, hogy, a mennyire lehet, szeretjük mellőzni a roszt, P. könyvének azon részére irányozzuk az olvasó figyelmét, mely gabonakivitelünk és termelésünk érdekében kívánatos teendőkre nézve foglal magában positiv javaslatokat. A kiindulási ponton, mindenek előtt ismerni kell az okokat, melyek buzánkat drágábbá teszik, mint akár az orosz, akár az amerikai. A legelső, a mi szembe tűnik, hogy nálunk a további külterjes gazdálkodásnak nincsen jövője: szűz földünk nagyon kevés van; arról, a mi művelés alatt áll, nem lehet többé azt mondani Ovidius-szal: sua sponte dat omnia tellus. Tehát az intensív művelés: vetésforgás, trágyázás, jobb művelés stb. Főleg egy dolgot kell szem előtt tartanunk, s érdekében minden lehető megtennünk. A fogyasztó külföld különösen azt veti szemünkre, hogy termelésünk megbízhatatlan, ezért állandó csereviszonyt kötni fél velünk. És ebben igaza van. Aratásunk sikere az időjárástól függ. Egyszer a nedves évszak, másszor a forró nyári nap, nem ritkán a fagy teszi tönkre reményeinket. Tudjuk, hogy az elemi csapásokat teljesen leküzdeni lehetetlen; de a vizek szabályozása, a czélszerű csatornázási rendszer, kapcsolatban az öntözéssel, mindenütt oly eszközökül ismertettek fel, melyek segítségével a szárazság és tulságos csapadék veszélyeit bizonyos fókig kikerülni lehet. Erre tehát törekednünk kell.

Kevésbé mentegethetjük termelőinket P. ur egy vádjá ellenében, mely hogy igaz, azt saját tapasztalásunkból is tudjuk. Termelőink u. i. — különösen a kis birtokos és földmives osztály — nemcsak, hogy nem gondoskodik jó vető-mag beszerzéséről, de sőt saját termésének sem a javát használja vetésre. Általános szokás, hogy a vetőmagot pénzen veszik tavasszal, midőn nem a legjobb buzafajokat találhatni piacainkon, s különben sem rendelkeznek földmivelőink oly sok készpénzzel, hogy valami nagyon válogathatnának. Vannak, kik külföldi vetőmaggal tesznek kísérleteket, csak hogy járatlanságukban oly fajokat választanak, melyek sem klimánk, sem örlési rendszerünk igényeinek meg nem felelnek. P. ur, mint legmegfelelőbbeket, Oroszország, Canada és az Egyesült államok tavasz-buzáit ajánlja földmivelőinknek. Minderről a termelőt felvilágosítani, s általában a régi, többé a kívánalmaknak meg nem felelő szokások levontásával, az okszerű gazdálkodás utjait (legalább ismeretterjesztőleg) egyengetni: a mezőgaz-

dasági egyleteknek lenne faladatuk. P. ur általában — Amerika példájára — nagy fontosságot tulajdonít a gazdasági egyesületeknek. Ujabban igen sok történt nálunk is ez irányban; csak hogy közönségünk még mindig nem repartíál annyira az egyesületi tevékenységben, mint a mennyire nagyobb eredmény kedvéért kívánatos volna.

Egy más eszköz gabona-terményeink piacának biztosítására, még mindig nagy elismerésnek örvendő liszt-iparunk fejlesztése. Mint minden iparnak, a lisztiparnak is, alapfeltétele a versenyképesség. A versenyt csak úgy álljuk ki, ha hasonló körülmények közt gyártunk, mint versenytársaink. E végből malmainknak, P. ur nézete szerint — az volna a teendőjük, hogy a nyers anyagot — a búzát — a világpiacz legolcsóbb árain szerezzek be. E czélból arra kellene törekedni, hogy Budapest legalább Kelet-Európa consumens búzakereskedésének emporiumává legyen. Így lehetne az állandóságot elérni az árakban, s a stabilitást a liszttermelésben és a kivitelben. Mint specialis factornak nagy jelentősége van e czélra: az elevatoroknak.

Lisztünk versenyképességét azonban egyedül a nyers anyag olcsó beszerzése által fenn nem tarthatjuk; további követelmény a gyártmány jósága és az előállítás olcsósága. E tekintetben mindig a consumens igényei tartandók szem előtt. Az Egyesült Államok malmai 100 kilogramm búzából 28 kilogramm első finomságu lisztet őrölnek; mi nálunk e 28% öt finomsági fokra oszlik. És csakugyan nyugati fogyasztóink nagyon finomnak találják lisztjeinket. Mondanunk sem kell, hogy az amerikai egyszerűbb eljárás sok költség-kimélést tesz lehetségessé. Nagyon emeli a költségeket nálunk az u. n. „általános malom-költség”; e rovatnál pedig megtakarítás el volna érhető. A súlyos iparadó — nagy vállalatok adója — a drága tüzelő szer, a drága közlekedési és raktározási költségek: mindannyian nehezítik malmaink, illetőleg export-lisztünk versenyzési képességét. Nem kicsinylendő azon akadály sem, melyet liszt-kivitelünk elé a külföld — különösen Németország — csaknem prohibítív vámpolitikája gördített. Iparosainknak panaszai és aggályai teljesen indokoltak; s midőn kormányunktól gyors és kielégítő intézkedéseket sürgetnek, nemzetgazdaságunk szóvivőiként szerepelnek. Mi nem kételkedünk, hogy ez irányban javulás fog beállni, a mint a körülmények kedvezőbben alakulnak, s látjuk,

hogy a kormány hasznos szolgálatokat tesz kivitelünknek a közlekedési hálózat kiegészítése és a tarifatételeknek, mai viszonyaink közt, lehetőleg olcsó megszabása által.

Ime, ezek a helyzetünk javításánál számbaveendő főbb momentumok, melyek P. ur könyvében alaposan tárgyalva és megoldva lettek. Szerző könyvét épen annyi szakértelemmel, mint a mennyi előszeretettel a tárgy iránt írta meg. A ki olvassa e nagy tárgyismerettel írott lapokat, tanulmányozza a gondosan összeállított statisztikai és graphikai táblázatokat, továbbá a buza szövettani állapotát megvilágító gyönyörű rajzokat, melyeknek készítésénél az emberi érzéket a mikroszkopium segíté ki: az bizonyára helyeselni fogja ítéletünket. Be kell fejeznünk ismertetésünket, mert nem szeretnők, ha tulzásokba esnénk. A szerző szavaival végezzük. „Mi csak azt óhajtjuk — mondja ő — hogy hosszas munkánknak úgy elvont, mint leíró és következtető része megfeleljen a kitűzött célnak, mely nem más, mint a buzának és lisztnek tudományosan és gyakorlatilag helyesebb ismertetése, földünk buza- és liszt-minőségének összehasonlító előtüntetése, végre ezen alapulólág mezőgazdaságunk és lisztiparunk továbbfejlődésének előmozdítása.“ Azt véljük, hogy P. ur könyve kitűzött céljának megfelelő.

A közgazdaság elmélete. Írta dr. *Láng* Lajos, országgyűlési képviselő. 1881.

A komoly és elfogulatlan kritikának mindig jogosultsága van ugyan, de nem szükséges minden áron a bírálat álláspontjára helyezkedni. Különösen érdemes műveknél bizonyos tartózkodással kell a bírálattal élni, mert a bíráló nagyon könnyen olyan színben tűnhetik föl, mintha csupán az elismerés és dicséret harmoniáját akarná megzavarni, s mert az olvasó ugysis rendesen hajlandóbb a meglevő vagy csupán képzelt hibákat és fogyatkozásokat észrevenni, mint az előnyöket és jeles tulajdonságokat. S különösen olyan esetben, midőn egy irodalmi mű valamely irányt akar érvényre juttatni, mely irányt bírálója is magáévá teszi, nem-e ellenére dolgozna a kritikus a könyv sikerének, ha a főczéltól aprólékos megjegyzések és hibák felé irányozná a figyelmet? Ez előrebocsátott megjegyzések szolgáljanak indokolásául az alább következő

ismertetésnek, mely nem habozik már most kijelenteni, hogy a fent megnevezett könyv irányában teljes és zavartalan elismeréssel adózik. Láng képviselő ur könyve, az angol közgazdasági iskola szellemében van írva, s célja annak nézeteit megismertetni, a mint azokat a nagy írók kifejtették anélkül, hogy szerző önálló gondolkodása és felfogása áldozatul esnék. S éppen ezen cél és irány az, a mi feltünővé és érdekessé teszi könyvünket. A mi közgazdasági irodalmunk nem ismeri azt a kisebb-nagyobb mértékben fokozatos fejlődést, mit a nyugoti nemzetek irodalma. Nálunk akkor kezdenek ismeretessé válni a közgazdasági elvek, midőn az angol klaszikus írók elvei már tömördek támadások után tetemes módosításokat szenvedtek. S így nem is volt alkalmunk — egyesek kivételével — azon termékeny logikai iskolán keresztül menni, melyet az angol írók tanulmányozása képez. Láng képviselő ur könyve e hiányon segít; s a nagy J. St. Mill könyve fölött, — kit szerző mestere gyanánt tisztel, — azon elővitázhatlan előnye van, hogy a bevezetett közgazdasági elveket saját állami életünkből vett példákkal világosítja meg, s teszi előttünk értékesekké. Ismerkedjünk meg tehát e könyvvel közelebbről.

A közgazdaság elmélete, mondja szerző, a javak termelésére, forgalmára és megoszlására vonatkozó ismeretek rendszeres előadása. S ezen hármas kategoriába sorozva adja elő a gazdasági élet elméleti igazságait. Ehhez képest nem terjeszkedik ki a tudomány alapelveinek azon módosulására, melyek az állam és társadalom ingerentiaja által azokban támadnak. Mindezen módosításokat az elméleti törvényekben, más szóval az állam feladatát a közgazdaság terén, ismertetve és bírálva fennálló intézményeinket és törvényeinket, utalva azok jó és rossz oldalára és kijelölve a módokat, melyeket közgazdasági helyzetünk javítására követnünk kell; mindezeket egy másik tanulmányban fogja előadni szerző, melynek czime: „Közgazdasági Politika“ lesz. Ha hozzáadjuk még ehhez, hogy e tanulmány harmadik része a „Pénzügy“-et fogja tárgyalni, akkor elmondottuk, hogy e szerző az összes (állami és társadalmi) gazdasági jelenségek törvényeinek megismertetését tűzte ki magának célul.

Azt hisszük, hogy e hármas beosztást, ugyszinte a közgazdaságtan rendszerét nem merithette szerző az angol tudományból. Tudtunkra ezen osztályozás ott nem létezik. Azt azonban készsége-

sen megengedjük, hogy ilynemű osztályozást az angol írók szelleme és felfogása is megtűr. Maga az elméletre és politikára való felosztás inkább hasonlít a német Rau és Wirth osztályozásához. Annyi tény, hogy e rendszer nagyobb elterjedésre nem tett szert, és sokat lehetne arról beszélni, hogy egyáltalában helyes-e vagy nem?

Térjünk vissza azonban könyvünkhöz.

Nem áztatjuk magunkat azon reménységgel, hogy csak megközelítő tájékoztatást is nyujtsunk könyvünkről. Nem is az a célunk. Csupán fel akarjuk hívni a közfigyelmet e tanulmány néhány érdekes részletére; az egésztől magáról ama benyomást akarjuk röviden elbeszélni, melyet e tanulmány reánk gyakorolt.

Mindenekelőtt teljes elismeréssel kell hogy adózzék a tudomány minden művelője a módszer iránt, melyet szerző a közgazdasági elméletek elemzésében követett. El módszer a tapasztalás alapján álló dedukció módszere. A könyvünkben feltalálható bizonyítások sikerültsége, az ott megállapított tantételeknek a konkrét kérdések megfejtésére való alkalmazhatósága, mindmegannyi ok, mely-nél fogva helyeselnünk kell e módszert, melynek a legtöbb érdeme van a közgazdasági jelenségek megmagyarázásában. S éppen azért teljesen igazolt szerző támadása a magát inductivnak nevező történeti és statisztikai módszer ellen, mely legnagyobb részben lemásolva a nagy mesterek tantételeit, tévesnek állítja azt a módszert, melylyel az általa is elfogadott igazságokat felderíté. Az a jó tanács, melyet szerzőnk ad a közgazdaságtan művelőinek, hogy kutatásaikban szorítkozzanak csak a gazdasági jelenségek analysisére, hogy ne akarjanak tudósabbaknak látszani más, mint a vagyoni-ra vonatkozó tüneményeknek a közgazdasági vizsgálódások közö keverésével, éppen jókor jött a magyar irodalomban. Nem tagadjuk, hogy a népjellem, a társadalom különböző fejlődési foka igen gyakran akadályozza a közgazdasági abstract törvények érvényesülését: de viszont követeljük, hogy elégedjenek meg azon módosult viszonyok megmagyarázásával, melyek többnyire valamely esetleges — történeti — körülmény beavatkozása folytán állottak be: és ne tagadjuk el az elméleti tantételek igazságát azért, mert relative nem valósultak meg úgy, mint megvalósultak volna az elméletileg felvett viszonyok között. Ha a tudomány lemond azon jogáról, hogy meghatározza azon feltételeket, melyek mellett felállított elvei haté-

konyak, akkor fel kell hagynia a reménnyel, hogy valaha valószínű szabályokat szolgáltatson a gazdálkodó egyén és társadalom számára. A positivismus helyesen teszi, hogy körülírja az emberi szellem által megfejthető jelenségek körét, de ezen körön belől nem szabad kétségbe vonni az értelem tekintélyét, mert ha ez nem, akkor — kérдем — mi a vezére az embernek cselekvősége közben? A relativismusban nagy pessimismus rejlik. Szinte emlékeztet a görögök sophistáira, kik szintén a relativismus alapján állottak és tanítottak, csak hogy ők azt minden egyénre nézve megengedték.

Meg lehet, hogy helytelenül fogom fel részemről a relativismust lényegében, de az elkerülhetlen a zavaros fogalmakkal szemben. Tény, hogy igen tekintélyes nemet relativisticus írók rendszerében merőben ellentétes nézetekkel találkozunk, úgy hogy szinte hajlandó az ember a relativismust olyasvalaminek tekinteni, a mi mindennek abszolút becsét tagadván, mindent egyformán abszolút becsesnek tart.

Kissé sokáig időztünk e kérdésnél. Principiis obsta. Ugy hiszszük, hogy könyvünk minden olvasóját épügy gondolkozóba fogja ejteni, mint bennünket. Ha úgy fog lenni, a könyv érdeme, s nem büne lesz az. Egy jó könyvvel úgy van az ember, mint egy műkincesekben gazdag képtárral; az első termék annyira lekötik figyelmét, hogy csak futólag tekinthet be a többiekbe. A következő fejezet a közgazdasági elmélet történetét adja.

Nem a szokásos irodalomtörténet ez, hanem a közgazdasági eszmék fejlődési története. Csak a legjelesebb írókkal találkozunk e történetben, a kik befolyást gyakoroltak az eszmék fejlődésére. Nem olvastuk még sehol ily rövid és találó elemzését a mercantilismusnak, a physiocratismusnak és a modern közgazdaság elméleteinek. Adam Smith-el aránylag legrövidebben bánt el a szerző, de bőven kárpótol bennünket később az egyes jelenségek előadásánál, a nagy mester eszméinek részletezésével. Ugyszinte megérdemelte volna a magyar irodalom is, hogy vele tüzetesebben foglalkozzanak.

A javak termeléséről írott fejezetben előadatnak mindazon elemi fogalmak, melyek a termelés complex fogalmában foglaltatnak. Mindenekelőtt megállapittatik a szükséglet fogalma, mint alapvető fogalma a közgazdaság egész rendszerének. Szükséglet nélkül nincs gazdálkodás. A szükségletek nagysága és a szükség-

érzet intenzitása egyenes arányban állanak az ember gazdálkodó tevékenységével, a melynek célja a szükségletek kielégítése, más szóval a megfelelő hasznosságok előállítása. Az ember szükség-érzete egy bizonyos hasznosság irányában nem kielégíthetlen; s viszont egy és ugyanazon hasznosság iránt mások is éreznek szükségletet, miből következik, hogy egyiknek feleslege támad abból, mire a másiknak szüksége van. Feltéve, hogy az emberek közösségben élnek, ez a körülmény a cserére vezet. A cserében képződik ki a javak értéke, mert az érték, könyvünk meghatározása szerint „valamely hasznosságnak azon sajátága, melynél fogva cserébe érte más hasznosságot is lehet kapni.”

Mindezen és a többi alapfogalmakat szerző nemcsak elméletileg fejti ki, de ugyszólván minden ponton alkalmat vesz magának, hogy azok gyakorlati értékét kiemelve. A hasznosság és érték fogalmainak elemzésénél figyelmeztet azon fontos körülményre, hogy az egyesek gazdaságában a javak értéke játsza a főszerepet, míg a nemzetek gazdaságában a javak hasznossága a mérvadó. Nem terjeszkedhetünk ki minden egyes részletre, bár szeretnők megmutatni, miként rombolja le szerző egyenként a jószágról és vagyonról, a pénzről és tőkéről alkotott hibás nézeteket, mert sietnünk kell felhívni a figyelmet azon talpraesett fejtegetésekre, melyeket szerző a termékenység és terméketlenség sokat vitatott kérdései tisztába hozatalának szentel. Terjedelmesen czáfolja meg az egyes írók tévedéseit, s szembetűnő kedvteléssel mutatja ki azon chronikus félreértéseket, melyeket a productivitás kérdésében egyik író a másiktól gondolkozás nélkül kölcsön vett.

Ezen alapfogalmak kifejtése után a termelés tényezőiről való tannal ismerteti meg szerző. A természetnek a termelésben való részvétele, a föld és erőinek csökkenő termékenysége után, a tőke szerepe, fogalma és elemei következnek. A tőke az újabb termelésre megtakarított termék. S a mi a termeléshez szükséges, az a feldolgozandó nyers anyag; az átalakító és feldolgozó emberi munka táplálására szükséges élelem és a munkát segítő eszközök.

Anyag, eszköz és élelem képezi tehát a tőke három elemét. Beláthatja az olvasó, hogy a tőkék sokfélesége közt szerző mutatott rá először irodalmunkban azon irányadó kategoriákra, melyekbe a tőkék csoportosíthatók. De ezen osztályozásnak nemcsak ez az ér-

deme. Az anyagnak, élelemnek és eszközöknek, mindeniknek meg van a magok saját, még pedig ellentétes jellemök, a miről nem szabad megfeledkezni. A tőke szerepéről szólva, kimutatja szerző, St. Mill nézeteit fogadva el, hogy a termelés mennyiségét nem a kereslet, illetőleg a fogyasztás határozza meg, hanem a fogyasztástól elvont és közvetlenül termelésre szánt tőkék mennyisége. A kereslet csak irányt adhat a termelésnek.

S ha már ily nagy szerepe van a tőkék felhamozódásának a termelésre, nem érdekes-e tudnunk, hogy melyek azon tényezők, melyektől a tőke keletkezése és szaporodása függ? Minden tőke a takarékosság eredménye. Jól megjegyezzük ezt Magyarországon. A takarékosság eredménye pedig függ: először a termelés tiszta hozadékának nagyságától; másodsor a takarító ösztön erejétől. A takarékosági ösztönnek hatalmas élesztője a rendezett jogi állapot, s a társadalom értelmi fejlettsége, mely számítólág tekint a jövőbe, s nem csupán a jelennek él, mely belátja és érzi a vagyonnak mindinkább gyarapodó társadalmi fontosságát.

A termelés harmadik tényezőjéről a munkáról szólva, fejtegeti szerző azon feltételeket, melyektől a munka sikere függ. Sajátságos, hogy a munka sikerességének feltételei épen azok, melyeket a munkás érdekek prophétái elkárhoztatnak, t. i. a szabadság és az egyéni tulajdon. Ott a hol a szabadság és az egyéni tulajdon társadalmi és állami intézmények által védetnek, hol mindenki szabadon választhatja azon foglalkozást, melyet magára nézve legelőnyösebbnek tart, ott kifejlődik azon élettelmes állapot, melyet tudományunk versenynek nevez. A mi a művészetnek az izlés, az erkölcsiségnek a lelkiismeret, a társadalmi életnek a jog: az a gazdasági életnek a verseny — szabályozója és energiája egyszerre. — A verseny mellett válik lehetővé a termelés különfélesége, mellette válik gyümölcsözővé a munka megosztás, mely lényegében nem egyéb, mint a homogén erők egyesítése.

A munka-megosztás teszi gyorsabbá, jobbá és olcsóbbá a termelést. Az elsőt — mondja szerző — főleg az ügyesség által elért szaporodásnak, a másodikat főleg a megfelelő alkalmazásnak, a harmadikat az idő és anyagkimélésnek köszönhetjük. A munka-megosztás eredménye a termelés mai roppant kiterjedése, de melynek mindenha meg lesz a maga korlátja, a piac nagyságában,

mely korlát áthágása nem marad büntetés nélkül. A munkamegosztás tovább terjesztése az emberiség haladásának folyamán, a gazdasági haladás oly fényes jövőjét teremtheti meg, melynek elérhető határát ma még sejteni is alig lehet.

Természetes, hogy a munkamegosztás eredményesen a nagy termelésben alkalmazható. A nagy termelés a jövő termelésének iránya. S midőn vele — a nagy tőkével — a kis tőke versenyezni akar, maga is nagy tőkévé kell hogy legyen, a mi a társulás által történik. Bizonyos téren nem versenyezhet a társulás az egyéni nagy tőkével, de a nagy tőkével nagy kockázattal járó vállalatok a társulás által válnak lehetővé.

Nagyon helyén van, hogy midőn a munkával, mint a termelés egyik tényezőjével foglalkozik, felveti szerző a munka szaporíthatóságának kérdését, a mi összefügg a népesedés kérdésével, a Malthus-féle törvény vizsgálatával. A ki e sokszor félreértett és megtámadott író nézeteiről világos fogalmat akar szerezni magának, annak merjük ajánlani könyvünk illető fejezeteit. Az elismerés mellett azonban nem árrott volna figyelmeztetni Malthus némely tévedésére, melybe e nagy író kora tudományos apparátusának hiányosságánál fogva elkerülhetlenül esett, de melyet a fejlődöttebb tudomány azóta megigazított.

Szerző a termelés körén belül tárgyalja a fogyasztás kérdését és nem szentel neki több tért, mint a mennyit gazdasági fontossága épen megkíván. Fejtegeti azt a hatást, melyet a fogyasztásra gyakorol. Egymást érik a találó megjegyzések a mi hazai viszonyainkra. S e megjegyzéseknek nem tudjuk őszinteségét vagy alaposágát emeljük-e ki inkább.

II. Elérkeztünk a javak forgalmáról szóló második részéhez könyvünknek. Ez a legterjedelmesebb szakasza a könyvnek. De benne a közgazdaság legvitálisabb, legsubtilisabb kérdései tárgyaltnak. Minthogy e kérdésekkel a magyar olvasó már a „Nemzetgazdasági Szemle“ az idei két első füzetéből megismerkedett, emlékeztetésül csak a főbb kérdések megérintésére szorítkozunk.

Az a nagy és sokszor kalandos utazás, melyet a fogyasztásra szánt jószág a termelőtől a fogyasztóig tesz, s e processusban felmerült tünemények összesége teszi együtt a forgalmat. A forgalom a cserélők megegyezése folytán indul meg, s a szállítással éri végét. — De mennyi szeme van annak a láncznak, melynek kezdő

és végpontját megjelöltük! A forgalomban képződik ki az érték, a maga complicált törvényeivel, jelenségeivel; hisz annak, mi forgalomba jön, értékesnek is kell lenni. Szerző behatóan foglalkozik az érték és ár képződésével. Mik az érték forgalmának alkotó elemei? a kínálat és kereslet törvényei, a termelési költségeknek az érték képződésre gyakorolt befolyása; a piaczi érték törvényei: az értéktörvények működése az őstermékek, gabona, bányatermelés és az ipari cikkek természetes és piaczi értékének kiképződésében: mind oly kérdések, melyek nálunk szokatlan alaposságu tanulmány tárgyává tettettek a „Közgazdaság Elmélete“ szerzője által.

Külön fejezetek szólnak a pénz és hitel elméletéről, végre a nemzetközi cseréről. E kitünő fejezetben szerző nemcsak megvédelmezi a szabadkereskedelmi tanokat a védvamosok támadásai ellen, de maga is támadást intézve, kimutatja a kereskedelmi mérlegről alkotott elmélet hiábavalóságát, s helyébe a nemzetközi csere egyensúlyának elméletét állítja fel. Jól esik látnunk, hogy az így elméletileg megállapított tételek mily meglepő (és részben megnyugtató) világosságot vetnek hazánk lefolyt gazdasági életének egyes rejtélyeseknek tartott jelenségeire.

III. A termelés gyümölcseiben azon tényezőknek kell részesülniök, melyek a termelésben résztvettek. Mi illeti a termelés összes eredményéből — a nemzet jövedelméből — a munkát, tőkét és földet, nagyon fontos kérdése a közgazdaság elméletének; más szóval, mily mértékben oszlik meg a nemzet jövedelme a munkabér, tőkekamat és földjáradék közt: ez a kérdés képezi könyvünk harmadik és utolsó részének vagyis a javak megoszlásáról szóló értekezésnek a tárgyát. — De megtörténik a termelésben, hogy a munkabér és tőkekamat egy és ugyanazon személy javára esnek; s midőn így tőke és munka egy személyben egyesülve vesznek részt a productióban: előáll a tőkenyereség (profit). A tőkenyereség vizsgálatánál olyan jelenségekre akadunk, melyeket a tőkekamat és munkabérre nézve felállított törvényekből tökéletesen megmagyarázni nem lehet. Ezen körülmény az oka, hogy szerző külön tanulmány tárgyává tette a tőkenyereséget, elsőbbséget adva neki a kamat felett. Valóban a tőkenyereségnek csak egy része az, melyet a tőke tulajdonosa a vállalkozótól kap azért, mert tőkéje használatát neki átengedte.

A nélkül, hogy szerző fejtegetéseit pontról-pontra figyelem-

mel kísérnök, legyen szabad eszme-menetének irányát vázolnunk. — A munkabérről szólva, szerző úgy határozza meg a munkabért, hogy az a munka értéke. A munka értéke azon hányad, melyet a munkabér a munka segélyével előállított jószágból képez, vagy még helyesebben a munkabér fejében kapható javak, az azok értékével megszerezhető élvezet. Látni való, hogy a fogalom meghatározásánál tisztázva van az a látszólagos zavar, melyet a pénz közbejátszása előidéz. A munkabér szabad egyesség eredménye; csak hogy a munkást egyességre hajtja a munka fejében nyerhető jutalom, és a félelem, hogy munkabér nélkül szükségleteit ki nem elégíthetné. Nem részletezzük azon tényezők szereplésének fejtegetését, melyek a munkabért meghatározzák, csupán felemlítjük még, hogy azon stereotyp tételt, melynél mélyebbre igen sok közgazda nem bocsátkozik a jelenségekbe, hogy a munkabér a kínálat és kereslet mérvétől függ, e könyvben nemesak megmagyarázva, de megigazítva is látjuk.

A tőkenyereségről általában már egyszer megemlékeztünk. Szerző szerint a tőkenyereség a nemzetjövedelem azon része, mely az anyagra, eszközre és munkabérre kiadott költség levonása után még fennmarad. S minő jogczimen követelhetjük a jövedelemből a tőkenyereséget? A takarékoság, felügyelet és kockázat alapján, mely három tényező jutalma a tőkenyereség. — Mellőzzük azon beható fejtegetéseket, melyek a tőkenyereség és kamat viszonyát, s e kettő valószínű jövőjét a gazdaság fejlődés folyamán megvilágosítják, hogy egy pár sorunk még jusson a földjáradék elméletének is.

Miután kifejtette volna szerző a physiocratáknak, s Adam Smith-nek a földjáradékra vonatkozó nézeteiket, Ricardo genialis elméletének, s őt követő tanítványai Mill és Cairnes vizsgálódásainak előadásába fog. Nincs közgazda, a ki Ricardo nevét ne ismerné, de kevesen vannak, a kik megértették. Ez elmélet minket, mint földmivelő népet különösen érdekel; épen azért szerző bőven és világosan tájékoztat bennünket róla. S még inkább megkönnyíti a dolgot ez elmélet megértésében az a polemia, melyet könyvünk Carey egyidőben nálunk is divatba jött okoskodásai és elmélete ellen folytat, s az a deductio, melyet a gazdasági fejlődésnek a földjáradékra gyakorlandó hatásáról könyve végén ad.

E könyv lapjain csak nagyon ritkán találkozunk a közgazda-

ság azon sötét pontjával, melyet socialismusnak neveztek el. Kétségtelen, hogy a socialismus terjedésének egyik oka gazdasági bajokban keresendő. De vajjon a gazdasági törvényeket kell érte okulnunk? S nem inkább azt, hogy a társadalom és közgazdaság jelenlegi egyoldalú fejlődése mellett azon gazdasági törvények nem érvényesülhetnek teljesen? A könyvből, melyet ez alkalommal bemutatni szerencsénk van, azon nagy tanulság szerezhető, hogy a mennyiben e bajoknak gazdasági okuk is van, azt orvosolhatja és orvosolni fogja a gazdasági élet fejlődése; s a károkat, melyeket koronként téves elméletek és félszeg rendszabályok — nem tagadhatjuk — okoztak, helyre fogják ütni az egészséges elmélet és annak utmutatása mellett bölcsőbb rendszabályok. Nekünk magyaroknak minden esetre megvan azon előnyünk, hogy haszunkra fordíthatjuk azon tanulságokat, melyeket fejlettebb népek tapasztalata nyújt. S midőn csalódások és botlások árán bár, de észre fogjuk venni a közgazdasági törvények érvényesülését: akkor nem lesz okunk Proudhonne-nal azt mondani, hogy a közgazdaságtan a nyomor philosophiája.

Irodalmunk mai viszonyai közt talán ki kell emelnünk szerzőnek azon ritka érdemét, hogy könyvét világosan, s a mi még ritkább, magyarul jól írta meg.

Ezekben számot adva röviden a könyvünk tartalmáról, ha visszatekintünk arra, nem találunk rá okot, hogy ismertetésünk kezdetén anticipált elismerésünket visszavonjuk. A könyv „Előszavára” azonban némi megjegyzéseink vannak. Két tévedést kell constataálnunk. Szerző ugyanis azt állítja, hogy hazánkban ma „alig látjuk mások befolyását, mint majdnem egyedül az újabb német socialpolitikusok és kathedra-socialisták hatását.” Minthogy ezen állítás épen nincs valami nagy határozottsággal kimondva, azért bővebb czáfolatába nem is bocsátkozunk; megjegyezzük azonban, hogy közgazdasági íróink közt kathedra-socialistát egyet sem találunk, social-politikusnak pedig mai napság mindenki mondható. A sociologiai kérdések eminens érdekekkel bírnak napjainkban. Én azt hiszem, hogy tévedés az is, hogy Roscher és Stein voltak azon írók, kik után a magyar közgazdasági tudomány régebben indult, mielőtt a socialpolitikusok és kathedra-socialisták lábra kaptak volna, Roscher az igaz méltánylásban részesült nálunk; de meg is bíralták őt, s tudtomra egy tanítványa sincs nálunk,

a ki feltétlenül esküdnék a mester szavára. Stein szóba se jöhet. Az ő közgazdasági felfogása még csak ismertetőre sem talált a magyar irodalomban, követőre annál kevésbbé. y.

Magyar üzletkönyv. Irta *Mudrony Pál*. Budapest, Buschmann 1881. Szerző tulajdona. 226 l. Ára 1 frt 20 kr.

Magyar „Compass“-unk már több év óta rendszeresen megjelenik s áruforgalmi statistikánk kimutatásai is rendszeresítették, egészben véve azonban igen csekély ama kézi-könyvek száma, melyek a magyar üzletembert tájékoztatni képesek, s a lapok utasításain kívül a magyar iparos s kereskedő kénytelen gyakorlati tapasztalatait német művek tanulmányozása által egészíteni ki. Ily körülmények közt nyereségnek tarthatunk minden komolyabb kísérletet, mely e hiányon segíteni akar s bizonynyal ilyennek tekinthetjük a „Hon“ nemzetgazdasági rovata vezetőjének, Mudrony Pálnak fentczimzett munkáját, melynek czélja volt „a magyar közönség üzleti látkörét kitágítani, az üzlet nagy fontosságát kimutatni, gazdagító hatását az egyesek és a nemzetek életében feltüntetni, hazánk és a külföld életét megismertetni, a fontosabb teendőket megjelölni, s a magyar üzleti szellemet és kedvet felébresztetni.“

Szerző ez általános jelző szavai után azt kellene hinnünk, hogy a mű első sorban elméleti dolgozat. Korántsem. Az üzlet multja (de csak a középkor végéig) oly általánosan ismert vonásokkal van 7 lapon rajzolva, hogy azt tulajdonkép számba is alig vehetjük, s a mű többi része tulajdonkép kereskedelmi földrajz, melyben az egyes országok nemzetgazdasági viszonyai vannak általában, leginkább statistikai adatokkal ismertetve, s azután az egyes nevezetesebb üzlettelepeknél felsorolva a fő üzletágak s ezenkívül csak a népesség. Egyedül Magyarország az, hol szerző kivételt tesz, s az említett adatokon kívül még a hitelintézetekre is kiterjed, a nevezetesebb ipartelepek leírását hozza, s egyes nagyobb pénzintézetek szabályzataiból s eljárásából a szükséges adatokat közli. Hogy végre Európán kívül csak az északamerikai Egyesült Államokra terjeszkedik ki, azt csak azért említjük fel, hogy a mű terjedelmét s irányát még világosabbá tegyük.

Mudrony művének adatai pontosan s lelkiismeretesen vannak összegyűjtve, mind a népességre, mind a termelési s üzleti statisti-

kára vonatkozó számok nem könyvekből s táblázatokból vannak kiírva, hanem a szakközlönyökből fáradsággal összegyűjtve. El kell ismernünk még azt is, hogy a külföldi üzlethelyekre nézve pontosan tudta kiválogatni a legjelentékenyebb dolgokat, az osztrák s dél-dunai tartományokra általában kellő gondot fordít s a magyar kivitel tárgyait e helyre legalább általánosságban jelzi. Hogy hazánkban az egyes községekben a nagyobb gyárosokat s kereskedőket, továbbá a hírlapokat különösen megemlíti, elismerésre méltó, habár nézetünk szerint optimista felfogás még az, hogy nálunk a hírlapoknak (egy pár fővárosit kivéve) oly kiváló üzleti jelentősége volna.

Mindez azonban nem gátolja meg nézetünk kimondását, hogy a mű jelenleg még üzletkönyv gyanánt alig tekintendő. Igen sok lényeges dolog maradt ki belőle, melyekre az üzletvilág embereinek némely statisztikai adatoknál (p. népesség) nagyobb szüksége volna. Ilyenek, hogy csak egy pár példát említsünk fel, a főbb közlekedési vonalak ismertetése, azok tarifájával, a vámszabályok általános közlése, egyszerű táblázat a pénznemekről, a nevezetesebb értékpapirokról stb. A magyar üzleti czégek csoportos uton való felsorolása is sokkal hiányosabb, mint kellett volna lenni, 174 czége közt csaknem minden ágban hiányzanak a legnevezetesebbek, habár azok összeállítása aránylag könnyű munka is lett volna.

Üzletkönyvre azonban mindenesetre szükségünk van, s a fentebbi hiányokat inkább csak azért soroltuk fel, hogy szerzőt figyelmeztessük műve további évfolyamának tapintatos kiegészítésére. Ha gondosan gyűjti s kiegészíti évről-évre ez adatokat, a vállalat megindításával igen hasznos szolgálatot tesz kereskedelmünknek, s művének gyakorlati jelentősége is lehet.

—r.—

Oroszország bevételei a vámokból az 1870—1879. években. (A „Russische Revue“ után.)

Oroszország bevételei a vámokból az 1870—1879-ig, tíz év alatt jelentékenyen emelkedtek. Az európai határon átmenő kereskedelemről befolyt:

Év,	Vám- jövedelem,	Esetleges bevételek,	Különös bevételek,	Összesen
	m i l l i ó r u b e l e k b e n.			
1870	39·46,	0·63,	0·32,	40·42
				10*

Év,	Vám- jövedelem,	Esetleges bevételek,	Különös bevételek,	Összesen
	millió	rubel	ben.	
1871	46·93,	0·69,	0·30,	47·92
1872	51·85,	0·68,	0·29,	52·84
1873	51·97,	0·73,	0·28,	52·99
1874	54·53,	0·72,	0·29,	55·56
1875	60·90,	0·88,	0·30,	62·09
1876	65·80,	0·92,	0·34,	67·06
1877	érecz 28·63,	—	—	28·63
	papír 1·52,	0·61,	0·13,	2·27
1878	érecz 53·06,	—	—	53·06
	papír 3·00,	0·81,	0·23,	4·05
1879	érecz 58·47,	—	—	58·47
	papír 0·79,	0·85,	0·05,	1·70

Az arany-vám behozataláig (1877. évi január 1.) folytonosan a vámbevételek állandó emelkedésével találkozunk. Az 1876-iki, azaz a vám-arányban való szedéséről kibocsátott törvény hatályba lépte előtti, utolsó évben mutatkozó jelentékeny gyarapodást azon körülmény magyarázza meg, hogy az 1876. év utolsó hónapjaiban a vám-köteles áruk bevitelét a lehetőség szerint növelték, hogy a vám-emelést megelőzzék. Ennek természetes következménye az lett, hogy a következő évben a felhalmozott készletek elfogyásáig a vám-köteles áruk bevitele tetemesen alább szállott. A vámemelésben rejlő azon törekvésen, mely törekvés a papírrubel tovább tartó esése, s ezáltal a külföldi cikkek árának a belföldön való emelkedése által még erősbödött, t. i. hogy a bevétel korlátoztassék, a növekedett kereslet nagyban és egészben győzedelmeskedett, a mennyiben a vámbevételek már 1878-ban érczben 53·06, papírban 4·05 millió rubelnyi magasságot értek el, 1879. évben pedig érczben 56·97, papírban 1·70 millió rubelnyit; tehát tényleg túlhaladták az 1876. évi bevételeket.

Áttérünk most a vámköteles áruk főcsoportjaira. Az élelmi szerekre vetett vám tett :

Év,	általában,	thea,	italok,	só,	gyümölcs,	dohány,	cukor
		millió	rubel	ben.			
1870	19·13,	8·38,	3·40,	3·25,	1·13,	1·05,	0·07
1871	22·75,	10·66,	3·86,	3·46,	1·42,	1·15,	0·01

Év,	általában,	thea,	italok,	só,	gyümölcs,	dohány,	czukor
m i l l i ó r u b e l e k b e n.							
1872	26·56,	12·20,	4·40,	3·20,	1·73,	1·32,	1·26
1873	25·96,	11·18,	4·57,	4·66,	1·60,	1·32,	0·30
1874	25·76,	11·15,	3·82,	4·59,	1·49,	1·34,	0·82
1875	29·72,	12·24,	4·07,	4·50,	1·57,	1·42,	3·28
1876	35·62,	14·53,	6·06,	6·61,	2·06,	2·67,	1·08
1877	11·78,	5·75,	1·08,	2·35,	0·73,	0·47,	0·001
1878	22·81,	11·42,	2·62,	3·83,	1·32,	1·23,	0·001
1879	25·76,	13·18,	3·21,	3·80,	1·45,	1·60,	0·001

A tápszerek között a tea adja a legnagyobb vámhozadékot; az e cikkből befolyó bevételek évről-évre szemmel láthatólag növekednek. Csak az 1877. év tüntet föl csökkenést — az arany-vám behozatala következtében — e cikk vámjövödelmében is, úgy mint a többiében. Az itt tekintetbe jövő áruk között az italok azok (s részben a czukor is), melyek az arany-vám következtében a hanyatlást a bevételben teljesen ki nem kerülhették; az utolsó két évben az italokra vetett vámjövödelemből ugyanis 2·62, illetőleg 3·21 millió rubel folyt be; ily alacsony tételt pedig az arany-vám behozatala előtti tíz év körül egyik se mutatott fel.

A nyers anyagok és félgyártmányokra vetett vámjövödelmek tettek :

Év,	általában,	gyapju,	gyapot- fonal.	feldolgo- zatlan	világító ércsek,	festékek,	vegyészi szerek,	olaj
m i l l i ó r u b e l e k b e n.								
1870	7·93,	1·02,	0·71,	1·29,	0·79,	0·78,	0·44,	2·03
1871	9·58,	1·05,	0·90,	1·73,	0·94,	0·90,	0·54,	2·41
1872	9·75,	0·86,	1·09,	1·41,	0·99,	0·99,	0·57,	9·59
1873	11·06,	0·88,	1·13,	2·54,	1·44,	0·78,	0·67,	2·36
1874	12·64,	1·07,	1·21,	3·44,	1·39,	0·93,	0·76,	2·55
1875	12·96,	1·20,	1·31,	2·60,	1·46,	1·07,	0·80,	2·95
1876	14·08,	0·93,	1·22,	4·21,	1·47,	0·87,	0·81,	3·01
1877	10·67,	0·74,	0·57,	4·77,	0·94,	0·65,	0·53,	1·55
1878	19·59,	1·69,	1·81,	9·08,	1·10,	0·96,	0·89,	2·40
1879	19·69,	1·67,	3·04,	5·37,	0·94,	1·09,	0·94,	2·64

Nagyon jelentékeny a vámbevételek emelkedése a feldolgozatlan érczekből és a világító olajból. Ez utóbbi cikk tekintetében megjegyzendő mégis, hogy az utolsó évben a vámjövödelmek apad-

tak. A belföldi termény már eredménynyel versenyez a külföldi behozatallal.

A nyers gyapot, mely az 1879-ig évig vámmentesen vitetett be, az utolsó évben 2·20 millió rubel vámhozadékot szolgáltatott.

A gyártmányok után fizetett vámbevétel volt :

Év,	általában,	érczárak,	vászon,	selyem,	gyapju,	gyapot
m i l l i ó r u b e l e k b e n.						
1870	11·35,	1·65,	0·96,	1·25,	2·66,	1·50
1871	13·79,	1·94,	1·32,	1·62,	3·14,	1·64
1872	15·41,	2·24,	1·04,	1·91,	3·29,	1·85
1873	14·82,	2·34,	1·06,	1·70,	3·05,	1·64
1874	15·91,	2·51,	1·12,	1·65,	3·51,	1·61
1875	17·48,	2·73,	1·18,	1·79,	3·73,	1·58
1876	15·32,	2·74,	1·11,	1·51,	3·35,	1·39
1877	7·01,	1·76,	0·55,	0·44,	1·15,	0·05
1878	12·94,	2·65,	0·98,	0·78,	2·26,	1·01
1879	13·14,	2·20,	1·07,	0·76,	2·63,	1·31

A vám-aranyban való szedésében rejlő vámemelés, ugyszintén az orosz valutának esése, az utóbbi években igen jelentékeny védelmet nyújtott a belföldi iparnak. Az iparos tevékenység oly lendületet vett, hogy most a gyártmányok bevitelét korlátozni lehetett. A gyártmányokból befolyó vámbevétel ehhez képest az utolsó években jelentékenyen csökkent. Mig a vámbevétel az utolsó két évben alacsonyabb volt, mint a tized többi éveiben az arany-vám behozatala előtt, addig azt találjuk, hogy a táblázatban egyenként kitüntetett áruk közül az érczárak az utolsó két évben körülbelül annyi vámjövédelmet mutattak fel (aranyban), mint az arany-vám behozatala előtti utolsó években. Jelentékenyen hanyatlottak ellenben a gyapotra, gyapjura és selyemre vetett vámok bevételei.

A vámbevételek tettek az ázsiai határon átmenő kereskedelemben :

Év,	vámbevétel,	esetleges bevétel,	összes bevétel
m i l l i ó r u b e l e k b e n.			
1870	3·11,	0·001,	3,119.591
1871	1·81,	0·05,	2,858.914
1872	3·27,	0·04,	3,323.891
1873	3·58,	0·06,	3,647.465

Év,	vámbevétel,	esetleges bevétel,	összes bevétel
m i l l i ó r u b e l e k b e n.			
1874	3·41,	0·04,	3,464.939
1875	3·11,	0·05,	3,167.602
1876	3·56,	0·04,	3,607.355
1877	éreczben	2 28,	—
	papirban	0·08,	0·01.
1878	éreczben	3·31,	—
	papirban	0·002,	0·04,
1879	éreczben	3·58,	—
	papirban	0·02,	0·06,

Elhagyjuk az egyes bevételek táblázatos feltüntetését, mint-hogy azok csak egészen jelentéktelen összegeket mutatnak, alig néhány ezer rubelt a legnagyobb jövedelmű években.

A főbb kategóriákra való osztályozás a következő :

Év.	tápszerek,	nyersanyagok és félgyártmányok	gyártmányok
m i l l i ó r u b e l e k b e n.			
1870	1·20,	0·09,	0·85
1871	1·68,	0·18,	0·91
1872	1·90,	0·13,	1·08
1873	2·43,	0·10,	0·84
1874	2·38,	0·11,	0·76
1875	2·19,	0·14,	0·63
1876	2·43,	0·11,	0·77
1877	1·98,	0·07,	0·11
1878	2·49,	0·22,	0·44
1879	2·69,	0·18,	0·14

Ezen anélkül is csekély bevételek sok áruczikkre oszlanak szét; jelentékeny vámbevételeket csak a thea ($1\frac{1}{2}$ — $2\frac{1}{2}$ millió rubel közt váltakozva) és a gyapotárak mutatnak fel, melyek az első években $\frac{1}{2}$ millió rubelnél több vámot hoztak be, de azután mindinkább vesztettek jelentőségüktől, úgy hogy az utolsó két esztendőben csak mintegy száz ezer rubelnyi vám folyt le e czikkekből.

M. L.

UJ KÖNYVEK.

- Behrend, J. F.** Lehrbuch des Handelsrechts. I. Band, 2. Lieferung. Berlin, 1881. Guttentag. 8°. p. 193—384. 3 M.
- Borain, J.** Les énormités du libre échange anglais. Bruxelles, 1881. 8°. 276 pp. 6 M.
- Dupuy, P.** La question sociale en France. Paris, 1881. 8°. XXIII. 550 pp. 6 Mark.
- Kraatz, E.** Die Geschichte der Steuer und die Reform derselben im Reich, Staat und Stadt. vom Standpunkte der Praxis. Kurz und verständlich für Jedermann. Liegnitz, 1881. Reisner. 8°. IV, 68 pp. 1 M. 50 dr.
- Lilienfeld, P. v.,** Gedanken über Socialwissenschaft der Zukunft. 5. Theil. A. u. d. T.: Die Religion, betrachtet vom Standpunkte der realgenetischen Socialwissenschaft oder Versuch einer natürlichen Theologie. Hamburg, 1881. Behre. 8°. XLVII, 592 pp. 10 M.
- Nazzari E.** Saggio di economia politica. Milano, 1881. 8°. 180 pp. 3 M. 60 dr.
- v. Böhm-Bawerk, Eug.** Rechte und Verhältnisse vom Standpunkte der volkswirtschaftlichen Güterlehre. Kritische Studie. Innsbruck, 1881. Wagner. 8°. IV, 154 pp. 2 M. 40 dr.
- Diaz Rocafull. A.** Legislacion forestal. Recopilacion de las Leyes, Decretos y demás disposiciones oficiales vigentes, relativas al ramo de montes. Leguida de un Judice general de todas las diciadas desde Diciembre de 1833 hasta el de 1880. Madrid. 1881. 4°. XXXII., 364, 144 pp. 16 M.
- Frantz Ost.** Die sociale Steuerreform als die conditio sine qua non, wenn der socialen Revolution vorgebeugt werden soll. Mainz, 1881. Kirchheim. 8°. VIII, 206 pp. 3 M.

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

V. ÉVFOLYAM.

1881.

OKTÓBER — DECZEMBER.

IV. FÜZET.

AZ AGIO INGADOZÁSÁNAK BEFOLYÁSA A HITELRE ÉS KAMATLÁBRA.

(HARMADIK, BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.)

A hitelnek kettős befolyása van a kereskedelmi forgalomra. Az egyik közvetlen, a másik közvetett. Közvetlen befolyása az, hogy a forgalom nagyságát mint önálló tényező határozza. Közvetett az, hogy a termelés mérvére hat ki, mely ismét a forgalom nagyságára bir befolyással. Hasonló viszonyok között a forgalom annál nagyobb, minél nagyobb a termelés, már csak azért is, mert a termelés a legtöbb esetben tulajdonkép reproductio, s így a reprodukálendő javak beszerzésével jár. Mindezen körülmények tehát, a melyek a hitelviszonyok javulását, illetve rosszabbodását okozzák, érintik a kereskedelmi forgalmat is kétszeresen. Kedvező hitelviszonyok mellett a vállalkozási kedv nagyobb, a termelés mennyiségileg növekszik, indirecte tehát a forgalom is nagyobbodik. A termelés egyik fontos tényezője a tőke. Minél kifejelettebbek a hitelviszonyok, annál könnyebben jut a rendelkezésre álló tőke a hasznosító munkás kéz kezeibe. Ugyancsak kedvező hitelviszonyok mellett a kereskedő kétszeres forgalmat mutathat fel, mert nincs saját tőkéjére utalva, de más tőkéjét is gyümölcsöztetheti üzletében. Kedvezőtlen hitelviszonyok lehetetlenné teszik a vállalkozást, közvetve kissebbítik a termelést és forgalmat is. Kedvezőtlen hitelviszonyok mellett a kereskedő saját erőire van utalva, kevesebb üzletet köt. A hitelnek alapja a bizalom, hogy a hitelt igénylő bizonyos idő leforgása után képes lett azt a tőkét, melyet hitelbe nyert, visszafizetni. A hiteltnyújtó teljes biztosítékot keres az iránt, hogy tőkéjét bizonyos idő múltán csonkítatlanul visszanyerje. Ez a bizalom ismét alapulhat vagy a hitelt igénylő vagyonán, vagy személyi képességei, és üzlete helyzetén, menetén stb. Amaz-azért képez-

heti a bizalom alapját, mert abból a hiteltnyújtó esetleg kielégítést szerezhet magának; az utóbbiak azért, mert biztosítékkal szolgálhatnak az iránt, hogy a hitelbe vett tőkét oly hasznosan képes gyümölcsöztetni, miszerint nemcsak a tőke állománya nem szenved csorbát, de sőt a tőke használatáért fizetni ígért ár is az elért haszonban fedezetét nyeri. Az üzleti hitel, mely bennünket itt érdekel, személyi és dologi hitel egyaránt, s mint ilyen függ a hiteltigénylő személyes tulajdonságaitól, az üzletre befolyással bíró viszonyoktól, s az egyén vagyoni viszonyaitól. A ki a hitelt nyújtja, történjék az árú avagy pénz formájában, azt keresi, várható-e, hogy az, ki a hitelt igénybe veszi, az idő leforgása után, midőn a visszafizetést teljesítendő lesz, képes is lesz fizetési ígérletét beváltani. Ha a viszonyok kedvezők, azaz olyanok, melyek közepette a hitelbe vett tőke gyümölcsöztethető lesz, például az árucikk eladható, a pénztőke kellőkép hasznosítható, a hiteltnyújtó megtalálta az alapot, melyre bizalmát a különben megbízható egyén iránt alapíthatja; ha e mellett az illető hitelt igénybevevő jó vagyoni viszonyok közt van: bizonyára nagyobb hitelt fog részére engedélyezni a hitelező. A hitelviszonyok e szerint kedvezők lesznek, ha a gazdasági viszonyok olyanok, melyek mellett a csekélyebb tőkével rendelkező üzletember iránt is egy aránylag nagyobb összeg hasznos gyümölcsöztetése iránt teljes bizalmunk lehet, azaz, ha a termelés és fogyasztásra egyáltalán kedvezők lévén a viszonyok, a forgalom élénk és terjedelmes, az üzlet merész vállalkozások nélkül is meghozza a biztos hasznot stb. Ugyanazon tényezők, melyek a kereskedelmi forgalomra kedvezőleg vagy kedvezőtlenül hatnak, kedvezőleg vagy kedvezőtlenül hatnak a hitelviszonyokra is. A forgalmi közeg és fizetési eszköz érték állandósága a hitelviszonyok kedvező vagy kedvezőtleniségére époly befolyásos tényező, mint a kereskedelmi forgalomra. A hitelező biztonsághoz akar lenni, hogy tőkét, vagy jobban mondva, azt a tőkét, annyit, a mennyit kölcsön adott, kapjon a határidő leteltével. Ez iránt biztonsághoz pedig csak úgy lehet, ha az a tőke csak annyi értéket képvisel, midőn visszanyeri, mint képviselt, midőn kölcsön adta. Papirvaluta mellett ez a biztonsága a hitelezőnek nincs meg, nem lehet meg. A papírpénz értéke óránként változhatik. Papirvaluta mellett a hitelezés époly kockázattal jár, mint minden más vállalkozás. Rendes viszonyok között nem ismert nyereséget hozhat, de másrészt oly

veszteséggel is járhat, melyet rendes valutával bíró országokban nem ismernek. Feltéve, hogy valaki 100,000 ezüst rubelre menő vagyonát 1857. ápril havában 5%-os állami kölcsön értékpapírokba fektette, ugyancsak az év deczember havában 110,000 ezüst rubel vagyonnal birt, tehát 10,000 rubelt nyert, míg 1866-ban a disagio hatalmas emelkedésével ugyanazon összeg csak 54,000 rubelt fémben képviselt, tehát 46,000 rubel veszteséget mutat. Ha valaki 1866. február havában 1000 frt értékű kávé adott el, s annak fizetését négy havi idő múlva kötötte ki, ugyanazon év június havában, midőn a tétel esedékessé lett, megkapta ugyan az 1000 frtot, de ez ép 40%-al ért kevesebbet, mint ért februárban, mert a valuta a négy hó alatt épen 40%-al rosszabbodott. Igaz, hogy ez rendkívüli nagy ingadozás, minőt az osztrák magyar valuta történetében is keveset találunk, de azért semmi esetre sem olyan, mely ismét vagy bármikor be nem állhatna. Azt lehet tehát egész általánosságban mondani, hogy a papirvaluta értékingadozása a hitelviszonyokra kedvezőtlenül hat.

Visszatérünk ismét a konkrét esetre, melyet a forgalomról általán szólva felhoztunk. Elmondtuk ott, hogy a hadsereg szállítói, élelmezői, a hadsereg felszereléseit előállító gyárosok a rendelések megszűntével a kezökben maradt pénzt, miután vállalatukban alkalmazni nem tudják, a takarékpénztárakba, bankokba stb. helyezik el. Említettük, hogy a bizalom annyira megingattatik, miszerint a vállalkozás ellankad, hogy nemcsak új vállalat nem indul, de a fennlévők is üzleti tőkéjüket leszállítják. Sok tőke folyósítva lesz, s jobb és biztosabb elhelyezés hiányában ugyancsak pénzügyintézetekbe jut. Ez nemcsak a nagy vállalatok, de kisebbekről, kereskedői üzletekről is elmondható. Még azok is, kik vagyonukat netán állampapírokba helyezték el, ezek árfolyamában beállott esés következtében tuladni igyekeznek ezeken, s biztosabb elhelyezést keresve, bankokba és pénzügyintézetekbe viszik tőkéjüket. Magok a munkások is, a mennyiben a munkaerő hiányában és a hadsereg felszerelése által közvetlenül vagy közvetve foglalkoztató és bőven fizető gyárosok részéről magasabb munkabért nyertek, s így maguknak netán félre is tehettek, megtakarított filléreiket sietnek a pénzügyintézetekbe vinni. De még a pénzügyintézet is kénytelen nem egy tételt felmondani, melyet a beállott viszonyok közepette talán elégségesen biztosítottak nem talál. A tőke tehát több oldalról a pénzügy-

tézetekbe tódul. A pénzüintézetekben megszaaporodik a tőkeállomány, tehát rendelkezésre álló tőke van elég, de nincsenek kedvező hitelviszonyok. A hirtelen beállott üzletpangás számos fizetésbeállítását okoz, a csődök száma nagy, a megbízhatlanság fokozódik, a fogyasztás drágul, a forgalom napról napra kisebb lesz. Hol itt a biztosíték, hogy a kölcsönvett tőke gyümölcsöztethető lesz. E viszonyok között a személyi hitel a minimumra reducáltatik, a zálogokra, értéktárgyakra történt kölcsönzések, az ingatlanokra vett kölcsönök száma és összege szaporodik; s az üzleti hitel megállapításánál a vagyoni viszonyok szigorú birálata, kiváló óvatosság és körültekintés foglal helyet. A kamatfizetésben pontatlanság, a törlesztéseknél észlelt roppant hátralék, a peres esetek számának nagy szaporodása eléggé indokolják ezt. Szóval minden átmenet nélkül a kedvezőtlen hitelviszonyok jelenségei állanak be. Daczára a rendelkezésre álló tőke nagyságának, daczára az olcsó kamatlábnak, a hitel drága, mert a helyzet a legnagyobb óvatosságot kívánja, s mert ez az óvatosság ismét a hitel minimumra való reducálását tanácsolja.

Ha a valuta értéke állandóbb és a viszonyok megbízhatóbbakká lettek, mint már fentebb említettük, a bizalom újra visszatér, a forgalom újra élénkül, s a hitelviszonyok is javulnak. A vállalkozás újra megindul, a tőke keresett lesz. A pénzüintézetek is engedékenyebbek és bőkezűbbek lesznek a hitel osztogatásában; egyrészt mert biznak a helyzet fokozatos javulásában, mert igen sok disponibilis tőkéjük van, s mert másrészt a megelőzött kedvezőtlen időköznek rossz üzleteredményét nagyobb üzletforgalom által helyrehozni törekszenek. E mellett a hátralékok pontosabb befizetése, a kamatfizetésben rendesség lesz észlelhető, oly jelenségek, melyek csak a helyzet javulását, jobb gazdasági viszonyokat jelezhetnek. Mi természetesebb, minthogy ily körülmények között a személyi hitel emelkedik, s ezzel az üzleti hitel is nagyobb lesz. A vállalkozás a kedvező hitelviszonyok mellett nagy mérvet ölt. Nemcsak a régi intézetek, de a kedvező kilátások mellett gombamódra keletkezett új hitelintézetek vetélkedve igyekeznek a hiteligénylőket kielégíteni. Ezt azonban csak bizonyos mértékig tehetik, s lesznek képesek tenni. Azok, kik előbb pénzüintézetekbe vitték tőkéjüket, avagy a vállalatokból kivonták, most ismét elhelyezik azokban. Az időközben megtakarított tőke sem jut a takarékpénztárba,

de vállalati részvények vételére fordittatik, vagy egyéb bő kama-
tozást ígérő elhelyezést keres. A vállalati részvények, de általán az
értékpapírok folytonos emelkedése nagy nyereséget helyez kilátás-
ba, minek folytán a disponibilis tőke nagy része értékpapírok vásár-
lására fordittatik. A mezőgazda beruházásokat tesz, a kereskedő
árúraktárát bőviti, a tőkepenzes a börzén játszik, a vállalkozó hite-
lének teljes kiaknázásával és erejének teljes odaadásával vállalato-
kat tervez és visz ki, a hivatalnok megtakarított tőkáját értékpá-
pirokba fekteti stb. Ki volna tehát, ki pénzét az aránylag csekély
jövedelmet nyújtó hitelintézetbe vinné? A betétek száma és ösz-
szege, tekintve a jobb, a tőkemegtakarításra kedvezőbb, és tőke-
gyűjtésre ösztönző viszonyokat, aránylag apad, a hitelt keresők
száma emelkedik. A hitelintézetek, bankok megfelelnek a még
ily viszonyok között is megtartandó óvatosságról, körültekintésről.
A helyzet változására senki sem számít. A váltóforgalom fokozó-
dik addig, míg a pénztárak készlete elfogyott. A tőkebőséget bizo-
nyos szükség váltja fel, olyan szükség, mely érezteti hatását előbb
az ujonnan keletkezett vállalatoknál, majd a régiéknél is, oly szük-
ség, mely végső kifejlésében aztán a krízisre vezet.

A papirvalutás országban tartósan kedvező hitelviszonyok-
ról, de általán kedvező és kedvezőtlen viszonyokról, abban az érte-
lemben, mint rendezett valuta mellett észlelhető, nem lehet szó.
Azok a hitelviszonyok, melyeket mi kedvezőtleneknek, épúgy mint
a melyeket kedvezőknek nevezünk, végletek; amazok tulke-
dvezőtlenek, emezek tulkedvezők. A tulszigorúság amott, mint tul-
bőkezőség emitt végletek. Amannak úgy mint emennek elmarad-
hatlan kísérője a válság. Ehhez járul, hogy az egyik véglettől a
másikig átmenet nincs.

Az agio ingadozásánál fogva a papirvalutás ország-
ban a valuta értékének rosszabbodásával, illetve javulá-
sával a tulkedvezőtlen és tulkedvező hitelviszonyok
rohamosan váltják egymást. A hitelviszonyok eme gya-
kori változása az egész közgazdaságot megreszkettető
válsággal van egybekötve.

Magyarországban létezett bank és hitelintézetek 1869—1878-
ig a keletkezési év szerint összeállítva:

É v	Az év végén fennállott intézetek száma	E számból esik, mint keletkezési évre :											
		1867	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877
1869	36	4	6	9	17	—	—	—	—	—	—	—	—
1870	50	4	6	9	17	14	—	—	—	—	—	—	—
1871	60	4	6	9	17	13	11	—	—	—	—	—	—
1872	102	4	6	9	17	13	10	43	—	—	—	—	—
1873*)	108	4	6	9	14	10	8	38	19	—	—	—	—
1874	100	4	5	8	13	9	7	34	18	2	—	—	—
1875	93	4	5	8	13	9	7	30	16	1	—	—	—
1876	96	4	5	8	11	9	6	30	16	1	—	6	—
1877	91	3	5	7	11	8	6	28	15	1	—	6	1
1878	86	3	5	5	10	8	6	27	14	1	—	6	1
*) 1873. máj. 1.	125	4	6	9	17	13	9	43	24	—	—	—	—

E táblázatból kitűnik, hogy Magyarországon a felvett időszakban a legtöbb bank és hitelintézet 1872-ben keletkezett, míg a legtöbb hitelintézet 1873. év május havában (125) létezett. A hitelintézetek száma 1869—1873-ig rohamosan emelkedik, úgy hogy 1873 végén háromszor annyi hitelintézet létezett, mint 1869-ben. 1873-tól 1878-ig a hitelintézetek száma kevesbedik, s legkevesebb van 1878-ban (86). Amaz időszakban tapasztalható szaporodás a kedvező, emebben észlelhető erős apadás a kedvezőtlen hitelviszonyoknak lehet csak kifolyása. A felvett időszak első része az agio esésével egyidejűleg beállott rohamos emelkedést mutat fel a gazdasági viszonyokban, míg emez az 1873-ban beállott gazdasági krízis kedvezőtlen hatásait tünteti fel.

Ausztriára vonatkozó adataink pontosabbak, annyiból, hogy hosszabb időszakra vonatkoznak.

É v	sz á m	E z e k k ö z ü l m e g s z ü n t						1876 végén fennállott
		1873	1873	1874	1875	1876	1876	
1816	1	—	—	—	—	—	—	1
1853	1	—	—	—	—	—	—	1
1855	1	—	—	—	—	—	—	1
1859	1	—	—	—	—	—	—	1
1862	1	—	—	—	—	—	—	1
1863	2	—	—	—	—	—	—	2
1864	4	—	—	—	—	1	1	3
1867	2	—	—	—	—	—	—	2
1868	7	1	—	—	1	2	4	3
1869	25	7	6	1	1	1	16	9
1870	6	—	1	—	—	—	1	5
1871	18	—	3	9	—	2	14	4
1872	60	—	27	17	3	2	49	11
1873	16	—	8	1	—	2	11	5
1874	—	—	—	—	—	—	—	—
1875	1	—	—	—	—	—	—	1
1876	1	—	—	—	—	—	—	1
Összesen .	147	8	45	28	5	10	96	51
		96						

Ausztriában a legtöbb bank 1869-ben 1871 és 1872-ben alapított. 1869-ben az agio ugyan igen magas (25⁰/o), de mozgása igen egyenletes, s csekély fluctuatiót mutat. 1871 folyamán pedig 9⁰/o-al 1872-ben újabb 9⁰/o-al javul. Hogy úgy az 1869-ki nagy szaporodás, habár kedvező, de egészségtelen hitelviszonyok kifolyása, mutatja az a körülmény, hogy az ez évben keletkezett hitelintézetek közül már 1873 előtt csak 18 állott fenn, 1873-ban pedig újabb 6 szüntette be működését. Az 1872-ben keletkezett hitelintézetekről hasonlót lehet állitanunk, a mennyiben az ez évben keletkezett hitelintézetek közül 1876 végén csak 11 áll fenn, tehát négy év alatt 49 szűnt meg. Az egész táblázatból az tűnik ki, hogy az 1816—1876-ig keletkezett 147 intézet közül 1876 végén csak 51 áll fenn, és hogy az 1873 végéig keletkezett 145 intézetből csak 49 élte túl a krisist. Jellemző egyébként az 1874. 1875. és 1876-ki hitelviszonyokra nézve, hogy 1874-ben egyetlen egy sem, 1875. és 1876-ban pedig csak egy-egy intézet létesült. Az összes 147 intézetből 51 csak két évig sem létezett, 20 pedig

már a harmadik év folyamán tönkrement. Azon jelenségen, hogy utóbbi években csekély számmal keletkeztek Ausztriában a bankintézetek, nincs mit csodálkoznunk, ha tekintetbe vesszük azon nagy veszteségeket, melyeket az osztrák bankok nemcsak 1873-ban, de az ezt követő években is szenvedtek, melyek méltán visszariaszthatták a tőkepénzeseket — legalább egyelőre — a bankalapítástól.

É v	Tiszta nyereség, vagy veszteség + v. — o. é. frt.	A földhitel- intézetek nyeresége o. é. frt.	Az osztrák bank- intézetek nyere- sége, vagy vesz- tesége az osztr. magy. bankot kivéve o. é. frt.	A veszteség a nyereség- nek követ- kező ‰-át teszi
1870	+ 24.952,499	135,345	+ 25.087,844	1.84‰
1871	+ 34.641,385	190,876	+ 34.832,261	—
1872	+ 78.274,291	322,607	+ 78.596,898	—
1873	— 50.239,619	268,361	— 49.971,258	516.49‰
1874	+ 3.230,021	451,163	+ 3.681,184	79.27‰
1875	+ 3.187,483	459,060	+ 3.646,343	62.81‰
1876	+ 1.646,591	446,274	+ 2.092,865	71.72‰

Az összes osztrák bankoknál az 1872-ki év 78 millió nyereségével szemben, 1873-ban 50 millió veszteség mutatkozik. 1874-ben a bankok mérlege mutat ugyan fel ismét nyereséget, de ez alig számbavehető. Mig a veszteség 1870-ben a nyereségnek csak 1.84 százalékát teszi, addig 1873-ban 51.49 százalékát teszi, azaz minden 1 frt nyereséggel szemben 5 frt veszteség áll. Az 1870. és 1871. években az agio tartósan magas volt, ezt 1872-ben rohamos javulás váltja fel. A hitelviszonyok kedvezők, tulkevezők lesznek. A hitelnyújtás határt nem ismer, ennek kedvező befolyása alatt a vállalkozás is korlátlan mérveket ölt. A termelés a javuló viszonyok láttára kettőztetett erővel dolgozik. Az ingó alapon nyugvó hitelezés megboszulja magát, és megöli az életképtelen teremtményeket.

Magyarhon bank és hitelintézetei 1869—1878-ig terjedő időszakban a megszűnés éve szerint:

É v	A keletke- zett bank intézetek száma	E z e k k ö z ü l m e g s z ü n t									1878 végén fennáll
		1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	
1870	36	—	—	—	3	3	—	2	2	3	23
1870	14		1	—	4	1	—	—	1	—	7
1871	11	—	—	1	2	1	—	1	—	—	6
1872	43	—	—	—	5	4	4	—	2	—	23
1873	24	—	—	—	5	1	2	—	1	1	14
1874	2	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
1875	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1876	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6
1877	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Összesen :		—	1	1	19	10	7	3	6	4	

Magyarhon hitelintézetei közül ezen összeállítás szerint legtöbb szűnt meg 1873-ban (19), legkevesebb 1870-ben. Az 1873-ban keletkezett 24 intézet közül még az év folyamán megszűnt 5, egy év múlva 1, két év múlva 2, 1877-ben 1, 1878-ban 1, összesen 10.; fenáll tehát 1878. végén még 14.

Még feltűnőbb pusztítást mutatnak az 1872. évben keletkezett hitelintézetek. Az 1872-ben keletkezett hitelintézetek közül fele szűnt meg 1878 végéig; 18 volt részben liquidatio, részben csőd alatt már 1875 végén. A merész és könnyelmű vállalkozás egyébiránt nemcsak az újonnan keletkezett intézeteknek volt jellemző tulajdonsága, de az 1870-ig keletkezett intézetek közül is 13 került liquidatio, részint csőd alá.

Érdekes lesz még a megszűnés oka szerint is csoportosítani az intézeteket. Míg a liquidatio csak oly intézeteknél fogatosítható, melyeknél a vagyon még a legnagyobb részben felmaradt, és a passivák az activákat meg nem haladják. A csőd alá került intézeteknél a szenvedőleges állapot meghaladta a legtöbb esetben a tevőlegest. Amannál az alapítók esetleg kaptak még valamit a befektetett vagyonból, míg az utóbbinál nem.

Magyarország bank- és pénzüszintézetei 1870—1878-ig a megszűnés okai szerint csoportosítva.

É v	Megszűnt bank- és hitelintézetek száma	E z e k k ö z ü l			
		csődt utján	felszámolás utján	fúzió utján	feloszlás utján
1870	—	—	—	—	—
1871	1	1	—	—	—
1872	1	—	1	—	—
1873	20	7	11	—	2
1874	10	2	7	—	1
1875	7	—	6	—	1
1876	3	—	2	1	—
1877	6	—	4	2	—
1878	4	1	3	—	—
Összesen . . .	52	11	34	3	4

A megszűnt intézetek közül mintegy 58% esik oly intézetekre, melyek felszámolás alá jutottak, és majd 25% azokra, melyek csődt alá kerültek; tehát a megszűnt hitelintézetek 83%-nál az alapítók, ha nem egészen, de részben elvesztették a befizetett, illetve befektetett tőkét. A csődt alá jutott intézetek száma is feltűnő magas, szemben a felszámolás alá jutottakkal. Mily érzékeny veszteségeket szenvedtek a krízis folytán a vállalkozók, még a felszámolás alá jutott vállalatoknál is, a következőkből tűnik ki.

É v	felszámolás alá jutott	teljesen fel- számolt	Eredetileg	Felszámolás	E szerint	o/o-ban
			befizetett	utján vissza- fizetett	a veszteség tesz	
oszlárak értékű forintokban						
1873	59	55	192,589	95,832	95,873	49·70 ^o /o
1874	37	32	90,391	36,066	54,152	59·91 ^o /o
1875	19	17	37,824	8,147	29,489	77·96 ^o /o
1876	25	20	62,360	17,655	44,150	70·79 ^o /o
1877	11	7	34,550	11,117	21,533	62·32 ^o /o
1878	6	4	12,161	1,688	10,129	83·29 ^o /o

Csak az átlagot véve is, melyet az itt felsorolt években felszámolás alá jutott és felszámolt vállalatoknál kimutatott veszteségekből vonhatunk, kitűnik, hogy a befizetett tőke 67·32%-a vesztett

el. Ezt a százalékot tetemesen meghaladja azon vállalatok vesztesége, melyek 1875-ben (77·96%), és melyek 1878-ban (83·29%) mentek tönkre.

A krízis pusztító hatásait, vagy jobban mondva, a valuta értékének rohamos javulásával beállott túlkedvező hitelviszonyok eredményét élénken tünteti elénk a bank és hitelintézetek befizetett részvénytőkéjében feltüntethető növekedés és apadás.

A magyarországi bank- és hitelintézetek befizetett részvénytőkéje 1870—1878-ig.

É v	A létezett intézetek száma	Befizetett részvény tőke o. ért. frt.	Növekvés o. ért. frt	Apadás o. é. frt
1870	50	22.377,715	1.358,300	—
1871	60	23.340,230	962,515	—
1872	102	37.279,838	13.939,608	—
1873	125	45.472,840	8.193,012	—
1873	108	36.189,182	—	9.283,648
1874	100	31.393,552	—	4.795,640
1875	93	29.558,932	—	1.834,620
1876	96	25.053,932	—	4.505,000
1877	91	23.603,932	—	1.450,000
1878	86	18.455,932	—	5.148,000

A hitelviszonyok jellemzésére szolgálhatnak, illetve a hitelintézetek által elhelyezett és elhelyezhető tőkék nagyságára engednek következtetést vonni az időnként forgalomban volt pénztárjegyek összege, a pénzügyintézeteknek más pénzügyintézeteknél elhelyezett tőkéi mennyisége, a pénzügyintézetek elfogadmányainak forgalma is. Kétségtelen, hogy valamely pénzügyintézet csak azon esetben helyezi el más intézeteknél tőkéjét, ha maga annak foglalkozást adni nem tud, s a pénzügyintézet forgatmányával ellátott, s forgalomba hozott váltók száma és összege annál nagyobb, minél kisebb a pénzügyintézet pénztári készlete, illetőleg, minél nagyobb azok száma, a kik hitelt kérnek. A m. kir. országos statisztikai hivatal által kiadott „Statisztikai évkönyvek“ nyomán Magyarország összes pénzügyintézeteire nézve a következő összeállítást szerkesztettük. (Lásd a túloldalon.)

Sajnálattalunkra csak három évre (1870—73-ig) találtuk a forgalmat úgy az elfogadmányokra, mint a pénztári jegyekre nézve részletezve. Sajnálattalunkra — mondjuk, — mert e részletezés ép e feladat megoldásánál felettébb szükséges és tanulságos leendett. A beszerzés nehézsége, melyre a statisztikai hivatal közleményeiben annyiszor történik utalás, kényszeríthette a buzgó gyűjtőket ez adatok elhagyására. Pótolnunk ez adatokat, daczára ügyekezettünknek, egyéb forrásokból nem lehetett, miután a pénzügyi évkönyvek, mint a bécsi és a budapesti „Compass“, csak az év végén eszközölni szokott zárszámla adatait tüntetik fel.

Az összes magyarországi pénzüintézetek által kibocsátott pénztári jegyek összege				Az összes magyarországi pénzüintézeteknek más intézeteknél elhelyezett tökei, kivéve, melyek idegen pénztári jegyekben voltak elhelyezve.				Az összes magyarországi pénzüintézetek ellógadományainak forgalma				
É v	Forga- lomban volt január 1-én	E z é v b e n		Forga- lomban volt az év végén	El volt helyezve január 1-én	A z é v f o l y t á n		El volt helyezve az év végén	Forga- lomban volt január 1-én	A z é v f o l y t á n		Maradt az év végén forga- lomban
		kibo- csátta- tott	bevál- tatott			elhelyez- tett	kivéte- tett			kibo- csátta- tott	bevál- tatott	
O s z t r á k é r t é k ü f o r i n t												
1870	11.767,442	49.715,490	48.508,630	12.974,302	2.090,558	4.945,567	5.113,857	1.922,268	2.810,874	13.168,689	13.352,841	2.626,719
1871	13.191,326	60.669,358	60.705,926	13.154,758	1.969,040	8.914,558	8.277,031	2.606,567	2.163,938	12.785,368	11.400,873	3.548,433
1872	13.217,317	66.954,780	67.084,909	14.034,770	2.387,047	12.703,733	14.021,915	912,856	3.356,037	15.643,816	14.150,438	5.067,058
1873 : 13.345,200 —												
1874 : 17.343,703 —												
1875 : 12.742,884 —												
1876 : 9.264,493 —												
1877 : 7.690,193 —												
1878 : 7.284,627 —												

Azon három évre vonatkozó adatok is azonban kétségtelenné teszik azt, mit az eddigiekben észleltünk, hogy 1870—73-ig a hitelviszonyok javulnak és ennek következtében a hitelintézetek rendelkezésre álló tőkéi mind kevesbednek. Fényesen igazolják ép ezen összeállítás adatai, hogy a magyarországi pénzüintézeteknek más pénzüintézeteknél elhelyezett tőkéi — az év végén elhelyezve volt mennyiséget véve — kevesbednek. Az év folyamán mutatkozó tőkefölöslegre mutat az év folyamán elhelyezett tőkék nagysága. Hogy azonban ez az elhelyezés csak rövid időtartamra történt, mutatja az, hogy például 1872-ben 12 millió elhelyezett tőkével 14 millió kivett tőke áll szemben, hogy 1871-ben ugyan 8 millió helyezettetett el, de ugyanannyi ki is vétetett.

A forgalomban volt pénztárjegyek szaporodása egész 1872-ig ismét csak a mellett bizonyít, hogy a hitelintézetekben elhelyezés nélkül nagyobb összegek nem heverhettek. 1874-től kezdve mind kisebb lesz az év végén forgalomban maradt pénztárjegyek összege, jelöl ismét annak, hogy a forgalom alább hagyott, és a tőkekészlet a szükségletnek megfelelő volt.

A pénzüintézetek forgatmányának összegéből az tűnik ki, hogy akár az év folyamán kibocsátott, akár az év végén forgalomban maradt forgatmányok főösszegét tekintve, 1872-ig a hitelintézetek sok tőkét foglalkoztathattak. Az 1873-ki krízis hatását a forgatmányok összegének ez évben $\frac{1}{3}$ -re történt süllyedése élénken tárja elénk. A következő években valamivel emelkedik ugyan a forgalomban volt elfogadványok száma, de attól az összegtől, melyet 1872-ben elért, igen távol marad.

Azok az adatok, melyeket eddigelé felhoztunk, e pontban felállított általános tétel beigazolására vonatkoznak.

A részletekre térve, kezdjük a betéteken. Az, a mit a betétekre nézve elmondottunk, azon időszakra vonatkozó adatokból, melyeket eddigelé szem előtt tartottunk, nem volna egészen beigazolható. Az itt tárgyalt időszak lefolyását és befejezését tünteti fel csak a forgalom rohamos emelkedésének, tehát egy oly időköznek csak másod felét, mely az agio ingadozásának hatását a forgalomra teljesen feltünteti.

A pesti első hazai takarékpénztár betétei 1859-től 1871-ig osztr. ért. forintokban.

É v	B e t é t e k			Visszafizetett betétek		
	a felek száma	osztrák értékben		a felek száma	osztrák értékben	
		frt	kr.		frt	kr.
1859	15,865	5.584,612	23	17.634	5.261,939	—
1860	18,594	7.982,080	90	17,658	6.677,657	59
1861	18,739	7.983,998	23	18,270	7.017,709	82
1862	21,560	8.366,639	56	20,473	8.014,974	44
1863	23,759	9.496,576	94	23,447	9.382,319	62
1864	23,175	9.119,784	24	23,040	10.156,421	72
1865	24,138	8.048,645	67	23,593	8.200,585	61
1866	27,012	11.211,602	63	27,213	9.679,100	75
1867	38,497	17.120,650	37	32,031	13.475,272	76
1868	53,645	24.528,090	64	39,699	20.406,551	—
1869	59,581	31.354,073	18	52,426	28.614,143	17
1870	52,230	29,266,977	32	54,071	29.980,860	44

Az 1860—65-ki időszak a pénzürték rohamos javulásának időszaka. Már 1864-ben a visszafizetett betétek összege egy millióval meghaladja az ez évi betéteket. 1865-ben a betétek összege csökken. A visszafizetett betétek összege is nagyobb, mint a betéteké. Jele, hogy a tőke más elhelyezést keresett. 1866-ban feltűnő változás áll be. Daczára a különben nem épen kedvező évnél, a betétek 3 millióval haladják meg az előző évit, és 2 millióval az ugyanazon évi visszafizetett betéteket. Jele, hogy a tőke ismét a takarékpénztárakba folyt. 1867-ben a betétek szaporodása még feltűnőbb, 1868-ban szaporodnak a kis betétek, míg a nagyobb tőkék már más elhelyezést keresnek. Amazt a betevők számának 40%-al észlelhető emelkedése, szemben a betétek 34%-al való emelkedésével, emezt a tőkét felmondók számának alig 21%-al emelkedése, szemben a visszafizetett betétek összegének 54%-al történt emelkedésével bizonyítják. 1869-ben a visszafizetett betétek összege ismét meghaladja az ez évi betéteket. 1870-ben tetemes csökkenés áll be a betétekben, ezenfelül betét és visszafizetés egyensúlyban áll.

A takarékpénztári betétek főösszegét tekintve, a következő százalékos emelkedés tapasztaltatott a magyarországi hitelintézeteknél.

Betétetett		Az előző évhez képest + vagy —		%o-ban + vagy —	
1867 :	133.781,213 frt,	—	—	—	—
1868 :	162.607,468 „	+	28.826,255 frt. o. é.	+	21%
1869 :	259.959,318 „	+	97.351,950 „ „ „	+	59%
1870 :	153.007,890 „	—	106.951,428 „ „ „	—	40%
1871 :	206.416,813 „	+	53.408,923 „ „ „	+	34%
1872 :	209.150,451 „	+	2.733,638 „ „ „	+	14%

A mit az első hazai takarékpénztár betéteinél észlelünk, az itt bebizonyul. 1869. jobban mondva 1870-ben a tőke a vállalatokba folyt, innét a betétek kevesbedése az előző évhez képest 40%-al. 1871-ben szaporodnak a betétek. 1872-ben alig számbavehető az emelkedés százaléka. 1873. végén az összes magyarországi hitelintézeteknél elhelyezve volt betétek összege 174.208,000 frtot tesz ki, tehát 1872-höz 20 millióval csökken. Ez a jelenség abban leli magyarázatát, hogy 73-ban sok tőke semmisült meg egyrésről, másrésről pedig az óriási veszteségek, melyeket egyesek vállalkozásaikban szenvedtek, a takarékpénztárakban felgyűjtött készletekkel voltak pótlandók, ennek következtében sok tőke felmondatott.

Az összes osztrák hitelintézeteknél o. é. millió forintokban :

betétetett		az előző évhez képest + vagy —		%o-ban + vagy —	
1864 :	114 ₂₇	+	1 ₃₄	+	1 ₂
1865 :	113 ₁₄	—	1 ₁₃	—	1 ₀
1866 :	130 ₀₇	+	16 ₉₃	+	15 ₀
1867 :	164 ₂₈	+	34 ₂₁	+	26 ₃
1868 :	200 ₉₃	+	36 ₀₅	+	22 ₃
1869 :	245 ₇₁	+	44 ₇₈	+	22 ₃
1870 :	285 ₇₁	+	40 ₀₀	+	16 ₃
1871 :	341 ₁₇	+	55 ₄₆	+	19 ₄
1872 :	403 ₀₄	+	61 ₈₇	+	18 ₁
1873 :	482 ₇₆	+	79 ₇₂	+	19 ₈ .

Mig 71-ben a betétek szaporulata 55 milliót tesz az előbbi évhez képest, addig 1873-ban 79 milliót, tehát 24 millióval többet. E nagy többlet nem származhatott 73-ban abból, hogy a viszonyok a tőkegyűjtésre kedvezőbbek voltak az 1871. évnél, de tisztán csak abból, hogy 1873. második felében a tőke tömegesen hagyta oda a vállalatokat, és vonult mintegy menedékhelyre, a takarékinézetekbe.

A váltóforgalom, előlegezési üzlet, jelzálogi kölcsönök, folyó számlaadósságok nagyságát következő összeállításban látjuk feltüntetve 1867—1878-ig terjedő időközben.

É v	Bankszerü váltó tárcza	Hiteltulaj- donosi vál- tó tárcza	Előlegek	Jelzálogi	Folyó számla adósai	Értékpapi- rok árfo- lyami ér- téke	Vesztesé- gek és füg- gő tételek
			Értékpapi- rok és zá- logokra	(ingatlanok- ra betáblá- zott) kölcsö- nök			
o s z t r á k é r t é k ü f o r i n t o k b a n.							
1867	39.651,291	4.554,327	7.219,642	83.783,444	—	—	—
1868	58.147,048	8.312,222	20.383,278	100.138,223	—	—	—
1869	71.942,000	16.167,347	25.638,000	111.339,966	—	—	442,777
1870	85.862,568	8.980,491	25.052,985	121.544,529	—	—	532,900
1871	99.867,686	11.712,794	24.678,813	137.628,669	—	26,178,796	325,645
1872	129.989,731	15.809,353	38.553,392	154.955,827	—	29.827,500	704,607
1873	126.578,317	12.039,995	33.117,676	166.840,111	36.684,669	32.116,385	8.201,314
1874	137.317,715	10.611,666	27.878,114	184.627,432	25.466,672	29.080,392	9.226,486
1875	137.913,709	9.927,832	25.669,290	205.442,938	20.585,208	34.112,586	6.672,264
1876	139.919,838	6.240,946	19.729,845	216.128,141	17.716,486	39.218,894	7.442,692
1877	147.391,895	4.210,834	19.617,875	221.723,002	19.379,169	38.322,996	4.821,047
1878	157.760,981	5.840,841	19.364,774	226.871,764	24.181,116	44.111,982	3.075,885

A bankszerü váltótárcza fokozatosan növekszik 1872-ig. 72-ben kétségtelen ugrás észlelhető. 73-ban 3 milliónyi apadás áll be, mert a személyi hitelre a viszonyok kedvezőtlenek lettek. Feltűnőbb ez apadás a hiteltulajdonosi váltó tárczánál. A hiteltulajdonosok váltótárczája 6 év alatt 11 millióval növekedett. 73-ban fordulat áll be és 1877-ben a tárcza főösszege azon magaslaton áll, mint 1867-ben. A rohamos emelkedést ép oly rohamos esés követi. Beigazolva látjuk, hogy a papírvalutás országban tartós és egyenletes hitelviszonyokról nem lehet szó, s az a mit kedvező és kedvezőtlennek nevezünk, két véglet, mely egymást gyorsan váltja. Hogy mily befolyása van az agio ingadozásának a hitelre és a váltótárczára, hosszabb időköz alatt még világosabban látható.

A pesti magyar keresk. bank leszámítolási üzlete b. sz. váltókkal.

É v	Váltótárca ja- nuár 1-én		E z é v b e n				Váltótárca de- cember 31-én	
			leszámitoltatott		kiváltatott			
	o s z t r á k é r t é k b e n							
	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.
1848	1.309,636	36	5.717,927	33	5.636,388	06	1.391,176	03
1849	1.391,176	03	5.522,303	19	6.263,362	52	650,116	30
1850	650,116	30	2.479,071	22	2.167,352	48	961,835	04
1851	961,835	04	3.769,041	35	3.598,463	22	1.132,413	17
1852	1.132,413	17	4.412,509	15	4.511,050	44	1.033,871	48
1853	1.033,871	48	4.162,263	38	4.267,878	45	928,502	18
1854	928,502	18	3.974,514	24	3.997,797	14	905,219	28
1855	905,219	28	4.453,740	24	4.372,660	21	986,299	31
1856	986,299	31	5.634,918	57	5.079,248	18	1.541,970	10
1857	1.541,970	10	7.648,275	33	7.360,889	41	1.829,356	02
1858	1.829,356	02	8.137,931	58	8.123,840	18	1.843,447	42
1859	1.843,447	42	10.164,610	28	9.508,706	71	2.498,950	99
1860	2.498,950	99	9.990,224	17	9.626,170	37	2.863,004	79
1861	2.863,004	79	10.705,079	29	10.968,015	44	2.600,068	64
1862	2.600,068	64	11.836,796	31	11.296,269	74	3.140,595	21
1863	3.140,595	21	12.614,628	37	12.675,162	88	3.080,060	70
1864	3.080,060	70	13.371,098	27	12.373,702	03	3.198,563	80
1865	3.198,563	80	14.845,026	87	13.187,916	02	3.381,746	05
1866	3.381,746	05	14.231,408	17	14.992,423	17	3.234,349	75
1867	3.234,349	75	11.947,786	89	14.260,324	44	3.205,433	48
1868	3.205,433	48	13.203,304	08	13.252,082	95	1.901,137	42
1869	1.901,137	42	17.310,572	72	12.127,039	15	2.977,402	35
1870	2.977,402	35	21.338,074	19	17.184,039	80	3.103,935	27

1848-tól 51-ig terjedő időközben úgy a leszámítolás alá jutott váltók összege, mint az év elején, illetve végén jelzett váltótárca kisebbedik. Ezzel párhuzamban az agio folyton ingadozik 1—34% között. 1852 és 53-ban megjavulnak a hitelviszonyok, a leszámítolás alá jutott váltók összege is növekszik. 54-ben az agio három hó alatt $46\frac{1}{2}$ és $14\frac{3}{4}\%$ között változott. A váltótárca is kisebb. 56-ban, a mint az agio mozgása rendszeresebb lett, a hitelviszonyok is javulnak, a leszámítolás alá került váltók összege egy millióval emelkedik. 57 és 58-ban folyton tart a javulás, a váltótárca is emelkedik. 60-ban az agio legmagasabb és legkisebb százaléka között 20% különbséget mutatkozik, ehhez képest a személyi hitel is kisebb, kisebb a leszámított váltók összege is. Megfordított jelenség ötlik szemünkbe 1865-ben, midőn az agio évi átlaga csak $8\frac{3}{4}\%$ -ot tett. 69—71-ig ugyanazt az egészségtelen és rohamos emelkedést észlelhetjük a kereskedelmi bank váltótárcájánál, a mit az összes magyarországi pénzügyintézeteknél tapasztaltunk.

A magyarországi pénzügyintézetek előlegek rovatában kevés tételeinkkel egyező adatot találunk. Azt állítottuk volt, hogy az agio ingadozásának hatása alatt a személyi hitel kiválólág szenved, a váltóforgalom ennél fogva kisebbedik, ellenben a zálogokra kölcsönzött összegek emelkednek. A felhozott adatok e tétellel csak 1871-ben egyeznek, midőn is azt látjuk, miszerint a váltóforgalom megfelelő növekedtével az előlegek összege kisebb az előző évinél. Az 1872., 73. és következő évi adatok magyarázatra szorulnak. Ez a magyarázat egyszerű. Az itt felhozott adatok zálogok és értékpapírokra vonatkoznak. Tudvalevő az, hogy az érték papírokra való kölcsönzés soha oly mérvet nem vett, mint 1872-ben, s viszont a pénzügyintézetek nem fejtettek ki nagyobb óvatosságot az értékpapírokra való kölcsönzésben, mint épen az 1873-ki krisist követő időben és években. Innét van, hogy már 1873-ban is 5 millióval kisebbedik az előlegek összege. Az osztrák bankokban az értékpapírokra előlegezett összegek 1870-ben 51 milliót, már 1872-ben majd háromszor annyit, 138 millió frtot, 1876-ban meg csak 26 millió frtot tettek. A jelzálogi kölcsönök összege 1867-től folyton növekszik. E rovatnál nem a kölcsönösszeg többlete, avagy kevesbete lesz figyelemre méltatandó, hanem az évi szaporulat százaléka. Mig például 1874-ben 18 millióval szaporodik a kölcsönök összege, a szaporulat 1870-ben csak 10 milliót, 1873-ban csak 12 milliót, mig amott a szaporulat százaléka 11 %-ot, emitt csak 9 %-ot teszen. A jelzálogi kölcsönök szaporodásának különösen kétféle magyarázat adható. Vagy azért szaporodnak, mert földbirtokokban beruházás történik, vagy azért, mert a személyi hitelre kedvezőtlenek a viszonyok, s bizonyos biztosíték nélkül nagyobb kölcsön nem nyerhető. Az előbbi magyarázat az 1873-iki az utóbbi az 1875-iki szaporulatra fér. Hogy ezt a magyarázatot adnunk szabad, eddigi bizonyításunk igazolja, melyből kiderült, hogy 1873-ik évben a hitelviszonyok kedvezők és beruházások eszközlésére ösztönzők, 1875-ben ellenben a személyi hitelre a viszonyok, még mindig kedvezőtlenek voltak. Hogy ennek a jelenségnek ily magyarázatot adnunk szabad, igazolja ezt az is, hogy oly években, mint ezt a következő táblázatban látjuk, melyekben az agio felettébb ingadozik, tehát a forgalom hanyatlik, az üzlet pang, a hitelviszonyok rosszak, átlag sokkal több a kölcsöntörlesztési hátralékosok száma, sokkal nagyobbak az évenként késedelmi kamat ezimén fizetett összegek, mint oly években, midőn az agio egyenletesebben mozog, vagy a valuta értéke állandó.

A galicziai hitelegylet kimutatása a záloglevelekben adott kölcsönökről.

Év	Kölcsön		Ebből törlesztett		Teljesen letörlesztett		Marad kölcsönkövetelés fejében		Hátralékos törlesztési részletek		Késedelmi kamatok fejében fizettetett	
	szám	frt	a törlesztési terv szerint	azonkívül	összesen	tett kölcsön	vetelés	fejtetés	frt	frt	frt	frt
1861-ig conventiós, 1861-től 1865-ig osztrák értékekben												
1847	656	8.462,500	208,908	14,856	223,764	1	2,000	632	8.238,735	—	157	
1848	739	9.463,100	306,760	14,920	321,180	—	—	716	9.941,919	21	456	
1849	842	10.708,500	416,952	89,131	506,084	3	35,800	817	10.202,415	1,134	876	
1850	944	11.678,900	542,751	96,231	638,983	—	—	902	11.039,916	16,315	1.218	
1851	964	12.319,900	683,649	219,898	903,547	6	54,400	956	11.416,352	33,987	2,145	
1852	1,000	12.636,000	835,085	511,105	1.346,190	18	361,800	982	11.289,809	50,746	3,255	
1853	1,041	13.147,800	992,227	527,793	1.540,020	20	379,000	1,021	11.627,779	55,665	3,802	
1854	1,072	13.438,300	1.160,363	547,623	1.707,987	24	406,500	1,048	11.730,312	65,624	4,019	
1855	1,096	13.650,200	1.337,485	573,699	1.911,184	25	424,900	1,071	11.739,013	56,874	4,943	
1856	1,113	14.010,400	1.522,669	620,450	2.143,120	26	435,500	1,086	11.867,279	41,430	4,214	
1857	1,143	14.169,500	1.719,696	733,386	2.453,082	33	553,400	1,110	11.716,417	30,455	3,719	
1858	1,205	14.315,900	1.923,148	799,683	2.702,832	36	592,800	1,120	11.613,067	27,676	3,577	
1859	1,218	15.021,500	2.136,189	804,936	2.941,125	39	609,600	1,178	12.080,374	24,897	3,405	
1860	1,316	16.421,100	2.367,052	857,823	3.224,876	46	680,400	1,268	13.202,224	25,873	3,256	
1861	1,403	18.208,355	2.749,673	927,921	3.677,594	49	750,225	1,352	14.350,760	30,236	4,134	
1862	1,502	19.207,355	3.032,474	961,948	3.994,422	54	785,190	1,446	15.212,932	35,932	4,111	
1863	1,607	20.484,655	3.335,210	1.012,150	4.347,361	57	848,505	1,548	16.137,293	66,748	5,111	
1864	1,713	21.444,555	3.659,548	1.085,450	4.744,998	66	941,650	1,663	16.699,556	85,557	6,650	
1865	1,817	22.205,855	4.001,683	1.303,532	5.305,215	108	1.210,465	1,709	16.900,639	146,746	7,083	

A folyó számla adósai czimü rovatban legegceclatásabb bizonyítékát látjuk annak, hogy a személyi hitel mily rohamosan rosszabbodik 1873-tól—1876-ig. Az osztrák bankokban a nyílt számlakövetelések összegénél még feltünőbb az esés. Mig 1870-ben ez 324, 1872-ben 748 m. forintot tett, már 1873-ban csak 479, 1874-ben 286, 1875-ben 232, sőt 1876-ban éppen 219 millio forintra apadt le.

Az értékpapírok árfolyami értéke czimü rovat a pénzüintézetek vagyonkimutatásában annak igazolására szolgálhat egyrésről, hogy a hitelintézetekben 1873-tól kezdve mind több tőke helyeztetik el értékpapírokban, tehát mind több tőke marad rendelkezésre az intézetnek ily célra, másrésről, hogy a 1873-ki katastropha óvatosságra intette a hitelintézeteket is, a mennyiben már 1873-ban 3 millióval kevesebb értékpapir szerepel a pénzüintézetek vagyoni kimutatásában.

Tárgyalásunk folyamán említettük, miszerint azon időszakokban, melyekben a hitelviszonyok kedvezőtlenek, a peres esetek száma abban a mérvben nő, a mint rosszabbodnak a hitelre a viszonyok. Ennek igazolására kívánunk néhány adatot még felhozni, és azzal epontra vonatkozó fejtegetéseinket befejezni.

A magyarországi I-ső, II-od, III-ad folyamodásu kir. bíróságok által elintézett ügydarabok forgalma volt, azaz polgári (urbéri, váltó, kereskedelmi, csőd és bánya) ügyekben érkezett:

1874 :	3.932,794	ügydarab.
1875 :	3.450,774	„
1876 :	4.042,083	„
1877 :	4.493,122	„

És ezzel áttérünk fejtegetésére annak, mily befolyása van az agió ingadozásának a kamatlábra?

A tőkekamat nagyságát a kereslet és kínálat egymásközti viszonya szabályozza. Ha nagy a kínálat, csekély a kereslet, a kamatláb alacsony, csekély kínálat mellett fordítva a kereslet nagy, a kamatláb magasabb leszen. A kínálat annál nagyobb, minél könnyebb a tőkegyűjtés, s minél biztosabb elhelyezést nyerhet a tőke. A kereslet annál nagyobb, minél nagyobb azok száma, a kik tőkét keresnek, és minél gyümölcsözőbben helyeztethetik el, mert ez utóbbi körülmény határoz egyebek között a hitelt kereső fizetési képessége fölött.

Az a kérdés, hogy tőkekereslet és kínálat minő viszonyba helyezkednek a pénzüérték ingadozásának hatása alatt, illetve mily

befolyással bir a pénzürték ingadozása azon körülményekre, melyek e két tényezőt határozzák.

Gazdaságilag kedvezőtlen viszonyok között a tőkegyűjtés nehéz. A forgalom vontatottságánál, a kedvezőtlen fogyasztási viszonyoknál fogva, kiki keresménye legnagyobb részét önfentartására kénytelen fordítani. A vállalkozás nagy kockázata elriasztja a tevékeny, munkás kezét újabb vállalatok kezdeményezésétől, de a már megkezdettek minél előbb eszközrendő lebonyolítására készíti. A veszteségek, a melyek a vállalkozót a valuta folytonos ingadozása mellett érhetik, felemésztik nemcsak az esetleges nyeresémet, de legtöbb esetben a már megszerzetekből való pótlást is szükségessé teszik. Eltekintve ettől a valuta értékingadozása mellett nem is lehet meg az ösztön a tőke szerzésére. Akkor, midőn a tőketulajdonost a már megszerzett tőke állományában is veszteségek érhetik, az agio kedvezőtlen alakulása folytán minden tőketulajdonos reszketni kénytelen, vajjon tőkéje a legközelebbi ingadozás folytán tényleg nagyobb avagy kisebb lesz-e, csak gondjait szaporítaná az, ki tőkét tesz félre. Feltéve, hogy valaki Oroszországban 1857. ápril havában például ezüst rubelre szóló állampapirokban elhelyezve 100,000 ezüst rubellel birt, mely ugyanakkor 400,000 frankkal azaz 100,000 rubellel ezüst pénzben volt egyenértékű; 1866-ban ugyanazon vagyonból 36,000 elveszett, miután a valuta értékének rosszabbodása folytán az a 100,000 ezüst rubel állampapir csak 64,000 rubelt ezüstpénzben, illetve csak 260,000 frankot ért. A követelés tárgya egyuttal az, a mi határozza, mennyit ér az. A követelés tárgyának értékvesztésével, vagy szaporodásával a követelés is kisebb, illetve nagyobb. A papirvaluta értékének rosszabbodásával szükségkép, minden ezüst rubelre szóló követelésnek veszíteni kellett értékéből.

Biztos elhelyezésről oly időszakban, midőn a vállalkozás legfelebb veszteséget hozhat, szintén nem lehet szó. Az, a mit a hitelről mondtunk itt, az elhelyezés biztosságának kérdésénél mind alkalmazást lelhet. Természetesnek kell találnunk azt, hogy a hitelező mindenek előtt biztosságban akar lenni arról, hogy tőkéjét vagy jobban mondva azt a tőkét annyit, a mennyit kölcsön adott megkapja a határidő leteltével. Ez iránt biztosságban papirvaluta mellett nem lehet. Biztosságban csak azon esetben lehetne, ha ki-köthetné, hogy tőkéje lejáratkor fémben fizettessék vissza; mert

igy a különbözet fizetésének terhe, mely az ezüst árfolyamának változásából beállna, a hitelt igénylő vállaira esnék. Ezen kockázat terhét a vállalkozó, legalább a solid vállalkozó, nem vállalhatja el; mert így nemcsak annak kellene szeme előtt lebegnie számításánál, vajjon hasznot hajt-e a vállalat, nemcsak annak, meg fogja-e fizethetni a kikötött tőke kamatot, de az is tekintetbe volna általa veendő, vajjon lesz-e a tőkének, melyet igénybe vett, az az értéke, ha majd visszafizetendő lesz, mint volt, midőn kapta; azaz nem fogja-e az árfolyam különbözet, mely előállhat, a vállalat nyereségét egészen vagy részben felemészteni? S ha ez még számítás tárgya lehetne. De vajjon ki tudná az agio mozgását nem hosszabb, de csak rövid időre is előre meghatározni úgy, és oly biztosan, hogy azt számítás bázisául elfogadni lehessen?

Összegezve az eddig mondottakat, azt állithatjuk, hogy a valuta értékének ingadozása a tőkekinálatra lankasztólag hat, egyrészt mert a tőkegyűjtése nehezebb, másrészt, mert az elhelyezés a kellő biztosságot nem nyújtja.

Az agio ingadozása, a mint többször említők, a forgalomra nyomasztó hatással bír. Az üzleti combinatio nehezedik. A vállalkozó óvatosabb, körültekintőbb lesz. A tőkekereslet is kisebb lesz; mert egyrészt kisebb lesz azok száma, kik ily időben idegen tőkét gyümölcsöztetés végett kezökbe venni magokat elhatározzák, másrészt mert az üzlet és vállalkozás kockázattal járván, a hasznos gyümölcsöztetés lehetősége kétséget szenved.

Tőkekereslet és kínálat egyaránt kisebb az agio ingadozásának hatása alatt. A kettő között a kereslet mégis a kisebb. A tapasztalat ugyanis azt bizonyítja, hogy a kamatláb ily időközökben mindig alacsony a papírvalutás országokban. A tőkepénzes ugyan csak magasabb ár mellett, nagyobb kamatláb kikötésével lesz hajlandó tőkéjét átengedni. A hiteltkereső ellenben nem mer nagy kamatlábat ígérni, mert a viszonyok nem olyanok, melyek között a nyereségre bizton számítani lehetne. A kereső és kínáló ajánlata és követelése között látszó különbözet, csak a kínáló rovására fog eldőlni. A kamatláb alábbszállni fog. A kereslet csak olcsó tőkét használhat, mert egyébként nem boldogul. A kínáló ellenben, rendelkezésre álló tőkéjét szükségkép el akarja helyezni. Amaz kétségkívül jobb helyzetben van, s kizsákmányolja a helyzetet, leszó-

ritja a kamatlábat. Emez szemben a csekély kereslettel, kénytelen kisebb kamatlábbal beelégedni; annál is inkább, mert a valuta értékében beállott változással a hitelviszonyok rendkívül megrosszabbodnak, s kiváló óvatosságot tételveznek fel a hiteltnyújtó részéről. Azon csekély keresletnek is, mely a tőke iránt észlelhető, nagy százalékát teszik azok, kikre a tőke nyugodtan rá nem bízható.

A kereslet és kínálat szerepet váltanak, a mint az agio mozgása rendszeresebb lesz, a forgalom újból élénkül, a hitelviszonyok javulnak, a pihenő vállalkozás kettőztetett munkára ébred. Egszerre erős tőkekereslet lesz észlelhető. A kínálat sem hiányzik, mert a hitelviszonyok folyton javulnak, és a helyzet szép jövővel biztatja az ujonnan indult vállalatokat. De a kínálatnak végre is határa van szabva a rendelkezésre álló tőkék nagyságában. A kettőztetett erővel folytatott vállalkozás a forgó tőke nagy részét leköti, az üzlet menete pedig sok forgó tőkét tesz szükségessé. A külföld tőkéjére épen ebben az időben legkevésbé lehet számítani, mert az agio még mindig magas, és a valuta újabb elértéktelenedésének eshetősége végre is kizárva nincs. Minél erőteljesebb, minél élénkebb volt a vállalkozási kedv, annál előbb fog beállani az az idő, midőn a tőkekinálat alábbhagyni fog, azaz a rendelkezésre álló tőke apadása érezhetővé lesz.

E szerint, a mint az agio mozgása ismét rendszeresebb lesz, a tőkekinálat is nagyobb lesz; egyrészt mert a tőkegyűjtés könnyebb, a jövedelmező elhelyezésre bő kilátás nyílik. A tőkekereslet is nagyobb lesz; egyrészt, mert a hiteltigénylők száma nő, másrészt, mert az üzletteredmény bőven fedezi a tőkekamatot, és meghozza a reá fordított fáradság gyümölcsét.

A kereső és kínáló ajánlata és követelése közti differentia ez esetben a kereső magasabb ajánlata által lesz csak kiegyenlíthető, mert a fölény ez esetben a kínálaté. A keresőnek tőkére van szüksége, s később magasabb árt megadni a tőke használatáért, hogysen egy jövedelmező üzlet megkezdéséről lemondana, avagy egy már megkezdett üzletet abbahagyjon. A vállalkozás mérve határoz természetesen a fölött, hogy a még rendelkezésre álló tőke képes-e a keresletet, ha mindjárt drágább kamat mellett is kielégíteni. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy papirvalutás országokban ily időközökben a vállalkozás határt nem ismer, s miután a tőke-

keresletnek határa nincs, a kínálatnak a rendelkezésre álló tőkék véges összegében határ van szabva, a közgazdaságilag oly véghetetlen kedvező időszak, nem szükségkép, de rendszerint krizissel végződik.

Ezt a lassu felocsudás időszaka követi. Ez az időszak hosszú, oly hosszú időközt foglal magában, minőre egy a bizalmat és hitelt annyira megingató nyomainak elfedésére és utóhatásainak kiheverésére a közgazdaságnak szüksége van. A bizalom annyira meglett ingatva a krízis által, miszerint egész természetesnek kell találnunk, hogy a krízist követőleg a kamatláb állandóan magas lesz; s csak a mint a hitelviszonyok lassan ismét javulnak, a forgalom is lassan élénkül, és így a kamatláb is; mert a tőke csak alacsony kamatláb mellett nyerhet biztos elhelyezést.

A következtetések, melyeket eddigi rövid fejtegetéseinkből is vonhatunk, a következők:

A papirvaluta értékingadozása kiváló befolyással bír a kamatlábra; mert határozza a kereslet és kínálatot, illetve befoly azon körülményekre, melyektől azok mérve és terjedelme függ.

I. Papirvalutás országokban a kamatláb, illetve a tőkekereslet és kínálat alakulására egy tényezővel több bír befolyással. Tekintve, hogy ez a tényező oly természetű, mely rövid időköz alatt is majd kedvező, majd kedvezőtlen befolyással van a kamatláb alakulására, melynek befolyását előre, csak megközelítőleg is, meghatározni nem lehet; a papirvalutás országban a kamatláb nagysága ezen önkényes tényező hatása alatt nem lehet állandó, de sőt a hirtelen változás esélyének van kitéve. Ennek folytán a hitelt igénylő a fizetendő tőkekamat fejében bizonyos határozott összeget nem vehet fel számításába; sőt a már megkezdett üzletnél a legérzékenyebb veszteséget szenvedheti, mert a kamatláb időközben számításán felül emelkedett. Oly üzletembernél, ki idegen tőkét forgat, a tőkekamat nagyságának előzetes tudása fölötté szükséges, mert nyeresége tulajdonkép, csak akkor kezdődik, a mikor a vállalat üzleteredménye a tőkekamatot már fedezte. Lehet, hogy a tőkekamat időközönként emelkedik 1—2%-al, s a vállalkozó kénytelen nyereségét a hitelintézettel megosztani, vagy épen azt a néhány perczentet, mely nyereségét képezte, egészen feláldozni. Ha a kamatláb emez emelkedését előre tudja, vagy sejti, talán a vállalatba nem is fogott volna. Tekintettel továbbá arra,

hogy a tőkekamat a papirvalutás országban fejtegetéseink értelmében hosszabb időközön belül magas, mint alacsony, a papirvalutás ország kamatlába átlag mindig magasabb, mint rendezett valutaviszonyokkal bíró országokban. A papirvalutás országban tehát ép azon két tulajdonsága a kamatlábnak, — melyet közgazdaságilag felette kívánatosnak kell tartanunk, — hogy alacsony és egyenletesen állandó legyen nincs meg.

II. Ehhez járul, hogy a kamatláb épen azon időközben alacsony, midőn az üzlet pang, és legmagasabb akkor, midőn a forgalom élénk, s a tőkére legtöbb szükség van. A tőkepénzes akkor, midőn a hitelviszonyok amugy is rosszszak, s midőn a kockázat nagy, sokkal kevesebb tőkekamatot élvez, mint akkor, midőn a hitelviszonyok kedvezőbbek, a kockázat is kisebb, s e mellett a tőkében oly nagy kínálat van. Az üzletember fordítva olcsónak találja a kamatlábat, midőn tőkére szüksége nincs, ellenben magasnak, midőn azt hasznosan gyümölcsöztethetné. Midőn olcsó kamatláb mellett, tehát kedvező feltételek mellett nyerhetne hitelt, a conjunctura rossz, midőn ismét a conjunctura jobb, a tőke lesz drágává.

III. Rendezett valutával bíró országokban állandóan magas kamatlábról szó nem lehet, mert a tőke nemzetiséget nem keresve, oda vándorol, hol hason biztosság mellett nagyobb jövedelmet hoz. Ha esetleg A. ország kamatlába felszáll, A. országba addig fog B. C. D. E. országok tőkéje befolyani, míg e nagy tőkekinálat a kamatlábat lenyomja. De fordítva, állandóan alacsonyabb kamatlábról sem lehet szó, nem alacsonyabbról a világ piaczkéinál azért, mert ekkor még a belföld tőkéje keres elhelyezést a külföldön ott, a hol a tőke jövedelmezősége nagyobb.

A tőke kosmopoliticus, de csak azon országokra nézve, melyek rendezett valutával bírnak. A valutás országba a külföld tőkét nem kölcsönözhet. A külföldi pénzember nem határozhatja el magát arra, hogy az agio emelkedésére, avagy csökkenésére speculáljon. Egész természetesen csak úgy lesz hajlandó a papirvalutás országba tőkéjét kölcsönözni, ha a fizetés fémpénzben köttetik ki. Vajjon kész lesz-e ezen feltétel alatt, a hitelt igénylő a külföldtől kölcsönözni, igen kétes; mert habár a fémpénzben nyert kölcsönnél a hitelező ily kívánsága teljesen jogosult, a hitelt igénylő azt veszi tekintetbe, hogy valutás országban a papirvaluta forog tulaj-

donképen, s neki végre is, ha visszafizetésre kerülne a dolog, a fém pénzt papírpénzen kellend vásárolnia, s így azt kellene előre tudnia, vajjon ugyanannyi fém pénzt kellend-e akkor adnia a fémért, mint kapott, midőn a fém pénz kölcsönt értékesítette? Más szóval, ha a budapesti terménykereskedő például, 1000 frtot ezüstben veszen kölcsön, és ezen 1000 frtot papírvalutára átszámítva kapna például 100 frt, azaz 10% agiot, összesen 1100 frton vásárol 120 métermázsa árpát 5 frtjával. Tegyük fel, hogy a kölcsön visszafizetésekor 20% az agio, azaz az 1000 frt ezüst pénz csak 1200 frtért papírpénzben lesz megszerezhető, tehát oly összegért, melyen nem 120, de 140 métermázsa árpát vehetett volna. Igaz, hogy megeshetik, miszerint a valuta nem rosszabbodik, de javul, és ekkor nyeresége van; de ez csak eshetőség, melyre speculánsnak igen, de solid vállalkozónak és kereskedőnek építenie nem szabad.

De fordítva, a külföld sem szívesen kölcsönöz tőkét a papírvalutás országából; mert magát papírvalutában való fizetésre nem kötelezheti; mert az agio ingatagságának, s az abból folyó veszteségeknek nem teheti ki magát.

Az ép most említett körülmény is szolgálhat magyarázatául annak a jelenségnek, miért magasabb egyfelől a papírvalutás országban a kamatláb épen akkor, midőn a tőke legjobban értékesíthető, azaz midőn az agio magas, s miért alacsony akkor, midőn az üzlet pang, midőn a belföldi tőke a valutás országban elhelyezést csak olcsó kamat mellett lelhet. E pontnál statisztikai bizonyításunk aránylag igen rövid lesz, főleg azért, mert erre vonatkozó adatokat nem találtunk, de nem is találhattunk. Egyedül az osztrák-magyar bank volna az, melynek kamatlába hosszabb idő óta feljegyeztetik. Ezen egy intézet kamatlába, mint Hertzka is elismeri, irányadó nem lehet. A ki ismeri e bank szabályait, tudja és ismeri, hogy csak első rendű papirokat számítol le, hogy kamatlába az országos kamatlábnál tetemesen alacsonyabb, hogy daczára terjedt üzletének alig esik ez intézetre az osztrák-magyar monarchia leszámítolási üzletének $\frac{1}{6}$ -a. S ha ennek daczára felhozzuk Seyd: „Die wahren Grundsätze des Banknotenwesens“ és Lukam: „Die österreichische Nationalbank während der Dauer des dritten Privilegiums“ munkái nyomán a Hertzka T. által is közlött táblázatot, tesszük ezt annak bebizonyítására, hogy az osztrák-magyar bank kamatlába átlag magasabb volt az angol, francia és porosz jegybankénál.

A következő számú hetek alatt				
érvényben volt kamatláb	az angol banknál	a francia banknál	a porosz banknál	az osztrák nemzeti banknál
2 ⁰ / ₀	134	—	—	—
2 ¹ / ₂ ⁰ / ₀	271	163	—	—
3 ⁰ / ₀	364	172	—	—
3 ¹ / ₂ ⁰ / ₀	96	143	—	—
4 ⁰ / ₀	162	530	947	768
5 ⁰ / ₀	54	21	244	595
5 ¹ / ₂ ⁰ / ₀	153	262	7	73
6 ⁰ / ₀	36	18	69	87
6 ¹ / ₂ ⁰ / ₀	89	167	7	5
7 ⁰ / ₀	49	1	30	—
8 ⁰ / ₀	46	42	6	—
8 ¹ / ₂ ⁰ / ₀	—	3	5	—
9 ⁰ / ₀	41	5	9	—
9 ¹ / ₂ ⁰ / ₀	—	—	—	—
10 ⁰ / ₀	21	2	—	—

Ép oly kevésbé lehet irányadó, a pesti első hazai takarékpénztár kamatlába, melyet alább közlünk:

A pesti első hazai takarékpénztár következő kamatláb mellett nyújtott kölcsönt 1848—1871-ig.

É v	Érték- papirokra	Váltókra	Ingat- lanokra
1848-ban	6 ⁰ / ₀	6 ⁰ / ₀	6 ⁰ / ₀
1848—1853-ig	6 ⁰ / ₀	6 ⁰ / ₀	6 ⁰ / ₀
1853-ban	5 ⁰ / ₀	6 ⁰ / ₀	5 ⁰ / ₀
1853—1862-ig	5 ⁰ / ₀	6 ⁰ / ₀	5 ⁰ / ₀
1862-ben	5 ⁰ / ₀	6 ⁰ / ₀	6 ⁰ / ₀
1863-ban	6 ⁰ / ₀	6 ⁰ / ₀	6 ⁰ / ₀
1863—1868-ig	6 ⁰ / ₀	6 ⁰ / ₀	6 ⁰ / ₀
1868-ban	6 ⁰ / ₀	6 ⁰ / ₀	6 ⁰ / ₀
1869-ben	7 ⁰ / ₀	7 ⁰ / ₀	6 ⁰ / ₀

Bizonyítja egyébiránt a takarékpénztár kamatlábjának hullámzása is, hogy a mint a forgalom élénkül, a kamatláb emelkedik (l. 1868 és 69-ben a kamatláb-felemelést), s fordítva, hogy ép azon időben, midőn a gazdasági viszonyok kedvezőtlenek (1856, 57, 58, 59.) a kamatláb is alacsony.

Az agio befolyása a külkereskedelemre.

Két gyáros, egy külföldi és egy belföldi posztót állít elő. A külföldi gyáros termelési költségei egy vég posztó előállításánál a következők: gyapju 100 frt, munkabér 50 frt, tőkekamat, javítási költség, öntörlesztés százaléka, személyes tevékenység díjazása 50 frt. Összesen tehát 200 frt fémben.

A papirvalutás országban dolgozó belföldi gyáros termelési költségei 10%-os disagio mellett, gyapju 110 frt, munkabér 55 frt, egyéb költségek 55 frt, összesen 220 forint. A két termelő termelési költsége, ugyanazon mennyiségű és minőségű posztó előállításánál egy és ugyanaz, — tehát, mert a 200 forint fémnek, papirvalutában 220 forint felel meg. — A meddig a posztó ára belföldön az, a mi külföldön, s a meddig a termelési költségek azonosak, sem a kivitelnek, sem az importnak értelme nincs, mert szállítási költséggel s esetleg a vámmal mindig drágább lenne, következésképp a külföldön termelttel nem versenyezhetne.

Ha az árak azonosak maradnak, — a termelési költségek is ugyanazok maradnak, de az agio például 10%-al emelkedik; a belföldi termelő, kinek posztója 220 forintba került, ugyanazon posztót, melynek ára a külföldi piacon 210 forint fémben, azaz 231 forint papirban volt, igen előnyösen fogja eladhatni 210 forintért a külföldön, mert a 210 forint fémben, — nem 231 forintot, de 10%-al többet, azaz 242 frtot képvisel papirban. Azon a posztón, melyet 220 forintért állított elő: 22 forint nyeresége lesz, melyből a szállítási költségeket bőven fedezheti nem csak, de a melynek rovására ő külföldi vevőinek árengedményeket tehet, s ezzel gyártmányának piacot hódíthat. A belföldi gyáros ugyanis 200 forintért fémben, tehát azon az áron adhatja gyártmányát, a melyben az a külföldön, csak a termelési költségeket véve kerül, oly áron, a melyen a külföldi gyáros nem adhatja, hacsak nyereségéről egészen lemondani nem akar. Adhatja pedig azért, mert a 200 forint fémben, papirvalutára átszámítva 240 forintot repraesental, s neki még így is egy vég posztónál, melynek előállítása neki 220 frtba került, — 20 frt nyeresége akad. Az agio emelkedésével e szerint, az egyenlő termelési viszonyok mellett előállított cikkek kivitele, nem csak előnyös és nyereséges lett, de a papirvalutás ország ipara abba a helyzetbe jut, hogy a külföld termelvényeivel,

még annak a piacon is versenyezhet, s a maga termékeinek piacot hódíthat.

Minél hosszabb időtartamra van szüksége a belforgalomnak arra, hogy az árak tekintetében az emelkedett disagiohoz alkalmazkodjék, annál hosszabb időre élvezi a belhoni termelő azon kedvezményt, hogy olcsóbban adhatja áruját, mint a külföldi, és versenyezhet azzal, még saját piacán is, mert annál hosszabb ideig fog termelhetni a nyers anyag, tőke és munkabér régi árai — tehát a régi termelési viszonyok mellett. A belföldi termelő nyeresége azon alapul, hogy a nyersanyag a munkabér és tőke ára, nem emelkedik a forgalomban egyidejűleg az agioval, de az árak teljes alkalmazkodása az agio ingadozásához hosszabb időközön vesz igénybe, s így míg egyfelől az agio emelkedéséhez mért árakon ad tul, azok termelését a régi árakon folytathatja. Ugyanez a körülmény eszközli, hogy a papirvalutás ország ipara, a külföld termelvényeivel versenyezni képes.

A mint az árak alkalmazkodtak, azaz a gyapju, melyet a gyáros azelőtt 100 frtért vett fémben, azaz 110 frtért vásárolt papirban, az áremelkedés folytán 120 forintba fog kerülni, s a munkabér, mely egy vég posztónál 50 forintra, azaz 55 forintra rugott, 60 forintba fog kerülni, s a kész posztó 240 forintba, ismét azon közönyös helyzet áll be az export és importban, a mely volt, midőn az értékviszony mint 100 : 110-hez volt. — A papirvalutás országban a habár lassu, de végre is 10%-ig növekedett áremelkedés ugyan is, a termelőre hárult nyereséget paralyzálta.

Ha a valuta, elértéktelenedésében tovább megy, a processus ismétlődik. Az árak a külforgalomban hirtelen felszökni, a belföldi termelő nyeresége újból beállni, a kivitel élénkülni fog. De vegyük a másik lehető esetet, hogy a belföldi gyáros termelési költségei nagyobbak, mint a külföldié, s a különbség oly lényeges, hogy a külföldi versenyezhet a belföldivel, a belföldi piacokon is, kérdés, mily hatása lesz ily körülmények között az agio ingadozásának? — Tegyük fel, hogy míg a külföldi gyáros például, a papir rizmáját 30 forintjával fémben, azaz 10%-os agio mellett 33 forintért papirban ajánlhatja, a belföldi, talán mert a nyers anyagokat illetve a rongyokat, avagy a munkabért drágábban kénytelen megfizetni, avagy mert a termelését nem folytathatja oly nagy mérvben, mint

amaz, csak 38 forintért képes ugyanabban a mennyiségben és minőségben kínálni. Ha ily körülmények között a papírpénz disagioja 20%-ig emelkedett, a papír előállítási költségei egyébiránt ugyanazok maradván a külföldön, a külföldi gyáros ugyanazt a papírt, csak 30 forintért lesz képes ajánlani, miután 30 frt fémnek 20%-os agio mellett, 36 forint papírban felel meg; míg a belföldi gyáros ugyan-e 3 forinttal versenyképesebb lesz. — Kérdés, hogy a 2 frt különbség, mely már most a két termelvény ára között mutatkozik, elégséges-e a szállítási díj, esetleg vám stb. költségek fedezésére, és hajlandó lesz-e a külföldi gyáros azt a risicot elvállalni, mely a papírvaluta újabb elértéktelenedéséből, a papírvalutás országban birt követelését érheti? — Nem sujtathja-e őt egy esetleges értéktelenedés nagyobb veszteséggel, mint a milyen a nyereség, melyet az üzletnél elérne?

Ugyanaz a körülmény, a mely a külföldi gyárost a beviteltől elijeszti; a belföldit épen ösztönzi a termelésre, mert a papírvaluta elértéktelenedése csak emeli azon készlet értékét, melyet a még olcsóbb nyersanyag és alacsonyabb munkabér mellett termelt.

A nagyobb üzem, s kedvezőbb conjuntura oda segíthetik a belföldi gyárost, hogy az legalább is annyiért kínálhatja a papírt, mint kínálhatja a külföldi, ha a risicot, a mely a papírpénz újabb elértéktelenedése folytán követelését érheti, elvállalni kész volna. Az agio emelkedésével a bevitel a papírvalutás országba nehezebb, a belföld ipara valóságos védvámiban részesül, és ennek védelme alatt, lassanként kiszorítja teljesen a külföld concurrentiáját a belföldi piacokról.

Az agio emelkedése kétszeresen előnyös a belföldi termelésre, egyrészt, mert kiviteli praemiumban részesíti a termelőt, versenyképesé teszi a külföldi piacokon, másrészt, mert megvédi a külföld versenye ellen, elősegíti a külföld versenyének leszorítását a belföldi piacokról.

Nézzük azonban a dolog másik oldalát is. Fentebb láttuk, hogy a meddig az értékrelatio 100 : 110-hoz volt, s a termelési viszonyok egyenlőek maradtak: — az export és importnak értelme nem volt, mert mind a kettő egy árban termelt. A mint az agio 20%-ra emelkedett, a papírvalutás ország kiválóan kedvező helyzetbe jutott.

A helyzet kedvezősége tartott addig, míg az áruk módosítása folytán, a belföldi gyáros csak annyi termelési áron tudta előállítani

a posztó végjét, mint a külföldi gyáros. Maradjunk a correct példánál, és vegyük ki indulásunk pontjául a viszonyok ezen állását. — Az agio egyszerre 10%-kal esik. A papirvalutás ország gyárosának viszonyai semmiben sem fognak változni. Ő ezután is 120 forintért fogja venni a gyapjút, és 60 frttal fizetni a munkabért, mint fizette eddig. De nem így a külföldi gyáros. Ennek posztója 200 forintban van (fémben), tehát hacsak 220 forintért adja is el, megkapta nem csak, a mibe neki került, de azon felül is már 10 forint nyereséget élvez, s a mit 220 frton felül kap, az a szállítási költség levonása után tiszta nyeresége, s nincs kétség benne, hogy 225, 230, sőt 235 és 240-et is kaphat érte, mert még ekkor is csak azon az áron kínálja, melyen a belföldi gyáros kínálhatja és adhatja. A honi gyáros tevékenysége háttérbe szorul, a fölény és suprematia a külföldi termelőé. Szerepet cserélnek. — Az agio esésével egyenlő termelési viszonyok mellett előállított czikkek bevétele papirvalutás országban nyereséges és előnyös lesz, a külföld abba a kellemes helyzetbe jut, hogy a belföldi termelvényeket, még a belföld piaczáról is leszorítja.

Minél hosszabb időközre van szükség, hogy az áruk a belforgalomban a valuta javulásához alkalmazkodjanak, annál tovább tart a külföldre nézve a kedvező conjunctura, mert ez utóbbi nyeresége csak azon alapul, hogy a belföldi termelő most is azon áron fizeti nyersanyagát, — munkabérét és tőkét, a melyen fizette, midőn az agio 10%-al magasabb volt.

Az agio esése e szerint, kétszeresen hátrányos a termelőre; egyrészt mert versenyképtelenné teszi a külfölddel a külföldi piacon, nem csak, de kiszolgáltatja a belföldi termelőt a külföldinek, és lehetetlenné teszi a versenyt még saját piacán is. Nyereséget biztosít a külföldi importeurnak, a belföldit kényszeríti a termelés megszorítására.

A nyereség, melyet az agio esése a külföldi importeurnek hoz, és azon nyereség között, melyet a belföldi exporteur az emelkedő agio befolyása alatt élvez, lényeges különbség van, lássuk a fenti példát. Azt mondtuk, hogy az agio 10%-os emelkedésével az a gyáros, ki posztóját eddigelé 210 forintért fémben, illetve 231 forintért árusíthatta el belföldön, most nem csak abba a helyzetbe jutott, hogy a külföldi piacon, tehát még tetemes szállítási költség viselése mellett is, képes lesz 210 forintért ajánlani a posztót,

azaz versenyezni képes lesz a külföldi termelővel annak piacán, miután a 210 forint fémben, papirvalutában 242 forintot képvisel, azaz 11 frttal többet, mint a mennyit eddig a belföldi forgalomban posztójáért kapott, de sőt annál olcsóbban, azaz például 205—200 forintért fogja kínálhatni a posztó végjét, és a külföld termelését saját belföldi piacáról is képes lesz leszorítani, mert még 200 frt fémben is 240 forintot papirpénzben képvisel, még 200 forint mellett is 9 forinttal kap többet, mint kapott előbb a belföldi forgalomban. A termelő a conjuncturát felette kedvezőnek és az elért hasznot valóságnak fogja tartani, s annak kell tartania, mert úgy fogja találni, hogy a 240 forinton például 110 forintjával 2 méter mázsa gyapjút és 55 krajczárjával $36\frac{1}{4}$ munkanapot vehet, illetve fizethet ki, s a belföldi termelő eme nyeresége mégis csak látszólagos, mert ha az ellenszolgáltatás becsét mérlegezni akarjuk, és a hasznot, a melyet elért, nem a magán gazdaság, de a közgazdaság szempontjából tekintjük, azt kell keresnünk, mennyi felel meg azon 240 forintnak fémben, és mennyi felel meg ugyancsak fémben azon termelési költségeknek, a melyért a termelő posztóját előállította. A mint jeleztük, 240 frtnak mint eladási árnak 200 forint felel meg fémben, és 220 frt előállítási költségnek 10%-os agio mellett ugyancsak 200 forint felel meg fémben, úgy hogy a termelő, akkor, midőn 240-ért papirban adja el posztóját, nemcsak hogy nem nyert semmit is, de veszítette azt az összeget, a mibe a szállítás került. Ha 240 forintnál alább adta el, és számítása szerint még 221 forintért (papirban) is adhatja, mind többet és többet veszített, mert ennél kisebb összeget fémben nyert ellenszolgáltatásul. Ha például 195 forintért (fémben) adja, még mindig 234 forintot kapott papirban, 190 forint mellett 228 forintot, 185 forint mellett 222 forintot kap, tehát 190 forint mellett fémben, illetve 228 forint mellett papirban 10 forintot, — 222 forint mellett 15 forintot veszít a papirvalutás országban termelő. Ezt természetesen nehéz a papirvalutás országai termelővel elhíttetni. A látszat ellentmond a valónak, mert a nyereség a magán gazdaság szempontjából eclatans, s arról, mennyiben káros ez a nemzetgazdaság szempontjából, ugyan senki nem gondol. Fontoljuk meg, hogy például nálunk oly években, midőn az agio folyton emelkedése folytán a kivitel néhány száz millióval haladta meg a bevitelt, hány száz millió munkanapot képvisel az az összeg, a melyet ily czimen

elvesztettünk; nem vesztünkön örültünk e tulajdonkép, midőn kivitelünket briliánsnak neveztük, és azon hitben voltunk, hogy termelvényeinknek a külföldi piac biztosítva van?

Azt mondtuk fentebb, hogy a mint az agio esik, a külföldi és belföldi gyáros, szerepet cserélnek. Az agio esésével, a belföldi gyárosnak termelési viszonyai nem változnak, és ez ép az oka, hogy a külföld versenyét passive kell elnéznie.

A belföldi gyáros ugyanazt a posztót, a melyet azelőtt 220 forintért tudott előállítani, miután az árak az agio emelkedéséhez alkalmazkodtak, csak 240 forintért fogja előállithatni. A belföldi gyáros tehát 20 forinttal 10%-kal drágábban állithatja elő ugyan azt az árúczikket, a külföldinél. A külföldi képtessé lesz, a belföldivel a belföldi piacon versenyezhetni; mert abban a helyzetben van, hogy: még a szállítási költséget is beleszámítva 240 forintért adhatja (papírpénzben) a posztó végjét, tehát annyiért, a mennyiben ugyanaz a belföldinek kerül, mert így is 218 forintot kap fémben tehát 8 frttal többet, mint kapott azelőtt a belforgalomban. Lehet-e e 8 frtról is azt mondani, hogy fictiv, a mit a belföldi gyárosról mondtunk. Ez valóságos nyereség, mely nem csak a magán gazdaság vagyoni állását, de a közgazdaságét is javítja.

Folyik az eddigiekből az, hogy a disagio rohamos emelkedésének időközeiben, midőn az egyes termelő, kiváló kedvezőnek találja a conjuncturát, nyereségesnek az üzletet, a közgazdaság érzékeny veszteséget szenved, mert a termelő élvez ugyan látszólag nyereséget, de tulajdonkép azt sem kapja meg, a mibe a jószág termelése kerül, mert: ép azon conjunctura mellett adatik el a legtöbb a külföldre, mely a legkedvezőtlenebb, s viszont, hogy a disagio esésének, a valuta értéke rohamos javulása időközeiben, akkor midőn tulajdonkép a jószág árai a legmagasabbak, kénytelen a külföldtől vásárolni és saját iparát veszteglésre kárhoztatni. Az agio ingadozása megsemmisíti a papírvalutás országra nézve az internationalis forgalom minden áldását.

A külkereskedelemnek az a feladata, hogy azon czikkeket, melyek egyik országban az éghajlati viszonyok, a föld termőképessége, olcsó tüzelő anyagok, olcsó munkabér stb. szóval kedvezőbb termelési viszonyok mellett állithatók elő, tehát olcsóbban termelhetők, mint a másokban, kicserélje olyanokért, melyek fordítva a

másik országban termelhetők olcsóbban, mint emebben. Nem éppen abban van az internationalis forgalom áldása, hogy az egyik ország élvezheti és szükséglete fedezésére használhatja azokat a jószágokat, melyeket maga vagy egyáltalán nem termelhetne, vagy kétszeres áldozat árán tudna csak elő állítani, és pedig ép oly olcsón, mint a másik. Nem-e éppen az, hogy az egyik ország kiváló előnyei, melyeket bir, nemzetközi tulajdonná lesznek, melyeknek hasznát a szabad forgalom mellett, egyik ép úgy élvezheti, mint a másik? A külkereskedelem rendes körülmények között csak nyereséges lehet az érintkező ország mindegyikére. A hasznot, melyet a külkereskedelemből egyik vagy másik von, azon különbözetben látja, melyet megkimélt, hogy bizonyos jószágot ott vett, hol olcsóbb volt, hogy a külföldről vette, mely olcsóbban tudja előállítani, mint tudná ő; abban az eredményben, melyet elért az által, hogy erőit összepontosítva azon cikkek előállítására szorítkozott, melyeknek előállítását sokkal olcsóbban képes eszközölni, mint egy — tetszés szerinti — másik ország. Mondhatni a papirvalutás országról azt, hogy az internationalis forgalom a külkereskedelemnek ennyi előnyeit élvezi?

Lehet-e a papirvalutás országról mondani, hogy külkereskedelme csak haszonnal és nyereséggel jár? Láttuk, miszerint a csaló látszat arra készíti a papirvalutás országban a termelőt, hogy nem csak oly cikkeket, melyeket csak oly költségek árán állít elő, mint a külföld, de még oly cikkeket is, melyek előállítására nincsenek meg nála egyébként az előfeltételek, előállítson és külföldre vigyen; nem ösztönzi a látszólagos nyereség arra, hogy árengedményeket tegyen azért, hogy a külfölddel versenyezhessek, holott ez engedményt, nem nyereséget, de előállítási költségei, tehát vesztesége rovására teszi. S fordítva, láttuk, miszerint az agio rohamos esésével a termelő, a papirvalutás országban, nem csak azon cikkekben lesz versenyképtelenné, melyeket egyébként ép oly költséggel állított elő, mint a külföld, mert azok előállítására az előfeltételek a papirvalutás országban éppen úgy megvoltak, mint a külföldön, hanem és pedig még inkább oly cikkekben, melyek előállítása a papirvalutás országban a külföld versenyével mellett, csak a disagio mesterséges védelme vagy védvámok mellett volt lehetséges.

Csodálkozhatunk-e ezek után azon, a mit már fentebb az agio

ingadozásának befolyásáról a termelésre szólva említettünk, hogy a papirvalutás országban a védvamos agitatio és mozgalmak, sokkal gyakrabban ismétlődnek, és sokkal erőteljesebben nyilatkoznak, mint egyébütt.

Rendezett valutával bíró államokban a külkereskedelemből eredő, eshetőleges veszteségek a magán gazdaságot ép úgy érintik, mint a közgazdaságot, és ezekért egyes egyedül a vállalkozót lehet felelőssé tenni, mert az csak elhibázott speculatio, óvatosság és körültekintés hiányából állhat be. De lehet-e e veszteségekért, a papirvalutás országban a termelőt vagy kereskedőt felelőssé tenni? A papirvalutás országban, akkor ad el a legtöbbet a kereskedő a külföldnek, midőn a kiviteli üzlet — legalább látszólag — a legelőnyösebbnek, nyereségesnek mutatkozik, és akkor vesz, midőn a külföldi, tényleg olcsóbban kínálja termelvényeit, hason minőség és mennyiségben, mint a belföldi, azaz mindenkor az eladásra és vételre — legalább látszólag — legkedvezőbb conjunctura mellett. Hogy az a látszólagosan kedvező conjunctura csak látszólagos nyereséget nyújt, annak oka, nem a kereskedő rosz számításában, de a rendezetlen valutában keresendő.

Hogy mily nagy mérvűek a veszteségek, a melyek a valutás ország közgazdaságát a külkereskedelemből folyólag érik el, gondolható abból, hogy például az osztrák-magyar monarchia külkereskedelmi forgalma 1848-tól 17 milliárdnál nagyobb értékre rug, ha ennél, átlag csak 2% veszteség érte is a közgazdaságot, oly tökélet semmisített meg a papirvaluta, mely annak összes forgalomban összegével felér.

Ausztria-Magyarországnak külforgalmára vonatkozó adatai megerősítik állításunkat.

É v	Bevitel	Kivitel	Összesen	A g i o á l l á s a		
				legmaga- sabb	legala- csonyabb	átlag
1852	197·4	210·4	405·1	125	110	119·75
1853	197·6	235·5	433·1	116·75	107·75	110·62
1854	212·3	221·0	433·3	146·50	114·75	127·75
1855	235·7	238·7	474·4	129·25	109·12	120·62
1856	262·8	255·5	518·3	113·50	101·25	105·37
1857	263·9	232·3	496·2	109·37	103·87	105·50
1858	257·2	229·7	486·9	106·75	125	104·12
1859	200·6	217·4	418·0	153·20	125	120·62

É v	Bevitel	Kivitel	Összesen	A g i o á l l á s a		
				legmaga- sabb	legala- csonyabb	átlag
	o. é. millió forintokban					
1860	208·8	264·7	473·5	144·30	124·65	132·25
1861	243·8	276·8	520·6	152·75	134·50	141·25
1862	239·0	293·0	532·0	139·50	114	128·07
1863	254·2	291·2	545·4	123·50	109·25	113·09
1864	254·8	323·4	578·2	121·75	112·50	115·72
1865	256·8	344·5	601·3	114·75	103·90	108·32
1866	217·9	329·5	547·4	140·50	101·50	119·84
1867	294·3	407·4	701·7	133·25	118	124·31
1868	387·4	428·9	816·3	119·65	110·75	114·48
1869	418·9	438·1	857·0	125·25	116·25	121·02
1870	431·9	395·4	827·3	133·50	116·75	121·89
1871	540·7	467·6	1008·3	123·15	114·75	120·38
1872	613·7	388·0	1001·7	114·75	105·25	109·27
1873	583·1	423·6	1006·7	112·50	104·85	108·14
1874	565·6	452·2	1017·8	118·20	103·10	105·24
1875	552·5	497·2	1049·7	106·30	100·25	—
1876	516·8	509·5	1026·3	118·25	100·90	105·23

Ezen összesen 25 év között az agio magas volt, azaz 10%-nál nagyobb volt 16 alacsony 9 évben. Magas volt 1852—1855-ig 1859—1864-ig 1866—1871-ig. A közbeeső években, illetve időközben alacsony.

A kivitel nagyobb a bevitelnél összesen 15 évben, kisebb összesen 10 évben. Az évek, a melyekben a kivitel nagyobb, mint a bevitel, ugyanazok, melyekben az agio magas, kivéve az 1865-iki az 1870. és 1871-ki éveket, a mennyiben 1865-ben az agio alacsony és a kivitel még is nagyobb, mint a bevitel, 1870. és 1871-ben az agio magas és a kivitel még is kisebb, mint a bevitel. A tétel, melyet felállítottunk, igazolva van 16 eset közül 13 esettel. A bevitel nagyobb a kivitelnél összesen 10 évben. Az évek ismét ugyanazok, melyekben az agio alacsony volt, kivéve ismét az 1870—1871. éveket és 1865-ikét. Összesen 25 eset közül e szerint, tételünk mellett bizonyít 22, az ellen bizonyít 3. Érdekes az is, mint nagyobb és kisebb a kiviteli többlet, a szerint a mint az agio emelkedése az év folytán kisebb vagy nagyobb volt, és fordítva kisebb és nagyobb a bevételi többlet, a mint az agio esése kisebb vagy nagyobb volt. Például 1859-ben a kiviteli többlet csak 16 milliót 1860-ban pedig 55 milliót teszen, mert az agio átlag amottan 20%-ot, emez évben 32%-ot tett, 1872-ben az agio esése közel 11%-ot tett, a bevételi többlet ehhez képest 225 milliót tesz, 1874-ben az agio esése alig tesz 3%-ot, s a bevételi többlet is csak 113 milliót tesz.

Magát, a gyártmányok kiviteli és bevételi forgalmát tekintve is, azt látjuk, hogy azon években, melyekben az agio rohamosan emelkedik, a kivitel is nagyobb, és meghaladja a bevételt s fordítva.

Ausztria-Magyarország beviteli és kiviteli forgalma gyártmányokban és nyers anyagokban 1850—1874. évig.

É v	N y e r s a n y a g			A z i p a r s e g é d a n y a g a i			G y á r t m á n y o k			A z a g i o átlag %			
	bevitel	kivitel	a kivitel szemben a bevitellel	bevitel	kivitel	a kivitel szemben a bevitellel	bevitel	kivitel	a kivitel szemben a bevitellel				
o s z t r á k é r t é k ü e z e r f o r i n t o k b a n													
1850	81,668	25,680	—	50,060	65,936	61,443	—	4,493	12,621	45,648	—	33,027	24·34
1851	82,020	28,963	—	53,057	60,274	59,102	—	1,172	13,735	48,562	—	34,827	26·12
1852	97,263	33,096	—	63,167	79,355	80,043	+	688	12,880	78,074	—	65,194	19·75
1853	94,354	36,355	—	57,999	76,173	100,648	+	24,475	30,008	87,224	—	57,216	10·62
1854	100,866	30,165	—	70,701	73,579	106,697	+	33,118	37,928	87,701	—	49,773	27·75
1855	99,813	36,227	—	63,586	83,444	98,528	+	15,084	54,564	105,610	—	51,046	21·62
1856	101,423	49,711	—	51,712	89,003	95,009	+	6,006	59,508	115,461	—	55,953	5·37
1857	89,106	53,756	—	35,350	95,276	71,300	—	23,976	80,468	109,260	—	28,792	5·50
1858	40,540	16,307	—	24,233	74,620	53,408	—	21,212	142,073	159,958	—	17,885	4·12
1859	37,002	17,093	—	19,909	66,419	62,902	—	3,517	97,210	137,375	—	40,165	20·62
1860	38,169	32,319	—	5,850	83,433	74,209	—	9,221	102,747	145,226	—	43,521	32·25
1861	42,693	41,373	—	1,320	92,191	73,449	—	18,742	108,963	161,912	—	52,949	41·25
1862	40,897	37,638	—	3,259	82,160	98,770	+	16,610	115,907	156,570	—	40,663	28·07
1863	41,033	24,255	—	16,778	91,780	104,492	+	12,712	121,380	162,860	—	41,080	13·79
1864	41,372	25,242	—	16,130	98,352	105,338	+	7,014	115,093	192,829	—	77,736	15·72
1865	38,729	44,890	+	6,161	99,294	110,587	+	11,293	118,768	189,032	—	70,264	8·32
1866	34,933	43,292	+	8,359	91,982	100,874	+	8,892	91,003	185,303	—	94,300	19·84
1867	41,954	78,379	+	36,425	108,962	96,759	—	12,203	143,398	232,227	—	88,329	24·31
1868	52,324	94,193	+	41,869	118,116	104,360	—	13,756	216,938	230,390	—	13,452	14·48
1869	51,200	74,309	+	23,109	115,277	91,233	—	24,044	254,104	272,568	—	18,464	21·02
1870	55,294	50,209	—	5,085	117,758	86,758	—	31,000	262,907	258,447	—	4,460	21·89
1871	63,199	60,365	—	2,834	149,498	104,625	—	44,873	328,053	302,593	—	25,460	20·38
1872	92,804	28,783	—	64,021	145,454	94,100	—	51,354	375,469	265,081	—	111,388	9·27
1873	100,968	33,589	—	67,379	129,508	124,010	—	5,498	352,606	266,012	—	86,594	8·14
1874	106,687	39,097	—	67,590	149,435	108,097	—	41,338	312,582	302,073	—	10,409	5·00

1850-től 1852-ig az agio magas, a kivitel fokozódott. 1853-ban javulás áll be a valuta értékében, a bevitel majd 50%-al nagyobb, mint az előző évben. 1854-ben, daczára az agio emelkedésének, a kivitel változatlan marad, a bevitel ellenben 7 millióval nagyobb, 1855-ben a kivitel ismét emelkedik, 1856-tól kezdve a kiviteli többlet mind kisebb, 1858-ban a bevitel 80 millióról 142 millióra szökik. 1859-ben ismét fordulat áll be, az agio emelkedik, a kivitel többlet kétszer akkora, mint az előző évben. 1860-ban az agio újabb emelkedésével a kivitel is nagyobb lesz. 1861-ben ugyan ez a jelenség. 1862-ben a valuta értéke javul, a kivitel kisebb. 1863-ban észlelhető eredmény tételünk mellett bizonyít, a mennyiben az agio esésével a kivitel, habár jelentéktelenül, de növekedett stb.

Azt látjuk tehát, hogy az esetek, kettőt, az 1854. és 1863-Kit kivéve, szintén tételeink igazságát bizonyítják.

Oroszországban a beviteli forgalom, szemben a kivittel, tett:

	bevitel	kivitel	kiviteli többlet millió rubellel
1859:	159.334.160 rubelt	165.664,672 rubelt	+ 6.33
1860:	159.303,405 „	181.383,281 „	+ 22.08
1861:	167.111,000 „	177.179,000 „	+ 10.07
1862:	156.728,300 „	177.473,700 „	+ 27.56

Az agio emelkedése, 1852-iki állását alapul 1000-re véve, volt 1859-ben 1082, 1860-ban 1001, 1861-ben 1120, 1862-ben 1129. Látnivaló tehát, hogy a kivitel Oroszországban is, a valuta elértéktelenedésével függ össze. Legnagyobb a kiviteli többlet 1862-ben, midőn az agio a legmagasabb.

Az agio ingadozásának befolyása a fogyasztásra.

A fogyasztás mérvét azok fizetési képessége határozza meg, a kik fogyasztanak. Két egyén közül annak fizetési képessége nagyobb, kinek — a közélet szavaival élve — nagyobb jövedelme, jobb keresete, tetemesebb vagyona, több pénze van, a ki több gazdasági jószággal, illetőleg nagyobb értékű gazdasági jószágokkal rendelkezik, melyeket szükségletei fedezésére fordíthat. Bizonyos, a szükségletek fedezésére a gazdasági alanynak rendelkezésére álló jószágokkal annál több szükségletet lehet fedezni, minél nagyobb értéket képviselnek azok és annál nagyobb szükségletet lehet fedezni, minél

olcsóbbak azon gazdasági jóságok melyek által a szükséglet fedezhető. Más szóval, a fogyasztás mennyiségileg annál nagyobb, minél olcsóbbak a szükségletek fedezésére szolgáló javak, s minőségileg annál nagyobb, minél nagyobb érték áll a gazdasági alanynak a szükségletek fedezésére rendelkezésre. A fogyasztás mennyiségileg nagy, ha az első rendű szükségletek bőven fedeztetnek; minőségileg nagy, ha a rendelkezésre álló jóságok értéke oly nagy, hogy azokból nemcsak az első rendű, tehát szükséges, de a hasznos és élvezeti szükségletek is fedezhetők. Ha a kereset nagyobb, azaz, a gazdasági alany például üzletébe, vállalatába nagyobb nyereséget élvez, avagy személyes szolgáltatásai fejében nagyobb díjazásban részesül, avagy végül a föld termékeit a kedvező viszonyok mellett jobban értekesítheti, előbb van meg a lehetőség arra, hogy necsak az első rendű szükségletek fedezésére szolgáló, de hasznos és élvezeti cikkeket is fogyaszthasson.

Ha áll az, hogy a fogyasztás mérve a fogyasztók fizetőképességével egyenes arányban nő; akkor a papirvalutás országban a fogyasztás mérve azon időközökben lesz a legnagyobb, a melyekben a viszonyokat a termelésre, hitelre sat. kedvezőknek mondtuk. Eddigi fejtegetéseink értelmében a valuta fokozatos elértéktelenedésének időközei azok, melyekben a viszonyok kedvezők. S fordítva, a fogyasztás mérve a papirvalutás országban akkor a legkisebb, a mikor a viszonyok kedvezőtlenek. Ugyancsak eddigi fejtegetéseink értelmében a viszonyok a papirvalutás országban a valuta fokozatos javulásának időközeiben kedvezőtlenek.

A mondottak után az agio ingadozásának befolyását a fogyasztásra következőkép formulázhatjuk: Ha az agio fokozatosan emelkedik, a fogyasztás mérve nagyobb; ha az agio fokozatosan esik, a fogyasztás kisebb lesz. Ez a tétel azonban korántsem fejezi ki az agio ingadozásának befolyását a fogyasztásra általán; mert ne feledjük, hogy az agio fokozatos emelkedése csak azokat részesíti kiváló nyereségben, kik szolgáltatásaik árát önként és naponként állapíthatják meg, tehát csak a dologi javakat termelő egyéneket, vállalkozókat, kereskedőket és általán az üzletembereket. A személyes szolgáltatásokat nyújtó, nagyobb részt fixfizetésűek nincsenek abban a helyzetben, hogy szolgálataik díját egyrészt önkényesen, másrészt a szükségleteik fedezésére szolgáló gazdasági jóságok árának emelkedésével, illetve esésével

egyidejűleg megszabhatnák; s így a fixfizetésűek fogyasztása tulajdonképen akkor nagyobb, midőn a díjazások fejében élvezett jövedelem nagyobb értéket képvisel. A valuta értékének rosszabbodásával a fixfizetésűek fogyasztása, amennyiben jövedelmük nem változott, kisebb lesz; s fordítva, javulásával nagyobb lesz. Az üzletember és hivatalnok érdeke a papirvalutás országban az agio ingadozásával szemben ellentétes. Amaz az agio emelkedését, emez esését illetve a pénzérték állandóságát tartja érdekének.

De nem tekinthetjük a fenebbi tételt teljesen kimerítőnek még azért sem, mert nem mondja meg minő a fogyasztás mérve, akkor, midőn az agio rövidebb időközön belől majd emelkedik, majd esik, azaz erősebb ingadozást mutat; és az agio ingadozásának hatása alatt a jószágok árai, tehát a posztó, papir, bőr, stb. mindaz, a mit a termelő piacra visz, épúgy mint az, a mivel első rendű szükségleteit fedezi, tehát a kenyér, liszt, gabona stb. ára folytonos ingadozásnak van alávetve. Az árak ingadozása változtatja, mert kisebbíti és nagyobbítja a fogyasztó fizetési képességét egyfelől, növeli és apasztja másfelől azon értékek összegét, a melyekből az élet első rendű szükségletei fedezhetők, növeli és apasztja azon értékek összegét, mely a fogyasztónak az első rendű szükségletek fedezése után a hasznos és élvezeti cikkek fogyasztására marad. Hivatkozva azon tapasztalati tényre, hogy a fogyasztást nehezebb megszorítani mint kiterjeszteni, azt kell mondanunk, hogy a papirvalutás országban azon időközökben, a midőn az agio majd emelkedik, majd esik, azaz rövid időközön belől nagyobb ingadozást mutat, inkább kisebbedik a fogyasztás, mint nagyobbodik.

A felállított tételek azokból, a miket eddigelé az agio ingadozásának befolyásáról a kereskedelmi forgalomra általán, illetve a termelésre, hitelre, árakra mondtunk, majdnem természetesen folynak; ép azért e pontra vonatkozó fejtegetéseink, ha nem is fő, de érdekesebb kérdéseinek a következőket tekintjük: Mely cikkek fogyasztása növekedik az agio kedvező hatása alatt nagyobb mérvben, illetve, mely cikkek azok, melyek fogyasztása az agio kedvezőtlen hatása mellett legelőbb megszoríttatik; továbbá, hogy a fogyasztás kiterjesztésének folyamata hosszabb vagy rövidebb időt igényel e mint ugyanannak megszorítása.

A gazdasági szükségleteket közönségesen első rendűek, hasz-

nosak és élvezetiekre szokták felosztani. — A fogyasztási cikkek is ehhez képest vagy olyanok, a melyek első rendű szükségletek fedezésére szolgálnak, avagy olyanok, a melyek hasznosságokért és élvezet czéljából fogyasztatnak. Természetesnek kell találni, hogy a papirvalutás országban is a fogyasztás a hasznos és az élvezeti cikkekre csak akkor terjed ki, midőn az első rendűek már teljesen fedezvők. Ámde az első rendű szükségletek fedezésére szolgáló cikkek is osztályozhatók ismét feltétlen szükségessékre, hasznosakra és élvezetiekre. Az egyszerű darócz ruha, mely a testet a hideg ellen megóvjá, feltétlen szükséges; a meleg szövetből készült alsó ing hasznos, mert a test meghűlését akadályozza, a drága prémes bunda, már élvezeti cikk, mert ugyanazt a szolgálatot, melyet e drága cikk eszközöl, az egyszerű darócz is megteszi. A tulajdonképen első rendűeknek nevezett szükségletek, élelem, ruházat és lakás fedezésére szolgáló cikkekben is van fokozat, mely a feltétlen szükségesen kezdődve az élvezetén végződik. S így igaz lehet ugyan, hogy a papirvalutás országban is legelőbb az első rendű, aztán a hasznos és végül az élvezeti szükségletek fedeztetnek, de lehetséges az is, hogy a fogyasztás már az első rendű szükségletek fedezésénél is az élvezeti cikkekre terjed ki.

A kérdést tehát, melyet itt taglalni akarunk, tulajdonkép akként kell feltennünk, hogy az első rendűeknek nevezett szükségletek közül melyik az, mely az agio kedvező hatása alatt előbb fedeztetik a feltétlenül szükségesek mellett hasznos és élvezetes cikkek által is. Faucher azt állítja, hogy az első rendűeknek nevezett szükségletek közül a lakás az, a melynek fedezésénél a fogyasztás legelőbb csap át az élvezetiekbe, ez után következik a ruházat, és csak úgy az élelem. Hivatkozva az élet tapasztalataira, Faucher szavainak teljesen igazat kell adnunk. A legnagyobb fényűzés kétség kívül a lakással, a lakás berendezésével, szolgaszemélyzet tartásával üzhető; relative kisebb az expansiv ereje a ruházatnak, mert mint szükségletnek fedezése, nincs naponként napirenden, mint van például a lakás; a legcsekélyebb expansiv ereje az élelmezésnek van, mert habár naponként fedezést kíván, de a fedezet mérve azon testi erők nagyságával megvan szabva, a melyet a napról napra, mint elvesztett, pótolni kell. Az élelmezés, mint szükséglet fedezésére szolgáló fogyasztási cikkek között, az expansiv erő tekintetéből első helyen a dohány áll, ezt követik a szeszes italok, u. m. pálinka, sör,

bor, aztán jó a cukor, fűszerek, husneműek, a növényzeti táplálékok, és úgy legvégül a só. A mi már most a megszorítás mérvét illeti, ugyancsak az élelmezésnek, mint szükségletnek fedezésére szolgáló cikkeknek legjobb megszorítható a fogyasztás a dohánynál, aztán a szeszes italoknál, kevésbé a cukor és fűszereknél, a husneműeknél, és legkevésbé a növényzeti táplálékoknál és a sónál. A ruházatnak, mint a szükségletnek fedezése szintén számtalan fokozatot ismer. Expansiv ereje nagyobb, mint az élelmezésé, de kisebb, mint a lakásé. De ehhez képest a megszorítás mérve tekintetében a ruházat, mint szükséglet fedezésére szolgáló cikkek, az élelmezésének és a lakásának fölötte állanak. Inkább vezetünk szerény konyhát s tartunk olcsó lakát, hogy sem a világ előtt — mely a külszin után ítél — piszkos vagy rongyos ruhában jelenjünk meg.

Az agio ingadozásának kedvező hatása mellett a forgalomra legelőbb a lakások kényelmes és fényűző berendezésében, majd a ruházat válogatottságában s végül az élelmezés költséges voltában fognak nyilatkozást lelteni a kedvező fogyasztási viszonyok.

Azon kérdést illetőleg, vajjon a fogyasztás kiterjesztésének folyamata, hosszabb avagy rövidebb időt igényel-e mint a fogyasztás megszorításaé, elegendő talán azon tapasztalati tényre hivatkozni, hogy a fogyasztók szivesebben kezdenek költséges életmódot, vállalnak drága lakást, és szaporítják a szolgáltatások számát, azaz könnyebben, mert szivesebben alkalmazkodnak a kedvező viszonyokhoz, mint alkalmazkodnának a kedvezőtlenekhez. A fogyasztás megszorításának folyamata minden esetre hosszabb időközt kíván, mint kíván a fogyasztás kiterjesztésének folyamata.

A dohányjövedék bruttó jövedelme tett :

1862-ben	54·7	millió	forintot
1863-ban	55·6	"	"
1864-ben	55·5	"	"
1865-ben	54·4	"	"
1866-ban	49·9	"	"
1867-ben	53·4	"	"
1868-ban	—	—	—

1869-ben	67·8	millió forintot
1870-ben	71·7	" "
1871-ben	79·8	" "
1872-ben	82·8	" "
1873-ban	85·3	" "
1874-ben	82·3	" "
1875-ben	83·1	" "
1876-ban	86·4	" "
1877-ben	87·5	" "

Ebből esik :	Ausztriára	Magyarországra
1869-ben	43·7 millió frt	24·1 millió frt
1870-ben	46·5	" " 25·2 " "
1871-ben	52·9	" " 26·9 " "
1872-ben	56·6	" " 26·2 " "
1873-ban	59·7	" " 25·6 " "
1874-ben	57·3	" " 25·0 " "
1875-ben	57·4	" " 25·7 " "
1876-ban	58·7	" " 27·7 " "
1877-ben	58·2	" " 29·3 " "
1878-ban	57·7	" " — " "
1879-ben	58·9	" " — " "

E szám adatok azt mutatják, hogy mindazon években, melyekben az agio nagy ingadozást mutatott, a fogyasztás dohányban és szivarokban kisebbedett; továbbá azt, hogy azon időközökben, melyek alatt az agio fokozatosan emelkedett, a dohányjövedék feltűnő nagy jövedelmet mutat. Tekintsük például az 1866-iki évet, a bruttó jövedelem majdnem 5 millióval kisebbedett, s evvel szemben ott van az 1869. év, melyben 14 milliónyi növekedés, s az 1873-iki, melyben 3 milliónyi növekedés észlelhető.

Az alább közlött részletesebb táblázat Nyitra és Trencsén megyéknek dohányfogyasztását tüntetik fel.

Év	Hosszúra vágott dohány							Rövidre vágott	Belföldi szivar					
	legfinomabb török csomója 4 frt 60 kr.	finom török csom. 2 frt 70 kr.	középfinom török csom. 1 frt 90 kr.	ugyanaz 2-od rendű csom. 1 frt 46 kr.	három király fontja 64 kr.	valódi magyar fontja 90 kr.	középfinom magyar fontja 64 kr.	egészben elfogyasztott	egészben elfogyasztott	havannah 100 db ára 5 frt 50 kr.	kuba 100 db ára 4 frt 60 kr.	portorico 100 db ára 2 frt 70 kr.	belföldi rövid 100 db ára 1 frt 80 kr.	egészben elfogyasztott
1865	781 15	1431 67	171 40	3 15	960 32	4104	4204	21,999 72	263,355 27	14,476	30,506	2081	18,496	126,168
1866	639 70	1390	143 45	32 20	831 20	3909	3395	19,722 8	251,098 87	15,568	28,835	3418	21,540	137,685
1869	731 40	1525	23 75	51 45	633	2205	2639	12,157 17	262,402 73	14,060	30,613	6140	28,123	222,188
b é c s i f o n t														
d o b o z														
1873	81	278	—	1182	243	3224	237	6141	91,830	89	1075	2643	7599	27,691
1874	80	286	—	1098	235	3510	265	6621	102,170	119	1007	2445	7555	25,824
Trencsén														
Nyitra														

A hosszúra és rövidre vágott dohánynál 1866-ban az 1865-hez viszonyítva 2000 frtnyi esést észlelhetni. A különbség főképp a finomabb fajú dohányokat illeti. Ezzel szemben határozott emelkedést tapasztalunk a szivaroknál; ez emelkedés a közönséges fajúakra esik. Az egész összeállítás azt mutatja, hogy a fogyasztásra ez évben kedvezőtlenek voltak a viszonyok. 1869-ben a dohány-fajokban ugyan esést, de a szivaroknál óriási emelkedést tapasztalunk.

Trencsénmegyében 1874. folyamán a dohányfogyasztás, szemben 1873-mal növekedett, míg a szivar fogyasztása 2000 dobozra menő apadást mutat.

A kivándorlók számából a fogyasztási viszonyokra csak helyes következtetést lehet vonni. Minél nagyobb a kivándorlottak száma, annál kedvezőtlenebbek lehettek a fogyasztási viszonyok. A kivándorlások számának növekvése annak jele, hogy szaporodik azok száma, a kik hazájokban a megélhetést lehetetlennek, vagy nehéznek tartván, szívesen cserélnék hazát.

É v	Ausztriából	Magyarországból	Összesen
1871	4,884	3	4,887
1872	4,182	228	4,410
1873	5,765	1,347	7,112
1874	7,888	962	8,850
1875	6,882	776	7,668
1876	5,660	360	6,276
1877	5,023	373	5,396
1878	4,504	646	5,150
1879	4,333	632	5,963
Összesen	50,105	5,597	56,702

A fenti táblázatban Ausztria-Magyarországból 1871. évi július 1-től 1879. évi június 30-ig kivándorlottak száma van feltüntetve. A felhozott kilencz évi időközben legtöbb egyén 1873-ban és 1874-ben vándorolt ki. 1872-ben a kivándorlottak száma az előző évhez képest 400-al apad. Az előbbi jelenség, a fogyasztási viszonyok rosszabbodását, az utóbbi javulását bizonyítja.

DR. KOVÁCS GYULA.

AZ ADÓÜGY ÉS ADÓÜGYI IGAZGATÁS AZ 1878/81-iki ORSZÁGGYÜLÉS TARTAMA ALATT.

Gróf Szapáry Gyula pénzügyminister az 1882. évi költségvetési előirányzat előterjesztése alkalmával, egy kiváló érdekű és nagy becsű művet *) adott át törvényhozóinknak, melyben élénk színekkel, tárgyilagosan s kritikailag van előadva pénzügyministeriumunk működésének története az 1878/81-iki országgyűlés tartama alatt.

A mű öt fejezetre oszlik; a pénzügyministerium ugyanis öt irányban fejtett ki jelentékenyebb tevékenységet, és pedig 1) a pénzügyigazgatási szervezet megkezdett átalakításának tovább fejlesztésében; 2) a hitelműveletek és általános pénzügyi kérdések körül; 3) a közadók és állami bevételek fokozása; és 4) a földadó szabályozás czélirányosabb és gyorsabb kivitele körül; 5) a vasutak és közgazdasági kérdések tekintetében tett kérdések által.

A hitelműveletekről szóló fejezet szól a 153 milliós kölcsön törlesztéséről, a Bosznia és Hercegovina megszállására szükséges költségek és az évenkénti hiányok fedezéséről; a vasutak és közgazdasági kérdések ügyében tett intézkedésekről szóló fejezet szól, az állami vasuthálózatnak vételek és új építkezések által eszközölt kiterjesztéséről, a helyi érdekű vasutak építésének előmozdításáról, Fiume emeléséről és a vízszabályozási kölcsönökről. Mindezek kiváló érdekű dolgok; a reájuk vonatkozó adatok azonban sokkal is ismeretesebbek e szemle olvasói előtt, hogy sem szükséges lenne azokat közelebbről ismertetni.

Ezeket tehát mellőzzük, hogy annál nagyobb teret engedhesünk az adóügy és az adóügyi igazgatás történetének.

*) A magyar királyi pénzügyministerium működésének története az 1878/81-iki országgyűlés tartama alatt. (Budapest, 1881.)

A pénzügyminister működése az adóügy terén főleg három irányban terjedt ki, u. m. a földadószabályozás siettetésére és tökélyesbitésére, a többi adók jövedelmezőbbé tételére, hiányaik orvoslására, a luxus-adók megszüntetésére s a nyereményadó és a hadmenességi díj behozatalára, végül az adóügyi igazgatás javítására.

Lássuk ezeket egymás után.

I.

Ki ne emlékeznék azokra a merész várakozásokra, melyeket a földadószabályozásról szóló 1875. évi VII. t. cz. meghozatala előtt, különösen az 1873. és 1874. évi óriási deficitek hatása alatt, sokan a földadóprovisorium kiigazításához, s az abból várható nagy jövedelmekhez kötöttek. Voltak, a kik 5—6 millió forintnyi állami bevételt véltek elérhetni abból, ha az 1850. évi földadóprovisorium hatályba lépte óta a művelési ágakban bekövetkezett változások, és a helyesebb felmérési adatok az adókivetésnél figyelembe vétetnek.

A földadóprovisorium kiigazítása megtörtént, s ma már mindnyájan tudjuk, hogy az a vérmes reményűek által a hozzája kötött várakozásoknak nem felelt meg, mert a kiigazítás eredménye csak 2.200,000 frt évenkénti adószaporulás lett. Ez sem kicsinylendő azonban, mert legalább fedezi a földadószabályozás költségeit.

Egyébiránt a kiigazítás az 1875 : VII. t. cikknek csak egyik átmeneti intézkedése volt; a törvény sulypontja a földadó gyökeres szabályozására esik.

E tekintetben fejtett ki pénzügyi kormányunk legnagyobb tevékenységet, melynek történetét a jelentés a következőkép adja elő :

A földbirtok jövedelmének helyes kinyomozása, s egy a tényleges viszonyoknak megfelelő földadókataszter készítése, nálunk nemcsak a földadó arányosságának s egyenlékenységének szempontjából bir különös jelentőséggel, hanem közgazdaságunknak tulnyomóan agricultul jellegénél fogva, az egész adóreformnak mellőzhetetlen alapfeltételét képezi.

Ebből folyólag az 1878. évtől kezdve minden oldalról felhangzó, s részben a felsőbb kataszteri közegek által is igazoltaknak talált panaszokkal szemben, melyek az 1875. VII. törv.-cikk alapján 1876-ban megindított kataszteri munkálatok ellen felmerültek, azok czélszerű keresztülvitelére kiváló gondot kelle a kormánynak fordítania.

E panaszok leginkább a kinyomozott tiszta jövedelem magassága s aránytalansága ellen irányultak, de ezen kívül oly intézkedések is mellőzhetetleneknek bizonyultak, melyek az eljárást gyorsítják, továbbá melyek a csak költséges beruházások által hasznosítható, s különösen az újabb árvizek következtében újabb ármentesítést igénylő földterületek tulajdonosainak méltányos kedvezményeket biztosítanak.

Az ügy fontosságánál fogva a kormánynak a szétágazó közvéleménnyel szemben teljes megnyugvást kelle szereznie az iránt, hogy tervezett intézkedései az égetővé vált kérdések sikeres megoldására fognak vezetni, s ezért a pénzügyminister 1879. őszén a kataszteri kerületek egy-egy választott tagját, s ezeken kívül 15 szakértőt szakértekezletre híván egybe, ennek véleményét kérte ki tervbe vett intézkedéseire nézve.

E szakértekezlet elé az 1875. VII. t.-cz. módosítását célzó két törvényjavaslat, s ezek kapcsában hat fontos elvi kérdés lett terjesztve, ezenkívül az összes kataszteri munkálatok is be lettek mutatva.

Minthogy a folyamatban lévő kataszteri munkálatok ellen felhozott panaszok közt a legkiáltóbbak az ellen irányultak, hogy a kinyomozott jövedelem tulságosan nagy és nem felel meg a valónak, a mi főleg annak volt tulajdonítandó, hogy gazdaságunk helyzete az utóbbi években a korábbi viszonyoktól eltérő lényeges változáson ment keresztül: a kormány először is azon kérdést intézte a szakértekezlethez, hogy a kataszteri munkálatokban kifejezett tiszta-jövedelem megfelel-e a mai tényleges viszonyoknak.

Minthogy továbbá a tisztajövedelemnek kiszámítása igen sok munkával és költséggel járt, s az újabb adatok alapján való kiszámítás, a költségektől eltekintve, csak hosszasan késleltetné a kataszteri munkálatokat, az első kérdéssel kapcsolatban azon további kérdés intéztetett a szakbizottsághoz, hogy nem-e lenne az újabb becslés helyett célszerűbb az országos földadóbizottságot arra feljogosítani, hogy a tisztajövedelmi fokozatok végleges megállapítása alkalmával bizonyos általa megállapítandó százalékkal a tényleges viszonyoknak megfelelőleg szállítsa le a már kinyomozott tisztajövedelmet.

Az egybehitt szakértekezlet saját részéről is oda nyilatkozott, hogy a kinyomozott kataszteri jövedelem nem felel meg a mai tényleges viszonyoknak.

Ennek okául azt hozta fel, hogy az 1867—72-ik évek, melyek gazdasági viszonyai s áradatai vétettek alapul, oly korszakot képeznek, melyben a közlekedési eszközökben beállott nagy változások, a külföldi tőke beözönlése s a kedvező kiviteli miatt úgy az árak, mint az egész mezőgazdaság sokszoros változáson menve keresztül, élénk lendületet vett. Viszont a későbbi években, kiviteli piacunk

annyira korlátolva lett, sok gazdasági ág oly hanyatlásnak indult, hogy a földjövedelem tetemesen alászállott, s alig is vehet a közelben jelentékenyen emelkedő irányt.

Az sem kerülte ki az értekezlet figyelmét, hogy a kinyomozott jövedelem már azért sem felelhet meg a valónak, mert az áradatok viszonylag rövid időközről szólnak, s mert míg a termés-mennyiség a vidéken szokásos gazdálkodási fordulatartamok szerint, tehát nem ritkán 10—15 évről vétetett fel, az áradatok ennél rövidebb és más időszakról szólnak, úgy hogy részben oly árak mellett vétettek fel a termények, melyek mellett valóban nem is adattak el, részben pedig oly termények lettek alapul véve, melyek azon időközben, melyből az áradatok vétettek, nem is állítottak elő.

A valódi jövedelmet a szakbizottság csak akként hitte kinyomozhatónak, ha az 1867—72-ki árak mellett a későbbi éveknek, nevezetesen az 1873—78-ik éveknek árai, továbbá mindazon faktorok figyelembe vétetnek, melyek a gazdálkodásra s a föld jövedelmezőségére befolyással voltak.

A kiszámított tisztajövedelem helyesbítését illetőleg a szakértekezlet is azt a módot találta legcélszerűbbnek, hogy az országos földadóbizottság a jövedelmi fokozatok végleges helyesbítése alkalmával szállítsa le a valónak megfelelőleg a kinyomozott jövedelmet annyi százalékkal, a hány százaléknyi különbség van az 1867—72-ki évek, s a későbbi 1873—1878-ki évek átlagos, valódi tisztajövedelme közt.

További kérdések lettek a szakértekezlethez a tisztajövedelem arányos megállapítása, s az eljárás gyorsítása tekintetében intézve.

Ugy általán valamennyi adónk kivetésénél, mint különösen a földadónak 1876-ban történt kiigazításánál azon tapasztalat merített, hogy az érdekelt felek felszólalási igényeiket a kitűzött időben nem érvényesítik, hanem csak akkor jajdulnak fel az adó ellen, midőn annak fizetése hárul rájuk. Az évek hosszú sorára megállapítandó földadónál nemcsak az egyesek érdekeinek megóvása, hanem különösen az adózásbani arányosság elérése, tehát oly eljárási mód alkalmazását tette szükségessé, mely az adózásbani arányosságot leginkább biztosítja. Azon kérdést intézte e végből a kormány a szakértekezlethez, hogy nem lenne-e célszerű az adót az egyéni felszólalások fenhagyása mellett már előre és pedig azonnal kivetni, mihelyt az országos földadóbizottság a jövedelmi fokozatokat végleg megállapította.

Miután az egyesek e módon a terhőkre irt magasabb adó által lesznek figyelmessé téve a felszólalásra, míg viszont netalán sértett érdekeink az egyéni felszólalás érdemleges elintézéséig adminisztratív uton — fizetési halasztások engedélyezése által — teljesen

megóvhatók, a szakértekezlet e kérdésre nézve is osztotta a kormány nézetét.

Az eljárás gyorsítás végett a földadó szabályozásáról szóló törvénynek a végrehajtásra vonatkozó egyes szakaszait illetőleg tett kérdést a szakértekezletnél a kormány s az eljárás egyszerűsítését, különösen pedig a földadóbizottságok tárgyalásainak s a felszólalási eljárásnak rövidítését hozta javaslatba.

A bizottság helyeselte ez egyszerűsítéseket, de másrészt a tagoknak egy tetemes része kívánta, hogy az egyes földrészetek osztálybasorozása csak akkor foganatosíttassék, ha a tisztajövedelmi fokozatok végleg meg lesznek állapítva. E kíváncsolásaul azt hozták fel, hogy a kataszteri munkálatok eddig hiányosan foganatosíttattak, s hogy a tisztajövedelmi fokozatok mindaddig, mig végleg meg nem állapíttatnak, csak tervezet jellegével bírnak, ugy hogy azokba sorozást foganatosítani időelőtti munka lenne.

Elméleti szempontból bármily indokoltnak látszik is e felfogás, kivihetőségének utját szegi a gyakorlati szempont.

Az osztályba sorozás elodázása egyértelmű lett volna avval, hogy a kataszteri közegek a tisztajövedelmi fokozatoknak végleges megállapításáig, tehát közel két évig szüneteljenek. Ez nemcsak mintegy 4 millió forintnyi költségtöbbletet okozott volna, hanem a két évi időveszteség, mint a munkálatoknak minden elodázása, az egyöntetű és tökéletes keresztülvitelnek esett volna rovására, s a viszonyoknak időközben beállott újabb változása által az egyenetlenségnek is tág tért nyitott volna az adózásban. E mellett az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az egész kört átfogó gyakorlati tapasztalatot, a mellőzhetetlen minutiósusabb helyi ismeretet csak épen az osztálybasorozás által és közben szerezhetik meg ugy a kataszteri közegek, mint a földadóbizottsági tagok; kétségtelen tehát, hogy ha az előleges osztálybasorozásnak lesznek is vizsás következményei, egészben véve sokszorosan ellensúlyozzák e hátrányokat azon bő és alapos tapasztalatok, melyeket az osztálybasorozás derít fel a helyes adóztatás előnyére. Sőt különösen a kataszteri ügyekben kevésbbé szakavatott földadóbizottsági tagok a nélkül, hogy az osztálybasorozás megtörténne, s ez által egységes egészében állana előttük az egész kataszteri munkálat, alig is lennének képesek maguknak arról oly hű képet alkotni, hogy a tiszta jövedelmi fokozatok végleges megállapításához alaposan hozzá szólhatnának.

Egyébként az is kétségtelen volt, hogy az eddig szerzett tapasztalatok teljesen elégségesek voltak arra, hogy az osztályozási vidékek s ezen belül minden művelési ágra nézve a felállítandó osztályok végleg megállapíttathassanak.

Az inkább technical jellegű osztálybasorozás munkájához tehát

meg vannak a szükséges előfeltételek úgy, hogy ha később változtatás mutatkozik is szükségesnek, ez kevésbé a mintaterekhez viszonyított sorozási munkálatokra, hanem inkább az osztályok tiszta jövedelmének módosítására fog vonatkozni.

Ezen indokokból a kormány óvatossággal bár, de folytatta az osztálybasorozási munkálatokat. Azok teljes befejezése az 1882-ik év nyarát is előreláthatólag igénybe fogja venni.

Más két kérdést a csak folytonosan külön költségek mellett termőképességben tartható, valamint a vizár által sujtott földterületek földadója tekintetében intézett a kormány a szakértekezlethez.

Az 1875. VII. törv.-cz. 18. §-a szerint azon földterületeknél, melyek termőképességben tartása folyton külön költséget igényel, e külön költség a rendes gazdálkodási költségekbe számítandó ugyan, csakhogy e beszámítás csakis oly esetekben volt eszközölhető, ha egyes földrészekre külön fordítottatott ily költség. Ellenben — különösen az ármentesített területeknél — az esetben, ha nagyobb vízszabályozási munkálatok folytán több határra s művelési ágra kiterjedő földterületek lettek ármentesítve, a külön költség méltányosan és igazságosan nem volt a különféle földrészekre felosztható.

Helyesebbnek látszott azért, ha e földterületek kataszteri tiszta jövedelme e külön költségek számbavétele nélkül állapittatik meg, de a külön költségek összegének megfelelő adó az egész szabályozást foganatosító társulatnak térítettik vissza.

Másrészt még az 1868. XXV. t.-cz. s később az 1875. VII. törv.-czikk kimondotta ugyan, hogy azon terméketlen területek, melyek csak költséges beruházások folytán válnak gazdaságilag használhatókká, 15 évi adómentességben részesülnek; minthogy azonban ezen majdnem kizárólag ármentesített területek az újabb árvizek folytán — nem ritkán az eredeti beruházást meghaladó — újabb költséggel voltak csak karban tarthatók : a méltányosság követelte, hogy az adómentesség tartama az újabb költségek arányában meghosszabbíttassék.

A szakértekezlet mindkét eszmét magáévá tette.

Az előbbi kérdésre t. i. a folytonos karban tartási költségek beszámítására nézve hangsúlyozta ugyan, hogy helyesebb lenne, ha ezek a gazdálkodási költségekbe lennének beszámíthatók, s az adózó nem lenne kénytelen az adót előlegezni; azon aggályának is kifejezést adott a szakértekezlet, hogy a kataszteri jövedelem nem mindig áll arányban, sőt néha épen fordított arányban van a kisebb vagy nagyobb vízveszélyhez képest az egyes földrészekre eső költséggel, s hogy ebből folyólag, különösen a fizetési képesség teljes mértékéig terhelt birtokrészeknél, az adó előlegezése jelentékeny terhet képez : de azért saját részéről is azt a gyakorlati megoldási

módot ismerte el a leghelyesebbnek, hogy a költségeknek megfelelő adó együttesen téríttessék vissza.

Ezen, a szakértekezlet által is helyeselt elvek nyertek valósulást a földadó szabályozásáról szóló 1875. VII. t.-cikk némely intézkedéseinek módosítását tárgyzó 1881-ik évi XL-ik, továbbá az 1875. VII. törv.-cikk ármentesített területekre vonatkozó rendelkezéseinek megváltoztatását tárgyzó 1881-ik évi XLII-ik törv.-cikk által.

Az előbbi törvényczikk intézkedéseinek legnagyobb része az eljárás egyszerűsítésére, tökéletesbitésére s gyarapítására irányul, de elvi tekintetben is nagy horderejű intézkedéseket inaugurál.

Igy kimondatik benne, hogy az országos földadóbizottság nemcsak az 1867—72-ki, hanem a későbbi évek gazdasági viszonyainak s minden irányadó tényezőnek figyelembe vételével szállítja le, illetőleg állapítandja meg végleg a valónak megfelelőleg a kataszteri tiszta jövedelmet.

Kimondatik benne, hogy e megállapítás után azonnal az új alapon fog a földadó kivettetni, s a mennyiben az új adókivetés 10%-kal meghaladja a régi adót, annak törlesztésére három évre terjedő részletfizetés adandó; ezen kívül az egyéni felszólalások épségben hagyatnak, azok elintézése után pedig az adó azonnal rectificálandó, a netalán befizetett többlet legott visszatérítendő, míg ha az egyéni felszólalás következése adófelemelés lenne, a többlet csak az elintézést követő évtől követelhető.

Végre e törvény által a földadó a magyar korona egész területére nézve 29 millió forintban, s az utána járó földtehermentesítési járulék Horvát-Szlavonországoktól eltekintve 11 millió forintban lett contingentálva. És pedig ezen összegekben nem oly módon lett a contingentálás kimondva, hogy ezen összegeknek tiszta jövedelemkép be kell a földadóból folyniok, hanem hogy a kivetés összege nem haladhatja meg a jelzett maximális összegeket.

A contingentálás e módja kétségen kívül nagy megnyugtatósára szolgál a birtokos osztálynak, mert biztosítékot nyújt arra, hogy a földadószabályozás nem adóemelésre, hanem a most egyenetlenül megoszló tehernek helyes alapon való arányosítására fog vezetni.

Az ármentesített területekre vonatkozó 1881. XLII. t.-cikk szerint azon földterületek, melyek terméketlenségüknél fogva csakis költséges beruházás folytán váltak gazdaságilag használhatókká, ha az 1876-ik évi, vagy későbbi árvíz következtében termőképeségben tartásuk újabb beruházást tett szükségessé, a 15 évi adómentességen túl további adómentességben lettek részesítve; és pedig ha az újabb beruházás az eredeti beruházásnak legalább $\frac{1}{4}$ -ét tette, de felét nem haladta meg, 5 évvel, $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ -ig 10 évvel, s

ha az új beruházás az eredeti beruházásnak $\frac{3}{4}$ részénél is többet tesz, 15 évvel hosszabbíttatik meg az adómentesség.

Ezen törvényczikk továbbá a mellett, hogy az 1875. VII. t.-cz. azon általános intézkedését, hogy oly földterületeknél, melyek karbantartása külön kiadásokat igényel, e külön kiadások a gazdálkodási költségek közé számítandók, érvényben hagyta, — az ármentesített területekre nézve azt rendelte, hogy a védművek előállítására fordított tőkének 8%-ka, valamint az első hat évi fentartási költségek egy-egy évi átlaga tekintendő számbavehető kiadásnak.

E kiadások azon esetekben, midőn egyes birtokosok önállólag foganatosítanak valamely ármentesítést, a gazdálkodási költségekbe számítandók, s a kataszteri tiszta jövedelem már e költségek levonásával állapíttatik meg.

Ugyanezen mód követtetik azon társulatok által foganatosított munkálatok költségeire nézve is, melyeknél az ártér fejlesztése már be van fejezve s az egyes ártéri részletek biztosan kimutathatók.

Ezeknél az egyes földrészletek kinyomozott kataszteri jövedelméből a külön költségek fejében azon arányos rész vonatik le, mely a földrészlet jövedelmének — viszonyítva az ugyanazon ártérhez tartozó s a szabályozási költségekhez ugyanazon kulcs szerint járó összes földrészletek együttes jövedelméhez, — arányosan megfelel.

Ellenben azon társulatoknál, melyeknél az ártér fejlesztése befejezve még nincsen, miután a külön kiadások a gazdálkodási költségeknek földrészletenként figyelembe nem vehető, a kataszteri jövedelem az ártéri birtokok után e költségek figyelembe vétele nélkül — tekintettel mindazonáltal sajátságos helyzetükre — állapítandók meg, s a költségek összegének az adó százaléka szerint megfelelő adó évről-évre a társulatnak térítendő vissza.

Sőt ha oly társulatok, melyeknél az ártér fejlesztése már be van fejezve, azt kívánnák, hogy a vízszabályozási költségek ne az egyes földrészletek kataszteri tiszta-jövedelmének megállapításánál vétessenek külön gazdálkodási költségként számba, hanem e helyett a vízszabályozási költségeknek megfelelő adó együttesen téríttessék vissza, akkor ezen társulatoknál épen úgy, mint azoknál, melyeknél az ártér fejlesztése még nincs befejezve, a külön költségek figyelembe vétele nélkül, tekintettel mindazonáltal sajátságos viszonyaikra, állapíttatik meg az ártéri földrészletek kataszteri tiszta jövedelme, ellenben az összes társulati költségeknek megfelelő adó együttesen a társulati pénztárnak téríttetik vissza.

Az ekként visszatérített adó azon kulcs szerint, a mely szerint a társulati költséghez járulnak, a társulati tagok közös vagyonát képezi.

Daczára tehát annak, hogy matematikai pontossággal nem lehetett az egyes földrészletek külön költségeit a kataszteri jövede-

lem megállapításánál figyelembe venni, határozott előhaladást képeznek e törvény intézkedései úgy a kérdés megoldására nézve, mint a korábbi állapothoz viszonyítva. Határozott haladást, mert míg azelőtt a kiviteli nehézségeken szenvedett hajótörést a törvény intenciója, most egy oly megoldási mód állapított meg, mely ha már az egyesek egész pontossággal nem is részesíthetők az eddig az államkincstárnak maradó, de az új törvény szerint visszatérítendő adóban, de nagyjában még is minden ártéri birtokost arányosan részesít az adóvisszatérítéssel járó előnyökben, ha mindjárt nem is mindig közvetlenül, de legalább közvetve az által, hogy az ártéri birtokosok érdekeinek megóvására hivatott ármentesítő társulatok tesznek jelentékeny bevételi forrásra szert a visszajáró adóban.

Az előadottak után röviden összevonva következő a kataszter története.

Az 1875. VII. t.-cz. végrehajtása még azon évi júliusban foganatba vétetett ugyan, de a két első év nem az új kataszterre, hanem a változott mívelési ágak, valamint a művelés alá vont földterületek azonnali megadóztatására fordított. E művelet évi 2,200.000 frttal növelte ugyan 1876-tól kezdve az állambevételeket, de két évre elodázta magának a földadószabályozásnak megkezdését.

Ez csak 1877. nyarán vette kezdetét, s további két évet a járásbecslők kioktatása s járásleírások elkészítése, valamint az adatok gyűjtése vett igénybe.

Ebben a stadiumban volt a földadószabályozás 1878. őszén.

A 1878/79-iki téli idény a tisztajövedelmi fokozatok kiszámítására használtatott, s 1879. tavaszán a járásbecslők járasaik beutazásához fogtak, a mi szeptemberig mindenütt véget érven, azon évben még az osztálybasorozás is megkezdődött.

De éppen ennek folyamán nyert megerősülést a szakközegek azon feltevése, hogy a kinyomozott jövedelem messze túlhaladja a valót.

A ministerium ennél fogva a ki-zámított tisztajövedelmi fokozatokat arányosan leszállította, s a mint ez fentebb részletesen van ismertetve a kataszteri szakértekezletet hitta egybe.

A kataszteri szakértekezlet üléseinek befejezése után az egész munkálat újból revisió alá vétetett, a járasok és osztályozási vidékek végleg megállapítottak, a járási bizottságokkal a munkálatok alaposan megismertettek s az osztálybasorozás megindított.

Ezen kívül a már 1878-ban felvett árterek a valónak megfelelőleg kiigazítottak, s a kataszteri munkálatokban keresztülvezetettek.

Minthogy az osztálybasorozás mind előbbre halad, úgy hogy — a mint fentebb is érintetett — 1882. nyarán be leendő fejezve, a folyó év nyarán már az országos földadóbizottság is megalakult, s kebe-

léből küldötteket választott, hogy ezek útján az ország minden vidékén a munkálatokkal alaposan és idejekorán megismerkedhessék.

Az osztálybasorozás megtörténte után tehát mi sem fogja gátolni az országos földadóbizottságot, hogy végleges döntő szavát a tiszta-jövedelmi fokozatokra nézve kimondja, úgy hogy esetleg 1884-re már az új alapon lesz a földadó kivethető.

II.

A többi egyenesadók reformja 1875. évben befejeztetett. Mindnyájan tudjuk, miből állott e reform. Szükséges volt, hogy a házosztály-adó a 16, 20, 24 százalékos házbéradóval helyesebb öszhangba hozassék; ez történt az által, hogy a házosztályadóra nézve három kategória állíttatott fel, s a házosztály-adó tételek a község népességi, forgalmi és helyhatósági viszonyaikoz képest emeltettek. Szükséges volt, hogy az 1868 : XXV. t.-cz. alapján fennállott jövedelmi adó, (mely magában foglalá az ipar és kereskedelem, az értelmi foglalkozás és tisztii fizetés, a bányabirtok, a tőkepénzek és a részvénytársulati jövedelmek után fizetendő adóra vonatkozó szabályokat is), valamint az elavult személykereseti adó is, gyökeres reform alá vétessék; e szükségnek elég tétetett az által, hogy az egyes jövedelmi forrásoknak megfelelő külön adócimek (kereseti adó, bányaadó, tőkekamatadó, vállalati adó) alkottattak, s mindegyik külön törvényben szabályoztatott.

Az 1875. évi törvényhozás ez által beváltá az 1868. év óta ülésező országgyűléseknek évről évre törvénybe ígatott azon ígétét, hogy az osztrák absolut kormánytól átvett adók reformáltatni s az új alkotmányos viszonyokhoz megfelelő módon átalakíttatni fognak. De nemcsak ezt tévé. Egy lépéssel tovább ment, s hódolva inkább a gyakorlati szükségnek, mint az elmélet tanainak új kiegészítő adókat teremtetett az általános jövedelmi pótdóban és az u. n. luxus-adókban.

A fogyasztási adók az osztrák monarchiában fennállókkal azonos törvények és módozatok szerint levén kezelendők, azok újabb változáson főleg a kiegyezkedési tárgyalások folytán 1878. évben mentek keresztül.

Nézzük már most az 1878/81. évi időszak alatt eszközlött változásokat.

Megemlítve a Budapest főváros némely részeiben emelendő házakra, a szegedi építkezésekre és a földrengés folytán Zágráb városára nézve adott törvényes házadó kedvezményeket, a pénzügy-ministeriumnak az adóügy terén kifejtett működésének ismertetését a jelentés így folytatja :

A kereseti adók, — nevezetesen a kereseti, a bánya — a nyilvános számadásra kötelezett vállalati és a tőkekamatadó körében, az önsegélyző egyletek adója tekintetében történt nevezetesebb törvényhozási változás.

Ugyanis az 1881. LX. törv.-czikk az önsegélyző egyletek törzsbetéteinek 6% kamatát, ha a havi betét 4 frtot meg nem halad, s az önsegélyző egylet kölcsönzései a tagok körén túl nem terjednek, az esetben is adómentesnek nyilvánította, ha a törzsbetét főösszege 50 frtot meghalad.

Ez által a tőkegyűjtésnek ezen a legalsóbb néposztályokra szorító neme, mely a vagyonosodás általános elősegítésén kívül még azon előnnyel is bír, hogy a kevés hitelképességgel bíró osztályok is olcsó pénzre tehetnek szert, hathatósan elősegítettet.

Jelentékeny horderővel bíró törvényintézkedések továbbá, hogy a zágráb-károlyvárosi vonalrész megvétele alkalmával a déli vaspályatársulat adómentessége 10 évre meghosszabbított (1880. évi XLIV. t.-cz.), továbbá hogy a főváros által — részben korábbi kölcsöneinek convertálására — 6 millió forint erejéig felvett új kölcsön az 1880. évi XLI. törv.-czikk által adó- és bélyegmentességben lett részesítve, végre hogy az 1880. évi LXV. t.-cz. által a főváros által építendő közraktárak üzlete is, a mennyiben a főváros jövedelméről van szó, a kereseti adó alól 30 évre mentesített.

Az említett adónemek tekintetében tett jelentékenyebb adminisztratív intézkedések körül fel kell említenünk, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatoknál és egyleteknél a mérlegekbe felvett egyes kiadások méltányosabb figyelembe vételét, s a tőkekamat- és járadékadónál a kamattörlesztés kipuhítására tett intézkedéseket, ugymint a betáblázási végzések közzétételét, a hittelekkönyvek pontosabb betekintését s a beperesített tőkék kinyomozását, melyek azonban leginkább 1880-ban vétetvén kiterjedtebb mérvben fogantatva, csak jövőre fognak kedvezőbb jövedelmi eredményt felmutatni.

Egészben véve a méltányosabb s enyhébb eljárás következtében paralysálva lett az ezen adóforrások szorgosabb kutatása, s az ezen adók arányosabb kivetése útján különben előállott jövedelmi többlet, sőt a jövedelmi eredmény a kereseti adónál az 1878-ban befolyt 19.134,101 frtról 1880-ban 16.639,205 frtra apadt, ellenben a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyleteknél az 1878-ban befolyt 2.526,511 frtról 1880-ban 2.647,583 frtra, a

tőkekamat- és járadékadónál pedig az 1878-ban befolyt 3.403,371 frtról 1880-ban 3.697,328 frtra emelkedett.

Megjegyzendő egyébként, hogy e számadatokból matematikai pontossággal nem lehet következtetést vonni az egyes adónemek valódi jövedelmére, mert bezárólag egész 1878-ig az egyesek által befizetett összegek, ha többféle adó volt terhőkre irva, minden közelebbi támpont nélkül a bevételező közegek belátása szerint osztattak meg a terhőkre irt egyes adónemek között, s csak 1879-től kezdve jutott azon újabb intézkedés érvényre, hogy a több adónemre együttesen teljesített befizetés az előirt adóösszegek arányában osztandó meg az egyes adónemek között.

A kormány az egyenes adók körében is újabb jövedelmi forrásokat igyekezett feltárni, mint a nyereményadó és a hadmentességi díj. 1880. előtt a sorsjátéki nyereményektől csakis illeték járt, ezen kívül a magán sorsjátékoknál a betétek összegének 10%-a engedélydíj czimén volt fizetendő. 1880. évi január 1-je óta az 1879-iki XLIX. t.-cz. értelmében az illetéken kívül a számsorsjáték- (lottó)-nyeremények után 15%, a jótékonyczélú állami sorsjátékok nyereményei után 10%, s az értéktárgyakra szóló magán sorsjátékok nyereményei után a 10% engedélyi díjon kívül még 10% nyereményadó fizetendő. A sorsjegykölcsönök nyereményadóval most sincsenek terhelve, hanem csakis az illeték alá esnek.

E szerint a nyereményadó is illeték czimén szedett járandóságok együtt véve, átlag a számsorsjátéknál $15\frac{5}{8}\%$ -ot, a jótékonyczélú államsorsjátéknál $16\frac{2}{8}\%$ -ot, a megánsorsjátéknál $20\frac{5}{16}\%$ -ot s a nyereményadó alá nem eső sorsjegykölcsönöknél $6\frac{2}{8}\%$ -ot tesznek.

Jóllehet tehát igen jelentékeny a nyeremények azon része, melyet az állam saját részére vesz igénybe, de azért alig kifogásolható, hogy oly források vétetnek a közszükségletek fedezésére nagyobb mérvben igénybe, melyek közvetve a játékszenvedély fékezésére vezetnek. Sőt csak morális intézménynek, határozott haladásnak kell jeleznünk, ha az állam a lottójátékot a nyeremények leszállítása, vagy — a mi ezzel egy jelentőségű — az azok után járó szolgáltatások felemelése által szűkebb körre szorítja.

Határozottan a nyereményadónak kell tulajdonitanunk, hogy a lottójövedék bruttójövedelme, mely 1878-ban 3.752.447 forint volt s 1879-ben is csak jelentéktelenül volt csekélyebb ezen összegnél, 1880-ban 3.222,687 frtra, tehát mintegy 500,000 forinttal apadt.

Miután a nyeremények a lottó-betéteknek átlag 56% -át veszik igénybe, az 500,000 frtból, melylyel a játékszenvedély szűkebb térre szorult, az állam elmaradt haszna mintegy 220,000 frtra tehető, ennek ellenében azonban az állam az újonan behozott nyereményadóban kereken 200,000 frtot vett be.

Áttérve a hadmentességi díjra, már a véderőről szóló 1868. évi XL. törvényczikkben kimondotta a törvényhozás, hogy azok, kik katonai szolgálatra képtelenek, vagy az alól családi tekinteteből felmentetnek, díjat kötelesek fizetni.

E törvényes rendelkezés azonban csak az 1880. évi XXVII. törv.-czikk által ment foganatba.

E törvény szerint mindazok, kik a katonai szolgálatra teljesen alkalmatlanoknak találtnak, valamint azok, a kik ugyan csak ideiglenesen találtnak alkalmatlanoknak, de sorozás alá többé nem kerülnek, továbbá azok, a kik családi tekinteteből felmentetnek, vagy pedig nem a katonai szolgálat következtében beállott oly testi fogyatkozás miatt bocsáttatnak el, mely őket keresetképtelenné nem tette, hadmentességi díjat kötelesek fizetni. E díj keresetképtességökhöz, vagy pedig az ő, s illetőleg — ha nem önálló — szüleik vagyonságához mérten 2, 3, 4, 5, 6, 10, 20, 40, 60, 80 vagy 100 frtot tesz egy évre, s annyi éven át fizetendő, a hány évre szabadultak a 12 évig, s illetőleg a tengerészetenél csak 10 évig tartó katonai szolgálat alól.

A díjfizetési kötelezettség az 1879-ik évvel vette kezdetét olyformán, hogy a valamely évre eső díj mindig csak a következő év első negyedében fizetendő, továbbá, hogy azok is díj alá vonattak, kik 1879. előtt mentettek ugyan fel a katonai szolgálat alól, de még később is védkötelesek lettek volna, ha felmentésük be nem következik.

A hadmentességi díjból a rokkantaknak eltartására, az ellenség előtt elesettek özvegyeinek és árváinak ellátására, másod sorban pedig a mozgósítás esetében behívottak hozzátartozóinak segélyezésére egy külön alap létesíttetik, mely Ausztria és Magyarország részéről évi 2 millió forinttal dotáltatik, s a melyhez a magyar korona országai ujoneczjutalékaik arányában ez idő szerint évi 857,470 frttal járulnak.

E járulékkal együtt a magyar korona országainak jövedelme az 1880-ban esedékessé vált 1879-iki hadmentességi díjból 1.457,022 frt 22 krt tett; minthogy azonban a hadmentességi díjról szóló azonos törvény Ausztriában csak 1880-tól lépett érvénybe, az 1880. évi LIX. törv.-czikk azt rendelte, hogy az 1879-iki hadmentességi díjból azon 857,470 frt is az állami szükségletek fedezésére fordíttassék, mely eredetileg a külön alap javadalmazására rendeltetett.

Ezen új jövedelmi forrásokon kívül bővebben kívánta a kormány kihasználni a vasuti és gőzhajózási szállítás megadóztatásából eredő jövedelmet is. A közlekedés érdekében az állam különösen az utóbbi időben is oly nagy áldozatokat hozott, s a mint alább az V. részben látható, a vasutak helyesebb csoportosítása s egyes vonalak kiegészítése által annyira könnyítette a forgalom feltételeit,

hogy az adó tételeinek felemelése alig képez mást az állam irányában, mint némi recompensációt, a közlekedési viszonyok tökéletesítése érdekében ujabban is elvállalt terhek fejében.

A szállítási adó az 1880-ik évi LXI. t.-cz. által a személyszállításnál a vitelbér 10%-ról 15%-ra, a gyorsáru-szállításnál 5%-ról 7%-ra, s a teher-áru-szállításnál 2%-ról 3%-ra emeltetett 1881-ik évi ápril hó 1-től kezdve.

Ha figyelembe vesszük, hogy a szállítás a vasutak czélszerűbb csoportosítása által nem csak könnyebbé tétetik, hanem hogy a tarifákra vonatkozó több intézkedés következtében már is olcsóbbá vált, s mindenek felett, hogy a korábban a vasutak által szedett s nem ritkán 2%-ot tevő ezüst-árkeletpótlék teljesen elenyészvén, ez által a viteldijak jelentékenyen alászállottak: úgy azon eredményre kell jutnunk, hogy a szállítási adó felemelése a mig egyrészt méltányos, úgy másrészt könnyen elviselhető terheltetést képez, melynek hátrányos befolyása a forgalomra egyáltalán nem leend.

Azon közgazdasági irány szem előtt tartása mellett, melyet a kormány úgy a törvényhozási, mint az administratív intézkedéseknél követett, nem lehetet figyelmen kívül hagyni azon káros hatást, melyet a cselédtartásért, tekeasztalokért, játékhelyiségekért, kocsi- és lótartásért fizetendő adóról szóló 1875. évi XXVI. t.-cz. az iparra gyakorolt.

E káros befolyás, melyet az 1873-iki közgazdasági válság utóbajai sokszorosán fokoztak, nemcsak az adójövedelem folytonos alászállásában nyilvánult, mely az első — 1875-ik évi — jövedelemnek a cselédtartásnál felére, a kocsi- és lóadónál pedig egyharmadára apadt, hanem a kocsigyártás oly kis térre szorult, az ezen iparágnál alkalmazott munkások száma annyira apadt, hogy ezen korábban virágzó iparág létfeltételei voltak veszélyeztetve.

A cselédtartásért fizetett adó nagyban akadályozta a cselédtartók kényelmét, s a mi lényegesebb, a cselédosztály keresetképeségét; végre a tekeasztalokért s játékhelyiségekért fizetett adó, ha nem is volt oly hátrányokkal egybekötve, mint a többi fényüzési adók, de feltűnően aránytalanul nehezedett az adózókra.

Mindezen bajokat tetézte a fényüzési adók nehézkes kezelése, mely más fontosabb teendők rovására annyira igénybe vette a községi és pénzügyi közegeket, hogy a jövedelem egyáltalán nem állott arányban az előállítására fordított fáradalommal.

Ily körülmények között a leghelyesebbnek látszott a fényüzési adókat elejteni, s az 1879-ik évi XLVIII. t.-cz. által azok az 1880-ik évtől kezdve el is töröltettek.

A kincstár ez által — a legutóbbi évek eredményét véve alapul — mintegy 150,000, legfeljebb 200,000 frtnyi évi bevételről mondott le, a mi azonban az adókezelés könnyítésének s még inkább a veszélyeztetett kocsiiparnak s egyes vele összefüggő ipar-

ágaknak, nemkülönben a keresetképeség terének tágitása által az általános közjólétnek vált sokszorosan hasznára.

Az egyenes adók körében meg kell még említeni a hazai iparnak nyújtandó állami kedvezményeket, melyek közül az egyenes adók alóli mentesítés a legjelentékenyebb.

A hazai iparnak adandó állami kedvezményeokről szóló 1881. XLIV. törvényczikk szerint azon újonnan keletkező gyárak, melyek eddig nálunk elő nem állított cikkeket készítenek, valamint azon már meglevő gyárak, melyek a nálunk leginkább óhajtott iparágak körébe tartoznak, ha a technica jelenlegi fejlődésének megfelelőleg rendeztetnek be, adó-, bélyeg- és illetékmentességben részesítetnek.

Az adómentesség a kereseti adóra, a nyilvános számadásra kötelezett egyletek adójára, az ezek után járó községi pótlékra, az iparkamarai illetékekre, s az általános jövedelmi pótdóra terjed ki, s 1895. végeig tart. A bélyeg- és illetékmentesség alól pedig a gyári telkek megvételére és átíratására, s ha a gyári iparra részvénytársulat alakul, az ennek alakulásakor különben járó illetékekre terjed ki.

Az is biztosítva van a törvényben, hogy gyári czélokra a só a mostani kedvezményes áron alul is fog adatni.

Ezen a közszolgáltatások tekintetében elég messze menő kedvezmények, mindenestre hatalmas rugóul fognak szolgálni arra, hogy a gyáripar, ha létfeltételei csak valamennyire megvannak, szélesebb körben gyökeret verhessen.

Áttérve a közvetett adókra, ezek közül a sör-, cukor- és szeszadók Ausztriával egyetértőleg csak 1878-ban lettek legutóbb megállapítva, sőt a cukor- és szeszadók ekkor újonnan reformáltattak, úgy hogy mindezen fogyasztási adók gyökeresebb változtatásának kérdése az azóta lefolyt időköz rövidsége miatt szóba alig jöhetett. De mellőzhetetlennek látszott azért a cukor- és szeszadó-törvények egyes hátrózmányait máris módosítani.

Az 1878. XXIII. törvényczikk által már a korábbi törvényhozás lényeges változtatást tett a cukoradón, a mennyiben a kényszerű átalányozást nemcsak azon gyárakra szorította, melyek lésajtók útján termelik a répalevelet, hanem azokra is kiterjesztette, melyek áztatás (lugzás) útján állítják azt elő, továbbá a mennyiben az utóbbi gyárak termelőképességének koronkinti megállapítását, a cukorgyárosok meghallgatása mellett a kormányra bízta, végre főleg a mennyiben contingentálván a cukoradót, ez által a kiviteli praemiumnak, annyira, a mennyire elejét vette.

De mindezen intézkedések már az első 1878/79-ki termelési időny alatt elégteleneknek bizonyultak. Sőt a kényszerű átalányozásnak az áztatási (lugzási) eljárást követő gyárakra történt kiterjesztése folytán, a fogyasztási adó lehető megtakarítása végett ezen

gyárakban oly rohamos irányt vett a répalé előállítására, hogy ezáltal — nem is említve a közgazdasági szempontból hátrányos répa-pazarlást, adózási tekintetben a legnagyobb aránytalanság állott elő a gyárak között, különösen szemben a lésajtókra berendezett gyárakkal.

E tultermelés nemcsak a gyöngébb helyzetben levő gyárak versenyképességét támadta meg, hanem miután a termelés messze túlhaladta a belfogyasztást és kivitelt, az egész cukoripart veszélyeztette.

Ezekhez járult, hogy a contingentált adóösszeg — kivált mióta Bosznia és a vámkülzetek is a fogyasztási területbe vonattak, — nem állott arányban az elfogyasztott mennyiséggel. A cukorgyárosok kérelmére ezek folytán úgy Ausztriában, mint nálunk, szaktanácskozmányok tartattak, melyek eredményükben a cukoradót tárgyzó 1878. XXIII. t.-cikk módosítására, s illetőleg az 1880. XLVII. t.-cz. meghozatalára vezettek.

E törvény által a cukoradó alapját képező répamennyiség után az adótétel a nyers répa méter-mázsájánál 73 krról 80 krra, s a szárított répánál 3 frt 65 krról 4 frtra lett emelve.

Az adótétel emelésével együttesen a külföldre kivitt cukor után visszatérítendő adó összegét is emelni kellett. Csakhogy míg maga az adótétel 9.58%-kal lett emelve, az emelés a visszatérítendő adónál csak 3.29—3.31%-ot tesz, úgy hogy a kivitel ezáltal némileg nehezítettett, Ellenben meg lett engedve a kivitel a rosszabb minőségű nyers cukorra nézve is, a mennyiben azon cukor után, melynek polarisationális százaléka 92-ön alul van, de legalább 88%-ot tesz, a visszatérítendő adó méter-mázsánként 8 frt 40 krban állapított meg. E könnyítés különösen a mi selejtesebb árukban bővelkedő cukoriparunknak váland előnyére.

Másik tekintetben a contingentált adóösszegre nézve történt változás. A contingentált adóösszeg, mely az 1878. XXIII. t.-cz. szerint az 1880/81-ki termelési idényre az egész osztrák-magyar fogyasztási területre csak 6.500,000 frtot tett volna, a megnagyobbodott fogyasztási területnek, s a belfogyasztásnak megfelelőleg már az 1880/81-ki idényre 10.000,000-ban, s minden következő idényre egész az 1887/88-ki idény végéig 4—4 százezer frttal nagyobb összegben állapított meg. Ez által, daczára annak, hogy mi a közös cukortermelésnek alig 7%-kal vagyunk osztályosai, a magyar állam bevétele a cukoradóból mégis évi 200,000 frtot meghaladó összeggel növekedett.

Horderejét tekintve azonban, ennél is fontosabb intézkedése a novellának, hogy az áztatásra berendezett gyárakra nézve kimondatott, miszerint termelőképességük megállapításánál nemcsak a batteriáik megtöltésére szükséges répamennyiség, hanem a naponkénti töltések száma is figyelembe veendő.

A naponkinti töltések minimuma 50-ben határozott meg, kötelességükké tétetvén a gyárosoknak, hogy a mennyiben több töltést foganatosítanak, ezt eleve bejelenteni s ahhoz képest adózni tartoznak.

Együttal kimondatott a novellában, hogy a töltések ellenőrzésére számláló-készülék is alkalmaztatik, s ezenkívül az állam a gyárosok költségére állandó ellenőrzést gyakorolhat.

A számlálókészülék alkalmazása eleintén sok nehézséggel járt ugyan, de miután a gyárak termelőképessége a szigorú felügyelet által a legpontosabban ellenőriztetik, egyrészt az adójövedék megcsonkítása, s másrészt az adózásbani aránytalanság nagyobb mérvű kifejlődése meg van akadályozva. A legnagyobb biztosítékot e tekintetben az nyújtja, hogy az áztatásra berendezett gyárak termelőképességének megállapítására a feltételek a gyárosok meghallgatása mellett évről-évre szabotnak meg, úgy hogy a kényszerű átalányozás módja folyton lépést tart a fejlődő technikával.

Hasonlókép módosítást igényelt az új szeszadótörvény is.

A szeszadóról szóló 1878. XXIV. t.-cz. különösen azon mezőgazdasági kisebb szeszfőzdekre nézve szigorította ezen adót, melyek leginkább a marhaállomány teleltetése végett tartatnak üzemben. Míg azelőtt mindazon szeszfőzdek, melyek erjesztő edényeinek ürmérete 17 hektoliternél kisebb volt, — tekintet nélkül arra, hogy minő főzőüsttel bírtak s minő anyagból főzik a szeszt, szabad egyezkedés útján adóztak, az 1878. XXIV. t.-czikk e kedvezőbb adózási módot csakis azon szeszfőzdekre szorította, melyek — a mellett, hogy erjesztő edényeik ürmérete 17 hektolitert meg nem halad, — csak egy, közvetlen tüzelésre alkalmazott egyszerű főzőkészülékkel bírnak, s a liszttartalmu anyagok kivételével más anyagból főznek szeszt.

Tehát épen azon szeszgyáraktól, melyek az állattenyésztést elősegíteni képesek, vonatott meg a kedvezőbb szabad egyezkedési adózási mód, vagyis épen ezek kényszerültek napi termelőképességük szerint adózni anélkül, hogy ezen terhelő adózási mód mellett a selejtesebb anyagok kisebb szesztartalma, a főzési időnek, valamint a gyakori üzletakadályoknak a gazdasági kisebb szeszgyáraknál szokásos módja az adóátalány megállapításánál figyelembe vehető volna. Terhelőbb ezen adózási mód továbbá főleg azért, mert míg a szabad egyezkedés több szeszfőzővel, sőt egész községekkel egyszerre s azonos feltételek mellett vihető keresztül, a kényszerű átalány minden egyes szeszfőzdekre nézve külön állapítandó meg.

E feltűnő hiányokon lesz segítve azon törvényjavaslat által, melyet a pénzügyminister az 1878. XXIV. t.-cz. módosítása iránt beterjesztetett. Az ebben tervezett határozmányok szerint mindazon gazdasági szeszfőzdek, melyek a marhaállomány fentartása végett tartatnak üzemben, ha erjesztő edényeik 17 hektolitert nem halad-

nak meg, s csak egyszerű főzőkészülékkel birnak, a kedvezőbb szabad egyezkedési mód szerint adóznak akkor is, ha lisztes tartalmu anyagokból főznek szeszt.

Minthogy e módosításnak a célja, hogy a marhaállomány tartása könnyíttessék meg, csakis szeptember, október vagy novemberhótól kezdve 8 hónapon át érvényes a kedvezmény.

További kedvezményeket állapít meg a javaslat, a mennyiben az egyfolytában legrövidebb főzés 36, s illetőleg 24 órára korlátoztatik, s a mennyiben jelenleg az erjesztőedények ürmérete, ha 50 literrel kereken nem osztható, a legközelebbi magasabb 50 literre kerekítettetik ki, míg ezentul, ha tizes számmal kereken nem osztható, csak e magasabb számra fog kikerekítettetni.

A szeszadótörvénynek a kisebb gyárak érdekében célba vett módosításán kívül, a kormány a nagyobb mezőgazdasági szeszgyárak érdekeinek megóvását is biztosította.

Az 1878. XXIV. t.-cz. azon intézkedései, melyek a szeszgyárak mezőgazdasági jellegét határozzák meg, tulszigoruaknak bizonyultak. Ennélfogva a pénzügyminister, az osztrák ministerrel egyetértve, rendeleti uton már két ízben lényegesen könnyítette azon feltételeket, melyek valamely szeszgyár mezőgazdasági jellegének megállapítására szükségesek.

Ezen intézkedések, s különösen a gazdasági szeszgyárakra nézve engedélyezendő kedvezőbb adózási mód, legalább azon tulszigoru intézkedéseknek fogják élet szegni, melyek marhatenyésztésünk s evvel mezőgazdaságunk életbe vágó érdekeit az ország sok részén komolyan veszélyeztetik.

A fogyasztással arányban nem álló bor- és husfogyasztási adójövedelemnek emelése sem került ki a kormány figyelmét.

Az adótételek emelése célú tévesztett intézkedés lett volna, melynek eredménye csak az adózási aránytalanságnak növelése leendett. E helyett inkább a fogyasztási viszonyok szorgosabb kipuhatolása, s a valódi fogyasztásnak megfelelő nagyobb adóátalány megállapítása által lett a cél részben már is elérve.

Ott, hol a szerződések lejártak s egyes helyeken, a hol felmondattak, a valódi fogyasztásnak megfelelő újabb átalányok általán véve nagyobb összeget eredményeztek, úgy hogy a boradó, mely 1878-ban 2.909,648 frtot tett, 1880-ban már 3.323,849 frtot, a husadó pedig, mely 1878-ban 2.227,715 frtot tett, 1880-ban már 2.379,847 frtot jövedelmezett, a két adónak jövedelme tehát az adótételek emelése nélkül 566,333 frttal növekedett.

Ez emelkedésben kiválóan figyelemre méltó, hogy a többletnek tulnyomó része nem a hus-, hanem a boradóra esik, továbbá, hogy kétségtelen, miszerint ezen állami bevétel az adótételek emelése s az érdekek sérelme nélkül a valódi fogyasztásnak megfelelőleg még tovább lesz fokozható.

Nemcsak a fogyasztási adók körében, hanem az egész adórendszeret illetőleg a legnagyobb horderejű törvényalkotást a lefolyt ülésszakban a cukor-, kávé- és sörfogyasztás megadóztatásáról szóló 1881. IV. törvénycikk képezi.

A vagyoni és jövedelmi adók egész körét magában foglaló egyenes adórendszer körében, a fentebb már említett hadmentességi díjon és nyereményadón kívül alig kínálkozott újabb adóforrás, s a megelőző években különben is rohamosan fokozott egyenes adók tételeinek újabb emelése sem vezethetett volna eredményre, sőt az adóreform keresztül vitele előtt az egyenes adóknak, bár csak ideiglenes emelése elviselhetlenül terhelő lett volna egyesekre, s megrázkódtatta volna az egész gazdasági életet, mert az arányosság létesítése előtt az adótételnek a meglevő alapon való emelése nem számtani, hanem mértani arányban növelné az egyenletlenséget.

Az állami bevételek szaporítása végett tehát a közvetett adók körére, illetőleg új fogyasztási adók behozatalára kellett a súlyt fektetni, s az idézett törvénycikk ezen elv megvalósítására az első lépést képezi.

Az Ausztriával kötött vám- és kereskedelmi szövetség, melynek XI-ik cikke szerint az ipartermelésre közvetlen befolyással bíró közvetett adók, csak egyenlő törvények és igazgatási rendszabályok szerint kezelhetők, az új adótárgyak megválasztásánál s különösen az adóztatás módját tekintve, a behozható új közvetett adók körét igen szűk térre szorította. Ha szabadságunkban is állott egyes oly cikkeket, melyekre nézve Ausztriában hasonló adó áll fenn, újabb fogyasztási adó alá vonni, de az adó nem a termelésre, hanem csakis a fogyasztásnál volt szedhető.

Ezen a vám- és kereskedelmi szövetség által korlátozott szűkebb körben a nem elsőrendű életszükségletet képező cikkek közül a cukor-, kávé- és sör, valamint a nagy részt cukrot tartalmazó czukorkák, csokoládé-gyártmányok és candirozott gyümölcs vonattak külön fogyasztási adó alá.

Az adótétel métermázsánként a cukorra és cukorneműekre a termelésnél fizetett adón kívül 3 frtban, a kávéra — a vámon kívül 8 frtban, a kávépótolmányokra nézve pedig, ha kávé nem tartalmaznak 4 frtban, végre a sörre nézve a termelésnél fizetett adón kívül, hektoliterenként 1 frtban lett megállapítva.

Az adó beszedésére a bor- és husfogyasztási adóknak beszedési módja alkalmaztatik, azon eltéréssel, hogy nyílt községekben az adóbeszedés megváltás útján nemcsak a községre, hanem az adó fizetésére kötelezetteknek legalább feléből alakult társulatra is ruházható; ellenben bérbe csak a pénzügyminister engedelmével adható, s ekkor is jogában áll a községnek az árverést megelőző 6 nappal az adóbeszedési jogot a kikiállítási áron magához váltani.

A zárt városokban az adó, a cikkek behozatala alkalmával, a fogyasztási adóvonalon szedetik be, a mennyiben pedig a zárt városok területén termeltetik az adóköteles cikkek, a kész termény azon része után, mely a zárt városban fogyasztatik el, a termelő köteles az adót megfizetni s azt a fogyasztókra áthárítani.

Az adóköteles cikkeknek a zárt városon való átvitele, s külön átviteli (transito) raktárak felállítása bizonyos ellenőrzési feltételek mellett meg van engedve; ezen kívül a már adó alá vont, de a zárt városból kivitt cikkek után az adó visszatérítettik.

A nyílt helyeken azoktól szedetik az adó, kik az adóköteles cikkeket kisebb mennyiségben és pedig a cukrot 50, a cukorkát, csokoládét, candirozott gyümölcsöt 8, kávépótolmányt 12 kilogramnál s a sört 25 liternél kisebb mennyiségben forgalomba hozzák, ezek háritván át az adót a fogyasztókra.

De ha a fogyasztó bármily mennyiségben oly területről hoz be ily cikkeket, hová ezen törvény hatálya ki nem terjed, vagy pedig oly belföldi helyről szerzi be az előbb említett, vagy annál nagyobb mennyiségben cikkeket, a hol azok adó alá nem vonattak, úgy azokat hozataluk alkalmával bejelenteni, s a megfelelő adót közvetlenül megfizetni tartozik.

Azok, a kik az adóköteles cikkeket forgalomba hozzák, a törvény szerint azon cikkek után is kötelezhetők az adó fizetésére, melyeket további kisebb forgalomba hozatal végett másoknak adnak át. — A nagyobb kereskedők érdekeinek megóvása végett azonban, a törvény elvi intentiójának megfelelőleg administratív uton azon intézkedés történt, hogy a nagyobb kereskedő a kisebbnek eladott cikkek után nem adózik, hanem a kisebb kereskedő is közvetlenül fizeti a fogyasztóknak általa eladott cikkek után az adót.

A cikkek forgalomba hozóira az előző évi eladási forgalom alapján évi átalányösszegben állapittatik meg az adó, s ezek 12 havi részletben tartoznak azt befizetni. Vitás esetekben a községi elöljáró elnökelete alatt a község, s a kereskedelmi és iparkamara egy-egy választottjából s a pénzügyőri biztosból alakított adókvető bizottság, másod s utolsó fokban pedig a törvényhatóság első tisztviselőjének elnökelete alatt a pénzügyigazgatóság, s a kereskedelmi és iparkamara egy-egy küldöttéből alakított felszólalási bizottság határozza meg az évi átalány összegét.

A valószínűség szerint várható jövedelmi összeg 1881-ben — miután a törvény csak ápril 1-én lépett hatályba — közel két millió forintot fog tenni, jövőre azonban aligha a három milliót meg nem fogja közelíteni.

Kedvezőbb jövedelmi eredmény várható, ha a törvény azon intézkedése, hogy a pénzügyminiszter a 20.000-nél népesebb községeket, valamint a 10.000 lakosnál többel bíró s általános házbéradó alá eső városokat zárt helyeknek nyilváníthatja, foganatba vétetik.

A törvény szerint ez esetben a bor- és huszfogyasztási adó is — az egyes helyeken most érvényben lévő tarifa változatlanul hagyása mellett — a zárt városok módjára lenne e helységekben beszedhető. A kedvezőbb jövedelmi eredmény tehát a bor- és huszfogyasztási adónál is nyilvánulna, s e mellett a mi fő, a bor- és husadóra nézve széles körben eleje vétetnék azon visszáságnak, hogy ezen fogyasztási adók nem a valódi fogyasztás, hanem nagyrészt az egyenes adók arányában oszlanak meg az adózók közt. Ha a cukor-, kávé- és sörfogyasztás külön megadóztatásának behozatalával karöltve járó nehezségeken tulleszünk, ezen adók jövedelmezőségének belterjesebb fejlesztésével együtt a zárt városok szaporításának, s ez által a közvetett adók gyakorlatilag szintén helyesebb megoszlásának kérdése is meg fog érlelődni.

Azon általános felállított s több képviselőházi határozathoz is decretált elv, hogy az állami bevételek a közvetett adók útján fokoztassanak, nem egyedül a cukor-, kávé- és sörfogyasztás külön megadóztatásának behozatalára szorítkozott.

Még ezt megelőzőleg 1879-ben javaslatot terjesztett elő a kormány a kőolajvám felemelése s az ásványolaj megadóztatása iránt.

A célbavett intézkedések szerint azon kőolaj (petroleum), barnaszénkátrány és palakőkátrány, mely további finomítás nélkül világításra alkalmas, vagyis melynek sűrűsége a víz sűrűségének $\frac{870}{1000}$ részénél nem nagyobb, a jelenlegi 3 frtos vám helyett netto métermázsánként 8 arany forintnyi vám alá vonatnék; a világításra finomítás nélkül nem használható, valamint a tulságos sűrűség miatt csakis ipari célokra használható petroleum és kátrányokra, a jelenleg fennálló — métermázsánként 60 kr. — 1 frt 25 kr, s illetőleg 1 frt 50 krnyi vámtétel változatlan marad.

A belföldön termelt s illetőleg finomított petroleum, ha világításra használható, vagyis sűrűsége 870 foknál nem nagyobb, métermázsánként 7 frt adó alá esnék.

Ezen adót a kész termelvény után a finomító gyárak fizetnék, s háritanák át a fogyasztó közönségre.

A gyárak e végből nagy részt a többi fogyasztási adóknál is érvényben lévő ellenőrzési szabályok alá esnének, s az adót akkor köteleztetnének megfizetni, midőn a kész termény a gyárból kivitetik.

Az adóztatás e módja ellen kifogás alig tehető.

Érintetlenül hagyja az a nyers petroleumnak többnyire a kisserü ipar körébe tartozó előállítását, érintetlenül a nem világításra, hanem csak ipari célokra használható selejtesebb anyagot; aránylag mérsékelt s a fogyasztást nem csökkentő az adótétel.

Csakis a mindig gyárszerű petroleum-finomítók közvetítik az adófizetést, viszonylag könnyű az adó kezelése, s a mi a fő, a kész

termelvény vonatván adó alá, lehetőleg szűk térre szorul az adózás-bani aránytalanság.

A belföldi termelés után fizetett 7 frt s a behozatali vám — 8 arany forint, vagyis 16% árkelet-pótlékot véve — 9 frt 28 kr. közti különbözet, 2 frt 28 kr, mérsékelt védvámot képez a belföldi iparra nézve még az esetben is, ha a nyers anyag feldolgozás végett külföldről hozatik be.

A közös vámjövedelem emelkedése — eltekintve a különösen nálunk alig számbajöhető belső terményadótól, — hozzávetőleg évi 1 millió nyolczszázezer frtot tenne.

Ezen, az osztrák kormányval egyetértőleg megállapított javaslat, melyet az országgyűlés mindkét háza már elfogadott, mindez ideig törvényerőre még nem emelkedett, mert az osztrák törvényhozás által még nem fogadtatott el.

A monopolum alakjában szedett dohányfogyasztási adó körében csakis administratív uton tett változtatások történtek, melyek egy részét a monopol gazdasági kezelése tette kívánatossá, mások megtételére ellenben magasabb közgazdasági indokok vezérelték a kormányt.

Igy a monopolum jövedelmezőségének fokozása végett egyes tömegesebb fogyasztásnak örvendő dohány- és szivarfajok ára emeltetett, ellenben a vám- és fogyasztási illeték daczára, külföldi concurrentiának kitett némely finomabb szivarok árát le kelle szállítani; egyes finomabb s általánosabban kedvelt Havannah-szivarok ára azonban fel is emeltetett, a Havannah különlegességeknek új árjegyzéke állittatott össze, több nem igen keresett szivarfajnak forgalomba hozatala abbanhagyatott, végre egyes, csak helyenkint árusított szivarok általános forgalomba hozattak, s némely korábban csak nagyobb mennyiségben árúba bocsátott törökdohányfaj kisebb adagokban is árultatik.

Mindezen, a kereslet jelenségeihez képest üzletszerű változtatások nem kis részben folytak be arra, hogy a dohányjövedék, mely egyébként úgy a dohányanyag beszerzését, mint annak felgyártását és elárusítását illetőleg, a korábban megállapított keretben változatlanul kezeltetett, a lefolyt két év alatt ismét fokozódó jövedelmet szolgáltatott.

A dohányjövedék bruttóbevételei, melyek 1878-ban 26.897.778 frtott tettek, 1879-ben 28,888.317 frtra s 1880-ban 30,776.132 frtra emelkedtek.

A bevételek ezen jelentékeny emelkedése mellett a dohányjövedék ezen időközben mezőgazdaságunk előmozdítására is hathatós tényezőként lett felhasználva.

Az állam ugyanis, eltekintve attól, hogy az osztrák jövedék szükségletét is fedezte, sokkal nagyobb területen termeltetett do-

hányt, mint a mekkora terület saját szükségletének fedezésére kívántatott volna.

Azon kereken 160.00 métermázsza dohányszükségletéhez mérten, melyet a magyar állami gyárak évenként átlag feldolgoznak, a termelési területet — egy kat. hold termését átlag $4\frac{1}{2}$ métermázsára téve — mintegy 36.000 kat. holdra kellett volna szorítani. Az állam azonban — eltekintve Ausztria szükségletétől, — ennél sokkal nagyobb, — mintegy 46.000 kat. holdnyi területen termeltet dohányt. Ezen gazdaszatunk érdekében engedélyezett nagyobb termelési terület természetesen csak úgy volt megtartható, hogy az állam saját dohánykészletének tetemes részét a külföldre adja el, vagyis ily módon közvetítőként szerepel a termelő és külföld között.

A legutóbbi két évben fokozott mérvben üzte az állam ezen jótékony közvetítő szerepet, míg ugyanis 1878-ban csak 996.475 kilogramm kiképzett dohány adatott el az állam által külföldre, 1879-ben már 4,757.620 kilogrammra, s 1880-ban 6,167.742 kilogrammra emelkedett a külföldre eladott dohány mennyisége.

Vagyis miután a forrás és kiképzés átlag a nyers dohány 15%-át emésztí fel, $4\frac{1}{2}$ métermázsával véve fel az átlagos termést, 1878-ban az állam csak 2605 kat. holdnak termését, ellenben 1879-ben már 12.438 s 1880-ban 15.124 kat. hold termését adta el külföldre.

Minthogy különösen az utóbbi két évben a kincstár részére való dohánytermesztés egyik legjövedelmezőbb, sok helyütt az egyedi jövedelmező ága volt a gazdaságnak, az állam a közgazdasági érdekekből magára vállalt közvetítő szerep által nagyban előmozdította a mezőgazdaság érdekeit, sőt gazdaközönségünk egy részéről egyenesen a válság következményeit háritotta el.

Azon bélyeg- és illetékmentességeken kívül, melyek egyes speciális esetekben engedélyeztettek, így a főváros kölcsönére, a szegedi és zágrábi kölcsönökre, az ármentesítő társulatok előlegeire, a szegedi segélypénzekre és kisajátításokra, a gyári telkek megszerzésére s a gyári részvénytársulatokra, az egyes vasutak vételére stbbire nézve; továbbá azon az 1879-ik évi XXXIII. t.-cz. által tett módosításon kívül, hogy az illetékhátralékok után korábban minden félévben 1%-kal fokozódó, s a feleket méltatlanul terhelő kamat helyett a késedelmi kamat a késedelem egész tartamára 6%-ban lett megállapítva: sokkal életbevágóbb intézkedések tétettek a közel multban, a mennyiben az egész illetékügynek reformja elő lett készítve.

E tekintetben elvképen állittatott fel, hogy az illetékügy reformálása végett először is az illetékek körét kell elválasztani azon közszolgáltatásoktól, melyek habár bélyeg alakjában szedetnek is, de nem tulajdonképeni illetékszolgáltatást, hanem fogyasztási vagy forgalmi adót képeznek.

Az első lépés e tekintetben meg is történt, a mennyiben a kártyákra vetett fogyasztási bélyeg Ausztriával egyetértőleg külön törvény által, az 1881-ki XXVII. t.-cz. által szabályoztatott. A kártyákra vetett fogyasztási illeték, a jelenleg minden játszma után különbség nélkül járó 15 kr. helyett, 1882-ki január 1-jétől kezdve a 36 vagy ennél kevesebb lappal bíró játszmákra 15 krban, 36 lapnál többel bíró játszmákra 30 krkal, s a fényezett vagy mosható kártyákra ezen adótételek kétszeres összegében állapított meg, kimondatván, hogy mindennemű kártya, tehát a korábban adómentes gyermek- és talánypártyák is ezen adó alá esnek.

Az illetékek körébe zárt többi fogyasztási adók, nevezetesen a naptárak, hirdetések és külföldi hírlapok után fizetett adók egyelőre az illetékek körében hagyták. Itt hagyatott továbbá a vagyonadók közül az illetékegyenérték is, és pedig ez — tekintettel arra, hogy ugy jogcíménél, mint kezelésénél fogva szorosán összefügg az illetékekkel — maradandóan.

A második elv, mely az illetékügy reformjára nézve felállított, az, hogy az illetékekre vonatkozó alaki szabályok az anyagiaktól külön választassanak, s a bélyeg alakjában lerovandó illetékekre vonatkozó alaki határozmányok is külön szabályoztassanak.

A mennyiben valósítható volt, ezen elv is már gyakorlati érvényre jutott. A közvetlenül, vagyis készpénzben és nem bélyegben lerovandó illetékek kezelése külön törvény által szabályoztatott. A kezelésre vonatkozó összes törvények és szabályok az igényelt változtatások szerint módosítva s kiegészítve egy szerves egészbe foglaltattak s e képen codificáltattak.

A reformot nem lehetett az anyagi részre s a bélyegilletékek körére is kiterjeszteni. Oly szoros összefüggésben állanak ezek az anyagi és alaki jogszabályokkal, hogy mindaddig, míg ezek állandó mederbe nem tereltetnek, meddő és csak ideiglenes jellegű lenne az anyagi illetéki szabályok codificatiójára irányuló minden törekvés. Míg anyagi jogunk s különösen a magánjog nem leendő codificálva, s míg alaki jogunk a szóbeliség és közvetlenségre való átmenet stadiumát éli, az anyagi illetéki szabályoknak s a bélyegszolgáltatásnak az egész tárgyat átfogó szabályozása a mellett, hogy finánciális hátrányokkal járna, csak bizonytalanná tenné ezen közszolgáltatásokat, s egyre megújuló zavarokra vezetne.

De ha nem is lehetett e kérdéseket illetőleg a gyökeres reform terére lépni, nem mulasztotta el a kormány egyes oly intézkedések kezdeményezését, melyek az illetékszolgáltatások ellen felhangzott panaszok megszüntetését, a méltányos követelmények kielégítését, s a gyakorlati alkalmazhatóság könnyítését czélozzák.

Ezen újabb intézkedések az 1881. évi XXVI. t.-cz. által jutottak törvényerőre, s jelentékenyebb részleteik a következők:

A százalékos illetékek, melyeknek törtrészei nyolczadrészekben

voltak kifejezve, tizedrészekre lettek a számítás könnyítése végett átváltoztatva.

Azon elvnek megfelelőleg, hogy az ingatlan vagyonátruházásoktól járó illeték reálterhet képez, az egymásután többször következő vagyonátruházások esetére, az 1873. évi IX. t.-cz. által hatályon kívül helyezett mérsékeltébb illeték lett visszaállítva, és pedig olyképen, hogy a $4\frac{3}{10}\%$ adásvételi illeték csak azon vagyonátruházásoktól fizetendő teljes összegében, melyek a megelőző vagyonátruházás után 10 év múlva létesülnek; a 10 éven belül létesült vagyonátruházásoktól minden két-két évi rövidebb időköznek megfelelőleg $\frac{6}{10}\%$ -kal kevesebb illeték fizetendő, úgy hogy az előző birtokváltás után két éven belül létrejött adásvételektől csak $1\frac{9}{10}\%$ illeték fizetendő.

A $1\frac{9}{10}\%$ és $1\frac{5}{10}\%$ átruházási illetékek, melyek ajándékozások s örökösödések eseteiben járnak, csak 8 éven túl fizetendők teljes összegökben, ellenben a 4—8 évi időközben létesült újabb ügyleteknél $1\frac{3}{10}\%$, illetőleg 1% s a 4 éven belül kötött újabb ügyleteknél csak $\frac{7}{10}\%$, s illetőleg $\frac{5}{10}\%$ jár ezen illeték fejében.

Az I. fokozat szerinti bélyeg, a váltók bélyege, 20% -al le szállíttatott.

A számlák bélyege, mely eddig 10 frtig 1 kr. s 10 frton túl 5 kr volt, 50 frtig 1 krra mérsékeltetett, s csak 50 frtnál nagyobb összegről szóló számlákra tartatott fenn az 5 kr.

A nyugtáktól járó bélyeg megrövidítésének lehető meggátlása végett a nyilvános intézetek arra köteleztettek, hogy a náluk alkalmazásban levők illetményeinek megfelelő nyugtabélyeget évenként készpénzben fizessék be.

A peres beadványoktól járó bélyeg biztosítása végett kimondatott, hogy a pertárilag kezelt pereknél valamenyi példánynak és mellékletnek bélyege a pertárban maradó példányra ragasztandó.

Hasonlókép a jelzálogi bejegyzésektől járó illeték befolyásának siettetése s a kezelés könnyítése végett kimondatott, hogy ezen illeték 28 frtig, a mi 4.000 frt tőkének felel meg, rovandó le kötelezőleg a bejegyzés kérelmezése alkalmával bélyegben az illeték, de a bélyegben való lerovás nagyobb összegekre nézve is meg lett engedve.

Kedvezményes intézkedései még a novellának, hogy a szegények részére a bélyegmentesség a közigazgatási eljárásban is biztosított, s az ingók iránti — s ezek közt a haszonbéri — szerződésekre nézve megengedett, hogy az illeték arányosan akkor is visszatéríthető legyen, ha teljesezésbe mentek ugyan, de a kikötött egész szerződési idő lejártá előtt szűnnek meg.

A közuti (lóvonatu) vasutak jegyeitől járó illeték arányosabban szabályoztatott, s az eddigi illetéknek mintegy felére szállíttatott le; hasonlókép a kisajátításoktól járó illeték is méltányosab-

ban lett megállapítva s szintén felére lett az eddig fizetett illetéknek mérsékelve.

Egyedül az illetéki szabályokba zárt, de az anyagi jogszabályokkal közvetlen összefüggésben nem álló és épen ezért véglegesen már most szabályozott illetékegyenértéknek tételei lettek fel-emelve. Ezen szolgáltatás, mely eddig egy-egy évtizedre lett megállapítva, ezentúl évről-évre s illetőleg az egyszer bevallott vagyonérték után évenként mindaddig ki fog vettetni, míg a vagyon állagában változás nem áll elő.

Az illetékegyenértéknek eddig egy-egy évtizedre megállapított tételeit a megfelelő évininkinti szolgáltatásra átszámítva, az új törvény általi emelés következőképen tűnik fel.

A fejedelem vagy a kormány adományozásától függő javadalmak eddig az ingatlanoknál minden 100 frt vagyonértéktől 0.375%-ot, vagyis $37\frac{1}{2}$ krt s az ingók minden 100 frtja után ennek felét, azaz 0.187 $\frac{1}{2}$ %-ot, vagyis $18\frac{3}{4}$ krt fizettek, míg ezentúl 50 s illetőleg 20 krt fognak évenként fizetni, tehát az évi szolgáltatás többlete $12\frac{1}{2}$, illetőleg $1\frac{1}{4}$ krt teend minden 100 frt után.

Ugyanezen illeték alá vonattak a koridősbségi hitbizományok is, melyek eddig a korábbi birlaló és az örökös közti rokonsági viszony szerint változó, de az új szolgáltatásnál minden esetben sokkal nagyobb s nem ritkán igen terhelő illetéket fizettek.

A fejedelmi vagy kormányi adományozástól nem függő javadalmak, valamint a világi és egyházi községek eddig ugyanazon szolgáltatás alá voltak vetve, míg ezentúl minden 100 frttól az ingatlanoknál 40 krt, s az ingóknál 20 krt fognak fizetni, az emelés ezeknél tehát csak $2\frac{1}{2}$, illetőleg $1\frac{1}{4}$ kr.

Végre a részvényes vállalatok, melyek úgy az ingatlanok, mint az ingóktól minden 100 frt után $18\frac{3}{4}$ krt fizettek, ezentúl 20 krt fognak fizetni, az emelés tehát szintén $1\frac{1}{4}$ kr.

Ezen részben jelentéktelen s egyedül kikerekítésnek mondható emeléssel szemben, a kisebb javadalmakra nézve lényeges kedvezmény nyújtatott, a mennyiben ezek eddig csak akkor voltak mentesek az illetékegyenérték alól, ha évi jövedelmök 315 frtot meg nem haladt, míg most e mentesség 400 frtig lett kiterjesztve.

Kedvezményben részesültek továbbá a gyári részvénytársulatok, a mennyiben ezek gyártelepei és gyári czélokra szolgáló építményei az illetékegyenérték alól egészen feloldattak.

Az illetékegyenérték felemelésén kívül csakis az illetéklerovás biztosítása végett tett egyes intézkedések, s a büntetések szigorubb meghatározása képezik azon recompensatiót, mely a közszolgáltatások ezen ágában engedélyezett nagymérvű könnyítésekkel szemben áll.

Magának az előző birtokváltozások miatti illetékleengedéseknek általános visszaállítása által, mely kedvezmény 1873-ban csak

a legközelebbi rokonok körére szorítottatott, tetemes évi bevételről mondott le az állam. De az állami bevételek ezen részének feladása nagy befolyást fog gyakorolni az ingatlanok értékének, s ez által az egész nemzeti vagyonnak emelkedésére: egyrészt mert tetemesen növeli a reálhitelt, s megkönnyíti a rendelkezésre álló tőkéknek az ingatlanokba való fektetését, s másrészt mert hathatósan fogja elősegíteni azon mezőgazdaságunk érdekében kívánatos nagy átalakulást, hogy a nagy, közép és kisbirtokok a gazdasági érdekeknek megfelelőleg tömörülhessenek.

* * *

És végül meg kell még emlitenünk pénzügyi kormányunknak a közelebb lefolyt 3 évi időszak alatt az adóügyi administratio fejlesztése körül tett intézkedéseit.

A pénzügyi igazgatóságok és adófelügyelőségekszáma apasztatott, az illetékkiszabási hivatalok száma szaporítottatott; — az illetékkiszabási hivatalok feladata tisztán az illetékkiszabási teendőkre szorítottatott, míg az illetékek nyilvántartása és könyvelése az erre inkább hivatott, s a községekkel különben is érintkező adóhivatalokra bízottat; végül az illetékek kezelésére a fizetési halasztásuk és a végrehajtás tekintetében a kir. adófelügyelőknek is befolyás engedtetett. Mindezen intézkedések czélszerű, de jelenségükben mellékes intézkedések.

Ezeknél sokkal nagyobb horderejű intézkedés az, hogy a cukor-, kávé- és sörfogyasztási adó megállapítása után esetekben az érdekelt körök képviselőiből és a pénzügyi igazgatás megbízottjaiból alakított vegyes adókivető és felszólalási bizottságokra ruháztatott, s ez által az önadóztatás először nyert nálunk tért a közvetett adók megállapításának körében.

A lefolyt három évi korszak alatt pénzügyi kormányunknak legfontosabb ténye azonban az, hogy előkészítette és initiálta a közadó kezelés reformját és az adóügy terén a közigazgatási biráskodás behozatalát.

Igaz ugyan, hogy e javaslatok csak az 1878/81. évi országgyűlés utolsó szakában terjesztetvén elő, nem tárgyalathattak, s új alakban, új átdolgozásban fognak azok az új országgyűlés elé kerülni: de már az előbbi javaslatok is jelzik, hogy a pénzügyi kormányunk élén álló férfiu komoly elhatározással akar, törvényhozásunk segélyével, adóbeszedési bajainkon segíteni.

A letelt három év alatt pénzügyeink terén az uralkodó eszme, az államháztartási egyensúly helyreállítása volt.

A pénzügyministerium s annak szerencsés kezű vezetője három évi működésének története tanúsítja, hogy a téren határozott előlépés történt; az államhitel szilárdabb alapra helyeztetett, az államadósági kamatok terhe az adózók megterhelhetése és az államhitel megtámadása nélkül könnyítettett; productiv befektetések tétettek; az adóügy terén a fennálló rendszer keretében s néhány új adószám behozatala által új állami bevételi források nyitattak, e mellett azonban nem tévesztetett szem elől adóügyi viszonyaink javítása sem. Sőt ellenkezőleg. A letelt három évi működése nem egy életerős kezdeményt mutatott fel, mely fénypontjául válhat a jövő három év alkotásainak.

LEPSÉNYI JENŐ.

EGY STATISZTIKAI EMLÉK A GŐZ JUBILEUMA ALKALMÁBÓL.

I.

A jelen század második felét méltán nevezhetjük a gőz kor-
szakának, nemcsak azért, mert a gőzerő fölhasználásának és fölhaszná-
lásának legegepochalisabb momentumai ezen század második felében
érték el százados, vagy félszázados ünnepöket, de azért is, mert fő-
leg ezen század második felében élte meg a gőzerő minden irányu
alkalmazásának elterjedését oly mértékben, mint azt magok azon
messze előrelátó nagy szellemek sem merték remélni, kik találma-
nyuk óriási előnyeit leginkább ismerték. A gőzerőnek összes az
emberi nem javának szolgálatában álló áldásai Watt és Stephen-
son nevéhez fűződnek.

1874-ben volt épen 100 éve, hogy Watt Boultonnal szövet-
kezve Sohoban az első gőzgépet készítette, és 1775-ben már körül-
belül 20 gőzgép készült 300 lóerővel a sohói gyárban és nyert al-
kalmazást angol földön. Az európai szárazföldön, névleg Francia-
országban és a német birodalom területén csak a 19. század elején
ismerkedtek meg a Watt-féle gőzgéppel. Ugyancsak 1875-ben volt
50 éve, hogy angol földön megindult az első Stephenson rendszere
szerint készült gőzmozdony. Ezen kettős jubiláris ünnepély alkal-
mából kívánt a jelenleg élő legnagyobb statisztikus, a porosz sta-
tisztikai hivatal szelleműs főnöke Engel Ernő, Watt és Stephen-
son szellemének egy irodalmi emlékekkel hódolni, mely saját szavai
szerint „csak egy kő azon irodalmi emlékhöz, mely a gőzerő fölta-
lálóit és terjesztőit oly igen megilleti, és melyhez az első alapot az
1876. évi budapesti statisztikai congressus rakta volt le az által,
hogy a gőzkazánok és gőzgépek nemzetközi statisztikájának terve-
zetét munkatervébe fölvette.

„Ha a statisztikusoknak budapesti összejövetelök alkalmával sikerülne számokkal kimutatni, — mondá Engel az állandó nemzetközi statisztikai bizottság stockholmi gyülekezetén 1874-ben — miképen alakítá át rövid 100 év alatt a gőz ereje, a gőzgépek által fölhasználva egész gazdasági életünket, úgy az erre vonatkozó néhány számadattal a legszólóbb emlékiratot készítené a gőzerő fölhalmozásának állítandó emlékközhöz.“

Németországban Engel hathatós buzdítására a szövetség tanács 1876. évi decz. 9-én el is határozta az egész birodalom területén a kazánok és gőzgépek föl vételét, és az ez alapon létrejött gőzgép statisztika olyan, minővel eddig egyetlen egy állam sem rendelkezik, a gőzerő ősi hazája Angolország még kevésbé, mint a többi nyugati államok. Az 1876. évi budapesti statisztikai congressusra egyetlen egy állam, maga Poroszország sem hozta el azon adatokat, melyek Watt találmányának évszázados ünnepélyét teljes fényében mutathatták volna be a jelen kor művelt közönségének, és így Engelnek „a gőz korszaka“ czimű, a mult év végén megjelent és e téren valóban korszakot alkotó munkája az első statisztikai emlék, mely föliratul szolgál azon nagyfontosságú évszázados ünnepélyhez, *) melyet a hálátlan utókor 1875-ben nem valami nagyon fényesen ült meg, és melyhez ezen évben még egy másik 50 éves emlékűnnep is járult, t. i. az első vasut megnyitásának ünnepe. Stephenson a mozdony-vasut nagy alapítója születésének 100-ik év fordulója 1881. június 9-én volt az első nagyobb ünnepély, melylyel az utókor a gőzkorszak alapítói egyikéről megemlekezett. Ezen ünnepély különösen alkalomszerűvé teszi Engel rendkívül tanulságos statisztikai munkája főbb eredményeinek bővebb ismertetését.

Műve bevezetésében Engel azon módszerrel ismertet meg bennünket, mely szerint a porosz kormány kezdeményezésére a német szövetségtanács által 1876-ban decz. 9-én elrendelt gőzkazán és gőzgép föl vétel eszközöltetett. Az 1877. év elején az egyes német államok kormányai elrendelték a föl vételeket egy szakértő bizottság azon tervezete szerint, melyet a birodalmi szövetségtanács főn-

*) „Das Zeitalter des Dampfes in technisch-statistischer Beleuchtung von Dr. Ernst Engel. Berlin, 1880. Verlag des königlichen statistischen Bureaus.“ Nagy ivrét 209 lap és 4 melléklet.

ti határozatával megerősített. Ezen tervezet szerint a gőzerő statisztikája négy különálló fölvétel szerint volt eszközlendő. Az I. minta fehér lapon a helyhez kötött gőzkazánokra vonatkozott és 13 kérdést foglalt magában; a II. minta a helyhez kötött gőzgépek számára készült sárga papíron, és 12 kérdést intéz az illetőkhöz; a III. minta zöld papíron mindazon mozdonyok és kazánokra vonatkozik, melyeknél gép és kazán egy testet képeznek, és használatuk minden falazat nélkül történik, ez 13 kérdést foglal magában; végre a IV. kék papírra nyomtatott minta a gőzhajókazánok és gépek számára készült 21 kérdőponttal. Mindezek pontos kitöltését a kazánvizsgáló hivatalnok ellenőrizte és a kitöltés valóságát aláírásával erősítette meg. A minták különféle színei szerint a központban a legnagyobb gyorsasággal lehetett azt 4 főcsoportjára osztani, és az egyes csoportokat megszámitani. Az itt felsorolt színek Poroszországban voltak alkalmazásban, más állam esetleg más színeket használhatott. A jelen fölvételi minták szerint beérkezett adatok alapján az egész német birodalom területén minden kazánvizsgáló hivatal vagy egyesület 1879. január hó 1-től kezdve egy négyszeres rendes katasztert köteles készíteni:

- a) a helyhez kötött kazánokról;
- b) a helyhez kötött gőzgépekről;
- c) a mozdonyok és nem helyhez kötött kazánokról;
- d) a gőzhajógépek és kazánokról.

A beérkezett fölvételi iverk mind folyó számot kapnak, és az illető folyó számnak megfelelő minden változás azonnal följegyzendő, minden új gép, vagy kazán számára pedig azonnal a következő folyó szám szerint új fölvételi iverk készitendő és a régiekhez csatolandó. Így azután a kazánok és gépek száma, állapota és azoknál beálló minden változás 1879. óta a német birodalom területén folytonosan evidenciában tartandó. Ezenkívül 1877. január elsejétől ugyanazon közegek, kik a kataszter vezetésére jogosítva, illetőleg kötelezve vannak, kötelesek minden kazánrobbanásról külön, egy szintén a szövetségtanács által kiadott, 29 kérdésből álló mintát kitölteni, mely a robbanás okait és körülményeit illetőleg kimerítő és részletes fölvilágosítást nyújt. A mondott alapon megindult fölvételek 1878. január 1-ig mindenütt befejezendők és a központra beküldendők voltak, de magából Poroszországból is még július hó derekán 6 hivatal részéről hiányzottak, a körülbelül 250 kazánra

vonatkozó adatok, s így Engel műve, mely főleg a porosz kazánokra vonatkozik, — ezek nélkül látott 1880. július hó végén napvilágot. A nagyszabású és tanulságos statisztikai mű egészen azon fölosztás alapján készült, mely szerint a statisztikai fölvételek történetek, és mely különben is egészen azon szakértői vélemény szerint jött létre, melyet a gőzgépek és kazánok statisztikáját illetőleg Engel a statisztikai congressus állandó bizottságának az 1874. évben Stockholmban tartott gyűlésén bemutatott. Ehez képest a mű első része a helyhez kötött gőzkazánokról szól. Poroszországra nézve az 187⁷/₈. évi fölvétel alapján számított 32411 kazán gőzerejének mi célra való fölhasználása, a kazán kora, fészereje, építési módja, a rost és a tüzelőhely térfogata, tüzelőanyaga, naponkénti üzeme és származása a 14—18. lapon 61 rovatban részletesen van föltüntetve és a technikust mindenesetre már azért is érdekelni fogná, hogy minő rendszerű kazánok milyen mértékben és milyen nagyságban vannak Poroszországban elterjedve, mert a helyhez kötött kazánokról hasonló tartalmu statisztikai anyagot a többi Német országon és Ausztrián kívül nem egyhamar fog valamely más állam fölmutathatni, miután a statisztika ezen ága, mint látni fogjuk, még igen primitív kezelésben részesül valamennyi többi állam részéről. De nekünk e helyütt nem lehet célunk Poroszország gőzerő statisztikájával oly terjedelemben megismertetni az olvasót, hogy a szakértőre nézve érdeklél és tanulsággal bíró részleteket is közöljük, — e részben magára a nagybecsű műre kell utalnunk — és itt egyedül az általános kulturai és közgazdászati szempontot tartva szem előtt, lehetőleg csak azon anyagot óhajtjuk a műből nem csekély fáradsággal és átszámításokkal kiszedegetni és lehetőleg egy egészbe összefoglalva megismertetni, melyek a gőzerő nagymérvű és gyors elterjedéséről és annak jelenlegi közgazdászati szerepéről adnak fölvilágosítást. Ezen adatokat Engel persze csak mellékesen, részben a művéhez, utólag csatolt pótlékokban, részint a porosz adatok bővebb megvilágítása céljából a szövegben, többnyire minden százalékos átszámítások nélkül közli, de ezek magokban véve is — főleg ha az áttekinthetőség könnyítése végett a kiszámított százalékokban tüntetjük föl az adatokat, — annyira tanulságosak, hogy a 19. század második felének kulturtörténeti szerepéhez és közgazdászati életének jellemzéséhez az egész utókor számára a képzelhető legbecsesebb adalékot szolgál-

tatják. Ebben keresendő épen Engel új művének nagy jelentősége az egész művelt közönségre, és nem csupán a technika statisztikájával foglalkozó szakértőre nézve.

A porosz helyhez kötött kazánokról még megjegyezzük, hogy azok közül 96·13% Németországban készült, és hogy a kazánok 74·21% erő kifejtésére, s így gőzgépek mozgatására, 21·10% vegyesen ezen célra és egyuttal főzés, lepárolás, mosás vagy valami vegyészeti célra használtatik, és így 4·69% marad tisztán vegyészeti és más hasonló célokra anélkül, hogy géppel állana összeköttetésben.

Ezután mellőzve Engel művének azon részeit, mely a gőzkazánok technikai rendszerével foglalkozik, és bizonyítja, hogy Engel nemcsak a statisztika, de a gőzgép technika terén is kiváló szakember, és így minden tekintetben hivatva volt a gőzerő statisztikájának megírására: áttérünk a kazánokra vonatkozó általános érdekű részletekre, t. i. a kazánoknak geográfiai és egyes iparágak szerinti megoszlására, nemkülönben azok korára, az időt tekintve, mely óta alkalmazásban vannak.

A kazánok, mint gőzerő előállító készülékek nagyobb mérvű elterjedéséről természetesen csak Watt kétkaru emeltyűjének föl-találása óta lehet szó, mert ezelőtt a gőz mozgató erejét, a légnyomás fontosságát sejtették ugyan, de azon óriási és megmérhetetlen erőnek, mely benne rejlik, csak Watt találmánya szerzett érvényt. A kazán a vele összeházasított gép nélkül alig volt több egy játékszernél, a minőt már 120 évvel Krisztus előtt Alexandriában egy kitűnő physikus Heron készített, a melegség által előállított gőz mozgató erejének föltüntetésére. Heron ugyanis egy készüléket talált föl, mely egy, két egymásnak szemközt álló üvegeső közé helyezett golyóból áll. A golyó megtöltendő vízzel, és egy légszesz lámpán a víz forrásba hozandó, a golyót a kiömlő gőz visszhatása forgásba hozta. Ez volt az első kísérlet, mely már két ezer év előtt a gőz mozgató erejét bizonyítá, de ezen erőnek fölhasználására ugy látszik, hogy 1700 esztendeig még csak nem is gondolt senki. Egy franczia de Caus Salamon volt az első a ki a gőz mozgató erejéről 1615-ben Frankfurtban egy munkát tett közzé, melynek alapján örültnek nyilvánították, és Francziországban Bicetreben az örültek házába csukták, hol később csakugyan megörült. Találmányának lényege abból állott, hogy egy némileg javított szerkezetű Heron labda segítségével a kifejlődött gőz a vizet a golyóból a csöbe

nyomta, s így a gőz vizemelő erejét bizonyította. Innentul a szerencsétlen örült műve által, figyelmeztetve a tudós világ tanulmányai állandóan a gőz erejének fölismerésére volt az irányozva. Az angol Worcester, ki mint számüzött Franciaországban tartózkodott, és de Caust az örültek házában meglátogatta, a gőzerejének fölismerését magának tulajdonítá, bár kétségtelen, hogy de Caus művét ismerte; Papin Dénes marburgi tanár 1690-ben egy készüléket talált föl, melyben egy légzáró hengerbe elhelyezett dugattyut rudjával együtt a gőzzé átváltozott víz fölemelt, és azután a vízzé vált gőz ismét lenyomott. Ezen készüléket azután, mely a gőzmozdonyoknál ma is alkalmazást nyer, 1724-ben Leupold tökéletesítette, míg végre Savery, Newcomen és Cowleyvel egyesülve már egy egész gőzgépet építettek, mely egy gyermek találmánya által már kormányozható is volt, de tulajdonképeni fontosságát a gép csak Watt számos javításai és 1774-ben föltalált két karu emeltyügépe által érte el, melyet 1782. és 1784-ben ismételve lényeges javításokkal látott el. Most már senki sem kételkedett többé a gőz erejében. Watt és Boulton gyára Sohoban Birmingham mellett egymásután kapta a megrendeléseket. Trevethick a gőzgépet magas nyomásra alakítja át, Fulton hajókerék hajtására használja, és Stephenson gőzkocsivá alakítja át.

A kazánok és gőzgépek száma Watt korszakot alkotó találmánya daczára mégis csak lassan szaporodhatott, hiszen az az egész gazdasági és ipari életet oly gyökeresen alakítá át, hogy annak megmérhetetlen előnyeit csak mély belátású és mondhatni látnoki tehetséggel fölruházott iparos lett volna képes megítélni. Leghamarabb a bányáknál nyert alkalmazást, és számos iparágnál még az ipari eszközöknek a géppel való szerencsés összeköttetését kellett megtalálni, hogy az illető iparágban a gőzgép alkalmazást nyerhessen. E célból a kisebb nagyobb fontosságú találmányok egész sora fűződik Watt gőzgépéhez, mely minden nap újabb és újabb és mindinkább szélesebb körű alkalmazást biztosít a gőzgép számára.

Ehez képest a kazánok száma is csak akkor szaporodhatott gyorsabban mikor megvoltak mindazon technikai találmányok, melyek a gőzerő minden irányu fölhasználásához szükségesek voltak és melyek között a gőzmozdony volt a legnevezetesebb, melyről a mű II. részének ismertetésében bővebben fogunk szólni. Igen sok európai államban még ma sincsenek meg mindazon tényezők, me-

lyek a kazánok gyors elterjedését lehetővé teszik. Ritka népesség, forró égőv, rendkívül olcsó munkabér tömegnyomorral párosulva, fejletlen hitelviszonyok és drága tőke, sok helyen még ma is akadályozzák a gőz terjedését, előítélet és indolentia gyakran még növelik ezt az akadályt.

A sohói gyár hazájában, Angolországban úgy látszik mindjárt kezdetben több irányu alkalmazást nyert Watt találmánya, és így a kazánok száma gyorsan terjedhetett, hiszen az első gépet, mely 1775-ben indult utnak, csakhamar még 19 társa követte, de azért Angolországról még is csak annyit tudunk, hogy ott már a mult század végén jelentékeny tért foglaltak a gőzgépek, de azok számáról és egyéb viszonyairól az angol statisztika még ma sem ad semmiféle fölvilágosítást; s így éppen a gőzerő ősi hazájáról nincsenek adataink. Az európai szárazföldön mindenesetre csak e század elején jelent meg a gőzgép. Franciaország egész területén a 19. század elején még csak néhány gőzgép volt alkalmazásban, Németországban csak 1820. körül nyer a gőzgép alkalmazást. Angolországtól eltekintve Európában mindenesetre csak a XIX. század második felében játszik a gőzgép szerepet, annak gyorsabb terjedése csak az 1851. éven tul kezdődik. Osztrák területen például 1842-ben még csak 224 gőzgép létezett, 1852-ben körülbelül 600, ellenben 1875-ben már 9160, Franciaországban 1840-ben 2591; 1850-ben 5322 gőzgép, 1878-ban 37,805; Poroszországban 1840-ben 615; 1878-ban 35,431; Szászországban: 1846-ban 197, 1878-ban 5022; Belgiumban: 1844-ben 1044; 1877-ben 11,837 nem számítva a gőzhajógépeket és gőzmozdonyokat, melyek Engel művében egészen elkülönítve tárgyaltnak. A gőzgép elterjedésének chronológiája különben a rendelkezésre álló statisztikai adatokból egyáltalán ki nem deríthető, és az itt fölhozott egy pár példán kívül részletesebb adatokat a statisztika nem igen tudna nyújtani.

Engel művében még csak egyetlen egy adat van, mely a helyhez kötött kazánok korát mutatva ki, némi tájékozást nyújthat egyuttal a gőzgép elterjedéséről is; tekintve ugyan is, hogy egy jó kazán hosszú ideig állhat működésben, föl kell tennünk, hogy 1851. előtt nem sokkal több falazott kazán létezhetett, mint a mennyit a kazán statisztika, mint 1851. óta működésben állót mutat föl. Németországban és Ausztriában ugyan is a kazánok összeírása

alkalmával minden egyes kazánról azt is följegyezték, hogy mely év óta áll üzemben, ezen adatok szerint.

A helyhez kötött kazánokból üzemben áll:

	Ausztriában	Poroszországban	Svajczban	Szászországban
1851. előtti évekből:	2·04%	1·69%	2·15%	2·55%
1851—1860. óta	11·87%	11·58%	17·55%	13·19%
1861—1870 óta	39·34%	33·63%	40·59%	32·51%
1871. utáni	40·74%	50·84%	39·71%	44·93%
ismeretlen idő óta	6·01%	2·26%	—	6·82%

Miután nem lehet fölteni azt, hogy főleg az 1851—1860. évekből való kazánok már többnyire elpusztultak volna, és azért állanak oly csekély %-kal a működésben álló kazánok sorában, kétségtelen, hogy a nevezett államokban a gőzerő rohamosabb elterjedése főleg csak az 1861. év után kezdődött, és 1871. után még sokkal fokozottabb mérvet öltött, így Svajczban és Ausztriában a kazánok 80%-a, Poroszországban 84% és Svajczban 77%-ka az 1861. utáni korban épült, tehát épen benne élünk a gőzerő terjedésének korszakában.

A mi a gőzerő geographiai elterjedését illeti, e részben miután Ausztria, Németország és Finlandon kívül a kazánok és gőzgépek statisztikai fölvétele sehol sem eszközöltetett, róla rendszeresebb és részletesebb európai összehasonlító statisztikai adataink nincsenek, pedig általános érdekekkel főleg ezek birnának. Franciaországban, Belgiumban, Olaszországban és Hollandban egyes hivatalos források ujabbán részint a kazánok, részint a gőzgépek számát, legalább pusztán számát felsorolják, s így Engel művében és másutt szórványosan előforduló adatokból még is készíthetünk egy kis összehasonlítást, a gőzgépek számától a lakossághoz viszonyítva. Ezen adatok szerint

10,000 lakóra jut:

Belgiumban	21 gőzgép
Angolországban (becslés szerint)	19 „
Szászországban . . . ,	16 „
Poroszországban	11 „
Franciaországban Algir nélkül	} . . . 10 „
Egész Németországban és	
Elszász-Lothringenben	
Éjszakamerikában	99 „

Hessen herczegségben	6 gőzgép
Svajcz	} 5 „
Würtemberg és Badenben	
Ausztriában és Bajorhonban	} 4 „
Olaszországban	
	1 „

Ezen adatok szerint legnagyobb a gőzgépek száma Belgiumban, Angolországban és Szászországban. Az angol adatok csak a lóerő szerinti átszámítás alapján vannak kimutatva, mert itt a gépek lóerejének számára nézve van ugyan hivatalos becslés 1871-ből, de a gépek számát nem ismerik. Németországban, Szászország után Poroszországban és Elsácss-Lothringban van legtöbb gőzgép, főleg pedig a porosz királyság rajnai tartományában, hol 10,000 lakóra 18 gőzgép jut, az itteni gőzgépek nagyrésze a düsseldorfi kerületre esik. Az ausztriai tartományok között a gépek megoszlását illetőleg igen nagy a különbség; egész Dalmatiában csak 5 gőzgép létezik, ellenben Csehországban 3934, Morvaországban 1480 és Alsó-Ausztriában 1344. Az osztrák alpesi tartományokban a gépek száma szintén nagyon csekély, Tirolban 10,000 lakóra csak 1 gép, Alsó-Ausztriában 6, Cseh, Morva és Szileziában 7. A kulturailag előrehaladottabb államok között főleg Olaszországban vannak még igen csekély számmal képviselve a gőzgépek, fölötté csekély számban találhatók az ország déli részében.

Engel művében a gőzerő statisztikája egészen alkatrészeire van fölbontva: a kazán, a mozgatóerő (vagy gőzgép szoros értelemben) és a működő eszközök, melyek a munkát végzik (fűrészek, furók, malomkövek, szövőszékek sat. sat.). A gőzgépet Engel különválasztva egészen a mű II. részéhez csatolja, a használatban levő eszközöket pedig az iparstatisztika körébe utalja.

A különböző iparágak statisztikájára a mű, melynek célja a gőzerő általános elterjedésének kimutatása, ki nem terjedvén, e részben csak aziránt nyerünk némi fölvilágosítást, hogy melyik iparágnál milyen arányban van a gőzerő használatban. Eddig a gépek legnagyobb része a huta és bányaművelésnél, a szövő és fémiparnál, gép, bőr, papír és faiparnál és csaknem legnagyobb mértékben az élvezeti és tápszerek csoportjánál nyer alkalmazást. Ez utóbbi csoportba tartoznak a malomipar, keményítő, tészta,

sütemény, cukor, csokoládé és pótkávégyártás; dohánygyártás; sajtkészítés és hentesipar; sörfőzés, pezsgőkészítés, eczet és szeszgyártás. Az egyes államokban ezen főbb iparágaknál még is nagyon különböző arányban vannak a helyhez kötött gőzgépek vagy kazánok elterjedve.

A kazánok számát véve alapul

a) a szövő iparra jut:

Angolországban	52 ‰-ka
Szászországban az összes kazánok . . .	25·33 ‰-ka
Ausztriában	15·07 „
Franciaországban	14·40 „
Németországban	13·80 „
Poroszországban	10·61 „
Éjszak-Amerikában a gőzgépeknek . . .	4·80 „

b) a bánya és hutaművelésre jut:

Éjszak-Amerikában a gőzgépek	13·20 ‰-a
Szászországban a kazánoknak	15·04 „
Németországban „	22 „
Ausztriában „	22·37 „
Franciaországban „	24·30 „
Poroszországban „	29·19 „

Angolországban csak a szorosan vett iparnál alkalmazott lóerő lőn az 1871. évi parlamenti ênquett számára kimutatva, és így a bányászatra nézve ezen forrás nem nyújt fölvilágosítást, de hogy e téren igen jelentékeny számu gőzgép lehet alkalmazva, bizonyítja azon körülmény, hogy az összes ipari lóerőt kazánokra változtatva, azokból a fémiparra 33 ‰ jut.

c) A táp és élvezeti anyagok csoportjára jut

Angolországban a kazánok, illetőleg lóerő . . .	1·4 ‰-a (?)
Éjszak-Amerikában a gőzgépek	14·3 „ „
Franciaországban a kazánok	19 „ „
Szászországban	19·32 „ „
Németországban	24·5 „ „
Poroszországban	25·56 „ „
Ausztriában	31·86 „ „

Az itt felsorolt csoportokon kívül még nagyon el van terjedve a gőzerő Amerikában a faipar (fűrészgyár sat.) 25·2 ‰ és a gépiparnál 5·6 ‰; Franciaországban a vegyészeti ipar (8·7 ‰) és az építő

iparnál (8·3%); Ausztriában a gépiparnál (4·5%) fa, csont, bőr és papírnál (5·1%) és vegyészeti iparnál (4%); Németországban a faiparnál (4·6%), a bőr és papíriparnál (3·7%); végre Angliában az építészeti iparnál (5%), papír (3%) és vegyészeti ipar (2%).

A helyhez kötött, illetőleg falazott kazánok és általok hajtott gőzgépek lóerejét illetőleg szintén csak azon államokról vannak adataink, melyekben a gőzgépek vagy kazánok száma ismert, a többi államokban Engel egy valószínűségi számítás szerinti becslést vett föl, mely a valótól saját vallomása szerint mindenestre többé kevésbé eltér és csak némi tájékozással szolgál. Az alakváltoztatásnál, így különbözteti meg Engel az összes helyhez kötött gépeket, a gőzhajókkal a gőzkocsikkal szemben, melyeket a helyváltoztató gépek csoportjába sorol, összesen az egész földkerekségén körülbelül 13.330,000 lóerőt érő gőzgép van alkalmazásban, ebből esik az alakváltozásnál (főleg mezőgazdaság, bányászat és ipar).

Angolország és Irlandra	2.000,000 lóerő
Az éjszak-amerikai Unióra	1.987,000 „
Németországra	1.320,647 „
Franciaországra	492,418 „
Ausztriára	157,279 „
Olaszországra	54,231 „
Svajczra	20,000 „

De mielőtt ezen gőzlovak gazdasági szerepét és hasznát megítélni akarjuk, tudnunk kell mibe kerülnek ezen gőzlovak és mekkora tőke szükséges azok üzeméhez, a lóhoz kocsi vagy gép szükséges, hogy munkaerejét használjuk, a kazán fészereje szintén a gép segítségével működik, de nem csak az élő lónak, hanem ezen gőzlónak is táplálékra (köszénre) van szüksége, mely az üzleti kiadások nem csekély részét teszi.

„De a gőzkazánok ezen hatalmas gőzlovak üzleti eredményét, illetőleg — folytatja Engel — valóban kevés statisztikai anyag áll rendelkezésünkre. Még inkább föltűnik ezen körülmény, ha a gőzlovakat az élő lovakkal állítjuk szembe. Ámbár nagyobb a gőzlovak száma, mint a csont és húsból valóké és épúgy, mint emezek fontos tárgyát képezik a nemzeti vagyonosodásnak és közjólétnek, még is nem hallottunk róla soha, hogy valamelyik állam a különböző fajú és nagyságu (a kazánszerkezetet értve) gőzlovak között versenyt rendezett volna, holott nem mulik el hét lóverseny nélkül, és nincs

ország, mely ezt ne tekintené a lótenyésztés emelésére mulhatatlannul szükségesnek.“ „A lovak ápolása és táplálásáról, képességéről és a vele való bánásról csaknem mindenki beszél és véleményt formál magának; de mil tud a nagy, sőt a műveltebb közönség, a szakértőtől eltekintve a gőzlovak hason dolgairól?!”

Ezen kérdésekhez akar Engel néhány adalékkal járulni, és részletes statisztikai anyag segítségével beható számítások és szellemdus combinatiók alapján valóban vonzó és a gőzerő közgazdasági hatását és kulturális szereplését, illetőleg megbecsülhetlenül tanulságos eredményekhez jut. Az 57, 66 és 69. lap részletes táblái bizonyosságot tesznek róla mily részletes és gondosan áttanulmányozott számanyag alapján igyekezett a porosz kazánok tőkeértékét, évi föntartási és üzleti kiadásait meghatározni.

Ezen nagybecsü adatokból megtudjuk, hogy a porosz helyhez kötött gőzlovak egymagok 13.458,200 márka ára köszönet emésztenek meg egy év alatt, de közel egy millió (909,705) lóerő számára ez az élő lovak évi táplálékához képest valóban csekély összeg; másrésről azonban ezen gőzlovak elhelyezése (istállózása) valóban nagy tőkeértéket igényel Engel számítása szerint. A kazánok tőkeértéke 117 millió márka, azok befalazása, burkolata, kéménye, tüzhelye és kazánháza összesen ismét 97 és fél millió márka, összesen tehát 214,5 millió márka, az évenkénti üzem, föntartás és tőkekopás 171 millió márka évi kiadást igényel, ha ehhez még a gép tőke értékét is hozzászámítjuk, akkor a helyhez kötött gépek és kazánok pusztá tőkeértéke magában Poroszországban 2,473 millió márka, az egész Németbirodalom területén 3,691 millió márka, az egész földkerekségén pedig körülbelül 40,000 millió márka! Hol van még ezután a gőzmozdonyok és vasutak költsége és tőkéje, mely legalább még egyszer akkorára teendő, mint alább látni fogjuk. Mindössze tehát 120,000—130,000 millió márka tőkéről van szó, mennyit a gőzerő minden irányu kihasználása céljából eddig elő kellett teremteni és ezen egész összegnek legalább is 4/5 részét körülbelül az utolsó 25 év alatt kellett előállítani, mert a gőzerő nagyobb mérvű elterjedéséről csak is 1851. után lehet szó.

A szám nagysága valóban meglep, pedig e szám főleg a vasutakra nézve, mint alább látni fogjuk, valóban hiteles adatokon alapul, és ha ezen összeg — mondja Engel — itt-ott kissé merész számítás által is van kiegészítve, ha egy párszáz millióval el is

ütne a valótól, úgy az még is közelebb meghatározását képezi egy eddig alig megfigyelt szempontnak a gőzerő alkalmazását illetőleg. Ezen számok mindenesetre megmérhető kifejezései egy eddig kevésbé vizsgált és ép azért egészen ismeretlenül maradt nagy fontosságú ténynek. Nem-e jogos azon kérdés, honnét került elő 20—25 év alatt ezen iszonyu, ezen megmérhetlen tőke, mely még az államadóságok összegével is kiállja a versenyt, attól azonban az által különbözik, hogy tényleg létező cselekvő állapotot jelent az államok és népek számára?! Erre a kérdésre felel Engel műve II. részében, hol egyuttal az összes gőzgépeknek (a helyhez kötötteknek is) részletes statisztikai anyagát teszi közé, meglepő részletességgel készült és még is könnyen áttekinthető tabellákban, melyek mindannyian Poroszországra vonatkozván, ismét csak a gőz technikája szempontjából képezhetnének közérdekű tanulmányt. Ezen tabellákon alapulnak egyuttal azon számműveletek, melyek alapján a gőzerő tőke értékét határozta meg. Ugyan ezen részben van a vasuti és gőzhajó statisztika földolgozva.

A gőzerő előteremtésének eszközeiről szóló vizsgálatok és statisztikai számműveletek képezik Engel művének legtanulságosabb és legszellemdusabb részét, ezen fejtegetéseihez azonban a legbecsesebb anyagot a vasuti statisztikából meríti és azért a II. rész elején a kérdés megoldására szolgáló adatokat e helyütt mellőzve, azokat ismertetésünk végéhez fogjuk csatolni, mikor már egész terjedelmében előttünk áll a gőzerő óriási elterjedése a földön. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy azon óriási tőkeberuházások daczára, melyeket épen a helyhez kötött gépeknél a gőzlő igényel, a német, illetőleg porosz adatok alapján egy gőzlő ereje átlag még is csak 300 márkába kerül évente, ellenben egy élő lőereje 650 márkába! A gőzmozdony lőereje még sokkal kevesebbe kerül, s így a gőzerő óriási haszna és gazdasági előnyei részben számszerűleg is megállapíthatók, mint azt különösen a vasutaknál fogjuk látni. Daczára annak, hogy a gőzerő egy kézben nagyobb tőke összepontosítását igényli, az végeredményében és hatásaiban még is minden más munkaerőt diadalmasan legyőz, s versenyképtelenné tesz, talán épen ezen kizáró hatalmában rejlik a gőzerő árnyoldala. Nagy és nehéz munkát vesz le az emberek vállairól, iszonyu tőke és időmegtakarításokat létesít az egész emberi nem javára, de mint abszolút hatalom lép föl, mely ellenállhatlanul le-

győz minden versenytársat, uralkodni akar az emberi nem javára, uralkodni korlátlanul és abszolút módon, azok javára, kik lefoglalták iszonyu erejét és hajlékot építettek számára, azoknak, kik uralmát lehetővé teszik jut első sorban az ő hatalmának és erejének gyümölcse, de ha nem jól gondozzák és ápolják őt azok, a kikkel legtöbb jót tesz, akkor megerézteti velök iszonyu hatalmát. Megmutatja, hogy a természet szabad gyermeke ő is, a ki könnyűszerrel szét tudja robbantani azon korlátokat, melyeket emberi ész és ügyesség szabott neki, szétveti rézházát egy pillanat alatt, mint a víz elmossa egy pár óra alatt azt a töltést, melyet emberi erő készít számára. A természet szabad fia 'ő is, „épít vagy ront, de nem henyél“.

A kazánrobbanás mindenesetre egyik fontos és érdekes részét képezi a gőzerő statisztikájának, és mivel az a vasuti üzemnél alig fordul elő, Engel csak a helyhez kötött kazánokat tartva szem előtt, műve első részét a kazánrobbanások statisztikájával fejezi be.

A kazánrobbanásokkal járó szerencsétlenségek Németországban, Ausztriában, Franciaországban és Belgiumban már régebben, újabban hazánkban is arra birták az államot, hogy a kazánokat használat előtt és időközben hatósági vizsgálat alá vegyék, és annak eredményétől tegyék függővé annak használhatását, ha ezen vizsgálat lelkiismeretesen kezeltek, akkor a szakértők véleménye szerint, a robbanásnak a legnagyobb valószínűséggel eleje vétethetik; így például a bécsi kazánvizsgáló egyletek felügyelete alatt álló kazánok közül 6 év alatt csak egy robbant föl, úgy hogy ez alapon csak 16,000 kazánra lehetne átlag egy robbanást számítani. Angolországban épen azért még ma is egyedül magán vállalkozás tárgyát képezik a szükséges óvintézkedések. Az 1850. évben a robbanások folytonos szaporodása folytán itt magánvállalatok keletkeztek, melyek bizonyos díjért a kazánok szakértői vizsgálatára kötelezték magokat, 1870-ben már 4 ilyen egylet létezett, melyek összesen 20,000 kazán fölött gyakorolták a felügyeletet, ezenfelül még három oly egylet létezik, mely nemcsak a felügyeletet gyakorolja, és a szükséges óvintézkedésekre ideje korán figyelmeztet, hanem egyuttal bizonyos biztosítási díjat is szed és ennek fejében a beállott robbanás esetén anyagi kárpótlást nyújt. Ugy hogy jelenleg már kétféle egyletek léteznek, olyanok melyek a veszély megóvására vállalkoznak, és olyanok, melyek egyuttal pénzbeli kártérítést

fizetnek, és így még inkább érdekelve vannak a veszély megelőzése iránt. Ez csak a gyári vállalatokról szól, mert a hajók kazánjai Angolországban is szigorú hatósági ellenőrizet alatt állanak. Ezen angol társulatok által ellenőrizett kazánoknál átlag csak 6200 kazánra esik egy robbanás, holott a robbanási átlag 1862—79-ig terjedő adatok szerint itt is mint legtöbb államban 2000 után egy. Franciaországban már 1810 óta van szigorú hatósági ellenőrizet, Németországban birodalmi törvény rendeli azt, de egyúttal olyan kazánokat, melyek rendes és erre följogosított egyletek fölügyelete alatt állanak, fölment a hatósági fölügyelet alól, az egyleteket azonban rendes évi jelentések megtételére kötelezi. Az egyleti ellenőrizet különben Ausztriában és Svájcban is honos és Engel művében mindössze 40 európai és amerikai kazánvizsgáló egylettel ismertet meg bennünket, melyeknek adatai, úgy egyéb rendelkezésre álló adatok alapján meglehetősen határozottsággal konstatálhatni véli, hogy össze-vissza átlag évenként 2000 kazánra egy robbanást lehet számítani.

Mindenesetre szomorú dolog, hogy ezen szerencsétlenségnél, mely még legtöbbször két főokra, a kazánfűtő vigyázatlansága vagy ügyetlenségére és a kazán anyagának rossz vagy már nagyon elhasznált anyagára vihető vissza: rendesen emberi élet, vagy testi épség is esik áldozatul. Angliában 1862—79-ig 1016 robbanás 1253 ember halálát és 1943 ember testi sérülését okozta; Franciaországban 1868—77-ig 191 robbanás 229 ember halálát és 283 ember sérülését idézte elő, Poroszországban 1864—1878-ig 189 robbanás fordult elő 264 halálesettel; úgy hogy átlagosan egy-egy kazán fölrobbanására egy halál és 2 sérülés számítható. Sajnos, hogy más államokban eddig még a robbanással járó szerencsétlenségről rendes statisztikai kimutatások sem készültek és valóban kíváncsok volnának, hogy mindenütt a gyár-iparra nézve is törvény mondja ki, úgy mint a német birodalmi törvény a vasutak és gőzhajókra nézve kimondja, hogy a vállalat tulajdonosai minden kárért felelősek, a melyet az emberek életében vagy testi épségében okoznak. Ezzel kapcsolatosan a kazánbiztosítási ügy is gyors lendületet nyerhetne.

A ki ezen a biztosítási üzlet terén még parlagon heverő biztosítási tárgy kihasználását akarná megkísérteni, a 40 európai és amerikai kazánvizsgáló egyletnek 74,031 kazánra kiterjedő adatait,

ugy azon részletes tabbellákat, melyek a német, francia és angol kazánrobbanások okait tüntetik föl, alig fogná figyelmen kívül hagyhatni. Hiszen már az általános robbanási valószínűségre nézve is ezen adatok adnák meg a kulcsot, melyek szerint egyelőre a biztosítási díj volna számítandó. A biztosítás meghonosítása e téren főleg a gyárilag előbbre haladott államokban nagyon is óhajtandó volna, és annak megvalósíthatásához Engel művének a kazánrobbanásokról szóló fejezetében (75—117. l.) nem egy becses tanácscsal és számos nagybecsű statisztikai anyaggal járul.

Azon bajnak, melyet a gőzereje vagyonban és életben okoz mindenestre nagy mértékben elejét lehet venni a biztosítással egybekötött kazánfelügyelet által, és akkor a kár a gőzerő hasznához viszonyítva még sokkal parányibb lesz, mint most, e czimen tehát a gőzerő áldásait ép úgy nem vonhatná kétségbe senki, mint a tüzét, vagy a vizét.

De nem is e czimen vonják kétségbe a gőzerő azon áldásait, melyekkel az emberi nemet elárasztja, hanem azon társadalmi átalakulás miatt, melyet a gőzereje a gyáripár és tőkeuralom meghonosítása által okozott.

Csak hogy nem ismerik a történetet, azok, kik azt hiszik, hogy a socialis kérdést a gyáripár idézte elő, megvolt ez a kulturailag előrehaladt államokban mindenkor, csak a forma, melyben föllépett volt más körülmények között másféle. Annyi bizonyos — mond Engel — hogy a gőzgép a régi ipari üzleti formákat szétrombolta, a kézművest sok helyütt a gyár igájába hajtotta; egyszerű és állandóan működő ereje által lehetővé tette az iparnak vagy az iparosoknak összetömrülését oly mérvben, hogy abból bajok támadtak. De mindezen hátrányok elenyésznek azon megmérhetetlen előnyökhöz képest, melyeket a gőz mozgó erejének köszönünk, és mely erő most már maga kezdi elűzni azon bajokat, melyeket előidézett. A gőzgépet mind inkább megtanulják kisebb térfogatra szorítani és kazánjával együtt könnyebben átszállítható tárgygyá változtatni, úgy hogy kisebb iparüzleteknél is alkalmazható legyen. Az idő, mondja Engel, melyben ugyanazon tűz, mely a gőzerőt kifejti, egyuttal a házi tűzhely tüze is, minden valószínűség szerint már nem látszik messze lenni, és ekkor a jelenleg központosított ipar, bizonyos iparágaknál legalább ismét a decentralisatio felé haladna a nélkül, hogy a fokozott termelés előnyeit föl kellene áldoznia. Mély belátásu első rangu iparosok már maguk dolgoznak ezen az átalakuláson, mert

belátták, hogy a gyár nem alkalmas hely derék iparosok képzésére, hogy a mily mértékben változik át a műhely gyárrá, oly mérvben tűnik el abból a tanulás fegyelme és rendje, és minden belső erkölcsi megállapodás nélküli munkás generatio váltja föl azokat, kik fiatal korukban a mester közvetlen ipari utasításai mellett annak nevelőhatalma alatt is állottak“.

Mindaz, a mit elmondottunk, a gőzerő alkalmazásának csak egyik nemére, az alakváltoztatásra használt gőzerőre vonatkozott. Engel csak a helyhez kötött kazánt tárgyalja műve első részében, de azzal kapcsolatosan el is mondott annyira mindent, hogy a helyhez kötött kazánnal összefüggő gőzgépnek a mű második részében csak egy pár oldalt szentelt, és azzal az alakváltoztató gőzerő ismertetését teljesen befejezte. Mi a helyhez kötött gőzgépet a hozzátartozó kazánnal együttesen tárgyaltuk, mert annak kiválasztását az egyes államokban, melyeket egymás mellé kívántunk állítani, az adatok meg sem engedték volna, és ismertetésünk ez által a gőzerőnek két egészen különirányu rendeltetését sokkal élesebben állítja szemünk elé. Emitt a gőzerő a mezőgazdaság és ipar, amott a közlekedés és forgalom szolgálatában áll.

II.

A gőzerő valódi világhatalommá csak a gőzkocsi, vagy gőzmozdony föltalálása által lőn. Watt találmánya után a fizikusok és és technikusok nem tudtak többé megválni a gondolattól, hogy a gőzerőt, mint vonó erőt alkalmazzák; de a kivitel nem volt oly könnyű, mint első pillanatra látszott.

Dr. Robinson már 1759-ben kimondá az eszmét: kocsit gőzerő által mozgásba hozni, Cugnot Párisban készített is 1773-ban egy ilyen kocsit, de az nagyon tökéletlen volt; 1784-ben maga Watt vett szabadalmat egy gőzkocsi készítésére, de azt létre nem hozta. Egy amerikai Evan Oliver Philadelphia utczáin mutatott be egy gőzkocsit, és megjövendölte annak óriási szerepét a közel jövőben, de a nagy közöség nem sokat érdeklődött a dolog iránt és Evan tervét nem létesíthette. Trevithik és Vivian hasonló találmányai nagyon tökéletlenek voltak, a czélszerű gépmérnökök és technikusok csakhamar készen voltak vele, hogy a kerekek surlódása a sineken igen csekély ahoz, hogy állandó és a vonóerőt elősegítő mozgást hozzon létre, a kerekeknek tehát önmagukban rejlő

mozgó erővel kellene birniok. Persze, hogy már magának a gőzerőnek kazánnal, a légáramlat előidézéséhez szükséges kéménynyel, és a géppel együtt való elhelyezése egyetlen egy kocsi területén nem csekély nehézséget okozott, és igen tökéletlen módokon történt. Wattrak egész gőzgépét, minden hozzátartozó részeivel együtt egy nagy hajó testében elhelyezni és alkalmazni nem járt semmi különös nehézséggel. Fulton Róbert Levingston-nal szövetkezve már 1806-ban Newyorkban egy tekintélyes gőzhajót épített, mely a Hudson folyamon egy óra alatt 5 angol mértföldet tett meg, 1814-ben az amerikaiak már egy tengeri gőzhajót építettek, mely Fulton nevét viselte.

A sinuton haladó gőzkocsi terve azonban nem tudott előbbre jutni, mert a legkitünőbb gépészek folyton oly találmányokkal állottak elő, melyek a kerekek surlódásait növeljék, melyek azonban az egész gőzmozdony haladását oly nehézkessé tették, és oly sok erőpazarlással jártak, hogy a nehézkes készülékeknek a lóerővel való versenyére még csak gondolni sem lehetett. Egy köszénbányamunkás fia Newcastleben volt az első, ki a tudósoknak a surlódás csekélységéről föllálitott elméletével mit sem törődve, 1814-ben a killingworthi köszénbánya számára egy egészen jól használható gőzgépet készített, mely 8 megrakott vasuti kocsit volt képes továbbszállítani. De ez a mozdony még nem haladt oly gyorsan, mint a ló és nem is volt olcsóbb a lóerőnél, terhek tovább szállítására azonban főleg a bányákban nagyon alkalmasnak bizonyult. Nagyobb lendületet Stephenson találmánya csak akkor nyert, mikor egy gazdag bányatulajdonos Mr. Pease saját bányái számára vasuti közlekedést készíttetett Stephensonnal, ezzel megtudta értetni Stephenson találmánya czélszerűségét személyszállítási czélokra, és reá tudta birni a gazdag tökepezést, hogy vele szövetkezve Newcastleben egy vasuti mozdony-gyárat építsen, mely ma is fönnáll, és lényegesen megnagyobbított állapotban virágzó üzletnek örvend. A czéh-szerű mérnökök nevelték és gunyolták a tehénpásztorból gépépítővé emelkedett szédelgőt. Egy igen híres mérnök egy nyilvánosan tartott értekezésében egy vasuti kerék fölfalására ajánlkozott, ha Stephenson olyan mozdonyt fog építeni, mely egy óra alatt 10 angol mértföldet haladjon. Az előítélet a vállalat ellen annyira föl volt keltve, hogy mikor Stephenson vezetése alatt 1825-ben az első vasutat építették Stocktontól Darlingtonig,

akkor a vállalkozók magok terjesztették, hogy ők lógyorsaságra nem is gondolnak, és csak az áruszállítást akarják közvetíteni.

1829-ben október hó 6-án az angol kormány egy e célra kiszemelt mozdonyversenyt tartott, melyen Stephenson Róbertnek, ki az apja gyárában készült „the Rocket“ nevű mozdonynyal versenyzett, egyhangulag odaitélte az 500 font sterl. díjat. Stephenson Rakétája nem 10, hanem 40 angol mértföldnél is többet haladt egy óra alatt, a híres angol mérnök nem ette meg a vasuti kereket, de Stephenson még életében tapasztalta találmányának gyors terjedését. A legnagyobb vasuti építkezéseket Angolországban ő maga vezette, és hasonló célból meghívták Belgiumba, Hollandba, Franciaországba, Németországba, Olaszországba és Spanyolországba. 1840-ben visszavonult falusi magányába, és 1848. augusztus 12-én meghalt. A kazánnak csövekkel ellátása és gőzerő segélyével fokozott léghuzam előállítása voltak főleg azon hatalmas reformok, melyek segítségével lehető volt a gőz erejét oly óriási mértékben kifejteni, mint azt ma a vasuti forgalomnál tapasztaljuk.

Stephenson érdemeire vonatkozó mindezen körülményeket Engel ugyan nem említi föl, mert azokat általánosan ismert dolgoknak tekinti, de azon körülmény, hogy Stephenson György születésének 100 éves emlékünnepeét épen most nem rég ülte meg az emberiség, időszerűbbé tette emlékének kissé részletesebb fölelevenítését. Stephenson 1781-ben június hó 9-én született Newcastle-től két angol mértföldnyire fekvő Wylam faluban a Tyne folyó mellett. Apja szénbányamunkás volt, és sok gyermeke levén, másod fia György gyermekkorában tehénpásztor volt, csak később, mikor a bányánál alkalmazták mint munkást, tanult meg írni is és olvasni, és mikor a killingworthi köszénbánya szivattyugépét, melyet a leghiresebb gépészek sem tudtak helyreállítani, nemcsak használható állapotba helyezte, hanem egyuttal lényeges javításokat tett rajta, és ezért gépésmesternek nevezték ki, maradt ideje nagyobb mérvű önképzésére. Még csaknem életében beteljesedni látta azon jóslatát, hogy a szegény munkás a vasuton olcsóbban fogja megtehetni utazását, mintha gyalog kellene azt tennie. Az angol nemzet 100.000 ember jelenlétében ülte meg Newcastleben Stephenson születésének százados évfordulóját és az ünnepély emlékéit, az által fogja megörökíteni, hogy a vasuti szolgáltatban szerencsétlenül járt apák gyermekei számára árvaházat létesít, és Stephenson nevét viselő termé-

szettudományi Collegiumot létesít Newcastleben, melynek alapításához a belga király is 5000 forinttal járult.

Engel a gőz korszakáról irt művét méltóbbaknak nem is ajánlhatta volna, mint Watt és Stephenson szellemének, mert a gőz korszakát e két nagy szellem alapította meg. Mit érne a Watt találmánya által megalapított gyáripár a Stephenson találmánya által létesített világforgalom nélkül? — Stephenson találmányának nagyságáról méltóbban alig lehet megemlékezni, mint azon adatok gondos összeállítása által, melyek a vasuti forgalom elterjedésére és közgazdászati hasznára vonatkoznak. Ezek tények, melyek jobban kifejezik a találmány nagyszerűségét és áldásait az egész emberi nem javára, mint a világ bármely nyelvének legdicsőítőbb szónoklatai, — a szónok még sejtetni sem bírná azon számok nagyságát, melyekkel a statisztikus a leghidegebb és tárgyilagosabb számműveletek alapján kifejezte a vasutak közgazdászati hasznát. Ezen óriási számanyaggal létesített műveletek, melyeket Engel a vasuti forgalom előnyeinek igazolása végett eszközölt, és műve II. részében közölt, — valóban a legnagyobbyszerű statisztikai emléket képezik, melyet a világ jelenleg élő legelső statisztikusa emelt a gőzgép és gőzmozdony föltalálóinak. Ha egyszer elénk vannak állítva azon számok, melyek a vasuti hálózat gyors elterjedését mutatják, ha ismerjük azon óriási összeget, melyet a vasutak építése egy pár évtized alatt igényelt, csak akkor lehet sejtelmünk azon roppant előnyökről, melyeket ezen még folyton és rohamosan terjedő vállalatoknak nyújtaniok kell, és mely előnyöket az óriási költségekkel szembeállítva, Engel szellemdus és hiteles számműveletek által számokkal kifejezni törekszik.

Ezen szám adatok kiegészítésére szolgáljanak még a következő, a híres vasuti statisztikusnak, Stürmernek: „Geschichte der Eisenbahnen (1871.)“ czimű művéből meritett adatok. 1825. szeptember 27-én nyílt meg az első vasut Stockton és Darlington között; Németországban Nürnberg és Fürth között 1835. és Lipese és Drezda között 1837-ben építették az első vasutat; Ausztriában a linz-budveisi a legrégebb pálya, mely először mint lóvasut indult és 1828—1832. változott át mozdonyvasutná; magyar államterületen legrégebb pálya a pest-váczi, mely 1846-ban épült, a midőn az osztrák államköltségen 1841-ben elrendelt vasutépítés minden irányban kezdetét vette; 1854-ben építé az állam a semmeringi

átjárót, mely az első merész vasuti építés volt nagy hegyemelkedéssel és óriási viaductokkal. Franciaországban Páris és Saint-Germain között haladt az első vasut 1837-ben; Belgium számára az állam által erre fölkérve Stephenson György egy egész vasuti hálózat tervét készítette, melynek legelső vonala Brüsszel és Mecheln között 1835-ben nyílt meg. Oroszország 1838 óta, Németalföld és Olaszország 1839 óta, Svajcz és Dánia 1844 óta; ellenben Spanyolország csak 1848 óta, Svéd- és Norvégország 1851 óta, Portugal 1854 óta, Törökország 1860 óta, Oláh és Görögország 1869 óta birtokos vasuti vonalakat.

Európában különben mindenütt csak az ötvenes évek után kezd a vasuti összeköttetés nagyobb mértékben terjedni, kivéve Angolországot, hol már a liverpool-manchesteri vonal fényes sikere 1830-ban annyira fölkelté a vállalkozási kedvet, hogy még Stephenson életében nagy vasuti válság állott be a tul-speculáció miatt, de a vasuti közlekedés megalapítóját nem érinté a válság, ő távol állott minden szédelgéstől. Angolországban 1845-ben már 2536 angol mértföldnyi sinut volt használatban. Amerikában az Unio államaiban még rohamosabban terjedt el a vasut, 1829-ben nyílt meg az első vasuti közlekedés, és 1845-ben már 4870 angol mértföldnyi, 1850-ben 8589 mértföldnyi sinut létezett. 1845-ben már Jamaikának és 1850-ben Mexikónak is volt egy pár kilométernyi vasutja, a többi dél-amerikai államok vasutjai mind 1850. után keletkeztek, ujabban a La-Plata államok és Brazília vasutjai fejlődtek leggyorsabban. Ausztráliában, Afrikában és Ázsiában 1850. előtt még a vasutak egészen ismeretlenek voltak, ma már mind az öt világrészen el van terjedve a vasuti közlekedés. Ázsiában Kelet-India 1853 óta, Kis-Ázsia 1860 óta, és Jáva 1867 óta van vasut birtokában. Japánban most folyik a vasutépítés javában, 1871-ben még csak 4 kilometer volt forgalomban, csak a mennyei birodalomban, „a föld közepén,” a keleti művelődés ősi hazájában, a nagy-chinai birodalomban irtóznak még mindig a vasutaktól, ez az egyetlen sűrűn lakott és kultúrával bíró állam, melynek vasutai nincsenek. Afrikában főleg a francia és angol gyarmatok és Egyptom vannak ellátva vasutakkal. Ausztráliát pedig épugy mint Kelet-Indiát Angolország látta el vasutakkal, melyek hossza 1871-ben már 1808 kilométert tőn. 1830-ban még csak 332 kilometer hosszú vasut létezett az egész földkerekségén, ma legalább

350.000 kilometer. A vasuthálózat gyorsan terjed az egész földön, és ma már semmi nehézség sem látszik legyőzhetetlennek. A semmeringi merész sinutat 1867-ben, az ut föl Brennerre követte; 1871-ben átfúrták a Mont-Cenist, 1880-ban a Gotthard hegyet 220 millió francnyi költséggel, Ausztria most kezdett az Arlberg átfúrásához, és a francia mérnökök már komolyan foglalkoznak a Mont-blanc és Simplon hegy átfúrásával. Amerika rengeteg öserdőkön keresztül vezeti a két világtengert összekötő vasutait; Peru a Cordillerákra vitte föl sineit, melyeknek legmagasabb pontja csak 60 méterrel alacsonyabb a Montblanc csucsánál. Afrikában mindig komolyabban lép föl a saharai sivatagon áthaladó vasutvonal terve. Ma már legalább mindennap 4 millió ember veszi igénybe a vasuti utazást, és átlag egy-egy napon legalább 44 millió vámmázsa továbbszállítását eszközlik a vasutak. 28—30 millió lóerejét pótolja 105.000 gőzmozdony, mely éjjel nappal fáradhatatlanul az emberiség szolgálatában áll.

A vasutak gyors fejlődését következő adatok bizonyítják:

A) Forgalomban levő vasutvonal hossza kilometerekben:

	Európában	Amerikában
1845-ben	9,115	7,828
1850-ben	23,083	14,921
1860-ban	51,014	53,671
1870-ben	104,120	93,643
1875-ben	142,722	135,625
1878-ban	158,484	152,644
Ázsiában 1860-ban	1,329 kmt.	Afrikában 1860-ban 443 kmt.
1870-ben	8,246 „	1878-ban 3326 „
1875-ben	11,946 „	Ausztráliában 1860-ban 363 „
1878-ban	14,279 „	1878-ban 5590 „

Az amerikai vasutak legnagyobb részét 132,000 kilométert az éjszak-amerikai unió államaiban építették; az ázsiai vasutakból 13,221 klm. Keletindiára, az afrikai vasutakból pedig 1,621 klm. Egyiptomra esik.

A vasutak ezen mesés gyors fejlődése annál meglepőbb közgazdasági és kulturális jelenség, mert a vasut építés költségei még ma is óriási nagyok annyira, hogy a legelőbbre látó államfér-

fiak is ebben vélték a vasuti közlekedés terjedésének akadályát lelhetni. Thiers 1836-ban megismerkedve a liverpool-manchesteri vasuttal, a vasuti közlekedés előnyeit saját tapasztalata alapján igen jelentékenyeknek tartá, és hozzátevé, hogy boldognak érezné magát, ha Franciaország évenként legalább 5 mértföld vasutat építhetne, Franciaország mai napig évente átlag 500 kilometer vasutat épített, és Freycinet nagy szabásu, 10 évre előre megállapított vasuti terve szerint, évente 2648 klmt vasut fogna építtetni. Pedig a vasutépítés költségei még mindig óriási nagyok; Freycinet vasutépítési terve 4—5000 millió francot igényel.

Engel művében a 189. és 190. lapon közölt nagy tabella érdekes adatokat szolgáltat a vasuti vállalatokba elhelyezett tőkék nagyságáról. Ezen adatok szerint a vasuti vállalatokba elhelyezett tőkék nagysága német birodalmi márkákban számítva következő volt:

Vasutak építésére fordított:

	az állam által	magán vállal- kozás útján	összesen	egy klm. került márkában
	m i l l i ó	m á r k a		
Európában 1877-ig	8,361	42,619	50,980	308,669
Ázsiában 1876-ig	1,786	1,626	3,412	202,288
Afrikában „	445	377	822	200,537
Amerikában „	2,186	20,656	22,842	154,674
Ausztráliában „	912	35	947	156,710
Összesen	13,690	65,313	79,003	átlag 232,466

Legdrágább a vasutépítés ezen adatok szerint Európában, legolcsóbb Amerikában, amott a vasut számára szükséges telek drágasága növeli az építés költségeit, Amerikában, főleg Dél-Amerikában a telek gyakran egészen ingyen van. Az éjszak-amerikai Unió államaiban 1876-ig 19,092 millió márkába kerültek a vasutak, és az az egész összeg magán vállalkozásból került ki; Angolországban 13,480 millió márkába kerültek a vasutak és ezen összeghez sem járult az állam egy filérrel sem. Mind a két államban egészen a szabad vállalkozás tárgya a vasutépítés, az mindenkinek tetszés szerint meg van engedve, ha a törvény által biztonsági szempontból fölállított föltételeknek megfelel. Törökországban, Spanyolországban, Ázsiában és Dél-Amerika nagy részében szintén magánvállalkozás útján jöttek létre a vasutak, de az államok részéről többféle kiváltságokkal fölruházott társulatok, vagy vállalkozók segélyével.

Ellenben Görögországban, Portugalban, Norvégiában, Egyiptomban, továbbá Afrika és Ausztrália angol birtokain és Braziliában egyedül az állam épített vasutakat.

Ezenkívül még államköltségen épült :

Belgiumban	az összes vasutak	45·4%-ka
Németországban	" "	45·1 " "
Olaszországban	" "	31·8 " "
Oroszországban	" "	26·2 " "
Auszt.-Magyarországban	" "	13·2 " "
Svájcban	" "	8·8 " "
Franciaországban	" "	2·6 " "

Általában a vasutvállalkozásnál a magán tőke tulnyomó, úgy hogy a kerek számban 80,000 millió márka értéket képviselő vasuti építkezéseknek csak 17·5 százalékát létesíté az állam, a világ összes vasutainak 82·5%-ka tehát magán vállalkozás útján jött létre.

Egy 80·000 millió márkányi tőkeösszeg előteremtése legalább is $\frac{4}{5}$ részben az utolsó 20—25 év alatt, valóban a legmeglepőbb közgazdászati esemény, melynek okait kifejteni mindenestre igen hasznos és tanulságos föladat lenne. Ismerni kellett előbb megközelítő hitelességgel a gőzerő vállalatokba fektetett tőkenagyságát, hogy egész komolysággal merüljön föl a gazdasági tünetények okait kutató tudós előtt a kérdés : honnét és hogyan kerülhetett elő oly rövid idő alatt az a roppant tőke, mely a gőzvállalatokhoz átalán és a vasuti vállalatok létesítéséhez különösen szükséges volt ? !

Engel nem tér ki ezen kérdés elől, hanem felöleli azt a maga egész nagyságában, és hiteles számadatokkal, a statisztika ezen nyelvével válaszol a saját adatai alapján fölvetett kérdésre. Engel művének nagybecsű fejtegetéseiben arra törekszik, hogy számszerűleg fejezhesse ki azon óriási gazdasági előnyöket, melyeket a vasuti vállalatoknak köszönünk, és melyekben azután meg is találjuk okát azon gyors és hatalmas tőkeszaporodásnak, mely lehetőségessé teszi, hogy a vasutépítés még mindig progressiv arányban haladjon előre, daczára annak, hogy már is egy 80,000 millió márkára tehető tőke van beléje helyezve.

Freycinet a hires francia miniszter és mérnök a francia nemzetgyűlésnek bemutatott nagyszabású vasutépítési tervét a

többi között azzal védelmezte, hogy a vasutak egy országnak nemcsak annyit érnek, a mennyit a beléhelyezett tőke kamatjainak beszámításával jövedelmeznek, hanem aránytalanul nagyobb értéket képviselnek az által, a mit az egész lakosság segítségükkel erőben, pénzben és időben megtakarít. Minthogy a vasuti szállítás szerinte csak $\frac{1}{4}$ részét igényli azon költségnek, melyet a vasut előtti szállítási mód igényelne, a vasutaknak ezen közigazgatási előnyét számokban úgy lehetne kifejezni, ha a vasuti személy és áruszállításból befolyó összeget 4-gyel szorozzuk, tehát a vasut négyszer annyit érne nemzetgazdasági szempontból, mint a mennyi a személy- és áruszállítás nyers bevétele.

Egy angol mérnök Hawkshaw szintén azt állítja 1875. egy tudós gyűlésen mondott elnöki beszédében, hogy az angol sziget vasutai az egész nemzet jóllétének sokkal nagyobb összeget képviselnek, mint valamennyi osztalek, melyet a vasuttulajdonosok zsebre raktak, nem is számítva az időmegtakarítást, — szerinte a nemzeti közvagyon megtakarításai pénzben és időben legalább 10%-kát teszik azon összegnek, mely az összes vasuti vállalatokba elhelyezve van.

A hires francia nemzetgazdász Foville 1880-ban Párisban „La transformation des moyens de communication” czim alatt megjelent, és az „Institut” által jutalmazott művében behatóan értekezik azon közvetlen és közvetett előnyökről, melyeket a vasuti vállalat nyújt a gazdasági társadalomnak. A meggyőző statisztikai adatoknak egész sorát idézi föl példaképen a közvetlen előnyök igazolására. Engel is felsorol ezek közül néhányat, de ezeket mellőzve, inkább egy pár általános adatot említünk föl nagy érdekű művéből. Ilyenek például, hogy a vasutak átlagos gyorsasága 10-szeresen múlja fölül a 19. század elején használatban levő gyorspostákat. Spanyolországban a vasutak átlagos gyorsasága egy óra alatt 19—25 kilometer, Angolországban pedig 30—80 kilometer. A költségmegtakarítás pedig ennek daczára Franciaországban a személyszállításnál 60%, az áruszállításnál 50%, nem is számítva a szállítás gyorsabb voltát és sokkal nagyobb biztonságát. De bármennyire tanulságos is legyen Foville műve, bármily érdekesek és szellemdusak legyenek is fejtegetései, a vasutak közigazgatási, társadalmi és közművelődési előnyeit illetőleg, mégis Engel volt az első statisztikai író, a ki megkísérettette határozott számadatokkal fejezni

ki a vasutak közgazdászati előnyeit. Ő már egészen a statisztika nyelvén beszél, és beszél oly szigoruan és részletesen áttanulmányozott számadatok alapján, hogy a vasuti vállalat előnyeit kifejező számadatai oly meggyőzőleg hatnak, mint az arithmetikának megczáfoltatlan kétszer-kettője. Persze, hogy tanulmányainak eredményét képező óriási nagy számok csak úgy tekintendők, mint a csillagásznak a nagy légűrben véghezvitt távolság-számításai, melyeknél a még pontosabb és az utolsó méterig jobb eszközök segítségével még bizonyosabban meghatározható szám csak javítását, de nem megczáfoltását képezheti az előbbi számnak. Engel számai, hogy saját kifejezésével éljünk: „megmérhető kifejezései egy eddig kevésbé ismert, kevésbé vizsgált és épen azért csaknem egészen ismeretlen ténynek.”

Engel mindennek előtt statisztikai pontossággal kiszámítja egy élő ló összes termelési költségeit, azután az emberi munkáét, és végre a gőzgépeknek egy-egy lóerőre eső termelési költségeit, ezek szerint:

a gőzmozdonynál egy lóerő évenként kerül	59	márkába
a gőzhajónál	133	„
a helyhez kötött gőzgépnél	300	„
egy élő ló egy évi összes termelési költségei	650	„
egy ember munkaereje	400	„

Ha már most ezen különböző erők munkaképességét tekintjük, akkor egy tonnakilometer emelése kerül:

falazott kazán gőzgéppel	33	német fillérbe
lóerővel	185	„
emberi kézzel	662	„

egy tonna szállítása egy kilometer távolságra kerül:

gőzmozdonynyal	0.4	német fillérbe
lóval	11.7	„
emberi erővel	52.6	„

De e számok legtávolabbról sem fejezik ki mindazon előnyöket, melyeket a gőzerő nyújt az állati vagy emberi erővel szemben. Itt még nincs kifejezve, mert számokban ki nem fejezhető a gőzerőnek azon óriási előnye minden más erővel szemközt, hogy sem időhöz, sem helyhez kötve nincs, ereje egészen tetszés szerint sokszorozható, vagy elosztható. E tekintetben nemcsak a korlátolt számú állati erő fölött áll, hanem még a természet más szabadon

rendelkezésre álló erői sem mérközhetnek vele. Sem a szél, sem a víz, — emez helyhez, amaz az időjárás szeszélyéhez van kötve. A gőzerőnek sem helyi, sem időbeli korlátai nincsenek. Jó és rossz időben éjjel és nappal egyaránt szolgálatára áll az embernek. Nem fárad el, munkaereje a szakadatlan munka által nem fogy, nem csökken, vagy csak igen csekély mértékben a gépnek hosszú idő múlva beálló kopása által. Minden távolságot szárazon és vizen legalább is 10-szeresen megrövidít.

Ily előnyök már egymagukban elegendők a gőzgépek gyors elterjedésének igazolására, de ez a gyors terjedés mégis csak úgy lehetséges, ha megvan azon óriási tőke, mely a gőzvállalatok rohamos létesítéséhez szükséges. Engel összes statisztika műveleteinek valódi remekét épen azon adatok képezik, melyek alapján legelső sorban a gondosan átvizsgált porosz vasuti statisztika adataiból kimutatja a megtakarítások azon óriási összegét, mely a vasuti vállalatok által lehetségessé vált, és mely azon különbözetben áll, mely a vasuti szállítás és a többi szárazföldi szállítási módok között létezik. Ezt a különbözetet már Foville is több érdekes példával világítja meg, de Engel nem irtózva a munka nagyságától, kiszámítja ezt a különbséget.

Számművelete, mely valóságos statisztikai műremeknek nevezhető azon alapszik, hogy a vasuti közlekedést közvetlenül megelőző időben főnálló szállítási díjakat összehasonlítja a mostani vasuti szállítási díjakkal. Közvetlen a vasutak terjedése előtt Poroszországban egy tonna szállítása kilometerenként 26 fillérbe, egy személy szállítása pedig átlag 5 fillérbe került. Ezen számokat véve alapul és az időmegtakarítást, — gyorsabb és biztosabb szállítást, az áruforgalomnál egészen számon kívül hagyva, a személyforgalomnál pedig egy órát 10 fillérbe számítva, 1844—1878-ig minden egyes évről kiszámítja Engel, mennyibe került volna a vasuti forgalom által közvetített áruk és személyek szállítása a régi mód szerint, — az ily módon nyert összegből azután levonja azon összeget, mely a vasuti vállalatok számadásai szerint az egyes években az áru- és személyszállításból befolyt, és a fennmaradó összeg jelenti a megtakarítás azon összegét, mely az olcsóbb, jobb és gyorsabb szállítás által a fogyasztók, vagy is a vállalatot igénybe vevők javára esett. Ezen összeg a porosz vasutaknál 1844—1878-ig tesz :

tehérszállításnál	18561 millió bir. márkát
a személyszállításnál	1755 " " "
összesen	20317 millió bir. márkát.

A vasuton utazók utja az egész idő alatt 10614 millió órával kevesebb időt igényelt, mint a gyorspóstai utazás. Ide járul még azon körülmény, hogy ezen összeg a vasuthálózat terjedése mellett még folytonosan fokozódik, mert a szállítás mindig olcsóbb lesz, és a gazdasági haszon mindig nagyobb, a fentebbi 34 évre kiszámított összegből például magára az utolsó 1878-ik esztendőre 1900 millió márka esik, pedig az áruszállítás 1844-ben egy kilométernyi tonna után 15 fillérbe, 1878-ban ellenben csak 4·5 fillérbe, a személyszállítás 4·5, most 3·4 fillérbe került. De melyik statisztikusnak volna bátorsága, türelme és kedve ezt a saját országában begyűlt adatok alapján eszközölt számműveletet a világ összes vasutaira alkalmazni?!

Mily óriási anyagot kell e célból egybegyűjteni, és mily sokféle számműveletet kell végezni, hogy a kívánt eredményhez jussunk. De újabb időben csaknem minden állam tett közzé vasutvonalairól statisztikai közleményeket, melyekben ki van mutatva a vasutvonal hossza, évi személy- és áruforgalma, ennek bevételei, üzleti kiadásai és legtöbb esetben egyuttal a vállalatokba helyezett beruházási tőke vagy annak tőkeértéke. Ily módon Engel a világ mindenik részéből összesen 17 állam vasutairól egy tabellát készített, mely 1876—1878-ig terjedő évek valamelyikéről föltünteté a vasuti vállalatok hasznát, nem ugyan társulatonként, hanem az egész államterületre egységes módon. Ha ezen, a műhöz mellékelt, a 191. és 192. lapon található tabellára csak egy pillantást vetünk, a legérdekesebb és legtanulságosabb adatok tárulnak szemeink elé, melyek alapján a legkülönfélébb szempontokból összehasonlíthatjuk egymás között a világ minden részéből fölsorolt államok vasutait. Egyiptomtól Norvégiáig, — Kelet-Indiától Éjszakamerikáig, 17 nagy állam összes vasutainak beruházási költségeit, bevételeit, kiadásait, termelési költségeit, üzleti és gazdasági előnyeit találjuk itt kilométerenként német bir. márkákban kiszámítva és egymás mellé állítva. Ezen tabella az egész műnek fénypontja és koronája, gazdag és tanulságos adatait nem közölhetjük másképp, mintha a tabellának 19 rovatát 10 főrovatra összevonva, azt egész terjedelmében átvesszük.

A nagyobb államok vasutainak üzleti és közgazdasági haszna.

Az állam neve és üzleti éve	A vonal hossza kilométerekben	Befektetett tőke	Bevétel a személy- és teher-szállításból	A vasúti üzem évi költsége	A befektetett tőke 5%-os-ka	Pénzügyi többlet, vagy hiány 5. és 6. levonása után	Megtakarítás a személy- és teher-szállításnál	Tiszta gazdasági haszon (8—5+6)	Hányszor nagyobb a haszon a szállítási összes kiadásnál		
		kilométerenként márkákban számítva									
Németország	1877	30,056	262,321	26,518	15,911	13,116	—	950	91,426	62,399	2·35
Ausztria-Magyaror.	1877	17,709	271,667	24,341	11,918	13,583	—	703	90,540	65,039	2·67
Svédország	1877	2,453	249,198	18,062	11,565	12,460	—	4,519	52,941	28,916	1·60
Franciaország	1874	19,107	384,678	33,022	17,887	19,234	—	2,847	104,477	67,356	5·04
Olaszország	1876	7,804	245,221	15,456	10,383	12,261	—	7,018	44,663	22,019	1·42
Oláhország	1877	921	302,796	31,910	12,086	15,140	+	4,740	92,663	65,437	2·05
Belga államvasutak	1878	2,210	225,794	32,410	20,038	11,290	+	2,774	107,121	75,793	2·34
Holland	1877*	1,473	260,807	20,484	15,825	13,040	—	7,046	47,842	18,976	0·87
Angolország	1878	27,892	502,339	43,353	23,892	25,117	—	3,929	126,346	77,337	1·78
Dánország	1876*	1,250	103,734	10,045	6,316	5,187	—	1,000	23,801	12,297	1·19
Norvégia	1877*	815	64,702	4,093	3,535	3,235	—	2,369	12,482	5,712	1·40
Svédország	1877*	4,594	91,594	8,249	5,637	4,580	—	1,787	25,710	15,710	2·00
Oroszország	1876	20,336	212,000	21,313	14,583	10,600	—	3,237	75,235	50,052	2·35
Északamerikai unio	1878	126,545	131,691	15,437	9,539	6,585	—	687	50,942	34,818	2·26
Argentín köztárs.	1876	2,205	103,195	8,325	5,750	5,160	—	2,585	27,473	16,563	1·99
Keletindia	1878	13,218	178,570	14,947	7,879	8,929	—	1,065	50,239	33,431	2·24
Egyiptom	1878	1,494	342,223	16,435	7,493	17,111	—	8,169	54,236	29,632	1·80

*) Holland, Dán- és Svédországra nézve Engél külön mutatja ki az állami és külön a magánvállalatok állapotát, — itt a kétféle átlaga van számítva, ellenben Norvégországnál, hol szintén külön lett kimutatva, itt az állami vasutak átlaga van közölve és a 68 klm. magán-vasut a 2. rovatba egyszerűen hozzáadva. (L. Engél 191. és 2. l.)

Ha az itt közlött tabella egyes rovatait közelebbről tekintjük, úgy annak alapján első tekintetre észrevehetjük a különbséget, mely egyes államokban a vasuti üzem és termelési költségek nagysága, a beruházási tőke nagysága és a vasutak bevétele és pénzügyi eredménye között létezik. Az okok, melyek e különbséget előidézik, nagyon sokfélék lehetnek. Egyik helyen a kisajátítandó telek majdnem ingyen van, másik helyen szerfölött drága, egyik helyen a kamatláb 5%-kal nagyon alacsonyan van fölvéve, másutt az országos kamatláb kisebb lévén, pl. Angolországban, ezáltal úgy a pénzügyi mérleg, valamint a közgazdászati haszon legalább 1%-kal kedvezőbb, mint az összehasonlítás mutatja, de azért nagyban és egészben ezen tabellából mégis hű képét nyerjük a vasutak közgazdászati előnyeinek. Legérdekesebbek mindenesetre a jelen tabellának 8., 9. és 10. rovatai, mert ezek épen azon számműveletek, melyek alapján Engel megkísérté, mint fönnebb láttuk, először a porosz vasutakra, ezen tabellán pedig a létező vasutak legnagyobb részére nézve számokban fejezni ki azon óriási gazdaszáti előnyöket, melyeket a vasuti vállalat magának az egész gazdaszáti társadalomnak nyújt. A 8. rovat (Engelnél a 191. és 2. lapon a 17. rovat) a különbözetet mutatja, mely a személy és áruszállításért a jelenleg tényleg fizetett (l. 4. r.) és azon összeg között létezik, mely a régi (vasut előtti) szállítási módon fizetendő összeg között létezik, beszámítva a porosz kulcs szerinti időveszteséget is.

A 9. rovat úgy jó létre, hogy a szállítási különbözetet mutató, s így a szállítás vagy utazásnál megtakarított összegből, t. i. a 8. rovat összegéből levonjuk a vasuti vállalat összes termelési költségeit, a behelyezett tőke kamatját is hozzászámítva. Ez az összeg azután a tiszta nemzetgazdászati haszon összege; hányszorosan mulja fölül ezen összeg a szállítás és utazásra tényleg fölhasznált áldozatokat, azt az utolsó rovat mutatja. Ezen rovatokról méltán mondja Engel, hogy azok egészen újak, mert nemcsak újak, hanem egészen új számokban is kifejezhető világot vetnek a vasuti vállalatokra a nemzeti közvagyonosodás szempontjából. Engel számítása szerint például az osztrák-magyar monarchia összes vasutai kilométerenként 24341 márkát vesznek be az áru és személyszállításból ez összeg 90540 márkával kisebb a régi szállítási mód költségeinél, de ezen ily módon létrejött megtakarításból levonva a vasuti vállalat összes termelési költségeit, melyek mégis csak a nemzetvagyon-

ból teremtenők elő, marad tiszta nemzetgazdászati haszon kilom.-ként 65,039 márka, mely összeg 2·67-szer nagyobb a szállításért hozott áldozatoknál. A nemzeti vagyonosodás javára tehát az osztrák-magyar vasuti vállalatoknál az 1877. évben 65,039 márka esett kilometerenként, vagy is összesen 17,700 kilométernyi vasut-vonal egyetlen egy évben 1,150 millió márka összeget eredményezett, mint szállítási megtakarítást a nemzeti vagyonosodás javára.

Ha közös vasutaink elkülönített számadást vezetnének a magyar vonalakról, a mi annyira kívánatos lenne, akkor Engel tabellájában bizonyára elkülönítve foglalhattuk volna el helyünket, így azonban az egész magyar államterületre kissé bajos a számítást keresztülvinni. Az önállóan kezelt magyar vonalak összes bevétele az 1880. évben a teher és személyszállításból 25 millió frtot tőn, és így csak ezen vonalak czimén legkevesebb 50 millió frtra tehető a nemzetgazdászati haszon. Az egész világra nézve a rendelkezésre álló adatokból Engel úgy számítja ki a nemzetgazdászati hasznot, hogy a nyers bevételeket átlag a fönnebb kimutatott beruházási költség 10%-kával teszi számadásba, vagy is a kerekszámban 80,000 millió márka tőkét képviselő összes vasutvonalak nyers bevétele 8000 millió márkára tehető, és a tiszta nemzetgazdászati haszon, mint a fönnebb közlött tabella utolsó rovata mutatja, átlag 2-szerre szokott nagyobb lenni a nyers bevételnél, tehát 16,000 márka azon évi összeg, mely a vasuti vállalatokból az olcsóbb szállítás által a nemzeti közvagyonosodás javára esik. Ez a számítás pedig tulzottnak már azért sem mondható, mert a tengelyen szállítás az által, hogy oly nagy mértékben fokoztatnék, épen nem lenne olcsóbb, mint azon időben volt, melyből a különbözet számítva van, sőt ellenkezőleg a lótarás sat. ma drágább, mint akkor volt, és még sokkal drágább lenne, ha annyi árut kellene szállítani, mint ma a vasutak, eltekintve attól, hogy a vonómarha ily nagy mérvű szaporítása és eltartása nem is volna lehetséges, az országutak iszonyu elhasználása pedig az utvám tetemes megdrágítását tenné szükségessé. Persze, hogy ezen új közlekedési eszközökkel egyuttal a természet erőinek és adományainak rohamos kihasználása és kiaknázása is lehetséges lön. A kőszénnel valóságos rablógazdaságot üzünk, az nem nő újra. Poroszországban 1850-ben még alig 2 millió tonna kőszén szállítását kilométerenként, ma 2,350 mil-

lió tonnát. De ennek daczára messze távolban van azon idő, mikor a köszén kimerülése bekövetkezhetik.

A vasuti kiadásoknál és tőkeelhelyezéseknél végre még azt is figyelembe kell venni, hogy az ismét termelő kezekbe kerül viszsza. Ugyanis a közel 80,000 millió márkát tevő vasuti beruházási költség a porosz kulcs szerint számítva ekként oszlik meg:

1) földbirtokosok kárpótlására a tőke	9 ⁰ / ₁₀ -ka
2) földmunkálatok és töltésekre	12 „
3) hidak, alagutak átjárók és kériésekre	11 ⁵ / ₁₀ „
4) fölépítmény és kerülőkre	23 „
5) pályaudvarok és állomásokra	12 „
6) rendkívüli kiadás	1 ⁵ / ₁₀ „
7) a vasuti üzem felszerelése (mozdony, kocsi sat.) . . .	19 „
8) kamatveszteség és kezelési költség az építés ideje alatt	12 „

A beruházási tőke legnagyobb része tehát productiv munka díjazására fordított, úgy hogy a vasutépítés által az utolsó 40 év alatt 64,000 millió марка került pruduktiv munkás kezekbe, mely bizonyára új tőkegyűjtésnek képezte forrását. Ehhez járul még az évi vasuti üzem költsége, mely átlag kilometerenként 10,000 márkára tehető, és így évente 3,500 millió марка kiadást igényel, ezen kiadás csaknem kizárólag vasuti hivatalnokok és munkások díjazására fordittatik, és így körülbelül 3.500,000 embernek nyújt biztos keresetet, vagy is a családtagokat is számítva 14—15 millió ember létét biztosítja. Egyrésről tehát a vasuti szállítás előnyeiből származó megtakarítások, másrésről a productiv munka támogatása által folyton új tőkegyűjtés forrásává lesz a vasuti közlekedés, és így saját előnyei és productivitása által mindig újra és újra előteremti azon óriási tőkéket, melyek a vasuti hálózat folytonos és gyors kiterjesztéséhez szükségesek. Az előadottak alapján egy csepp okunk sincs kételkedni Engel azon állításában, hogy a gőzerő elterjedéséhez szükséges, mesés nagyságu tőke összegek egyrésről azon nagymérvű idő, munka és tőkemegtakarításból keletkeznek, melyeket a gőz mozgató erejének köszönünk, másrésről pedig a gőzgépvállalatokba helyezett tőke nagyobb mérvű jövedelmezőségének eredményei, ez utóbbit Engel a helyhez kötött gőzgépekre nézve egy 40 évre (a 176 és 7 lapon) összeállított nyereség- és veszteségszámlával bizonyítja.

Ha Neumann-Spallart Engel művéről igen elismerőleg nyi-

latkozó birálatában még a jelenlegi pénzintézetek tőkeösszesítő és elhelyező képességét is azon tényezők közé akarja sorozni, melyek a gőzvállalatok gyors létesítését lehetővé teszik, akkor nem kell elfeledni, hogy épen az Engel által leírt módon keletkezett megtakarítások lehetnek azok, melyek ezen nagyszerű pénzmedenczékben összegyűlnek, hogy azután eljussanak oda, a hol a tőketulajdonosnak és magának az egész közgazdászati társadalomnak legtöbbet használnak. Másrésről Engel maga is egész határozottan beismeri, és a Münster-Enscheder vasut példájával is bizonyítja, hogy lehetnek vasutak, melyeknek termelési költségei nemcsak pénzügyi hiányt okoznak magának a vállalatnak, hanem még azon tőke és időmegtakarítási összegeket is meghaladják, melyek a nemzeti vagyonosodás javára esnének. Az ilyen vasut, főleg ha közel jövője nincs, nemzetgazdászatiilag is hátrányos, azért az állami kamatbiztosítás élvezetére sem lenne érdemes. Legjobb nézetünk szerint egy országban a vasuti vállalatokat bizonyos szakadatlanul egymásután következő fokozatban, de nem rohamosan építeni. Főleg egy tőkeszegény országban kell a rohamos vasutépítéstől tartózkodni, hogy a közgazdászati megtakarítás az új építkezésekkel némi egyensúlyban álljon, és nagyobb mérvű tőke-drágulástól megóvjon.

Engel a vasuti szerencsétlenségekről, mint a vasuti közlekedésnek egyik gyakran emlegetett árnyoldaláról még csak említést sem tesz, lehet, hogy azért, mert a statisztika már rég kimutatta, hogy forgalom növekedésével ez a baj nem nagyobodott, hanem inkább csökkenőben van, és az újabb statisztikai adatok átlaga szerint általában nem lehet többet, mint 100 millió utasra 13 halálesetet számítani. Az utóbbi években egész Európában alig több, mint 200 azon utasok száma, kik egy év alatt életüket veszítik, holott kocsi és lovak magában Londonban 130—166 embert gázolnak agyon egy év alatt. Gratieux francia statisztikus szerint a diligence és póstakocsizás korában Franciaországban 300,000 utasra jutott egy halál és 30,000-re egy sérülés; a francia vasutakon ellenben 1835—55-ig 2 millió utasra egy halál, és 300,000-re egy sérülés; 1855—75-ig már csak 5 millió utasra egy halál és félmillió utasra egy sérülés. A forgalom növekedésével a vasuti szerencsétlenségek száma sehol sem növekedett, Ausztriában például, nemcsak viszonylagos, de absolut számokban is minden évben kevesbedett, 1873-tól

1879-ig 80-ról 13-ra szállott le. Bratassevic-nek az osztrák statisztikai hivatal folyóiratában (Statistische Monatschrift 7. évf.) közzétett adatai szerint

	100 millió utasra esik.			
Belgiumban	25	halál és	95	sérülés.
Németországban	12	" "	46	"
Franciaországban	23	" "	198	"
Angliában	22	" "	31	"
Olaszországban	3	" "	133	"
Ausztria-Magyarországban	4	" "	92	"
Svájcban	34	" "	60	"

A gőzerő összes előnyeinek föltüntetése szempontjából, még Engel művének a gőzhajókra vonatkozó fejezetéről kellene szólni. A vízi ut már magában véve a legolcsóbb közlekedési eszköz. Az alkalmas utat főleg a tengeren a természet ingyen nyújtja mindenkinek, a szél pedig oly mozgató erő, mely részben a gőzerejével a sík tengeren még ma is kiállja versenyt. Foville számítása szerint egy tonna gabona szállítása San-Franciscótól Liverpoolig egy 25000 kilométer hosszú vonalon 75 francba kerül, országuton 6000 francba, vasuton 375 francba kerülne. A gőz előnyei a vizen is nagyok, mert nem teszik többé a szélről függővé a közlekedést, de még sem oly föltétlen urai a gőzhajók a vízi közlekedésnek, mint a gőzmozdonyok a vasutvonal irányában huzódó közlekedési vonalnak. Ez oka annak, hogy a gőzhajók, dacára annak, hogy 2 évtizeddel előbb keletkeztek, mint a gőzkocsik, még sem terjedtek el oly rohamosan, mint emezek. Franciaországban 1833—1878-ig azok száma 75-ről 812-re, Szászországban 1846 óta 3-ról 46-ra és Poroszországban 1837 óta 4-ről 295-re emelkedett, a terjedésnek egyébiránt egyik elháríthatlan akadályát sok államban a tengerpart és nagyobb folyó hálózat hiánya képezi, de másrésről tény, hogy a legujabb időkig minden tengerparti államban a vitorlás hajók még folytonosan szaporodóban voltak, és e tekintetben, csak legujabban kezd a vitorlás hajók jövője mindig válságosabb lenni. 1864. óta ezek száma Angolországban csak 82%-kal szaporodott, ellenben a gőzhajók száma ugyanazon idő alatt 255%-kal növekedett.

A tengeri gőzösök jelenlegi állapotát az 1879. évről Kiaer a norvég statisztikai hivatal főnöke az általa szerkesztett „Statistique

international de la Navigation maritime“ czimű mű II. részében, ekként mutatja ki:

Tengeri gőzösök száma hadihajók nélkül: I. Európában.					
Angolország	bir	4,841 hajóval.	Portugal	bir	33 hajóval.
Dánország	„	189	„	Spanyolorsz.	„ 241
Svéd-Norvégorsz.	„	875	„	Olaszország	„ 152
Orosz- és Finnorsz.	„	360	„	Ausztria	„ 91
Németország	bir	351	„	Magyarorsz.	„ 4
Németalföld	„	79	„	Görögország	„ 20
Belgium	„	34	„	Török	„ 10
Franciaorsz.	„	588	„	Oláh	„ 1 hajóval.

I. Európa összes hajói 7,869

Az észak-amerikai unió bir 2,470 hajóval

Amerika többi államai „ 988 „

II. Amerika összes gőzhajói 3,458

Az afrikai gyarmatokon.

Angolország bir 7 hajóval.

Portugal „ 8 „

III. Afrika összesen 15

Ázsiában: az angoloké 131

a hollandoké 38

a spanyoloké 30

IV. Ázsia összes hajói 199

V. Ausztrália összes hajói (angol birtok) 488

Földünk összes tengeri gőzhajói 12,027

Az összes tengeri gőzhajók tőke értékét Engel 5446 millió márkára számítja, azok lóerejét 1.782,263-ra becsüli, a hajók szolgálati személyzetét pedig 332,110 emberre, de ezen számba sem a folyami gőzösök, sem a hadi hajók számítva nincsenek, ezekkel együtt a hajók lóerejét legkevesebb 2 millióra, azok tőkeértékét pedig legalább is 5,500 millióra kell becsülnünk.

Ha már most a gőzerőre alapított vállalatok tőkeértékét összegezzük, akkor következő eredményre jutunk:

a) a vasuti vállalatokba fektetett tőke tesz	80,000	milló márk.
b) a helyhez kötött gőzgépeké	40,000	„ „
c) a gőzhajóé	5,500	„ „

összesen . 125,500 „ „

Az utolsó 20—25 év alatt, tehát egy közel 130,000 millió márkát tevő tőkeösszeg lőn a gőzvállalatokba helyezve, a mi csak is ezen vállalatok óriási közgazdászati haszna mellett volt lehetséges. Ezen óriási tőkét, mint Engel kimutatja, a gőzvállalatok saját magok teremték elő azon előnyök által, melyet a közgazdászatnak nyújtanak. A gőz nemcsak óriási tőkeértéket, hanem egyuttal ennek megfelelő nagy munkaerőt képvisel, a gőz mozgató ereje lóerőben kifejezve:

a) a helyhez kötött gőzgépeknél . . .	13.330,000 lóerő.
b) a vasutaknál	30.000,000 „
c) a hajóknál	2.000,000 „

tehát összesen . . 45.330,000 lóerő.

De mennyivel fáradhatlanabb és kitartóbb ezen közel 46 millió gőzlő a közönséges lónál! Ők mindnyájan, mondja Engel, nehéz physikai munkát vesznek le az emberek vállairól; munkát és időt kimélnék meg, és ez által a termelést, a tőkeképződést és az egész emberi nem közjavát mozdítják elő. Engelnek teljesen igaza van abban, hogy a gőzerő ma már nemcsak a gazdasági életet uralja, hanem egyuttal korunk szellem-erkölcsi életet, daczára annak, hogy uralmának kezdete alig tehető előbbre egy félszázadnál. „Szerencsés azon nép, mely az uralom ezen békés eszközeit bőségesen megszerzi magának.“ Korunk valóban a gőz kora, lehetett volna-e e kort jobban és találóbban jellemezni, mint azon eszközök részletes megismertetése által, melyek a gazdasági hatalom és szellem-erkölcsi uralom alapját képezik?! Ki lett volna inkább hivatva ezen uralmi eszközök statisztikájával megismertetni, mint a jelen kor első statisztikusa Engel Ernő?! Azon nagy szellemekről pedig: Wattról és Stephensonról lehetett volna-e szebben megemlékezni, mint találmányaik óriási előnyeiknek hiteles számadatokban való föltünttetése által. Az Engel művében fölhozott számok mind megannyi tények, melyek meglepőleg, de egyuttal meggyőzőleg igazolják azon óriási hasznót, melyet az egész emberi nem Watt és Stephenson találmányának köszön. Szebb emléket ennél az emberiném ezen két nagy jóltevője maga sem kívánt magának, a statisztika Engel műve által lerótt a két nagy szellem iránt köteles hálaadóját, és ezt tette le a gőzjubileumnak oltárára.

A PÉNZVERÉSI REGALE.

A pénzverési regale az állam közgazdasági fenségén alapszik, s azon jogból áll, mely szerint az államnak van fentartva a pénzek veretése s értéköknek megállapítása. Természetesen az érték megállapításának jogát nem szabad abszolút értelemben vennünk, mert a pénz tulajdonképeni csereértéke annak belbecsétől, fémtartalmától függ, s így az állam csak azt határozhatja meg, hogy a pénz az állam s bizonyos esetekben a magánosok által is mily értékben fogadtassék el.

Sokan a pénzhelyettesítők, nevezetesen a papírpénz *) s a bankjegyek kibocsátási jogát is a pénzverési regale körébe vonják; ez azonban nem bir tudományos alappal; mert a bankjegy általában véve nem is pénz, hanem egyszerű hiteljegy s papírpénzzé csak akkor lesz, ha kényszerforgalommal ruháztatik fel, a papírpénz pedig az állami kényszerkölcsonnek egy neme, mely a pénzregaléval összefüggésben csak annyiban van, a mennyiben a papírpénz a tulajdonképeni pénzt helyettesíti, s ha tulságos mennyiségben bocsátatik ki, a valódi pénzt a forgalomból kiszorítja.

A magyar pénzügyi jog körében épen nem birhat jogosultsággal azon felfogás, hogy a papírpénz kibocsátás regale jogot képez. Törvényeink nemcsak, hogy nem ismernek ily regale jogot, sőt 1812-ben határozottan kijelentette az országgyűlés, hogy az aranyon és ezüstön kívül más pénznemet nem ismer, s a „papírpénz“ kifejezést nem engedte törvényeinkbe felvenni. Az új alkotmányosság beálltakor azon kényszerű helyzettel találkoztunk ugyan, hogy ropant mennyiségű államjegy volt kibocsátva, melyek forgalmát az 1867. XV. t. cz. törvényesítette, de azért papírpénz regaléről szó

*) Stein „Lehrbuch der Finanzwissenschaft“ című művében papírpénzregalt különböztet meg.

sem lehet, mert a törvény maga is a függő államadósság alkatrészeül tekinti az államjegyeket.

Ezeknél fogva, mi a papírpénzt a bank- és államadósságügynél tárgyaljuk, s e helyütt csak a pénzverési regaleről, az evvel együttesen gyakorolt fémbeváltásról s a pénzverési regaleval lényegileg összefüggő pénzrendszerről fogunk megemlékezni.

A pénzverés mi nálunk a legrégibb időből a fejedelmi jogok közé tartozott; számos törvényünk — az 1464. XXVI., 1573. XXVII., 1545. LI., 1546. XLVIII., 1723. IX. s legujabban az 1867. XII. törv. czikk 66. §-a — azt fejedelmi jognak nyilvánítja, s korábbi törvényeink szerint az az ellen vétők a hűtlenség büntényét követték el.

Erdélyben az ottani fejedelmek adománya alapján egyes városokat is megilletett a pénzverés joga — és pedig húsz város volt avval felruházva —; Erdélynek visszacsatolásakor azonban a városok e joga megszűnt.

Jóllehet törvényeink a pénzverést kizárólagos fejedelmi jognak dekretálják, mindazonáltal alkotmányos uton már a legrégibb időben lényeges befolyást gyakorolt az országgyűlés arra, hogy e fejedelmi joggal visszaélés ne történhessék. Az 1342. I. törvényczikk az esztergomi primást bizta meg, hogy a pénzveretést ellenőrizze s a primás ezen jogot egész 1848-ig tényleg gyakorolta is, a mennyiben az ellenőrzés végett külön pisetariust tartott. Ebbeli költségeire az idézett törvényczikk a pénzverési nyereségből, illetőleg minden kivert márka ezüsttől egy garast rendelt a primásnak kifizettetni, ki ezen czimen (pisetum) 1867-ig a kivert pénz mennyiségének arányában évenként 4000—15000 frtot kapott.

Ezenkívül számos más törvényben meg van állapítva a pénz minősége, s az 1490. II. t. cz. határozottan kiköti, hogy az az országgyűlés hozzájárulása nélkül ne változtatassék meg. Sőt egyes törvényeinkből (1430. X, 1490. XVII.) az látszik, hogy a pénzrendszer is a törvényhozás útján lett megállapítva, s különösen a Habsburg-ház uralma óta több törvényben kimondatott, (1550:48. 1662:48.) hogy pénzünk Austriáéval egyenlő legyen.

Miután pénzrendszerünknek története, sőt egyes pénzeinknek értéke sincs még kellőleg tisztába hozva, nem foglalkozom a pénzrendszerünkre vonatkozó történeti adatok bővebb felsorolásával; főleg azért nem, mert ez különben is kizárólag csak tudományos

jelentőséggel bír, s mai pénzrendszerünk megértéséhez nem kívánatlik meg. Csak a legújabb ideig érvényben volt s az ideiglenes földadókataszterben, valamint az aranyoknál még mai nap is használt pengő pénznek, s a jelenleg is érvényben levő osztrák értéknek rövid történetét adom.

Mária Terézia királynő férje I. Ferencz császár, hogy a csekély szintartalommal vert pénzek által előidézett zavarnak és bizonytalanságnak véget vessen, 1740-ben elhatározta, hogy egy kölni márka (= 233.855 grammes) tiszta ezüstből 20 forintot veret, vagyis 20 frtos pénzlábat hozott be.

Ezen pénzlábat, miután ahoz egyezmény útján Bajorország is hozzájárult conventiós pénzlábnak, s ellentétben az állam által később kibocsátott papírpénzzel pengő pénznek nevezték. Ezen pénzrendszer, mely szerint egy forint 60 krajczárra oszlott, s minden három krajczár egy garast képezett, nálunk soha sem lett ugyan törvényesítve, de tényleg érvényben volt, s csak az 1857-ben behozott osztrák érték következtében lett hatályon kívül helyezve.

1816-tól kezdve a pengő pénz mellett az úgynevezett váltópénz melletti számítás kezdett lábra kapni, s népünknel még mai nap is sok helyütt használtatik. Ezen elnevezés azonban nem külön pénzlábat, hanem csak a pengőpénznek az 1811. és 1816. devalvatiók által előidézett viszonylag csekélyebb értékét kell értenünk.

Ugyanis 1762-től kezdve a 20 frtos pénzláb szerint vert fém-pénzen kívül a bécsi kormány papírpénzt is bocsátott ki, mely azonban bizonyos meghatározott pénztáraknál kívánatra ezüsttel váltattott be. Miután az állam fokozódó szükségletének fedezésére, ezen bankópénznek nevezett papírpénz (Banco-Geld) mind nagyobb mennyiségben bocsáttatott ki, úgy hogy az állam azt beváltani többé képes nem volt, 1795-ben annak kényszerforgalma mondattott ki. Később a francia háborúk következtében még nagyobb mennyiségben lettek a bankók kibocsátva, s 1811-ben már 1060 millió forintnyi ily bankópénz volt forgalomban, mi által annak értéke annyira alászállott, hogy az ezüstpénz agiója 830 és 850 közt ingadozott. E tarthatatlan állapot megszüntetése végett I. Ferencz király 1811-ben a papírpénz értékét egy ötödre szállította le, s minden öt forint helyett egy forint új papírpénzt adott azon ígéret mellett, hogy az ezüstért fog becseréltetni. Ezen új papírpénz, miután beváltása megígértetett, váltópénznek (Einlösungsschein)

neveztetett. A forgalomban levő mintegy 80 millió forintnyi rézpénznek értéke szintén egy ötödre lett leszállítva a nélkül, hogy ennek beváltása megígértetett volna.

A megújult francia háborúk a váltópénzre nézve sem engedték a kormány azon ígéretének teljesülését, hogy az beváltassék, sőt a váltópénz, mely az 1811-iki devalvatio után csak 212 millió forint volt, újra 650 millióra szaporodott, elannyira, hogy 1816-ban ennek értékét is $\frac{2}{5}$ -re kellett devalválni olyképen, hogy az ekkor felállított osztrák nemzeti banknak pengőpénzről kiadott jegyeiből egy forint $2\frac{1}{2}$ váltóforintnak felelt meg.

Miután a nagy mennyiségben kiadott papírpénz a fém pénzt a forgalomból egészen kiszorította, úgy hogy egyedül a papírpénz használata volt általános, a váltópénz szerinti számítás lett divatos, mely szerint egy váltóforintra $\frac{2}{5}$ pengő forintot vagyis 24 pengő krajczárt számítottak, váltóforintot is 20 garasra, illetőleg 60 krajczárra osztották, s ezek mindegyike a hasonló összegű pengőpénz két ötödével ért fel.

Jóllehet tehát a váltópénz szerinti számítás nem alapult az érvényben levő pénzrendszeren, az a pengőpénz mellett lábrakapott, sőt hivatalosan is el volt ismerve, a mennyiben úgy az állami papírpénz, mint az 1811-ki devalvatio alkalmával a rézpénz is devalváltatott, s az érvényben levő pénzrendszernek megfelelő teljes értékkel csak az ezüstpénz, az osztrák nemzeti banknak ezüsttel beváltható jegyei, s az 1816-tól kezdve vert rézpénz birtak.

Ezekből látható, hogy a váltópénz nem külön pénzrendszer, hanem csak a pengőpénznek devalvált értékét jelenti; ennek dacára azonban a váltópénz melletti számítás egész a legujab ideig fentartotta magát, s csak az 1857-ben behozott új pénzrendszer által lett hatályon kívül helyezve.

1857-ben Ausztria Poroszországgal s a német államok nagy részével egy új pénzszerveződést kötött. E szerveződés szerint a súlyegységet a pénzverésnél nem többé a márka, hanem a vámfont, azaz 500 grammes ($\frac{1}{2}$ kilogramme) képezte s egy vámfont tiszta ezüsből az éjszaki német államok 30 tallért, a délnémet államok $52\frac{1}{2}$ forintot, Ausztria pedig 45 forintot veretett, vagyis e szerveződés által nálunk a negyvenötös pénzláb hozatott be, s az új osztrák értéknek nevezett pénzből kereken 1 frt 5 kr. felelt meg a régi pengőpénz 1 forintjának.

Az 1866-ik évi porosz háboru következtében a Németországgal kötött pénzszerződés felmondattott; mindazonáltal annak határozmányai csekély eltéréssel nálunk még mai nap is érvényben vannak.

A mint fentebb kifejtettük, már régibb törvényeink is akként intézkednek, hogy a monarchia mindkét felében ugyanazon pénzláb használtassék, s régibb törvényeinknek ezen elvi intentiója az újabb törvényekben szerződésszerű jelleget nyert, a mennyiben az Ausztriával kötött vám és kereskedelmi szövetséget magukban foglaló 1867. XVI. s 1878-ki XX-ki törvényczikkek 12-ik szakaszában ki van kötve, hogy az ausztriai érték, míg törvényesen meg nem változtatik, közös érték marad. Ki van kötve továbbá e szerződésekben, hogy a váltópénz (mely alatt jelenleg a 20 és 10 kros ezüstpénz s a részpénz értetik) verendő összege s finomsági tartalma a két ministerium egyetértésével állapítandó meg.

Jelenlegi rendszerünk az ezüst valutára van fektetve, s jóllehet arany pénzek is veretnek, azok tulajdonkép nem a pénzrendszeren alapuló, hanem kereskedelmi pénzeket képeznek.

A súlyegység a pénzfönt vagyis 500 grammos, mely 1000 szemere, illetőleg 10.000 aszra oszlik. A finomsági tartalom ezredrészekben fejeztetik ki.

Elvben ugyan már 1867-ben kimondattott az Ausztriával kötött vám- és kereskedelmi szerződésben az aranyvaluta behozatala, s a frankrendszerre való áttérés, sőt ennek előkészítéseül már 10 és 20 frankos aranyok is verettek, s részben váltópénzünk is oly egységekből áll, hogy a frankrendszer elfogadása esetében is használható lenne: de a pénzrendszer végleges megállapítása még mindig a későbbi jövőnek van fentartva, sőt az új vám- és kereskedelmi szerződésben (1878. XX. t. cz.) már az sem foglaltatik benne, hogy a kormány az aranyvaluta iránt tegyen előterjesztést.

1867-ben Párisban, a legtöbb civilisált állam kormányainak küldöttei egy általános pénzrendszer behozatala iránt internationalis értekezletet tartottak. Ezt megelőzőleg 1867-ki aprilisban annak eldöntése végett, hogy a monarchia minő magatartást kövessen a párisi értekezleten, Bécsben is tartatott egy tanácskozási, mely a közigazgatás és kereskedelem fontos érdekeinek szemeltartása mellett habozás nélkül fejezte ki egy általános pénzrendszer behozatalára nézve helyeslését, s ennek alapjául a metricus

rendszer, nálunk pedig az aranyvaluta behozatalát ajánlotta. E megállapodásokhoz képest az osztrák-magyar monarchia s a francia kormány között az egységes pénzrendszerre vonatkozó szerződés is meg lett már állapítva, de a szerződés a törvényhozások elé sem nálunk, sem Franciaországban nem lett terjesztve kizárólag azért, mert Franciaországban a kizárólagos aranyvaluta ellen, a szerződés megkötése után élénk mozgalom indult meg. A párisi nemzetközi értekezlet tehát nem vezetett ugyan eredményre, sőt a hasonló célból 1878-ban Párisban tartott értekezlet, melyen diplomatiailag s egy külön szakküldött által kormányunk is képviselve volt, szintén csak azt igazolta, hogy egy általános pénzrendszer behozatala — legalább igen sokáig — még nem vihető keresztül; ez azonban nem akadályozhatja azon már el nem odázható kérdés megoldását, hogy a pénzrendszer mi nálunk végleg szabályoztassék.

A nézet mi nálunk, kivált mióta az éjszak-amerikai unió 1878-ki februárban az ugynevezett Allason-bill által az ezüst valuta megtartása mellett nyilatkozott, még irányadó tekintélyeknél is az, hogy az ezüst valuta tartassék meg, s kétségtelen is, hogy jelenlegi pénzünk értékének megóvása, valamint az értékében már különben is alászállott ezüst demonetizálásának elkerülése végett, érdekeink azt követelik, hogy az ezüst valutával egyszerre ne szakítsunk, másrészt azonban az is bizonyos, miszerint daczára annak, hogy az ezüst az összemberiség négy ötöd részének még mindig egyetlen fizetési eszközét képezi, minket jól felfogott kereskedelmi érdekeink utalnak arra, hogy azon népek példájára, melyekkel a legszorosabb forgalmi összeköttetésben állunk, fokozatosan az aranyvalutára térjünk át.

A pénzrendszer szabályozásának mi nálunk, a papirpénzben levő 312 milliónyi közös függő államadósság törlesztése előfeltételét képezi. Ha azonban meggondoljuk, hogy ezen adósságból mintegy száz millió forint továbbra is minden nehézség nélkül forgalomban maradhat, s hogy maga az állam is már közel annyit fizetagio fejében, mint a mennyit a függő adósság fenmaradó részének convertálási költségei tesznek: úgy azon következtetésre kell jutnunk, hogy nemcsak közigazdászati érdekek, hanem magának az államnak finaciális érdeke fogja megérlelni a pénzrendszer szabályozásának kérdését.

Az 1878-ki nemzetközi pénzconferentia óta lényeges változás

állott be Európaszerte az irányadó közöknek a valuta-kérdésre vonatkozó nézeteiben, míg az 1878-ki conferentia eredménye nem volt egyéb hivatalos nemzetközi eszmecserénél, melynek folyamán a legtöbb állam mereven az egyvaluta-rendszerhez, és pedig az aranyvalutához ragaszkodott, ujabban mind szélesebb tért kezdett foglalni a kettős valuta eszméje.

A közönséges élelmi szereknek s ez által a munkának az aranyvaluta behozatala folytán előidézett drágulása, a pénzhelyettesítőknek a nemzetközi forgalomban nehézkes szerepe, s az arany-
nak elégtelen mennyisége, különösen pedig az ezüst demonetisálása folytán mulhatlanul előálló válságok megelőzése, a gyakorlat embe-
reit a kettős-valuta szükségességének hangsúlyozására ösztönzik.

A kérdés ma akként áll, hogy az arany és ezüst viszonylagos értéke nemzetközi egyezmény útján czéloztatik megállapíttatni; de e czél a folyó évben tartott párisi nemzetközi értekezleten sem volt elérhető.

Bármily kedvező befolyással legyen is egy nemzetközi egyezmény az arany és ezüst viszonylagos értékének állandóságára, nem szenvedhet kétséget, hogy a nemzetközi egyezménynél hatalmasabb leend a közgazdaság törvénye, s a kérdés ideig óráig igen, de állandóan megoldható nem lesz. Oly áruknál, melyek termelése, keresettsége és kínálata rövid időközökben is annyira gyors változatoknak van kitéve, mint az aranyé és ezüsté, a viszonylagos árszabályozás állandóan úgy szólván lehetetlen. Igazolja ezt a legutóbbi évek jelensége is, mert 1871-ben az arany úgy aránylott az ezüsthöz, mint 1 a 15¹/₂-hez, s 1876 derekán immár 1 : 20¹/₄-hez volt az arány. Azóta az ezüst viszonylagos értéke valamivel ismét kedvezőbbre fordult ugyan, de miután a piaczi árakra nagyobb befolyással vannak a rövid időközökben mutatózó hullámzások, mint a hosszabb időközökben tapasztalható állandó arányosság, alig szenvedhet kétséget, hogy az arany és ezüst viszonylagos értékének meghatározása, csak ephemer jellegű, meddő kísérlet maradna, mely hol az arany, hol az ezüst ki- és bevándorlására, a gyengébb félnek károsodására s ez által nemcsak az egyes népek gazdaságának, hanem a világ gazdaságának is nagyobb hátrányára válnék, mint a milyenek lehetnének muló jellegű előnyei.

Alig remélhető tehát, hogy a kettős valuta kérdésének más megoldási módja legyen valósítható, minthogy tulajdonképen egy

valuta lesz, és pedig a hullámzásnak kevésbé kitett s a hatalmasabb népek által máris elfogadott aranyvaluta, s hogy e mellett leendő névleg egy ezüst valuta oly formán azonban, hogy az ezüst pénz tulajdonkép csak a helyi forgalomra szánt, kiterjedtebb mérvű váltópénznek jellegével fog birni, — a mint ez a latin unióban, vagyis Francia-, Olaszország, Svájc és Belgiumban ma is van — a lakosság száma szerint csak korlátolt mennyiségben és kisebb értékekre fog vezetni, s kész fizetéseknel is csak korlátolt mennyiségig fog fizetési eszközül szolgálhatni, míg az aranypénz korlátlan mennyiségben fog vezetni, határozatlan összegig lesz fizetési eszköz, s a nemzetközi pénzforgalomnak lesz majdnem kizárólagos tényezőjévé.

E látszólagos kettős valuta részben ugyan csökkenteni fogná az ezüst értékét, de másrészt alighanem az egyedüli panaceát képezi az ezüst demonetisálásának meggátlására, s a nemzetközi valuta szabályozására a nélkül, hogy az élet megdrágulására s azon fentebb már érintett hátrányokra vezetne, melyek a tiszta aranyvalutára való áttérésnek elmaradhatatlan következései lennének.

A nállunk jelenleg vert pénzek mennyisége és minősége iránt az 1868. VII, 1869. XII. és az 1878-ki VI. törvényczikkek intézkednek.

Ezek szerint a következő pénzek veretnek :

1) királyi egyes aranyok, melyek finomsági tartalma $986\frac{1}{9}$. ezredrész, sulya pedig $815\frac{25}{201}$ parány, vagyis mintafillér (Richtpfennig. A kölni márka feloszlik 65.536 parányra $= 233.855$ grammes).

2) Husz frankos (8 frtos) és tiz frankos (4 frtos) aranyok, melyek finomsági tartalma 900 ezredrész, sulyuk $\frac{2}{155}$, s illetőleg $\frac{1}{155}$ pénzfont.

3) Ezüst egy forintosok, melyek finomsági tartalma 900 ezredrész, sulyuk $\frac{2}{81}$ pénzfont.

4) Ezüst 20 krsok, finomságuk 500 ezredrész (billonok), sulyuk $\frac{2}{375}$ pénzfont.

5) Ezüst 10 krsok, finomságuk 400 ezredrész, sulyuk $\frac{1}{300}$ pénzfont.

6) Vörös rézből 4 krosok, krajczárosok és félkrajczárosok, melyek sulya $\frac{4}{150}$, $\frac{1}{150}$ s illetőleg $\frac{1}{300}$ pénzfont.

Az arany 20 és 10 frankosoknál a pénz értéke az előlapon szintén jelezve van. Jelezve van ezen kívül minden pénzen az évszám s a pénzverde, a hol és a mikor veretett.

A magyar korona területén egész 1872-ig két pénzverde volt, a gyulafehérvári és a körmöczbányai; az első azonban a jelzett időben meg lett szüntetve, s jelenleg a körmöczbányai pénzverdében, mely akként van berendezve, hogy a fokozottabb pénzverési teendőknek is képes megfelelni, veretnek a magyar királyság összes pénzei. *)

A váltópénzre nézve a vám- és kereskedelmi szövetség szerint a birodalom két felének egyetértésével állapittatik meg a veretendő mennyiség. Eddig az 1868. VII. t. cz. értelmében a korábban forgalomban volt 12 millió papir 10 kr.-sok helyett, továbbá az 1869. XII. t. cz. értelmében a forgalomból szintén kivont régi 6 krajczárosok 26 millió forintnyi összege helyett veretett uj váltópénz olyképen, hogy ezen összegek 30%-áig Magyarország; 70%-áig pedig Ausztria veretett uj váltópénzt, s a beváltás végett be nem mutatott régi pénz elenyészteből eredt haszon, a monarchia két fele között ugyanezen arányban oszlik meg.

Az uj váltópénznek reánk eső 11.400,000 frtnyi összegéből

*) A vert pénz a következő módon készül. Az érczek a kívánt arányban összeolvasztatnak, s öntött vasból készült mintákba öntetnek. E mintákból az ötveny rudacsok alakjában kerül ki. E rudacsok gőz által hajtott hengerművekben a verendő pénz vastagságának megfelelő lemezekké nyujtatnak. A lemezekből, melyek újra megtüzesittetnek gépek segélyével a pénz nagyságának megfelelő köralaku lemezekeské vágatnak ki. E köralaku lemezek azután érmeknél darabonként, váltópénznél pedig egyszerre több darabot véve megméretnek, hogy teljesen megfelelnék-e a kívánt súlynak, a nehezebbekről a felesleget lereszelik, a könnyebbeket pedig uj olvasztás végett visszadobják. Az ekként helyeseknek talált lemezek azután még a tekintetben is megvizsgáltatnak, hogy az ötvényben nincsen-e buborék. mi a lemezeknek csengéséből tudható meg, ha márványtáblákra dobatnak.

Azon lemezek, melyek a próbát is kiállották, rövid időre kénsavba dobatnak, hogy ez a lemezen levő rézoxidot leegye, s annak fényt adjon, azután pedig a tulajdonképeni pénzverési műtét alá vonatnak. Ez gépek segélyével akként történik, hogy a két lap, t. i. az előlap és a hátlap két aczélbélyeggel egyszerre, veretik a lemezeire. Az ezüst 1 forintosok szélirata küiön gépben készül. Az uj gépek segélyével naponta 20,000 pénzdarabot is előállithatni. Weninger Politikai számtan 68. l.

csak 300,000 frtnyi rézváltópénz, s 11.100,000 ezüst váltópénz veretett.

1878-ban ismét 500,000 frtnyi rézváltópénz veretett, melyből a fenti arálynak megfelelőleg 150,000 frt esik mi reánk.

A teljes értékű arany és ezüstpénzekre nézve nincsen korlátozva azon mennyiség, mely kiverethető, s illetőleg forgalomba bocsátható. Ennélfogva ezekből évenként annyi veretik, a mennyi aranyat és ezüstöt képes a kincstár e célra fordítani.

A kincstári fémbányák terményei majdnem egészen a pénzverésre fordíttatnak, sőt ha előnyös feltételek mellett kapható, megvenni is szokott az állam nyers aranyot és ezüstöt e célra. Ezen kívül mind a pénzverésre fordíttatik azon arany és ezüst, mely beváltás útján jut a kincstár birtokába.

A főkép a pénzverési regale kedvéért gyakorolt beváltás ellátására Budapesten a főfémjelzőhivatallal együtt Selmeczbányán, Nagybányán, Abrudbányán, Cserteszten és Zalathnán pedig az ottani bányahivatalok mellett fémbeváltóhivatalok vannak felállítva, melyeknek rendeltetése az, hogy a magánosok által hozott nyers aranyat és ezüstöt bizonyos meghatározott árért beváltsák a végből, hogy az pénzverésre fordíttassék.

Kisebb mennyiségű ötvények szintartalma csak a tűzpróba alá esik, ellenben a nagyobb mennyiségű ötvények a tulajdonos előtt felolvasztatnak és szintartalmuk vegyész úton állapíttatik meg. Az ötvény e módok egyike szerint megállapított arany- és ezüst tartalmának megfelelő ár a félnek azonnal kifizettetik, a kifizetett összegből levonatik azonban: a) pénzverési költség fejében az aragnál $\frac{1}{2}\%$, ezüsthöz 1%; b) az ötvény megpróbálásáért járó illeték, mely az aragnál 50 kr., ezüsthöz 30, együttes arany-ezüst ötvénynél pedig 80 kr; c) ezeken kívül azon arany ötvényeknél, melyek $\frac{1}{10}$ -nél több rezet tartalmaznak 1 frt elválasztási díj darabonként. A pénzverési költségen és az elősorolt kémleddíjakon kívül azon fémtöbbletek is a kincstár nyereségét képezik, melyek parányiságuk miatt az egyes beváltott daraboknál meg nem állapíthatók, de az egész beváltásnál mégis külön értéket képviselnek.

A pénzverési regale a józan politika követelményeinek megfelelőleg már rég megszűnt nálunk jövedelmi forrást képezni.

A jelen szakasz elején idézett törvényekből látható, hogy törvényhozásunkat e kérdésben már akkor is magasabb szempontok

vezérelték, midőn e regalejog még átalán, s az előhaladottabb államokban is az állambevételek szaporítására használtatott.

A régóta folytatott helyes pénzverési politikának tulajdonítható, hogy fémpénzeink a távol kelet ismeretlen népeinél is kedvező fogadtatásra találunk, s hogy nemcsak a kereskedelemben, hanem a legtöbb európai állam pénztárainál is kedvelt fizetési eszközt képeznek.

A nemes fémpénzek nálunk teljes értékökben veretnek, azaz pénzverési költség, vagy nyereség fejében semmi sem vonatik le szintartalmokból; a vörös réz csak azért vegyítették beléjük, hogy könnyen ne kopjanak, de a vörös réz mellett levő arany, vagy ezüst teljesen megfelel azon értéknek, melyet az egyes érmek képviselnek.

Ezen állításunkkal koránt sincs ellentétben az, hogy az állam a beváltott arany és ezüstről pénzverési költség fejében egy bizonyos százalékot levon, mert ez nem a kiveret pénz belbecsére, hanem arra vonatkozik, hogy az állam mily feltételek mellett szerzi be ezen az úton azt az aranyat vagy ezüstöt, melyből azután teljes fémértékű pénzt veret.

Egyedül az ezüst váltópénz (10 és 20 krajczárosok) veretik csekélyebb szintartalommal azért, hogy a belforgalomból ki ne vonassék.

Az ezüst váltópénznél, valamint a rézváltópénznél is az államnak a pénzverésből viszonylag jelentékeny nyeresége van, mert az ezüst váltópénznél az ezüstartalom csak $\frac{4}{10}$ illetőleg $\frac{5}{10}$ részét képezi azon értéknek, melyet a pénz képvisel, a rézváltópénznél pedig, mert egy métermázsa rézből 300 frtnyi rézpénz veretik, holott a réznek ára csak 80—90 frtot képvisel.

Ellenben az arany és ezüst érczeknél az állam rendszerint ráfizet, s egyrészt a veretés, másrészt pedig az ötvényhez szükséges vörös réznek költségeit fizeti. A beváltásnál pénzverési költség fejében levon $\frac{1}{2}\%$ és illetőleg az ezüstnél levont 1% teljesen elegendő ugyan e költségek fedezésére, sőt miután 100 ezüst forintnak kiveretése a vörösrézzel együtt csak 63 krba kerül, az ezüstnél még 37% nyereség is mutatkozik; e körülmény azonban, csak akkor lenne, képes a pénzverési regale jövedelmezőségének átalán kedvező fordulatot adni, ha a kiveret érmek nem mint jelenleg na-

gyobb részt a kincstári bányákban termelt, hanem beváltás útján nyert aranyból és ezüstből készülnének.

A pénzverési költségek és jövedelem nem külön, hanem a bányászattal együttesen vannak költségvetésünkben előirányozva, a mint hogy az egész pénzverés és beváltás is a bányászattal együttesen gyakoroltatik. Nem vagyunk képesek azért ezen regalejognak financiaális eredményét hiteles számadatokban kimutatni, hanem e tekintetben a következőket jegyezzük meg. A pénzverési regalera az állam 1867—1875-ig évenként átlag 30—35000 frtot ráfizetett.

Az utóbbi években 1878-tól kezdve lényeges változás állott be e tekintetben. Ugyanis részben az aranyvalutának Németországban történt behozatala, részben az indiai ezüstkivitel csökkenése folytán, főleg pedig az amerikai ezüst-termelés nagy mérvű növekedése következtében, a kínálat a nyugati piaczkon annyira meghaladta a keresletet, hogy a nyers ezüst ára a nyugoti piaczkon jóval alul állott azon értéken, melyet az ezüst a mi pénzrendszerünk szerint (45 frtot számítva egy pénzverési fontra, vagyis $\frac{1}{2}$ kilogrammra) képvisel.

A különbözet nemcsak a nyers ezüst szállítási s a pénzverési költségeket fedezte, hanem még azon tul is nyereségre nyújtott kilátást.

E helyzet arra indította a kormányt, hogy a nem fedezett ezüst-szükségletet, mely egyébként az ezüst-agio megszűnte folytán jelentékenyen alá szállott, többé ne vert ezüst-pénz bevásárlása, hanem nyers ezüst vétele és kiveretése által fedezze. 1878-ban 18.674.644⁸ klgr. 1879-ben 241.282.227⁷ klgr. s 1880-ban 31.575.548⁸ klgr. összesen tehát három év leforgása alatt 291.532.431³ kilogramm ezüstöt szerzett be az állam a nyugoti piaczkokról kilogrammonként 86—89 frtig terjedő áron.

A nagyobb mérvű kiveretés folytán a szabály szerint 1%-ot, vagyis kilogrammonként 90 krt tevő pénzverési költség annyira apadt, hogy átlag kilogrammonként csak 50 krt tett, vagyis az állam kilogrammonként 40 kr pénzverési nyereségre tett szert, mely nyereség a kincstár és magánosok részére kiveretett mennyiség után összesen 122.475 frt 6 krt tett. De ezen kívül nyeresége volt még az államnak abból is, hogy a külföldről beszerzett ezüstöt még azon 89 frt 10 krnál is olcsóbban vette, mint a mennyit az kilogrammonként az 1% pénzverési költség levonása után képvisel.

Az állam által beszerzett 291.332.⁴³¹³ klgr. ugyanis a pénzverési költség leszámításával, tehát kilogrammonként 89 frt 10 krajczárjával számítva is 25,975.543 frt 43 krt képvisel, holott annak beszerzésére tényleg csak 25,818.880 frt 78 kr. fordítottatott. A nyereség tehát a beszerzésnél is 156,662 frt 65 krt tett, a mi a szorosan vett pénzverési nyereséggel 122.475 frt 6 krral együtt, a három éven át 279.137 frt 71 krra rugott.

Másrészt azonban nem ismerhette félre a kormány azon hátrányokat, melyek abból eredtek volna, ha e pénzveretés korlátlan mérvben ekként folytattatik. Kétségtelen ugyanis, hogy ez egy részt a piacznak ezüst-pénzzel való túlárasztására vezetett volna, s másrészt az arany-valutára, avagy a kettős valutára való áttérést is esetleg nagyban nehezítette volna. Ehez járult még, hogy az ezüst-agio megszűnése folytán az évi ezüstszükségletnek beszerzése sem jár jelenleg nehézséggel, avagy külön költséggel.

Mindezen körülmények folytán igazoltabbnak látszott a momentán pénzverési nyereségről lemondani, mintsem a veretés kiterjedtebb folytatása által a fentebb ecsetelt bajokat előidézni. S ezért, de azon körülmény folytán is, hogy a külföldről beszerzett ezüst kiveretése teljesen elfoglalta a pénzverdét, a pénzügyminister a kiveretést magánosok nyers ezüstjéből beszüntette, s a külföldről való nyers ezüst beszerzése is szűkebb korlátok közé szorítottatott.

DR. WEKERLE SÁNDOR.

VEGYESEK.

A valutakérdés néhány új tünete. (Bueck. Cernuschi. Jacoby.)

Az idei párisi pénzügyi értekezlet eredménytelenül végződött, mivel az államok képviselői átallottak oly nyilatkozatokat tenni, melyek küldő államaik elhatározó szabadságát bármiképen korlátozni látszhattak volna. Az eredménytelenség oka abban rejlik, hogy Franciaország és az Egyesült Államok a nemzetközi értekezlet céljául határozott nemzetközi egyezményt javasoltak, még pedig javasolták az aranynak és ezüstnek, mint kettős pénz használatának megállapítását, és a két fém közti értékarány megszüntetését. Ezen program gyakorlati eredményre nem vezethetett, mert, ámbár, az elméletben folyton érik, gyakorlati érvényesítésének útját állja az államok többségének többé kevésbé meggyökeresített pénzügyi rendszere és veszélyeztetten tartott magán érdekek. Ennek daczára is, mondhatni, hogy az értekezlet közeledett a nemzetközi kettős valuta eszméje felé, a mennyiben a képviselők nyilatkozataiból kivillan az általánosan érzett aggodalom a fehér fém elértéktelenedése miatt és a rokonszenv mindazon intézkedések iránt, melyek persze a saját államuk érdeke veszélyeztetése nélkül, az ezüst értékének helyreállítására vezethetnek.

A nemzetközi egyezmény lehetőségének hiedelme még a tudományban sem került feltétlen uralomra, de annyit talán mondhatni, általános azon hiedelem, hogy nemzetközi egyezmény létesülnék lenne tekinthető, ha Anglia, Franciaország, Németország és az Egyesült Államok megállapodásra birnának jutni; mert ezen négy államalakulat népességszáma, politikai tekintély, pénzügyi rendezettség és közgazdasági fontosság tekintetében uralkodnak a földkerekség népei fölött, és egyetértésök már magában véve is elegendő biztosítéka lenne a kettős valuta tartósságának, sőt

példájuk és befolyásuk lassanként rávezetné a többi államokat is az általuk járt ösvényre. Már pedig az idei értekezlet a négy fő állam közeledését jelenti a nemzetközi kettős valuta eszméje felé, és eredménye ezen tekintetben lényegesen eltér az 1878. évi értekezlet eredményétől. Az 1878. évi értekezleten, az egy indítványozó Amerikán, kívül, a többiek mind szinte visszautasító állást foglaltak el, sőt Németország, eltelve új arany valutája képzelte előnyeivel, meg sem jelent az értekezleten. A megjelent államok képviselői csak azon jámbor óhajításban találkoztak, hogy a világon az ezüst szereplését épen úgy fenn kell tartani, mint az aranyét, egyébként kimondták, hogy az egyik vagy a másik fém, vagy mind a kettőnek használata minden állam sajátos helyzetétől függ, és a különböző államok érdeke különbségénél fogva nem látták helyén valónak a két fém közti értékarány feletti vitatkozást. Másképp az idei értekezlet. Leghatározotabb persze Franciaország és Amerika álláspontja, melyek a nemzetközi egyezmény javaslatával léptek fel. Németország képviselője elismerte az ezüst értéke helyreállításának kívánatos voltát, és elismerte azt is, hogy az ezüst szabad verése által némely, az értekezleten képviselt legnépesebb államokban arany és ezüst között határozott értékarány lesz megállapítható. Németország — képviselője előadása szerint — ugyan pénzreformjában annyira haladt előre, hogy a maga részéről az ezüst szabad verését meg nem engedheti, de kész támogatni azon államokat, melyek az ezüst helyreállítását akarják. Ezen eshetőségre késznek nyilatkozott bizonyos számú évekig megszűnteni az ezüst eladását, sőt később is csak korlátozott, a piacot el nem árasztó mértékben fogna eladásokat eszközölni, s a mi legfőbb, késznek nyilatkozott a jelenlegi 1 : 14 értékarányon alapuló 5 markos aranyait, 5 markos birodalmi jegyeit, és 5 és 2 markos ezüst pénzét bevonni, és a két fémet 1 : 15 $\frac{1}{2}$ -es értékarányban ujjávetetni. A négy döntő állam közt legvisszautasítóbb volt az arany valuta Anglia magatartása, melynek képviselője kijelenté, hogy Anglia bimetallista értekezletre el sem akart jönni, és csupán felvilágosításokat akar nyújtani valutája viszonyairól. India, melyet a politikai összetartozóság okából méltán Angliához számíthatni, szintén visszautasítá a kettős valuta eszméjét, csak hogy az anyaországgal ellenkező kiindulási pontból, a mennyiben képviselője által késznek nyilatkozott tekintetbe venni az ezüst értéke helyreál-

litására vezető rendszabályokat. A britt birodalom kétoldalu valuta-politikája a legnagyobb nehézséget gördíti a nemzetközi kettős valuta elé; mert az anyaország érdeke az arany valuta fentartását igényli saját területén belől, forgalmi tulsulya megengedvén neki bőséges hasznot huznia más országot megingott valutai viszonyaiból. — ellenben a szinte kizárólag ezüstofforgalommal bíró India érdeke az ezüst elértéktelenedésétől folyton szenved.

A legfőbb államok ezen kijelentései mellett, az értekezlet gyakorlati eredménnyel nem végződhetett, és a nemzetközi kettős valuta kérdése ismét vissza van adva azon köröknek, melyek eddig is ennyire megérlelték. Visszaadva az életnek, mely a valuta rendezetlensége balkövetkezményeit közvetlenül, és napról napra jobban megérzi; vissza a tudománynak, mely az élet nyilvánulatait szemléli, s az azok orvoslására szolgálható eszméket kifejti, tisztázza. Hogy az ezüst értéke helyreállításának szüksége a tudományban mindinkább erősebb gyökeret ver, több ez idén megjelent irodalmi munkálatokból kitünik.

H. A. Bueck „Beiträge zur Währungsfrage“ czimű könyve sok helyes megjegyzést tartalmaz a valutakérdés elméletére vonatkozólag, melyek az ujság ingerével nem birnak. De legfőbb érdekét kölcsönöznek a könyvnek a német valuta viszonyaira vonatkozó adatok és fejtegetések. A könyv nem egyöntetű, tervszerű egész, hanem eszmetöredékek gyűlése, a mint az embernek írásközben, egymás után eszébe jutni szoktak. Szerző alapfelfogására nézve arany monometallista, és óhajtáná, ha Németország a monometallismus terén kifejtett tevékenységét, melyben utóbbi időkben habozóvá vált, folytatná.

1871. évi november 5-én terjesztette a német birodalmi cancellár a birodalmi gyűlés elé javaslatát arany pénz verése iránt, mely lényeges módosításokon menvén keresztül, az arany valuta behozatálát rendelte el, az ezüst pénznek fokozatos bevonásával és eladásával. De az arany valutának nagy önérzettel megkezdett megvalósítása félbe szakadt. Az ezüst eladása 1879-ben lőn beszüntetve, miután már 1080 millió marknyi ezüst volt bevonva, és a mikor még csak 430 millió marknyi ezüst lett volna a forgalomból kivonandó. A cancellár az eladás beszüntetése miatt hozzá intézett interpellációra 1879. évi július 19-én olyatén választ adott, mely az arany

valuta kérdése tárgyában fennakadást jelentett, és a valutarendezés czélszerűségét ismét vita tárgyává tette. Szerzőnk azok közé tartozik, a kik az arany valuta behozatalában beállt habozást rossznak találják, és annak teljes keresztülvitelét óhajtják. Németország érdeke szempontjából aligha alaposan. Az ezüst bevonásának költségei iránt különféle adatok vannak forgalomban. Azonban Dechend a birodalmi bank igazgatóságának elnöke, mint a szövetségtanács biztosának nyilatkozata szerint az ezüst eladásánál felmerült veszteség 1879-ig közel 72 millió markra tehető, és ehez hozzászámítandó azon 24¹/₂ millió marknyi veszteség, mely elköpás, alantas értékű verés által és más czímeken merült fel. A szövetségtanácsi biztos folytatólag azon véleményét fejezte ki, hogy a még forgalomban levő ezüst bevonásából és eladásából valószínűleg még 90—100 millió marknyi veszteség fog felmerülni. Ha ezen vélekedést az eddig előállt veszteség arányában tulzottnak tarthatni is, tény, hogy az arany valuta teljes keresztülvitele a német birodalomnak érzékeny veszteséget okozott és fogna okozni a jövőben is. De még ezen veszteség is csekélynek látszhatik, azon aggodalommal szemközt, mely Németország pénzviszonyainak jövője felett keletkezhetik. A franczia hadikárpótlás segélyével behozott német arany valuta jövője lényegesen elűt az 1816-ban lord Liverpool javaslatára behozott arany valuta eredményétől. Anglia arany valutájához merevül ragaszkodik, mert a többi államok feletti forgalmi tulsúlyánál fogva, forgalmi eszközök oly mérvben özönlenek hozzája, hogy arany pénzmennyiségét nemcsak fentarthatja, hanem nyereségül tetemes többlettel is rendelkezik, mely külföldön kénytelen alkalmazást keresni. Másképp Németország, a hol a forgalmi alantóság miatt az arany valuta fenntartásának előreláthatólag a pénz szűke és drágasága lenne az eredménye. Midőn tehát 1879-ben, csak egyetlen egy évvel a kettős valuta nemzetközi megvitatásának kerek megtagadása után, az arany valuta behozatala félbeszakasztva és az ezüstnek részbeni forgalomban hagyásával tényleg vegyes valuta lőn behozva: a birodalmi kormány nemcsak a már szenvedett veszteségeket sokalta meg, hanem visszaijgedt a jövőbenek még érzékenyebb veszteségeitől és forgalmi nehézségeitől.

Különben az ezüst elértéktelendésének folyton fokozódó hatása, a német monometallisták lelkét, és szerzőnkét is ösztönszerű-

leg nyomja. Szerző elismeri, hogy 500 ezer kilo arany felszivása és 3 millió 636 ezer kilo ezüst eltolása az ezüst elértéktelenedésére hatott, de azt is tartja, hogy a hatás nem volt lényeges az ezüst elértéktelenedésére, hanem azt más, nagyobb körülmények okozták. Ilyenek az ezüst tultermelése, és Ázsiának, különösen Indiának megapadt ezüstszükséglete. Messzire vezetne a bimetallistáknak ezekre felhozni szokott ismeretes érveit felsorolni. Utalni lehetne azon szakbányászilag megállapított körülményre, hogy az ezüsttermelés, ha folytonos is, termelése módjánál és termelési költségeinél fogva mérsékelt tartósság tulajdonságát kölcsönzi az ezüstnek, a mi aránytalan felszaporodásának útját állja. Hivatkozni lehetne arra is, hogy az emberi forgalom roppant megsokszorozódása arányban áll a termelés emelkedésével, és hogy napról napra ismeretlen területek nyílnak az ezüst alkalmazásának. Tudva van az is, hogy India ezüstszükséglete folyton nagy, akár Soetbeer szerint thesauratio következtében, akár Hertzka szerint annak következtében, hogy India eddig, Európához viszonyítva, inkább kevés, mint sok ezüstöt emésztett. Ámbár az ezüst tultermelésétől, és nagy ezüstemesztő területek kimerülésétől való aggodalom, és ezen kívül más tényezők is, mint Skandináviának arany valutára térése, az Egyesült államoknak noha átmeneti, de az ezüst értékére hátrányos intézkedései és mások, az ezüst elértéktelenedésére lényegesen befolyanak, azt véljük, hogy az ezüst értékének roppant lezökkenését a legújabb időkben leginkább Németország arany valutája okozta. E nézetet nem véljük megczáfolhatónak apróságos napi quotációk idézésével, a mint szerző teszi, melyek csak azt igazolják, hogy az ezüsteladások egyes fázisait nem követte pillanatnyilag az ezüst értékének leszállása, de magát az elértéktelenedésnek nagy, világtörténeti folyását meg nem hazudtolhatják. A ki mindig csak az egyszeregy elemeit forgatja, érzéktelenné válik a magasabb ok és okozati tényezők felfogása iránt és különösen felfogni nem képes az emberek keblében működő önleges tényezőket, melyek a történeti események leghatalmasabb rugói. Azon világtörténeti szereplés, melyre Németország alig két évtized óta magát felküzdötte, azon politikai döntő befolyás, melyet Németország Európára kifejt, azon hatás, melyet Németország példája a mivel népekre gyakorol, azon habozás, mely Németország példája következtében hatalmasabb államok elhatározásain is megérzik,

nyújtja a kulcsot az ezüst elértéktelenedésének magyarázatához. Nemcsak 500 ezer kilo arany felszívása és 3 millió 636 ezer kilo ezüst eltolása forog itt szóban, hanem az, hogy az ezüst értékének fentartásához való közbizalom gyökeresen meg van rendülve. A közbizalom megrendülését a már okozott veszteségeken kívül, nagyobb mértékben okozza a még jövőben bekövetkező veszteségektől való félelem, ha más mérvadó államok Németország nyomait követni találnák. És a közbizalom megrendülésében az ezüst jövője iránt, legnagyobb része van Németország arany valutájának.

Szerző nem hive az optimismusnak, mely az $1 : 15\frac{1}{2}$ -es érték-arány visszaállíthatását reméli, de a pessimismusé sem, mely az ezüst teljes elértéktelenedését jósolja előre. A mostani állapotot átmenetinek tatja, mint a hogy az értékarány $1 : 11$ -ről fokként átszállott $1 : 15\frac{1}{2}$ -re. Az ezüst értékének leszállását $1 : 18\frac{1}{2}$ -re vagy $1 : 20\frac{1}{2}$ -re véli, de nem hiszi, hogy még ennél is lejjebb sülyedne. Nem tartja a nemzetközi egyezményes bimetallismust keresztülvihetőnek. Tételileg elégnek tartaná ugyan e célra Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok egyetértését, de nem hiszi, hogy az létrejöhetne. Szerinte az Egyesült Államokban az egyezményes bimetallismus korszakában is tulnyomó lenne az arany pénz forgalma. Anglia pedig komolyan el sem hagyná az arany valuta területét, és ha valami engedményre kész lenne is, azt csak India érdekében tenné. Ha föltételezné is, hogy az egyezményi kettős valuta létesülne, nem lát biztosítékot az iránt, hogy valamely állam lassanként össze nem gyűjtené az aranyat, s azután a többiek sérelmével arany valutára térne át. Ezen okoknál fogva a nemzetközi egyezményes valutát az ezer éves birodalom és az örök béke problémáihoz sorozza.

Ismert nézetek az arany valuta hivei táborából. Való, nem remélheti senki, hogy egyezményi kettős valuta esetén teljes egyöntetűség uralkodnék mindenütt, s hogy a fémek forgalmában időnként és helyenként a hullámzások megszűnnének. Való az is, hogy Anglia az egyezményes valutának legnagyobb akadály, de nem hiányoznak a jelek sem, melyek Angliában a kettős valuta behozatalának lehetőségére mutatnak. Nem tagadhatni, hogy a nemzetközi kettős valuta eszméje világszerte haladást tett, s azért az esz-

mét, habár megvalósulása nem is fekszik a legközelebbi jövődben, utópiának nevezni nem lehet. Azért pedig, hogy idővel akadhata állami, mely az egyezményt megszeghetné, az egyezmény eszméjét elvetni nem szabad. Ily felfogás mellett szerződést kötni sohasem lehetne. Örökké tartó emberi dolog nincs; elég, ha az üdvös intézmény hosszabb időre javít a helyzeten.

Korlátolt történeti nézőpontjáról szemlélve a kérdést, nem csoda, ha szerző Németországot úgy tekinti, mint a melynek nem lehetne az egyezménybe belébozsátkozni. Tanácsolja Németországnak, vigye egészen keresztül arany valutáját; a nemzetközi kettős valuta iránt helyezkedjék figyelő állásba és tartsa magát távol minden szerződési kötelezettségtől. Tartsa függőben elhatározását mindaddig, míg a többi államok, különösen Anglia elhatározták magukat a kettős valutára. Ezen várakozó állás magában véve indokolt lenne, ha szerző a Németországon létező átmeneti állapotot, a vegyes valutát, helyeselné, de a várakozó állás a törhetetlen aranyvalutasággal szemben következetlenség, mert Németország az arany valuta teljes behozatalának költségeitől és egyéb veszteségektől esetleg megkímélhető lenne.

Ellenkező táborból való Cernuschinak „Bimetallism at 15 $\frac{1}{2}$ ” című legújabb irata. A bimetallismus lelkes izgatója ezen iratában azon tétel hebizonyítását tűzte ki célul, hogy a 15 $\frac{1}{2}$ -es értékarány szükséges a continensnek, az Egyesült Államoknak és Angliának. Az irat a folyó évi pénzürtékezet előtt jelent meg és azon föltételezésből indult ki, hogy az egyezményi kettős valuta eszméje uralkodó lesz az értekezleten, és az értékarány megállapítása kerül napirendre. Az értekezlet lefolyása nem igazolta ugyan az izgató hiedelmét, de azért az értékarány megvitatása éppen nem hálátlan dolog, mivel sokan a kettős valuta hivei közül is, nem a százados 15 $\frac{1}{2}$ -es értékarányt, hanem egy az utolsó évek ezüst árfolyamának megfelelőbb, kedvezőtlenebb arányt szeretnének elfogadtatni.

Francziaországban 1785. óta 15 $\frac{1}{2}$ -es értékarány létezik, mely ez év október 30-án kelt declaratióval lön behozva. Francziaország nyomán a continens legfőbb államaiban a két fém darabjai szintén körülbelöl ugyanazon értékarányban kerültek ki a pénzverdékből. 15 $\frac{1}{2}$ -es arányt fogadtak el Belgium és Svajcz, ugyanilyet Olaszország, Spanyolország, Görögország és Románia. Németországon szintén 15 $\frac{1}{2}$ -es az arány, kimondva lévén, hogy az ezüst

tallér értéke három mark. Hollandban az arany és ezüst pénz közt 15.⁸⁰ az arány. A papirvalutás Ausztria és Oroszország szintén megközelítő arányban verik a fémeket, amaz 15.⁴⁵, emez 15.³⁰ viszonyban. Ha már most a 15¹/₂-es aránytól elütő, az aranyra kedvezőbb arányt hoznának be, az vagy egyszerűen törvényes szabvánnyal, vagy új beolvasztással történhetnék. Törvényes szabvánnyal olyképen, hogy vagy az arany pénzértékét magasabbra emelnék, vagy az ezüstét kisebbre csökkentenék a veretnél. E mód anomaliát jelentene, és a forgalomban kényelmetlen és zavart okozó lenne; azért a beolvasztás és új verés alkalmasabb. Ez pedig történhetnék vagy az arany pénznek kisebb, vagy az ezüst pénznek nagyobb súlyban való újjáidomításával. A beolvasztás módja érzékeny veszteségeket okozna vagy az államnak, vagy a magánosoknak; azután még tetemes költségeket okozna a pénzverdében. A continens érdeke tehát, Cernuschi nézete szerint, a százados 1 : 15¹/₂-es értékarány megtartását igényli.

Más szempont alá esnek az Egyesült Államok, melyekben szilárd értékarány sohasem volt. 1785-ben a 15-ös arányt fogadták el, és mint hogy általa az arany 3%-nyival kisebb törvényes értéket nyert az európai aranyból: az arany Európába szivárgott, s az ezüst Amerikában maradt. 1834-ben a congressus megszüntette a 15-ös arányt, és a 16-ost hozta be. Ezzel ismét az ezüst válván olcsóbbá az európai ezüsthöz, az ezüst szivárgott Európába, s az arany maradt Amerikában. Az ezüst érdekében visszahatás keletkezvén, 1878-ban behozva lőn a Blandbill, mely szerint a kormány kötelessége lett 16-os arányban havonként legalább két millió, legfeljebb négy millió értékű dollárnyi ezüstöt vásárolni és veretni. Ennek következtében körülbelül 80 millió dollárnyi ezüstöt vertek, mely azonban a ferde értékaránynál és különben is az ezüst értékében bekövetkezett súlyedésnél fogva többnyire visszafoly a kormány pénztáraiba. Ezen ezüstpénzen kívül az Egyesült Államokban körülbelül 560 millió dollárnyi arany van forgalomban. Méltánytalanság lenne, Cernuschi helyes nézete szerint, Amerika részéről, kívánni, hogy Európa az ő százados értékarányát felhagyja, és milliárdokra rugó arany vagy ezüst pénzét átolvaszsza, míg ellenben Európa Amerikától csak azt kívánja, hogy zárja ki a forgalomból 412¹/₂ grainnyi ezüst dollárjait, s helyettök 80 milliónyi dollárjait a 15¹/₂-es arányban 400 grainos dollárokká verje át. Ez

aránylag csekély alkalmatlanság, mert a Blandféle dollárok $\frac{2}{3}$ -át a kormány tartja és csak $\frac{1}{3}$ -át birják magán egyének, kik az átve-rés által mindössze csak egy milliót nyernének. Szerző ezen nézete eléggé bevilágító, s az értékaránynak ily módóni megállapítása, az amerikai ezüstabányák érdekében is nem találna komoly ellen-zésre Amerika részéről.

Cernuschi Angliára nézve is a $15\frac{1}{2}$ -es értékarányt tartja szükségesnek. Ugy találja, hogy az utolsó évekig, az ezüst értéké-nek súlyedéség az aranyvalutás Angliában, s az ezüst valutás Indiában az arany és ezüst közti tényleges értékarány teljesen megfelelt a francia $15\frac{1}{2}$ -es aránynak; mert 1 s. $10^{\frac{5}{8}}$ d. éppen annyit tett, mint egy ezüst rupia, már pedig egy ezüst rupiában levő tiszta ezüst $15\frac{1}{2}$ -szer annyit nyom, mint az 1 s. $10^{\frac{5}{8}}$ d.-ban levő tiszta arany. Másfelől egy unciányi ezüstben levő tiszta fém $15\frac{1}{2}$ -szer annyit nyom, mint $60^{\frac{13}{16}}$ d. arany, és ez volt az arany és ezüst közti pari, melyet a párisi bimetallismus Londonra szabott, és nem volt egyéb, a rupia és 1 s. $10^{\frac{5}{8}}$ d. közti parinál. Különféle okoknál fogva az ind kincstár évenként 17 millió font sterlinget köteles Londonba fizetni, és ezt az adózás következtében nyert ezüst rupiákból teljesíti. E célra hetenként Bombayra, Calcuttára és Madrasra szóló váltókat ad el Londonban. A $15\frac{1}{2}$ -es értékarány idejében 170 millió rupiára szóló váltók elégségesek voltak 17 millió font sterling előteremtésére. De most a $15\frac{1}{2}$ -es értékarány eltünvén, az ind kincstárnak a 17 millió font sterlingnyi összeg évenként 25 millió rupiával is többjébe kerül, mint előbb, s ez érzékeny veszteséget képvisel, melytől csak is a $15\frac{1}{2}$ -es értékarány helyreállításával szabadulni meg. Ez Cernuschi legfőbb érve Ang-liára nézve. Mig okoskodása a continens és az Egyesült Államok tekintetében meggyőző: addig Angliára nézve nem eléggé az, mert egyoldalú és hézagos. Azt, hogy a britt birodalom India utján az ezüst elértéktelenedése által veszteségeknek van kitéve, azt jól tudják és érzik Angliában, s azért nem idegenkednek az ezüstérték megjavításától, ha ugyan az más államok által történnék. Ezt az 1878-iki és az idejéi pénzértekezletek eléggé átláttatták. De az ind veszteség tudata nem elég erős, legalább még ez idő szerint, a kettős valuta elfogadtatására, mivel az anyaország arany valutájá-ból más irányokban tetemes nyereségeket huz. Már pedig Angliára nézve az értékarány megállapításáról szólni, korai, mielőtt a kettős

valuta alapeszméje mindenfelől Anglia érdekében állónak bebizonyítva nincs.

Lényegesen más természetű F. W. Jacoby „Gold und Silber“ című irata, mely az ezüst értéke helyreállításának célzatából indítatva, sajátzerű javaslatot tartalmaz. Az irat első fejezete az arany és ezüsti közti értékaránynak, az ezüstérték süllyedése előtti állapotával foglalkozik. Az ezüstről azt tartja, hogy annak árfolyamát a hamburgi pénzpiacz határozta meg. Hamburgban ugyanis 1770. előtt az ezüst pénzdarabok ép állapotának megőrzése végett a kereskedőség védelme alatt, speciálcassák léteztek, s a kereskedői testület tagjai fizetéseket utalványok közvetítésével teljesítettek, a mi a mai giro- és banküzlet alapját képezi. 1770-ben a hamburgi kereskedőség a specialcassa megszüntetését határozta el, a bank-alapot csupán mérlegelt ezüstből határozván el megalkotandónak. A bankezüst egy márkájának finomsága $15\frac{2}{3}$ latnyi volt; a márkát, pedig a behozatalnál $27\frac{5}{8}$ mark bankóba, a kivitelnél pedig $27\frac{3}{4}$ mark bankóba számították. A mérlegelt ezüstből álló bankalap eleintén kísérletből csak évről évre lőn elfogadva, és a specialcassával párhuzamosan állott fenn, mig nem 1780. évi december 18-án a specialcassát egészen bezárták és a mérlegelt ezüstvaluta lőn törvényynyé emelve. Ezáltal a hamburgi bank szilárd ezüstárt állapított meg, és mindenki a finom ezüstnek mérlegelt egy márkájáért $27\frac{5}{8}$ mark bankót kaphatott. És minthogy a kölni finom márka Hamburgban 233.855 gramm súlylyal bír, 8.465 kilogramm finom ezüst mindig 1000 mark bankót képviselt.

Körülbelül ugyanegy időben következett be Angliában az arany árát megállapító változás. 1774-ben parlamenti határozattal minden alantas értékű aranypénz be lőn vonva. Az ujonnan vert arany pénzből 3 L. 17 s. $10\frac{1}{2}$ p, ment egy $11\frac{1}{12}$ finomságú uncia standardra. Az angol bank feljogosítva lévén minden nem kellő súlylyal bíró pénzdarabot keresztülmetszeni, minden rossz pénz a kormány pénztárába visszafoly. Minthogy az angol bank minden veretlen unciányi standard-aranyért 3 L. 17 s. 9 p.-t fizet és a $1\frac{1}{2}$ p.-nyi különbözet tetemesen elmarad a kamatveszteség és a var-dirozó költségek mögött: minden arany az angol bankba foly, mely az arany pénz forgalmát az ország szükségletéhez intézi. Ez által az arany pénz Angliában mindig helyes súlyban van fentartva, és 100 troyfont annyi lévén, mint 37.324 kilogramm, minden ft. sterling

7.³²²⁵ grammnyi finom aranyat tartalmaz. Most megfontolva azt, hogy Hamburgban 1770. óta 8.⁴⁶⁵ grammnyi finom ezüst mindig egy mark bankó volt, 13 mark 6.⁵ schilling bankóval parinál 1 L. után, pontosan 1 : 15.⁵ értékarány áll elő az arany és ezüst között.

Szerző ezen számítása tényeken alapulván, nem kifogásolható. De tulozza a hamburgi pénzpiacz befolyását a világforgalomra, a mikor az ezüst értékének megállapítását ennek tulajdonítja. A világforgalomban divó értékarányt a francia 1785-iki törvényes intézkedésnek kell tulajdonítani, mely 15^{1/2}-es értékarányt hozott be, és azzal ösztönszerűleg az akkoriban létező tényleges értékviszonyt törvényesítette és általánossá tette. A hamburgi ezüstár is az akkori értékviszony kifolyása és bizonyítja Cernuschi abbeli állítását, hogy az egész világon egyszerre csak egy értékarány létezhetik.

Jacoby az ezüst értékét helyreállítani óhajtja, helyesen azt vélvén, hogy az aranytermelés fölötte szük fogna lenni, ha mindenütt az aranyvaluta hatna keresztül, és hogy a forgalmi szükségletek az emberiségben folyton szaporodnak, s azért a világforgalom az ezüstöt nem nélkülözheti. Az ezüst értéke helyreállításánál azonban nem a százados 15^{1/2}-es értékarányt kívánja elfogadtatni, hanem kiindulási pontul véve az 1873. utáni állapotot, a mióta az ezüst értéke nagyobb mérvben süllyedett, egy bizonyos számú évkör quotatióinak átlagos értékarányát javasolja. Javaslatát czélszerűségi szempontból főképen azzal indokolja, hogy az aranynyal nagyobb mértékben bíró államok csak úgy járulnának az egyezményhez, ha aranyuk értéke leszállítást nem szenvedne. Nem mondja ugyan, de javaslata indokolásával kiválólág Angliára kacsint, mely a nemzetközi egyezmény legnagyobb akadályá. A többi mérvadó országok részéről az 1873. előtti értékarány elfogadtatása lényeges nehézségekbe alig ütközhetnék, a mint az Cernuschi legujabb iratában világossá téve van.

De Jacoby az ezüst értékének helyreállítását nem a pénzrendszer átídomítása révén, hanem a hamburgi bankegyesület mintájára, a világ kereskedősege által kívánja létrehozatni. Nézete szerint ha London, Liverpool, New-York és Páris, a világ négy legfontosabb kereskedő városainak kereskedelmi kamarái, melyek mintegy három nemzetet képviselnek, azonos elvekben állapodnának meg a valuta- és pénzkérdésekben, és egyöntetű javaslatokat

tennének kormányaiknak, velök valószínűleg keresztül hatnának. A négy városnak a mérlegelt ezüstön alapuló számítási módja nemsokára a többi országok nevezetesebb kereskedelmi helyeit is maga után vonná. A számítási módot az egész világon könnyen felfoghatóvá teendők, czélszerű lenne a mérlegelt ezüstöt kilogrammokban, grammokban és c.-grammokban kifejezni, e nevezet alatt: „bankezüst kilogrammok, grammok és centigrammok szerint“. Az ezüst és arany közti értékarány nyugodnék a ft. st.-ben levő tiszta aranynak összehasonlításán a finom ezüstnek a londoni átlagos folyamból kiszámítandó árával. A „bankezüst valutája“ általános érvényre juttatása végett, felszólítandók lennének minden a külfölddel kereskedési összeköttetésben álló városok pénzüemberei, kereskedői és iparosai, hogy az új valuta alapján bank- és cassaegyesületeket alkossanak. Az egyesületek tagjai pénzüök egy részét az egyesületnek adnák át vardirozott ezüstben és kölcsönösen arra köteleznék magukat, hogy külföldi ügyleteikben kizárólag az új valutával élnek, áraikat szerinte számítják, váltóikat szerinte állítják ki, külföldről a bankvalutában rájuk intézett váltókat elfogadnak, külföldi követeléseiket szerinte egyenlítik ki és idegen adósoknak szerinte engedik a fizetést.

A kormányoknak csak annyi befolyásuk lenne a bankezüst valutára, hogy az egyesületeket törvényes védelemben és adómentességben részesítenék. Egyébként a bankezüst világvalutája mellett minden kormány pénzrendszerét tetszés szerint szabályozhatja. Párhuzamosan fennállna tehát egymás mellett a bankezüst világvalutája és az országos valuta, de kettejük közt mindig szilárd lenne az értékarány. Javaslatával szerző a két fém közt természetsszerű munkafelosztást czéloz, olyképen, hogy az ezüst a nemzetközi forgalom alapjává lenne téve, az arany pedig a pénzrendszerre való előnyei miatt, a népek belső forgalmának lenne fenntartva.

A javaslat szellemes conceptiója és kivitele, a gyakorlati czélszerűség és a banktechnika szilárdsága szempontjaiból, részletesen is ki van gondolva és kifejtve. Az ezüst értékének helyreállítása elérhető lenne, ha a javaslat életbe léphetne. De sok dicséretes szándék és sok jó terv a részletes kivitel nehézségein szenved hajótörést. Nehezen képzelhető el, hogy annyi különböző, sőt ellentétes érdek, mint a pénzüemberek, kereskedők és iparosok magánérdeke egyetértésre juthatna ott, a hol kormányok, melyek leginkább képesek az érdekeket föelvekké kimagasló, tisztult állapotban felfogni

és megfontolni, a kezdet kezdetéig is alig juthattak el. Ezen általános emberi szempontokon kívül van egy más szempont, mely a javaslatot, szellemes conceptiója és vonzó színezete daczára, történeti anachronismus színében tünteti fel. A jelenkor kereskedő körei nem foglalják el az államokban azt a szinte kizárólagos és uralkodó állást, melyet a mult században Hamburgban, az állami fenséggel bíró, önálló kereskedő városban foglaltak volt el. A mostani korban az anyagi érdekek eláltalánosultak és minden társadalmi réteg érleltetéseivé váltak. A valutakérdés nem kizárólag kereskedői érdek, hanem minden társadalmi osztály közös érdeke. És ezen közös érdek hivatott őre és képviselője a nemzetek versenyében csak az állami fenségből kifolyó kormányok lehetnek. A valutakérdést kivenni a kormányok kezéből tehát anachronismus lenne. Különben a valutának nemzetközi uton való rendezése helyes uton van, noha még nem messzire haladt előre.

Dr. Joób Lajos.

A nagy francia közmunkákról a közmunka miniszternek jelentése a köztársaság elnökéhez.

A „Nemzetgazdasági Szemle“ 1878. évi II. füzetében részletesen voltak ismertetve azon tervek, a melyeket az akkori francia közmunka miniszter, Freycinet, a francia közmunkaügy teljes átalakítása és kiegészítése céljából bemutatott volt a köztársaság elnökének és a parlamentnek.

Azóta 3 év mult el, s azt hisszük, felette érdekelni fogja olvasóinkat e nagy szabásu tervezet végrehajtásának jelen stadiuma, azért is a jelen közmunkaügyi miniszter, Sadi Carnot urnak egy hivatalos jelentését mutatjuk be, melyet 1881. augusztus 8-án intézett a köztársaság elnökéhez. A jelentés maga szól magáért. Felemliti azon elismerésre méltó buzgalom gyakorlati részleteit, melyet Franciaország kormánya a közmunkaügy s ezzel együtt a nemzeti jóllét emelésére oly bámulatos erélylyel fejt ki, s melyet egyszerűen csak irigyelnünk lehet. A jelentés így szól:

Elnök úr!

A kamara, mely a végrehajtás alatt levő nagy közmunkák programját megszavazta, feloszlott. Elérkezettnek vélem ezért az időt arra, hogy röviden előadjam mindazt, mi az utolsó törvényhozó

testület működésének tartama alatt nemzeti felszerelvényeink kiegészítése érdekében történt.

Mihelyt végleg megalakulva, s minden háborgatás ellen biztosítva volt, a köztársasági kormánynak első gondját képezé közlekedési vonalaink összeségét korunk gazdasági igényeinek megfelelően fejleszteni. 1878. első napjaiban a Freycinet akkori közmunka miniszter úr felhívására alakult vidéki bizottságok előkészíték azon munkálatok előrajzát, melyek szüksége közvetlen felismerhető volt. E program a parlament elé terjesztetett, s minden részleteiben a két kamara bizottságai által nagy gonddal megbíráltatván, véglegesen megállapított, s az 1879. évi július 17, 18, 24-én és augusztus 4-én kelt törvényekbe iktattatott.

1878. január 1-én a közérdekű vasutak hálózata összesen 26,777 klm.-re terjedő engedélyezett és közhasznuaknak nyilvánított vonalból állott, melyek közül 21,022 klm. volt üzemben. Ezenkívül több törvény által 2,897 klm. hosszáságú nem engedélyezett vonal helyreállítása lett elrendelve, s a nemzeti hálózat az 1878-iki program felállítására idején 29,670 osztályozott klm.-nyi kiterjedéssel bírt.

Az 1879. július 7-iki törvény e programot szentesítvén, azt még 8,827 klm.-nyi hálózattal megtoldotta, mely az állami mérnökök által lassanként volt helyreállítandó.

A munkálatok azonnal megkezdettek, és daczára a törvényszerű formások megtartása által előidézett késlekedéseknek s az 1879. július 17-iki törvény által előirt subventiók az érdekelt departementekkel való egyetértőleges megállapítása nehézségeinek, az említett törvény által osztályozott 3,477 klm. vasutvonal közhasznuak nyilvánított. Ezenkívül 1,527 klm. jóváhagyott tervei már felülvizsgáltattak, vagy legközelebb fognak felülvizsgáltatni, úgy hogy a legközelebbi országgyűlés már több vasut közhasznuvá nyilvánítását tárgyazó kész törvényjavaslattal lesz megeléghető.

A kormány nem szorítkozott új vonalak osztályozása és helyreállítására. Több engedélyezett vonalat kellett oly magántársulatoktól visszavenni s a végpusztulástól megmenteni, melyeknek segédforrásaik kimerültek, vagy a megkezdett munka folytatására egyébként képtelenné váltak.

Előbb kötött szerződések mindjárt kezdetben jóváhagyattak az 1878. május 18-án kelt törvénnyel, mely üzemben álló 1,510

klm., és építés alatt levő vagy építendő 1,105 klm. vonal visszaváltását szentesíté. Későbbi törvények alapján az állam 759 klm. üzembe helyezett és 848 klm. építendő vonalat szerzett meg.

Ez újabb visszavásárlások feltételei az államkincstárra nézve sokkal előnyösebbek voltak az 1878-ki első szerződésekben megállapítottaknál. Az engedélyesek a subventiók levonásával csakis azon összegeket kapták, melyeket az állam a közhasznuaknak elismert munkák végrehajtására fordított volna, s e szerint a vonalak, melyek közérdekű volta vasutaink hálózatához való csatoltatásukat kívánatosá tette, az államnak annyiba kerültek, a mennyit helyreállításukra kiadott volna. Az állam e mellett drága időt takarított meg a ki nem elégített lakosság és a közgazdagság fejlődésének nagy előnyére.

Az alább röviden ismertetett műveletek a nemzeti hálózat sűrűségét megváltoztatták.

A helyzet következő lett:

Üzemben levő vonalak.

Engedélyezettek 22,180 klm.

Nem engedélyezettek 2,269 „

Építés alatt levő vonalak.

Engedélyezettek:

A társulatok által építve 1,233 „

Az állam által építve 443 „

Nem engedélyezettek:

Visszavásárlott vonalak 744 „

Semmiféle engedély tárgyát nem képezett vonalak 2,189 „

Közhasznuaknak nyilvánított, de építeni még meg nem kezdett vonalak.

Engedélyezettek 1,085 klm.

Nem engedélyezettek 3,920 „

A fenti táblázatból kitűnik, hogy a nem engedélyezett, épített, építés alatt levő vagy közhasznuaknak nyilvánított vasutak 34,063 klm-t tesznek, melyekből 24,449 klm. a közforgalom számára tényleg átadva van.

Az egy vidéken fekvő nem engedélyezett vonalak túlnyomó nagyobb része ugynevezett állami hálózat képzésére szolgált, mely a közmunka miniszter fenhatósága alatt külön igazgatás alá van

helyezve. A többi vonalak üzemét vagy maga az állam kezeli, vagy pedig az ő számlájára működő társulatok által kezelteti, mindkét esetben az állam egyedül rendelkezvén az 1882. június 30-án lejáró szerződések erejénél fogva korlátlanul a tarifák felett. Az igazgatóság ekként kísérleteket tétethetett, melyek eredményei a kormány és a kamarák számára igen becses adatokat fognak szolgáltatni azon esetre, ha a harmadik hálózat üzembe helyezése alkalmából végleges rendszer elfogadása jövend szóba.

A közérdekű vasutak munkálatainak az utolsó években történt siettetése mellett azonban a helyi érdekű vonalak kérdése sem lett elhanyagolva. E tekintetben a vállalatok kezdeményezése nem képezi az állam feladatát, s az kedvező törvényhozási intézkedések által csakis előkészítheti a sikert. Az 1880. június 11-én kelt törvény nemcsak a helyi érdekű vonalak, hanem még azon sokkal szerényebb vasutak általános igazgatását is szabályozta, melyek a közutak igénybe vételével képesek a nagy vonalakkal közvetlen összeköttetésben nem álló pontok közt kevés költséggel könnyű közlekedést létesíteni. Az e törvény rendelete folytán készült köz-igazgatási szabályzatok és feltét füzetek (*cahiers des charges types*) a hidak és közutak feletti főtanács és az államtanács által behatóan felülvizsgáltatván, közzététetni, s legközelebbi ülősszakaik számára a megyei tanácsok rendelkezésére fognak bocsájtatni.

A jelenleg közhasznunak nyilvánított 3,270 klm.-re terjedő helyi érdekű hálózat, melyből 2,049 klm. van üzemben, az új törvényhozás uralma alatt nagyobb fejlődésnek indulhat, s az eddig főkép csakis a városi forgalom közvetítésére szolgált közuti vasutak a vidéken is új és igen tekintélyes szerepre lehetnek hivatva.

Az algieri hálózat ép úgy képezé a kormány és a kamarák gondoskodásainak tárgyát, mint a francia. 1878. január 1-én 1,415 klm. engedélyezett vonalból állott, miből 687 klm. volt üzemben. Az 1879. július 18-án kelt törvény 1,638 klm.-t osztályozott, melyekből ma 718 klm. van közhasznunak nyilvánítva. A transz-saharai vidékekkel tervezett összeköttetéseknek, Flatters ezredes küldetésének szomorú vége s az újabb események által azonban sajnosan félben szakasztott tanulmányozása Franciaország s a tudós világ számára sok és nagyfontosságú tudományos és földrajzi adatokat és utbaigazításokat szolgáltatott, melyek nem^e lesznek elveszve, hanem tekintetbe fognak vétetni azon munkálatoknál

melyeknek kétségbevonhatlan sürgősségét Franciaország politikai és kereskedelmi érdeke Afrikában napról-napra jobban bizonyítja.

A belvizi és tengeri hajózás fejlődését is folytonos éber figyelemre méltaták a közhatóságok, s a kamarák még azon áldozatok elől sem riadtak vissza, melyeket a kormány korunk közgazdasági igényeihez mért eszközöknek Franciaország számára leendő biztosítása céljából követelt. Folyók, csatornák és kikötők felvételtek a nagy munkák 1879-ben szentesített programjába. A felvétel mérvének megállapítására azonban ezeknél nem alkalmazható a vasutaknál szokásos egybehasonlítás módja, mely szerint a vonalak hosszasa által fejeztetik ki a munkálatok nagysága és terjedelme. Az e tekintetben rendelkezésre álló egyedüli alapot az előrelátható költségeknek az osztályozás készítése alkalmával történő megbecslése képezi.

E becslés :

a csatornáknál	700.000,000
folyóknál	150.000,000
tengeri kikötőknél	300.000,000
frankot tesz.	

A tervvázlatok tanulmányozása s a felettük tartott enquêtes kimutatták, hogy a megkezdett munka szükséges kiegészítései, s a parancsoló szükség által igényelt teljesítmények bizonyos vállalatoknál az első és sommás vizsgálat alkalmával előírányzott költségek tetemes túllépésére vezetnének. Azon osztályozott munkálatok összes költsége, melyek már közhasznuaknak nyilvánítottak,

a csatornáknál	228.000,000
folyóknál	81.000,000
tengeri kikötőknél	237.000,000
frankra megy.	

A munkálatok pedig, melyek számára már jóváhagyott tervvázlatok készítettettek, s melyek már az enquêtes bírálata alá terjesztettek, vagy legközelebb fognak terjesztetni,

a csatornáknál	173.000,000
folyóknál	21.000,000
tengeri kikötőknél	76.000,000
frankra vannak becsülve.	

Kikötőink felszerelése és nagyoblitása is kiváló gondját képezé a kormánynak. A legfontosabbak közülök közelebb fognak az 1881.

junius 11-én kelt törvény tárgyalása alkalmával kifejtett nézeteknek megfelelő törvényes szabályozásnak alávetett új rakparti utakkal elláttatni.

Végül a hajózási illetékeknek a parlament által kimondott megszüntetése a vízi szállítmányok részére új és igen becses előnyt biztosított.

A nemzeti utak hálózatát véghezviendő munkálatok osztályozása ez évben a kamarák elé terjesztetett. Ha hiányzott is végleges szentesítésére az idő, az osztályzat közelebb a képviselői kamara helyeslésével találkozott, s a senatus a budget útján előre kijelenté, miszerint szándéka oly munkára szövetkezni, mely az illető vidékek földrajzi fekvése miatt a vas- és víziutaktól távoleső lakosság érdekeit oly mélyen érinti.

A vizek szabályozása, a földmivelés és a városok táplálásának céljaira való hasznosítása, kiszáritására stb.-re vonatkozó nagyfontosságú kérdések, egy a parlamenten kívüli nagy bizottság elhatározása alá bocsájtattak, melynek határozatai ez idő szerint a parlament előtt fekvő két törvényjavaslat előkészítésének képezék alapját. E törvényjavaslatok egyike a vizek szabályozása, másika pedig az államnak a földmivelési érdekű vállalatokhoz való pénzügyi hozzájárulásával foglalkozik. Az alaptörvények szükségkép hosszadalmas tárgyalása eredményének bevétele nélkül a kamarák a kormány által előterjesztett több törvényjavaslatot fogadtak el, melyekben az állam a phylloxera által elpusztított vidékek jólétének, a szőlőtőke öntözése s elárasztása általi helyreállítására célzó nagyfontosságú csatornák építéséhez való közreműködésre felhívatik.

Az 1878. január 1-je óta hozott törvények erejénél fogva az állam által subventionált és épített csatornák nem kevesebb mint 27,276 hektárnyi földterületek öntözésére vannak hivatva. A Rhône vizének 6 départementbe leendő elvezetésére szolgáló még fontosabb csatornákra vonatkozó törvényjavaslat szintén a parlament előtt fekszik. A talaj tanulmányozása szakadatlanul folyik, hogy a törvényhozás végleges határozata után a munkálatok haladéknélkül megkezdethessenek.

Az összes területeken végrehajtandó földmivelési érdekű tervek különben a vidéki bizottságok által mind tanulmányoztattak. Nem is gondolva azon munkálatok programjának a törvényhozás

szentesítése alá való terjesztésére, melyek gyakran csakis az érdekeltek kezdeményezése és gondoskodása folytán, vagy legfeljebb aláírás útján történt biztosításuk után vétetnek foganatba, czélszerűbbnek találtatott oly vállalatok tanulmányozott és megfontolt utirányát feltüntető általános kivonat egybeállítása, melyek keresztülvitelére az administratio a közérdek szempontjából nemcsak serkenthet, de serkentenie is kell.

Az 1877. óta megkezdett nagy közmunkák helyzetének pontos áttekintését nyújtja az e munkálatokra az utolsó években fordított kiadásokat feltüntető következő táblázat.

Év	.Vasutak.		Csatornák	Folyamok	Tengeri kikötők	Összesen
	A költségeket viselték					
	a társulatok	az állam				
	franc	franc	franc	franc	franc	franc
1878	85.000,000	60.000,000	19.000,000	9.000,000	20.500,000	193.500,000
1879	90.000,000	135.000,000	24.000,000	16.000,000	27.600,000	292.600,000
1880	76.000,000	206.000,000	40.000,000	27.000,000	33.400,000	382.400,000

1881-ben az állam kiadásai megközelítendik a 400 milliót, 1882-ben pedig kétségkívül elérendik a 500 millió frankot, mely összeget Freycinet a programm keresztülviteténél ideje alatt évi rendes kiadás gyanánt előirányzandónak mondott. Elég ez összegnek az 1850—1870-ig terjedő években alig kiadott 80 millió frankal való egybehasonlítása annak megítélésére, hogy mily erélylyel foglalkozott a köztársasági kormány a közmunkákkal, és mily erőlködésébe került a közigazgatásnak s a hid- és közuti testületnek ily nehéz feladatnak megfelelni.

A fentebbi egybeállítás nem volna teljes, ha egyuttal elnök úr emlékezetébe nem hoznám a közmunka miniszterium egy fontos, a magán épületek és a nemzeti palotáknál foglalkozó szolgálati ágában néhány év óta végrehajtott munkákat stb. stb. A magán építkezések sem részesítették a közhatóságok részéről kevesb figyelemben a közforgalom érdekében levő nagy munkálatoknál, s a köztársasági kormány a nemzeti vagyon e részét sem hanyagolta el,

megjegyzendő lévén különben, hogy a kincstár segédeszközei csupán kétségbevonhatlan szükségü munkálatokra lettek fordítva.

A főbbek közül csakis a következők felsorolására szorítkozom: a posták és a természettani muzeum újbóli felépítése: az 1874. május 29-én kelt törvény által megállapított állományok befogadására képes, s immár befejezésükhöz közeledő méntelepek berendezése; a polytechnikai, bányászati, gyógyszerészeti s állatgyógyászati nagy állami tanodák nagyobbitása vagy építése; a senatus befogadására átalakított luxemburgi palota helyreállítása; a miniszteri osztályok számára szolgáló épületek ujjaszervezése; a nemzeti könyvtár s a szép és képzőművészeti conservatorium szétválasztására; természettani szemlélde felállítására Mendonban, s a párisinak nagyobbitására; a nemzeti levéltárak s az állami kézműgyárak kiegészítésére szükséges munkálatok.

Az 1877. óta lefolyt négy év alatt a kamarák e nagy fontosságú munkálatokra 43 milliónál valamivel többet szenteltek, s a közigazgatás az azok végrehajtását szabályozó valamennyi szolgálati ágakban a közpénzek jó felhasználását biztosító üdvös reformok és vizintézkedések életbeléptetésére törekedett.

Ily jelentékeny hitelek feletti rendelkezésre hivatva, az egymásután következő közmunka miniszterek szükségesnek tarták a kiadások menetét a közvélemény és a parlament szüntelen ellenőrzése alá terjeszteni.

A közmunkák állásáról a Journal Officielben évnegyedenként közzétett kimutatások minden egyes vállalatra, vasutra, hajózási vonalra és kikötőre nézve feltüntetik az előirányzott s a már tett költségek teljes összegét, s lehetővé teszik a lefolyt és az előző év megfelelő évnegyedében volt kiadásoknak egybehasonlítását.

Egyébként meg van téve az intézkedés arra nézve, hogy elnök ur elé évenként jelentés terjesztessék, melyből a közhasznuvá történt nyilvánítás következtében vállalt kiadások fontossága, s az eredeti becsléseken enquêtek, végleges tanulmányok vagy munkálatok folytán eszközölt változtatások felismerhetők legyenek.

A közérdekü vasutak s a helyi érdekü vonalak üzleteredményei hetenkint közöltetnek a hivatalos lapban. E táblázat, melybe előbb csakis a nagy hálózatok vonalai voltak felvéve, lassanként bővítették, s ma rendszeresen szabályozott üzlettel bíró valamennyi vasutra kiterjednek.

A törvényhozás által ujabbán elrendelt, a parlament tagjai közt szétosztott s köztudomásra hozott havi statisztikai jelentés, valamint graphikai és táblázatos statisztikai évi egybeállítások egészítik ki a közmunka miniszterium által életbeléptetett nyilvánosság tág rendszerét.

Azon bizalom igazolására, melyet az ország ez oly hazafiasan megkezdett munkába vetett, annak végrehajtását nem bocsáthatjuk eléggé nagy mértékben az előbbi folytonos és éber ellenőrzése alá.

Ez, elnök úr, a közmunkák terén az utolsó évek folyamán végzett munka, melynek fővonását a ma végrehajtás alatt levő nagy program elfogadása képezi. Terjedelmesen és merészen fogalmazva Freycinet, lelkesedéssel fogadva a közvélemény, és beható bírálat után megszavazva a két kamara által e program, s ez most még biztosabban állitható, mint 1879. december 31-én, minden várakozást felülmúló gyorsasággal lépett megvalósulásának stadiumába. Támogatva és buzdítva a parlament által, a közigazgatás egészen e feladatnak szentelte magát. Az eredmények fényesen mutatják az országnak, hogy nem csalatkozott, ki a köztársasági kormány ígéreteiben bizott.

Fogadjja kérem elnök ur, mély tiszteletem biztosítását.

A közmunka-minister :

Sadi Carnot.

A szász országos talajjavítási járadékbankra (Landesculturrentenbank) vonatkozó törvények. *)

I.

Az 1861. nov. 26-án kelt törvény : a járadékbank felállításáról.

Mi János, Isten kegyelméből Szászország királya stb., hű rendeink beleegyezésével elhatároztuk és rendeltük, a mint következik :

1. §. Azon czélból, hogy a talajjavítási vállalatokra szükséges befektetési tőkék beszerzése megkönnyíttessék, a szász királyság részére

„országos talajjavítási járadékbank“ (Landesculturrentenbank) állittatik fel.

*) A „Nemzetgazd. Szemle“ mult füzetében foglalt közleménye függeléke gyanánt közli : Csillag Gyula.

2. §. E járadékbank az állam jóállása alá helyeztetik, igazgatásának költségeit, valamint a befolyó járadékok által esetleg nem fedezett hiányt is az állampénztár viseli.

3. §. A mennyiben e járadékintézethez későbbi törvények által más, a talajjavítás köréhez tartozó czélok nem utaltatnának : egyelőre feladatául a 24. §. említett határidőn belül csak a következők jelöltetnek ki :

A) az 1855. aug. 15. kelt törvény I-ső fejezetének 1-től 29-ig §§-ai értelmében eszközözendő valamely vizszabályozási munkálat keresztülviteléhez ;

B) mezőgazdaságilag használt telkek lecsapolásához (alagsövezés), vagy öntözéséhez szükséges befektetési tőkék közvetítése, illetőleg kiszolgáltatása, még pedig oly módon, hogy a kölcsönvevő vagy vállalkozó a járadékbank részére negyvenegy teljes esztendő lefolyásáig oly évjáradékot fizet, mely maradék nélkül 4 fillér által osztható, és a kölcsönadott összeg ötszáztólójának felel meg : a bank ellenben e járadék huszszorosát négy százalékos kötvényekben (országos talajjavítási járadék-levelekben 13. §.), s a mennyiben ezen kívül szükséges, készpénzben (15. §.) szolgáltatja ki.

4. §. E járadékok jogi természete és minősége azonos az országos földjáradékbank (Landrentenbank) köréhez utasított ugynevezett földmegváltási járadékokéval (Ablösungsrenten). Ezekre tehát ugyanazon törvényes határozmányok alkalmazandók, az alábbi (5. §-ban) kijelölt korlátozás mellett.

5. §. A talajjavítási járadékbank részére fizetendő járadékok ezen intézet kérvénye alapján az érdekelt földbirtok telek és jelzálogkönyve teherlapján, dologi terhekként bejegyzendők.

A telekkönyvi bejegyzésnél az esetben, ha a kölcsön a 3. §. A) értelmében vizszabályozási célból vétetett fel, a földbirtokra már jogot nyert (korábbi) bekeblezett hitelezők beleegyezése nem kívántatik.

Ellenben azon esetben, midőn a járadékadósság lecsapolási vagy rétöntözési célból (3. §. B) vétetik fel, a telekkönyvi hatóság bejegyzés előtt az 1843. nov. 6-án kelt jelzálogtörvény 75. §-a értelmében egészen úgy tartozik eljárni, mint midőn az ingatlanra új dologi terhek jegyzendők be.

6. §. Mielőtt a bank a vizszabályozási célból (3. §. A) szük-

séges befektetési tőke-rész kifizetését elvállalná és eszközölné, a következő föltételek teljesítése igazolandó :

a) a vizszabályozási társulati viszony törvényes létrejötte és annak jóváhagyása, ugy a tagok hozzájárulási arányának kulcsa is (az 1855. aug. 15. törvény 12. §. értelmében);

b) az idézett törvény 14. §-a értelmében hozott szabályszerű társulati határozat a munkálatok végrehajtására szükséges pénz-összegek mikénti beszerzéséről;

c) a vizszabályozásnál közreműködő hatósági biztosnak a bankhoz intézett előterjesztése, melyben a társulat azon tagjai, kik a bank hitelezését igénybe venni óhajtják, vezeték- s keresztnemek szerint megjelölendők, ugy azon jószágtestek, illetve birtokrészek is, melyek hozzájárulásra kötelezvék, s így a járadék biztosítékát kell, hogy képezzék, illető telekkönyvi számok szerint megnevezendők, végre a bank részére minden egyes tag által fizetendő járadék összege és fizetése a kötelezettség kezdete (január 2-ika vagy julius 1-je; lásd a 12. §.) kitüntetendő;

d) a bank határozata, hogy a följánlott járadékot kész átvenni, és annak a telekkönyvbe eszközölt bejegyzése után a megfelelő tőkeösszeget folyóvá tenni;

e) végre a c) a) említett járadékoknak az illető birtokok telek- és jelzálogkönyveibe való bejegyzése s a bejegyzés megtörténtének a telekkönyvi hatóság által való igazolása.

7. §. A 6. §-ban említett követelmények teljesítése után következik az engedélyezett járadék-levelek kiállítása és kiszolgáltatása, valamint az azonfelül netán szükséges készpénzösszeg kifizetése is (15. §.) a 6. §. e) által említett határidőben (január 2-án vagy julius 1-én). Ennél a hatósági biztos működik közre, ki ugy az egyes érdekelt tagoktól nyugtát vesz, mint a társulattól is bizonyítványt állittat ki arról, hogy az egyes résztőke-összegek az illető érdekelték által a társulat részére valósággal kiszolgáltattak.

8. §. Ha a társulati költségek hozzájárulási aránya végleges megállapításánál (az 1855. aug. 15. törvény 8. §-a értelmében) kiderülne, hogy valamely érdekelt földbirtokos a szabályozási munkálat végrehajtásához (jelen törvény 6. §-a szerint) a társulatnak kisebb összeget lett volna köteles beszolgáltatni, mint a mennyi részére a járadékbank által a 7. §. értelmében engedélyeztetett : az

illető érdekelt fél a birtokát terhelő járadékösszegeből jelen törvény 20. és 21. §§-ai értelmében annyit köteles rendkívülig törleszteni (megváltani), hogy az akként csökkent járadékösszeg megfeleljen az őt jogszerűen terhelő hozzájárulási arány összegének. Az adós e kötelezettségének biztosítékaul szolgál a munkálati költségeknek a társulat által kiegyenlítéskepen visszaszolgáltatandó azon többlete, melyre nézve a banknak minden más harmadik személy kizárásával fedezeti igénye van.

9. §. Valamely lecsapolási vagy rétöntözési munkálat keresztülvitelénél (3. §. B) a földbirtokos az arra szükséges, és a 3. §. szerint beszerzendő összeg engedélyezését „a megváltási és tagosítási főbizottmány nál” kérheti, mely a kérvényt vizsgálat alá veszi, s annakutána határozat végett a járadékbankhoz felterjeszti.

10. §. A 9. §-ban említett kölcsöntőke engedélyezése előtt azonban a következők szükségeltetnek :

a) hogy a megváltási és tagosítási főbizottmány a kérvényező fél költségére eszközölt vizsgálat folytán meggyőződjék arról, miszerint a tervezett munkálat keresztülviteléhez mily költségösszeg lesz szükséges, és abból a kérvényező fél tulajdonát képező bizonyos birtokokra aránylag mily haszon fog háromlani?

b) hogy az említett főbizottmány erről a járadékbankhoz a 6. §. c) pontja szerint szerkesztendő írásbeli véleményt küldjön ;

c) hogy a járadékbank a följánlott járadék elfogadása és a megfelelő tőkeösszeg engedélyezése tekintetében határozatot hozzon ;

d) hogy a járadék a jelzálog- és telekkönyvbe bejegyeztessék, és erről a telekkönyvi hatóság hivatalos bizonyítványt adjon.

11. §. E kívánalmak (10. §.) teljesítésének igazolása után a járadéklevelek kiállittatnak, és a főbizottmány által a megítélendő szükséglet mértékéhez képest, a vállalkozók részére nyugta mellett kiadatnak, illetőleg kifizettetnek.

12. §. A járadékok esedékessége január 2-án vagy július 1-én kezdődik, midőn a tőkeösszegek a bank által kiadattak ; a járadékok a községi adóhivataloknál négy részletben, ugymint márcz. 31-én, július 30-án, szeptember 30-án és deczember 31-én fizetendők.

E járadékok beszedése és behajtása tekintetében ugyanazon

törvényes határozmányok érvényesek, mint a megváltási járadékokra nézve, melyek az országos (megváltási) földjáradékbank részére vannak lekötve.

13. §. Az országos talajjavítási járadék-levelek a járadék-banknak oly előmutatóra szóló kötvényei, melyeken ki van tüntetve a tőkeösszeg, valamint azon ígéret is, hogy a tőkeösszeg, az eszközölt kisorsolás után félév múlva kifizettetni, addig is négy száztólival kamatoztatni fog, végre ki van tüntetve rajtok az állam jótalása is.

14. §. A járadék-levelek 500 és 100 tallérról szóló tőkeösszegekről állíttatnak ki, és a megfelelő szelvény-utalványivek (talons) és szelvények (coupons) melléklésével adatnak ki; ez utóbbiak a járadék átvételét legközelebb követő kamatfizetési határidőtől kezdődnek.

A járadék-levelek kamatai félévenként, és pedig minden év június 30-án és december 31-én fizettetnek.

15. §. Ha a járadéknak megfelelő összeg járadéklevelekben végkép ki nem egyenlíthető: a bank a kielégítést készpénzben eszközli, egyuttal a bank följogosittatik arra is, hogy az ekként teljesített készpénzbeli fizetmények megfelelő összege erejéig járadékleveleket adhasson ki, és azokat saját számlájára értékesíthesse.

16. §. Azon egy száztóli által, melyet a bank akként nyer, hogy a járadékkötelezettektől a kiszolgáltatót talajjavítási járadék-levelek névszerinti összegének öt százalékát kívánja, míg ez utóbbiakat csak négy százalékkal kamatoztatja, a bank az átvállalt járadékoknak letörlesztését 41 teljes év alatt akként eszközli, hogy a járadékok csakis egyszáz hatvannégy évnegyedes határidőkben fizetendőek, tehát az utolsó határidő multával e járadékok fizetésének további kötelezettsége megszűnik, és így azok ugy a járadék-nyilvántartás körében, mint a telek- és jelzálogkönyvekben is törlendők lesznek.

17. §. Az országos talajjavítási járadéklevelek beváltása minden félévben kisorsolás útján megy foganatba.

18. §. A banknak a 16. §-ban említetteken kívül befolyó egyéb jövedelmei, még pedig, ha ezek járadék-levelekben (lásd 20. §.) kerülnek hozzá, ez utóbbiaknak és pedig előzetes kisorsolás nélkül, leendő törlesztésére, egyébként pedig a járadéklevelek törlesztési alapja növelésére, vagy a bank belátása szerint ilyféle

értékpapírok, vagy más szászországi királyi állampapíroknak árfo-
lyam szerinti vételére fordíthatók.

19. §. Valamennyi beváltott és amortizált járadéklevél időről
időre nyilvánosan elégettetik.

20. §. A járadékkötelezetteknek szabadságukban áll, hat havi
előzetes bejelentés után, az azt követő legközelebbi kamatfizetési
határidő alkalmával járadékkötelezettségüket tőkevisszafizetés által
megváltani, készpénzben vagy névszerinti értékben elfogadandó
járadéklevelekben, egészen vagy részben, de ez utóbbi esetben ak-
ként, hogy a járadékból törlesztendő részösszeg négy fillér által,
maradvány nélkül osztható legyen.

21. §. A járadékbank működésének kezdete, valamint azon
összeg magassága, melynek rendkívüli visszafizetése által a jára-
dékkötelezettség a 20. §. szerint és a 16. §-ban említett törlesztési
időtartam alatt megválthatóvá lesz, külön rendelet útján fog meg-
határoztatni.

22. §. Egyébként a törlesztések bejelentése és elfogadása, a
járadéklevelek jogi minősége, a tőke- és kamatösszegek elévülése
végre a tőke- és kamatlevelek elvesztése, ugy a járadékköteles in-
gatlanok természetbeni felosztása (dismembratio) esetében köve-
tendő eljárásra nézve ugyanazon törvényes elvek érvényesek, me-
lyek a megváltási járadékok és az országos (megváltási) járadék-
bank papírjaira nézve lettek megállapítva.

23. §. A talajjavítási járadékbank igazgatása ugyan minden
más pénztári ügyvezetéstől elkülönítve vezettetik, de a fönnebbi
határozmányok pontos megtartásával az országos földjáradékbank
igazgatósága által láttatik el.

24. §. A járadékbank a járadékokat csak egyezer nyolczszáz
hetvenharmadik (1873.) év végeig vállalhatja át; azontul ujak ré-
szére le nem köthetők.*)

25. §. E törvény végrehajtásával a bel- és pénzügyministerek
bizatnak meg.

Kelt Drezdában, 1861. november 26-án.

JÁNOS.

báró Beust Frigyes Ferdinand.

báró Friesen Richard.

*) E szakasz az 1872-iki novella által (lásd alább) hatályon kívül
helyeztetett.

II.

Az 1872. június 1-én kelt törvény : a fönnebbi törvény kiegészítése s módosítása tárgyában.

Mi János, Isten kegyelméből Szászország királya stb. szükségesnek ismerve, hogy az országos talajjavítási járadékbank felállításáról szóló 1861. nov. 26-án kelt törvény egyes pontjaiban kiegészíttessék és módosíttassék, hű rendeink beleegyezésével rendeltük, a mint következik :

1. §. Az országos talajjavítási járadékbank oly pénzösszegeknek is kiadását, illetőleg kifizetését — akár egészben, akár részben — magára vállalhatja, melyeket a községi rendtartás értelmében az illető birtokosok befektetési tőke gyanánt, megfelelő arányban szolgáltatni kötelesek, és pedig a következő czélokra :

a) hogy valamely helységben vagy a helységnek csak egyes részében is, a közérdekből kívánatos vízmentesítési (vizlevezetési) munkálat létesíttessék, illetőleg a már létező átalakíttassék ;

b) hogy a helység határain belül valamely új ut tervszerűleg létrehozattassék.

Ellenben ki vannak zárva oly vízmentesítési vagy utépítési munkálat létesítéséhez aránylagos tökerészletül kívánt összegek, melyek a közforgalomban értékkel nem bírnak, pl. a nyilvános tereken vagy utczákon vagy a közforgalomból kivett helyeken célbavett ily munkálatok. (Minthogy e tárgyak a járadéknak megfelelő valósítható ellenértéket nem nyújtanak.)

2. §. A fönnebbi 1. §-ban említett tőkeösszegeknek a járadékbank által leendő átvételére és kiszolgáltatására nézve a következők szükségesek :

a) a munkálatot elrendelő községi határozat szabályszerű meghozatala, egyuttal azon aránynak szabályszerű megállapítása is, mely szerint az 1. §. a) b) a megjelölt munkálatok végrehajtásánál a költségek az egyes földbirtokok által viselendőek lesznek ;

b) a községi hatóság részéről a talajjavítási járadékbankhoz intézett előterjesztés, melyben azon földbirtokosok, kik a rájuk eső költségrész fedezete végett a bank közvetítését igénybe venni kívánják, vezeték- és keresztnév szerint megjelölendőek, ugy a tulajdonukat képező földbirtokok is, melyek egy vagy több birtokrészlet hozzátartozósága folytán járadékkötelesekké válnának, telek-

könyvi számok szerint megnevezendők, úgy a bank által kinek-kinek engedélyezendő járadékösszeg és a járadék-esedékesség kezdete (január 2-ika vagy július 1-je) is megemlítendő.

c) A községi hatóság kijelentése, hogy a járadékbank irányában a hátralékban levő két évnél régibb járadékok teljes beszolgáltatásáért, mint készfizető, kötelezettséget vállal;

d) a talajjavítási járadékbank határozata arról, hogy a följánlott járadékot elfogadja, és a telek- s jelzálogkönyvekben eszköz- lendő bejegyzés után a megfelelő tőkeösszeget is folyóvá teendi;

e) a b) alatt említett járadékok bejegyzése a kötelezett ingatlanok telek- s jelzálogkönyvének teherlapjára s az erről szóló bizonylat kiadása.

3. §. A 2. §. a) említett kívánalmak igazolása után megtörténik az engedélyezett járadéklevelek kiszolgáltatása, valamint a netán szükséges készpénz kiadása is a 2. §. b) pontja szerint előre meghatározott határidőben (január 2-án és július 1-én). A községi hatóság nyugta mellett szolgáltatja ki az összeget, de a kifizetést fel is függesztheti mindaddig, míg az illető érdekelt fél az 1. és 2. §§. értelmében őt részaránylag terhelő kötelezettség teljesítése tekintetében a községi hatóságnak biztosítást nem adott.

4. §. Arra, hogy jelen törvény 1. §-a értelmében valamely vízmentesítési avagy utépitési munkálatért köteles járadék, mint dologi teher, az érdeklett földbirtok telekkönyvének teherlapjára bejegyeztessék, a telekkönyvben már előzőleg bekeblezett hitelezők beleegyezése nem kívántatik.

5. §. Az 1861. nov. 26-iki törvény határozmányai a 7-ik §-ban foglalt módosítással együtt alkalmazandók az országos talajjavítási járadékbanknak jelen törvény által kibővített működése körében is.

6. §. Azon időpont, midőn jelen törvény 1-ső és következő §§-aiban említett határozmányok életbeléptetendők lesznek, rendeleti uton fog meghatároztatni.

7. §. Az 1861. nov. 26-án kelt törvény 24-ik §-ában foglalt azon határozmány, mely szerint a járadékbank további járadékokat 1873. végén tul el nem vállalhat, hatályon kívül helyeztetik.

8. §. Jelen törvény végrehajtásával pénz- és belügyi miniszterink bizatnak meg.

Minek hitelére jelen törvényt sajátkezűleg aláírtuk, és királyi pecsétünkkel elláttuk.

Kelt Drezdában, 1872. június 1-én.

JÁNOS.

báró Friesen Richard.

Nostitz-Wallwitz Hermann.

A fönnebbi két törvény végrehajtása tárgyában adattak ki az 1861. nov. 26-án, ugy 1872. június 1-én kelt kormányrendeletek, melyek a bankhoz intézendő kérvények fölszerelésének módját, az engedélyezésnél követendő eljárást, a kölesönök kiszolgáltatását, végre a járadéklevelek kiváltását részletesen szabályozzák s a megfelelő mintákat is tartalmazzák.

UJ KÖNYVEK.

- Grazzi, T.** Le finanze dei comuni. Considerazioni e proposte di riforme. Recanati, 1880. 8°. 154 pp. 3 M. 60
- Neubauer.** Zusammenstellung des in Deutschland geltenden Wasserrechts, einschliesslich des Mühlen-, Flösserei-, und Flötzrechts, und Nachträge zu den Zusammenstellungen von 1879 und 1880. über verschiedene Rechtsmaterien unter Benützung amtlicher Materialien. Berlin, 1881. v. Decker. 8°. VI, 103 pp. 2 M. 20
- Щербина, Ф.** Очерки юрнорусскихъ артелей и общинно — артельныхъ формъ, 1881. 8°. 390 pp. 7 M. 50
- Scerbina F. Az orosz artel-ek és hasonló szövetkezeti formák.
- v. Stein, Lorenz.** Die drei Fragen des Grundbesitzes und seiner Zukunft. (Die irische, die continentale und die transatlantische Frage.) Stuttgart, 1881. Cotta. 8°. XI, 305 pp. 5 M.
- Stöpel, Fr.** Die freie Gesellschaft. Versuch einer Schlichtung des Streites zwischen Individualismus und Socialismus. Chemnitz, 1881. Schemnitzer. 8°. VIII, 336 pp. 6 M. 60
- Thiers.** Discours parlementaires, publiés par Calmon. III-e partie (1865—1868.) Vol. X, XI. Paris, 1881. 8°. 637, 659 pp. 15 M.
- Bardoux, A.** Etudes sociales et politiques. Le comte de Mouslosier et la Galicanisme. Paris, 1881. 8°. VIII, 394 pp. 7 M. 50
- Barsanti, P.** Della Scienza economica nelle sue relazioni con la sociologia e in specie col diritto civile e penale. Couperenza. Lucca, 1881. 16°. 38 pp. 1 M. 80
- Marzorati, E.** Elementi di economia ed estimo rurale e cadastro. Milano, 1881. 8°. XV, 676 pp. térképpel. 14 M. 40
- Renaud, A.** Das Recht der Commanditgesellschaften. Leipzig, 1881. B. Tauchnitz. 8°. XV, 823 pp. 15 M.
- Schmidberger, H.** Die Volkswirtschaftlehre oder National-Oekonomik. Lehrbuch für höhere Unterrichtsanstalten, sowie zum Privatstudium. Innsbruck, 1881. Wagner. 8°. XV, 353 pp. 4 M.
-